

Historia

4

część 2

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Historia

Po II wojnie światowej

Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych

część II

4

zakres rozszerzony

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2022

Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Eliza Perkowska
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Katarzyna Gostępska
Fotoedycja: Marta Jasińska
Korekta: Monika Turała

Zdjęcia: AGAD, Flickr/Memorial Service for the Munich Massacre/ELDAN DAVID, Government Press Office (Israel)/CC BY-SA 3.0, Library of Congress, Andrius Petrulis/Lithuanian Central State Archives/CC BY-SA 3.0, Paulius Lileikis/Lithuanian Central State Archives/CC BY-SA 4.0, Museum of Modern Art in New York/moma.org, Muzeum Historyczne w Sanoku/CC BY-SA 3.0, Muzeum Sztuki w Łodzi/CC BY-SA 3.0, Narodowa Biblioteka Cyfrowa Polona/polona.pl, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Shutterstock, a40757/Shutterstock, Adam Szczepkowski/Shutterstock, Alexandr Zadiraka/Shutterstock, Anna Krivitskaya/Shutterstock, arindambanerjee/Shutterstock, Artgo/Shutterstock, ArtMediaFactory/Shutterstock, artnana/Shutterstock, ArtMediaFactory/Shutterstock, Attila JANDI/Shutterstock, Boris15/Shutterstock, Brian Kenney/Shutterstock, catwalker/Shutterstock, Charles E Uibel/Shutterstock, dmitro2009/Shutterstock, feiyuezhangle/Shutterstock, Grobler du Preez/Shutterstock, Kiev.Victor/Shutterstock, kojoku/Shutterstock, Luke W. Choi/Shutterstock, Marino14/Shutterstock, Meister Photos/Shutterstock, melissamn/Shutterstock, MM_photos/Shutterstock, Nhu Ng/Shutterstock, Northfoto/Shutterstock, Paweł Szczepański/Shutterstock, Radu Bercan/Shutterstock, Sergey Kohl/Shutterstock, spatuletail/Shutterstock, Wikimedia Commons/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Adam Jones, Ph.D./CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Adrian Gryczuk/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Andrius Petrulis-Lithuanian Central State Archives/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Abarrategi/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Ardfern/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Ares Ferrari/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bertramz/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bladyniec/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, B 145 Bild-F013860-0004/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, Bild 146-1987-058-08/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Cezary Piwowarski/ZOOM/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Darekm135/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Darek Sołtysiński/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Dawid Drabik/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Deutsche Fotothek/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/ECS/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/FORTEPAN/Erdei Katalin/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Fribbler/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Galicus25/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Henryk Prykiel/Dziennik Dolnośląski nr 38 (105), 22-24 II 1991/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Iawexler/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Igor Dvurekov/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/J-k/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Laurent Bélanger/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Marina Abramović and the CODA Museum/CC BY 3.0, Wikimedia Commons/Mariusz Kubik/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Mirosław Makowski/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Laika ac/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/Loganbking/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Piotr Tomaszewski/fly4pix.pl/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Pnapora/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/RIA Novosti archive, image #848095/U. Ivanov/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/RIA Novosti archive, image #417888/Yuryi Abramochkin/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Robert Schediwy/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Sue Ream/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Tadeusz Rudzki/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/thierry le Ridant/CC BY-SA 2.5, Wikimedia Commons/U.S. Department of Agriculture/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/Wojciech Pysz/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Woodstock Whisperer/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Wuhazet/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/young shanahan/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/Zdravko Pečar/CC BY-SA 4.0

Mapy: Katarzyna Gostępska

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjęło wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii w zakresie podstawowym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: prof. dr hab. Małogrzaty Dajnowicz, prof. dr hab. Andrzeja Szwarca, dr. Tomasza Karpowicza.

Etap edukacyjny: III

Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa

Rok dopuszczenia: 2022

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Gdynia 2022

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N7767

Wydawca:

OPERON Sp. z o.o.

81-212 Gdynia, ul. Hutnicza 3

tel. centrali 58 679 00 00

e-mail: info@operon.pl

www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-248-2

10/22/XIV/US70

Spis treści

II. Świat w epoce zimnej wojny

1. Następstwa II wojny światowej	8
2. Geneza i początki zimnej wojny	21
3. Związek Radziecki po II wojnie światowej i przejawy sowieckiej dominacji w Europie Środkowo- -Wschodniej.....	35
4. Przemiany polityczne i społeczne w USA po II wojnie światowej	48
5. Dekolonizacja	60
6. Rywalizacja supermocarstw i konflikty zimnowojenne	72
7. Konflikty na Bliskim Wschodzie po II wojnie światowej	88
8. Chiny po II wojnie światowej	98
9. Proces integracji europejskiej.....	108
10. Przemiany cywilizacyjne i społeczne po II wojnie światowej.....	116
11. Kultura po II wojnie światowej	136
Podsumowanie.....	154

III. Polska po 1945 r.

1. Rządy komunistyczne w Polsce i opozycja wobec nich po zakończeniu II wojny światowej.....	170
2. Rozprawa z opozycją polityczną i ugruntowanie władzy komunistycznej.....	183
3. Stalinizm w Polsce	194
4. Przemiany gospodarcze, społeczne i kulturowe w okresie stalinizmu	203
5. „Odwilż” i „mała stabilizacja”	212
6. Marzec '68, Grudzień '70 i ich następstwa	224
7. Początki zorganizowanej opozycji demokratycznej w PRL.....	238
8. Pod znakiem „Solidarności”. Polska 1980–1981	248
9. Polska czasu stanu wojennego (1981–1983) oraz kryzysu lat 80.	259
10. Kultura w powojennej Polsce.....	276
11. Rola emigracji w polskim życiu kulturalnym i politycznym po 1945 r.	290
Podsumowanie.....	301

IV. Upadek komunizmu. Świat i Polska na przełomie tysiącleci

1. Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRR i rozpad państwa.....	314
2. Upadek systemu władzy komunistycznej w Polsce i narodziny III Rzeczypospolitej.....	322
3. Przemiany polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej.....	333
4. Polska w dekadzie lat 90.....	343
5. Unia Europejska. Polska w strukturach Zachodu	356
6. Najważniejsze kwestie polityczne i cywilizacyjne w świecie przełomu XX i XXI w.	368
Podsumowanie.....	381
Warto przeczytać.....	389
Indeks osobowy	391
Indeks pojęć	398

Wstęp

Jak jest zbudowany nasz podręcznik

Podręcznik pozwala na pełne wykorzystanie nowoczesnych metod dydaktycznych w nauczaniu historii. Zgodnie z założeniami reformy programowej uczniowie liceów i techników rozpoczną naukę tego przedmiotu w zakresie rozszerzonym w zwiększonym wymiarze godzin.

Zanim zaczniecie korzystać z podręcznika, zapoznajcie się z jego budową i przyjrzyjcie się wszystkim jego elementom. Zostały one skonstruowane tak, by ułatwić wam naukę i pomóc w błyskawicznym znalezieniu potrzebnych informacji.

Na początku każdego rozdziału podręcznika znajduje się **spis tematów** z danego obszaru.

Bezpośrednio pod tytułem rozdziału znajdziecie moduł „**Na tej lekcji**” – jego zadaniem jest ukierunkowanie was na cele realizowane w danym temacie.

Hasła na marginesach odnoszą się do treści obowiązkowych do zapamiętania z lekcji. Zostaną one powtórzone w podsumowaniu lekcji.

Przystępny język publikacji ułatwi wam zrozumienie treści i pozytywnie nastawi was do przyswajanego materiału. W tekście pojawiają się wytłuszczenia – dzięki nim łatwiej odnajdziecie najistotniejsze zagadnienia, pojęcia i nazwy.

Tabele i schematy pomogą wam usystematyzować wiedzę.

Epoka kontestacji

Epoka kontestacji przebiegała w sposób odmiennie gwałtowny i niebezpieczny, w tym czasie w Europie Zachodniej dochodziło do wieloletnich protestów społecznych. Władze się nie dały zmusić do zmiany kursu, nie miały też ochoty na zmiany w polityce. Władze nie chciały się poddać presji społecznej i politycznej. Władze nie chciały się poddać presji społecznej i politycznej. Władze nie chciały się poddać presji społecznej i politycznej.

Informacje o źródle

Charles A. Reich (1918–2015) był psychologiem, profesorem akademickim i filozofem społecznym. W swojej książce „Zakaz się domagać” wyłożył swoje poglądy na temat kontestacji lat 60. Wyłożył swoje poglądy na temat kontestacji lat 60. Wyłożył swoje poglądy na temat kontestacji lat 60.

Opinia historyka

Na temat podziałów politycznych w latach 60. i 70. XX wieku historycy nie zgadzają się co do tego, czy kontestacja była tylko reakcją na zmiany społeczne, czy też była samodzielną siłą. Historycy nie zgadzają się co do tego, czy kontestacja była tylko reakcją na zmiany społeczne, czy też była samodzielną siłą.

Definicje wyróżniono kolorową czcionką. Dzięki temu od razu je zauważycie i szybko znajdziecie podczas powtórek.

Teksty źródłowe, infografiki i mapy służą zilustrowaniu treści merytorycznych. Te elementy opatrzone poleceniami, które pomogą wam w rozwinięciu umiejętności analizy treści w nich zawartych.

Informacje o źródle pomogą wam poszerzyć zakres wiadomości, a także ułatwią interpretację nowo poznanych tekstów.

Opinie historyków możecie wykorzystać jako punkt wyjścia do dyskusji lub debaty na temat zagadnień poruszanych w trakcie lekcji.

Pytania i polecenia opracujecie w toku lekcji lub wykorzystacie do nauki w domu lub przed kartkówką czy sprawdzianem. Uwaga: odpowiedzi do zadań wymagających pisemnego rozwiązania zapiszcie w zeszycie.

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

Podsumowanie przed sprawdzianem zawiera najważniejsze treści do zapamiętania z rozdziału. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok i poszukajcie hasła na marginesie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, co było przyczyną powstania kontestacji w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku.
2. Opisz, jak wyglądała kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku.
3. Wyjaśnij, co było przyczyną powstania kontestacji w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku.
4. Wyjaśnij, co było przyczyną powstania kontestacji w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku.
5. Wyjaśnij, co było przyczyną powstania kontestacji w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku.
6. Wyjaśnij, co było przyczyną powstania kontestacji w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku.
7. Wyjaśnij, co było przyczyną powstania kontestacji w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku.

PODSUMOWANIE LEKCJI

1. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

1. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
2. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
3. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
4. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
5. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
6. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
7. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
8. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
9. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.
10. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.

1. Kontestacja w Polsce w latach 60. i 70. XX wieku była reakcją na zmiany społeczne i polityczne.

II. Świat w epoce zimnej wojny

Następstwa II wojny światowej

Geneza i początki zimnej wojny

Związek Radziecki po II wojnie światowej i przejawy sowieckiej dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej

Przemiany polityczne i społeczne w USA po II wojnie światowej

Dekolonizacja

Rywalizacja supermocarstw i konflikty zimnowojenne

Konflikty na Bliskim Wschodzie po II wojnie światowej

Chiny po II wojnie światowej

Proces integracji europejskiej

Przemiany cywilizacyjne i społeczne po II wojnie światowej

Kultura po II wojnie światowej

1. Następstwa II wojny światowej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie zmiany w życiu społecznym nastąpiły na skutek II wojny światowej;
- zapoznasz się z problemem rozliczenia zbrodni wojennych;
- przeczytasz o powstaniu, celach i strukturze Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ);
- poznasz polityczne następstwa wojny.

Spółeczno-gospodarcze następstwa wojny

społeczne skutki wojny

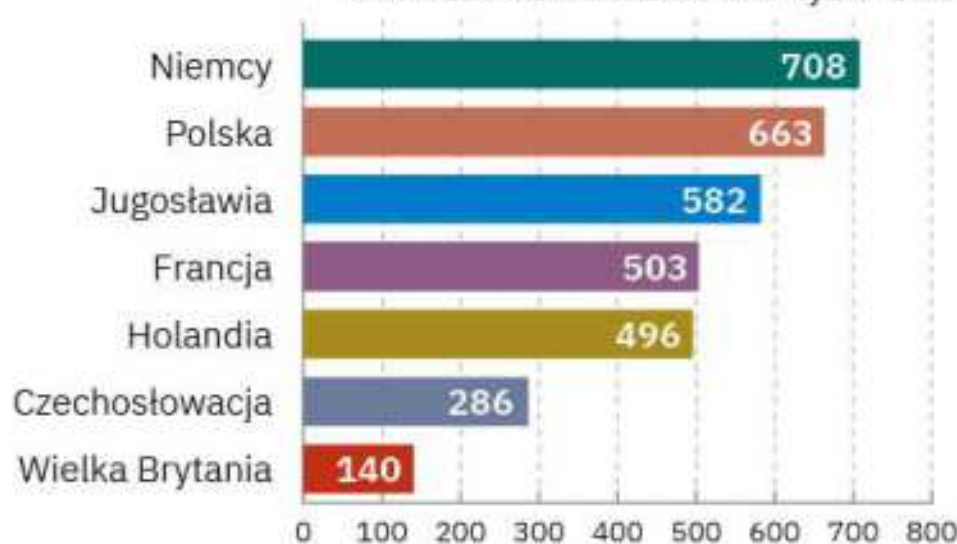
► **Wojenne okrucieństwa**, utrata bliskich i rodzinnego domu, ciągła groźba śmierci to doświadczenia, które stały się udziałem milionów ludzi w czasie II wojny światowej. Z największym natężeniem występowały one w Europie Środkowo-Wschodniej oraz we wschodniej i w południowo-wschodniej Azji. Społeczeństwa dotknięte wojną były też świadkami kolaboracji, aktów zdrady oraz grabieży. Obserwowały często ujawnianie się najniższych ludzkich instynktów, które jednym pozwalały przeżyć, a innym – wzbogacić się kosztem drugiego człowieka. **Poszanowanie dla prawa i norm moralnych zostało podważone**. Wszystkie te doświadczenia **obciążały psychikę osób, które przeżyły wojnę**. W konsekwencji ich powrót do normalności – choć upragniony – był niezwykle trudny. Nie zawsze umiały one wrócić do przedwojennego rytmu pracy, codziennych spraw i relacji z innymi ludźmi.

gospodarcze skutki wojny

► Gospodarka większości krajów świata była nastawiona przez kilka lat na cele wojenne. Jej skierowanie na pokojowy tryb funkcjonowania wymagało czasu. II wojna światowa przyniosła ponadto ogromne **straty ludnościowe, zniszczenia oraz zadłużenie wielu państw**. Stało się to źródłem powojennych **proble- mów ekonomicznych** i zaciążyło na **poziomie życia ludności**. Poważne konsekwencje społeczno-gospodarcze miał sposób prowadzenia działań zbrojnych w czasie II wojny światowej. Kluczowe dla osiągnięcia celów militarnych było wówczas **atakowanie** nie tylko obiektów wojskowych, lecz także **ośrodków**

przemysłowych i węzłów komuni- kacyjnych oraz miast. W efekcie bazy przemysłowa i transportowa uległy ogromnym zniszczeniom – zwłaszcza w **europejskiej części ZSRR, Polsce, Francji, Niemczech i Japonii**.

Szacunkowe straty materialne poniesione przez wybrane kraje europejskie w wyniku II wojny światowej – w dolarach na jednego mieszkańca

Ćwiczenie

Jakie – twoim zdaniem – były przyczyny zróżnicowania poziomu strat materialnych w poszczególnych państwach europejskich?

Ruiny miasta Nijmegen (czytaj: neimechen) w Holandii po bitwie stoczonej we wrześniu 1944 r.

Jedna z reprezentacyjnych dzielnic stolicy Japonii, Tokio, tuż po wojnie

Amerykańskie naloty na japońskie miasta zniszczyły w nich ok. 40% zabudowy – zarówno domów mieszkalnych, jak i fabryk. Po wojnie problemami Japonii, podobnie jak wszystkich krajów dotkniętych bezpośrednio działaniami wojennymi, stały się bezdomność (w tym wielu sierot), brak żywności, fatalne warunki sanitarne oraz bezrobocie.

W 1946 r. przemysł krajów europejskich produkował zaledwie 3/4 tego, co przed wojną (niemiecki jedynie 22%). Podobnie było z produkcją rolni-

czą. Ponadto ogromna liczba osób **utraciła swój prywatny dobytek, miejsca pracy i zamieszkania**. Wielu przetrwało wojnę w **złej kondycji fizycznej** na skutek odniesionych ran i niedożywienia oraz **w złym stanie psychicznym**, który był konsekwencją przeżyć wojennych. Z powodu trudności ekonomicznych kilka powojennych lat charakteryzowało się niskim poziomem życia ludności, która niejednokrotnie cierpiała z powodu niedoboru żywności lub wręcz głodu. W Wielkiej Brytanii w lipcu 1946 r. wprowadzono racjonowanie chleba. We Francji system **reglamentacji wielu produktów żywnościowych** utrzymywano do 1949 r. Problemem był brak opału w miesiącach zimowych. Wszędzie utrzymywało się **wysokie bezrobocie**. Żołnierze powracający z wojny mieli duże trudności ze znalezieniem zatrudnienia. Wielu było wśród nich inwalidów. W pierwszych latach po wojnie opisane zjawiska wywołały wyraźny wzrost nastrojów lewicowych w społeczeństwach europejskich.

Karta żywnieniowa obowiązująca we Francji w 1947 r.

Źródło historyczne

Korespondent brytyjskiego dziennika „Daily Express” Alan Moorehead (czytaj: murhed) o powojennym Neapolu

Sądzę, że podczas tych pierwszych kilku miesięcy w Neapolu nie przeoczono żadnego z całej listy podłych ludzkich występków. To, czego w rzeczywistości byliśmy świadkami, obrazowało moralny upadek. Ludzie nie mieli już dumy czy odrobiny godności. Wszystkim rządziła zwierzęca chęć przetrwania. Pożywienie. To była jedyna licząca się rzecz. Jedzenie dla dzieci. Jedzenie dla nich samych. Żywność kosztem każdego poniżenia i nieprawości. A w drugiej kolejności – odrobina ciepła i schronienie. [...]

Wojskowe zapasy papierosów i czekolady były rabowane całymi cetnarami i odsprzedawane po zawrotnych cenach. Samochody kradziono po sześćdziesiąt, siedemdziesiąt w ciągu jednej nocy (nie zawsze robili to Włosi). Szabrownictwo, zwłaszcza cennych towarów, takich jak opony, stało się powszechnym procederem.

K. Lowe, *Dziki kontynent. Europa po II wojnie światowej*, tłum. M.P. Jabłoński, Poznań 2016, s. 71 i 75.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego oraz informacji zawartych w podręczniku przedstaw moralne i materialne następstwa wojny w społeczeństwach nią dotkniętych.

Znaczącą pomoc dla społeczeństw wyzwolonych krajów europejskich i azjatyckich zapewniła społeczność międzynarodowa. Największą rolę odegrała w tym **UNRRA** (Administracja Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy i Odbudowy), która działała w latach 1943–1948. Ta organizacja **rozdzielała żywność, leki**, a także **sprzęt potrzebny do produkcji** czy **środki transportu** (ciężarówki, lokomotywy). W znacznej większości jej działania sfinansowały Stany Zjednoczone, dużą część środków wniosła też Wielka Brytania, a mniejsze kwoty – kilkadziesiąt kolejnych państw oraz organizacje charytatywne. Największa pomoc trafiła do Chin, Polski, Włoch, Jugosławii i Grecji.

◀ pomoc międzynarodowa

Sytuacja **Stanów Zjednoczonych Ameryki** przedstawiała się zupełnie inaczej niż sytuacja krajów, które doświadczyły zniszczeń wojennych na swoim terytorium. Potrzeby czasu wojny – zarówno własne, jak i sojuszników – oznaczały **duży wzrost produkcji w USA**. Dochód narodowy na mieszkańca zwiększył się tam w latach 1938–1946 **dwuipółkrotnie**. Ponadto **państwa europejskie znacznie zadłużyły się u swojego amerykańskiego sojusznika** w trakcie wojny, co po jej zakończeniu dało Stanom Zjednoczonym znaczną przewagę ekonomiczną nad Europą. USA **umocniły swoją pozycję** gospodarczą, a w konsekwencji – także polityczną w świecie.

◀ pozycja Stanów Zjednoczonych po wojnie

Powojenne migracje ludności

Następstwem wojny były **migracje ludności na wielką skalę**. Podczas działań wojennych wiele osób musiało opuścić swoje miejsca zamieszkania – uciekały przed frontem lub wbrew swojej woli były wysiedlane albo wywożone do pracy przymusowej. Liczni byli jeńcy wojenni oraz więźniowie obozów koncentracyjnych. Tym, którzy przeżyli, koniec wojny dawał szansę na **powrót w rodzinne strony** i miliony ludzi wyruszyły w tę drogę. Znaczna część tych obywateli państw Europy Środkowo-Wschodniej, którzy znaleźli się na Zachodzie, decydowała się jednak na pozostanie tam ze względu na system polityczny, jaki pod naciskiem ZSRR był stopniowo wprowadzany w ich ojczystych krajach.

◀ migracje ludności po wojnie

Dla wielu osób przyczyną migracji nie był jednak powrót do domów. Przeciwnie – musieli je opuścić, ponieważ w okresie po II wojnie światowej nastąpiły **kolejne przymusowe przesiedlenia**. Wynikało to z faktu, że wiele rządów dążyło do uczynienia swoich państw bardziej jednolitymi narodowo. Dostosowanie granic etnicznych do politycznych miało być rozwiązaniem problemów znanych z okresu międzywojennego – związanych z istnieniem licznych mniejszości narodowych. Ponadto przedstawiciele narodów, które rozpętały wojnę, nie byli mile widziani w krajach dotkniętych koszmarem kilkuletniej okupacji.

Niemieccy mieszkańcy Gdańska uciekają z miasta przed zbliżającą się Armią Czerwoną, luty 1945 r.

Dzieci z alianckiego obozu dla przesiedlanych na terenie niemieckiej Bawarii, 1946 r.

Po wojnie alianci stanęli przed zadaniem zapewnienia warunków życia dla milionów osób (Francuzów, Rosjan, Polaków i wielu innych narodowości), które w wyniku wojny znalazły się daleko od swoich domów. Początkowo zajmowały się tym wojska okupacyjne (głównie amerykańskie i brytyjskie), a później – UNRRA. Dawnych jeńców, robotników przymusowych, osierocone dzieci i uchodźców umieszczono w specjalnych obozach znajdujących się głównie na terenie Niemiec. Określano ich angielską nazwą *dipisi* (skrót od *displaced persons* – osoby przemieszczone).

Do wielkich migracji doszło zwłaszcza w **środkowej Europie**. Na największą skalę przemieszczali się po wojnie **Niemcy** (ponad 7 mln już po ustaniu działań wojennych). Wynikało to z decyzji podjętych na konferencji poczdamskiej

o **przymusowym wysiedleniu** Niemców, przede wszystkim **z Czechosłowacji** oraz **z ziem przyznanych Polsce** (zobacz rozdz. I.10.). Wielu Niemców opuszczało jednak domy już wcześniej – najpierw przed nadciągającą armią radziecką, a później z lęku przed zemstą podporządkowanych niedawno społeczeństw. **Polacy** byli z kolei usuwani z tych ziem przedwojennej Rzeczypospolitej, które przypadły ZSRR.

Rozliczenia zbrodni wojennych

Po zakończeniu wojny w Europie mocarstwa sojusznicze powołały do życia **Międzynarodowy Trybunał Wojskowy**, którego zadaniem było ukaranie zbrodni wojennych III Rzeszy. **Między listopadem 1945 a październikiem 1946 r.** przed tym trybunałem odbył się **proces 22 przywódców nazistowskich**. Na miejsce rozprawy sądowej wybrano **Norymbergę**, co miało znaczenie symboliczne. To właśnie w tym mieście hitlerowcy ogłosili w 1935 r. ustawy antyżydowskie i w nim odbywali corocznie zjazdy swojej partii (NSDAP). Lista zarzutów postawionych oskarżonym była bardzo długa. Obejmowała **zbrodnię przeciw pokojowi** (wywołanie i prowadzenie wojny agresywnej), **zbrodnie wojenne** (egzekucje cywilnych zakładników, znęcanie się nad jeńcami wojennymi, masowe wykorzystanie niewolniczej siły roboczej) oraz **ludobójstwo** dokonywane z przyczyn politycznych, rasowych i religijnych. Najczęściej przywoływanym przez oskarżonych sposobem obrony było twierdzenie, że wykonywali jedynie rozkazy zwierzchników. Sąd uznał jednak, że nie zwalnia to ich z odpowiedzialności.

procesy
norymberskie

W procesie zapadło **12 wyroków śmierci** przez powieszenie (taki wyrok dostali m.in. Joachim von Ribbentrop, Hans Frank oraz Hermann Göring, który jednak popełnił samobójstwo). Trzej podsądni otrzymali kary dożywotniego więzienia, czterej kolejni – kary od 10 do 20 lat, a trzech uniewinniono.

Ława oskarżonych podczas procesu nazistowskich zbrodniarzy wojennych w Norymberdze

Procesy norymberskie alianci postanowili wykorzystać także po to, aby uświadomić Niemcom ogrom zbrodni dokonanych przez nazistów w trakcie II wojny światowej. W tym celu posiedzenia sądu były transmitowane przez niemieckie radio. Jednocześnie dowody zbrodni prezentowano w całych Niemczech, m.in. w szkołach. Dokumenty na temat Holokaustu wyświetlano w kinach, a ponadto organizowano wyjazdy do dawnych obozów koncentracyjnych.

Sądy wojskowe powołane przez państwa okupujące obszar Niemiec przeprowadziły **wiele procesów niższych rangą funkcjonariuszy hitlerowskich**. Niektórych przekazywano krajom, na terenie których popełnili oni zbrodnie – najczęściej Polsce i Francji. W zachodnich strefach okupacyjnych do końca lat 40. skazano 5000 osób, z tego około 800 na karę śmierci (wykonano ponad połowę z tych wyroków, a resztę zamieniono na łagodniejsze kary). Ponieważ **trybunał norymberski uznał NSDAP, Gestapo, SD i SS za organizacje przestępcze**, sama przynależność do nich stanowiła podstawę oskarżenia. Jednocześnie **od 20 do 30 tysięcy podejrzanych uciekło – przede wszystkim do Ameryki Łacińskiej**. Zbrodnie ludobójstwa z czasów wojny, jako niepodlegające przedawnieniu, są ścigane do dziś. Winnych Holokaustu szczególnie konsekwentnie tropi Izrael, czego przykładem stał się los **Adolfa Eichmanna**.

Adolf Eichmann jako oskarżony podczas procesu w Jerozolimie w 1961 r.

Eichmann (1906–1962) zajmował się po 1941 r. egzekucjami Żydów w Rosji. Po konferencji w Wannsee (styczeń 1942 r.), na której podjęto decyzję o „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej”, stał się głównym koordynatorem Holokaustu i odpowiadał za organizację wywózki Żydów do obozów zagłady. W 1946 r. uciekł do Argentyny, gdzie odnaleźli go i uprowadzili w 1960 r. do Izraela agenci izraelskiego wywiadu – Mosadu. Postawiony przed sądem w Jerozolimie został skazany na śmierć i stracony przez powieszenie w maju 1962 r.

Podjęto również działania w celu przeprowadzenia ustalonego na konferencji poczdamskiej **procesu denazyfikacji**. Najwięcej, bo ponad 2 miliony, osób postawiono przed odpowiednimi komisjami w amerykańskiej strefie okupacyjnej. W strefie radzieckiej pół miliona osób zwolniono z pracy. W całych Niemczech **wiele osób objęto zakazem pełnienia funkcji publicznych**. Jednak, ponieważ pod koniec wojny NSDAP liczyła ponad 8 milionów członków, nie sposób było usunąć wszystkich tych osób z życia publicznego. Ludzi o odpowiednich kwalifikacjach, którzy nie należeli wcześniej do partii, często po prostu brakowało. Dlatego też **w okresie powojennym ogromna część funkcjonariuszy rządowych w Niemczech zachodnich miała za sobą nazistowską przeszłość**. Choć wielu urzędników, sędziów czy nauczycieli zwalniano z pracy, często szybko wracali na swoje posady. Denazyfikacja przyniosła więc ograniczone efekty, a w latach 1948–1950 stopniowo rezygnowano z jej kontynuowania. Większość Niemców nie była przy tym skłonna uznać swojej winy za zbrodnie III Rzeszy, przyjmowała taktykę milczenia o przeszłości i nierozliczania współobywateli.

Odrębny trybunał powołano do **osądzenia zbrodni japońskich na Dalekim Wschodzie**. Pracował on w **Tokio w latach 1946–1948** i wydał 7 wyroków śmierci i 21 więzienia. Wśród oskarżonych znajdowali się byli premierzy, ministrowie i dowódcy wojskowi. Podobnie jak w przypadku Niemiec, odbyły się ponadto tysiące pomniejszych procesów i wykonano setki dalszych wyroków śmierci.

Natomiast liczne radzieckie zbrodnie wojenne nie zostały osądzone. Nie było realne wymierzenie sprawiedliwości przedstawicielom państwa triumfującego w wojnie, które uzyskało rangę światowego mocarstwa. Nie pociągnięto na przykład do odpowiedzialności winnych morderstwa oficerów polskich w Katyniu.

◀ radzieckie zbrodnie wojenne

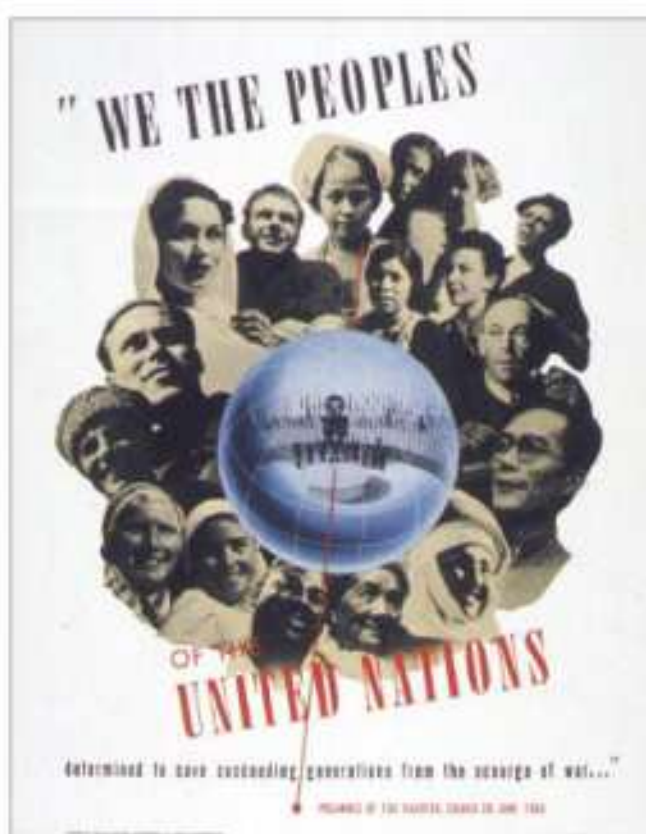
Poszczególne państwa koalicji antyfaszystowskiej przeprowadzały ponadto procesy swoich obywateli, którzy dopuścili się w trakcie wojny kolaboracji z wrogiem. Najwyższy odsetek obywateli skazano w Norwegii. Liczne wyroki zapadły także w Danii, Belgii, Holandii i Francji. We Francji skazano 120 tysięcy osób, w tym ponad 2000 na karę śmierci (wykonano ją wobec blisko 800 osób). Szczególna sytuacja panowała w Europie Środkowo-Wschodniej, gdzie władzę stopniowo przejmowali komuniści, uzależnieni od ZSRR. Oskarżano tam wielokrotnie nie tylko rzeczywistych kolaborantów, lecz także przeciwników politycznych nowych władz. Wszędzie na kontynencie europejskim, obok oficjalnych procesów, dochodziło też do samosądów – spontanicznych aktów zemsty dokonywanych przez ludność.

◀ procesy oskarżonych o kolaborację

Organizacja Narodów Zjednoczonych

Gdy II wojna światowa dobiegała końca, mocarstwa koalicji antyhitlerowskiej negocjowały już kształt nowego porządku światowego. Uznały między innymi potrzebę utworzenia organizacji międzynarodowej, której zadaniem będzie zagwarantowanie trwałego pokoju w przyszłości. Wierzano, że okaże się ona skuteczniejsza niż przedwojenna Liga Narodów. Najważniejsze zasady, na jakich miała działać, uzgodniono już w 1944 r. Nadano jej nazwę Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ).

Konferencja założycielska, trwająca od kwietnia do czerwca 1945 r. w San Francisco, zakończyła się podpisaniem Karty Narodów Zjednoczonych. W obradach brali udział wyłącznie przedstawiciele państw zwycięskiej koalicji. Nie było jednak wśród nich delegatów z Polski, gdyż zabrakło międzynarodowej zgody w kwestii, kto ma ją reprezentować. Istniały wówczas dwa polskie rządy:

Plakat wydany z okazji przyjęcia Karty Narodów Zjednoczonych 26 czerwca 1945 r.

Słowa umieszczone na plakacie to początkowy fragment preambuły Karty Narodów Zjednoczonych: „My, ludy Narodów Zjednoczonych, zdecydowane uchronić przyszłe pokolenia od klęski wojny...”.

◀ Organizacja Narodów Zjednoczonych

emigracyjny, uznawany przez państwa zachodnie, oraz krajowy, podporządkowany ZSRR. Polska otrzymała jednak oficjalny status członka założyciela ONZ w uznaniu za zasługi w walce z Niemcami oraz jako państwo, które podpisało Deklarację Narodów Zjednoczonych ze stycznia 1942 r. (zobacz rozdz. I.3.). Do października 1945 r. Kartę Narodów Zjednoczonych ratyfikowało 51 krajów świata. Wtedy też weszła ona w życie, a ONZ zaczęła oficjalnie działać. **Siedzibą ONZ stał się Nowy Jork** – była to wymowna oznaka pozycji, jaką osiągnęły Stany

cele ONZ ▶ Zjednoczone w wyniku wojny. Jako **główne cele organizacji** przyjęto: utrzymanie pokoju, ładu i bezpieczeństwa światowego, organizowanie współpracy międzynarodowej oraz wspieranie przestrzegania praw człowieka na świecie.

Rada Bezpieczeństwa ONZ ▶ Największe uprawnienia otrzymała **Rada Bezpieczeństwa ONZ**. W jej skład weszło **5 członków stałych** (USA, Wielka Brytania, ZSRR, Francja, Chiny) oraz **członkowie niestali** wybierani na **dwuletnie kadencje** (początkowo było ich 6, obecnie 10). Przyjęto bardzo istotne ustalenie, że **każdy z wymienionych członków stałych ma prawo weta** wobec zapadających decyzji – **rezolucji**. Rada Bezpieczeństwa uzyskała między innymi prawo nakładania **sankcji** na kraje niestosujące się do zasad Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Zgromadzenie Ogólne ONZ ▶ **Zgromadzenie Ogólne ONZ** (skupiające na równych prawach wszystkie państwa członkowskie) otrzymało uprawnienie do wydawania uchwał. Stanowiły one jednak tylko zalecenia i nie były zobowiązujące dla krajów członkowskich. Wśród uprawnień Zgromadzenia Ogólnego znalazło się także przyjmowanie budżetu ONZ oraz powoływanie wyspecjalizowanych agend, jak **FAO** (do spraw rolnictwa i wyżywienia), **WHO** (ochrona zdrowia) czy **UNESCO** (oświata, nauka i kultura). Sekretariat ONZ,

Sekretarz Generalny ONZ ▶ kierowany przez **Sekretarza Generalnego**, zyskał natomiast charakter organu wykonawczego organizacji – powierzono mu bieżące działania administracyjne. Dla rozstrzygania sporów między państwami ustanowiono ponadto **Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości** z siedzibą w **Hadze** (Holandia).

Dag Hammarskjöld (czytaj: hamarszyld) – Sekretarz Generalny ONZ w latach 1953–1961 przed siedzibą ONZ w Nowym Jorku, 1953 r.

Nowy porządek międzynarodowy

II wojna światowa zmieniła zdecydowanie układ sił na arenie międzynarodowej. W wyniku wojny **USA i ZSRR** zyskały pozycje dwóch **supermocarstw**, które po 1945 r. szybko przeszły od współpracy do ostrej rywalizacji (zobacz rozdz.

II.2.). ZSRR znacznie przesunął swoje granice na zachód, a ponadto podporządkowywał sobie kraje Europy Środkowo-Wschodniej.

Supermocarstwo – pojęcie używane po II wojnie światowej na określenie państw, które ze względu na swój potencjał polityczny, militarny i ekonomiczny wywierają decydujący wpływ na stosunki międzynarodowe w skali całego świata. ◀ **supermocarstwo**

Zachodnia granica ZSRR po II wojnie światowej

W wyniku wydarzeń II wojny światowej oraz ustaleń międzynarodowych w jej trakcie w granicach Związku Radzieckiego znalazły się:

- obszary Finlandii, które ten kraj utracił w wojnie zimowej (1939–1940), a od 1944 r. – także fiński region Petsamo;
- Estonia, Łotwa i Litwa niepodległe do 1940 r.;
- obwód kaliningradzki (do 1945 r. niemiecki);
- wschodnie tereny Polski;
- Ruś Zakarpacka, należąca przed wojną do Czechosłowacji (a później przejściowo do Węgier);
- północna Bukowina i Besarabia (do 1940 r. rumuńskie).

Ćwiczenie

Na podstawie atlasu historycznego i informacji znalezionych w internecie wskaż na mapie obszary, które znalazły się w granicach ZSRR w wyniku wydarzeń lat 1939–1945.

Broń atomowa

- W pierwszych latach po zakończeniu wojny Stany Zjednoczone były jedynym państwem dysponującym bronią atomową. W 1949 r. pierwszą próbną eksplozję takiej bomby przeprowadził Związek Radziecki. Początkowo liczba głowic jądrowych w posiadaniu mocarstw była niewielka, jednak w latach 50. zaczęła gwałtownie rosnąć. Przerazenie, jakie wzbudziła w świecie niszczycielska siła pierwszych bomb, zrzuconych w sierpniu 1945 r. na Hiroszimę i Nagasaki, kazało w nowy sposób patrzeć na wojnę. Z jednej strony posiadanie broni jądrowej dawało olbrzymią przewagę nad państwami, które nią nie dysponowały, a jej szybkie użycie mogłoby rozstrzygnąć losy wojny. Z drugiej jednak – wielu wierzyło, że w istocie rozwój arsenałów jądrowych czyni wojnę między mocarstwami niemożliwą, gdyż będą się one wzajemnie szachowały i nie zdecydują się na użycie broni, która może przynieść obu stronom zagładę.

Próbna eksplozja bomby jądrowej przeprowadzona przez armię USA na atolu Bikini na Pacyfiku 25 lipca 1946 r.

***Pokój dzisiaj* – karykatura amerykańskiego rysownika Rube'a Goldberga z 1947 r.**

W okresie, gdy powstała ta karykatura, USA były jeszcze jedynym krajem mającym broń atomową. Autor rysunku wskazał na cienką granicę, jaka dzieli kontrolę nad światem (*World control*) od zagłady świata (*World destruction*).

Pierwszoplanową pozycję utraciły dawne potęgi polityczne. W przypadku **Wielkiej Brytanii i Francji** powodem były olbrzymie koszty wojny, a w kolejnych latach – stopniowy rozpad ich imperiów kolonialnych. **Niemcy i Japonia** poniosły klęskę militarną i na dłuższy czas przestały się liczyć w polityce światowej. **Terytorium Niemiec zmniejszyło się o 1/4** w stosunku do stanu z 1937 r.

Przyszłość państw pokonanych, znajdujących się pod okupacją, była niepewna. Utraciły one na pewien czas suwerenność – w Niemczech, Austrii i Japonii decyzje podejmowały alianckie władze okupacyjne. W stosunku do Niemiec początkowo poważnie rozważano możliwość podziału tego kraju (zjednoczonego zaledwie 74 lata wcześniej) na kilka organizmów państwowych.

Z kolei **Chiny** po okresie okupacji japońskiej pograżyły się na nowo **w wojnie domowej** między komunistami a rządem Kuomintangu (zobacz podręcznik do klasy 3). **Zwycięstwo komunistów** pod przywództwem Mao Zedonga i przejęcie przez nich w 1949 r. władzy nie zakończyły okresu społecznego i gospodarczego zamętu. Miejsce Chin w Radzie Bezpieczeństwa ONZ aż do 1971 r. zajmował **Tajwan**, gdzie schronił się rząd Czang Kaj-szeka, gdyż chińskiego rządu komunistycznego nie uznały państwa zachodnie.

Na początku 1947 r. podpisano w Paryżu traktaty pokojowe z Włochami, Węgrami, Bułgarią, Rumunią i Finlandią (czyli europejskimi sojusznikami Niemiec). Zobowiązano te kraje do zapłacenia reparacji wojennych, z których znaczna część przypadła ZSRR. **Włochy** utraciły nabytki z czasów wojny oraz swoje afrykańskie kolonie, a także – **na rzecz Jugosławii – Istrię**. Natomiast **Triest stał się Wolnym Miastem** pod kontrolą ONZ (powrócił do Włoch kilka lat później). **Węgry** wracały do granic ustanowionych w 1920 r., **Bułgaria** natomiast – do stanu z 1941 r., co oznaczało **zatrzymanie** przez nią uzyskanej od Rumunii **Dobrudży Południowej**. Natomiast **Rumunia**, oprócz tej straty, musiała pogodzić się także **z utratą zagarniętych przez ZSRR w 1940 r. Besarabii i północnej Bukowiny**. Nastąpiła również **korekta granicy radziecko-fińskiej na korzyść ZSRR**.

◀ paryskie traktaty pokojowe

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw społeczno-gospodarcze następstwa II wojny światowej.
2. Zastanów się, jakie czynniki najsilniej wpływały na poziom życia ludności Europy po wojnie. Scharakteryzuj najważniejsze problemy bytowe.
3. Omów przyczyny i charakter powojennych migracji. Poszukaj w internecie oraz w publikacjach książkowych relacji osób wysiedlanych oraz dobrowolnie zmieniających miejsce pobytu. Opisz ich doświadczenia.
4. Przedstaw problem rozliczenia zbrodni wojennych po II wojnie światowej. Oceń zasadność oraz skuteczność podejmowanych w tej kwestii działań. Jakie znaczenie miało – twoim zdaniem – dla opinii publicznej ustanowienie międzynarodowych trybunałów zajmujących się osądzeniem części głównych zbrodniarzy wojennych?
5. Omów okoliczności powstania Organizacji Narodów Zjednoczonych. Scharakteryzuj cele, jakie miała realizować. Przedstaw strukturę ONZ i zasady jej działania.
6. Na podstawie informacji zawartych w tym rozdziale i poprzednich wyjaśnij, jak zmieniła się w wyniku wojny sytuacja polityczna Europy i świata.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 8 ▶ **Doświadczenia wojny** silnie wpłynęły na **postawy życiowe** osób, które ją przeżyły. Stanowiły często **obciążenie dla ich psychiki**.
- s. 8 ▶ Koszty prowadzenia wojny, zniszczenia i straty ludnościowe doprowadziły do powojennych **problemów ekonomicznych** i poważnie odbiły się na **poziomie życia ludności**.
- s. 11 ▶ **Stany Zjednoczone**, które uniknęły zniszczeń w trakcie wojny, rozwinęły swoją produkcję oraz udzielały pożyczek europejskim sojusznikom, **po wojnie umocniły swoją pozycję gospodarczą oraz polityczną**.
- s. 11 ▶ Następstwem wojny były **masowe migracje** – zarówno związane z **powrotami do domów**, jak i z **wysiedleniami**. Największą skalę przybrały w **środkowej Europie** i dotyczyły zwłaszcza **Niemców oraz Polaków**.
- s. 13 ▶ W październiku 1946 r. zakończył obrady **Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze**. Jego celem było **ukaranie zbrodni wojennych** popełnionych przez **przywódców nazistowskich**.
- s. 14 ▶ W innych procesach **osądzono tysiące zbrodniarzy z pokonanych Niemiec i Japonii**. Natomiast **radzieckie zbrodnie wojenne nie zostały osądzone**.
- s. 15 ▶ Poszczególne **państwa koalicji antyfaszystowskiej** pociągały do odpowiedzialności **własnych obywateli, którzy dopuścili się kolaboracji**.
- s. 15 ▶ W 1945 r. rozpoczęła działalność **Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ)**.
- s. 16 ▶ **Głównymi celami ONZ** były utrzymanie pokoju, ładu i bezpieczeństwa światowego, organizowanie współpracy międzynarodowej oraz wspieranie przestrzegania praw człowieka na świecie.
- s. 16 ▶ **Największe uprawnienia** uzyskała **Rada Bezpieczeństwa ONZ**, a decydującą rolę odgrywali jej **stali członkowie** (USA, Wielka Brytania, ZSRR, Francja, Chiny).
- s. 16 ▶ Ważnymi **organami ONZ** były także **Zgromadzenie Ogólne** wszystkich państw członkowskich, Sekretariat na czele z **Sekretarzem Generalnym** oraz **Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości**.
- s. 17 ▶ **Po II wojnie światowej USA i ZSRR uzyskały pozycję supermocarstw**. Stało się to kosztem światowego znaczenia dotychczasowych potęg politycznych – Wielkiej Brytanii i Francji oraz – pokonanych w wojnie – Niemiec i Japonii.

2. Geneza i początki zimnej wojny

NA TEJ LEKCJI:

- prześledzisz proces sowietyzacji państw Europy Środkowo-Wschodniej;
- poznasz genezę zimnej wojny;
- dowiesz się, w jaki sposób doszło do powstania dwóch państw niemieckich;
- przeczytasz o narodzinach NATO i Układu Warszawskiego.

Sowietyzacja państw Europy Środkowo-Wschodniej

Decyzje podjęte przez mocarstwa koalicji antyhitlerowskiej w **końcowej fazie wojny** oznaczały uznanie **znacznej części Europy Środkowo-Wschodniej za sferę wpływów radzieckich**. Uzgodnienia mówiły jednak o przeprowadzeniu w poszczególnych państwach tego obszaru wolnych wyborów. Tymczasem **Stalin zmierzał do pełnego podporządkowania** tych krajów. Nie chciał oddawać decyzji o ich przyszłości w ręce ich obywateli. Wykorzystał fakt, że od końca wojny znajdowały się tam **wojska radzieckie, NKWD** oraz działali **miejscowi politycy przygotowywani przez niego do rządzenia w jego imieniu**.

Proces uzależniania krajów omawianego regionu przebiegał stopniowo. Tuż po wojnie można było jeszcze się łudzić, że zostaną uszanowane do pewnego stopnia ich niezawisłość i własne systemy społeczno-ekonomiczne. Komuniści w poszczególnych krajach mieli zróżnicowane poparcie. Nigdzie jednak jego stopień nie wystarczał, by zgodnie z demokratycznymi procedurami samodzielnie objęli władzę. Musieli stopniowo odsuwać od wpływów polityków innych partii oraz krok po kroku osłabiać bądź wręcz delegalizować kolejne stronnictwa polityczne. Takie działania zyskały nazwę **taktyki salami** (eliminowanie przeciwników porównano do odkrajania kolejnych plasterków wędliny). Także z samych partii

Fragment pomnika, który w 1947 r. wystawiono żołnierzom radzieckim na Górze Gellerta w Budapeszcie, stolicy Węgier

Obecność wojsk radzieckich w krajach Europy Środkowo-Wschodniej odegrała decydującą rolę w podporządkowaniu ich Związkowi Radzieckiemu.

◀ radziecka strefa wpływów

◀ taktyka salami

komunistycznych usuwano osoby, które mogłyby się okazać nie dość lojalne wobec nakazów płynących z Moskwy. **Aby przejąć pełnię władzy, komuniści rozbudowywali służby bezpieczeństwa** oraz przejmowali kontrolę nad **resortami siłowymi** i **aparatem sprawiedliwości**. Zasadą było ponadto ograniczanie wpływów i prześladowanie Kościołów.

Resorty siłowe – ministerstwa nadzorujące policję, wojsko, służby specjalne, czyli formacje używające środków przymusu i kontroli społecznej.

Państwa należące do sowieckiego bloku zaczęto nazywać **krajami „demokracji ludowej”**, jednak ta nazwa miała charakter czysto propagandowy i nie odzwierciedlała rzeczywistości. Tworzono **systemy jednopartyjne** albo z **paroma stronnictwami uzależnionymi od rządzącej partii komunistycznej**. W tak ukształtowanych realiach politycznych wybory parlamentarne traciły jakiegokolwiek znaczenie. Nowe, komunistyczne rządy były podporządkowane Moskwie – nazywano je satelitami ZSRR. W ten sposób następowała **sowietyzacja krajów Europy Środkowo-Wschodniej**. Z ZSRR pochodziły także **wzorce ideologiczne** oraz **ekonomiczne: gospodarka centralnie planowana, nacjonalizacja przemysłu i kolektywizacja rolnictwa** (poprzedzona najpierw reformą rolną).

Do **Czechosłowacji** po wojnie wrócił z emigracji demokratyczny **prezydent Edvard Beneš**. Władzę sprawował **rząd koalicyjny**, w skład którego – obok polityków powracających z uchodźstwa – weszli **komuniści**. Ci ostatni osiągnęli duży **sukces w wyborach** z maja **1946 r.** (38% głosów). Ugrupowanie prezydenta Beneša uzyskało wynik ponad dwukrotnie gorszy. Premierem nowego rządu koalicyjnego został wówczas **Klement Gottwald** – przywódca komunistów, którzy objęli także **resorty siłowe**. Na początku **1948 r.** Gottwald usunął z ministerstwa spraw wewnętrznych przedstawicieli koalicjantów. **Ministrowie niekomunistyczni zaprotestowali i podali się do dymisji**. Przebudowany rząd był już zupełnie zdominowany przez komunistów i przystąpił do czystek w administracji i wojsku, do represji oraz likwidowania niezależnych organizacji. Uchwalono też nową konstytucję, wzorowaną na stalinowskiej konstytucji ZSRR. **Prezydent Beneš odmówił jej podpisania i w czerwcu 1948 r. podał się do dymisji**. Jego następcą został Gottwald, a **komuniści przejęli pełnię władzy**.

Demonstracja zorganizowana przez czechosłowackich komunistów (wrzesień 1947 r.) i godło Komunistycznej Partii Czechosłowacji

Na Węgrzech, w odróżnieniu od Czechosłowacji, **partia komunistyczna miała niewielu zwolenników**. W listopadzie **1945 r.** odbyły się **wybory**, które **wygrała Niezależna Partia Drobnych Rolników (NPDR)** – uzyskała ponad połowę głosów. Wbrew nazwie miała ona poparcie nie tylko chłopów, lecz także bardzo różnych grup społecznych, osób opowiadających się za umiarkowanymi reformami i niechętnych komunizmowi. Drugie miejsce w wyborach zajęli socjaldemokraci, a komuniści – dopiero trzecie. **Presja Stalina** spowodowała jednak, że powołano rząd koalicyjny, w którym **resorty siłowe znalazły się w rękach komunistów**. Wykorzystywali oni toczące się procesy przestępców wojennych i kolaborantów do rzucania oskarżeń na przeciwników politycznych i do ich aresztowania. W **1947 r.** udało im się **wymusić dymisję premiera należącego do NPDR** i doprowadzić do **rozłamu** w tym stronnictwie. Dzięki rozbiciu najsilniejszej dotąd partii, **zmanipulowaniu kolejnych wyborów** oraz podporządkowaniu sobie socjaldemokratów **komuniści** na czele z **Mátyásem Rákosim** **przejęli pełnię rządów**.

Król Rumunii pod naciskiem radzieckim powołał w **marcu 1945 r. lewicowy rząd, w którym dominowali komuniści**. Pewną popularność zapewniło im przeprowadzenie reformy rolnej. Jednak aby sięgnąć po pełną władzę, musieli **sfalszować wybory (listopad 1946 r.)**. Stopniowo osłabili inne partie polityczne, a następnie je zdelegalizowali. **Z końcem 1947 r.** zmusili do abdykacji króla i **ogłosili Republikę Ludową**. Na początku następnego roku wcielili do swojej partii działaczy socjaldemokratycznych i utworzyli **system jednopartyjny**.

W Bułgarii już we wrześniu 1944 r. – w momencie wkraczania wojsk radzieckich – **władzę przejął w wyniku przewrotu Front Ojczyźniany**. Największe wpływy mieli w nim **komuniści**. Cieszyli się w Bułgarii dużym poparciem, jednak partia chłopska, należąca również do Frontu, skutecznie konkurowała z nimi o sympatię w społeczeństwie. Komuniści umocnili swoją pozycję w wyniku **wyborów**, które odbyły się w **końcu 1945 r.** Były one **sfalszowane**, a partie opozycyjne je zbojkotowały. **Jesienią 1946 r.** zniesiono monarchię. Na czele rządu stanął wówczas **przywódca komunistów – Georgi Dymitrow**.

Georgi Dymitrow na zdjęciu z lat 30.

Dymitrow (1882–1949) bywał określany jako osoba numer dwa – po Stalinie – w światowym ruchu komunistycznym. Przebywał w Niemczech w okresie dojścia Hitlera do władzy i znalazł się wśród oskarżonych o podpalenie Reichstagu (został uniewinniony). Sławy przysporzyły mu wygłaszane wówczas przemówienia. W latach 1934–1943 stał na czele Kominternu (III Międzynarodówki). Do 1946 r. przebywał głównie w ZSRR. Później, już jako premier Bułgarii, stosunkowo szybko naraził się Stalinowi. Zmarł w trakcie leczenia w Moskwie. Podejrzewano, że został zamordowany na rozkaz Stalina, na co nie ma jednak dostatecznych dowodów.

W **Albanii** oddziały partyzanckie kierowane przez komunistów wyzwoliły kraj i doprowadziły ich do władzy. Już wybory z grudnia **1945 r.** nie miały nic wspólnego z demokracją. Przeciwników politycznych zamordowano bądź uwięziono. Na początku **1946 r. ogłoszono republikę ludową**. Władza znalazła się w rękach **Envera Hoxhy** (czytaj: hodży) jako przywódcy partii komunistycznej i premiera.

Także **Jugosławia** stała się państwem komunistycznym, jednak – w odróżnieniu od wcześniej omówionych – szybko uniezależniła się od Moskwy. Silna **komunistyczna partyzantka Josipa Broz-Tity** w znacznej mierze sama wyzwoliła kraj, z niewielką tylko pomocą Armii Czerwonej. Wojska radzieckie nie pozostały po wojnie na terenie Jugosławii. W **listopadzie 1945 r.** w atmosferze zastraszenia odbyły się **wybory**, zbojkotowane przez siły antykomunistyczne. Głosować można było jedynie na listę Frontu Ludowego zdominowanego przez komunistów. Wkrótce oficjalnie wprowadzono **system jednopartyjny**.

Stalin dążył do podporządkowania sobie władz Jugosławii. Udało mu się wprowadzić narzucić licznych sowieckich „doradców”, jednak wśród samych komunistów jugosłowiańskich niewielu było takich, którzy wprost znajdowali się na usługach Moskwy. Stalin niepokoił się niezależnym stanowiskiem Broz-Tity w sprawie projektowanej Federacji Bałkańskiej (połączenia w jedno państwo Jugosławii i Bułgarii). Starał się podważyć pozycję przywódcy jugosłowiańskich komunistów. Ten z kolei podjął decyzję o ostatecznym uniezależnieniu się od Kremla. W **kwietniu 1948 r. aresztowano** z jego polecenia **kilka tysięcy zwolenników Stalina i agentów Moskwy** wśród działaczy różnych szczebli. Trafili oni do więzień i obozów koncentracyjnych, a wielu zostało zgładzonych. Nastąpiło **zerwanie stosunków między ZSRR a Jugosławią**, która zaczęła szukać porozumienia z Zachodem.

Etapy **procesu przejmowania władzy przez komunistów w Polsce** omówiono w rozdziałach: I.10. i III.1.–III.3.

Geneza zimnej wojny

Rozbieżności interesów między Związkiem Radzieckim a jego zachodnimi sojusznikami, narastające już w końcowej fazie II wojny światowej, po wojnie szybko się nasiliły. Każde z państw starało się zapewnić sobie możliwie silną pozycję na arenie międzynarodowej. **ZSRR** podporządkowywał sobie państwa Europy Środkowo-Wschodniej, a także zmierzał do poszerzania swojej sfery wpływów w innych regionach świata. Kraje Europy Zachodniej, wyczerpane wojną, nie mogły czuć się w tej sytuacji bezpiecznie. Wzmocnione wyszły natomiast z II wojny światowej **Stany Zjednoczone**. Co więcej, od lata 1945 r. miały broń jądrową – początkowo jako jedyny kraj na świecie.

Związek Radziecki i państwa Zachodu coraz mocniej podkreślały także dzielące je **różnice ideologiczne**. Stalin określał państwa zachodnie jako imperialistyczne, a system kapitalistyczny oskarżał o wyzysk ekonomiczny klas pracujących. Natomiast kraje zachodnie, o długiej tradycji demokratyczno-liberalnej, zwracały uwagę na totalitarny charakter rządów sowieckich.

Zachód był zaniepokojony zwłaszcza postępującymi ograniczeniami demokracji i wolności obywatelskich w Europie Środkowo-Wschodniej, a także **dążeniem ZSRR do rozpowszechniania w świecie komunizmu** oraz własnych wpływów. Już w marcu 1946 r. dał temu wyraz **Winston Churchill w przemówieniu w Fulton** (USA). Stwierdził wtedy między innymi: „Od Szczecina nad Bałtykiem do Triestu nad Adriatykiem spada w poprzek Kontynentu żelazna kurtyna. Za tą linią leżą wszystkie stolicy starych państw Europy Środkowej i Wschodniej – Warszawa, Budapeszt, Belgrad, Bukareszt i Sofia”. Słowa o **żelaznej kurtynie** stanowiły zapowiedź **podziału świata na dwa wrogie, rywalizujące ze sobą bloki**, czyli ukształtowania się w stosunkach międzynarodowych **systemu dwubiegunowego**.

◀ przemówienie w Fulton

◀ żelazna kurtyna

Przejawy narastania konfliktu można było dostrzec w wielu miejscach kontynentu europejskiego. Narastał **spór o przyszłość Niemiec**. Obszarem współzawodnictwa stały się także Bałkany, z czym wiązała się zwłaszcza **wojna domowa w Grecji**. Partyzantka komunistyczna uzyskała tam wsparcie państw pozostających pod wpływem sowieckim: Jugosławii, Albanii i Bułgarii.

Źródło historyczne

Fragmenty przemówienia Winstona Churchilla w Fulton, 5 marca 1946 r.

Partie komunistyczne, które były bardzo małe we wszystkich tych państwach wschodnioeuropejskich, zostały podniesione do rangi dominującej i potęgi nieproporcjonalnej do ich liczebności, i usiłują wszędzie zdobyć totalitarną kontrolę. Rządy policyjne przeważają w każdym z nich [...] Zarówno Turcja, jak Persja są głęboko zaalarmowane i zaniepokojone wysuwanymi wobec nich roszczeniami i naciskami wywieranymi przez rząd moskiewski. W Berlinie Rosjanie próbują stworzyć partię półkomunistyczną w swojej strefie okupowanych Niemiec przez specjalne faworyzowanie grup lewicowych przywódców niemieckich. Nie jest to z pewnością ta wyzwolona Europa, o której zbudowanie walczyliśmy. Ani też taka, która by zawierała istotne warunki trwałego pokoju. [...] w wielkiej liczbie krajów odległych od granic Rosji i na całym świecie tworzone są i działają komunistyczne piąte kolumny w całkowitej jedności i absolutnym posłuszeństwie wobec poleceń otrzymywanych z komunistycznego centrum.

Jerzy Krasuski, *Europa Zachodnia. Dzieje polityczne 1945–1993*, Warszawa 1995, s. 61.

Ćwiczenia

1. Znajdź w internecie informacje na temat znaczenia pojęcia *piąta kolumna*. Dlaczego Winston Churchill użył go w odniesieniu do sytuacji na świecie po wojnie?
2. Wyjaśnij, przed jakimi zagrożeniami dla świata, a zwłaszcza Europy, ostrzegał Churchill w swoim przemówieniu.

Pomnik w Budapeszcie upamiętniający istnienie i obalenie żelaznej kurtyny, umiejscowiony przed Domem Terroru – muzeum poświęconym ofiarom totalitaryzmów

Na pomniku umieszczono sformułowania dotyczące żelaznej kurtyny: „Odizolowała Wschód od Zachodu; Podzieliła Europę i świat na dwoje; Odebrała nam wolność; Trzymała nas w niewoli i strachu; Niszczyła i upokarzała nas”.

Wśród elit politycznych USA panowało przekonanie, że własną wolność można zapewnić tylko przez **zahamowanie rozprzestrzeniania się rządów komunistycznych we wszystkich regionach świata**. Na przekonaniu tym oparto amerykańską **doktrynę powstrzymywania**. Już w lutym 1946 r. George F. Kennan – dyplomata amerykański pracujący w Moskwie – wysłał do Waszyngtonu telegram, w którym zalecał podjęcie działań na rzecz powstrzymania ekspansjonistycznych dążeń ZSRR. **Prezydent Harry Truman** w przemówieniu do Kongresu z **marca 1947 r.** zapowiedział, że Stany Zjednoczone udzielą wsparcia

doktryna Trumana ▶

„wolnym narodom”, które przeciwstawiają się presji z zewnątrz bądź próbom przejęcia władzy przez komunistyczną mniejszość. Ta tak zwana **doktryna Trumana** przypieczętowała rozpoczęcie **zimnej wojny**.

plan Marshalla ▶

Stany Zjednoczone za najpewniejszy sposób zabezpieczenia społeczeństw europejskich przed wpływami komunistycznymi uznały odbudowę gospodarczą kontynentu. Miało jej posłużyć **amerykańskie wsparcie dla Europy** w postaci Europejskiego Programu Odbudowy, nazywanego **planem Marshalla**. Wprowadzenie planu zapowiedział sekretarz stanu USA George Marshall w **czerwcu 1947 r.** Oferta była zwrócona do wszystkich państw europejskich, jednak **Stalin wymusił na podporządkowanych mu krajach odpowiedź odmowną** (Polska i Czechosłowacja musiały się wycofać ze złożonej wstępnie zgody na udział w planie). Ostatecznie **16 państw zachodnich uzyskało pomoc amerykańską** w postaci dostaw żywności i odzieży, środków produkcji, a także kredytów. Wsparcie o najwyższej wartości otrzymały Wielka Brytania, Francja i Włochy, a w przeliczeniu na jednego mieszkańca – spośród dużych państw – Holandia, Austria i Grecja.

Realizacja planu Marshalla przyczyniła się do wzrostu produkcji przemysłowej, poprawy sytuacji bytowej ludności i spadku inflacji w tych krajach. Istotną konsekwencją była **poprawa nastrojów społecznych**, a przez to – **ustabilizowanie sytuacji wewnętrznej** w poszczególnych państwach i osłabienie postaw radykalnych. Ponadto **zaczęły narastać tendencje do zacieśniania współpracy krajów Zachodu**, a w dalszej kolejności – do ich **integracji** (zobacz rozdz. II.9.).

Parada zorganizowana przez Greków dla uczczenia planu Marshalla, 1947 r.

Napis na plakacie mówi o milionie ton pomocy dla Grecji. Na zdjęciu są widoczne flagi Grecji i USA. Pomoc finansowa i wojskowa dla Grecji została zapowiedziana już w doktrynie Trumana i uchwalona wkrótce przez amerykański Kongres. Pozwoliła ona rządowi greckiemu pokonać komunistów w wojnie domowej.

Źródło historyczne

Przemówienie sekretarza stanu USA George'a Marshalla wygłoszone na amerykańskim Uniwersytecie Harvarda, 5 czerwca 1947 r.

Przy rozważaniu potrzeb Europy w celu jej odbudowy brano dokładnie pod uwagę jej fizyczne straty w ludziach i rzucające się w oczy zniszczenie miast, fabryk, kopalń i kolei żelaznych. Lecz stało się oczywistym, że zniszczenia te jednak są mniej poważne niż rozprzężenie całego systemu gospodarczego Europy. Przez ostatnie dziesięć lat warunki były wielce nienormalne. Gorączkowe przygotowania do wojny i nie mniej gorączkowe utrzymywanie wysiłku wojennego objęły wszystkie rodzaje życia gospodarczego. [...]

Jest rzeczą logiczną, że Stany Zjednoczone powinny uczynić wszystko, co leży w mocy, żeby pomóc do przywrócenia światu normalnego zdrowia gospodarczego, bez czego nie może być mowy o równowadze politycznej i o zapewnieniu pokoju. Nasza polityka jest wymierzona nie przeciwko jakimukolwiek krajowi czy doktrynie, ale przeciwko głodowi, ubóstwu, rozpacz i chaosowi. Celem jej powinno być odrodzenie aktywnej gospodarki świata, żeby umożliwić wytworzenie się takich warunków politycznych i społecznych, w których mogłyby istnieć wolne instytucje. [...]

Jest już oczywiste, że zanim rząd Stanów Zjednoczonych pójdzie dalej w swych usiłowaniach ulżenia sytuacji i dopomożenia Europie do wstąpienia na drogę prowadzącą do uzdrowienia, musi nastąpić jakieś porozumienie pomiędzy krajami europejskimi co do potrzeb chwili i co do tego, jak te kraje europejskie pragną przyczynić się do ułatwienia akcji przedsięwziętej przez nasz rząd.

Wiek XX w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 308–309.

Ćwiczenie

Przedstaw cele gospodarcze, a także będące ich następstwem cele polityczne, które określił George Marshall w swoich planach amerykańskiej pomocy dla Europy. Jakie mogły być – twoim zdaniem – najważniejsze, dalekosiężne następstwa planu Marshalla?

W odpowiedzi na zacieśnianie współpracy państw Zachodu **Związek Radziecki** zainicjował **we wrześniu 1947 r. powstanie Kominformu** (Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych). Miał on zapewniać **koordynację działań partii komunistycznych** z krajów Europy Środkowo-Wschodniej, samego ZSRR, a ponadto Włoch i Francji, oraz realizację przez nie celów polityki sowieckiej.

Od momentu, gdy ZSRR przeprowadził w 1949 r. próbną eksplozję własnej bomby atomowej, trzeba było się liczyć z przerażającymi konsekwencjami ewentualnej wojny między supermocarstwami. Dlatego ich **zimnowojenna konfrontacja** przybrała formy bardziej **pośrednie**. Odbывała się często na **obszarach świata**, które wówczas pozostawały **peryferyjne** – początkowo zwłaszcza w regionie Dalekiego Wschodu, gdzie komunizm miał oparcie już nie tylko w Związku Radzieckim, lecz także w Chinach.

Narodziny dwóch państw niemieckich

We wschodniej części Niemiec okupowanej przez ZSRR postępowało **wprowadzanie sowieckich wzorców** ekonomicznych i politycznych. Konfiskowano prywatne fabryki i majątki ziemskie. Przez wymuszone połączenie partii socjaldemokratycznej i komunistycznej zmierzano do ukształtowania systemu jednopartyjnego.

USA były zaniepokojone umacnianiem się rządów radzieckich we wschodnich Niemczech. Zaproponowały więc zakończenie okupacji i połączenie czterech stref okupacyjnych w państwo federacyjne – pozbawione wojska, neutralne, z gospodarką opartą na rolnictwie (co bardzo popierała Francja). ZSRR odrzucił ten plan.

W konsekwencji strefy zachodnie i radziecka poszły rozbieżnymi drogami. **W amerykańskiej i brytyjskiej** przeprowadzono wybory i 1 stycznia 1947 r. połączono te strefy w **Bizonię**. Na przełomie 1947 i 1948 r. USA, Wielka Brytania i Francja porozumiały się wstępnie w sprawie zjednoczenia okupowanych obszarów przez siebie i objęły je planem Marshalla. Rozpoczęły też powoływanie niemieckich instytucji, które miały stopniowo przejmować z ich rąk rządy w kraju. W czerwcu 1948 r. **państwa zachodnie przeprowadziły reformę walutową na terenie swoich stref okupacyjnych**, co stanowiło kolejny krok do ich trwałego połączenia. Nowa waluta miała obowiązywać także w trzech sektorach Berlina.

Stalin zareagował bardzo gwałtownie. **Nakazał rozpoczęcie 24 czerwca 1948 r. blokady zachodnich sektorów Berlina**. Polegała ona na zamknięciu lądowych dróg służących zaopatrzeniu tych dzielnic miasta zamieszkanym

blokada zachodnich
sektorów Berlina

przez 2,5 miliona osób oraz na odcięciu dostaw prądu. Stalin chciał w ten sposób wymusić zgodę państw Zachodu na utworzenie ogólnoniemieckiego rządu z udziałem komunistów. Blokada trwała **prawie 11 miesięcy**, okazała się jednak **porażką strony radzieckiej**. Państwa zachodnie przeprowadziły największą w historii operację lotniczą – stałe zaopatrzenie miasta z pomocą samolotów, czyli tak zwany **most powietrzny**.

Najmłodsi mieszkańcy zachodniej części Berlina przypatrują się wyładunkowi mąki z amerykańskiego samolotu na lotnisku Gatow w sierpniu 1948 r.

Lotnisko wojskowe Gatow było jednym z trzech, na których mogły lądować samoloty dostarczające berlińczykom zaopatrzenie. W ramach mostu powietrznego wykonano ponad 200 tys. lotów (lotnictwo amerykańskie i brytyjskie; Francuzi nie włączyli się do akcji). Przesyłano żywność, lekarstwa, węgiel i paliwo. Węgiel nie tylko służył do ogrzewania domów, lecz także zapewniał możliwość produkcji energii elektrycznej.

Tymczasem zbliżał się do końca proces jednoczenia Niemiec zachodnich. Wiosną 1949 r. Bizonię poszerzono o strefę francuską i utworzono **Trizonię**. Cztery miesiące później przeprowadzono tam demokratyczne wybory wygrane przez chadeków i liberałów. **We wrześniu 1949 r.** nowo wyłoniony rząd ogłosił **powstanie Republiki Federalnej Niemiec (RFN)** ze stolicą w Bonn. Nowo powstałe państwo otrzymało pomoc ekonomiczną Zachodu, a z czasem zyskało bardzo silną pozycję gospodarczą.

◀ **powstanie
dwóch państw
niemieckich**

Natomiast w **październiku 1949 r. strefa radziecka** przekształciła się w **Niemiecką Republikę Demokratyczną (NRD)**, rządzoną przez komunistów. Podział Niemiec miał trwać, jak się okazało, przez kolejne 40 lat.

Trzy zachodnie sektory Berlina połączono w odrębną jednostkę polityczną pod nazwą **Berlin Zachodni** (nie była to część RFN). **Radziecki sektor** miasta stał się natomiast **stolicą NRD**.

Powstanie bloków polityczno-wojskowych: NATO i Układu Warszawskiego

Państwa Zachodu – w odpowiedzi na utrwalanie się sowieckiej dominacji na wschód od żelaznej kurtyny – postanowiły zacieśnić swoją współpracę. Starania o to, zarówno w zakresie ekonomicznym, jak i militarnym, podjęto wkrótce po zakończeniu II wojny światowej. Decydujące znaczenie dla utworzenia **sojuszu polityczno-wojskowego** miała postawa **Stanów Zjednoczonych**. Postąpiły one inaczej niż po I wojnie światowej i tym razem **nie powróciły do polityki izolacjonizmu**. Senat amerykański ogromną większością wyraził zgodę na udział kraju w sojuszach obronnych poza kontynentem amerykańskim.

Sojusz
Północnoatlantycki
(NATO)

W rezultacie 4 kwietnia **1949 r.** podpisano traktat powołujący **Sojusz Północnoatlantycki (NATO)**. Jego członkami zostało 12 państw: USA, Kanada, Wielka Brytania, Francja, Belgia, Holandia, Luksemburg, Islandia, Norwegia, Dania, Portugalia i Włochy. Układ dotyczył przede wszystkim wzajemnej pomocy militarnej w wypadku, gdyby któreś z tych państw padło ofiarą napaści. **Atak na jeden z krajów członkowskich NATO** miał być potraktowany **jako atak na wszystkich uczestników sojuszu**. W 1952 r. dołączyły do niego Grecja i Turcja, a w 1955 r. – RFN.

Państwa **bloku komunistycznego** były już wówczas do tego stopnia podporządkowane ZSRR, że Stalin nie widział potrzeby tworzenia formalnego sojuszu. Jednak po jego śmierci (1953 r.) w krajach Europy Środkowo-Wschodniej pojawiły się oznaki szukania pewnej samodzielności. Ponadto niepokój Moskwy wywołało przystąpienie RFN do NATO. Zapadła wówczas decyzja o silniejszym powiązaniu państw bloku sowieckiego przez zawarcie oficjalnego porozumienia. Ostatecznie **w maju 1955 r.** podpisano w Warszawie **Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej**, zwany potocznie **Układem Warszawskim**. W jego skład weszły: ZSRR, NRD, Polska, Czecho-

Układ Warszawski

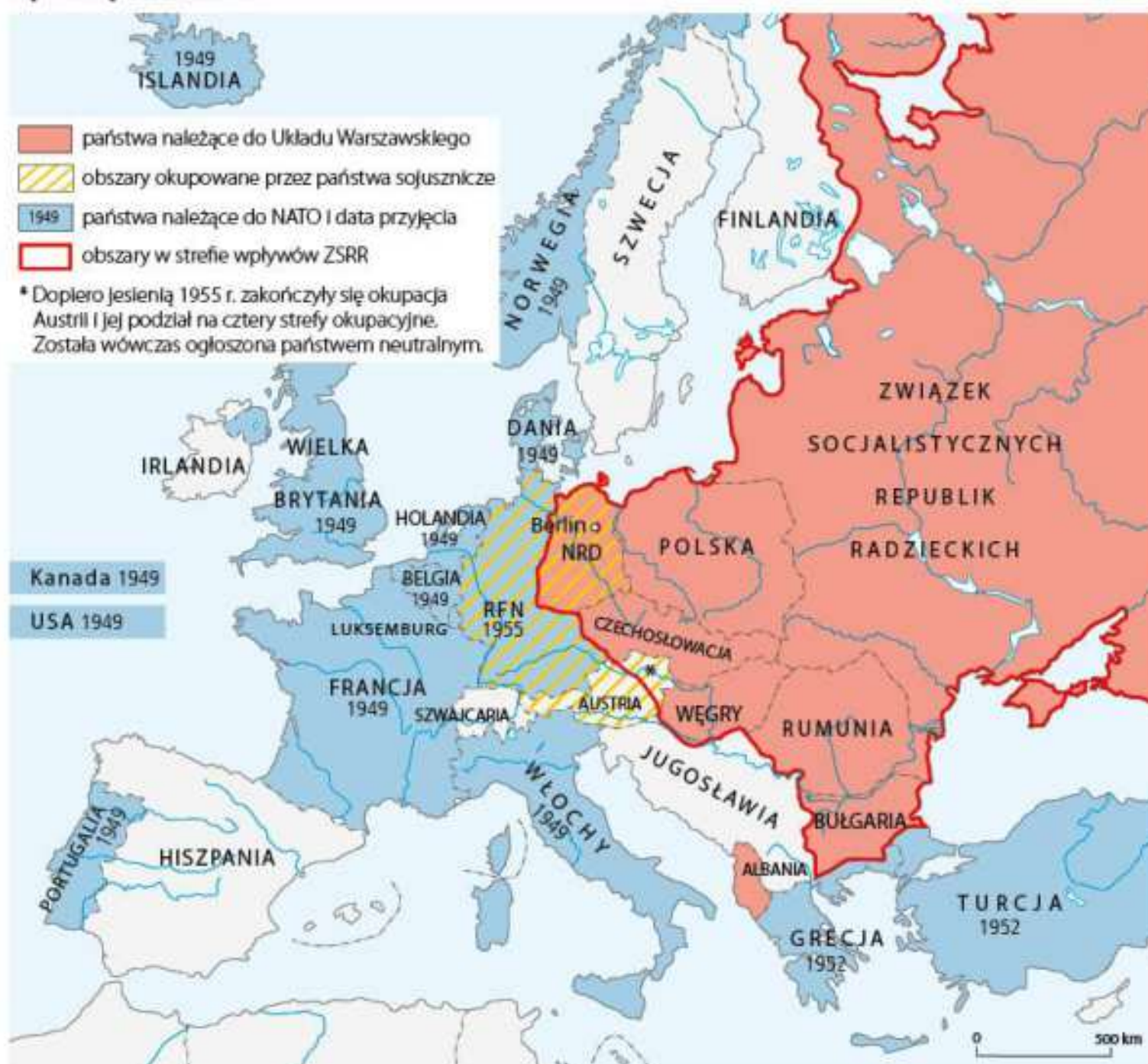
słowacja, Węgry, Rumunia, Bułgaria i Albania. Podobnie jak NATO był to sojusz głównie militarny. Armie poszczególnych krajów zostały podporządkowane wspólnemu dowództwu Układu Warszawskiego zdominowanemu przez oficerów sowieckich. Ten sojusz wiązał ponadto państwa bloku komunistycznego także pod względem politycznym – silniej niż Kominform, który w następnym roku rozwiązano.

W celu uzgadniania wspólnych kierunków **polityki gospodarczej państw socjalistycznych**, przede wszystkim koordynacji **wymiany handlowej**, powołano już w 1949 r. **Radę Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG)**. Zrzeszała ona początkowo tylko europejskie kraje bloku sowieckiego (ZSRR, Polska, Czecho-

Amerykański znaczek pocztowy wyemitowany w 3. rocznicę powstania NATO

słowacja, Węgry, Bułgaria, Rumunia, Albania, NRD), a później – również Mongolię, Kuba i Wietnam.

Powstanie dwóch bloków polityczno-militarnych w latach 1949–1955

Ćwiczenie

Które kraje Europy Zachodniej znalazły się poza NATO? Poszukaj w internecie informacji, z jakich przyczyn nie przystąpiły one do sojuszu.

Wojna koreańska

Początkowo **konflikt zimnowojenny** najostrzej dał o sobie znać na obszarze **Korei**. Zgodnie z ustaleniami konferencji poczdamskiej, podczas wyzwolenia w 1945 r. Półwyspu Koreańskiego spod okupacji japońskiej wojska radzieckie zajęły tereny leżące na północ od **38. równoleżnika**, a amerykańskie – na południe od tej linii. Ten podział stał się następnie podstawą utworzenia dwóch państw. **Na północy** powstała komunistyczna **Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna** ze stolicą w Phenianie (dzisiejszy Pjongjang), natomiast **na południu** – **Republika Koreańska** ze stolicą w Seulu. Do połowy 1949 r. wojska radzieckie i amerykańskie opuściły półwysep. ◀ wojna w Korei

Kim Ir Sen – komunistyczny przywódca Korei Północnej, popierany przez ZSRR i Chiny, podjął próbę opanowania południowej części półwyspu. **Atak wojsk północnokoreańskich** nastąpił w **czerwcu 1950 r.** Wobec faktu, że doszło do niewątpliwej agresji, **Rada Bezpieczeństwa ONZ** uchwaliła **wysłanie sił międzynarodowych na pomoc Korei Południowej**. Było to możliwe wyłącznie dlatego, że delegat ZSRR bojkotował od pół roku obrady (w proteście przeciw temu, że Chiny były reprezentowane w Radzie przez rząd Tajwanu). W związku z tym nie mógł zgłosić weta.

Pomnik Kim Ir Sena w Pjongjangu

Kim Ir Sen (1912–1994) jako nastolatek wyjechał z ojcem do Chin. Zaangażował się następnie w ruch komunistyczny, brał udział w walkach partyzanckich przeciwko Japończykom i przebywał na szkoleniu polityczno-wojskowym w ZSRR. W 1945 r. stanął na czele Komunistycznej Partii Korei. W latach 1948–1994 był przywódcą Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej najpierw jako premier, a następnie prezydent. Zapoczątkował „dynastię” koreańskich przywódców – jego następcą został syn Kim Dzong Il (1994–2011), a po nim władzę objął wnuk Kim Dzong Un (od 2011 r.).

Swoje wojska wysłało na półwysep kilkanaście krajów – zdecydowanie **najliczniejsze były siły USA**. Całością **wojsk ONZ** dowodził **amerykański generał Douglas MacArthur** (czytaj: daglas makartur). Korea Północna, która wcześniej opanowała prawie cały półwysep, teraz sama została niemal w całości zajęta. Do działań zbrojnych **włączyły się Chiny** i wysłały swoich żołnierzy, aby uratowali komunistyczne państwo koreańskie. Oficjalnie głosiły, że nie biorą udziału w wojnie, a ich żołnierze (400 tys. w pierwszej fazie, a w trakcie całej wojny co najmniej milion) to nie armia chińska, lecz „ochotnicy”. Wkrótce front ustalił się na dwa lata w pobliżu linii oddzielającej oba państwa koreańskie przed wojną. **W lipcu 1953 r. podpisano rozejm**, na mocy którego ta linia stała się **linią demarkacyjną**. Pokoju nie zawarto do dzisiaj. W wyniku **wojny, która nie zmieniła w sposób istotny sytuacji na Półwyspie Koreańskim**, zginęło około 2 milionów osób.

Linia demarkacyjna – linia czasowo rozgraniczająca strony konfliktu zbrojnego w czasie rozejmu.

” *Groźba komunizmu jest groźbą globalną. Jego zwycięstwo w jednej części świata stanowi śmiertelne zagrożenie dla wszystkich innych. Nie można iść na ustępstwa i oddawać pola komunizmowi w Azji bez jednoczesnego zniweczenia naszych starań, by stawić mu opór w Europie.*

– gen. Douglas MacArthur

Generał Douglas MacArthur w otoczeniu oficerów podczas desantu na Półwysep Koreański, 15 września 1950 r.

W czasie trwania wojny koreańskiej gen. MacArthur proponował przeprowadzenie uderzenia także na terytorium Chin. Zgłosił bardzo kontrowersyjny projekt zaatakowania miast chińskich z użyciem bomb atomowych. Popadł w konflikt z prezydentem Trumanem i został zdymisjonowany.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów metody przejmowania władzy przez komunistów w krajach zależnych od ZSRR. Jakie były uwarunkowania międzynarodowe i wewnętrzne tego procesu?
2. Porównaj przebieg procesu sowietyzacji w poszczególnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Wskaż cechy wspólne i różnice.
3. Czy – twoim zdaniem – można było zapobiec sowietyzacji Europy Środkowo-Wschodniej? Uzasadnij swoją opinię.
4. Przedstaw genezę i przejawy zimnej wojny w jej początkowym okresie. Jakie były najważniejsze źródła zimnowojennego konfliktu? Jaką rolę odegrała postawa ZSRR i USA?
5. Omów okoliczności, w jakich doszło do powstania dwóch państw niemieckich: RFN i NRD.
6. Wyjaśnij genezę NATO i Układu Warszawskiego oraz scharakteryzuj rolę, jaką miały one odegrać.
7. Scharakteryzuj wojnę koreańską. Zwróć uwagę na zaangażowanie w nią stron zimnowojennego konfliktu.
8. Porównaj sytuację międzynarodową po I i po II wojnie światowej. Czy – twoim zdaniem – pokój i bezpieczeństwo światowe były po 1945 r. lepiej zagwarantowane niż w okresie międzywojennym? Uzasadnij swoją ocenę.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 21 ▶ Decyzje podjęte w czasie wojny, które oznaczały **pozostawienie Europy Środkowo-Wschodniej w strefie wpływów radzieckich**, pozwoliły Stalinowi na jej stopniowe **podporządkowanie i przeprowadzenie jej sowietyzacji**. Opierał się on przy tym na radzieckiej armii i NKWD oraz na komunistach z poszczególnych państw regionu.
- s. 22 ▶ **Przejęcie władzy przez komunistów** oznaczało stworzenie **systemów jednopartyjnych** lub z **pełną dominacją partii komunistycznej nad innymi stronnictwami**, a także wprowadzenie **sowieckich wzorców ideologicznych i ekonomicznych**.
- s. 22 ▶ Działania podjęte przez **komunistów** w latach 1944–1949 pozwoliły im **przejąć pełnię władzy** w Czechosłowacji, na Węgrzech, w Rumunii, Bułgarii, Albanii, Jugosławii, Polsce i NRD. Spośród tych państw jedynie Jugosławia zerwała zależność od ZSRR, pozostała jednak **państwem komunistycznym**.
- s. 25 ▶ **Rozbieżności interesów politycznych i różnice ideologiczne** między Związkiem Radzieckim a państwami Zachodu, a zwłaszcza **dążenia ZSRR do rozpowszechniania komunizmu** (zwłaszcza **sowietyzacja Europy Środkowo-Wschodniej**), stanowiły **przyczyny zimnej wojny**. Stopniowo następował podział świata na **dwa wrogie bloki polityczne**.
- s. 28 ▶ Jednym z przejawów konfliktu zimnowojennego była – zarządzona przez Stalina – **blokada zachodnich sektorów Berlina**. Trwała ona 11 miesięcy (1948–1949) i zakończyła się **niepowodzeniem strony radzieckiej**.
- s. 29 ▶ W 1949 r. doszło do utworzenia dwóch **odrębnych państw niemieckich**: na zachodzie – **Republiki Federalnej Niemiec (RFN)** i na wschodzie – **komunistycznej Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD)**. Ponadto oddzielną jednostką polityczną stał się **Berlin Zachodni**.
- s. 30 ▶ W 1949 r. państwa Zachodu podpisały **traktat polityczno-wojskowy** powołujący **Sojusz Północnoatlantycki (NATO)**.
- s. 30 ▶ W 1955 r. powstał **Układ Warszawski** skupiający **europejskie państwa bloku sowieckiego**.
- s. 31 ▶ **Konflikt zimnowojenny** przybrał na **Dalekim Wschodzie** formę zaangażowania politycznego oraz militarnego (zwłaszcza USA i komunistycznych Chin) w **wojnę w Korei** (1950–1953).

3. Związek Radziecki po II wojnie światowej i przejawy sowieckiej dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz dzieje Związku Radzieckiego od zakończenia II wojny światowej do połowy lat 80. XX w.;
- zrozumiesz, jakie były źródła „odwilży” i destalinizacji w ZSRR oraz na czym one polegały;
- dowiesz się, czym był ruch dysydencki w ZSRR;
- zapoznasz się z funkcjonowaniem systemu sowieckiej dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej na przykładzie wydarzeń w NRD, na Węgrzech i w Czechosłowacji.

ZSRR w ostatnich latach życia Stalina

Spółeczeństwo Związku Radzieckiego za udział w II wojnie światowej zapłaciło ogromną cenę, na którą składały się **gospodarcze wyniszczenie kraju** oraz **ogromne straty ludnościowe**. Po zakończeniu zmagani wojennych musiało natomiast nadal żyć w warunkach **systemu totalitarnego**. Stalin do swojej śmierci w 1953 r. miał ogromną władzę, a rządy sprawował za pomocą terroru i zniewolenia społeczeństwa oraz propagandy i tępienia wszelkiej niezależnej myśli. Nawet **jeńców powracających z niemieckiej niewoli** oraz niektórych robotników wywiezionych na roboty przymusowe traktowano jako zdrajców (ponieważ powinni raczej zginąć, niż dać się pojmać) i **umieszczano w łagrach**. Spotykało to niekiedy także żołnierzy, którzy w trakcie kampanii wojennej zbyt dobrze poznali kraje położone na zachód od radzieckiej granicy i ze względu na zdobytą wiedzę o świecie zostali przez sowiecki reżim uznani za niebezpiecznych.

◀ system totalitarny w ZSRR

Stalin – tak jak we wcześniejszych latach – sprawował władzę, podsycając rywalizację między wysokimi funkcjonariuszami partyjnymi i państwowymi. Poza tym często odsuwał od wpływów osoby, które jeszcze niedawno były z nim najbliższej związane i wydawały się mieć silną pozycję. Dotyczyło to między innymi Wiaczesława Mołotowa oraz marszałka Gieorgija Żukowa – podczas wojny zastępcy naczelnego wodza (którym był sam Stalin). **Na czele NKWD stał Ławrientij Beria**, co automatycznie dawało mu silną pozycję w państwie opartym na aparacie przemocy. Jednak także on na przełomie lat 40. i 50. utracił przychylność wodza, chociaż utrzymał stanowisko. Bardzo silną pozycję miał

Andriej Żdanow odpowiadający za **ideologiczne dyscyplinowanie ludzi kultury i nauki**. Po jego śmierci w 1948 r. wzmożła się walka o wpływy u boku Stalina.

Andriej Żdanow na radzieckim znaczku pocztowym

Żdanow (1896–1948) od 1944 r. kierował w partii komunistycznej Wydziałem ds. Kultury i Ideologii. Za jego czasów wielu twórców musiało zamilknąć. Inni czynili starania, aby należycie opiewać geniusz Stalina i osiągnięcia „mas pracujących”. Obowiązywał **socrealizm**, a potępiano uleganie wpływom Zachodu. Odrzucono takie dziedziny nauki, jak: genetyka, socjologia, psychologia Freuda i fizyka kwantowa (uznano je za „burżuazyjne”).

socrealizm ►

Socrealizm (realizm socjalistyczny) – doktryna i kierunek w różnych dziedzinach kultury obowiązujący w ZSRR od lat 30., narzucany też krajom podporządkowanym Moskwie. Socrealistyczne dzieła sztuki miały wyróżniać się przesłaniem wypływającym z ideologii komunistycznej i formą łatwą do zrozumienia. Przedstawiano głównie pracę robotników, tematy ludowe, dzieje oraz współczesność ruchu rewolucyjnego i jego przywódców.

Propagandowe zdjęcie przedstawiające wspólną lekturę radzieckiej prasy, lata 50. XX w.

Życie kulturalne i literackie oraz edukacja znajdowały się pod nadzorem państwa. Stanowiły narzędzie propagandy oraz przekazywania treści ideologicznych – wskazywały właściwe poglądy i sposób rozumienia świata. Oficjalny dziennik Komitetu Centralnego partii komunistycznej – „Prawda” – wydawano w milionowych nakładach.

Kolejna wielka **fala terroru państwowego** nastąpiła w latach **1949–1953**. Wśród aresztowanych byli podejrzani o niechęć wobec władzy oraz ofiary donosów i rywalizacji o wpływy na różnych szczeblach władzy. Represjom poddano także chłopów opierających się kolektywizacji na nowo przyłączonych terenach oraz inteligencję. W ostatnich latach życia Stalina kolejnym celem represji stali się Żydzi i osoby żydowskiego pochodzenia. **Na początku 1953 r. nastąpiły aresztowania wśród pracujących na Kremlu lekarzy o żydowskim pochodzeniu.** Oskarżono ich o spisek mający na celu mordowanie przywódców radzieckich. Uratowała ich śmierć Stalina, która zakończyła antysemicką nagonkę.

Po wojnie władze zamierzały odbudować zniszczony kraj i jego gospodarkę przede wszystkim przez **rozwój przemysłu** oraz **wielkie projekty komunikacyjne**. Realizacja tych planów była możliwa zarówno dzięki **reparacjom wojennym** oraz **sprzętowi konfiskowanemu** w niemieckich fabrykach, jak i dzięki **niewolniczej pracy własnych obywateli więzionych w łagrach** oraz **jeńców wojennych**. W obozach pracy przymusowej przebywało w tym okresie **kilka milionów osób**.

Plany gospodarcze **koncentrowały się na przemyśle ciężkim** oraz **wydobywczym**. Ogromne środki przeznaczano także na **zbrojenia**. Natomiast **produkcja dóbr konsumpcyjnych znajdowała się na dalszym planie**, w związku z czym zaopatrzenie sklepów w podstawowe towary było bardzo złe. Dotyczyło to także produktów rolnych, gdyż wydajność produkcji w kołchozach była bardzo niska, a **sytuacja w rolnictwie – dramatyczna**. Małe zarobki oraz trudne warunki mieszkaniowe (wiele budynków zostało zniszczonych w czasie wojny) również przyczyniły się do utrzymywania się **bardzo niskiego standardu życia**.

Po Stalinie

Stalin zmarł 5 marca 1953 r. Wkrótce w państwie osłabły represje, a nawet zaczęto zwalniać część więźniów obozów pracy. Niespodziewanie szef NKWD Beria zaczął wyrażać chęć odchodzenia od stalinowskich metod sprawowania władzy. Początkowo to on wydawał się niemal pewnym kandydatem na nowego przywódcę ZSRR. Jednak jego silna pozycja budziła lęk innych czołowych działaczy partyjnych, którzy mieli ponadto własne ambicje polityczne. W efekcie zawiązali oni spisek, w wyniku którego **w czerwcu 1953 r. Berię aresztowano**, a następnie **stracono**. Był to już ostatni przypadek w historii ZSRR, kiedy upadek polityczny któregoś z przywódców partii oznaczał zarazem jego fizyczną eliminację. **We wrześniu 1953 r. I sekretarzem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR) został Nikita Chruszczow.**

Chruszczow stopniowo wchodził w rolę przywódcy państwa radzieckiego i zdawał sobie sprawę, że jego władza nie jest w pełni ugruntowana. Uznał, że właściwym posunięciem będzie odcięcie się od stalinowskiej przeszłości. W ostatnim dniu XX Zjazdu partii komunistycznej, **25 lutego 1956 r., wygłosił na posiedzeniu zamkniętym referat *O kulcie jednostki i jego następstwach***. Chruszczow **skrytykował** w nim **podtrzymywanie mitu Stalina** jako nieomył-

◀ śmierć Stalina

◀ referat Chruszczowa

nego przywódcy. **Uznał go za winnego** sfabrykowanych procesów politycznych i deportacji całych narodów w czasie wojny. Ujawnił skalę represji, jakim poddano społeczeństwo ZSRR. Obciążył także Stalina winą za błędy w gospodarce i polityce zagranicznej oraz za nieprzygotowanie państwa do wojny z Niemcami.

Źródło historyczne

Fragmenty referatu Nikity Chruszczowa wygłoszonego na XX Zjeździe KPZR, 25 lutego 1956 r.

Po śmierci Stalina Komitet Centralny Partii zaczął wprowadzać w życie politykę dokładnego i systematycznego tłumaczenia, że jest rzeczą niedopuszczalną i całkowicie duchowi marksistowsko-leninowskiemu obcą, aby wynosić jedną osobę ponad inne, aby przemieniać ją w nadczłowieka, posiadającego jakieś nadprzyrodzone cechy, takie, jakie przypisuje się Bogu. Taki człowiek rzekomo wie wszystko. Jest wszechmogący. A w czynach swoich jest całkowicie nieomylny. Taka właśnie wiara w jednego człowieka, wiara w Stalina, była u nas kultywowana przez wiele lat. [...]

Stalin całkowicie odrzucił leninowską metodę przekonywania i kształcenia ludzi. Zeszedł z pozycji walki ideologicznej, zamieniając ją na gwałty administracji, na masowe represje i terror. Stalin działał na coraz większą skalę poprzez instancje karne, gwałcąc wszystkie istniejące normy moralności i radzieckiego prawa. Naturalnie – takie sobiepańskie zachowanie się jednej osoby zachęca innych do sobiepaństwa. Masowe aresztowania i deportacje wielu tysięcy ludzi, egzekucje bez sądu i bez normalnych dochodzeń stworzyły warunki, w których zatriumfowała niepewność jutra, strach i rozpacz. [...]

Stalin użył Partii i NKWD do masowego terroru. I to wtedy, gdy nie było już u nas klas wyzyskujących, jako argumentu uzasadniającego stosowanie przemocy. Ten terror skierowany był nie tylko przeciwko resztkom klas ginących, lecz przede wszystkim przeciwko uczciwym pracownikom Partii i państwa. [...]

W organizowaniu różnych brudnych, haniebnych spraw szczególnie nikczemną bronią walczył wściekły wróg naszej Partii, agent zagranicznego wywiadu – Beria, który potrafił wkraść się w zaufanie Stalina. [...] Ustalono obecnie, że łotr ten wspiał się po szczeblach drabiny rządowej po niezliczonych trupach.

Witold Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa 1991, s. 451–452.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, w jaki sposób Chruszczow przedstawił postaci Stalina i Berii i jakim celem to służyło.

odwilż
postalinowska

Referat miał osłabić pozycję tych działaczy partyjnych, którzy kontynuowali politykę Stalina. Nie podważał natomiast samych zasad systemu komunistycznego. Treść referatu szybko upowszechniono. Efektem była „**odwilż**” – **zarówno w ZSRR, jak i w krajach od niego zależnych**. Zwiększano nieco swobodę wypowiedzi i działalności publicznej, łagodzone metody sprawowania władzy i kontroli społeczeństw. Rozliczano ponadto niektórych winnych zbrodni z prze-

szłości, a licznych niewinnie skazanych wypuszczano z więzień. Ten proces określa się jako **destalinizację**.

**Nikita Chruszczow podczas wizyty w Rumunii
w 1962 r.**

Chruszczow (1894–1971) od 1938 r. pełnił funkcję I sekretarza partii komunistycznej w Ukrainie, a następnie od 1949 r. – w Moskwie i regionie moskiewskim. Chociaż w swoim referacie z 1956 r. potępił stalinizm, sam w istocie był w ten system głęboko zaangażowany i należał w ostatnim okresie życia Stalina do jego najbliższych współpracowników. Jako przywódca ZSRR zasłynął m.in. z ekstrawaganckich zachowań, np. na sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, roześlony wypowiedziami na temat imperialistycznej polityki ZSRR, zdjął but i uderzał nim o pulpit.

Chociaż po referacie Chruszczowa z 1956 r. terror przestał być podstawowym narzędziem sprawowania władzy, to totalitarny charakter radzieckiego systemu jedynie złagodzony, a nie – zlikwidowany. W kwestiach gospodarczych **zaczęto przywiązywać większą wagę do rozwoju przemysłu lekkiego, budownictwa i rolnictwa, co miało poprawić warunki życiowe ludności**. Generalna logika gospodarki centralnie planowej jednak się nie zmieniła. „Odwilż” objęła w **za- uważalny sposób życie kulturalne** – dopuszczono do obiegu dzieła odchodzące od socrealizmu oraz odnoszące się do problemów epoki stalinowskiej. Jednak i w tej dziedzinie granice wolności pozostawały zakreślone raczej wąsko. W 1958 r. zmuszono na przykład **Borisa Pasternaka** do odmowy przyjęcia Nagrody Nobla za powieść *Doktor Żywago*, uznaną przez władze za „antyradziecką”.

Chruszczow stopniowo szukał kompromisu **z bardziej zachowawczym skrzydłem partii**, co skutkowało ograniczeniem skali reform w kraju. Starania o podniesienie poziomu życia w ZSRR nie przynosiły większego efektu, zwłaszcza że ponownie skierowano ogromne środki finansowe na zbrojenia. **W 1962 r. wywołane drożyzną wystąpienia robotnicze w Nowoczerkasku** krwawo stłumiono. W tym samym roku autorytet Chruszczowa wśród przywódców partyjnych i wojskowych zmalał z powodu **kryzysu kubańskiego**, w czasie którego Chruszczow uległ presji USA (zobacz rozdz. II.6.). Kolejny rok przyniósł fatalne zbiory, a w związku z tym dalsze pogorszenie zaopatrzenia w żywność. Jesienią **1964 r.** przywódcy partyjni zdecydowali się **odsunąć Chruszczowa od władzy**.

Nowym I sekretarzem KC KPZR (od 1966 r. nazwę tej funkcji zmieniono na **se- kretarz generalny**) został **Leonid Breżniew**. Popierały go partyjna biurokracja, wojsko i służba bezpieczeństwa. Breżniew wstrzymał dalsze rozliczenia czasów stalinowskich, a także zahamował projekty reform. Z czasem ponownie wzmógł też nacisk ideologiczny w dziedzinie kultury.

◀ Leonid Breżniew

Młodzież podczas prac rolnych w kołchozie w Ukrainie, lata 60.

W latach 60. rolnictwo radzieckie było w pełni skolektywizowane. Prywatne działki stanowiły jedynie 4% użytków rolnych, dawały jednak aż 2/3 produkcji ziemniaków i 1/3 produkcji mięsa w ZSRR. Miały zatem ogromne znaczenie dla zaspokojenia przez ludność potrzeb żywieniowych. Ta sytuacja dowodzi przy tym, jak mało wydajna była produkcja w kołchozach w porównaniu z indywidualną.

Ruch dysydencki w ZSRR

samizdat i ruch
dysydencki

Lata 60. i 70. XX w. były w ZSRR okresem rozwoju **samizdatu**, czyli nielegalnych, podziemnych publikacji wydawanych poza kontrolą cenzury. Zaczęło się wówczas kształtować **środowisko dysydenckie**.

Dysydent – w państwach totalitarnych osoba jawnie wyrażająca swój sprzeciw wobec rzeczywistości politycznej, wzywająca do reform (wcześniej w epoce nowożytnej określano tym pojęciem osoby innej religii niż obowiązująca).

Coraz częściej opozycyjni aktywiści mieli odwagę wypowiadać głośno swoje poglądy. W 1970 r. **Andriej Sacharow** (fizyk atomowy uważany za twórcę radzieckiej bomby wodorowej, który odmówił jednak dalszych prac nad nią) **założył Komitet Obrony Praw Człowieka**. Protestował przeciwko brakowi swobód intelektualnych w kraju i dominacji partii nad całością życia społecznego.

„*Wolność myśli jest jedyną gwarancją obrony przed zakażeniem ludzi masowymi mitami, które za sprawą nieuczciwych hipokrytów i demagogów mogą doprowadzić do krwawej dyktatury.*

– Andriej Sacharow

W 1973 r. **Aleksandr Solżenicyn** wydał w Paryżu **Archipelag GUŁag** – książkę stanowiącą systematyczną analizę rozwoju systemu łagrów w ZSRR. Publikacja nie miała szans ukazać się legalnie w ojczyźnie autora. **Za karę wydano go z kraju i pozbawiono radzieckiego obywatelstwa.**

Pomnik Aleksandra Sołżenicyna we Władywostoku

Sołżenicyn (1918–2008) dzięki swojej twórczości literackiej uświadomił opinii publicznej zbrodniczość radzieckich obozów pracy. „Odwilż” z czasów Chruszczowa pozwoliła mu na opublikowanie w 1962 r. opowiadania *Jeden dzień Iwana Denisowicza*.

W 1970 r. Sołżenicyn otrzymał Literacką Nagrodę Nobla. Jego *Archipelag GUŁag* wywarł olbrzymie wrażenie na Zachodzie i ostatecznie pogrzebał złudzenia lewicowych intelektualistów co do charakteru władzy sowieckiej.

Nieprawomyślni twórcy i działacze opozycyjni byli ściśle nadzorowani przez służby bezpieczeństwa, a niektórzy trafiali do więzień. Nową metodą było traktowanie ich jako osób zaburzonych psychicznie, w związku z czym **umieszczano ich w szpitalach psychiatrycznych** na podstawie zdiagnozowanej „schizofrenii bezobjawowej” (choroby znanej tylko w Związku Radzieckim). Za jej objawy uważano między innymi „szkalowanie otoczenia” i „obłąd reformatorski”. W 1964 r. poeta **Josif Brodski** został skazany na przymusowe roboty za „pasożytnictwo społeczne”. W 1972 r. wydano go z ZSRR i pozbawiono obywatelstwa. Otrzymał Literacką Nagrodę Nobla w 1987 r.

Ogromnym wsparciem dla ruchu dysydenckiego stał się **dokument międzynarodowy przyjęty w Helsinkach w 1975 r.** Był to **Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE)**. Podpisały go 33 kraje europejskie (w tym ZSRR) oraz USA i Kanada. Władze sowieckie były zadowolone z zagwarantowania w nim nienaruszalności granic w Europie, czyli ostatecznego potwierdzenia zdobyczy Moskwy z II wojny światowej. Jednocześnie uzyskały w nim podstawę do korzystnej współpracy gospodarczej z Zachodem. W zamian zgodziły się natomiast włączyć do dokumentu tak zwany trzeci koszyk mówiący o **respektowaniu praw człowieka**. Zgodnie z opublikowanymi postanowieniami KBWE opozycja w ZSRR (i w innych krajach bloku sowieckiego) mogła domagać się przestrzegania wolności obywatelskich. W tym samym 1975 r. Sacharow otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla, co również przydało powagi i siły działalności opozycyjnej.

◀ Akt końcowy KBWE

W latach 70. był dostrzegalny także **wzrost uczuć i dążeń narodowych** w wielu republikach radzieckich – dotyczyło to zwłaszcza rejonu Kaukazu, republik bałtyckich i Ukrainy. Tymczasem władze **nasilały działania rusyfikacyjne**.

Źródło historyczne

Radziecki ambasador w USA Anatolij Dobrynin o skutkach podpisania Aktu końcowego KBWE

[Bieżniew uważał, że] o kwestiach humanitarnych wystarczyło wspomnieć w kraju ogólnie, bez nadawania im szczególnego rozgłosu. Sądził, że nie spowoduje to zbyt wiele kłopotów wewnętrznych. Jednak się mylił. Sytuacja sowieckich dysydentów z pewnością nie uległa zmianie z dnia na dzień, lecz podpisanie układu o historycznym znaczeniu bez wątpienia ich ośmieliło. Jego publikacja w „Prawdzie” nadała mu wagę dokumentu urzędowego. Stopniowo stał się on manifestem ruchu dysydenckiego i liberalnego, czego sowieckie przywództwo w żadnym razie się nie spodziewało.

John Lewis Gaddis, *Zimna wojna. Historia podzielonego świata*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2009, s. 222.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jaką rolę w stosunkach wewnętrznych w ZSRR odegrał *Akt końcowy KBWE*.

Symptomy załamania radzieckiego systemu władzy

kryzys w ZSRR ▶

Niewydolność i technologiczna przestarzałość **centralnie sterowanej gospodarki** oraz nieudolność **biurokracji** zadecydowały o kryzysie sowieckiego systemu. Był on wyraźnie zauważalny od przełomu lat 70. i 80. Na arenie międzynarodowej zwiastunem przyszłej klęski stała się natomiast **interwencja ZSRR w Afganistanie, rozpoczęta w końcu 1979 r.** i trwająca ponad 9 lat (zobacz rozdz. II.6.). Kosztowała ona armię radziecką wiele ofiar, a ponadto stanowiła obciążenie dla gospodarki. Z roku na rok coraz bardziej dostrzegano także jej bezskuteczność. Wszystko to kompromitowało władze w oczach własnego społeczeństwa.

Leonid Breżniew
otwierający XVIII Zjazd
Komsomołu, 1978 r.

Lata sprawowania władzy
w ZSRR przez Breżniewa
(1907–1982) i jego dwóch
następców nazwano
okresem zastoju.

Leonid Breżniew zmarł w 1982 r. Jego następcą został **Jurij Andropow** – szef służb bezpieczeństwa KGB (dawne NKWD), których znaczenie znacznie wzrosło. Andropow sprawował władzę jedynie przez 15 miesięcy. **Konstantin Czernienko**, który objął po nim funkcję sekretarza generalnego, reprezentował zachowawczą część kierownictwa partyjnego. Był już w zaawansowanym wieku i także prędko zmarł – w niewiele ponad rok po objęciu władzy.

W tym czasie pogłębiającym się problemem stała się **korupcja aparatu władzy**, który w poszczególnych republikach miał dużo swobody, wykorzystywanej do realizacji prywatnych interesów.

W latach 80. w ZSRR narastało **załamanie gospodarcze**, do czego przyczyniały się także koszty wojny w Afganistanie oraz **zbrojeń**. W tej ostatniej dziedzinie Związek Radziecki nie był już w stanie konkurować ze Stanami Zjednoczonymi, których ówczesny prezydent Ronald Reagan przeznaczał na zbrojenia olbrzymie kwoty. ZSRR nie dysponował tak dużymi zasobami finansowymi. Jego zyski budżetowe w coraz większym stopniu zależały od **eksportu surowców, zwłaszcza ropy naftowej**, której ceny od początku lat 80. gwałtownie spada-

ty. Kraj w istocie zmierzał do bankructwa. Kierowanie środków finansowych na cele militarne uniemożliwiało podjęcie starań o poprawę **warunków bytowych społeczeństwa, w którym narastało niezadowolenie.**

Wydarzenia 1953 r. w NRD i 1956 r. na Węgrzech

W czerwcu 1953 r. w Berlinie (w części miasta stanowiącej stolicę NRD) doszło do **wystąpień robotniczych** skierowanych przeciwko władzom komunistycznym. Te wydarzenia nazwano **powstaniem berlińskim**. Przyczyną wybuchu zamieszek była decyzja wschodnioniemieckiego rządu o podniesieniu norm produkcji w zakładach. Osiągnięcie nowych poziomów wydajności pracy stało się dla robotników wręcz niewykonalne, a konsekwencją tego stało się radykalne zmniejszenie ich pensji. **Protesty odbywały się w całej Niemieckiej Republice Demokratycznej** (ok. 400 tys. strajkujących), a **największą skalę przybrały we wschodnim Berlinie**. Aby opanować sytuację w mieście, **władze wezwały jednostki wojsk radzieckich**. W trakcie tłumienia zamieszek zginęło około 300 protestujących.

◀ protesty w NRD

Mieszkańcy wschodniego Berlina rzucający kamienie w czołgi radzieckie podczas powstania berlińskiego, czerwiec 1953 r.

Na Węgrzech po śmierci Stalina osłabła pozycja przywódcy węgierskich komunistów Mátyása Rákosiego. Decydującą rolę zaczął wówczas odgrywać **Imre Nagy** (czytaj: nodź), który objął stanowisko **premiera**. Podjął on działania, które przysporzyły mu wiele popularności w społeczeństwie. Wstrzymał kolektywizację rolnictwa oraz doprowadził do poprawy zaopatrzenia w sklepach. Nakazał też likwidację obozów pracy przymusowej. Jednak w 1955 r. zwolennikom starych porządków udało się podważyć pozycję Nagya i usunąć go z funkcji premiera, a nawet z partii.

Wkrótce jednak wydarzenia w ZSRR (referat Chruszczowa o kulcie jednostki i skutki wywołane przez jego upublicznienie) zachęciły Węgrów do wystąpienia z żądaniami zmian politycznych. **W październiku 1956 r. rozpoczęły się demonstracje**. W trakcie jednej z nich około **200 tysięcy** manifestantów zebrało się, aby wyrazić **poparcie dla przemian zachodzących wówczas w Polsce** (zobacz rozdz. III.5.). **Zburzyli oni pomnik Stalina i opanowali siedzibę radia**. Służby bezpieczeństwa ostrzelały zgromadzony tłum.

◀ powstanie węgierskie

Do Budapesztu 24 października wjechały sowieckie czołgi. Węgrzy rozpoczęli wówczas powstanie. ZSRR, aby załagodzić sytuację, wyraził **zgode na powrót Nagya na stanowisko premiera**. Zaskoczeniem dla Moskwy stało się jednak zdecydowanie, z jakim rozpoczął on zabiegi na rzecz reform wewnętrznych w państwie, a także uniezależnienia go od Związku Radzieckiego. **Nagy**

1 listopada 1956 r. zapowiedział przeprowadzenie wolnych wyborów oraz ogłosił neutralność Węgier i wystąpienie kraju z Układu Warszawskiego. W trzy dni później **sowieckie wojska przeprowadziły zbrojną interwencję.** Jedynie część żołnierzy węgierskich stawiała opór. Walki w stolicy toczyły się przez tydzień. W niektórych miejscach kraju próby oporu trwały do grudnia.

W momencie wkroczenia wojsk radzieckich Nagy zwrócił się do społeczności międzynarodowej o pomoc. W tych dniach trwała jednak wojna o Kanał Sueski, na której koncentrowała się uwaga świata. USA już wcześniej sygnalizowały niechęć do angażowania się w sytuację na Węgrzech. Państwa Zachodu nie zdecydowały się na wsparcie wolnościowego zrywu Węgrów, ponieważ obawiały się zaangażowania w kraju znajdującym się w strefie wpływów radzieckich. Spodziewały się, że mogłoby to grozić otwartym konfliktem zbrojnym między zimnowojennymi mocarstwami.

ZSRR nie tylko podjął się inwazji, lecz także utworzył na Węgrzech posłuszny sobie rząd. Na jego czele stanął nowy przywódca komunistów węgierskich – **János Kádár.** Zastosował on **represje** wobec niepokornych. W więzieniach znalazło się wówczas około 20 tysięcy osób. Ponad 200 tysięcy Węgrów uciekło na Zachód. **Nagya** postawiono przed sądem i **skazano na śmierć.**

Budapesztańska ulica w trakcie powstania 1956 r. Na zdjęciu można dostrzec szczątki zniszczonych radzieckich pojazdów, w tym czołgu.

W walkach z interweniującymi oddziałami sowieckimi zginęło ok. 3000 Węgrów. Strona radziecka straciła 720 zabitych.

Praska Wiosna i wydarzenia w Czechosłowacji w 1968 r.

W latach 60. w **Czechosłowacji** narastały **żądania reform.** Jesienią 1967 r. władze brutalnie rozpędziły studencką manifestację w Pradze. Podgrzało to jeszcze nastroje społeczne. Nacisk na zmiany był znaczny także w obrębie partii komunistycznej. **Na początku 1968 r.** na jej czele stanął **Alexander Dubček** (czytaj: dubczek). Wkrótce przeprowadził on pierwsze **reformy:** zniesienie cenzury, zagwarantowanie prawa do zgromadzeń i zrzeszania się oraz swobodę wypowiedzi. Jego program określono jako socjalizm z ludzką twarzą. Nastąpiło

ogromne ożywienie **publicznej dyskusji nad dalszymi zmianami i demokratyzacją** systemu politycznego. Wydarzenia tego okresu nazwano **Praską Wiosną**.

◀ Praska Wiosna

Rozwój sytuacji niepokoił władze radzieckie, a także przywódców partii komunistycznych w krajach bloku sowieckiego (zwłaszcza NRD i Polski). Zdecydowano o podjęciu interwencji zbrojnej. **W nocy z 20 na 21 sierpnia 1968 r. wojska Układu Warszawskiego przekroczyły granicę Czechosłowacji**. Udziału w inwazji odmówiła jedynie Rumunia. Dubčeka wywieziono wraz ze współpracownikami do Moskwy i zmuszono do podpisania porozumienia oznaczającego **odwrócenie procesu reform**. Mieszkańcy Czechosłowacji odpowiedzieli protestami, pokojowymi demonstracjami oraz próbami blokowania dróg przejazdu czołgów. Te działania nie miały jednak szans powodzenia, gdyż siły okupujące kraj liczyły około 500 tysięcy żołnierzy.

◀ interwencja
wojskowa
w Czechosłowacji

Pomnik ku czci Ryszarda Siwca w Warszawie oraz pomnik pamięci Jana Palacha i Jana Zajíc w Pradze

W proteście przeciwko inwazji wojsk Układu Warszawskiego, a więc i polskich, na Czechosłowację Ryszard Siwiec, były żołnierz AK, 8 września 1968 r. w Warszawie dokonał aktu samospalenia. Nastąpiło to podczas państwowych uroczystości dożynkowych na Stadionie Dziesięciolecia (w jego miejscu stoi dziś Stadion Narodowy) w obecności władz oraz tysięcy zgromadzonych osób. Siwiec zmarł w szpitalu cztery dni później.

Dwudziestoletni student Jan Palach podpalił się 16 stycznia 1969 r. na placu Wacława w Pradze. W ten sposób zaprotestował przeciwko zdławieniu Praskiej Wiosny. Po trzech dniach zmarł. Wierzył, że jego ofiara wstrząśnie społeczeństwem czechosłowackim i stanie się impulsem do kolejnego wolnościowego zrywu. W jego ślady poszedł miesiąc później osiemnastoletni Jan Zajíc.

Interwencja wojskowa Układu Warszawskiego w Czechosłowacji była skutkiem obaw przywódców ZSRR i innych państw komunistycznych, że przemiany polityczne w jednym kraju mogą stać się przykładem dla społeczeństw innych państw bloku sowieckiego. Dlatego stłumienie Praskiej Wiosny stało się podstawą dla sformułowania zasady ograniczenia suwerenności poszczególnych krajów członkowskich Układu Warszawskiego. Nazwano ją **doktryną Breżniewa**. Leonid Breżniew stwierdził w swoim wystąpieniu jesienią 1968 r.: „Wspólnota socjalistyczna jako całość ma prawo do interwencji na terytorium każdego

◀ doktryna
Breżniewa

państwa członkowskiego bloku socjalistycznego w sytuacji, gdy wewnętrzne lub zewnętrzne siły, wrogie wobec socjalizmu, usiłują zakłócić rozwój tego kraju i przywrócić ustrój kapitalistyczny”.

Mimo że demokratyzacja życia publicznego w Czechosłowacji została cofnięta, władze radzieckie nie ufały Dubčekowi. W kwietniu 1969 r. odsunięto go całkowicie od władzy. Wiele osób zaangażowanych w Praską Wiosnę utraciło swoje stanowiska, było usuwanych z pracy i prześladowanych. Nastroje opozycyjne wydawały się stłumione. Dopiero po konferencji w Helsinkach dysydenci czechosłowaccy zaczęli się organizować pod hasłem praw człowieka. Największe znaczenie miała **Karta 77** – inicjatywa na rzecz praw obywatelskich i obrony represjonowanych, ogłoszona w styczniu 1977 r. Uczestnikiem tego ruchu był między innymi **Václav Havel**.

Karta 77 ▶

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów metody sprawowania władzy w ZSRR w ostatnich latach życia Stalina i cele, jakim służyły te metody.
2. Przedstaw okoliczności objęcia władzy w Związku Radzieckim przez Nikitę Chruszczowa oraz przyczyny wygłoszenia przez niego referatu *O kulcie jednostki i jego następstwach*. Jak zmieniła się w tym okresie rzeczywistość polityczna i społeczna w ZSRR? Na czym polegały „odwilż” i destalinizacja?
3. Poszukaj w literaturze popularnonaukowej i internecie informacji o najwybitniejszych twórcach kultury radzieckiej po 1945 r. i ich losach. Przygotuj prezentację dotyczącą trzech wybranych przez siebie postaci.
4. Scharakteryzuj ruch dysydencki w ZSRR.
5. Przedstaw czynniki, które prowadziły do narastania kryzysu w ZSRR.
6. Porównaj przebieg zdarzeń na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1968 r. – wskaż podobieństwa i różnice. Zwróć przy tym uwagę na dążenia wolnościowe w obu krajach i sowiecką reakcję na nie.
7. Zastanów się nad źródłami postaw opozycyjnych (dysydenckich) w ZSRR oraz dążeń wolnościowych, które dały o sobie znać na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1968 r. Zastanów się, czy możesz wskazać jakieś ich wspólne cechy oraz wartości, które stały u ich podstaw.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Po wojnie **pod rządami Stalina** ludność ZSRR żyła nadal w warunkach **systemu totalitarnego**, a w latach 1949–1953 nastąpiła **kolejna fala terroru państwowego**. ◀ s. 35
- Józef Stalin zmarł 5 marca 1953 r. Po okresie walk wewnętrznych I sekretarzem KPZR i przywódcą ZSRR został **Nikita Chruszczow**. ◀ s. 37
- W lutym 1956 r. Chruszczow przedstawił **referat *O kulcie jednostki i jego następstwach***, w którym **skrytykował metody sprawowania władzy przez Stalina**. ◀ s. 37
- Referat Chruszczowa zapoczątkował w ZSRR i krajach bloku sowieckiego procesy określone jako „**odwilż**” i **destalinizacja**. ◀ s. 38
- Niepowodzenia Chruszczowa** w polityce wewnętrznej i międzynarodowej doprowadziły do **odsunięcia go od władzy w 1964 r.** Jego **następcą** został **Leonid Breżniew**. ◀ s. 39
- Od lat 60., a szczególnie w latach 70., rozwijały się w ZSRR **samizdat** oraz **ruch dysydencki**. Jego ważnymi postaciami byli m.in.: **Andriej Sacharow** i **Aleksandr Sołżenicyn**. ◀ s. 40
- Wsparciem dla działalności represjonowanych opozycjonistów** stał się **Akt końcowy KBWE**, przyjęty w 1975 r. Zobowiązywał on sygnatariuszy (w tym Związek Radziecki) do **przestrzegania praw człowieka**. ◀ s. 41
- Problemy gospodarcze, koszty wojny w Afganistanie oraz zbrojeń, a także nieudolność aparatu sprawowania władzy, były przyczynami gwałtownego **narastania kryzysu ZSRR w latach 80.** ◀ s. 42
- W czerwcu 1953 r. doszło do **protestów robotniczych w NRD**. Jej władze do pomocy w zwalczaniu demonstracji we wschodnim Berlinie **wezwały oddziały radzieckie**. ◀ s. 43
- Na Węgrzech jesienią 1956 r. odbyły się wielotysięczne demonstracje. Premier Imre Nagy planował **przeprowadzenie demokratyzacji** oraz **ogłosił wystąpienie Węgier z Układu Warszawskiego**. W odpowiedzi ZSRR **przeprowadził interwencję wojskową** i **stłumił powstanie węgierskie**. ◀ s. 43
- W Czechosłowacji w 1968 r. dążenia do **reformy ustroju** przybrały postać tzw. **Prańskiej Wiosny**. Stłumiła ją **interwencja zbrojna** podjęta w sierpniu przez **wojska Układu Warszawskiego**. ◀ s. 45

4. Przemiany polityczne i społeczne w USA po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z przemianami politycznymi w Stanach Zjednoczonych od zakończenia II wojny światowej do lat 80. XX w.;
- przeczytasz o ruchu praw obywatelskich ludności czarnej;
- dowiesz się, jakie przemiany społeczno-obyczajowe zapoczątkowano w USA w epoce kontestacji.

Powojenne dziesięciolecie – lęk przed komunizmem i maccartyzm

lęk przed
komunizmem
w USA

► Podział świata na dwa wrogie obozy, który nastąpił w wyniku zimnej wojny, wpływał także na politykę wewnętrzną mocarstw. W USA **lęk przed komunizmem** silnie oddziaływał na życie społeczno-polityczne zwłaszcza na początku lat 50. XX w., ale też w kolejnych dekadach ogrywał znaczącą rolę.

Rozprzestrzenianie się wpływów komunizmu w świecie tym bardziej niepokoiło Amerykanów, że odkryto oznaki **sowieckiej aktywności szpiegowskiej**. Sięgnęła ona nawet sfer rządowych. Jako radzieckiego szpiega zdemaskowano Algera Hissa (czytaj: aldzera hisa), zastępcę sekretarza stanu USA, który wcześniej (m.in. na konferencji w Jaltie) pełnił funkcję doradcy prezydenta Roosevelta. Natomiast latem 1950 r. aresztowano **małżeństwo Rosenbergów** oskarżonych o **zdradę tajemnic związanych z bombą atomową**. Trzy lata później wykonano orzeczoną wobec nich karę śmierci. Takie przypadki u wielu obywateli USA budziły przekonanie o znaczących wpływach komunistów w kraju, a w konsekwencji – o zagrożeniu bezpieczeństwa narodowego. Efektem była tak zwana **czzerwona panika**, która zapanowała na przełomie lat 40. i 50. w Stanach Zjednoczonych.

Do 1953 r. prezydentem, z ramienia **Partii Demokratycznej**, był **Harry Truman**. Przeciwnicy polityczni zarzucali mu zajęcie nie dość zdecydowanego stanowiska podczas wojny w Korei i przyzwolenie na swobodną działalność skrajnej lewicy w USA. W rzeczywistości **prezydent przyjął nieprzejednaną postawę wobec komunizmu**. Wraz z **szeffem** Federalnego Biura Śledczego (FBI) **J. Edgarem Hooverem** (czytaj: huwerem) rozpoczął weryfikację urzędników rządowych pod kątem ich sympatii politycznych, co zakończyło się utratą pracy przez 2000 osób.

mccartyzm ► Swoją karierę polityczną na lęku przed komunizmem oparł senator **Joseph McCarthy** (czytaj: dżozef makkarti) – jego nazwisko stało się symbolem oma-

Okładka komiksu *Is This Tomorrow* („Czy takie będzie jutro?”) wydanego w USA w 1947 r.

Komiks miał pouczać Amerykanów o niebezpieczeństwach związanych z przenikaniem komunizmu do Stanów Zjednoczonych i o zagrożeniu amerykańskich wartości. Ostrzegał przed obecnością w życiu publicznym komunistów oddanych interesom ZSRR. Wzywał do zapobieżenia groźbie obalenia przez nich rządu i zniewolenia Stanów Zjednoczonych – tak jak stało się to z krajami, które Moskwa już sobie podporządkowała.

Joseph McCarthy (po prawej) w trakcie posiedzenia podkomisji śledczej Senatu powołanej w związku z jego konfliktem z Armią Stanów Zjednoczonych, czerwiec 1954 r.

wianego okresu. Jego działania na rzecz **ujawniania osób podejrzanych o sympatie komunistyczne** odbywały się głównie na forum senackiej komisji śledczej, której przewodniczył, a także Komitetu Izby Reprezentantów do Badania Działalności Antyamerykańskiej. Na początku 1950 r. McCarthy oświadczył, że dysponuje informacjami na temat wysokich urzędników rządowych będących komunistycznymi szpiegami. Rozpoczął przy tym propagandową kampanię antykomunistyczną na dużą skalę, w czym pomagało mu też początkowo FBI.

W efekcie **lata 1950–1954** upłynęły w USA pod znakiem **maccartyzmu**, czyli fali przesłuchań, zwolnień z pracy i zastraszania osób podejrzanych o sympatie wobec sowieckiej ideologii. Wiele z nich, chociaż miało lewicowe przekonania, dalekich było od chęci narzucenia krajowi komunizmu czy nawet jego wychwalania. Ofiarami opisanych działań stawali się **urzędnicy, wykładowcy szkół wyższych oraz ludzie rozrywki i kultury**. Choć Związek Radziecki rzeczywiście miał agentów w amerykańskiej administracji, McCarthy wysuwał swoje oskarżenia wobec dość przypadkowych osób, nie potrafił wskazać prawdziwych winnych ani poprzeć swoich zarzutów rzetelnymi dowodami.

Coraz bardziej nieprawdopodobne oskarżenia, które senator McCarthy rzucał przed kamerami telewizji zdobywającej właśnie popularność, odbierały mu wiarygodność i sympatię opinii publicznej. Jego ataki na osoby sprawujące wysokie funkcje stawały się groźne dla stabilności władzy państwowej. Zdawało sobie z tego sprawę nawet wielu polityków jego własnej Partii Republikańskiej. Załamanie ka-

riery McCarthy'ego i koniec jego działań, określanych przez przeciwników jako „polowanie na czarownice”, nastąpiły wraz z jego atakiem na dowództwo armii. **Generał Dwight Eisenhower** (czytaj: dłajt ajzenhaer), **zwycięzca wyborów prezydenckich** z nominacji **republikanów**, zasiadający w Białym Domu w latach **1953–1961**, także okazał się wrogiem senatora. McCarthy zaczął szybko tracić poparcie, a w **grudniu 1954 r. Senat USA potępił maccartyzm**.

Rzeczownik Rozwój ruchu praw obywatelskich ludności czarnej

ruch praw obywatelskich

Lata 50. i 60. w Stanach Zjednoczonych były przełomowe dla **działań na rzecz praw czarnej ludności**. Zyskały one miano **ruchu praw obywatelskich** (ang. *Civil Rights Movement*).

Choć wojna secesyjna przyniosła kres niewolnictwa już w latach 60. XIX w., czarnoskórzy pozostawali w Stanach Zjednoczonych obywatelami drugiej kategorii. Dotyczyło to zwłaszcza **stanów południowych**, gdzie wciąż utrzymywała się **segregacja rasowa**, a **prawa wyborcze dla czarnych pozostawały w ogromnej mierze fikcją**. W 1952 r. jedynie 20% z tych, którzy teoretycznie mieli uprawnienia do głosowania, rzeczywiście było zarejestrowanych jako wyborcy. Niewielu czarnoskórych znajdowało się także w organach władzy i na urzędach państwowych, choć ostrożne starania o zmianę tej sytuacji czynił w czasie swojej prezydentury Harry Truman.

Martin Luther King

Działania na rzecz równouprawnienia ludności czarnej podejmowano już wcześniej, głównie na drodze sądowej. Jednak dopiero po 1954 r. ruch nabrał niezwyczajnej dynamiki i rozrósł się na masową skalę. Dużą rolę w jego rozwoju odegrał zwłaszcza pastor Kościoła baptystycznego **Martin Luther King**.

Symbolicznego wymiaru nabrały i przyniosły zarazem bardzo wymierne skutki **wydarzenia z lat 1955–1956 w Montgomery** (w stanie Alabama). 1 grudnia 1955 r. **Rosa Parks** – czarnoskóra działaczka Krajowego Stowarzyszenia Popierania Ludności Kolorowej – odmówiła opuszczenia w autobusie miejsca przewidzianego dla białych. W odpowiedzi na jej aresztowanie przywódcy czarnej społeczności ogłosili bojkot transportu miejskiego w Montgomery. Trwał on ponad rok. **Sąd Najwyższy USA uznał, że segregacja rasowa w publicznych środkach transportu jest niezgodna z konstytucją**, a Rosa Parks nie złamała prawa.

Pomnik Rosy Parks w Narodowym Muzeum Praw Obywatelskich w Memphis

W 1999 r. Rosa Parks (1913–2005) otrzymała jedno z najwyższych odznaczeń w USA – Złoty Medal Kongresu z napisem: „Matce współczesnego ruchu praw obywatelskich”.

Właśnie w związku z wydarzeniami w Montgomery Martin Luther King spopularyzował swoją ideę walki o prawa czarnoskórych **bez uciekania się do przemocy**. Stał na czele Konferencji Chrześcijańskich Działaczy Południa, która stała się najaktywniejszą organizacją walczącą o prawa czarnych. Stosowano takie metody, jak organizowanie manifestacji i korzystanie z miejsc publicznych przeznaczonych tylko dla białych. Ponadto działacze ruchu starali się wywierać wpływ na rządzących, aby doprowadzili oni do zmian w prawie.

Już w **1954 r. Sąd Najwyższy** wydał przełomowy **wyrok uznający za nielegalną segregację w publicznych szkołach**. W stanach południowych lokalne władze unikały wprowadzania tego orzeczenia w życie i nadal nie pozwalały czarnoskórym uczniom uczęszczać do szkół dla białych. Władze ogólnokrajowe – mimo że prezydent Eisenhower nie był przekonany do idei likwidacji segregacji rasowej – podejmowały jednak działania na rzecz wprowadzenia prawa w życie. Do wyjątkowej konfrontacji doszło w **Little Rock** (w stanie Arkansas) **we wrześniu 1957 r.** Gubernator stanu z pomocą Gwardii Narodowej uniemożliwił dziewięciu czarnym chłopcom wstęp do miejscowej szkoły średniej przeznaczonej dotąd wyłącznie dla białych. Wprawdzie ustąpił wobec bezpośredniego nakazu sądowego, jednak to z kolei spowodowało gwałtowne protesty białej ludności i zamieszki rasowe. Ostatecznie prezydent Eisenhower zdecydował się wysłać oddział wojska, liczący 1000 osób, który zapewnił czarnoskórym uczniom możliwość uczęszczenia do szkoły. Podobne wydarzenia powtarzały się w innych miejscowościach, a **białe społeczności wspierane przez lokalnych polityków i policję broniły się przez kolejne lata przed zupełnym zniesieniem segregacji rasowej**.

W **styczniu 1961 r. urząd prezydenta objął John Fitzgerald Kennedy** (czytaj: fitsdzerald kenedi) – kandydat **demokratów**. Trwające na Południu zamieszki rasowe skłoniły go do przyspieszenia prac nad nowym ustawodawstwem. Miało ono odebrać lokalnym władzom dotychczasowe możliwości pozbawiania czarnych przynależnych im praw wyborczych. Jednak przyjęcie tych ustaw wciąż się odwlekalo. Odpowiedzią ruchu praw obywatelskich był **Marsz na Waszyngton 28 sierpnia 1963 r.** W demonstracji wzięło udział 200–250 tysięcy osób, w tym także wielu białych. W jej trakcie King wygłosił swoje najslawniejsze przemówienie, zaczynające się od słów: „Mam marzenie” (***I have a dream***).

◀ Marsz na Waszyngton

Źródło historyczne

Fragmenty mowy *I have a dream* wygłoszonej przez Martina Luthera Kinga w dniu Marszu na Waszyngton, 28 sierpnia 1963 r.

Otóż kiedy twórcy naszej republiki spisywali szlachetne słowa Konstytucji i Deklaracji Niepodległości, podpisywali zobowiązanie, które każdy Amerykanin miał honorować. Była to obietnica, że wszyscy ludzie, zarówno czarni, jak i biali, będą mieć zapewnione niepodważalne prawo do życia, wolności oraz do szczęścia.

Nie ulega wątpliwości, że dzisiejsza Ameryka nie dotrzymała tego przyrzeczenia w stopniu, jakiego oczekiwali jej kolorowi obywatele. [...]

Nadszedł czas, aby nasz naród wzniósł się z ruchomych piasków niesprawiedliwości na trwałą skałę braterstwa. Nadszedł czas, aby wszystkie dzieci Boże mogły w pełni radować się sprawiedliwością. [...] Marzę, że pewnego dnia ten naród powstanie i zacznie żyć wedle przesłania swojej wiary. Prawda o tym, że wszyscy ludzie są z natury równi, nie wymaga dowodu.

Marzę, że pewnego dnia na czerwonych wzgórzach Georgii synowie dawnych niewolników oraz synowie dawnych panów wspólnie zasiądą przy stole braterstwa.

Marzę, że pewnego dnia pustyнный stan Missisipi, parzący żarem niesprawiedliwości i ogniem okrucieństw, zostanie przemieniony w krainę wolności i sprawiedliwości.

Marzę, że pewnego dnia czworo moich małych dzieci będzie żyło w społeczeństwie, w którym nie będą osądzone po kolorze skóry, ale podług swych charakterów. [...]

...kiedy pozwolimy wolności rozbrzmiewać [...] wtedy będziemy mogli przyspieszyć nadejście dnia, gdy wszystkie dzieci Boże: czarni i biali, Żydzi i goje [nie-Żydzi], protestanci i katolicy, będą mogły chwycić się za ręce i śpiewać słowa starego natchnionego Murzyna: „Wreszcie wolność, wreszcie wolność! Dziękujmy Bogu Wszechmogącemu, że w końcu jesteśmy wolni!”.

Mowy, które zmieniły świat. Świadczenia przełomowych momentów historii, wstęp S. Sebag-Montefiore, tłum. S. Czapnik, Wrocław 2007, s. 150–153.

Ćwiczenia

1. Przeanalizuj tekst mowy pastora Martina Luthera Kinga i wskaż wartości, na jakich opierał on swoje rozumienie ideałów sprawiedliwości i wolności.
2. Przedstaw, jak King wyobrażał sobie miejsce ludzi różnych ras w społeczeństwie amerykańskim.

Demonstranci zgromadzeni naprzeciwko Kapitolu (siedziby Kongresu Stanów Zjednoczonych) w dniu Marszu na Waszyngton oraz Martin Luther King (1929–1968) na amerykańskim znaczku pocztowym wyemitowanym w 1999 r.

John Fitzgerald Kennedy (po prawej) jako kandydat na prezydenta goszczący w programie telewizyjnym *The Tonight Show* w 1959 r.

Kennedy (1917–1963) był młodym politykiem – w chwili objęcia urzędu prezydenta USA miał 43 lata. To też pierwszy w historii USA katolik, który został prezydentem. Pochodził z zamożnej i wpływowej rodziny, która wydała wielu polityków. Zwycięstwo zapewnił mu przede wszystkim wizerunek dynamicznego idealisty, który przykuł uwagę widzów debat telewizyjnych. Po raz pierwszy telewizja stała się wówczas kluczową areną kampanii wyborczej. Popularność Kennedy'ego wynikała m.in. z patriotycznej przeszłości. W trakcie II wojny światowej służył w marynarce wojennej i otrzymał medal za „niezwykle heroiczne postępowanie”. Po tragicznej śmierci w zamachu uznanie dla Kennedy'ego przekształciło się niemal w uwielbienie ze strony wielu Amerykanów (choć jego sukcesy w polityce wewnętrznej były w istocie ograniczone).

Wydarzeniem, które wstrząsnęło społeczeństwem amerykańskim, było **zabójstwo prezydenta Kennedy'ego 29 listopada 1963 r.** Jego następcą w latach 1963–1969 był kolejny przedstawiciel Partii Demokratycznej – **Lyndon B. Johnson** (czytaj: dżonson). W pierwszym roku jego prezydentury przyjęto dwa przełomowe akty prawne dotyczące równouprawnienia czarnoskórej ludności. **XXIV poprawka do konstytucji zakazała pozbawiania praw wyborczych osób, które nie zapłaciły podatku wyborczego.** To ten mechanizm odpowiadał dotąd w dużym stopniu za nierejestrowanie jako wyborców czarnych, których nie stać było na podatek. Weszła też w życie **ustawa o prawach obywatelskich** zakazująca segregacji w miejscach publicznych oraz dyskryminacji w pracy i oświacie ze względu na kolor skóry, rasę, religię lub miejsce urodzenia. W 1964 r. **Martin Luther King otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla.**

zabójstwo
Kennedy'ego

zniesienie
segregacji
i dyskryminacji
rasowej

Afisz z wizerunkami zaginionych (jak się później okazało – zamordowanych) działaczy praw człowieka, 1964 r.

Ruch praw obywatelskich czarnej ludności zyskał poparcie wśród białych studentów z Północy. Jako tzw. jeźdźcy wolności wyprawiali się do stanów południowych, aby okazać swoje wsparcie i obserwować, czy zakazy segregacji rasowej są wprowadzane w życie. W 1964 r. dwóch białych studentów z Nowego Jorku: Andrew Goodman i Michael Schwerner, oraz czarnoskóry działacz z Południa James Chaney zostali zamordowani w stanie Missisipi przez członków Ku Klux Klanu. O wydarzeniach związanych ze śledztwem prowadzonym wówczas przez FBI opowiada film Alana Parkera z 1988 r. *Missisipi w ogniu*.

Epoka kontestacji

Stany Zjednoczone przeżywały po wojnie okres **rozwoju gospodarczego i rozkwitu konsumpcyjnego stylu życia**. Jednocześnie dotknięte były wieloma problemami społecznymi. Wiązały się one nie tylko z omawianą **kwestią rasową** czy też z **nierównościami ekonomicznymi**. Kluczowe znaczenie zyskiwał **narastający bunt młodzieży** przeciwko materializmowi i konserwatyzmowi obyczajowemu starszych pokoleń oraz zakłamaniu w życiu politycznym. Ponadto szczególne znaczenie miały **protesty przeciwko amerykańskiemu zaangażowaniu w wojnę w Wietnamie**. Był to kolejny kraj, w którym rząd USA realizował od początku lat 60. w praktyce doktrynę powstrzymywania komunizmu. Stopniowo wysyłano tam coraz więcej amerykańskich żołnierzy (zobacz rozdz. II.6.).

konsumpcjonizm ▶ **Konsumpcjonizm (materializm)** – postawa indywidualna i model życia społecznego polegające na skupieniu się w życiu na zdobywaniu dóbr materialnych. Osoby preferujące konsumpcyjny styl życia jako wyznacznik jakości życia traktują zamożność i możliwość wykorzystania jej dla uzyskania uznania społecznego.

Lata 1964–1965 zapoczątkowały – trwający do końca dekady – okres gwałtownego rozwoju **ruchu hippisowskiego**, popularności **nowej lewicy**, **wystąpień studenckich na uniwersytetach**, manifestacji ulicznych i palenia kart powołania do wojska. W ten sposób dawał o sobie znać **ruch młodzieżowej kontestacji i kontrkultury** stanowiący **sprzeciw wobec istniejącej rzeczywistości społeczno-politycznej i obyczajowej**.

kontestacja ▶ **Kontestacja** – odrzucenie czegoś, manifestowanie sprzeciwu, najczęściej wobec pewnych norm społecznych i obyczajowych, a także systemu politycznego oraz związanych z nimi wartości czy też światopoglądu.

kontrkultura ▶ **Kontrkultura** – ruch społeczny bądź grupa społeczna, które kontestują istniejącą rzeczywistość, ale nie ograniczają się do samego jej negowania. Zamiast odrzucanych norm proponują własne rozwiązania i wartości, które wyrażają przez specyficzne zachowania i twórczość.

Źródło historyczne

Fragment książki Charlesa A. Reicha (czytaj: czarlisa rajsza) *Zieleni się Ameryka* (1970 r.)

[Zwolennicy kontrkultury] widzą ze zdumiewającą jasnością, że społeczeństwo jest niesprawiedliwe wobec ludzi biednych i mniejszości narodowych, że ma na uwadze korzyści niewielkiej garstki uprzywilejowanych; nie przestrzega proklamowanej demokracji i wolności [...]. Widzą oni społeczeństwo głęboko zakłamanie i obłudne. Jednym z darów młodości jest demaskowanie sztuczności i hipokryzji; młodzi spoglądają na prawdy głoszone przez elitę naszego społeczeństwa okiem, które przenika je na wylot. [Widzą] starych ludzi zamkniętych w przytulniach, ulice oszpecone przez neony i komercjalizm, służalczy konformizm, jałowość osiedli podmiejskich,

samotność i pustkę miast, niszczenie przyrody przez buldożery i zapylenie, głupią bezmyślność nauczania w szkołach średnich, pospolity materializm przeważającej części uznanych wartości, brak miłości w wielu małżeństwach, a przede wszystkim plastikową sztuczność we wszystkim: plastikowe życie w plastikowych domach.

Charles A. Reich, *Zieleni się Ameryka*, tłum. D. Passent, Warszawa 1976, s. 254–255.

Ćwiczenia

1. Wskaż problemy społeczne Ameryki, które przedstawił Charles A. Reich.
2. Wyjaśnij, jakie różnice – zdaniem autora – występują w świadomości młodego pokolenia i dawnego społeczeństwa.

Informacja o źródle

Charles A. Reich (1928–2019) był prawnikiem, profesorem akademickim i działaczem społecznym. W swojej książce *Zieleni się Ameryka* wykazał się entuzjastycznym stosunkiem do ruchów kontrkulturowych lat 60. Wyraził wręcz przekonanie, że przekształcą one stan świadomości społeczeństwa amerykańskiego, wprowadzając je w nową, doskonalszą fazę.

Hippisi odrzucali konsumpcjonizm i wartości materialne jako cel życia oraz gardzili kultem pieniądza, pracy i kariery, cechującym epokę dobrobytu, w której się wychowali. Uważali, że osoby ze starszych pokoleń żyją w ciągłym lęku przed opinią innych i dlatego cechuje je **konformizm**, są zakłamanie, niezdolne do prawdziwych uczuć i spontanicznych zachowań. Stąd za najbardziej rewolucyjny postulat, mający zmienić społeczeństwo, uznali hasło „**Bądź sobą!**”. Ich ideą było **przetłamanie panującego konserwatyzmu obyczajowego**. ◀ ruch hippisowski

W ruchu hippisowskim w USA w 2. połowie lat 60. znalazło się parę milionów młodych ludzi. Przemierzali oni drogi Ameryki albo mieszkali w **komunach**, w których nie obowiązywała własność prywatna ani utrwalony społeczny porządek. Szok wśród większości społeczeństwa wywoływały ich swobodne, barwne stroje i długie włosy, niechęć do pracy zarobkowej, życie we wspólnotach zamiast w rodzinie, słuchana przez nich **muzyka rockowa**, **zażywanie narkotyków** i **swoboda seksualna**. Właśnie wśród hippisów po raz pierwszy na wielką skalę dał o sobie znać **problem uzależnienia od narkotyków**, prowadzącego nawet do śmierci. Ten czynnik – obok trudnych warunków bytowych i naiwności hippisowskich wyobrażeń o budowaniu nowej wspólnoty – stał się główną przyczyną **upadku ruchu hippisowskiego na początku lat 70.**

Publiczność podczas festiwalu w Woodstock i plakat festiwalowy

Festiwal w Woodstock, który odbył się w sierpniu 1969 r., stał się symbolem hippisowskiej kultury i całego pokolenia młodzieży. Zgromadził niespotykaną dotąd liczbę publiczności – ponad 400 tys. osób. Odbywał się pod hasłem „trzy dni pokoju i muzyki”.

nowa lewica ▶

O ile hippisi poświęcali najwięcej uwagi kwestiom obyczajowym i poszukiwaniom osobistej drogi życiowej, o tyle młodzi ludzie związani z **nową lewicą** interesowali się głównie **problemami społeczno-politycznymi**. **Potęplali** dyskryminację rasową, nierówności społeczne oraz system edukacji, który uważali za przestarzały. Odrzucali dotychczasowy model demokracji opartej na partiach politycznych, na zawodowych politykach i na pozostawianiu władzy w kraju w rękach wąskiej elity najbogatszych. Nie ufali ani rządzącym wówczas demokratom, ani tym bardziej konserwatywnym republikanom. Największą aktywność obywatelską i polityczną wykazywały **organizacje studenckie**. Nieustannie powtarzały się demonstracje pokojowe, wiece polityczne, okupacje budynków uniwersyteckich. Ruch hippisowski i lewicowy ruch studencki były często silnie

powiązane i miały źródło w podobnym krytycznym spojrzeniu na amerykańską rzeczywistość.

Dziewczyna oferuje kwiat żołnierzom ochraniającym Pentagon (siedzibę Departamentu Obrony USA) w trakcie Marszu na Pentagon 21 października 1967 r.

Ten marsz był jednym z wielu protestów przeciwko wojnie w Wietnamie. Wzięło w nim udział kilkadziesiąt tysięcy osób.

Mimo zmian prawnych nie przestał być aktualny **problem położenia czarnej społeczności w USA**, jej sytuacji materialnej oraz rasistowskich zachowań wielu białych, w tym – policji. Wielu czarnoskórych oczekiwało gruntownej zmiany swojego położenia, a pokojowe metody stosowane przez Kinga uznawało za nieskuteczne. Następowala wśród nich **radyzalizacja postaw i działań pod hasłem tzw. czarnej siły**. Efektem były **zamieszki w czarnych dzielnicach** kilkudziesięciu wielkich miast (m.in. Los Angeles, Detroit, Chicago). W niektórych z nich śmierć poniosło nawet po kilkadziesiąt osób. W 1966 r. powstała radykalna organizacja **Czarne Pantery**. Oprócz działalności samopomocowej skierowanej do ludności czarnoskórej (obejmującej edukację i pomoc społeczną) stosowała także przemoc wobec policji. Kolejna fala zamieszek nastąpiła po tym, jak w **kwietniu 1968 r.** przeciwnik równouprawnienia **zastrelił Martina Luthera Kinga**.

zabójstwo Martina L. Kinga

W 1968 r. trwała kampania wyborcza przed wyborami prezydenckimi. W **sierpniu w Chicago** odbywała się **konwencja wyborcza demokratów**. W opozycji do niej oraz w **proteście przeciw istniejącym mechanizmom życia politycznego** wystąpili **przedstawiciele kontrkultury** przynależący do różnych nurtów i organizacji bądź grup nieformalnych. Zorganizowali w **Chicago „Festiwal Życia”**, który miał być politycznym wiecem połączonym z działaniami o charakterze artystyczno-obyczajowym. Przerodził się jednak w kilkudniowe brutalne potyczki między siłami porządkowymi a demonstrantami.

Sympatycy kontestacji i kontrkultury stanowili tylko część społeczeństwa amerykańskiego i to głównie jego młodszej części. **Większość Amerykanów była zmęczona i zaniepokojona młodzieżową rewoltą obyczajową i ulicznymi wystąpieniami** zwolenników ruchu. **Wybory prezydenckie wygrał** tym razem **Richard Nixon** (czytaj: riczard nikson) – **kandydat republikanów**. Zapowiadał on przywrócenie porządku i unormowanie sytuacji w kraju. Przywódcy kontrkultury tymczasem albo wycofywali się z działalności, rozczarowani nieumiejętnością realizacji swoich ideałów, albo radykalizowali poglądy i dzielili się na grupy, które nie chciały już ze sobą współpracować. Do **największej fali wystąpień ruchu studenckiego** doszło w **1970 r.** Była ona jednak **zarazem ostatnią**. Rząd okazał wówczas swoje zdecydowanie. Podczas demonstracji na **uniwersytecie** w miejscowości **Kent** w stanie **Ohio** od kul Gwardii Narodowej **zginęło czworo studentów** – dwoje uczestniczących w manifestacji oraz dwoje znajdujących się przypadkowo w pobliżu miejsca wydarzeń.

prezydentura Nixona

USA w latach 70. i 80.

W 1972 r. **Nixon** bardzo dużą przewagą głosów **ponownie wygrał wybory prezydenckie**. Wkrótce jednak jego karierę zakończył wielki skandal polityczny, jakim była **afery Watergate**. Wybuchła ona, gdy wyszło na jaw, że w trakcie kampanii wyborczej ludzie z administracji prezydenckiej założyli podsłuch w biurze demokratów w Waszyngtonie (w budynku o nazwie *Watergate*). Nixon długo zaprzeczał, jakoby wiedział coś o tej sprawie. Stopniowo okazywało się, że konsekwentnie pomagał w zacieraniu śladów zdarzeń i składał fałszywe zeznania. W związku z prowadzonym przeciw niemu postępowaniem, zmierzającym

afery Watergate

do wszczęcia procedury impeachmentu (czyli usunięcia ze stanowiska), w **sierpniu 1974 r.** zdecydował się zrezygnować z urzędu. Był to jedyny przypadek w historii USA, gdy **urzędujący prezydent ustąpił ze stanowiska**. Rok wcześniej musiał zrezygnować z urzędu także oskarżony o korupcję wiceprezydent Spiro Agnew (czytaj: agniu). Zaufanie Amerykanów, że ekipa polityczna Nixona wprowadza pewien ład moralny po okresie niepokojów społecznych lat 60., zostało zawiedzione.

W związku z rezygnacją Nixona prezydenturę przejął **Gerald Ford** (czytaj: dżerald), od niedawna nowy wiceprezydent. W 1976 r. przegrał wybory, a kolejnym prezydentem (w latach 1977–1981) został przedstawiciel **demokratów Jimmy Carter** (czytaj: dżimi karter).

nowa prawica ► W latach 70. rozwinął się w USA ruch określany jako **nowa prawica**. Łączył on tradycyjny dla Republikanów program ekonomiczny (wsparcie wolnej przedsiębiorczości, niskie podatki, nieingerencja państwa w gospodarkę) z **silnym konserwatyzmem obyczajowym**. Takie zachowawcze poglądy były charakterystyczne zwłaszcza dla niektórych **ruchów religijnych**. Przedstawiciele tych ruchów umocnili się w **sprzeciwie wobec zachodzących przemian obyczajowych**, ponieważ ich szczególny niepokój wzbudziły wyroste z epoki kontestacji tak zwane nowe ruchy społeczne (zobacz rozdz. II.10.). Spośród nich najwięcej kontrowersji budziły feminizm i ruch gejowski (który z czasem rozszerzył się w ruch na rzecz także innych mniejszości seksualnych). Nowa prawica, wysuwająca na pierwsze miejsce hasła obrony tradycyjnych wartości i tradycyjnego modelu rodziny, zmobilizowała Amerykanów o bardziej konserwatywnym światopoglądzie. Stała się wpływową siłą polityczną. Znalazł w niej oparcie **republikanin Ronald Reagan** (czytaj: regan), **prezydent USA w latach 1981–1989**.

Ronald Reagan, oficjalne zdjęcie portretowe z 1985 r.

Reagan (1911–2004) był stosunkowo popularnym (zwłaszcza w latach 40.) aktorem filmowym. Wkrótce zaczął karierę polityczną. Choć początkowo sympatyzował z demokratami, stopniowo jego poglądy stawały się coraz bardziej prawicowe. Związał się z republikanami, a nawet zaczął reprezentować ich bardziej konserwatywne skrzydło. W latach 1967–1975 był gubernatorem Kalifornii. W okresie jego prezydentury w latach 80. nastąpił w USA rozwój przedsiębiorczości, w tym – opartej na nowych technologiach. Był to okres dobrobytu społeczeństwa amerykańskiego, jednak cięcia w wydatkach socjalnych i przywileje podatkowe dla najbogatszych powodowały wzrost nierówności majątkowych. Pogarszająca się sytuacja najuboższych i obniżenie wydatków na szkolnictwo i programy socjalne skutkowały przy tym poważnym wzrostem przestępczości i narkomanii.

PYTANIA I POLECENIA

1. Zastanów się, jakie znaczenie miał zimnowojenny podział świata i lęk przed komunizmem dla polityki wewnętrznej i życia publicznego w USA. Wyjaśnij pojęcia *czerwona panika* i *maccartyzm*.

2. Przedstaw cele, jakie stawiał sobie ruch praw obywatelskich ludności czarnej i metody działań stosowane przez niego w latach 50. i 60.
3. Scharakteryzuj przemiany społeczno-obyczajowe w Stanach Zjednoczonych, które wiązały się z ruchami młodzieżowymi oraz rozwojem kontestacji i kontrkultury.
4. Wyjaśnij, jaką wizję indywidualnej drogi życiowej oraz funkcjonowania społeczeństwa proponowali zwolennicy amerykańskiej kontestacji i kontrkultury. Czy ich dążenia były – twoim zdaniem – realistyczne? Uzasadnij swoją opinię.
5. Scharakteryzuj prezydentów USA od końca II wojny światowej do lat 80. XX w. Poszukaj dodatkowych informacji w opracowaniach historycznych.

PODSUMOWANIE LEKCJI

Na życie społeczno-polityczne Stanów Zjednoczonych **przełomu lat 40. i 50.** bardzo silnie oddziaływał **lęk przed wpływami komunizmu** i sowieckimi szpiegami.

◀ s. 48

Lata 1950–1954 to okres **maccartyzmu**. Z inspiracji senatora Josepha McCarthy'ego odbywała się wówczas akcja **tropienia wpływów komunistycznych wśród urzędników państwowych** oraz w środowiskach ludzi nauki i kultury.

◀ s. 48

W latach 50. i 60. nasiliły się działania **ruchu praw obywatelskich ludności czarnej**. Jego liderem był pastor **Martin Luther King**, propagujący idee walki obywatelskiej **bez używania przemocy**.

◀ s. 50

Kluczowymi momentami walki czarnoskórych o równość były **bojkot transportu autobusowego w Montgomery (1955–1956)**, realizacja **równego dostępu do szkolnictwa publicznego** oraz **marsz na Waszyngton** w sierpniu 1963 r.

◀ s. 51

Sukcesem ruchu praw obywatelskich było stopniowe **zniesienie segregacji rasowej na Południu** i **zapewnienie ludności czarnej pełni praw wyborczych**.

◀ s. 53

W USA w **2. połowie lat 60.** trwał okres **kontestacji i kontrkultury**, które stanowiły przede wszystkim wyraz **buntu młodego pokolenia przeciwko ówczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej i obyczajowej**. Ważną rolę odegrał **sprzeciw wobec wojny w Wietnamie**.

◀ s. 54

Ruch hippisowski zmierzał do wywołania zmian w mentalności i obyczajowości. Jego uczestnicy **odrzucaли konsumpcjonizm, konformizm i konserwatyzm**, które dostrzegali w starszych pokoleniach.

◀ s. 55

Nowa lewica, której ważną częścią był **ruch studencki**, potępiała dyskryminację rasową, nierówności społeczne oraz funkcjonujący dotąd model demokracji realizowany przez zawodowych polityków.

◀ s. 56

W 1968 r. wybory prezydenckie wygrał **Richard Nixon**, który chciał zahamować rewoltę obyczajową amerykańskiej młodzieży. W 1974 r. musiał zrezygnować z prezydentury w wyniku **afery Watergate**.

◀ s. 57

Lata 70. przyniosły rozwój ruchu **nowej prawicy**, która stała się także oparciem dla **prezydentury Ronalda Reagana (1981–1989)**.

◀ s. 58

5. Dekolonizacja

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z genezą dekolonizacji po II wojnie światowej;
- przeanalizujesz przebieg procesu dekolonizacji Azji i Afryki.

Przyczyny dekolonizacji

dążenia
niepodległościowe
w koloniach

Na **obszarach świata skolonizowanych i eksploatowanych** w ciągu stuleci **przez Europejczyków** narastały po II wojnie światowej **dążenia niepodległościowe**. Wśród podporządkowanej ludności rozwijała się świadomość odrębności własnych interesów i potrzeby współdziałania w oporze wobec metropolii. Na niektórych obszarach (mających tradycję raczej plemienną niż państwową) poczucie narodowej jedności oraz dążenie do politycznej niezależności dopiero stopniowo się rodziły. Pod zwierzchnictwem kolonialnym znajdowały się jednak także **kraje o długiej tradycji państwowej i niezachwianym dziedzictwie kulturowym**. Dotyczyło to zwłaszcza **Azji**. W tym wypadku obce panowanie szczególnie mocno godziło w dumę podporządkowanych ludów.

Europejczycy wprowadzili w koloniach instytucje edukacyjne, kulturalne, społeczno-polityczne i gospodarcze oparte na wzorach Zachodu. Korzystali z nich nie tylko biali, lecz także przynajmniej część ludności miejscowej. Powstawały w ten sposób **nowe lokalne elity**, które miały swoje ambicje i z czasem coraz bardziej niechętnie odnosiły się do rządów sprawowanych przez obcych. **Jednostki** (zwykle nieliczne), wywodzące się spośród podporządkowanych ludów, **uzyskiwały możliwość nowoczesnej edukacji także na uniwersytetach w Europie**. Wracali jako osoby zaznajomione z **ideałami wolnościowymi** i demokratycznymi oraz gotowe upomnieć się o prawa własnego narodu do suwerenności.

Władza Europejczyków opierała się dotąd często na przeświadczeniu tubylców o potęgę kolonizatorów i własnej słabości. Te przekonania zostały jednak zachwiane w związku z **wydarzeniami II wojny światowej**. Dotyczyło to zwłaszcza **obszarów Azji Południowo-Wschodniej, gdzie Europejczycy wycofywali się ze swoich posiadłości pod naporem wojsk japońskich**. Przeciwno panowaniu Japończyków organizowały się **lokalne ruchy powstańcze**, które po kapitulacji Japonii **niechętnie patrzyły na przywracanie rządów kolonialnych**. W okresie wojny zdobyły doświadczenie i uzbrojenie pozwalające im kontynuować walkę o niepodległość. Powrót do dawnej sytuacji wydawał się już niemożliwy. **Państwa europejskie były wyczerpane militarnie i gospodarczo w wyniku długotrwałej wojny**. Mobilizowanie sił do walki o zachowanie odległych posiadłości sprawiało trudność nie tylko mniejszym krajom, jak Belgia czy Holandia, lecz także Francji i Wielkiej Brytanii.

Wietnamski oddział partyzancki z okresu walk z Japończykami, 1944 r.

Po lewej stronie stoi generał Võ Nguyên Giáp (czytaj: wo nujen zap; 1911–2013). Od młodości był związany z ruchem komunistycznym. W latach 1944–1972 dowodził Wietnamską Armią Ludową, walczącą najpierw z Japończykami, a następnie – z Francuzami i Amerykanami.

II wojna światowa przyniosła **mieszkańcom kolonii** jeszcze inne ważne doświadczenie. Miliony z nich znalazły się **w armiach państw walczących** (np. w armii brytyjskiej ok. 2 mln mieszkańców Indii). Zazwyczaj nie traktowano ich na równi z białymi żołnierzami. Przykładowo: wysyłano ich do szczególnie niebezpiecznych zadań. Ci żołnierze ponosili olbrzymie ofiary w obronie państwa, z którym często się nie utożsamiali. Ich rodzime kraje wносиły przy tym **duży wkład ekonomiczny** w koszty toczącej się wojny. Ten wysiłek domagał się za-
dośćuczynienia.

Następująca po II wojnie światowej **epoka zimnej wojny** sprzyjała rozwojowi ruchów łączących dążenia niepodległościowe z **radykałnymi hasłami społecznymi**. Także elementy **ideologii komunistycznej** stosunkowo łatwo przyjmowały się w najbiedniejszych regionach świata. **Związek Radziecki i Chiny popierały chętnie rewolucyjne ruchy dążące do odsunięcia od władzy kolonizatorów**, gdyż te ruchy osłabiały w ten sposób Zachód.

Znaczącą rolę odegrały ponadto **względy ideowe** dochodzące do głosu w samych **państwach mających kolonie**. Zakończyły one dopiero co wojnę z rasi-
stowskim reżimem hitlerowskim, podczas której głosiły **hasła wolności i demokracji**. Tych samych wartości chciały bronić w dobie zimnej wojny przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Te ideały nie dawały się pogodzić z utrzymywaniem imperiów kolonialnych i podporządkowaniem „ludów kolorowych”. Politykom coraz trudniej było uzasadniać podtrzymywanie stosunków kolonialnych, a społeczeństwa europejskie nie zgadzały się w ich ocenie. Pozostawanie licznych narodów świata w zależności kolonialnej w istocie stało w sprzeczności z zało-
żeniami Karty Narodów Zjednoczonych.

W kolejnych dziesięcioleciach po wojnie **część skolonizowanych narodów uzyskała niepodległość na drodze pokojowej** przez porozumienie z metropolią. Ten proces przebiegał zwykle stopniowo, a pewne elementy autonomii wprowadzono już wcześniej. Jednak **wiele ludów musiało wywalczyć niezależność zbrojnie**. Procesem dekolonizacji rządziła też do pewnego stopnia tak zwana zasada domina. Oznaczała ona, że sukces ruchu niepodległościowego w jednym kraju rozniecał nadzieje na powodzenie walki o wolność na kolejnych obszarach.

Plakat zachęcający do udziału w wyborach powszechnych w Malesji w 1955 r. – jedynych, które odbyły się w okresie rządów brytyjskich w tym kraju

Federacja Malajska, znajdująca się pod rządami Wielkiej Brytanii, stopniowo uzyskiwała coraz większy zakres samodzielności. W składających się na nią stanach ograniczoną władzę mieli miejscowi sułtani. W 1954 r. Brytyjczycy przyznali Federacji autonomię, w rok później przeprowadzono wybory, a po kolejnych dwóch latach ten kraj uzyskał niepodległość. Jednocześnie trwało jednak w latach 1948–1957 antybrytyjskie powstanie, spowodowane nieudolnością rządu kolonialnego, która skutkowała fatalną sytuacją ekonomiczną ludności.

Dekolonizacja w Azji

Mahatma Gandhi ►

Indie – nazywane perłą w koronie brytyjskiej – były tuż po wojnie najbardziej zaawansowane w wysiłkach na rzecz uzyskania samodzielności. Ruch antykolonialny rozwijał się tam intensywnie jeszcze w okresie międzywojennym. Przewodził mu **Indyjski Kongres Narodowy (INC)**, którego liderami byli **Mohandas Gandhi** (czytaj: gandi) i **Jawaharlal Nehru** (czytaj: dżawaharal neru). Gandhi, zwany **Mahatmą** (czyli „wielki duchem”), od dawna inspirował działania oparte na **ideale rezygnacji z używania przemocy** na drodze do niepodległości. Metodą przyjętą przez Mahatmę Gandhiego było **obywatelskie nieposłuszeństwo**, bierny opór, który miał dowodzić etycznej wyższości ruchu indyjskiego nad używającymi siły kolonizatorami. Gandhi propagował odmowę współpracy z władzami brytyjskimi, bojkot obcych towarów oraz kupowanie własnych, wytwarzanych w sposób tradycyjny.

Na początku 1946 r. Indie ogarnęła **fala strajków. Nastąpił też bunt marynarzy hinduskich**. Brytyjczycy zdawali sobie sprawę, że na dłuższą metę nie będą w stanie utrzymać władzy nad tym krajem i rozpoczęli negocjacje z Indyjskim Kongresem Narodowym. Sytuację na Półwyspie Indyjskim komplikowały jednocześnie **konflikty wewnętrzne** o podłożu religijnym – **narastała zwłaszcza niechęć między hinduistami** (reprezentowanymi przez INC) **a muzułmanami** (Liga Muzułmańska). **W latach 1946–1947 doszło do krwawych zamieszek**

i pogromów religijnych, w których zginęły tysiące osób. Przyspieszyło to decyzję Brytyjczyków o wycofaniu się z Indii.

Na mocy decyzji parlamentu brytyjskiego **15 sierpnia 1947 r. Indie uzyskały niepodległość**. Od razu nastąpił też **podział Półwyspu**. Obszary zamieszkałe na północy przez muzułmanów wyodrębniono jako **oddzielne państwo – Pakistan**. Podziałowi towarzyszyły **wielka akcja przesiedleń i akty przemocy** (zginęło ponad milion osób). Nieuregulowane pozostały spory graniczne, zwłaszcza o Kaszmir, będące źródłem przyszłych starć zbrojnych. W 1971 r., w wyniku niepodległościowej wojny, od Pakistanu oderwał się **Bangladesz**, który stał się odrębnym państwem.

- ◀ niepodległość Indii
- ◀ niepodległość Pakistanu

Mahatma Gandhi w trakcie swojego ostatniego protestu głodowego w styczniu 1948 r.

Gandhi (1869–1948) nie objął w wolnym kraju żadnych funkcji politycznych, a swój ogromny autorytet wykorzystywał do łagodzenia konfliktu między hinduistami a muzułmanami. Sprzeciwiał się przesiedleniom. Podjął nawet wypróbowaną już wielokrotnie formę protestu głodowego, aby skłonić indyjski rząd do bardziej ugodowej postawy wobec Pakistanu. Właśnie z tych powodów został zastrzelony 30 stycznia 1948 r. przez nacjonalistę ze Związku Wielkohinduskiego.

W 1948 r. **niepodległość uzyskały kolejne posiadłości brytyjskie w Azji: Cejlon** (obecnie Sri Lanka) i **Birma** (obecnie Mjanma). Federacja Malajska stała się niepodległa w 1957 r. (jako **Malezja**), a **Singapur** – w 1965 r.

- ◀ dekolonizacja innych posiadłości brytyjskich

Francuzi byli bardziej stanowczy od Brytyjczyków w próbie utrzymania swoich azjatyckich posiadłości. W skład **Indochin Francuskich** wchodziło kilka protektoratów i kolonii na obszarze Azji Południowo-Wschodniej. Po opuszczeniu tych terenów przez okupacyjne wojska japońskie najbardziej zdecydowanie przeciwko władzy Francuzów wystąpili **Wietnamczycy. Ho Chi Minh** (czytaj: ho szy min), przywódca ruchu wolnościowego z czasów wojny, już we wrześniu 1945 r. ogłosił niepodległość Wietnamu. Był on działaczem komunistycznym, stał jednak wówczas na czele rządu koalicyjnego. Wprawdzie Francja początkowo zgodziła się na odrębność państwową Wietnamu, ale próbowała oderwać jego południową część.

Konsekwencją tych wydarzeń stała się **I wojna indochińska**. Partyzantka wietnamska przyjęła wkrótce w pełni komunistyczny charakter i uzyskała wsparcie ZSRR oraz Chin. Początkowe sukcesy militarne Francuzów okazały się nie trwałe. Partyzanci zadali im decydującą klęskę w **1954 r.** Na zwołanej wkrótce konferencji międzynarodowej podjęto kompromisową decyzję o **czasowym podziale Wietnamu na komunistyczną Północ i prozachodnie Południe**. Zjednoczenie miało nastąpić później na drodze demokratycznych wyborów, do których jednak nie doszło. W latach 60. Wietnam – tak jak wcześniej Korea – stał się polem zimnowojennej rywalizacji.

- ◀ I wojna indochińska
- ◀ podział Wietnamu

Pozostałą część Indochin Francuskich stanowiły **Laos i Kambodża**. Francuzi hamowali narastające w nich dążenia niepodległościowe. W **1954 r.** poczuł się jednak zmuszeni do **uznania ich niepodległości**.

Francuscy żołnierze w okopie garnizonu w Dien Bien Phu, 1954 r.

Francuzi starali się odwrócić losy wojny w Indochinach przez desant spadochronowy na tyłach wroga. W listopadzie 1953 r. oddziały desantowe opanowały dolinę Dien Bien Phu i założyły w niej warowny obóz. Kilkanaście tysięcy żołnierzy francuskich znalazło się wkrótce w otoczeniu sił wietnamskich liczących ok. 50 tys. ludzi. Walki trwały od 13 marca do 7 maja 1954 r. i zakończyły się kapitulacją oblężonego garnizonu. Zadecydowała ona o ostatecznej klęsce Francuzów w Indochinach.

niepodległość
Filipin

► **Filipiny** pozostające w posiadaniu USA już przed wojną otrzymały znaczny samorząd, a w 1946 r. uzyskały niepodległość.

Na obszarze **Holenderskich Indii Wschodnich** nastąpiło, wraz z wycofaniem się Japończyków, **proklamowanie niepodległości Indonezji**. Holendrzy przystąpili do zbrojnego odzyskiwania swojej kolonii, nie byli jednak w stanie odnieść decydujących zwycięstw. Pod naciskiem Stanów Zjednoczonych, wspierających antykomunistyczny rząd indonezyjski, **zaakceptowali niepodległość Indonezji z końcem 1949 r.**

Dekolonizacja w Azji Południowej i Południowo-Wschodniej po II wojnie światowej

Na Bliskim Wschodzie w okresie międzywojennym funkcjonowały terytoria mandatowe Ligi Narodów. Liban i Syria znajdowały się pod administracją Francji, która w czasie II wojny światowej zdecydowała się nadać im niepodległość. W praktyce nastąpiło to w 1946 r., kiedy wojska alianckie opuściły oba kraje. Mandat brytyjski obejmował natomiast między innymi Transjordanie. Ona również uzyskała niepodległość w 1946 r., jednak jeszcze przez następną dekadę pozostawała zależna od Wielkiej Brytanii. W podobnej sytuacji znajdował się Irak, choć Brytyjczycy przyznali mu formalną niepodległość już kilka lat przed wojną. O wiele bardziej złożona była sytuacja terytoriów palestyńskich, na których powstało państwo Izrael (zobacz rozdz. II.7.).

Dekolonizacja Afryki

W chwili zakończenia II wojny światowej kolonie w Afryce należały do: Wielkiej Brytanii, Francji, Belgii, Portugalii i Hiszpanii. Większość skolonizowanych krajów uzyskała w kolejnych dekadach niepodległość w sposób pokojowy. Najbardziej spektakularnym przypadkiem długotrwałej walki o wolność była natomiast Algieria, należąca do Francji.

◀ pokojowa
dekolonizacja
w Afryce

Tuż po wojnie niepodległymi krajami na kontynencie afrykańskim można było nazwać bez zastrzeżeń tylko Liberię oraz Etiopię, która odzyskała niepodległość w 1941 r. dzięki rozbiciu okupacyjnych wojsk włoskich przez Brytyjczyków. Egipt, chociaż formalnie niepodległy, w rzeczywistości pozostawał w całkowitej zależności od Wielkiej Brytanii. Dopiero rewolucja z 1952 r., która obaliła władzę nastawionego prozachodnio króla, przyniosła mu faktyczną suwerenność. W 4 lata po niej Egipt opuścili ostatni żołnierze brytyjscy. Związek Południowej Afryki – jako brytyjskie dominium i członek Brytyjskiej Wspólnoty Narodów – w praktyce był niepodległym państwem. Rządziła nim jednak biała mniejszość.

Prezydent Egiptu Gamal Abdel Naser podnosi flagę państwową w Port Saidzie po wycofaniu się stamtąd ostatnich żołnierzy brytyjskich w czerwcu 1956 r.

Decydującą rolę w egipskiej rewolucji 1952 r. odegrał spisek oficerów o przekonaniach nacjonalistycznych. Wkrótce wprowadzili oni w kraju system o charakterze autorytarnym. Najwyższą władzę w państwie sprawował pułkownik Naser. Aby uniezależnić Egipt od państw zachodnich, nawiązał on współpracę z ZSRR i innymi państwami komunistycznymi.

Wśród państw afrykańskich, które **jako pierwsze stały się niepodległe**, znalazły się ponadto: w 1951 r. **Libia** (pozostająca od czasów wojny pod zarządem brytyjskim, a wcześniej **włoską kolonią**), w 1956 r. **francuskie Maroko** i **Tunezja** oraz w 1958 r. **Gwinea**, a także w 1956 r. **brytyjsko-egipski Sudan** i w 1957 r. **brytyjska Ghana**.

Dekolonizacja większości kontynentu afrykańskiego nastąpiła w **1. połowie lat 60.** W 1960 r. zyskały niepodległość **pozostałe kolonie francuskie, z wyjątkiem Algierii**. Natomiast **kolonie brytyjskie** doczekały się tego samego w latach 1960–1966. Rok **1960** nazwano „**Rokiem Afryki**”, ponieważ do 10 niepodległych przed tą datą państw afrykańskich dołączyło kolejnych 17. W ich granicach zamieszkiwała większość mieszkańców kontynentu. Znajdowała się wśród nich między innymi **brytyjska Nigeria**, która dzisiaj jest siódmym pod względem liczby ludności państwem świata. Także w 1960 r., w efekcie rozmów **Belgów** z liderami ruchu niepodległościowego, nastąpiło ogłoszenie niepodległości **Konga** (obecnie Demokratyczna Republika Konga). Niemal natychmiast wybuchła tam jednak pięcioletnia krwawa wojna domowa, w którą zaangażowały się światowe mocarstwa.

Najdłużej – gdyż **do połowy lat 70.** – utrzymywały swoje posiadłości kolonialne w Afryce **Portugalia (Angola i Mozambik)** oraz **Hiszpania (Sahara Zachodnia)**.

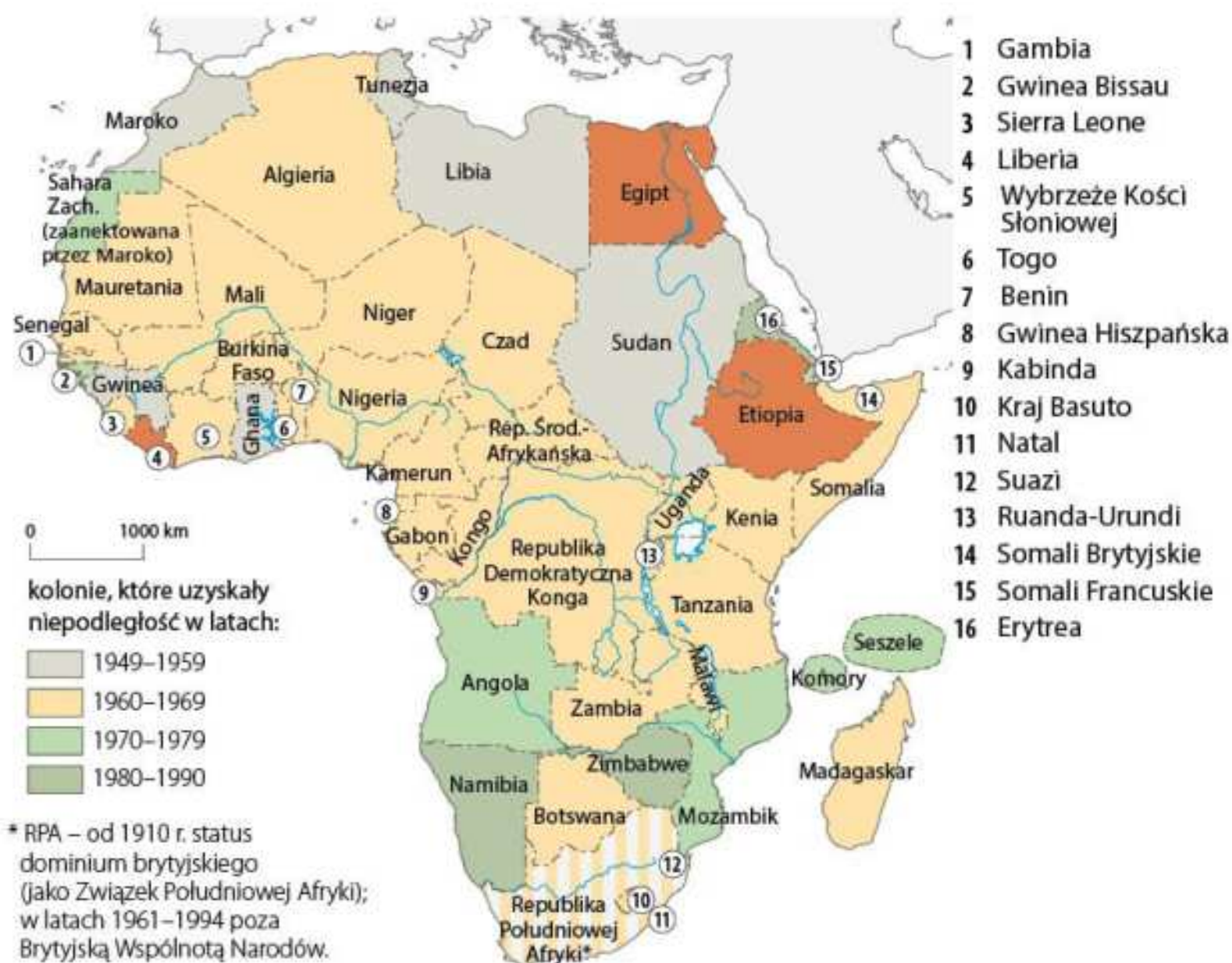
walka Algierii
o niepodległość

Najtrudniejszą drogę do niepodległości musiała pokonać francuska **Algieria**. Formalnie nie stanowiła ona kolonii, lecz **zamorskie terytorium Francji**. Leżała w jej bezpośredniej bliskości – po drugiej stronie Morza Śródziemnego. Istotne było to, że w Algierii mieszkało **około miliona Europejczyków, w większości Francuzów**, z których część żyła w tym kraju od pokoleń i traktowała go jako swoją ojczyznę. Natomiast rdzenni **Algierczycy** wkrótce po zakończeniu II wojny światowej zaczęli buntować się przeciwko francuskim rządowi i tworzyć organizacje stawiające sobie za cel niepodległość. W **1954 r.** doszło do ich zjednoczenia we **Front Wyzwolenia Narodowego**.

Żołnierze algierskiej Narodowej Armii Wyzwoleńczej, 1958 r.

W tym też roku **wybuchło w Algierii powstanie**, które Francuzi starali się stłumić, do czego angażowali bardzo poważne siły wojskowe. Wojna trwała 8 lat, a obie strony stosowały niebywale brutalne metody. **Francuskie akcje pacyfikacyjne i algierskie akty terroru** były niezwykle krwawe. Sytuację komplikował fakt, że część Algierczyków opowiedziała się po stronie władz francuskich. Często stawali się oni ofiarami własnych rodaków. Wszystko to spowodowało, że wśród zabitych w wojnie przeważali cywile – **śmierć poniosło ogółem około miliona osób**. Ostatecznie w **1962 r. Francja uznała niepodległość Algierii**.

Dekolonizacja w Afryce po II wojnie światowej

Ćwiczenie

Poszukaj w internecie informacji na temat znaczenia pojęć *Maghreb* i *Afryka Subsaharyjska*. Jakie tereny są określane za pomocą tych terminów? Czym różnią się te dwa obszary?

Związek Południowej Afryki wystąpił w **1961 r.** z Brytyjskiej Wspólnoty Narodów i zmienił nazwę na **Republika Południowej Afryki (RPA)**. Państwo to pozostawało **od 1948 r. krajem apartheidu**. Tylko **biali, stanowiący około 20% mieszkańców, mieli prawa wyborcze** i możliwość sprawowania urzędów państwowych. **Segregacja rasowa**, oparta na precyzyjnym systemie podziału ludności, dotyczyła transportu publicznego oraz odrębnych miejsc pracy, a także wypoczynku. Każda osoba po osiągnięciu 16. roku życia otrzymywała dokument z „numerem tożsamości”. Mieszane małżeństwa i kontakty seksualne były zakazane. Dla ludzi różnego koloru skóry wyznaczono **osobne obszary zamieszkania**. W tym celu przesiedlono około 3 milionów osób. W latach 70. ludność tubylczą stłoczono na wydzielonych obszarach plemiennych, obejmujących tereny najmniej atrakcyjne gospodarczo.

◀ apartheid w RPA

Apartheid – doktryna segregacji rasowej i oparta na niej polityka, dyskryminująca w RPA niebiałą ludność. Wyróżniono trzy kategorie osób, których dotyczyły w różnym stopniu ograniczenia prawne. Byli to: „czarni”, „kolorowi” i „Azjaci”. Ta ostatnia kategoria w praktyce obejmowała tylko Hindusów.

Współczesna instalacja artystyczna w miejscowości Darling (RPA) odnosząca się do epoki apartheidu, wykorzystująca autentyczną tabliczkę „Tylko dla białych”

Afrykański Kongres
Narodowy

- **Działania przeciw apartheidowi** prowadził **Afrykański Kongres Narodowy**, istniejący od początku XX w. Na początku lat 60. został zdelegalizowany i funkcjonował odtąd w konspiracji. Demonstracje przeciw apartheidowi krwawo tłumiono. Wśród liderów Kongresu największy autorytet zdobył stopniowo **Nelson Mandela**. Z powodu swojej działalności ponad 27 lat życia spędził w więzieniach. Już w 1966 r. rezolucja ONZ potępiła apartheid jako zbrodnię przeciwko ludzkości. Społeczność międzynarodowa wywierała naciski na władze RPA przez sankcje i izolację dyplomatyczną. **W latach 1989–1994**, w wyniku rozmów toczonych przez nowego prezydenta RPA z liderami Afrykańskiego Kongresu Narodowego, **apartheid stopniowo likwidowano**.

Trzeci Świat

Państwa wyzwalające się spod dominacji kolonialnej i uzyskujące międzynarodowe uznanie swojej niepodległości wstępowały do ONZ. Stanowiły w niej coraz liczniejszą grupę, której głosy miały znaczenie podczas obrad Zgromadzenia Ogólnego. Dla podkreślenia, że pozostają **poza zimnowojennym podziałem na dwa bloki** (co nie było zresztą w pełni prawdziwe), określono je mianem **Trzeci Świat**. To pojęcie objęło także kraje Ameryki Łacińskiej, które niepodległość zdobyły jeszcze w 1. połowie XIX w. Z czasem ten termin zmienił znaczenie. Ponieważ większość krajów tej grupy pozostawała na niskim poziomie rozwoju gospodarczego, **określenie Trzeci Świat zaczęło być utożsamiane z najbiedniejszą częścią globu**.

Trzeci Świat ►

Państwom, które niedawno uzyskały niepodległość, trudno było zbudować silną gospodarkę, sieć transportową, sprawną administrację, a także armię. **Podporządkowane dotąd systemom ekonomicznym państw europejskich** i przez nie wykorzystywane, były ogromnie **zapóźnione w rozwoju cywilizacyjnym**. Brakowało im zazwyczaj doświadczonych fachowców, własnej klasy średniej i przedsiębiorców. Ich **gospodarki nie mogły konkurować na arenie międzynarodowej** z krajami zaawansowanymi w rozwoju.

Szczególne trudności przeżywały **państwa afrykańskie**. Problemom gospodarczym, ubóstwu, a nawet klęskom głodu towarzyszyły skrajna **niestabilność polityczna** oraz **konflikty na tle etnicznym**. Dla ludności zamieszkującej większą część kontynentu – **na południe od Sahary** – najważniejsza była przynależność plemienna. Tymczasem granice miały tu z reguły charakter sztuczny. Były pozostałością z czasu podziału kontynentu przez europejskie państwa kolonialne, które nie uwzględniały miejscowych realiów, lecz wyznaczały granice „od liniiki”. Ambicje osobiste, **plemienne niechęci**, splót interesów politycznych i ekonomicznych oraz etnicznych waśni prowadziły do **przewrotów wojskowych, morderstw** na szczytach władzy, **wojen domowych i rzezi ludności cywilnej**. Najbardziej przerażająca z nich wydarzyła się w **1994 r. w Rwandzie**.

konflikty
polityczne
i etniczne

Fotografie ofiar ludobójstwa w Rwandzie w Centrum Pamięci w Kigali – stolicy państwa

Między kwietniem a lipcem 1994 r. członkowie bojówek plemienia Hutu, stanowiącego większość mieszkańców kraju, przeprowadzili masakrę osób należących do plemienia Tutsi. W ciągu 100 dni, często z wyjątkowym okrucieństwem, zamordowali blisko milion osób. Wkrótce formacje zbrojne Tutsi wzięły odwet na Hutu. Przejęły też władzę w kraju.

Okolo 2 mln Hutu uciekło wówczas z kraju. W obozach dla uchodźców kolejne ofiary pochłonęła epidemia cholery.

W 1996 r. oddziały Tutsi zaatakowały obozy uchodźców w Zairze i popełnili kolejne zabójstwa.

Wiele z państw, które uzyskały niepodległość w wyniku dekolonizacji, przeżywa do dziś trudności gospodarcze i polityczne. Jednak są wśród nich też i takie, które osiągnęły spektakularne sukcesy w rozwoju ekonomicznym i **odgrywają znaczącą rolę w świecie**. Dotyczy to zwłaszcza takich **krajów azjatyckich**, jak **Korea Południowa** czy **Singapur** (pod względem **ekonomicznym**) i **Indie** (pod względem **politycznym**).

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw przyczyny rozwoju ruchów niepodległościowych w Azji i Afryce oraz dekolonizacji tych kontynentów po II wojnie światowej. Jaką rolę odegrały czynniki wewnętrzne na poszczególnych obszarach, a jaką – sytuacja międzynarodowa?
2. Wskaż kraje, które jako pierwsze osiągnęły niepodległość. W jakich okolicznościach ją uzyskały?
3. Wymień kraje, w których dekolonizacja wiązała się z długotrwałymi wojnami. Omów dokładniej jeden wybrany przykład.
- 4. Poszukaj w opracowaniach historycznych informacji na temat powojennej polityki Wielkiej Brytanii oraz Francji wobec ich kolonii. Porównaj działania podejmowane w tym zakresie przez oba państwa.
5. Omów system apartheidu w RPA. Dlaczego został on zdecydowanie potępiony przez społeczność międzynarodową?
- 6. Zastanów się, jakie były najważniejsze następstwa procesów dekolonizacyjnych. Jak wpłynęły one na życie podporządkowanych dotąd społeczeństw oraz na pozycję państw mających kolonie? Poszukaj dodatkowych informacji w opracowaniach historycznych i w internecie.
7. Wyjaśnij pojęcie *Trzeci Świat*. Jakie były przyczyny problemów dotyczących obszary globu określane w ten sposób?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 60 ➤ **Narastanie dążeń niepodległościowych ludów zamieszkujących kolonie** było następstwem **przemian cywilizacyjnych i społecznych** oraz **działalności lokalnych elit**, a także **osłabienia pozycji państw europejskich** w wyniku II wojny światowej.
- s. 63 ➤ **W 1947 r. Wielka Brytania przyznała niepodległość Indiom**. Przyczyniła się do tego m.in. działalność Indyjskiego Kongresu Narodowego. Jej symbolem stał się **Mahatma Gandhi**, ze swoją strategią **obywatelskiego nieposłuszeństwa**.
- s. 63 ➤ Od **hinduistycznych** w większości Indii wyodrębnił się **Pakistan**, zamieszkaný głównie przez **muzułmanów**.

- W następnych latach **niepodległość** uzyskały kolejne brytyjskie kolonie w Azji: **Cejlon, Birma, Malezja i Singapur**. ◀ s. 63
- W latach 1946–1954 Francuzi toczyli walki z **komunistyczną partyzantką wietnamską (I wojna indochińska)** i ostatecznie ponieśli klęskę. ◀ s. 63
- Na terenie **Indochin Francuskich** powstały niepodległe **Wietnam** (podzielony na Północny i Południowy), **Laos i Kambodża**. ◀ s. 63
- Po II wojnie światowej niepodległość uzyskały także **Filipiny (dotąd pod kontrolą USA)** oraz **Indonezja, należąca do Holandii**. ◀ s. 64
- Większość kolonii w Afryce** uzyskała niepodległość **na drodze pokojowej**. W pierwszej kolejności (do połowy lat 60.) osiągnęły ją posiadłości **Francji, Wielkiej Brytanii i Belgii**. ◀ s. 65
- W latach 70. uzyskały niepodległość afrykańskie **kolonie Portugalii i Hiszpanii**. ◀ s. 65
- Krwawą wojnę o wyzwolenie** toczyli z **francuską metropolią** Algierczycy. Ostatecznie **Algieria** uzyskała **niepodległość w 1962 r.** ◀ s. 66
- W **Republice Południowej Afryki** panował system **apartheidu** – skrajnej segregacji rasowej i dyskryminacji większości mieszkańców kraju przez białą mniejszość. Ten system **zlikwidowano w latach 1989–1994**. ◀ s. 67
- Określenie **Trzeci Świat** początkowo miało oznaczać państwa pozostające poza zimno-wojennym podziałem świata. Z czasem zostało utożsamione z **najbiedniejszą częścią globu**. Na tym obszarze toczyły się także liczne, krwawe **konflikty o podłożu politycznym i etnicznym**. ◀ s. 68

6. Rywalizacja supermocarstw i konflikty zimnowojenne

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz specyfikę zimnowojennej konfrontacji supermocarstw oraz wyścigu zbrojeń;
- przeczytasz o przyczynach i przebiegu kryzysu kubańskiego;
- dowiesz się, jak przebiegała wojna w Wietnamie i jakie znaczenie miał udział w niej USA;
- zapoznasz się z przyczynami i skutkami interwencji radzieckiej w Afganistanie.

W cieniu rywalizacji supermocarstw

Zimna wojna miała charakter wielowymiarowy – obejmowała sferę polityczną, militarną, ideologiczną, propagandową, ekonomiczną i wywiadowczą. Dotyczyła również rywalizacji o pierwszeństwo w podboju kosmosu (zobacz rozdz. II.10.).

wyścig zbrojeń ▶ **Kryzys koreański z początku lat 50.** stał się dla największych państw świata impulsem do **wzmagania wyścigu zbrojeń** – rozbudowywania i dozbrajania swoich armii, w tym rozwoju **broni jądrowej**. Zwłaszcza Stany Zjednoczone bardzo zwiększyły wydatki na cele militarne. **NATO**, które powstało raczej jako forma porozumienia międzynarodowego niż organizacja ściśle wojskowa, zaczęło teraz rozwijać swoje **struktury militarne**. Po zakończeniu w 1. połowie lat 50. okupacji Japonii i Niemiec bazy wojsk amerykańskich pozostały na ich terenie – teraz już jako sojusznice.

zbrojenia atomowe ▶ Jesienią 1952 r. **trzecim państwem**, po USA i ZSRR, **dysponującym bronią jądrową** stała się **Wielka Brytania**. Miesiąc później **USA** przeprowadziły pierwszą eksplozję **bomby wodorowej** (termojądrowej), o mocy znacznie większej od bomby atomowej. **ZSRR** zyskał tę nową broń już w 9 miesięcy po Amerykanach. W latach 60. do państw mających broń jądrową dołączyły **Francja i Chiny**. Stany Zjednoczone na początku lat 60. dysponowały około 20 tysiącami głowic jądrowych. Związek Radziecki osiągnął tę liczbę 15 lat później. Istotny był także szybki przyrost

Próbna eksplozja pierwszej amerykańskiej bomby wodorowej Ivy Mike (czytaj: ajwi majk), archipeląg Wysp Marshalla, 1 listopada 1952 r.

liczby **rakiet dalekiego zasięgu** (międzykontynentalnych), czyli takich, które mogą przenosić głowice atomowe na odległość kilku tysięcy kilometrów.

Czerwona Wieża Śmierci w pobliżu Jachymowa w Czechosłowacji – zakład przeróbki rudy uranu

Zakład, znajdujący się w paśmie górskim Rudawy w zachodnich Czechach, służył w latach 50. do wstępnego przetwarzania rudy uranu wydobywanej w różnych miejscach Czechosłowacji. Ten surowiec, służący do produkcji broni jądrowej, był dostarczany następnie do Związku Radzieckiego. Do pracy w Czerwonej Wieży Śmierci oraz w kopalniach uranu, w warunkach wysokiej radioaktywności, wykorzystywano robotników z obozów pracy przymusowej – często więźniów politycznych.

Rekonstrukcja radzieckiej tzw. car bomby – największej bomby wodorowej, jaką kiedykolwiek zdetonowano w próbnej eksplozji

Armia radziecka przeprowadziła testową eksplozję tej lotniczej bomby termojądrowej (o wadze 27 t) w 1961 r. Wybuch miał siłę 3500 razy większą niż bomba zrzucona w 1945 r. przez USA na Hiroszimę i ponad 5 razy większą niż amerykańska Ivy Mike.

Groźba atomowej zagłady świata skłoniła polityków obu stron konfliktu do rozmów na temat zahamowania wyścigu zbrojeń. W 1968 r. przyjęto układ **zabraniający udzielania technologii broni jądrowej** krajom, które dotąd jej nie uzyskały. Kilka lat później przyjęto pierwszy z traktatów, w których supermocarstwa dobrowolnie **ograniczały ilość posiadanych środków prowadzenia wojny atomowej**.

Mur berliński

- Na przełomie lat 50. i 60. **spory o status Berlina Zachodniego** wciąż stanowiły przejaw zimnowojennej konfrontacji. Związek Radziecki domagał się między innymi usunięcia z jego terenu wojsk państw zachodnich. Ponieważ nie mógł uzyskać ustępstw, skłonił władze NRD do zamknięcia **w sierpniu 1961 r.** przejść granicznych z zachodnimi dzielnicami miasta. **Komuniści przystąpili do wznoszenia otaczającego Berlin Zachodni muru granicznego.** Celem jego budowy było także powstrzymanie ucieczek obywateli NRD na Zachód, gdyż w poprzednich 10 latach przez Berlin Zachodni wydostało się w ten sposób ze wschodnich Niemiec około 2 milionów osób. **Mur berliński stał się najwymowniejszym symbolem zimnej wojny i podziału świata.**

Prace przy budowie muru berlińskiego w listopadzie 1961 r. i schemat przedstawiający strukturę tworzącego go systemu umocnień

Obszarem zaciętej walki o wpływy między państwami komunistycznymi a zachodnimi stały się **kraje Azji i Afryki**, które sięgały po niepodległość w wyniku procesu **dekolonizacji**. Podobna rywalizacja objęła również niepodległe od dawna, ale **niestabilne politycznie państwa Ameryki Łacińskiej**. **ZSRR** – i w jeszcze większym stopniu – **Chiny wspomagały działające tam ruchy radykalne i rewolucyjne**. Liczyły na to, że po uzyskaniu niepodległości te państwa przyłączą się do obozu komunistycznego. **USA i państwa zachodnie** wspierały natomiast **te rządy, które zwalczały na swoim terenie ruchy lewicowe, w tym komunistyczne**. Zazwyczaj nie zwracały przy tym większej uwagi na charakter tych rządów i nie wahały się wspomagać dyktatorów.

Epoka zimnej wojny nie oznaczała wyłącznie prostego podziału na dwa bloki – kapitalistyczny i komunistyczny. W obrębie tego drugiego ostry **konflikt** zarysował się **na przełomie lat 50. i 60. między Związkiem Radzieckim a Chinami**. Wynikał przede wszystkim z ambicji obu tych wielkich krajów do przewodzenia światowemu komunizmowi. Sprzeczne były też ich interesy na terenie Azji. W końcu lat 60. doszło nawet do starć granicznych między tymi państwami. Poza tym Moskwa i Pekin przyjęły odmienne założenia w polityce światowej. **ZSRR za czasów Chruszczowa głosił koncepcję konieczności „pokoju współistnienia” dwóch systemów** (komunistycznego i zachodniego) w świecie. Natomiast **Chiny propagowały hasło dalszego rozszerzania światowej rewolucji**, bez oglądania się na ryzyko globalnego konfliktu wojennego.

Niektóre państwa globu starały się zachować niezależność przez szukanie „trzeciej drogi” między socjalizmem a kapitalizmem oraz przez udział w „**ruchu państw niezaangażowanych**”. Narodził się on po 1955 r. i skupiał **część nowo powstających państw Afryki i Azji**, a także **Jugosławię**. Prawdziwa neutralność w zimnowojennym konflikcie była jednak trudna do osiągnięcia. W praktyce interesy krajów określających się jako „niezaangażowane” skłaniały je do współpracy raczej ze światem komunistycznym niż z Zachodem.

Kryzys kubański

Kuba, choć była państwem niepodległym, pozostawała od końca XIX w. **zależna od USA**, zwłaszcza w zakresie gospodarki. W latach 50. XX w. władzę – zdobytą w wyniku zamachu stanu – sprawował generał **Fulgencio Batista**. Kraj przeżywał bardzo poważne trudności społeczno-ekonomiczne stanowiące podłoże **rozwoju opozycji**. Batista sprawował rządy z pomocą coraz bardziej **dyktatorskich metod**. Brutalność jego poczynań spowodowała, że nawet Stany Zjednoczone zaprzestały pod koniec dekady zaopatrywania go w broń. Narastająca korupcja była kolejną przyczyną utraty przez niego popularności w kraju.

Spośród liderów opozycji najskuteczniejszy okazał się ostatecznie **Fidel Castro**. Prowadzone pod jego kierunkiem **od końca 1956 r. działania partyzanckie** pozwoliły mu stopniowo opanowywać kolejne obszary kraju. **1 stycznia 1959 r. Batista uciekł z wyspy**, a **zwycięscy rewolucjoniści** przystąpili do zaprowadzania nowego porządku. Stopniowo ich reformy zaczęły zmierzać ku **modelowi komunistycznemu**. Narazili się Stanom Zjednoczonym nacjonalizacją wielkiej własności ziemskiej, przedsiębiorstw i banków, których właścicielami w znacznym procencie byli Amerykanie.

Ernesto Ché Guevara (czytaj: cze gęwara; 1928–1967) i Fidel Castro (1926–2016) na kubańskim znaczku pocztowym wyemitowanym w 25. rocznicę rewolucji na Kubie

Castro w dużej mierze zawdzięczał swój sukces militarny Ché Guevarze. Ten rewolucjonista, pochodzący z Argentyny, odegrał także dużą rolę w porewolucyjnym rządzie kubańskim. Ché Guevara był zagorzałym komunistą, co różniło go od Castro, który miał umiarkowanie lewicowe poglądy i początkowo nie planował dla Kuby komunistycznej przyszłości.

Stany Zjednoczone wsparły **projekt obalenia rządów Fidela Castro przez emigrantów z wyspy**. W **kwietniu 1961 r.** około 1500 Kubańczyków wylądowało w **Zatoce Świń** z zamiarem wzniesienia ogólnokrajowego powstania. Desant był przygotowany przez USA, a jego uczestnicy szkoleni przez CIA (Centralną Agencję Wywiadowczą). Rząd amerykański nie zdecydował się jednak na bezpośrednie wojskowe wsparcie akcji. W konsekwencji **inwazja w Zatoce Świń**

◀ inwazja w Zatoce Świń

zakończyła się klęską i przyczyniła się wręcz do umocnienia pozycji Castro. Oficjalnie ogłosił on też wówczas Kubę **republiką socjalistyczną**.

Zerwanie związków ekonomicznych z USA oraz prowadzone w pośpiechu, nieprzemyślane reformy spowodowały, że gospodarka Kuby znalazła się na skraju załamania. Państwo mogło uzyskać pomoc ekonomiczną jedynie od krajów komunistycznych, które dostrzegły w tym wielką szansę dla swoich politycznych interesów. W zabiegach o uzyskanie wpływów na Kubie konkurowały ze sobą ZSRR i Chiny. Ostatecznie to **Związek Radziecki uzależnił od siebie Kubę** w stopniu jeszcze większym, niż czyniły to wcześniej USA.

ZSRR postanowił ponadto wykorzystać powstanie nowego komunistycznego państwa zaledwie 300 kilometrów od wybrzeży amerykańskich, aby **poprawić swoją pozycję strategiczną wobec USA**. Porozumiał się z Castro w sprawie **rozmieszczenia na Kubie rakiet średniego zasięgu**, zagrażających wprost terytorium Stanów Zjednoczonych. Mogły być one wyposażane w głowice jądrowe. Obsługiwać je mieli żołnierze radzieccy.

kryzys kubański ▶ W październiku 1962 r. **Amerykanie odkryli pierwsze instalacje wyrzutni rakietowych na Kubie**. Natychmiast **zażądali ich usunięcia** i wprowadzili **morską blokadę wyspy**. Tymczasem konwój okrętów radzieckich zbliżał się do Kuby i do linii amerykańskiej blokady. **Obie strony brały pod uwagę rozwiązanie siłowe**, a radzieckie wojska jądrowe zostały postawione w stan gotowości. W dniach **od 24 do 28 października 1962 r.** świat był najbliższy w XX w. wybuchu wojny atomowej.

Zdjęcie wykonane przez amerykańskie lotnictwo 17 października 1962 r. z zaznaczonymi lokalizacjami wyrzutni rakiet średniego zasięgu na Kubie

Źródło historyczne

Proklamacja prezydenta USA Johna F. Kennedy'ego w sprawie blokady Kuby, 23 października 1962 r.

Zważywszy, że pokój świata i bezpieczeństwo Stanów Zjednoczonych oraz wszystkich państw amerykańskich zostały zagrożone wskutek zainstalowania na Kubie ofensywnych baz wojskowych łącznie z bazami dla wyrzutni rakiet, których zasięg obejmuje większą część obszaru Ameryki Północnej i Południowej;

zważywszy, że wspólna uchwała Kongresu Stanów Zjednoczonych [...] stwierdza, że Stany Zjednoczone są zdecydowane – przy pomocy wszelkich środków, jakie mogą okazać się konieczne, nie wyłączając użycia broni – zapobiec rozszerzeniu przez panujący na Kubie reżym marksistowsko-leninowski, przy użyciu siły lub groźby użycia siły, swej agresywnej lub wywrotowej działalności na część tej półkuli oraz że Stany Zjednoczone są zdecydowane nie dopuścić do utworzenia na Kubie bądź do wykorzystania przez ten kraj znajdującej się pod ochroną obcych wojsk bazy wojskowej, [...] wobec tego ja, John F. Kennedy, prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki [...] niniejszym ogłaszam, że siły zbrojne będące pod moim dowództwem otrzymały rozkaz, by uniemożliwić, począwszy od godziny 14.00 czasu Greenwich, dnia 24 października 1962 r. [...] dostarczanie Kubie broni ofensywnej i innych materiałów pomocniczych. [...]

Sekretarz do spraw obrony może wydać wszelkie takie zarządzenia i instrukcje, jakie uzna za konieczne, by zapewnić wykonanie tego rozkazu łącznie z ustaleniem, w rozsądnej odległości od wybrzeży Kuby, stref objętych zakazem oraz wytyczeniem szlaków.

Każdy statek lub łódź płynące w kierunku Kuby mogą być zatrzymane w celu zidentyfikowania ich bander, sprawdzenia rodzaju ładunku, wyposażenia i zapasów oraz portu przeznaczenia. [...]

Przy wykonywaniu niniejszego rozkazu nie należy używać siły, chyba w razie niepodporządkowania się poleceniom lub zarządzeniom oraz dyrektywom, które zostaną wydane później przez sekretarza do spraw obrony.

Wiek XX w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 347.

Ćwiczenie

Na podstawie informacji zawartych w podręczniku oraz tekstu źródłowego określ, jakie zagrożenie niosły rozmieszczanie przez ZSRR rakiet na Kubie oraz wywołany tym kryzys międzynarodowy. Jakie działania podjęły Stany Zjednoczone?

Konfrontacja supermocarstw osiągnęła fazę krytyczną, jednak równocześnie toczyły się **rokowania** między **prezydentem USA Johnem F. Kennedym** a **przywódcą ZSRR Nikitą Chruszczowem**. Ostatecznie to **Chruszczow ugiął się** i zgodził na zawrót okrętów oraz na **likwidację zaczątków sowieckiego arsenału na Kubie**. Ta porażka osłabiła bardzo jego pozycję wśród radzieckiej elity politycznej. Kennedy – przeciwnie – stał się bohaterem amerykańskiej opinii publicznej. Jedynym ustępstwem USA była deklaracja, że nie podejmą inwazji na Kubę w celu obalenia Castro. Nieoficjalnie zgodziły się też na wycofanie w ciągu kilku miesięcy amerykańskich rakiet z Turcji. Efektem doświadczeń z czasu kryzysu kubańskiego było podpisanie przez ZSRR i USA porozumienia

o uruchomieniu tak zwanej gorącej linii telefonicznej. Miała ona umożliwić szybki kontakt między przywódcami obu supermocarstw, a przez to ułatwić budowę wzajemnego zaufania i bezpieczeństwa międzynarodowego.

Wojna w Wietnamie (II wojna indochińska)

Decyzje dotyczące Wietnamu, podjęte po zakończeniu I wojny indochińskiej (1946–1954), oznaczały koniec kolonialnego panowania Francuzów, ale nie zapewniły jedności kraju. **Ho Chi Minh, rządzący komunistycznym Wietnamem Północnym**, od początku dążył do opanowania także **prozachodniego Wietnamu Południowego**. Autorytarny i niepopularny w społeczeństwie rząd Południa utrzymywał się przy władzy w dużym stopniu dzięki wsparciu USA.

Na Południu rozwijała się **komunistyczna partyzantka (Wietkong)**, podporządkowująca sobie stopniowo coraz więcej obszarów kraju. Ho Chi Minh wspierał jej działania. W sąsiednich krajach – Laosie i Kambodży – ruchy komunistyczne także były bardzo silne. Wzmagало to zaniepokojenie **Stanów Zjednoczonych** sytuacją w tym regionie świata. **Amerykanie** początkowo nie angażowali się bezpośrednio. Zwiększali natomiast **pomoc finansową oraz wsparcie w postaci wyposażenia wojskowego dla władz Wietnamu Południowego**. Podobnej pomocy udzielali **Chińczycy rządowi Wietnamu Północnego**.

wojna
w Wietnamie

► Zaostrzenie sytuacji nastąpiło **w 1964 r.** Na Południu, w wyniku kilku następujących po sobie przewrotów, osłabła pozycja rządu oraz armii. Coraz bardziej prawdopodobne stawało się przejęcie tam władzy przez Wietkong. Skłoniło to prezydenta USA, Lyndona B. Johnsona, do rozpoczęcia bezpośredniej interwencji wojskowej. Aby uzyskać zgodę Kongresu, Johnson wykorzystał tak zwany **incydent w Zatoce Tonkijskiej**, gdzie doszło do wymiany ognia między okrętami amerykańskimi a północnowietnamskimi. Aby umocnić pozycję rządu Wietnamu Południowego, **Amerykanie wysyłali odtąd do tego kraju coraz liczniejsze oddziały** (wcześniej utrzymywali tam jedynie niewielkie bazy). Ponadto rozpoczęli **bombardowanie obiektów na terenie Wietnamu Północnego**. Nie przeprowadzili natomiast przeciwko niemu ofensywy lądowej w obawie, że mogłoby to sprowokować interwencję wojsk chińskich.

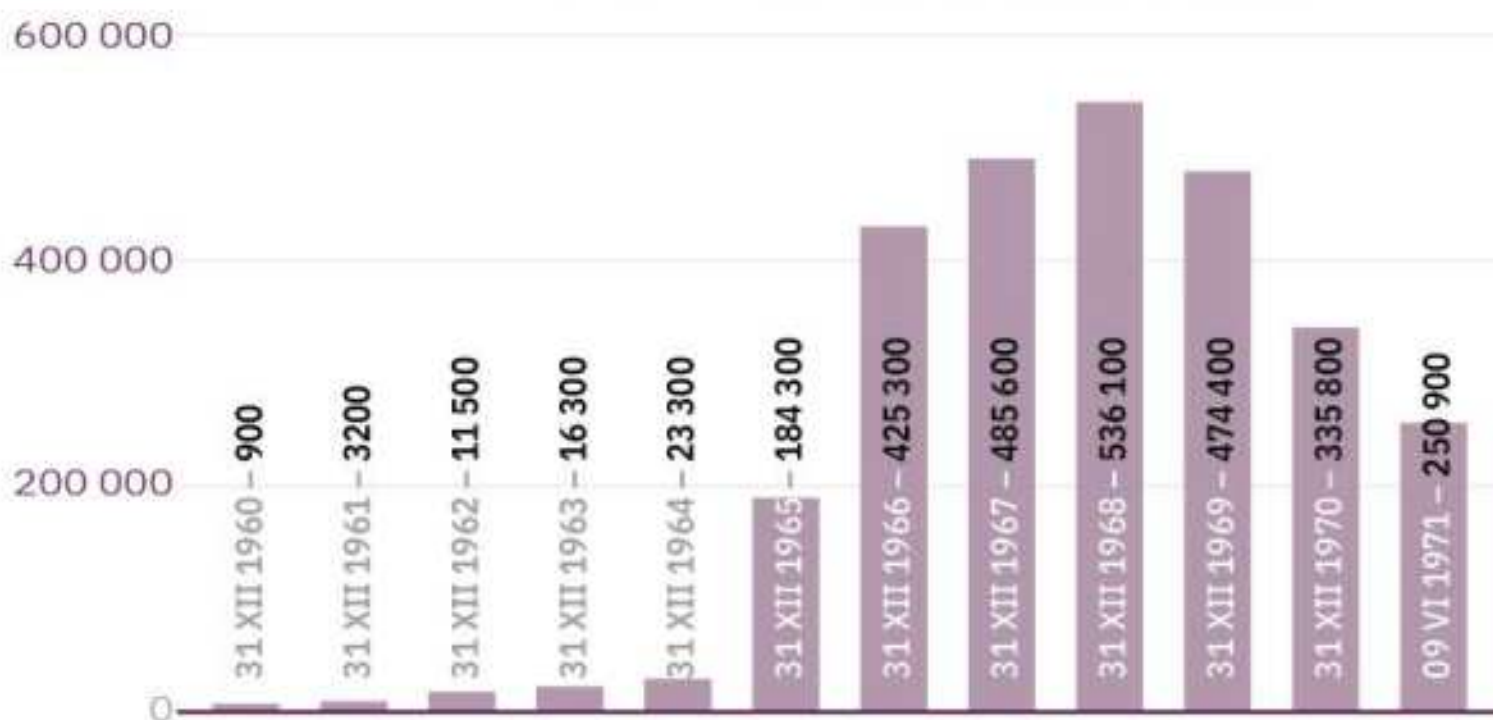
ZSRR i Chiny zwiększyły wówczas ilość przekazywanego wietnamskim komunistom wyposażenia wojskowego, obejmującego też samoloty i broń przeciwlotniczą. Amerykanie nie byli w stanie zlikwidować partyzantki Wietkongu. Skutecznie stawiała ona opór dzięki **lepszemu znajomości trudnego terenu, porośniętego dżunglą**, i znaczącemu poparciu miejscowej ludności. Przewaga technologiczna USA na niewiele się przydawała w sytuacji, gdy obrona przeciwnika **nie opierała się na większych centrach oporu**, które dałoby się zniszczyć z powietrza. **Nie zależała też od nowoczesnej infrastruktury przemysłowej i komunikacyjnej**, której likwidacja mogłaby sparaliżować możliwości obronne partyzantów Wietkongu. Ich taktyka polegała na **unikaniu większych starć**, na **korzystaniu z sieci podziemnych tuneli** i na **przygotowywaniu zasadzek na małe oddziały wroga**. Amerykanie nie umieli sobie z tym poradzić i szukali sposobu pokonania przeciwnika ukrywającego się w dżungli. W tym celu na dużą skalę stosowały **napalm** – wyjątkowo skuteczny środek zapalający. Z kolei

substancji nazywanej *Agent Orange* używali do niszczenia roślinności – zarówno lasów, które zapewniały schronienie partyzantom, jak i upraw dających im wyżywienie.

Na początku 1968 r. Wietnam Północny i oddziały Wietkongu podjęły ofensywę (tzw. ofensywa Tet). Nie przyniosła ona jeszcze wówczas zwycięstwa komunistom, spowodowała jednak bardzo poważne straty wśród Amerykanów. W związku z **rosnącą liczbą ofiar** i brakiem perspektyw ostatecznej wygranej **Stany Zjednoczone postanowiły stopniowo ograniczyć liczebność swoich sił w Wietnamie**. Do decyzji takiej przyczynił się również fakt, że **wojna** stawała się **coraz bardziej niepopularna w społeczeństwie amerykańskim**. Konflikt wietnamski był pierwszą wojną, z której przebiegiem tak szczegółowo zapoznawały Amerykanów **prasa i telewizja**. Dostarczały one ciągle nowych **obrazów ukazujących okrucieństwo działań zbrojnych**. Przerazenie budziła śmierć amerykańskich żołnierzy, w większości bardzo młodych (średnia wieku poborowych wynosiła 19 lat). Do opinii publicznej w USA docierały także informacje o ogromie ofiar działań wojennych i nalotów wśród cywilnych Wietnamczyków. Wzburzenie wywołał mord na ludności cywilnej, którego dopuścił się oddział armii amerykańskiej w wiosce **Mỹ Lai** (czytaj: my lai).

Pomnik ofiar masakry Mỹ Lai w pobliżu miasta Quảng Ngãi na wschodnim wybrzeżu Wietnamu

W Mỹ Lai 16 marca 1968 r. żołnierze amerykańscy zabili ok. 350 nieuzbrojonych cywili (głównie kobiety i dzieci). Wiedza o tych wydarzeniach stała się powszechna w listopadzie 1969 r., gdy prasa amerykańska upubliczniła przerażające zdjęcia ciał zamordowanych.

Liczebność wojsk amerykańskich zaangażowanych w Wietnamie w latach 1960–1971

Ćwiczenie

Scharakteryzuj zmiany poziomu zaangażowania militarnego USA w wojnę wietnamską.

Pomnik w Waszyngtonie upamiętniający żołnierzy amerykańskich poległych w Wietnamie (*Vietnam Veterans Memorial*)

Na ścianach z czarnego granitu, tworzących pomnik, wyryto nazwiska poległych. Straty amerykańskie w Wietnamie wyniosły ponad 58 tys. zabitych.

Działania zbrojne rozprzestrzeniły się również na część obszaru **Laosu i Kambodży**. Te tereny były ważne dla toczącej się wojny, gdyż przebiegał przez nie szlak z zaopatrzeniem dla Wietkongu. Amerykanie nie tylko przeprowadzali naloty na tamtejsze bazy komunistów wietnamskich, lecz także w 1970 r. okupowali przez trzy miesiące wschodnią Kambodżę.

Wraz z redukcją liczebności żołnierzy amerykańskich ciężar walki miał spocząć głównie na armii Wietnamu Południowego. Jak się okazało, nie była ona jednak w stanie prowadzić samodzielnie skutecznej walki przeciw wojskom komunistycznym. Na początku lat 70. rozpoczęły się negocjacje między stronami konfliktu. W 1973 r. zawarto **porozumienie** o zawieszeniu broni i przeprowadzeniu wyborów. **Komuniści złamali** jednak tę umowę **na początku 1975 r.** Podjęli wówczas ofensywę, która pozwoliła im **zająć 30 kwietnia Sajgon – stolicę Wietnamu Południowego**. W następnym roku ogłoszono **zjednoczenie obu części kraju jako Socjalistycznej Republiki Wietnamu**.

koniec wojny
w Wietnamie ►

Śmigłowce przewożące osoby ewakuowane z Sajgonu (operacja „Frequent Wind”) lądują na amerykańskim lotniskowcu, 29 kwietnia 1975 r.

Gdy wojska Wietnamu Północnego zajmowały Sajgon, armia USA przeprowadziła dramatyczną akcję ewakuacji z miasta obywateli amerykańskich i części ich wietnamskich sojuszników. Ewakuowano ok. 7000 osób. Większości Wietnamczyków, którzy współpracowali z rządem Wietnamu Południowego i ze Stanami Zjednoczonymi, nie udało się uciec z kraju. W tzw. obozach reedukacyjnych (będących obozami pracy niewolniczej) znalazło się wkrótce potem co najmniej 200 tys. z nich.

Wojna w Afganistanie oraz ostatni etap wyścigu zbrojeń

W ostatnim okresie zimnowojennej konfrontacji bardzo istotną rolę odegrała kwestia **Afganistanu**, która zaważyła też poważnie na losach Związku Radzieckiego. W 1978 r. w wyniku przewrotu wojskowego władzę w Afganistanie objęli miejscowi komuniści. Moskwa natychmiast uzyskała wpływ na nowy rząd. Zaczął on wprowadzać **sowiecki model społeczno-ekonomiczny** oraz starał się **wyeliminować wpływy religii muzułmańskiej z życia społecznego**. W kraju narastał opór przeciw nowemu porządkowi. Na konflikty ideologiczne nakładały się przy tym **waśnie etniczne i plemienne**, dające o sobie znać również w obrębie samej rządzącej elity, wśród której toczyła się zacięta walka o władzę.

We wrześniu 1979 r. przywództwo w Afganistanie przeszło w ręce polityków, którzy próbowali prowadzić politykę międzynarodową w mniejszym stopniu zależną od Moskwy. W odpowiedzi na to **ZSRR zdecydował się przejąć pełną kontrolę nad krajem**. W grudniu **1979 r. podjął zbrojną interwencję** i narzucił Afganistanowi nowy rząd, całkowicie podporządkowany sobie.

◀ wojna w Afganistanie

Przeciwko proradzieckiemu rządowi i sowieckim wojskom **wystąpiła silna partyzantka, wspierana przez Stany Zjednoczone**. Otrzymywała od nich uzbrojenie i pomoc finansową oraz wsparcie w postaci szkoleń wojskowych. W walce z ZSRR najbardziej liczącą się siłą stał się **Sojusz Mudżahedinów**. Partyzanci kontrolowali tereny góryste i stopniowo rozszerzali obszar swoich działań. Ich przeciwnicy zachowali pod kontrolą jedynie większe miasta. Radzieckie zaangażowanie militarne w Afganistanie trwało ponad 9 lat. **Liczba ofiar wśród żołnierzy sowieckich oraz koszty prowadzenia wojny** rosły, a przy tym nie dawały Moskwie w zamian żadnych korzyści. ZSRR nie był w stanie wygrać tej wojny. **W lutym 1989 r. sowieckie siły interwencyjne wycofały się z Afganistanu.**

Mudżahedin – uczestnik ruchu zbrojnego występującego w obronie interesów religii muzułmańskiej.

Pierwszy etap wycofywania się wojsk radzieckich z Afganistanu, przedstawiony na fotografii, nastąpił już w 1986 r.

ostatni etap
wyścigu zbrojeń

- ▶ Radzieckie **wydatki zbrojeniowe** w latach 70. i 80. były większe niż wydatki Stanów Zjednoczonych. Wcale nie zapewniło to jednak Moskwie przewagi militarnej. **Amerykanie górowali pod względem technologicznym**, a ich myśl naukowa i inżynierska wyprzedzała osiągnięcia ZSRR w tej dziedzinie. Stopniowo okazywało się też, że **gospodarka radziecka nie może już podoląć ciężarowi kosztów wyścigu zbrojeń**.

projekt gwiazdnych
wojen

- ▶ **Prezydent USA w latach 80. – Ronald Reagan** – prowadził zdecydowaną politykę zagraniczną, do czego wykorzystywał mocarstwową pozycję USA w świecie. Dostrzegł też szansę zwycięstwa w konfrontacji z przeżywającym kryzys Związkiem Radzieckim, który określił jako „imperium zła”. **Przyspieszenie wyścigu zbrojeń** okazało się skutecznym narzędziem. Szczególną rolę odegrał ogłoszony przez Reagana w 1983 r. **projekt „gwiazdnych wojen”**. Nazywano tak popularnie program **Inicjatywy Obrony Strategicznej**, którego elementem było rozmieszczenie na orbicie okołoziemskiej satelitów uzbrojonych między innymi w lasery. Miałyby one niszczyć rakiety wystrzelone w kierunku terytorium USA. Gdyby projekt został zrealizowany, oznaczałoby ogromną przewagę strategiczną USA na wypadek wojny jądrowej. Amerykańskie terytorium zostało by zabezpieczone przed radzieckimi raketami. ZSRR nie był w stanie stworzyć własnego systemu o podobnej skuteczności.

Opinia historyka

na temat źródeł i charakteru zimnowojennej rywalizacji supermocarstw

Można by się sprzeczać o to, kiedy [zimna wojna] się właściwie zaczęła; niewątpliwie zaostrzyły ją amerykańskie zobowiązania podjęte wobec Europy i wyrażone w doktrynie Trumana i planie Marshalla z 1947 roku oraz ponawiane przez ZSRR wyrazy dezaprobaty. Z pewnością toczyła się już w latach 1948–1949, w czasie sowieckiej blokady Berlina, która doprowadziła do utworzenia NATO; skończyła się dopiero czterdzieści lat później, kiedy zerwano dzielącą Europę żelazną kurtynę. Tak czy inaczej, należy podkreślić, że zimna wojna szybko wyszła poza wąski krąg europejski. Przez cały czas towarzyszyła jej komponenta azjatycka; trzeba także brać pod uwagę wyraźną wewnętrzną logikę, wynikającą z rywalizacji sowiecko-amerykańskiej, która nadała jej status prawdziwej konfrontacji o prawdziwie globalnym zasięgu. [...]

Globalizacja zimnej wojny nastąpiła w latach pięćdziesiątych. W aspekcie geopolitycznym była to naturalna konsekwencja konfrontacji, w której mocarstwo sprawujące kontrolę nad ogromnym kontynentem Eurazji stanęło naprzeciw drugiego mocarstwa – zdolnego do rozmieszczenia sił lądowych, morskich i powietrznych we wszystkich zakątkach świata. W kategoriach politycznych, gospodarczych i ideologicznych był to wyraz rywalizacji między jednym blokiem, który rościł sobie pretensje do sprawowania patronatu nad rewolucją komunistyczną na świecie, i blokiem drugim, który opowiedział się za demokracją, kapitalizmem i wolnym handlem. Rywalizację podsycił toczący się proces dekolonizacji, który prowadził do powstawania licznych nowych, nieustabilizowanych państw postkolonialnych, gdzie łatwo było o wybuch wojny prowadzonej rękami pośredników i gdzie – jak w bogatych w ropę krajach Bliskiego Wschodu – cenne złoża surowców budziły nieodparte pożądanie.

Szczyt nastąpił w latach pięćdziesiątych, gdy wynaleziono międzykontynentalne pociski rakietowe, dzięki czemu cała planeta znalazła się pod stałą obserwacją, stając jednocześnie w obliczu zagrożenia natychmiastowym atakiem nuklearnym. Od tego czasu miasta leżące w głębi terytoriów Rosji i Stanów Zjednoczonych znalazły się na linii frontu – tak samo jak Tajwan czy Berlin.

Norman Davies, *Europa*, tłum. E. Tabakowska, Kraków 1999, s. 1183–1184.

Ćwiczenia

1. Przedstaw główne źródła i aspekty rywalizacji supermocarstw, które wskazuje w swoim tekście Norman Davies. Czy z jego rozważań wynika, że zimna wojna była nieunikniona?
2. Na podstawie cytowanego tekstu oraz informacji zawartych w podręczniku wyjaśnij, na czym polegała dynamika zaostrzania się zimnowojennej konfrontacji. W jakich okresach była ona szczególnie nasiloną?

Wyścig zbrojeń

Słynne bronie zimnej wojny

Amerykański samolot Lockheed SR-71 Blackbird

Ten samolot zaprojektowano na przełomie lat 50. i 60. XX w. Pierwsze loty bojowe wykonał w 1967 r. w trakcie wojny w Wietnamie. Ponad trzykrotnie przekraczał prędkość dźwięku. Osiągał wysokość lotu na pułapie 25 tys. km. Do jego najważniejszych cech należała ograniczona możliwość jego wykrycia przez radary.

Radziecki śmigłowiec Mi-24

Ten ciężki śmigłowiec bojowy wprowadzono do użytku w 1969 r. Mimo wzmocnionego opancerzenia i dużej masy był bardzo szybki – w swojej podstawowej wersji osiągał prędkość do 335 km/h. Miał duży przedział transportowy, dający możliwość przewiezienia ośmiu żołnierzy. Zastąpił przede wszystkim z wojny w Afganistanie. Powstańcy walczący z wojskami radzieckimi nazywali go „diabelskim rydwanem”.

Amerykański lotniskowiec USS Enterprise (CVN-65)

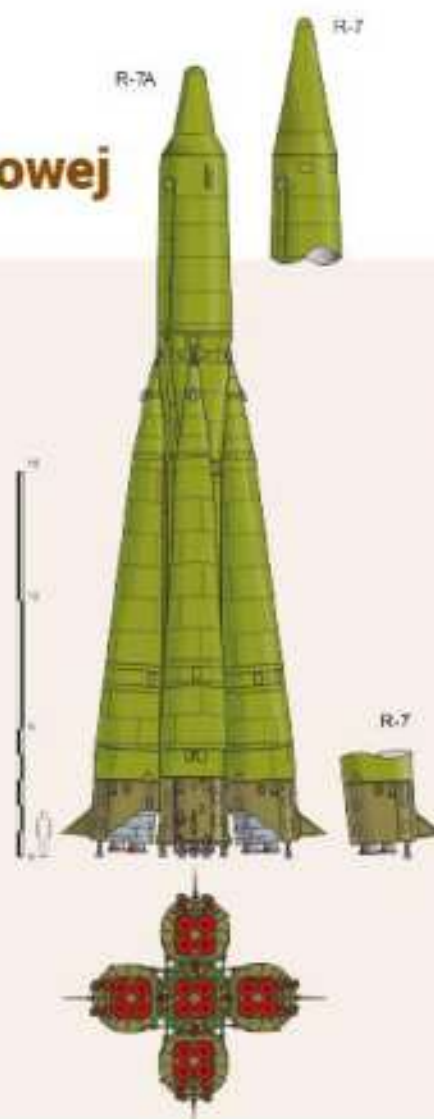
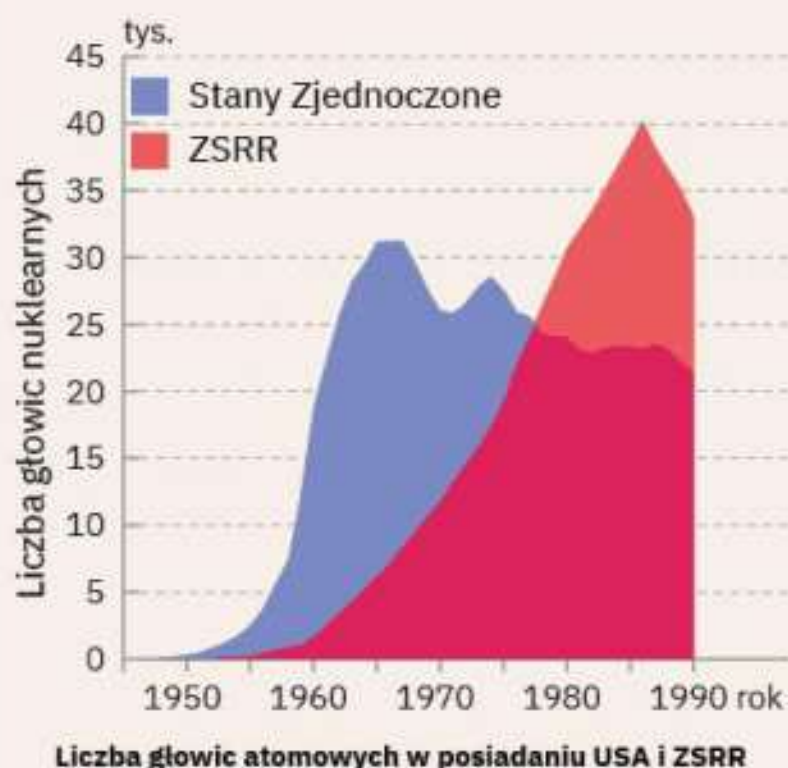
Nazwę „Enterprise” nosiły kolejne amerykańskie okręty od 2. połowy XVIII w. CVN-65 to ósmy z nich. Rozpoczął służbę w 1961 r. Był pierwszym na świecie lotniskowcem o napędzie atomowym. Do dziś pozostaje najdłuższym okrętem wojennym w dziejach (342 m). Jego pierwszą poważną misję stanowił udział w blokadzie Kuby. Natomiast od 1965 r. z jego pokładu startowały samoloty wykonujące działania bojowe w trakcie wojny w Wietnamie.

Radziecki okręt podwodny projektu 941

Te jednostki (zbudowano ich sześć między 1981 a 1989 r.) miały napęd atomowy. Zostały przystosowane do przenoszenia i wystrzeliwania jądrowych pocisków balistycznych. Każdy z nich mógł wystrzelić 20 rakiet. Były największymi okrętami podwodnymi w historii. Ukrywały się wśród lodów Arktyki w oczekiwaniu na ewentualne zadanie bojowe. Na Zachodzie ten typ okrętu nazwano „Tajfun”.

Niebezpieczeństwo zagłady jądrowej

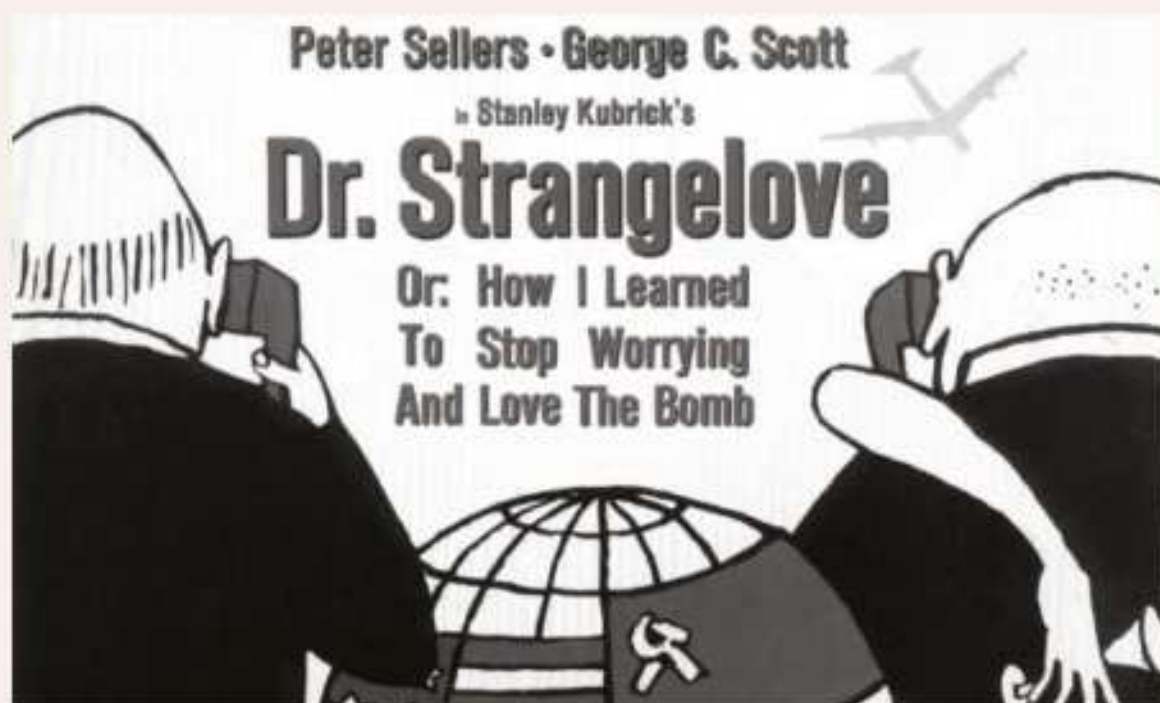

Pierwszy w historii pocisk balistyczny o zasięgu międzykontynentalnym – radziecki R7

Pierwszy udany test pocisku nastąpił w 1957 r. Jego zasięg wynosił początkowo 6000, a następnie – 8000 km. Taki pocisk mógł przenosić głowice jądrowe. Wykorzystywano go w radzieckim programie kosmicznym do wynoszenia satelitów i statków załogowych na orbitę.

Wzajemne zagwarantowane zniszczenie (ang. *Mutual Assured Destruction*, MAD) to doktryna wypracowana w okresie zimnej wojny, będąca skrajną postacią teorii odstraszania. Zgodnie z MAD zakładano, że pokój zapewnia sytuacja, w której wrogie sobie strony (USA i ZSRR) zgromadziły tak wielkie arsenały jądrowe, że pozwalają one na całkowitą wzajemną zagładę. Lęk przed niewyobrażalnymi konsekwencjami wojny atomowej (liczba zgromadzonych głowic atomowych była kilkakrotnie większa niż potrzebna do zniszczenia życia na Ziemi) miał więc powstrzymać przywódców politycznych i wojskowych przed rozpętanem wojny.

Plakat filmu *Dr Strangelove*, czyli jak przestałem się martwić i pokochałem bombę w reżyserii Stanleya Kubricka (czytaj: stanleja kubrika; 1964). Ten film stanowił jedną z najbardziej zjadliwych satyr na militarystkę, jaka powstała w historii kina. Przedmiotem kpiny stała się przede wszystkim doktryna wzajemnego zagwarantowanego zniszczenia.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przeanalizuj przebieg konfliktów okresu zimnej wojny i działania podejmowane przez państwa zaangażowane w tę rywalizację. Przedstaw rolę Stanów Zjednoczonych, Związku Radzieckiego oraz Chin. Określ, jaka była specyfika relacji międzynarodowych w tym czasie i jakie zagrożenia dla świata niosła ze sobą polityka zimnowojenna.

2. Wyjaśnij znaczenie rewolucji kubańskiej oraz miejsce Kuby w polityce międzynarodowej przełomu lat 50. i 60. XX w. Na czym polegał kryzys kubański z 1962 r. i jakie przyniósł skutki?

3. Wskaż przyczyny wybuchu wojny w Wietnamie (II wojny indochińskiej) oraz zaangażowania się w nią Stanów Zjednoczonych. Omów przebieg, specyfikę i następstwa tego konfliktu. Poszukaj w internecie informacji na temat kontrowersji związanych z oceną amerykańskiej interwencji w Wietnamie. Przedstaw argumenty jej przeciwników i zwolenników.

4. Przedstaw okoliczności i skutki radzieckiej interwencji w Afganistanie.

5. Scharakteryzuj wyścig zbrojeń okresu zimnej wojny.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 72 ▶ Dla **okresu zimnej wojny** charakterystyczny był **wyścig zbrojeń** obejmujący m.in. **rozwój broni jądrowej** i środków jej przenoszenia.

s. 74 ▶ W **1961 r.** władze komunistyczne wzniosły **mur berliński** ogradzający Berlin Zachodni.

s. 74 ▶ **ZSRR** i – w jeszcze większym stopniu – **Chiny** wspierały **ruchy rewolucyjne i radykalne** w krajach **Azji i Afryki**, a także **Ameryki Łacińskiej**. Z kolei **USA** udzielały **poparcia** **zwalczającym je rządów**. Działania te stanowiły ważny **element zimnowojennej rywalizacji mocarstw**.

s. 75 ▶ Na **Kubie** na początku 1959 r. przejęli władzę rewolucjoniści pod przywództwem **Fidela Castro**. Stopniowo zaprowadzali oni na wyspie **system komunistyczny**.

s. 76 ▶ **ZSRR** **rozpoczął rozmieszczanie na Kubie rakiet średniego zasięgu**, które stanowiłyby bezpośrednie zagrożenie dla Stanów Zjednoczonych. Doprowadziło to do **kryzysu kubańskiego w październiku 1962 r.**, kiedy to **świat stanął na krawędzi wojny**. Ostatecznie **przywódca ZSRR Nikita Chruszczow wycofał się ze swoich planów**.

s. 78 ▶ **Wietnamscy komuniści dążyli do podporządkowania sobie Wietnamu Południowego**. Rządowi tego kraju zdecydowały się udzielić wsparcia **Stany Zjednoczone**, które w **1964 r. rozpoczęły zbrojną interwencję**.

- Partyzantka Wietkongu** stawiała skuteczny opór wojskom amerykańskim i południowowietnamskim. Od 1968 r. USA zaczęły ograniczać liczebność swoich oddziałów w Wietnamie. **Wojna wietnamska zakończyła się w 1975 r. zwycięstwem komunistycznej Północy.** ◀ s. 80
- W 1979 r. **Związek Radziecki** rozpoczął **zbrojną interwencję w Afganistanie**, nad którym starał się zdobyć kontrolę. Nie był jednak w stanie pokonać oddziałów partyzanckich (wspieranych przez USA). **Na początku 1989 r. ZSRR był zmuszony wycofać swoje wojska.** ◀ s. 81
- W latach 80. ZSRR przestał nadążać za USA w wyścigu zbrojeń. ◀ s. 82

7. Konflikty na Bliskim Wschodzie po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak doszło do powstania państwa Izrael;
- poznasz przyczyny i charakter konfliktu arabsko-izraelskiego;
- zapoznasz się z przemianami, które zaszły w Iranie i Iraku.

Narodziny państwa Izrael

Powstały u schyłku XIX w. **ruch syjonistyczny** (zobacz podręcznik do klasy 3) propagował **ideę utworzenia żydowskiego państwa w Palestynie**. Szybko zdobywała ona zwolenników, w rezultacie wielu Żydów decydowało się na emigrację do tego kraju. W latach **1922–1948 Palestyna** – odebrana po I wojnie światowej Turcji – **stanowiła terytorium mandatowe** Ligi Narodów, **zarządzane przez Wielką Brytanię**. Brytyjczycy zgodzili się początkowo na swobodne **osadnictwo ludności żydowskiej**. Jednak później starali się je ograniczać, ponieważ stało się ono źródłem narastających konfliktów między **miejscowymi Arabami (Palestyńczykami)** a żydowskimi imigrantami. Liczba przybyszów nieustannie rosła – zwłaszcza w latach 30. XX w., a w mniejszym stopniu także w czasie II wojny światowej. W efekcie w **1945 r. Żydzi stanowili ponad 30% ludności Palestyny**.

Tragedia Holokaustu stała się po zakończeniu wojny rodzajem moralnego zobowiązania świata wobec Żydów do zapewnienia im bezpiecznej ojczyzny. Jej umiejscowienie na obszarze Palestyny wspierały zdecydowanie Stany Zjednoczone, w których społeczność żydowska była liczna i miała duże wpływy polityczne.

W **1947 r.** Wielka Brytania przekazała sprawę Palestyny **Organizacji Narodów Zjednoczonych**, która w **listopadzie** podjęła decyzję o **podziale kraju na dwa państwa: żydowskie (Izrael) i arabskie**. Jerozolima miała uzyskać status terytorium międzynarodowego. **Pokojowe wprowadzenie w życie postanowień ONZ okazało się jednak niemożliwe**. Palestyńczycy odrzucili projekt ONZ. Takie samo stanowisko zajęła powstała niedawno **Liga Państw Arabskich**. Wielka Brytania wycofała swoje wojska z Palestyny wiosną 1948 r. Tymczasem konflikt arabsko-żydowski przekształcił się już w tym kraju w **wojnę domową**.

Gdy **14 maja 1948 r.** brytyjski komisarz opuścił Palestynę, **Dawid Ben Gurion ogłosił powstanie państwa Izrael**. W odpowiedzi **kraje arabskie**: Egipt, Arabia Saudyjska, Jemen, Irak, Transjordan, Syria i Liban, **rozpoczęły wojnę**. Okaza-

powstanie państwa
Izrael

ły się jednak do niej źle przygotowane. **Wojska izraelskie** odnosiły kolejne sukcesy. W ciągu kilku miesięcy **zajęły w Palestynie obszar dwukrotnie większy, niż zakładały propozycje ONZ**, a przede wszystkim **obroniły niepodległość** nowo powstałego **państwa Izrael**.

Ogłoszenie niepodległości Izraela przez Dawida Ben Guriona (stoi pośrodku, nad nim znajduje się portret Theodora Herzla – twórcy syjonizmu) oraz okładka amerykańskiego magazynu „Time” z podobizną Ben Guriona, 1948 r.

Ben Gurion (1886–1973) urodził się w Płońsku niedaleko Warszawy. W 1906 r. wyemigrował do Palestyny, należącej wówczas do Turcji. Zaangażował się w działalność polityczną zmierzającą do stworzenia państwa żydowskiego. Po utworzeniu Izraela był jego pierwszym premierem. Sprawował tę funkcję, z krótką przerwą, do 1963 r.

Na skutek zawieszenia broni **na początku 1949 r. 80% terytorium Palestyny przypadło Izraelowi**. Natomiast **Zachodni Brzeg Jordanu i Wschodnią Jerozolimę** zajęła **Transjordania** (która wkrótce zmieniła nazwę na Jordania), a **Strefę Gazy – Egipt**. Około 750 tysięcy **palestyńskich uchodźców** z czasów wojny nie mogło powrócić na obszary opanowane przez Izrael. Jednocześnie w latach 1948–1951 do tego państwa przybyła podobna liczba Żydów. W efekcie **Izrael stał się państwem zamieszkanym w ogromnej większości przez ludność żydowską**. Bliski Wschód przeobraził się odtąd w **region wyjątkowo silnych napięć politycznych**. Wiązały się one z losem uchodźców palestyńskich zgrupowanych w obozach w sąsiednich krajach. Poza tym państwa arabskie nie mogły pogodzić się z faktem, że między nimi wyrósł nowy twór państwowy, traktowany przez nie jako obcy. .

◀ podział terytorium Palestyny

Palestyńczycy w obozie dla uchodźców, 1948 r.

Plan podziału Palestyny oraz Izrael w latach 1948–1949

Ćwiczenie

Porównaj obszar państwa Izrael projektowany przez ONZ w 1947 r. z terytorium tego kraju w 1949 r. Jakie tereny zdobył Izrael w wyniku wojny? Jakie obszary Palestyny znalazły się we władaniu Transjordanii i Egiptu?

Powstanie państwa Izrael poparły nie tylko Stany Zjednoczone, lecz także ZSRR, który spodziewał się uzyskać tam swoją strefę wpływów. Ta sytuacja okazała się jednak krótkotrwała. Stalin wkrótce zaczął się wrogo odnosić do państwa żydowskiego i stanął po stronie krajów arabskich. Na początku 1953 r. doszło nawet do zerwania stosunków dyplomatycznych między ZSRR a Izraelem. Odegrał w tym pewną rolę także antysemityzm, którym Stalin posługiwał się w polityce wewnętrznej (tzw. sprawa lekarzy kremlowskich – zobacz rozdz. 2.III.).

Wojny Izraela z krajami arabskimi

W 1956 r. doszło do tak zwanego **kryzysu sueskiego**. Wśród państw arabskich na pozycję lidera wysunął się **Egipt**, rządzony przez Gamala Abdela Namera. **W lipcu 1956 r.** ogłosił on **przejęcie przez państwo Kanału Sueskiego**, który dotąd kontrolowała brytyjsko-francuska spółka. W tej sytuacji Wielka Brytania i Francja nawiązały sojusz z Izraelem. **Z końcem października wojska izraelskie rozpoczęły wojnę** i przystąpiły do opanowania półwyspu Synaj. Zbliżyły się do **strefy Kanału Sueskiego**, a równocześnie **zachodni sojusznicy Izraela zajęli ją** z pomocą oddziałów spadochronowych. **Egipt uzyskał jednak wsparcie dyplomatyczne** nie tylko **ZSRR**, lecz także **Stanów Zjednoczonych**. Amerykanie byli zaskoczeni akcją militarną sojuszników. Nie popierali jej, zależało im natomiast na utrzymaniu stabilnej sytuacji na Bliskim Wschodzie. Naciski USA oraz ONZ spowodowały, że **wojska brytyjskie, francuskie i izraelskie wycofały się z zajętych terenów**.

◀ kryzys sueski

Tymczasem ruch zbrojny zwrócony przeciwko Izraelowi narastał wśród **uchodźców palestyńskich**. Zamierzali oni odbić z rąk żydowskich ziemie utracone przez Arabów oraz utworzyć niepodległą Palestynę. **W 1964 r.** kilka ugrupowań połączyło się w **Organizację Wyzwolenia Palestyny (OWP)**. Na jej czele stanął po kilku latach **Jaser Arafat**.

◀ Organizacja Wyzwolenia Palestyny

Oddziały bojowników palestyńskich przeprowadzały ataki na terytorium Izraela, natomiast strona izraelska odpowiadała atakami na obozy OWP w Jordanii. Dochodziło też do zbrojnych incydentów na granicy izraelsko-syryjskiej. Egipt poczuł się zobowiązany wesprzeć swoich sojuszników przez demonstrację siły oraz blokadę portu ważnego dla Izraela.

Rząd izraelski podejrzewał, że państwo żydowskie może stać się obiektem równoczesnego ataku kilku krajów arabskich. Postanowił więc uprzedzić działania przeciwników. Dlatego **5 czerwca 1967 r. rozpoczął wojnę**, nazwaną później **sześćdniową**. **Natarcie izraelskie** nastąpiło w kilku kierunkach. Błyskawicznie **zajęto Strefę Gazy** kontrolowaną przez Egipcjan oraz **półwysep Synaj**, należący do Egiptu. Jednocześnie wojska izraelskie zdobyły jordański **Zachodni Brzeg Jordanu** wraz ze **Wschodnią Jerozolimą** oraz syryjskie **Wzgórza Golan**.

◀ wojna sześćdniowa

Zniszczony czołg, pozostałość wojny sześćdniowej

10 czerwca zawarto rozejm. Zdobyte tereny pozostały pod **okupacją izraelską**.

Izrael został gwałtownie potępiony przez ZSRR i kraje bloku socjalistycznego. Natomiast nadal konsekwentnie popierały go USA. Podziały zimnowojenne w tym regionie świata w efekcie się wzmocniły.

Atak terrorystyczny w Monachium

- W 1972 r. w trakcie XX Letnich Igrzysk Olimpijskich w Monachium członkowie palestyńskiej organizacji terrorystycznej Czarny Wrzesień zaatakowali wioskę olimpijską i uprowadzili 11 sportowców izraelskich. Dwóch z nich zastrzelili już na początku przeprowadzonej przez siebie akcji, natomiast pozostałych – w trakcie nieudolnej operacji policji niemieckiej na monachijskim lotnisku. Mimo licznych głosów domagających się przerwania olimpiady w związku z tą tragedią igrzyska były kontynuowane.

Ceremonia powitania trumien izraelskich sportowców na lotnisku w Tel Awiwie

wojna Jom Kippur ►

Kraje arabskie nie pogodziły się z porażką i utratą tak znacznych terytoriów. **W 1973 r. Egipt i Syria zaatakowały Izrael.** Rozpoczęła się **wojna Jom Kippur** (określenie pochodzi od nazwy święta żydowskiego przypadającego w dniu ataku). Zaskoczona armia izraelska początkowo ustępowała przed wojskami obu przeciwników. Wkrótce jednak Izrael przejął inicjatywę i wypchnął wojska egipskie poza Kanał Sueski. Skłoniło to Związek Radziecki do zapowiedzi bezpośredniej interwencji zbrojnej po stronie państw arabskich. ZSRR cały czas wspierał je dostawami broni. Stany Zjednoczone w ten sam sposób zaopatrywały armię izraelską. Oba supermocarstwa jednak równocześnie szukały możliwości rozładowania napięcia. Pod naciskiem USA **Izrael zgodził się wstrzymać ofensywę i nastąpił rozejm.**

Porozumienie pokojowe między Egiptem a Izraelem zostało wynegocjowane dopiero 5 lat później dzięki pośrednictwu USA. Podpisano je w amerykańskim rządowym ośrodku wypoczynkowym **Camp David** (czytaj: kemp dejwid) w pobliżu Waszyngtonu **we wrześniu 1978 r.** Stało się ono podstawą **traktatu pokojowego**, zawartego **w marcu 1979 r.**, w którym **Egipt uznawał istnienie państwa Izrael** i zapewniał mu swobodną żeglugę po Kanale Sueskim. W zamian **odzyskiwał półwysep Synaj**, z którego Izraelczycy wycofali się w ciągu następnych 3 lat.

Konflikt izraelsko-palestyński w latach 80.

Nierozwiązanym problemem pozostawał los Palestyńczyków mieszkających na terenach okupowanych od czasów wojny sześciodniowej przez Izrael oraz przebywających w obozach dla uchodźców w krajach sąsiednich. Konflikt izraelsko-palestyński rozszerzył się na terytorium **Libanu**, który od 1975 r. był ogarnięty **wojną domową między chrześcijanami a muzułmanami**. Na obszarze tego państwa interweniowała z jednej strony armia syryjska, a z drugiej – izraelska. Izrael dzięki interwencji zbrojnej zabezpieczał się przed działaniami **OWP, która miała bazy w południowym Libanie** i stamtąd przeprowadzała ataki na terytorium izraelskie. **Wkroczenie wojsk izraelskich w 1982 r. rozpoczęło wieloletnią okupację południa Libanu.**

◀ okupacja Libanu

Masakra w Sabrze i Szatili

- Jedno z najbardziej tragicznych wydarzeń związanych z konfliktami na Bliskim Wschodzie w XX w. rozegrało się w obozach uchodźców palestyńskich w Sabrze i Szatili na przedmieściach Bejrutu – stolicy Libanu. Libańska milicja chrześcijańska (tzw. Falanga) 16 września 1982 r. dokonała tam masakry ponad tysiąca Palestyńczyków, głównie kobiet, dzieci i starców. Wojska izraelskie znajdowały się wówczas w najbliższym sąsiedztwie obozów i prawdopodobnie wiedziały o zdarzeniach, jednak im nie zapobiegły. Ludobójstwo w Sabrze i Szatili stało się tematem głośnego izraelskiego filmu (animowany dokument) *Walc z Baszirem* z 2008 r., nominowanego do Oscara.

Płyta upamiętniająca ofiary masakry w Sabrze i Szatili

W 1987 r. w Strefie Gazy i na Zachodnim Brzegu Jordanu, okupowanych przez Izrael, wybuchło spontanicznie **powstanie** (arab. **intifada**) **ludności palestyńskiej**. Broń stanowiły nie tylko kamienie rzucone w stronę żołnierzy izraelskich (mimo to pierwszą intifadę nazwano intifadą kamieni). Arabowie przeprowadzali również liczne zamachy bombowe, w tym – na żydowskich cywilach. Jednak stosowali równolegle także metody pokojowe: obywatelskie nieposłuszeństwo oraz strajki. Jednocześnie powstała nowa organizacja o nazwie

◀ pierwsza intifada

Hamas, która postawiła sobie dwa cele: zniszczenie Izraela oraz odrodzenie Palestyny jako państwa rządzącego się prawem islamu.

Starcia uliczne podczas pierwszej intifady

Tymczasem w 1988 r. OWP ogłosiła powołanie do życia **niepodległej Palestyny**. Miało to wymiar głównie symboliczny, gdyż proklamowane państwo nie dysponowało własnym terytorium. Jego istnienia nie zaakceptowała też większość społeczności międzynarodowej, choć uznało je wiele krajów, w tym – ZSRR i państwa arabskie.

Iran i Irak

Rosnące znaczenie dla sytuacji w regionie Bliskiego Wschodu i dla polityki międzynarodowej miały przemiany polityczne w Iranie oraz w Iraku.

W Iranie autorytarne rządy sprawował **szach Mohammad Reza Pahlavi**. Specyfiką jego panowania było **częściowe przyjęcie wartości i obyczajowości świata zachodniego**. Pozostawało to **w sprzeczności** z dominującym w irańskim społeczeństwie **konserwatywnym i głęboko religijnym światopoglądem opartym na islamie**. W latach 60. władca prowadził intensywne działania zmierzające do społeczno-gospodarczej modernizacji kraju. Przeprowadził reformę rolną, osłabił wpływy duchownych muzułmańskich oraz zwiększył prawa kobiet. Ogromne inwestycje w przemysł i sieć komunikacyjną nie zawsze były jednak trafione i nie polepszały poziomu życia ludności, za co odpowiadała między innymi powszechna w kraju korupcja.

Szach – tytuł królewski władców Iranu (czyli dawnej Persji), używany także przez niektórych monarchów w księstwach środkowej Azji. Dynastia Pahlavi posługiwała się też tytułem **szachinszach** („król królów”).

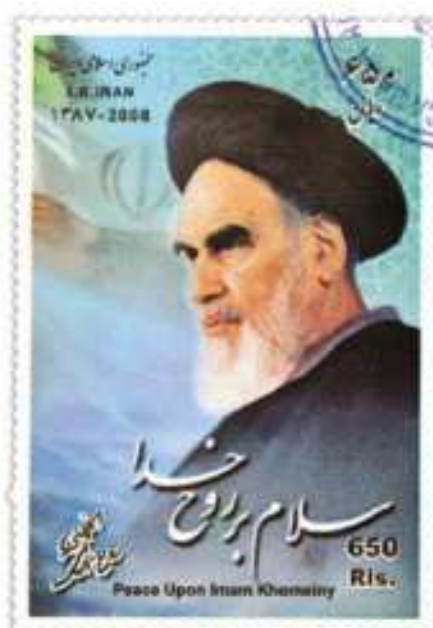
W latach 70. w Iranie trwał **kryzys ekonomiczny**. Jednocześnie nastąpiło dalsze ograniczenie swobód demokratycznych oraz niebywale nasiliła się kontrola **tajnej policji** nad ludnością. W efekcie wzrosła **wrogość elit intelektualnych**

i studentów wobec systemu władzy. Jeszcze silniejsza była **opozycja duchownych muzułmańskich**. Czuli oni, że ich pozycja w kraju jest zagrożona. Potępiali ponadto władcę za usunięcie wartości religijnych z życia publicznego. W 1978 r. doszło do **fali antyrządowych manifestacji**, angażujących głównie **młodzież**, oraz do **strajków**. Chociaż władze przystąpiły do brutalnego tłumienia protestów, rosnąca liczba ofiar nie powstrzymała demonstrantów. Przechodzenie żołnierzy na ich stronę zdecydowało ostatecznie o **ucieczce Pahlaviego z kraju na początku 1979 r.**

Rewolucja irańska szybko nabrała **religijnego charakteru**. Władzę przejął **ajatollah Chomeini**, cieszący się olbrzymim autorytetem przywódca duchowy, który powrócił z piętnastoletniego wygnania. Głównym celem nowych władz stało się zagwarantowanie **panowania prawa religijnego i restrykcyjnie pojmowanej obyczajowości islamskiej**. Powołano Radę Strażników Rewolucji, której zadaniem stało się badanie zgodności postanowień parlamentu z zasadami islamu. W razie stwierdzenia niezgodności ma ona prawo unieważniać takie decyzje. Władza religijna zdobyła w Iranie przewagę nad świecką, a policja religijna uzyskała znaczne możliwości karania za przestępstwa przeciwko obyczajowości islamskiej. Ajatollah Chomeini jako duchowy przywódca narodu otrzymał niemal nieograniczone uprawnienia.

rewolucja w Iranie

Ajatollah – tytuł nadawany przez muzułmanów, m.in. w Iranie, uczonym znawcom teologii i prawa, traktowanym zarazem jako przywódcy duchowi.

Chomeini (1902–1989) na irańskim znaczku pocztowym z 2008 r.

Strona irańskiej gazety „Ettela'at” z 31 stycznia 1979 r. zawiadamiająca o planowanym na następny dzień przylocie ajatollaha Chomeiniego do Teheranu – stolicy Iranu

W Iraku monarchię obalono w 1958 r. Dzięki temu kraj ostatecznie uniezależnił się od Brytyjczyków. Ukształtowały się rządy wojskowych, które zmieniały się w wyniku kolejnych zamachów stanu. W końcu lat 70. dyktatorską władzę uzyskał Saddam Husajn, wywodzący się z Socjalistycznej Partii Odrodzenia Arabskiego. W 1980 r. podjął próbę zdobycia pól naftowych należących do Iranu. Sądził, że ten kraj, który dopiero co przeżył wstrząs rewolucyjny, będzie łatwy do pokonania. Rozpoczęła się trwająca 8 lat wojna iracko-irańska, która pochłonęła olbrzymie koszty i wiele ofiar. Żadna ze stron nie odniosła w niej rozstrzygającego zwycięstwa.

Irańscy ochotnicy w drodze na front

W początkowym etapie wojny iracko-irańskiej (1980–1988) sukcesy odnosili Irańczycy. Decydował o tym w dużej mierze fanatyzm dowództwa wojskowego. Stosowano m.in. metodę tzw. ludzkiej fali. Polegała ona na tym, że osoby kierowane na pola minowe oczyszczały teren przed atakiem armii. Wykorzystywano do tego również dzieci. Irak z kolei sięgał po broń chemiczną, której wykorzystanie jest zakazane prawem międzynarodowym. W 1988 r. użył jej także przeciwko własnym obywatelom – Kurdom – w mieście Halabdża. Zginęło kilka tysięcy cywilów. Atak stanowił część akcji pacyfikacji Kurdystanu, w którym wybuchło antyirackie powstanie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw przyczyny, które doprowadziły do utworzenia na terenie Palestyny państwa Izrael.
2. Scharakteryzuj sytuację, w jakiej znaleźli się Palestyńczycy w wyniku powstania państwa izraelskiego. Czy – twoim zdaniem – było możliwe pogodzenie interesów żydowskich i arabskich w Palestynie oraz uniknięcie problemu uchodźców palestyńskich? Uzasadnij swoją opinię.
3. Wskaż najważniejsze przyczyny konfliktu arabsko-izraelskiego oraz scharakteryzuj jego etapy od końca II wojny światowej do lat 80. XX w.
4. Opisz przebieg i przedstaw następstwa wojen arabsko-izraelskich.
5. Scharakteryzuj przemiany, które nastąpiły w Iranie i Iraku. Jak oceniasz ich znaczenie?
6. Omów specyfikę konfliktów na Bliskim Wschodzie. Jaką rolę odgrywały one w polityce międzynarodowej? Poszukaj dodatkowych informacji w opracowaniach historycznych i internecie.

PODSUMOWANIE LEKCJI

W 1. połowie XX w. postępowało osadnictwo ludności żydowskiej w Palestynie.	◀ s. 88
Po II wojnie światowej i tragedii Holokaustu społeczność międzynarodowa zdecydowała o utworzeniu państwa żydowskiego.	◀ s. 88
Palestyna miała być według projektu ONZ podzielona na część żydowską (Izrael) i arabską. Postanowień tych jednak nie zrealizowano.	◀ s. 89
W 1948 r. nastąpiła proklamacja powstania państwa Izrael. Zostało ono zaatakowane przez kraje arabskie, jednak obroniło swoją niepodległość.	◀ s. 89
W wyniku wygranej przez Izrael wojny w jego granicach znalazła się na początku 1949 r. większość Palestyny. Pozostałą część zajęły Transjordanian i Egipt. Setki tysięcy Palestyńczyków stało się uchodźcami.	◀ s. 89
Kryzys sueski w 1956 r. zakończył się wycofaniem Wielkiej Brytanii, Francji i Izraela z interwencji w Egipcie.	◀ s. 91
Reprezentanci Palestyńczyków, dążący do niepodległości swojego kraju, utworzyli w 1964 r. Organizację Wyzwolenia Palestyny.	◀ s. 91
Wojna sześciodniowa (czerwiec 1967 r.) doprowadziła do okupacji przez Izrael licznych obszarów należących do sąsiednich państw arabskich (w tym – Zachodniego Brzegu Jordanu i Wschodniej Jerozolimy).	◀ s. 91
Konflikt izraelsko-palestyński rozszerzył się na terytorium Libanu, którego południową część wojska izraelskie zaczęły okupować w 1982 r.	◀ s. 93
W 1987 r. na części terenów palestyńskich okupowanych przez Izrael wybuchło powstanie – pierwsza intifada.	◀ s. 93
Rewolucja w Iranie w 1979 r. doprowadziła do ustanowienia rządów religijnych opartych na prawie islamu. Najwyższym przywódcą stał się ajatollah Chomeini.	◀ s. 95
W Iraku pod koniec lat 70. dyktatorską władzę objął Saddam Husajn.	◀ s. 96
W latach 1980–1988 trwała krwawa wojna iracko-irańska.	◀ s. 95

8. Chiny po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z okolicznościami przejęcia władzy w Chinach przez komunistów;
- dowiesz się, w jaki sposób funkcjonował maoistowski system sprawowania władzy;
- przeczytasz o przemianach w Chinach po śmierci Mao Zedonga.

Objęcie przez komunistów władzy w Chinach

wojna domowa
w Chinach

Chiny zakończyły II wojnę światową jako jedno z mocarstw zwycięskiej koalicji. Międzynarodowe uznanie (początkowo także ze strony ZSRR) miał **rząd Kuomintangu Czang Kaj-szeka**. Nie był on jednak dość sprawny i nie miał wystarczającego autorytetu, aby zaprowadzić ład w państwie. W wewnętrznie rozdartym kraju potężną siłę stanowili **komuniści pod wodzą Mao Zedonga**. Zarówno wojska rządowe, jak i partyzantka komunistyczna panowały nad rozległymi obszarami Chin. Próby powołania wspólnego rządu nie przyniosły rezultatu i **latem 1946 r. wznowiono wojnę domową**, przerwana w okresie walk z Japończykami.

Rząd dysponował armią dwukrotnie liczniejszą niż komuniści. Ponadto był wspierany przez USA. Początkowo zdawał się zmierzać do militarnego sukcesu. **Działania zbrojne** stanowiły jednak **olbrzymie obciążenie dla budżetu**. Trudnościom finansowym nie sposób było zaradzić w kraju zniszczonym wojną. Gospodarka znajdowała się w złym stanie, a w niektórych regionach panował głód. Coraz wyższe **podatki**, a także **konfiskaty** oraz zwykłe **grabieże** dokonywane przez wojsko, **odbierały władzom poparcie społeczne**. Trudności pogłębiała powszechna korupcja urzędników. **Liczebność armii rządowej malała** na skutek bardzo licznych **dezercji**.

Tymczasem **komuniści** zapowiadali reformy. Na zajętych obszarach przeprowadzili parcelację większych posiadłości rolnych między biedotę chłopską. Cieszyli się w konsekwencji rosnącym **poparciem mieszkańców wsi**, spośród których rekrutowali też **nowych członków swoich oddziałów**. Proporcje sił, a wraz z nimi – losy wojny, zaczęły się odwracać. Decydująca okazała się **klęska wojsk rządowych w Mandżurii pod koniec 1948 r.** W pierwszych miesiącach następnego roku komuniści zajęli dwa kluczowe miasta – Pekin i Nankin. **Czang Kaj-szek**, wraz z wojskiem liczącym 300 tysięcy żołnierzy, a także z ponad milionem uchodźców, **schronił się na wyspie Tajwan**. Natomiast **Mao Zedong** **1 października 1949 r. ogłosił powstanie Chińskiej Republiki Ludowej**. Do

powstanie ChRL

końca roku komuniści zajęli całe Chiny kontynentalne. W maju 1950 r. opanowali wyspę Hajnan. W krajach Zachodu, zwłaszcza w USA, „utratę Chin” – czyli przejście w nich władzy przez komunistów – odebrano jako wielką polityczną katastrofę.

W rękach Kuomintangu pozostał jedynie Tajwan wraz z kilkoma sąsiadującymi niewielkimi wyspami. Odtąd występował on pod nazwą Republika Chińska.

Mao Zedong proklamuje powstanie Chińskiej Republiki Ludowej, 1 października 1949 r.

Chiny w latach 50.

Komuniści przystąpili wkrótce do budowy w Chinach **systemu jednopartyjnego o charakterze totalitarnym** z **Mao Zedongiem** jako niekwestionowanym **przywódcą państwa**. Na masową skalę aresztowano osoby (zwłaszcza spośród klasy średniej) uznane za wrogie lub niełojalne wobec reżimu. W wyniku **represji** w ciągu kilku lat około miliona osób zginęło, a znacznie więcej trafiło do obozów pracy.

◀ totalitarny system jednopartyjny

Okolo 85% mieszkańców Chin stanowiła **ludność chłopska**, której komuniści w znacznej mierze zawdzięczali sukces w walce o władzę. Sytuacja na wsi stała się najważniejszą kwestią dla nowego rządu. Początkowo **mniej zamożni chłopi korzystali z reformy rolnej**. Natomiast **bogatszych pozbawiano własności**, a często także **prześladowano** – około 3 milionów z nich straciło życie. Sytuacja wszystkich chłopów zmieniła się, gdy w **1955 r. rozpoczęto gwałtowną kolektywizację wsi**. Ludność chłopską podzielono na kilkadziesiąt tysięcy komun, w pełni kontrolowanych przez partię komunistyczną. Produkty rolne nie trafiały do wolnego handlu, lecz były rozprowadzane przez państwo.

Wiosną 1957 r., pod wrażeniem „odwilży” w ZSRR, Mao Zedong ogłosił akcję pod hasłem „Niech zakwitnie sto kwiatów, niech spiera się sto szkół”. Wezwał

intelektualistów i robotników do swobodnej wymiany myśli i krytyki błędów partii. Skala negatywnych ocen skłoniła go jednak do szybkiego przerwania całej kampanii, a pół miliona osób określonych jako „szkodliwe chwasty” znalazło się w obozach pracy. Jednocześnie oficjalnie uznano za obowiązującą doktrynę **maoizmu**, opartą na ideach Mao Zedonga i będącą chińską wersją ideologii marksistowsko-leninowskiej. Maoizm zakładał, że rewolucja opiera się na masach ludowych – bardziej w znaczeniu mieszkańców wsi niż miast. Postulował radykalizm kroków podejmowanych w celu przekształcenia Chin w kraj komunistyczny. Kolejne wydarzenia w dziejach Chin pokazały, jakie odbicie znalazła ta ideologia w praktycznych działaniach.

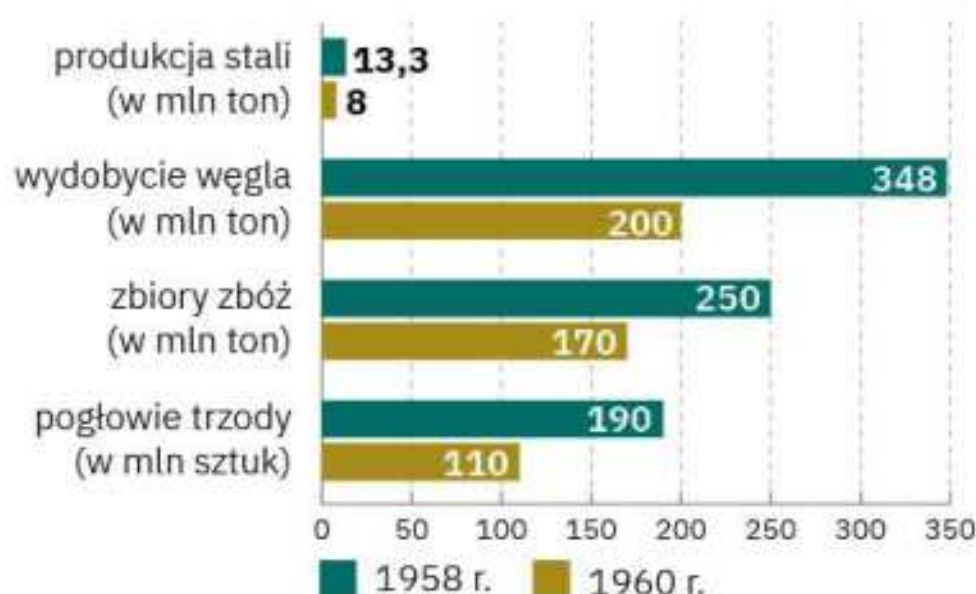
Wielki Skok ►

Na początku 1958 r. władze ogłosiły **plan Wielkiego Skoku** – forsownej modernizacji i uprzemysłowienia kraju. Już wcześniej upaństwowiono prywatne przedsiębiorstwa przemysłowe. Najczelniejszym celem miał się stać teraz wzrost produkcji stali – zgodnie z założeniami – dwudziestokrotny w ciągu 5 lat. Chciano to osiągnąć głównie dzięki „rewolucyjnemu entuzjazzmowi mas”. Dlatego też **produkcję umiejscowiono na wsiach**, gdzie **w prymitywnych piecach hutniczych stal wytapiać zaczęli chłopi**. Organizowano ich także w oddziały zajmujące się budową tam i kanałów. **Komuny wiejskie** przejęły odpowiedzialność za większość codziennych spraw bytowych: wspólne posiłki, miejsca zamieszkania i opiekę nad dziećmi.

Chłopi z prowincji Henan podczas pracy przy piecach hutniczych, 1958 r.

W zaistniałej sytuacji chłopom pozostawało niewiele czasu, aby pracować na roli. Poza tym, żeby wypełnić normy produkcji stali, przetapiali często w piecach narzędzia rolnicze. Skutkowało to później trudnościami w uprawie ziemi. Doprowadziło to do **bardzo poważnego spadku produkcji żywności**. W konsekwencji zapanował **głód**, który spowodował – według różnych szacunków – **śmierć od 15 do 30 milionów osób**. Była to największa klęska głodu w historii świata. Także **produkcja przemysłowa**, zamiast rosnąć, **spadała**. Stal wyprodukowana na wsi z reguły nie nadawała się do użytku. Zakłóceniu uległa też organizacja pracy w miastach, gdyż wielu pracowników kierowano do pomocy wiejskim komunom. W 1961 r. program Wielkiego Skoku już stopniowo wygaszano i podjęto starania o odwrócenie jego skutków.

Gospodarka chińska w okresie Wielkiego Skoku

Tybet

- Tybet do połowy lat 50. był faktycznie niepodległy, a formalnie stanowił protektorat Chin. **W 1950 r. zajęły go wojska chińskie.** W maju **1951 r.** podpisano **traktat**, zgodnie z którym Tybet stał się **częścią Chin**, miał jednak znaczną **autonomię** w sprawach wewnętrznych, zwłaszcza w kwestiach religijnych (buddyzm tybetański, czyli **lamaizm**). **Dalajlama XIV**, tybetański przywódca religijny i polityczny, starał się prowadzić wobec Pekinu politykę daleko idących kompromisów. Jednak władze chińskie nie zamierzały pozwolić na rozwój niezależnego życia społecznego w Tybecie. Oddziaływanie klasztorów na społeczeństwo tybetańskie oraz autorytet mnichów, a zwłaszcza Dalajlamy, podważały wszechwładzę partii komunistycznej w tym regionie. Pekin przystąpił więc do **kampanii anty-religijnej** – niszczone zakony i usuwano z nich mnichów. W odpowiedzi **w marcu 1959 r. wybuchło powstanie**, szybko stłumione przez wojsko chińskie. **Dalajlama uciekł do Indii** i stworzył tam **rząd na uchodźstwie**. Chiny natomiast w pełni podporządkowały sobie Tybet.

Dalajlama XIV (Tenzin Gjaco, ur. 1935) w świątyni w Lhasie – stolicy Tybetu, początek 1959 r.

4 sytuacja w Tybecie

Rewolucja kulturalna

rewolucja
kulturalna

Czerwona Gwardia

- Klęska Wielkiego Skoku spowodowała, że Mao Zedong stracił dominującą pozycję w chińskich władzach. Utracone znaczenie zamierzał odzyskać dzięki odwołaniu się do mas ludowych, a zwłaszcza do młodzieży. Już od 1964 r. rozpowszechniano *Myśli przewodniczącego Mao* (tzw. **Czerwoną książeczkę**), głoszące konieczność walki sił rewolucyjnych z kontrrewolucją. W sierpniu 1966 r. Mao wezwał do przeprowadzenia „rewolucji kulturalnej” polegającej na **zniszczeniu pozostałości dawnego społeczeństwa**, jego idei, obyczajów, autorytetów i kultury. Należało, według niego, **wytworzyć zupełnie nową mentalność**. Przewrotu tego miała dokonać fanatycznie mu wierna **Czerwona Gwardia** (hunwejbini), **skupiająca milionowe rzesze młodzieży** pełnej zapału do burzenia starego świata. Wsparła ją równie oddana przywódcy armia.

Kraj opanował **terror czerwonogwardzistów**. Jego ofiarami padali funkcjonariusze partyjni różnych szczebli, osoby mające wykształcenie, cieszące się autorytetem w lokalnych społecznościach, artyści oraz każdy, kto w jakikolwiek sposób naraził się członkom Czerwonej Gwardii. **Zginęło od 500 tysięcy do miliona osób**. Inne trafiały do więzień lub były kierowane do **przymusowej pracy na wsi, w celu „reedukacji”**. Niszczono także wyposażenie domów, które uznano za luksusowe, oraz zabytki kultury i sztuki.

W kraju zapanował **kompletny chaos**, a wiele dziedzin życia publicznego przestało funkcjonować. Zamarły zupełnie życie kulturalne i oświata. Także pracę w przedsiębiorstwach zakłócały ciągłe polityczne wiece oraz samowola Czerwonej Gwardii. Jej poszczególne oddziały zaczęły wkrótce walczyć ze sobą, a także z organizowanymi na najniższym szczeblu chłopskimi i robotniczymi oddziałami samoobrony.

Wiec zwołany przez Czerwoną Gwardię w Pekinie w 1966 r. Jego uczestnicy trzymają w rękach Czerwone książeczki Mao

Czerwona Gwardia mobilizowała swoich członków do walki ze „starym światem” i osobami, którym zarzucała posiadanie burżuazyjnej świadomości. Winę – według czerwonogwardzistów – stanowić mogła znajomość języków obcych lub wyróżniający sposób ubierania się. Ich ulubionymi metodami były upokarzanie „burżuazyjnej swołoczy” oraz pobicia i tortury, które niejednokrotnie kończyły się śmiercią.

Źródło historyczne

Fragmenty *Stu zasad zniszczenia starego i ustanowienia nowego* – broszury Czerwonej Gwardii z czasów „rewolucji kulturalnej”, sierpień 1966 r.

1. Wszystkie komitety powinny być odpowiedzialne za ustawienie na każdej ulicy tablic z cytatami dzieł Mao, odpowiedzialne za to, aby w każdym domu i każdym mieszkaniu znajdował się portret Mao i tablica z cytatami z jego dzieł.
2. We wszystkich parkach należy postawić ile tylko można tablic z cytatami Mao. Konduktorzy autobusów i obsługa pociągów pasażerskich muszą wiedzieć, że ich najważniejszym zadaniem jest propagowanie maoizmu i studiowanie wraz z pasażerami „Zbioru cytatów” [z dzieł Mao]. [...]
5. Każdy obywatel powinien nosić zawsze przy sobie „Zbiór cytatów”, stale je studiować i postępować zgodnie z nimi. [...]
16. Zabronić trzeba drukowania znaczków pocztowych i kopert z rysunkami takich relikwów burżuazji jak psy, koty czy wyroby artystyczne. Koperty należy zaopatrywać w cytaty z dzieł Mao.
17. Zabrania się członkom organizacji pionierskich i Związku Młodzieży Komunistycznej spędzania wolnego czasu w parkach publicznych. Powinni się oddać intensywnej nauce i studiowaniu mao-tsetungizmu. [...]
23. Chiny Ludowe powstały przed siedemnastu laty. Mimo to znaczna liczba starych burżuazyjnych sukinsynów, krwiopijców i ciemniźników sprzed wyzwolenia, nadal otrzymuje renty i procent od swoich kapitałów i prowadzi życie darmozjadów. Ostrzegamy ich! Niech natychmiast zaprzestaną „odcinania kuponów”. Macie uczciwie pracować nad zmianą swojej osobowości, a nie wolno wam żyć z wyzysku. [...]
43. Zabrania się trzymania w domach świerszczy, akwariów z rybkami, kotów i psów. W Chinach nie ma miejsca na takie burżuazyjne nawyki. Kto nie dostosuje się do tego zarządzenia, ponosić będzie konsekwencje. [...]
49. W restauracjach zabrania się obsługiwać burżuazyjnych sukinsynów. Nie można pozwolić na to, by się objadali, opijali i radośnie spędzali czas. Nie wolno im podawać wymyślnych dań i przygotowywać na ich polecenie bankietów. W ogóle nie wolno ich obsługiwać. [...]
94. Do szkół i uczelni wszelkich typów należy przyjmować jedynie dzieci robotników, chłopów, żołnierzy, rewolucyjnych kadrowców oraz sieroty po poległych rewolucjonistach.
95. Wszyscy, których nazwiska kojarzą się w jakikolwiek sposób z burżuazyjnym czy feudalnym systemem, winni zwrócić się do odpowiednich władz z prośbą o zmianę nazwiska.

„Karta” 1992, nr 7, s. 79–83.

Ćwiczenia

1. Przeanalizuj tekst źródłowy i wyjaśnij, w jaki sposób „rewolucja kulturalna” wpływała na życie społeczne w Chinach.
2. Na podstawie informacji zawartych w podręczniku oraz tekstu źródłowego opisz nowy porządek, jaki chcieli ustanowić w Chinach czerwonogwardziści.

Mao Zedong wykorzystał aktywność czerwonogwardystów do **odsunięcia swoich głównych rywali w partii**. Wśród ofiar znaleźli się nawet najwyżsi funkcjonariusze państwowi, łącznie z jego najpoważniejszym konkurentem – Liu Shaoqi. Pełnił on funkcję przewodniczącego Chińskiej Republiki Ludowej, czyli formalnie (choć nie faktycznie) był głową państwa. Aresztowany jako „renegat, sprzedawczyk i łamistrajk”, zmarł w więzieniu. To samo spotkało ministra obrony.

Gdy Mao osiągnął swoje cele, **jesienią 1967 r. armia zaczęła zaprowadzać stopniowo porządek**. W razie konieczności zwracała się przeciwko **Czerwonej Gwardii**, której oddziały **rozwiązano latem 1968 r.** Już w poprzednim roku rozpoczęto represje wobec jej członków. Około 1/3 z nich zesłano na wieś. Niektórych czerwonogwardystów spotkały surowsze kary, włącznie z rozstrzelaniem. Nie oznaczało to w żadnym razie, że Mao uznał porażkę „rewolucji kulturalnej”. Przeciwnie – ogłosił jej pomyślne zakończenie. Uzyskał już wówczas nieograniczoną w praktyce władzę, którą sprawował do śmierci.

Mao Zedong pozdrawiający członków Czerwonej Gwardii w 1966 r. i plakat propagandowy wykorzystujący ten motyw

Po Mao. Chiny na drodze „socjalistycznej gospodarki rynkowej”

walka o władzę
po śmierci Mao
Zedonga

Mao Zedong zmarł w 1976 r. Po jego śmierci przez ponad dwa lata trwała w kierownictwie partyjnym **walka o władzę**. Największe znaczenie dla przyszłości Chin miała porażka, którą już na początku ponieśli w tej rywalizacji najbliżsi współpracownicy zmarłego wodza. Przeciwnicy nazwali ich „**bandą czworga**”. Reprezentowali oni **skrajne skrzydło partii**, najbardziej zaangażowane w „rewolucję kulturalną”. Ich **aresztowanie** spowodowało, że **przewagę uzyskali stopniowo zwolennicy liberalizacji**, a nowym przywódcą partii w grudniu 1978 r. został lider reformistycznego skrzydła **Deng Xiaoping** (czytaj: siaoping). Maoizmu nie potępiono, ale kwestie ideologiczne przestały grać główną rolę

w sferze gospodarczej. **Od lat 80. postawiono na rozwój ekonomiczny i modernizację kraju.**

Rozwinięto w tym czasie koncepcję „czterech modernizacji” (w dziedzinach: rolnictwo, przemysł, obronność oraz naukowo-technicznej). Odwrócono proces kolektywizacji rolnictwa – **chłopi na powrót otrzymali działki ziemi. Produkty rolne znalazły się znów w swobodnym obrocie handlowym.** Przynosiły zyski swoim wytwórcom, a ci zaczęli szukać lepszych metod upraw. W efekcie **produkcja rolna szybko wzrastała.** Natomiast w **przemśle** wprowadzono **mieszany system własności.** Wprawdzie **zakłady przemysłowe** pozostały w **rękach państwa**, ale **zarządzający** nimi uzyskali **większą swobodę podejmowania decyzji.** Jednocześnie pozwolono na zakładanie **niewielkich prywatnych przedsiębiorstw produkcyjnych i handlowych.** Szczególne znaczenie zyskały **specjalne strefy ekonomiczne**, ulokowane na południowo-wschodnim wybrzeżu Chin. Obowiązujące w nich odmienne warunki podatkowe i celne pozwoliły na przyciągnięcie kapitału spoza kraju, rozkwit inwestycji i rozwój handlu zagranicznego.

◀ reformy gospodarcze

Plac budowy w specjalnej strefie ekonomicznej w Shenzhen, 1982 r.

Shenzhen (czytaj: szentsen), graniczące bezpośrednio z brytyjskim wówczas Hongkongiem, w końcu lat 70. było niewielką miejscowością, której mieszkańcy (ok. 50 tys. osób) żyli głównie z rybołówstwa. W 1980 r. utworzono w tym mieście pierwszą specjalną strefę ekonomiczną. Z czasem Shenzhen stało się najważniejszym w Chinach – obok Szanghaju i Pekinu – centrum finansowym i przemysłowym (elektronika, podzespoły do sprzętu AGD, samochodów). W 2018 r. ludność miasta przekroczyła 13 mln mieszkańców.

Efektem nowej polityki ekonomicznej stał się niezwykle szybki wzrost gospodarczy. Już w latach 80. **produkt narodowy rósł o blisko 10% rocznie.** Chiny stały się **najszybciej rozwijającą się gospodarką świata** i dogoniły największe potęgi ekonomiczne globu. Wzrastał poziom życia ludności, choć dla wielu pracowników fizycznych oznaczało to zaledwie zaspokojenie podstawowych

◀ wzrost gospodarczy

rozwarstwienie
społeczeństwa

ustrój polityczny

potrzeb bytowych okupione wieloma wyrzeczeniami. Dotyczyło to zwłaszcza **milionów osób migrujących ze wsi do odległych ośrodków miejskich** w poszukiwaniu kiepsko płatnej pracy. Wzrastająca swoboda działalności gospodarczej zaowocowała rozwojem klasy średniej, a następnie – pojawieniem się milionerów w kraju teoretycznie komunistycznym. Narastało **rozwarstwienie ekonomiczne społeczeństwa**.

Chińska gospodarka nabierała charakteru wolnorynkowego, ale **ustrój polityczny pozostawał niezmienny**. Nie było mowy o demokratyzacji państwa i swobodach obywatelskich. Jediną legalną partią pozostawała partia komunistyczna, która skupiała w swoich rękach pełnię władzy. Osoby wyrażające niezadowolenie i próbujące podejmować działalność opozycyjną były prześladowane.

masakra na placu
Tiananmen

Wiosną 1989 r. nastąpiła fala protestów studenckich. Skupiły się one na **pekińskim placu Tiananmen**, gdzie przez 7 tygodni trwały wielotysięczne manifestacje. Żądania demokratyzacji spotkały się ze zdecydowaną kontrakcją władz. **W nocy z 3 na 4 czerwca** na barykady ustawione na placu ruszyły czołgi. Siły wojskowe wraz z milicijnymi rozprędziły tłum i dokonały **masakry, w której zginęło parę tysięcy osób** (oszacowanie dokładnej liczby ofiar nie jest możliwe). Wykonane już wcześniej nagrania protestujących posłużyły do późniejszych aresztowań oraz stały się podstawą orzekania wyroków śmierci i wieloletniego więzienia dla demonstrantów. Brutalna pacyfikacja protestujących na placu Tiananmen wywołała demonstracje w kilkudziesięciu chińskich miastach. Nie miały one jednak żadnego politycznego znaczenia.

Student protestujący na placu Tiananmen, maj 1989 r.

Hasła, które ma na sobie student, dotyczą żądania wolności prasy i stowarzyszeń.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przypomnij sobie informacje o trwającej w Chinach od lat 20. XX w. wojnie domowej. Jakie były – twoim zdaniem – przyczyny sukcesu komunistów w walce o władzę po II wojnie światowej?

2. Poszukaj dodatkowych informacji na temat historii Tybetu w XX w., kwestii jego niepodległości i związanych z tym kontrowersji. Przedstaw swoją ocenę tych problemów i ją uzasadnij.

3. Scharakteryzuj sposób sprawowania rządów w Chinach przez Mao Zedonga i partię komunistyczną. Przedstaw działania podejmowane przez władze w zakresie gospodarki oraz życia społeczno-politycznego.

4. Wyjaśnij, na czym polegała „rewolucja kulturalna”. Poszukaj informacji na temat powieści oraz filmów ukazujących ten okres w historii Chin. Zapoznaj się z wybranymi spośród nich i przedstaw zobrazowany w nich los społeczeństwa chińskiego.
5. Przedstaw zmiany, które zaszły w Chinach po śmierci Mao. W jakim zakresie nastąpiły najdalej idące przeobrażenia i jaki miały charakter? Dlaczego – twoim zdaniem – nie doszło do głębokich przemian politycznych?

PODSUMOWANIE LEKCJI

W 1946 r. odnowiła się w Chinach **wojna domowa**, która zakończyła się zwycięstwem komunistów. W rezultacie 1 października 1949 r. **Mao Zedong proklamował powstanie Chińskiej Republiki Ludowej**. Natomiast rząd Kuomintangu schronił się na Tajwanie.

◀ s. 98

W ChRL powstał **system jednopartyjny** mający charakter totalitarny.

◀ s. 99

Ogłoszony w 1958 r. **program Wielkiego Skoku**, który miał przynieść modernizację i uprzemysłowienie kraju, zakończył się gospodarczą katastrofą. **Załamano produkcję rolniczą i przemysłową**. Klęska głodu doprowadziła do śmierci od 15 do 30 milionów osób.

◀ s. 100

Aby odbudować swoją pozycję polityczną, **Mao Zedong zainicjował w 1966 r. ruch** nazywany „rewolucją kulturalną”. Miał on zburzyć pozostałości starego społeczeństwa i stworzyć nową, komunistyczną mentalność.

◀ s. 102

Czerwona Gwardia, skupiająca młodzież, zaprowadziła w kraju **terror skierowany przeciwko osobom wyróżniającym się statusem społecznym**. Wiele z nich zginęło, a jeszcze liczniejszą grupę skierowano do przymusowej pracy na wsi.

◀ s. 102

Mao Zedong po osiągnięciu swoich celów (**odsunięciu od władzy przeciwników politycznych**) powstrzymał dalsze działania czerwonogwardystów i **opanował z pomocą armii chaos w kraju**.

◀ s. 104

Po śmierci Mao Zedonga w 1976 r. trwała **walka o władzę**, którą wygrali zwolennicy liberalizacji systemu, zwłaszcza w zakresie gospodarki. **Reformy gospodarcze** wprowadzono na początku lat 80.

◀ s. 104

Przywrócono **prywatną, chłopską własność ziemi i wolny handel artykułami żywnościowymi**.

◀ s. 105

Kierujący przedsiębiorstwami państwowymi uzyskali **dużą swobodę w zarządzaniu nimi**. Pozwolono na **rozwój prywatnych przedsiębiorstw produkcyjnych i handlowych**. Utworzono specjalne strefy ekonomiczne.

◀ s. 105

Chiny stały się **najszybciej rozwijającą się gospodarką świata**. Jednocześnie narastało **rozwarstwienie ekonomiczne społeczeństwa**.

◀ s. 106

System polityczny się nie zmienił. Żądania swobód obywatelskich i **protesty studenckie** zakończyły się **masakrą na placu Tiananmen w czerwcu 1989 r.**

◀ s. 106

9. Proces integracji europejskiej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz genezę procesów integracji europejskiej po II wojnie światowej;
- dowiesz się, jakie europejskie organizacje międzynarodowe powstały jako pierwsze i jakie były cele ich działalności;
- przeczytasz o powstaniu i rozwoju Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG).

Geneza integracji europejskiej

źródła integracji europejskiej

Po II wojnie światowej wiele czynników skłaniało kraje Europy Zachodniej do **zacieśniania współpracy**. Dotyczyło to **zwłaszcza kwestii gospodarki**. Dużą rolę odegrały pozytywne doświadczenia związane z realizacją planu Marshalla (zobacz rozdział II.2.). **Zniszczone wojną państwa potrzebowały współdziałania**, aby odbudować swoją pozycję ekonomiczną. **Zakończyła się** trwająca przez stulecia **dominacja** polityczna, technologiczna i gospodarcza **Europy w świecie**. Współpraca państw europejskich miała im pozwolić na konkurowanie z najsilniejszymi światowymi gospodarkami. Z czasem największe państwa europejskie coraz wyraźniej dostrzegały, że samodzielnie trudno im będzie konkurować nie tylko z USA czy ZSRR, lecz także z Japonią, a w późniejszych latach – z Chinami i innymi szybko rozwijającymi się gospodarkami.

Zimnowojenny podział świata i lęk przed agresywną polityką ZSRR skłaniały państwa Zachodu do szukania dróg zabezpieczenia ładu międzynarodowego przez **współpracę zachodnich demokracji**. Dążenia zjednoczeniowe w Europie odpowiadały także Stanom Zjednoczonym, które traktowały je jako czynnik wspomagający ich doktrynę powstrzymywania komunizmu. **Zagrożenie komunistyczne i zimna wojna** skłaniały także do łączenia sił w **aspekcie militarnym**. Zrealizowano to dzięki utworzeniu Sojuszu Północnoatlantyckiego – **NATO** – w 1949 r.

Coraz poważniej zaczęto traktować myśl, że najlepszym **sposobem uniknięcia kolejnej wojny** niszczącej Europę stanie się zjednoczenie kontynentu. W realiach funkcjonowania żelaznej kurtyny, poza którą pozostawały państwa bloku sowieckiego, było to na razie możliwe tylko w odniesieniu do Europy Zachodniej.

ojcowie wspólnoty europejskiej

Po 1945 r. wielu polityków prezentowało opinii publicznej projekty integracji Europy i inspirowało kolejne inicjatywy zmierzające do realizacji tej idei. Początkowo szczególnie aktywnie popierali ją politycy francuscy i niemieccy, głoszący przy tym potrzebę pojednania tych dwóch krajów, toczących wielokrotnie wojny w XIX w. i 1. połowie XX w. Wśród Francuzów taką postawę prezentował

przede wszystkim **Robert Schuman** (czytaj: szuman), a wśród Niemców – **Konrad Adenauer** (od 1949 r. kanclerz RFN). Natomiast były brytyjski premier **Winston Churchill** już we wrześniu 1946 r. przedstawił koncepcję „Stanów Zjednoczonych Europy”. Ich utworzenie miało pozwolić kontynentowi odrodzić się po tragedii II wojny światowej oraz „położyć kres nacjonalizmowi i podżeganiu do wojny” – zjawiskom, które w XX w. już dwukrotnie doprowadziły do konfliktów zbrojnych na skalę globalną. Z kolei papież **Pius XII** wiązał koncepcje jedności europejskiej z kluczową dla niego ideą odbudowy Europy chrześcijańskiej, której narody wyzbyłyby się egoizmu i wspólnie zatroszczyły o pokój.

„ *Jedność Europy była marzeniem nielicznych i nadzieją wielu. Dziś jest dla wszystkich koniecznością.*

~ Konrad Adenauer

Początki integracji

Zwolennicy podjęcia działań integracyjnych doprowadzili do zwołania w **1948 r. Kongresu Europejskiego w Hadze**. Zgromadzeni tam politycy i intelektualiści uznali konieczność rezygnacji poszczególnych rządów europejskich z części ich suwerennych uprawnień na rzecz ogólnoeuropejskich instytucji. Miały one być wkrótce stopniowo powoływane do życia.

Obrady Kongresu Europejskiego w Hadze, maj 1948 r.

Widoczna w centrum litera „E” to symbol powstałego w 1947 r. pozarządowego stowarzyszenia Ruch Europejski.

Jako pierwsza powstała w **maju 1949 r. Rada Europy**. Utworzona pierwotnie przez 10 zachodnioeuropejskich państw, z końcem lat 80. skupiała już 23 kraje.

◀ Rada Europy

Jej działania polegały przede wszystkim na **koordynacji współpracy gospodarczej, społecznej, kulturalnej i naukowej** oraz na **dbałości o przestrzeganie praw człowieka**. To ostatnie zagadnienie stało się z czasem jej **pierwszoplanowym zadaniem**, gdyż pozostałymi kwestiami stopniowo zajmowały się kolejne, nowo powstałe organizacje europejskie.

W pierwszym okresie działania na rzecz integracji napędzała głównie troska o gospodarkę. W **1951 r.** powstała **Europejska Wspólnota Węgla i Stali**, która zrzeszała: **Francję, Belgię, Holandię, Luksemburg, RFN i Włochy**. Jej celem był rozwój gospodarczy krajów członkowskich przez **budowanie wspólnego rynku surowców oraz produktów przemysłu wydobywczego i hutniczego**.

Pomnik Roberta Schumana w Brukseli

Schuman (1886–1963) to jeden z pionierów procesu integracji europejskiej. Był premie-rem Francji w latach 1947–1948 i parokrotnie ministrem, a przy tym propagatorem porozumienia francusko-niemieckiego. To jego plan stał u podstaw prac nad powołaniem Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. Dzień ogłoszenia tego planu – 9 maja 1950 r. – w krajach Unii Europejskiej obchodzi się jako Dzień Europy. Także w Warszawie odbywa się z tej okazji tzw. Parada Schumana. W związku z głębokim przywiązaniem do katolicyzmu, którego zasady Schuman starał się wprowadzać w swoim życiu, od 2004 r. trwa w Watykanie jego proces beatyfikacyjny. W 2021 r. papież Franciszek ogłosił dekret o heroicznosci cnót Schumana.

Europejska Wspólnota Gospodarcza

- traktaty rzymskie ▶ W 1957 r. rządy sześciu wymienionych wcześniej państw podpisały **traktaty rzymskie**. Na ich mocy **1 stycznia 1958 r.** rozpoczęły działalność dwie nowe
- EWG ▶ organizacje: **Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG)** oraz Europejska Wspólnota Energii Atomowej (**Euratom**). Celem EWG było stopniowe **stworzenie, w ciągu kolejnych kilkunastu lat, wspólnego rynku dla wszystkich towarów i usług**. Sposobem na realizację tego zadania miały być zniesienie z czasem opłat celnych w wymianie handlowej między państwami członkowskimi i wspólne taryfy celne wobec innych państw, a także eliminacja barier

w przepływie osób i kapitału w ramach EWG. Powołano także **Europejski Bank Inwestycyjny**, aby wspierać kredytami i subwencjami mniej rozwinięte regiony państw członkowskich. Po kilku latach porozumiano się ponadto co do prowadzenia **wspólnej polityki rolnej**. Zakładane cele w zakresie zniesienia ceł na towary rolne i przemysłowe w wymianie handlowej w obrębie EWG zrealizowano w **1968 r.** W ten sposób tak zwany **wspólny rynek** stał się faktem.

◀ europejski wspólny rynek

Uroczystość podpisania traktatów rzymskich 25 marca 1957 r.

Źródło historyczne

Traktat rzymski z 25 marca 1957 r. ustanawiający EWG

Art. 2. – Celem Wspólnoty jest, poprzez ustanowienie Wspólnego Rynku i stopniowe zbliżanie polityki ekonomicznej Państw członkowskich, popieranie harmonijnego rozwoju aktywności ekonomicznej w całości Wspólnoty, trwałej i zrównoważonej ekspansji, stałego wzrostu, szybszego podnoszenia stopy życiowej i zacieśnienia stosunków pomiędzy Państwami, które jednoczy.

Cele wymienione w poprzednim artykule realizowane będą, w warunkach i czasie przewidzianym przez niniejszy Traktat, przez działania Wspólnoty polegające na:

- a. eliminowaniu pomiędzy Państwami członkowskimi ustaw celnych oraz ograniczeń ilościowych w imporcie i eksporcie towarów [...];
- b. wprowadzenie wspólnej taryfy celnej i wspólnej polityki handlowej wobec państw trzecich;
- c. usunięcie, wśród Państw członkowskich, przeszkód w wolnym ruchu osobowym i w obiegu usług i kapitałów;
- d. prowadzeniu wspólnej polityki w dziedzinie rolnictwa;
- e. prowadzeniu wspólnej polityki w dziedzinie transportu; [...]
- i. utworzeniu Europejskiego Funduszu Socjalnego w celu poprawy możliwości zatrudnienia robotników i przyczynienia się do podniesienia ich stopy życiowej;
- j. utworzenie Europejskiego Banku Inwestycyjnego w celu ułatwienia ekspansji ekonomicznej Wspólnoty przez stworzenie nowych zasobów; [...]

Wiek XX w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 346.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jak rozumiano Wspólny Rynek zgodnie z założeniami traktatu ustanawiającego EWG. W jakim stopniu realizacja tych założeń miała zmienić europejską rzeczywistość gospodarczą?

Europejskie
Stowarzyszenie
Wolnego Handlu

dynamika
integracji

Również kraje, które nie należały do EWG, dostrzegały korzyści płynące z polityki wolnego handlu międzynarodowego. Dlatego w 1960 r. **Wielka Brytania, Dania, Norwegia, Szwecja, Portugalia, Szwajcaria i Austria** utworzyły **Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA)**.

Procesy zjednoczeniowe były często spowalniane z powodu obaw przed ograniczeniem suwerenności poszczególnych państw oraz w wyniku rozbieżności interesów rządów krajów europejskich. Sceptyczna wobec idei integracyjnej pozostawała zwłaszcza **Wielka Brytania**. Także **Charles de Gaulle** – prezydent Francji w latach 60. – głosił koncepcję „Europy Ojczyzn” i sprzeciwiał się wzrostowi znaczenia ponadnarodowych struktur politycznych. Ponadto **Francja długo blokowała przystąpienie do EWG Wielkiej Brytanii**, gdyż postrzegała ją jako państwo zbyt silnie związane z USA. W Paryżu nastawiano się raczej na współpracę z Niemcami Zachodnimi.

Włoski znaczek z serii *Europa*, 1957 r.

Charles de Gaulle i Konrad Adenauer podczas manifestacji popierającej integrację europejską, Bonn, wrzesień 1962 r.

Hasła na transparentach głoszą: „Niech żyje Francja. Niech żyje zjednoczona Europa” oraz „Chcemy europejskiej federacji”.

Pawilon EWG na wystawie światowej EXPO'67 w Kanadzie

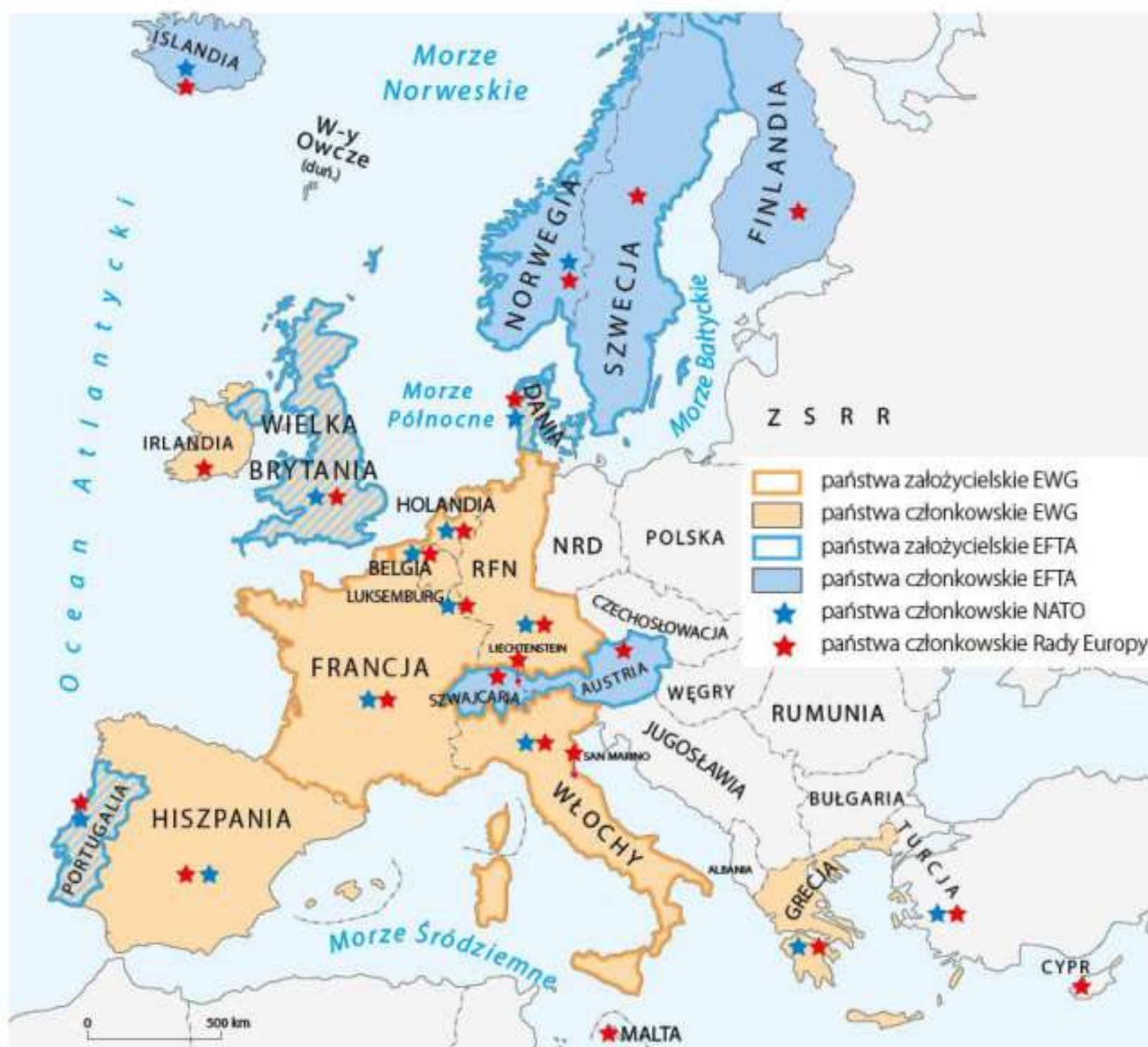
Architektura budynku odwołuje się do kształtu diamentu (czyli minerału zbudowanego z czystego węgla), co ma przypominać o początkach wspólnego rynku, tworzonego wokół węgla i stali.

W latach 70. tendencje integracyjne znów jednak zaczęły brać górę. W największym stopniu przyczyniła się do tego **chęć przewyciężenia trudności gospodarczych**, które dotknęły wówczas wiele krajów zachodnioeuropejskich. **W 1973 r. Wielka Brytania oraz Dania opuściły EFTA i wstąpiły do EWG.** W tym samym roku do EWG przystąpiła także **Irlandia**. Natomiast Norwegia, której rząd również zamierzał to uczynić, nie stała się ostatecznie członkiem EWG, ponieważ jej obywatele wypowiedzieli się w referendum przeciwko przystąpieniu do tej organizacji. Pod koniec lat 70. wprowadzono wolny handel artykułami przemysłowymi między członkami obu europejskich organizacji gospodarczych: EWG i EFTA.

◀ **rozszerzenie EWG w 1973 r.**

W połowie lat 70. upadły dyktatorskie rządy sprawujące dotąd władzę w Portugalii, Hiszpanii i Grecji. Otworzyło to wymienionym krajom drogę do starań o członkostwo w organizacjach jednoczącej się Europy. W 1981 r. **do EWG przystąpiła Grecja**, a w 1986 r. – **Hiszpania** (już od 1982 r. w NATO) oraz **Portugalia**. Ta ostatnia opuściła wówczas **EFTA**, do której wstąpiła natomiast w tym czasie **Finlandia**. Wraz ze zjednoczeniem Niemiec w 1990 r. (zobacz rozdz. IV.3.) **obszar dawnego NRD**, włączony do RFN, stał się automatycznie częścią EWG.

◀ **rozszerzenie EWG w latach 80.**

Integracja europejska do końca lat 80. XX w.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przetwórz genezę dążeń do integracji europejskiej, które doszły do głosu po II wojnie światowej.
2. Znajdź w opracowaniach historycznych informacje na temat kolejnych osób uznawanych za „ojców integracji europejskiej” – Jeana Monneta i Alcide De Gasperiego. Sporządź dotyczące ich notki biograficzne, zwróć szczególną uwagę na ich wkład w europejskie procesy zjednoczeniowe.
3. Omów kolejne etapy procesu integracji europejskiej do lat 80. XX w. Jakie dziedziny życia publicznego obejmowała integracja?

4. Przedstaw najważniejsze organizacje europejskie oraz cele ich działalności. Wymień państwa, które stały się ich członkami.
5. Wskaż czynniki sprzyjające oraz utrudniające realizację idei integracji europejskiej. Dlaczego – twoim zdaniem – dążenia integracyjne przeważały? Jakie motywacje odegrały decydującą rolę?
6. Zastanów się, w jaki sposób integracja europejska wpływała na społeczeństwa objętych nią państw. Jakie zmiany przyniosła mieszkańcom zachodniej Europy?

PODSUMOWANIE LEKCJI

Narastanie dążeń integracyjnych, które objęły początkowo część państw zachodniej Europy, miało wiele przyczyn. Wśród nich znalazły się potrzeby powojennej odbudowy, chęć wzmocnienia gospodarczego państw europejskich przez współpracę, konieczność jedności wobec zagrożenia komunistycznego, a także pragnienie zagwarantowania pokoju.

◀ s. 108

W 1949 r. powstała Rada Europy mająca koordynować wielopłaszczyznową współpracę państw europejskich. Z czasem jej głównym zadaniem stała się dbałość o przestrzeganie praw człowieka.

◀ s. 109

W 1951 r. sześć państw zachodnioeuropejskich: Francja, Belgia, Holandia, Luksemburg, RFN i Włochy, utworzyło Europejską Wspólnotę Węgla i Stali.

◀ s. 110

Na mocy traktatów rzymskich z 1957 r., podpisanych przez sześć wymienionych państw, na początku 1958 r. rozpoczęła działalność Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG). Jej celem było stworzenie wspólnego rynku towarów i usług państw członkowskich.

◀ s. 110

W praktyce europejski wspólny rynek narodził się w 1968 r. w wyniku zniesienia ciał na produkty rolne i przemysłowe w wymianie handlowej w obrębie EWG.

◀ s. 111

Inna grupa państw zachodnioeuropejskich utworzyła w 1960 r. Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA).

◀ s. 112

Procesy integracyjne były w pewnych okresach wyhamowywane, głównie z powodu obaw o daleko idące ograniczenie suwerenności poszczególnych państw. Jednak względy gospodarcze spowodowały ponowne przyspieszenie integracji w latach 70.

◀ s. 112

W 1973 r. do EWG przystąpiły Wielka Brytania, Irlandia i Dania.

◀ s. 113

W 1981 r. członkiem EWG stała się Grecja, a w 1986 r. – Hiszpania i Portugalia.

◀ s. 113

10. Przemiany cywilizacyjne i społeczne po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z najważniejszymi przemianami społeczno-gospodarczymi po II wojnie światowej;
- dowiesz się, jakie znaczenie miał rozwój naukowo-techniczny, w tym nowe środki komunikacji;
- przeczytasz o przemianach obyczajowych, kulturze masowej oraz kulturze młodzieżowej.

Kwestie demograficzne

zmiany
demograficzne

- **Liczba ludności świata przyrastała w okresie powojennym w tempie niespotykanym w dziejach.** W 1950 r. Ziemię zamieszkiwało około 2,5 miliarda osób. W końcu lat 80. ta liczba przekroczyła 5 miliardów (a w 2017 r. 7,5 mld). Skala tego przyrostu była **największa w słabo rozwiniętych gospodarczo regionach Azji i Afryki Podzwrotnikowej oraz w Ameryce Łacińskiej**, a zdecydowanie mniejsza – w najzamożniejszych rejonach Europy i Ameryki Północnej. Na całym świecie postępowało zjawisko przemieszczania się ludności ze wsi do **miast**. W połowie XX w. żyło w nich niespełna 30% ludności globu, natomiast obecnie jest to już ponad 50%. Po II wojnie światowej ludność niektórych miast przekroczyła – po raz pierwszy w historii – 10 milionów mieszkańców.

Tokio – uznawane dziś za największe miasto świata

W krajach rozwiniętych gospodarczo systematycznie **wzrastała przeciętna długość życia**, która przekroczyła 70 lat. **Znacznie niższa** była natomiast

w **najbiedniejszych państwach świata** (zwłaszcza afrykańskich). Mimo to właśnie w tych krajach następował **największy przyrost naturalny**, gdyż **rodziło się w nich najwięcej dzieci**. Wiąże się to między innymi z dominującym tam **tradycyjnym modelem wielodzietnej rodziny**. Ponieważ ciężka praca stanowi w najbiedniejszych krajach jedyny sposób na zapewnienie rodzinie przetrwania, **dzieci podejmują pracę** w gospodarstwie lub poza nim już w wieku kilku lat oraz stają się zabezpieczeniem bytu swoich rodziców na starość. W bogatszych **krajach Zachodu** rodzi się zdecydowanie **mniej dzieci**. Wynika to zarówno z odmiennej obyczajowości, jak i z czynników ekonomicznych. **Kobiety** uzyskały tu **większą niezależność** oraz możliwości realizacji swoich ambicji poza domem. Ponadto **koszty wychowania i wykształcenia potomstwa** przewyższyły w tych krajach przewidywane zyski rodziny z ich pracy – tym bardziej, że w coraz późniejszym wieku młodzi ludzie ją podejmują.

**Liczba urodzonych dzieci przypadająca na jedną kobietę w 1990 r.
w wybranych krajach świata**

EUROPA	Wielka Brytania	1,8
	Polska	2,05
	Szwecja	2,1
AFRYKA	Algieria	4,7
	Nigeria	6,4
	Demokratyczna Republika Konga	7,1
AZJA	Japonia	1,55
	Indie	3,9
	Pakistan	6,0
OBIE AMERYKI	USA	2,1
	Brazylia	2,8
	Meksyk	3,4
AUSTRALIA		1,9
CAŁY ŚWIAT		3,2

Państwa najzamożniejsze stanęły przed problemem **starzenia się społeczeństwa**. Dotyczy to przede wszystkim krajów **Europy**, a także **Japonii**. Zwiększa się stale odsetek osób, które nie pracują już zawodowo ze względu na przekroczenie wieku emerytalnego. Stanowi to obciążenie dla gospodarki. Duże są **koszty opieki zdrowotnej** nad osobami starszymi. Poważnie obciążone są również systemy emerytalne. W wielu gałęziach gospodarki **brakuje rąk do pracy**. W większości państw wysoko rozwiniętych niedobory te wyrównuje **napiływ imigrantów** z biedniejszej części świata.

Współcześnie rośnie znaczenie – zarówno pod względem ekonomicznym, jak i politycznym oraz kulturowym – **migracji ludności**. Przyczyny opuszczania przez wiele osób swojego kraju mają charakter materialny, związany z **poszukiwaniem**

środków do życia. W innych przypadkach migracje są następstwem **wojen** bądź **prześladowań politycznych.** Po II wojnie światowej migranci udawali się głównie do **Ameryki Północnej** i **zachodniej Europy.** Do państw europejskich napływali często mieszkańcy ich dawnych kolonii.

Gospodarka a społeczeństwo

Dla gospodarki XX w. charakterystyczne stały się **zależności ekonomiczne** między różnymi regionami świata, **wymiana handlowa na skalę globalną** oraz **rozwój inwestycji i przedsiębiorstw o zasięgu wykraczającym poza granice jednego państwa.** Świat przekształcił się w wielką arenę wymiany handlowej i rywalizacji gospodarczej.

rozwarstwienie
ekonomiczne

Całkowite bogactwo świata rośnie, choć jego rozdział stawiał się coraz bardziej nierówny. Dotyczyło to **różnic zamożności** zarówno **między członkami jednej społeczności,** jak i **między różnymi rejonami świata.** W wielu miastach świata narastały kontrasty w zakresie zamożności ich mieszkańców. Bardzo liczne stały się dzielnice biedy – **slumsy**, w Brazylii określane jako **fawe** – położone na obrzeżach największych metropolii. Ich mieszkańcy, ze względu na niskie wykształcenie i kwalifikacje, pozostają bezrobotni bądź zdobywają niskopłatne prace. Warunki mieszkaniowe w slumsach są bardzo złe, często brakuje dostępu do wody i elektryczności. Poza tym zaczęto mówić (w uproszczeniu) o podziale globu na **bogatą Północ** i **biedne Południe.** Do **państw najzamożniejszych** należały nie tylko kraje będące liderami rozwoju gospodarczego już wcześniej (państwa Europy Zachodniej, USA, Kanada, Australia), lecz także te od niedawna znajdujące się na ścieżce szybkiego rozwoju (Japonia, niektóre kraje Dalekiego Wschodu i zasobne w ropę naftową państwa Bliskiego Wschodu). Wśród **krajów najstabilniej rozwiniętych gospodarczo i najbiedniejszych** znajdują się państwa z niemal całej Afryki i południowej Azji, a także niektóre kraje Ameryki Łacińskiej (gdzie występują bardzo duże kontrasty społeczne).

Fawela w São Paulo w Brazylii oraz slumsy w Dżakarcie – stolicy Indonezji, lata 70.

W tych warunkach nastąpił **rozwój międzynarodowych korporacji**, które opierają swoją potęgę na swobodnym rozmieszczaniu w różnych krajach świata **ośrodków** zarówno **produkcji**, jak i **zbytu towarów**. Zakłady produkcyjne lokalizują one **w krajach, w których siła robocza jest tania**, a ponadto często **nie przestrzega się praw pracowniczych, zasad bezpieczeństwa czy ograniczeń pracy nieletnich**. Te kraje i ich mieszkańcy uzyskują jedynie ograniczone korzyści z umiejscowionej w nich wytwórczości, ponieważ zyski wypływają w większości za granicę.

Demonstranci domagają się ukarania winnych w 26. rocznicę katastrofy w zakładach chemicznych w Bhopalu w Indiach

Nocą z 2 na 3 grudnia 1984 r. w należących do amerykańskiej korporacji zakładach produkujących środki ochrony roślin doszło do awarii. W jej wyniku nastąpiło uwolnienie trującego gazu. Szybko przemieścił się on do dzielnic mieszkalnych miasta. Zginęło od razu od 2000 do 3000 osób, kilkanaście tysięcy zmarło w następnych dniach.

W wyniku **postępu naukowo-technicznego** przemysł oferował **coraz to nowsze i doskonalsze produkty**. Usprawnienie procesu ich wytwarzania powodowało, że stawały się też tańsze i łatwiej dostępne. Dużo uwagi poświęcono **wzrostowi wydajności pracy** dzięki **lepszemu zarządzaniu**. Z czasem następowały również **automatyzacja** oraz **komputeryzacja produkcji**. W efekcie rosła zamożność społeczeństw Zachodu. Uznawanie za cel życiowy sukcesu zawodowego czy bogacenia się i nabywania dóbr materialnych napędzało rozwój ekonomiczny. W krajach najlepiej rozwiniętych narodziło się tak zwane **społeczeństwo dobrobytu**, nastawione na konsumpcję luksusowych dóbr. Czas użytkowania produktów coraz bardziej się przy tym skracał. Na rynek trafiały wciąż nowe modele, a potrzeba posiadania najnowszego egzemplarza okazała się charakterystyczna dla mentalności **społeczeństwa konsumpcyjnego**. Samochód, sprzęty gospodarstwa domowego, telewizor, kosmetyki, a także wyjazdy wakacyjne czy wizyty w restauracji stały się **wyznacznikiem pozycji społecznej**. Chociaż lata 60. przyniosły epizod gwałtownego protestu młodzieży i ludzi kontrkultury przeciw konsumpcyjnemu stylowi życia, nie powstrzymało

to tej tendencji. Niewiele zmieniały też napomnienia wygłaszane przez duchowych różnych wyznań.

Strona z biuletynu zakładu dostarczającego energię elektryczną dla Seattle w Stanach Zjednoczonych, 1947 r. Umieszczony na niej napis głosi: „Szczęśliwe kobiety mają automatyczne, elektryczne podgrzewacze wody”.

społeczeństwa
informacyjne

W najbardziej zaawansowanych gospodarczo krajach **dobiegał końca etap społeczeństwa przemysłowego**. W kolejnej fazie najwięcej osób pracowało już nie w przemyśle, a w **sektorze usług**. W Europie ta zmiana nastąpiła około 1975 r. Nie był to etap ostatni. Na przełomie XX i XXI w. kilka najbardziej rozwiniętych państw świata wkroczyło w stadium **społeczeństwa informacyjnego**, w którym głównym źródłem bogactwa staje się wiedza i przetwarzanie informacji.

Rolnictwo, dzięki zastosowaniu nowych technologii, ogromnie się zmieniło. Produkcja rolna w **krajach najbogatszych** upodabniała się stopniowo do form produkcji typowych dla przedsiębiorstw. **Gospodarstwa rolne stawały się większe** oraz specjalizowały się w produkcji **jednego rodzaju żywności**, a także postępowała w nich mechanizacja prac rolnych. **Wzrost plonów** wynikał z zastosowania na masową skalę nawozów sztucznych oraz chemicznych środków ochrony roślin.

Jednak **biedniejsze regiony** – przede wszystkim na obszarze Azji i Afryki – wciąż zmagaly się z niedoborem żywności. Przeważały **małe, rodzinne gospodarstwa**, których właściciele nie było stać na stosowanie nowoczesnych technik rolnych. W latach 60. XX w. z inicjatywy ONZ podjęto działania (tzw. **zielona rewolucja**) zmierzające do unowocześnienia produkcji rolnej na tych terenach. Największe znaczenie miało **upowszechnienie nowych odmian zbóż** – przynoszących większe plony i odpornych na choroby. Uzupełniającymi działaniami było finansowe **wsparcie stosowania nawozów sztucznych** oraz **budowy systemów nawadniających pola**. Najlepsze efekty udało się osiągnąć w Azji Środ-

kowej i Południowo-Wschodniej. Na innych obszarach nie uzyskano jednak tak znaczącego sukcesu. W wielu państwach afrykańskich (zwłaszcza na południe od Sahary) wciąż powtarzały się **klęski głodu** na wielką skalę. Jeszcze w latach 80. z głodu umierało na świecie rocznie około 15 milionów osób.

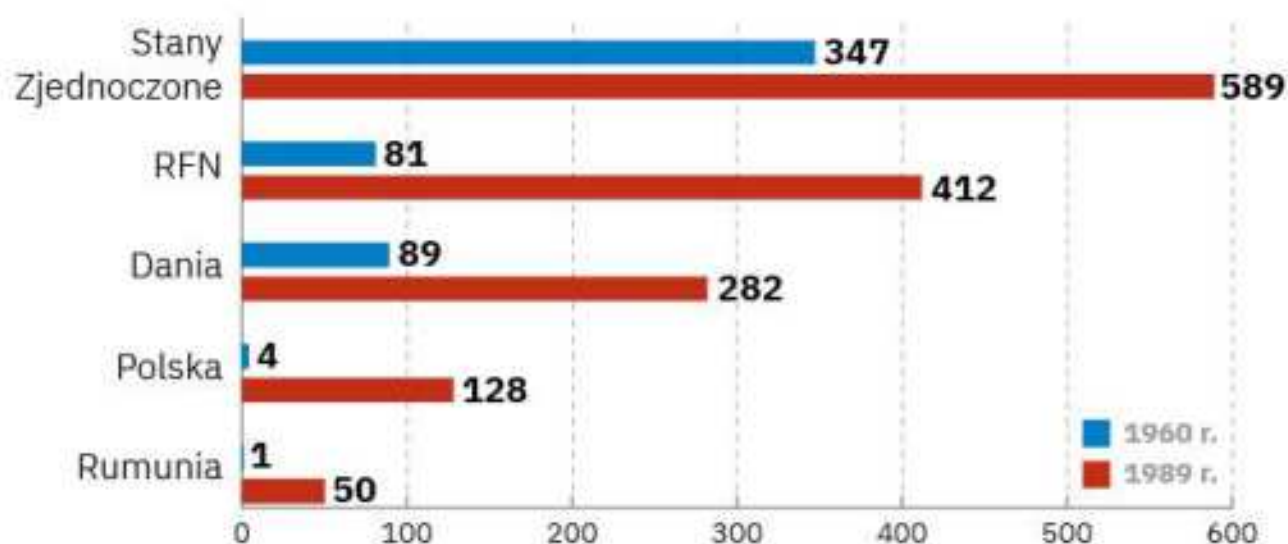
Wpływ rozwoju naukowo-technicznego na życie codzienne

W 2. połowie XX w. najbardziej rewolucyjny postęp technologiczny nastąpił w dziedzinie komunikacji oraz gromadzenia i przekazywania informacji. Dlatego za symbole tej epoki uznaje się telewizor, komputer osobisty czy też telefon komórkowy.

rozwój naukowo-techniczny

Pierwsze **transmisje** telewizyjne przeprowadzono jeszcze przed wojną. Jednak liczba użytkowników **telewizji** w zamożniejszych krajach stała się znacząca dopiero w latach 50. Od połowy następnej dekady filmy i inne programy można było oglądać niezależnie od bezpośredniego przekazu telewizyjnego dzięki **magnetowidom**. Z kolei **muzyka** od połowy wieku stała się dostępna na **płytkach długogrających** (nawet 25 min nagrania na jednej stronie płyty), a od lat 70. – na **kasetach magnetofonowych**. Lata 80. przyniosły niezwykłą rewolucję – dzięki stworzonym przez japońską firmę lekkim i poręcznym **walkmanom** (czytaj: łokmenom) można było wygodnie słuchać muzyki w dowolnym miejscu. W tym samym czasie pojawiły się w sprzedaży **płyty i odtwarzacze CD**, w efekcie czego płyty kompaktowe zyskiwały coraz większą popularność, a płyty analogowe zniknęły z rynku. Przed końcem XX w. pojawił się format **DVD**, który okazał się uniwersalnym nośnikiem obrazu, dźwięku i wszelkich danych.

W dziedzinie środków transportu zmiany polegały w dużej mierze na wzroście ich dostępności. **Samochód** stał się **codziennym środkiem komunikacji dla mieszkańców rozrastających się miast**, a także najprostszym sposobem pokonywania większych odległości. Rozbudowywano intensywnie **sieci autostrad**. W zamożniejszych krajach także **podróże lotnicze** przestały być przywilejem elit.

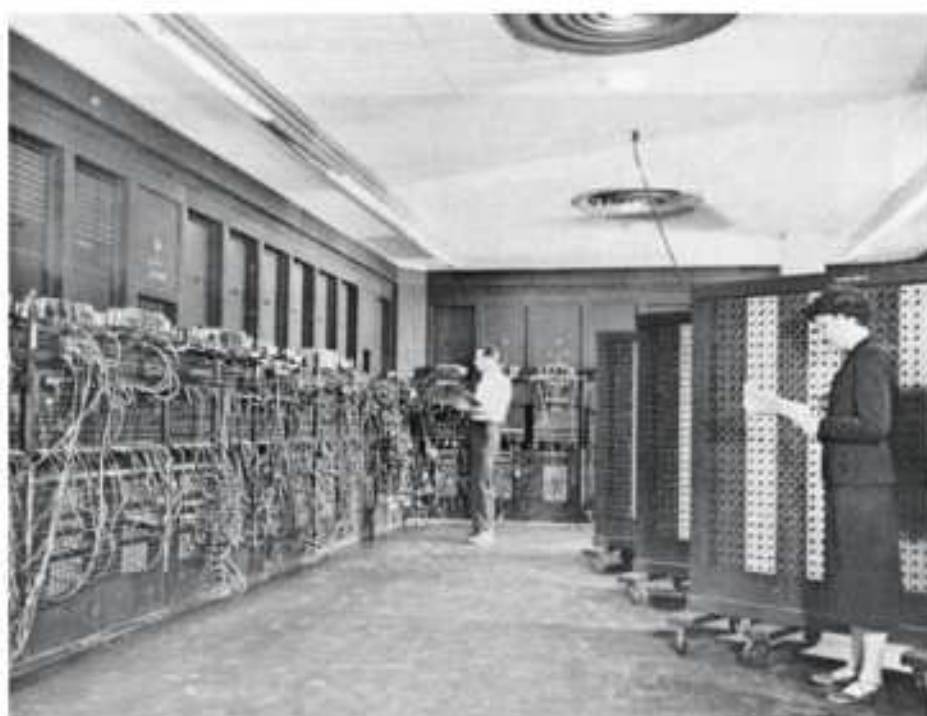
Liczba samochodów osobowych na tysiąc mieszkańców w wybranych krajach w 1960 i 1989 r.

W dziedzinie przetwarzania informacji nową epoką stało się po wojnie zbudowanie pierwszych **komputerów**. Początkowo były one wykorzystywane przez wojsko, rządy i instytuty naukowe. Nie przypuszczano, że mogą stać się towarem rynkowym i zainteresować zwykłych ludzi. Przełomu pod tym względem dokonali **Steve Wozniak** (czytaj: stiw wozniak) i **Steve Jobs** (czytaj: džobs).

komputery osobiste ▶

internet ▶

W 1977 r. skonstruowali pierwszy **komputer osobisty**, który wszedł do masowej produkcji. W latach 80. w najzamożniejszych krajach komputery stały się powszechnie dostępne. Pomysł łączenia komputerów w sieci pojawił się w latach 60. Tworzono je dla celów wojskowych oraz naukowych. Obejmowały jednak tylko ograniczoną ilość maszyn. Sieć globalna, czyli **internet**, narodziła się natomiast na przełomie lat. 80. i 90. Stopniowo zrewolucjonizowała ona łączność i przekaz informacji. Możliwości komunikowania się ludzi poszerzyła też w niezwykłym stopniu rozwijająca się w tym samym okresie **telefonnia komórkowa**.

Pracownicy obsługujący komputer ENIAC, 1946 r.

ENIAC – uznawany za pierwszy komputer – powstał w USA w latach 1943–1945. W 1946 r. został przekazany na potrzeby armii. Wykorzystywano go m.in. przy pracach nad bombą wodorową, ale także przy analizach promieniowania kosmicznego. Jego działanie opierało się na 18 800 lampach elektronowych. ENIAC składał się z 45 szaf i ważył ok. 30 t.

Chlubą ludzkości w 2. połowie XX w. stał się **podbój kosmosu**. W dużym stopniu napędzała go zimnowojenna rywalizacja między supermocarstwami. Początkowo przewagę zdawał się mieć **Związek Radziecki**. Jesienią 1957 r. umieścił na orbicie **pierwszego sztucznego satelitę Ziemi**. USA wystrzeliły swojego satelitę trzy miesiące później. ZSRR jako pierwszy wysłał **w kosmos człowieka** (był nim **Jurij Gagarin**) – na-

Neil Armstrong na powierzchni Księżyca podczas pracy przy statku, 21 lipca 1969 r.

stąpiło to w **1961 r.** Jednak **Amerykanie** w spektakularny sposób wysunęli się na czoło rywalizacji w **lipcu 1969 r.** Wówczas to ich statek jako pierwszy **wylądował na Księżycu**, a **Neil Armstrong** stał się pierwszym człowiekiem, który postawił na nim stopę. W latach 70., gdy napięcie między mocarstwami nieco zmalało, doszło do radziecko-amerykańskiej współpracy w kosmosie.

lądowanie na Księżycu

„ *To jest mały krok dla człowieka, ale wielki skok dla ludzkości.*

~ Neil Armstrong

Osiągnięcia w opanowywaniu najbliższej przestrzeni okołozemskiej miały bardzo duże znaczenie. Umieszczone na orbicie **sztuczne satelity** odpowiadają obecnie za wiele kluczowych dziedzin życia. Przekazują sygnały telewizyjne i radiowe, są podstawą systemów telefonii komórkowej, internetu i nawigacji GPS, a także prowadzą obserwacje umożliwiające prognozowanie pogody.

Po II wojnie światowej niezwykle dynamicznie rozwijały się także nauki przyrodnicze, a w konsekwencji – **medycyna**. W 1952 r. wynaleziono **szczepionkę przeciw polio**, a w 1974 r. – przeciw **ospie wietrznej**. Dzięki **upowszechnieniu szczepień** oraz **antybiotyków** ograniczono występowanie chorób zakaźnych na całym świecie. W końcu lat 60. zaczęto **przeszczepiać najważniejsze narządy** (nerki, wątrobę, serce). Sukcesem w rozwiązywaniu **problemów bezpłodności** okazało się pierwsze udane **zapłodnienie in vitro** (pozaustrojowe), do którego doszło pod koniec lat 70. Podstawą osiągnięć medycyny stał się też **rozwój metod rozpoznawania schorzeń**. Już w połowie lat 50. wprowadzono do użytku ultrasonograf (**USG**), a z końcem lat 60. – **tomograf komputerowy**. Wielkim osiągnięciem nauk przyrodniczych było **odkrycie struktury DNA w 1953 r.** Dzięki temu rozpoznano genetyczne przyczyny wielu chorób i określono dziedziczne ryzyko zapadnięcia na nie.

rozwój medycyny

Przemiany społeczno-obyczajowe w cywilizacji Zachodu

W krajach Zachodu nastąpiły po II wojnie światowej daleko idące zmiany w zakresie norm społecznych. **Te procesy przyspieszyły zwłaszcza w latach 60. i 70.** Objęły przekształcenia modelu rodziny, roli płci i seksualności, a także sposobu życia młodzieży, pracy oraz spędzania wolnego czasu.

zmiany społeczno-obyczajowe

Do lat 60. przeważał tradycyjny model rodziny. Opierał się on na wzorcu patriarchalnym, według którego mężczyzna, będący głową rodziny, odpowiadał za jej utrzymanie. Czasami jako jedyny podejmował pracę zawodową. Jego autorytet i władza dotyczyły zarówno żony, jak i dzieci, ewentualnie innych osób pozostających na jego utrzymaniu. Przestrzenią przeznaczoną dla kobiety pozostawał dom, a jej podstawowym zadaniem była troska o jego utrzymanie i o wychowanie dzieci. W życiu towarzyskim do obowiązków żony należało dobrze się prezentować u boku męża. Wiele zawodów pozostawało dla kobiet niedostępnych. W takiej sytuacji w **życiu publicznym, politycznym, zawodowym dominowali mężczyźni**. Jednak **zatrudnienie kobiet** systematycznie rosło. W latach 70. w USA pracowała już ponad połowa z nich. W Europie Zachodniej ten poziom

osiągnięto 10 lat później. Długo natomiast kobiety nie miały dostępu do bardziej prestiżowych zawodów ani nie osiągały wyższych szczebli kariery. Dopiero schyłek XX w. zbliżył kobiety do rzeczywistego równouprawnienia zawodowego w krajach Zachodu.

Bohaterowie amerykańskiego serialu telewizyjnego *Father Knows Best* (Ojciec wie najlepiej)

Serial komediowy *Father Knows Best* miał najpierw formę radiową, natomiast w 2. połowie lat 50. zyskał ogromną popularność w formie telewizyjnej. Stanowił pochwałę rodziny, w której każdy zna swoje miejsce – ojciec pracuje zawodowo, a matka jest gospodynią domową. Amerykańskim marzeniem tego czasu był domek na przedmieściu otoczony przystrzyżonym trawnikiem i z co najmniej jednym samochodem w garażu. W takim miejscu życie miało biec harmonijnie, nikt nie występował z kontrowersyjnymi poglądami, wszyscy w okolicy zachowywali się podobnie, niemal identycznie się ubierali i podobnie urządzali wnętrza domów. W latach 60. w USA ten konsumpcyjny i zachowawczy styl życia spotkał się z gwałtownym atakiem pokolenia hippisów.

rewolucja
obyczajowa

Po wojnie, zwłaszcza w latach 60., nastąpiło przyspieszenie przemian obyczajowych, związanych między innymi z uniezależnieniem się kultury młodzieżowej. Efektem zmian było zjawisko określane jako **rewolucja seksualna i obyczajowa**. Społeczeństwo zaczęło dopuszczać niektóre zachowania postrzegane dotąd jako publiczny skandal. Należały do nich relacje intymne przed ślubem, włącznie ze wspólnym zamieszkaniem pary młodych osób, czy też zupełna rezygnacja przez nich z zawarcia małżeństwa. Posiadanie **nieślubnych dzieci** przestało być kompromitujące. Przykładowo: w krajach skandynawskich stanowiły one w 1960 r. około 10% urodzonych, natomiast w 1990 r. już prawie połowa dzieci rodziła się poza małżeństwami. W USA było ich wtedy 20%. Znacznie wzrosła – zwłaszcza w wielkich miastach – liczba osób, które nie wchodzi w trwałe związki. Te osoby, niegdyś określane jako stare panny i starzy kawalerowie, a dziś jako **single**, przestały być wyjątkiem. Ponadto **rozwoły** stały się do początku lat 70. nie tylko legalne niemal w całej Europie (poza Irlandią, Hiszpanią i Portugalią, gdzie ich legalizacja nastąpiła najpóźniej), lecz także akceptowane społecznie. Ich liczba zaczęła też gwałtownie rosnać.

Minispódniczka, zaprojektowana przez Mary Quant (czytaj: mery kuant), na brytyjskim znaczku pocztowym z 2009 r.

Jednym z symboli lat 60. stała się minispódniczka – odważny element stroju będący oznaką obyczajowego wyzwolenia kobiet. Podobne kontrowersje wzbudził wcześniej dwuczęściowy strój kąpielowy, czyli bikini, które zastępowało jedynie najbardziej intymne części kobiecego ciała. Pojawiło się tuż po wojnie, a popularność zdobyło na przełomie lat 50. i 60.

Stopniowo wzrastała dostępność i skuteczność **środków antykoncepcyjnych**. Efektami stały się nie tylko łatwiejsze planowanie liczby potomstwa, lecz także **większa swoboda seksualna**, która stała się jednym z charakterystycznych cech przemiany obyczajowej. W większości krajów Zachodu u schyłku lat 60. bądź w latach 70. prawo uznało za legalną – choć pod określonymi warunkami – **aborcję**. Wymienione czynniki miały poważny wpływ na spadek liczby urodzeń.

W latach 60. i 70. kolejne kraje **znosiły karalność kontaktów homoseksualnych**. W Stanach Zjednoczonych jako pierwszy dopuścił je **stan Illinois** (czytaj: ilinoj) w **1962 r.** Wielka Brytania zaprzestała ich karania w 1968 r. **Ruch na rzecz praw mniejszości seksualnych** rozwinął się z końcem lat 60. jako jeden z nowych ruchów społecznych. Homoseksualność przestała też być tematem przemilczanym w mediach i życiu publicznym, a osoby homoseksualne na Zachodzie coraz częściej rezygnowały z ukrywania swojej orientacji. W **1989 r. Dania** jako pierwszy kraj **zalegalizowała jedнопłciowe związki partnerskie**.

Jednym z najsilniejszych ruchów społecznych stał się **ruch feministyczny**. W omawianym okresie był to tak zwany **feminizm drugiej fali**, czyli nowa faza działań na rzecz emancypacji kobiet, zapoczątkowanych w XIX w. (zobacz podręcznik do klasy 3). Jego przedstawicielki wskazywały, że w patriarchalnym społeczeństwie kobiety nie mają możliwości pełnej realizacji swoich ambicji – zwłaszcza w sferze zawodowej czy politycznej. Feministki domagały się także **pełnej równości dla kobiet w życiu rodzinnym** i w podziale obowiązków domowych. **Postulowały, aby normy etyczne dotyczące obyczajowości i życia seksualnego były takie same dla obu płci**. Te hasła, jako związane z życiem prywatnym, okazały się szczególnie trudne do realizacji.

◀ ruch feministyczny

Działaczki feministyczne związane z amerykańską Narodową Organizacją Kobiet (druga od lewej to jej założycielka – Betty Friedan, czytaj: beti friden), 1968 r.

Narodowa Organizacja Kobiet, powstała w 1966 r., była pierwszą masową organizacją kobiecą w USA. Wśród jej założycielek największą sławą cieszyła się Betty Friedan – autorka książki *Mistyka kobiecości*. W tej publikacji przekonywała, że normy społeczne, które ograniczają rolę kobiet do prowadzenia domu i opieki nad rodziną, czynią je nieszczęśliwymi i niespełnionymi. Postulowała otwarcie dla kobiet możliwości robienia karier zawodowych i podejmowania innych aktywności w życiu publicznym.

Opinia historyka na temat znaczenia przemian społecznych zapoczątkowanych w latach 60. XX w.

Na krótką metę praktyczne osiągnięcia lat sześćdziesiątych wydawały się niewielkie. Osiemnastolatki otrzymali prawo głosu*, najpierw w Wielkiej Brytanii, później w innych krajach. Uniwersytety próbowały, z różnym skutkiem, unowocześnić swoją bazę materialną oraz programy nauczania i uważały się za bardziej otwarte na postulaty studentów. W następnym dziesięcioleciu niemal wszędzie zwiększył się dostęp do rozwodów, aborcji i antykoncepcji, a ograniczenia dotyczące zachowań seksualnych – przedstawianych czy praktykowanych – w większości zniknęły. [...] Wzięte łącznie, zmiany te stanowią podstawę kulturowego przeobrażenia społeczeństwa europejskiego, ale trudno je uznać za „rewolucję” zapowiadaną przez hasła i działania pokolenia 1968. [...]

Ale jeśli wydawało się, że lat sześćdziesiątych nikt nie oplakuje i że pozostawiają po sobie niewiele trwałych pomników, było tak zapewne dlatego, że zmiany, które bez wątpienia przyniosły, były tak wszechogarniające, że wydawały się naturalne i – już na początku lat siedemdziesiątych – zupełnie normalne. Na początku dekady Europa była rządzona przez i – można by odnieść wrażenie – dla ludzi starych. Władza, w sypialni, domu, na ulicach, w placówkach oświatowych, miejscach pracy, w mediach czy polityce, nie była kwestionowana. Jednak przez te dziesięć lat ci „starzy” (Churchill, Adenauer, de Gaulle) poumierali. Władza albo wycofała się z większości sfer życia społecznego, albo też była uznawana tylko pozornie. W jednych krajach – we Francji i Włoszech – okres przejściowy był dość dramatyczny. W innych – może w Wielkiej Brytanii – rozciągał się na lata i jego rozmiary można było w pełni ocenić dopiero z perspektywy czasu.

Tony Judt, *Powojnie. Historia Europy od roku 1945*, tłum. R. Bartold, Poznań 2008, s. 526–527.

* Wcześniej w wielu państwach w wyborach można było głosować dopiero po osiągnięciu 21. roku życia.

Ćwiczenia

1. Wskaż, które sfery życia prywatnego i publicznego – zdaniem autora – najbardziej się zmieniały w wyniku obyczajowej rewolty lat 60.
2. Czy – twoim zdaniem – trafne jest spostrzeżenie autora, że zmiany zapoczątkowane w latach 60. „były tak wszechogarniające, że wydawały się naturalne”? Poszukaj w internecie wypowiedzi oceniających dekadę lat 60. Jaka jest twoja opinia o zakresie i następstwach tych zmian?

Demonstracja studencka w Berlinie Zachodnim, 1968 r.

Na zdjęciu widać m.in. flagę Wietkongu oraz portret Ché Guevary. Sprzeciw wobec wojny w Wietnamie łączyli protestujący z poparciem dla komunistycznego Wietkongu oraz rządu Wietnamu Północnego i Ho Chi Minha. Natomiast jeden z przywódców rewolucji kubańskiej – Ché Guevara – stał się dla pokolenia '68 ideałem rewolucjonisty. Jego śmierć w 1967 r. nastąpiła, gdy bunt młodzieżowy w Europie zbliżał się do kulminacyjnego punktu. Ché Guevara został rozstrzelany przez wojska rządowe w Boliwii, gdzie starał się wywołać kolejną rewolucję (wcześniej podobne działania podejmował w afrykańskim Kongu). Szybko otoczyła go romantyczna legenda. Nikt z jego wielbicieli nie chciał wiedzieć o stosowanych przez niego na Kubie metodach walki z przeciwnikami politycznymi i o orzekanych wyrokach śmierci ani o obozach ciężkich robót, do których trafiali także młodzi ludzie nieprzystający do rygorystyki obyczajowej, jaki zapanował w komunistycznej Kubie.

Tendencje w przemianach kulturowych

Nowym, ważnym zjawiskiem społecznym było **wyodrębnienie się kultury młodzieżowej**. Stało się ono charakterystyczne dla przemian w kulturze Zachodu, a inspiracje przychodziły zwłaszcza ze **Stanów Zjednoczonych**. Młodzież po raz pierwszy wytworzyła **wspólny model kulturowy, przeciwstawiony obyczajowości pokolenia rodziców**. Nastąpiło to już w latach 50. wraz z pojawieniem się takich idoli, jak James Dean (czytaj: dżejms din) czy Elvis Presley (czytaj: elwis preslej). W latach 60. pokolenie hippisów jeszcze bardziej przyspieszyło zachodzące zmiany. Z czasem nastąpiło wręcz odwrócenie dotychczasowych reguł relacji międzypokoleniowych. Odtąd to dorośli coraz częściej podchwytywali wzorce kultury młodzieżowej i znajdowali w niej atrakcyjne propozycje stylu życia.

kultura młodzieżowa

„*W tym świecie dorośli są imigrantami, dzieci tubylcami. Zmiany zachodzą w ciągu tych ostatnich 25 lat w rytmie tak gwałtownym, że dorośli nie są w stanie ich zasymilować.*

– amerykańska antropolożka Margaret Mead w 1970 r.

Rozwijająca się kultura młodzieżowa różnicowała się – tworzyła liczne **subkultury** mające specyficzne wzorce zachowań. Największą moc łączenia młodych ludzi w takie wyodrębnione kulturowo grupy miały takie elementy, jak: **sposób**

ubierania się, wystawiania oraz spędzania wolnego czasu. Wszystkie wymienione czynniki wytwarzały odrębny **sposób bycia**, odzwierciedlający **wartości** wyznawane w danej subkulturze. Szczególne znaczenie zyskała **muzyka** – wybór określonego jej gatunku był często kluczowy dla związania się z daną subkulturą. W latach 50. **beatnicy** (czytaj: bitnicy) skupiali się wokół **muzyki jazzowej**, w latach 60. **hippisi** – wokół rodzącego się właśnie **rocka**. Własną subkulturę wytworzyła w latach 70. muzyka **punk**, a na przełomie lat 70. i 80. – **hip-hop**.

Grupa holenderskich punków w 1984 r. oraz okładki płyt zespołów punkowych z przełomu lat 70. i 80. (w centrum debiutancki album zespołu The Clash)

Nazwa *punk* (w slangu oznaczała śmiecia, wyrzutka), przyjęta przez członków tej subkultury, zawierała w sobie ładunek antyspołecznego buntu. Punky wyrażali sprzeciw wobec wszelkich norm i autorytetów uznanych w społeczeństwie. Odrzucili ideologie, choć blisko im było do anarchizmu. Ich hasło to „no future” (czytaj: noł fjučer) – „nie ma przyszłości”. Stanowili w dużej mierze przeciwieństwo hippisów – kpili z hippisowskiej dobroduszej naiwności i oderwania od życia. Tworzona przez nich muzyka nie miała być piękna i subtelna, lecz ostra i drapieżna. Byli głównie dziećmi robotników, a nie – przedstawicielami klasy średniej, jak hippisi.

kultura masowa ➤ Zapoczątkowana w drugiej połowie XIX w. **kultura masowa** przeżywała sto lat później okres niezwykłego rozkwitu. **Środki masowego przekazu:** kolorowa prasa, telewizja, internet, uzyskały wielką moc kształtowania gustów, poglądów, norm zachowania i stylów życia. Ważną rolę odgrywały także osoby osiągające medialną sławę oraz status **gwiazd i idoli** muzyki, filmu lub sportu czy po prostu życia towarzyskiego. Idole, tak jak **moda** czy trendy w **sposobie spędzania wolnego czasu**, stali się przedmiotami **ogólnoświatowych działań promocyjnych i reklamowych**. Przyjmowane w świecie wzorce kulturowe miały źródła głównie w krajach Zachodu, a zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych.

Kultura masowa objęła różnorodne formy rozrywki i wypoczynku. Rosnącą popularnością, w tym – **za sprawą transmisji telewizyjnych**, cieszyły się **widowiska sportowe**. Przekształciły się w przedsięwzięcia na wielką skalę, przyciągające przed ekrany miliony widzów. Dawały przy tym ogromne możliwości

reklamy wszelkich produktów. Od lat 50. gwałtownie rozwijała się **turystyka**. Wraz z kolejną dekadą nawet zagraniczne wyjazdy przestały być zarezerwowane dla małego grona uprzywilejowanych. Dla wielu regionów na świecie turystyka stała się z czasem kluczową gałęzią gospodarki. Innymi miejscami **popularnej rozrywki** stały się kina, galerie handlowe czy parki rozrywki. Co istotne, w coraz większym stopniu oferta konsumpcji dóbr i rozrywek była kierowana **nie tylko do dorosłych klientów, lecz także do dzieci i młodzieży. Kult młodości** stał się przy tym jedną z najbardziej charakterystycznych cech współczesnego społeczeństwa i stworzył zapotrzebowanie na towary pomagające zachować młody wygląd.

Laicyzacja i religijność

Rozwój **społeczeństwa konsumpcyjnego** skupionego na **celach materialnych, przemiany obyczajowe**, a także rozpowszechnienie się **światopoglądu naukowego** owocowały nasilającą się **laicyzacją społeczeństw**. Najszybciej ten proces dał się zauważyć w Europie Zachodniej – jego początki sięgały zresztą XIX w. Następował spadek zainteresowania wiarą, a także zmniejszały się wpływy i autorytet instytucji religijnych. Społeczeństwa stawały się wielokulturowe, wzrastała liczba niewierzących. Rządzący starali się zatem, aby sfera publiczna pozostawała neutralna pod względem religijnym. W ten sposób unikali konfliktów na tle wyznaniowym czy światopoglądowym.

◀ postęp laicyzacji

Potrzeba wiary i rozwoju duchowości nie zniknęła jednak, a **religijność** pozostała istotnym elementem życia wielu ludzi. Stawała się jednak coraz bardziej sprawą czysto prywatną, częściej też była kwestią wyboru, a nie – przejmowania jej po rodzicach. Trzeba przy tym zauważyć, że **w Stanach Zjednoczonych** religia nieustannie pozostawała zarówno ważną częścią życia publicznego, jak i fundamentalnym elementem tożsamości większości Amerykanów. USA bardzo różniły się pod tym względem od Europy.

Największą grupę wyznaniową na świecie stanowią **katolicy (1/6 ludności globu)**. **Szczególnie liczni są w Europie i Ameryce Łacińskiej**. Kościół katolicki bardzo się zmieniał po II wojnie światowej. Kluczowe okazały się obrady **II Soboru Watykańskiego w latach 1962–1965**. Zwołał go papież **Jan XXIII**, a po jego śmierci obrady kontynuował **Paweł VI**. Cel soboru został przez Jana XXIII określony jako **aggiornamento – uwspółcześnienie Kościoła**, czyli jego odnowa i dostosowanie do potrzeb współczesnego świata.

Przeprowadzono wówczas **reformę liturgii**, która miała odzwierciedlać zmniejszenie dystansu między kapła-

◀ II Sobór Watykański

Procesja uczestników II Soboru Watykańskiego zmierzająca do bazyliki św. Piotra, 11 października 1962 r.

nem a wiernymi. W tym celu **wprowadzono do mszy języki narodowe, które zastąpiły łacinę**, a kapłani zaczęli odprawiać nabożeństwa zwróceniem przodem do wiernych, a nie – do ołtarza. Ważną zasadą przyjętą przez sobór był ponadto **dialog ekumeniczny z innymi Kościołami chrześcijańskimi**, czyli dążenie do wzajemnego pojednania, zbliżenia i współpracy. **Religie inne niż chrześcijaństwo** określono jako **godne szacunku**. Poza tym sobór przyjął zasadę **niezależności i autonomii Kościoła** oraz uznawał **świecki charakter państw**. Zaakceptował ponadto **autonomię badań naukowych**.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj przemiany demograficzne na świecie po II wojnie światowej.
2. Omów tendencje i problemy związane ze światowym rozwojem gospodarczym. Wyjaśnij, z czego wynikają nierówności społeczne.
3. Wskaż wynalazki i odkrycia, które w największym stopniu wpłynęły na przemiany cywilizacyjne i społeczeństwo. Jaką rolę odegrały przemiany naukowo-techniczne? Jakie dziedziny życia codziennego zmieniły się w największym stopniu?
4. Opisz przemiany, które zaszły w społeczeństwach Zachodu po II wojnie światowej w zakresie życia rodzinnego oraz pozycji kobiet. Wyjaśnij pojęcie *rewolucja obyczajowa*.
- 5. Poszukaj w internecie informacji na temat tzw. nowych ruchów społecznych rozwijających się od lat 60. Wyjaśnij, czym się one charakteryzowały, jakie miały cechy wspólne i do jakich zmian w życiu społecznym dążyli ich działacze.
6. Zastanów się, w jaki sposób rozwój społeczeństwa konsumpcyjnego oraz przemiany obyczajowe wpłynęły na postawy życiowe ludzi i wyznawane przez nich wartości. Jakie były – twoim zdaniem – pozytywne i negatywne skutki tych przemian?
7. Poszukaj w literaturze popularnonaukowej oraz w internecie dodatkowych informacji na temat idoli kultury młodzieżowej oraz subkultur młodzieżowych w 2. połowie XX w. Przygotuj prezentację dotyczącą postaci i zjawisk niewymienionych w podręczniku.
- 8. Prześledź rozwój kultury masowej od 2. połowy XIX w. do czasów współczesnych. Jakiej jej elementy zyskiwały rosnące znaczenie? Jakiej jej cechy pozostawały stałe? Czy – twoim zdaniem – kultura masowa wpływała na kulturę elitarną i czy takie rozróżnienie nadal można stosować? Uzasadnij swoje opinie.
- 9. Przedstaw kwestie religijności i laicyzacji po II wojnie światowej. Jaką rolę we współczesnym świecie odgrywa – twoim zdaniem – religia?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W 2. połowie XX w. nastąpił **gwałtowny przyrost demograficzny**, zwłaszcza w **krajach biedniejszych**. Natomiast w państwach Zachodu w końcu tego okresu rozpoczął się **proces starzenia się społeczeństw**. ◀ s. 116
- W świecie narastały **różnice materialne**, w tym – podział globu na **bogatą Północ i biedne Południe**. ◀ s. 118
- W gospodarce światowej **umacniały się więzy ekonomiczne między państwami**. **Handel i przedsiębiorczość** osiągały globalny wymiar, co prowadziło m.in. do powstawania **międzynarodowych korporacji**. ◀ s. 119
- Rozwój gospodarczy** napędzały **innowacje technologiczne**, wzrost **wydajności pracy**, nowe metody **zarządzania**, **automatyzacja i komputeryzacja**. W efekcie ukształtowało się **społeczeństwo dobrobytu** czy też **społeczeństwo konsumpcyjne**. ◀ s. 119
- Rozwój naukowo-techniczny** wprowadził zmiany w **życiu codziennym** ludzi – w **rozrywce i sposobach spędzania wolnego czasu** oraz w **przemieszczaniu się i komunikowaniu**. ◀ s. 121
- Rewolucję w wielu dziedzinach życia wywołały **komputery osobiste**, a następnie – **internet**. ◀ s. 122
- Ludzie zaczęli opanowywać **przestrzeń kosmiczną**, a w 1969 r. Amerykanie **wylądowali na Księżycu**. ◀ s. 10
- Osiągnięto wielkie sukcesy w **rozwoju medycyny**. Upowszechniły się **szczepionki i antybiotyki**, opracowano technologie **przeszczepów i tomografii komputerowej**, a także wykorzystano odkrycie struktury DNA. ◀ s. 123
- W społeczeństwach Zachodu **wzrosła znacząco aktywność zawodowa kobiet**. Zwiększyła się **liczba osób żyjących poza związkami małżeńskimi**. W latach 60. i 70. nastąpiły **zmiany prawne**, dotyczące m.in. **legalizacji rozwodów, środków antykoncepcyjnych, kontaktów homoseksualnych**, a także – z zastrzeżeniami – **aborcji**. ◀ s. 123
- Od lat 50. nastąpił **rozwój kultury młodzieżowej** oraz licznych **subkultur**, wytwarzających **własne wzorce kulturowe i przeciwstawiających się wartościom i normom społecznym starszego pokolenia**. ◀ s. 127
- Obyczajowość i styl życia były kształtowane w bardzo dużym stopniu przez **środki masowego przekazu** na czele z **telewizją**, a następnie – z **internetem**, a ponadto przez **idoli popkultury**. Stale wzrastało znaczenie **kultury masowej**. ◀ s. 128
- Narastały **procesy laicyzacji**, chociaż **religijność** nadal pozostawała ważną częścią życia wielu ludzi. **Kościół katolicki przeżył odnowę po II Soborze Watykańskim (1962–1965)**. ◀ s. 129

Pokolenie '68. Ruchy młodzieżowe

W Nowym Jorku, Tokio, Mexico City, Paryżu, Rzymie, Pradze i Berlinie – wszędzie wychodzili na ulice głównie młodzi ludzie i w podobny sposób dawali wyraz temu, że są przeciw: przeciw wojnie, przeciw obowiązującym systemom oświaty, przeciw pomysłom na życie swoich rodziców, przeciw ubezwłasnowolnieniu, przeciw uciskowi, przeciw starym odpowiedziom na nowe pytania, przeciw intelektualnym i emocjonalnym ograniczeniom.

Daniel Cohn-Bendit – jeden z przywódców studenckich w trakcie paryskiego Maja '68

Nurt polityczny kontestacji młodzieżowej w USA

Buntujący się przeciwko rzeczywistości społeczno-politycznej studenci amerykańscy byli związani z **nową lewicą** (zobacz rozdz. II.4.). Do najważniejszych organizacji należały **SDS** – *Students for a Democratic Society* (czytaj: stju-den-ts for a demokra-tik so-sa-je-ti, Studenci na rzecz Demokratycznego Społeczeństwa) oraz **Free Speech Movement** (czytaj: fri spicz muwment, Ruch Wolności Słowa). Ten drugi powstał w 1964 r. w odpowiedzi na zakaz prowadzenia działalności i dyskusji politycznych na terenie Uniwersytetu w Berkley w Kalifornii. Natomiast SDS wywodził się z formacji politycznej o charakterze socjalistycznym. **Przeciwstawiał się dyskryminacji rasowej i nierównościom społecznym.** Głosił hasła antywojenne. Wysuwał postulat wprowadzenia **demokracji uczestniczącej**. Miała ona funkcjonować bez zawodowych polityków, a decyzje byłyby podejmowane na jak najniższym szczeblu i w wyniku debaty oraz porozumienia, a nie – przez głosowanie.

Mario Savio – lider *Free Speech Movement* – rozdający ulotki w czasie wiecu na Uniwersytecie w Berkeley, 1966 r.

Paryski Maj '68

We Francji w 1968 r. w gwałtowny sposób dały o sobie znać buntownicze nastroje związane z młodzieżową kontestacją wspartą przez lewicowych intelektualistów. Także robotnicy wysunęli własne postulaty socjalne.

Wiec studencki na dziedzińcu Sorbony (Uniwersytet Paryski), 21 maja 1968 r.

Żądania studentów dotyczyły początkowo głównie zmian w systemie kształcenia oraz w kwestii norm obyczajowych obowiązujących w akademikach. Szybko wysunęli oni jednak również hasła **sprzeciwu wobec imperializmu** oraz **nierówności społecznych**. Ich poglądy miały często charakter skrajnie lewicowy. Znajdowały inspirację w teoriach marksistowskich oraz w rewolucji kubańskiej i chińskiej (natomiast system radziecki był już w oczach młodej lewicy skompromitowany). Młodzieżowy bunt zwrócił się jednak przede wszystkim **przeciwko konserwatywnej mentalności** panującej w życiu społecznym oraz **przeciwko konsumpcjonizmowi**. O tym, że stanowił on raczej rewoltę obyczajową niż polityczną, mogą świadczyć najstawniejsze slogany paryskiego Maja '68, wypisywane wówczas na murach: „Wyobraźnia przejmuje władzę”, „Pod brukiem jest plaża”, „Nie chcemy świata, w którym gwarancja, że nie umrzemy z głodu, zamienia się w ryzyko, że umrzemy z nudy”.

Zamieszki trwały nie tylko w Paryżu. Na zdjęciu barykada uliczna w Bordeaux (czytaj: bordo) w maju 1968 r.

Wystąpienia studenckie przybrały postać **debat** toczących się w niezliczonych **komitetach** oraz **starć z policją**, zwłaszcza w paryskiej Dzielnicy Łacińskiej. Już w trakcie pierwszej „nocy barykad” z 10 na 11 maja 1968 r. prawie 400 osób zostało rannych. Studenci palili także zaparkowane na ulicach samochody, które traktowali jako symbole konsumpcjonizmu. Bunt młodzieżowy połączył się z wystąpieniami robotniczymi. W efekcie **14 maja rozpoczął się strajk generalny**, a w manifestacji w Paryżu skierowanej przeciwko władzom wzięło udział ok. miliona osób. Ustępstwa rządu na rzecz robotników i rozbiście organizacji studenckich położyło **kres rewolcie** już w **połowie czerwca**. W przedterminowych wyborach **partie wspierające rząd i prezydenta de Gaulle’a** zyskały **ponad połowę głosów**. Natomiast lewica zdobyła jedynie 40% (przy czym jej radykalne skrzydło poniosło **zupelną porażkę**).

Plakaty i napisy na murach oraz ulotki i gazetki, drukowane przez setki nowo powstałych organizacji, stanowiły charakterystyczny element wydarzeń z 1968 r. we Francji.

Ruch studencki w RFN

WZachodnich Niemczech ruch stanowiący upolityczniony i radykalny wyraz **kontestacji** nazwano **opozycją pozaparlamentarną (APO)**. Jego zwolennicy występowali przeciwko udziałowi RFN w polityce międzynarodowej określanej przez nich jako neokolonialna i imperialna. Protestowali zwłaszcza **przeciwko** popieraniu przez rząd zachodniemiecki **amerykańskiej interwencji w Wietnamie**. Żądali ponadto **rozliczenia się z nazistowską przeszłością** oraz **liberalizacji norm** w szkolnictwie wyższym i w życiu publicznym. Kulminacja wystąpień nastąpiła **wiosną 1968 r.** – w czasie „zamieszek wielkanocnych”. Były one odpowiedzią na postrzelenie lidera ruchu studenckiego Rudiego Dutschke (czytaj: duczke) przez prawicowego zamachowca.

Tłumienie demonstracji studenckiej w Berlinie Zachodnim, w którym ruch kontestacji był szczególnie silny.

W 1968 r. doszło do takich wydarzeń, jak: polski Marzec '68 (zobacz rozdz. III.5.), „zamieszki wielkanocne” w Niemczech Zachodnich, paryski Maj '68, Praska Wiosna, okupacja przez studentów niemal wszystkich uniwersytetów we Włoszech, „Festiwal Życia” w Chicago czy masakra studentów na placu Trzech Kultur w Meksyku.

Gdy w marcu '68 na bezbronnych studentów na Uniwersytecie Warszawskim rzucił się tłum cywilów, słuchacze uczelni paryskich tłukli szyby w lokalach Bank of America. Gdy w sierpniu '68 Praska Wiosna dogorywała pod gąsienicami czołgów, młodzież amerykańska zjeżdżała do Chicago urządzać happeningi i palić karty powołania w protestie przeciwko wojnie w Wietnamie. Gdy w październiku '68 snajperzy otworzyli ogień do młodzieży manifestującej na placu Trzech Kultur w stolicy Meksyku, mordując ponad 500 osób, studenci zachodnich uczelni dyktowali profesorom, czego zamierzają się uczyć. Oto nasz świat – stabilny dotąd i zakrzepły w drętwość – zakotłował się w posadach.

Adam Michnik

Czas ołowiu

– terroryzm w Europie Zachodniej lat 70. XX w.

Lata 70. to szczytowy okres nasilenia terroryzmu w Europie. Zamachy były przeprowadzane przez organizacje walczące o interesy różnych wspólnot narodowościowych i etnicznych, a także przez grupy neonazistowskie oraz wyrosłe z ruchu lewicowej kontestacji poprzedniego dziesięciolecia.

Terroryzm w Europie Zachodniej w latach 1970–2018

Terroryzm grup nacjonalistycznych

Transparent z napisem „No surrender” („Nie poddamy się”) oraz graffiti umieszczone przez protestanckich lojalistów na budynku w Belfaście, ok. 1970 r.

Mural upamiętniający ofiary wśród katolików w Irlandii Północnej

Irlandia Północna w składzie Wielkiej Brytanii – IRA

Jednym z najważniejszych w Europie problemów związanych z ambicjami i konfliktami narodowymi była sprawa **Irlandii Północnej**. Ta część wyspy nie weszła w skład Irlandii, gdy ta uzyskała w 1921 r. niepodległość, lecz pozostała w **granicach Wielkiej Brytanii**. **Katolicy**, którzy stanowili w tej prowincji **mniejszość**, protestowali przeciwko dyskryminacji ze strony dominujących politycznie i ekonomicznie protestantów. **IRA**, czyli **Irlandzka Armia Republikańska** (zobacz podręcznik do klasy 3), **chciała kontynuować walkę** o przyłączenie północnych hrabstw do niepodległej Irlandii. Z kolei w 1969 r. sytuację zaostrzyły **ataki ekstremistycznych organizacji protestanckich na ludność katolicką**. W odpowiedzi **IRA nasiliła zamachy bombowe**. Rząd brytyjski systematycznie zwiększał liczebność sił wojskowych w Irlandii Północnej, co jednak nie przyczyniało się do uspokojenia emocji po obu stronach konfliktu.

Irlandzcy katolicy organizowali także pokojowe **marsze protestacyjne**, które spotykały się z brutalną reakcją policji. **30 stycznia 1972 r. wojsko ostrzelało manifestację w Londonderry**. W trakcie tej tak zwanej **krwawej niedzieli** zginęło 13 osób. W związku z nieustającymi zamieszkami zawieszono działalność instytucji autonomicznych Irlandii Północnej. **Bomby IRA wybuchały** nie tylko na jej obszarze, lecz także w **miastach angielskich**. W wielu miejscowościach Irlandii Północnej dzielnice katolickie i protestanckie oddzielono barykadami i drutem kolczastym. Miejsce szczególnie gwałtownych starć, zamieszek i licznych aktów terrorystycznych stał się **Belfast**. W latach 70. w wyniku konfliktu zginęło ok. 1500 osób.

W kolejnych latach nie potrafiiono załagodzić konfliktu i zamachy ter-

rorystyczne nadal trwały. Wzrastała jednak skłonność zarówno protestantów, jak i katolików do szukania porozumienia. Przełom nastąpił dopiero w 1998 r. Tak zwane **porozumienie wielkopiątkowe** dawało katolikom realne równouprawnienie na obszarze Irlandii Północnej i powoływało do życia regionalny parlament oraz rząd w Belfaście. Chociaż wprowadzanie porozumienia w życie napotykało przeszkody, stopniowo jednak zaprowadzono w prowincji pokój. **IRA ogłosiła zakończenie wojny z Wielką Brytanią w 2005 r.**

Kraj Basków w Hiszpanii – ETA

Zwolennicy oderwania Kraju Basków od Hiszpanii utworzyli w 1959 r. ETA (bask. Euskadi Ta Askatasuna – Kraj Basków i Wolność). Organizacja przystąpiła wkrótce do organizowania zamachów na funkcjonariuszy państwowych, a także na obiekty użyteczności publicznej, czego efektem była śmierć przypadkowych osób. Znaczenie ETA osłabło znacznie dopiero w 2. połowie lat 90. Zawieszenie broni ogłosiła ona w 2010 r. W wyniku jej działań zginęło ok. 1000 osób.

Lewacki terroryzm

Republika Federalna Niemiec – RAF (Frakcja Czerwonej Armii)

W zachodnich Niemczech z ruchu kontestacji i opozycji pozaparlamentarnej (APO) wyrosły m.in. grupy terrorystyczne. Najgroźniejszą z nich była **Frakcja Czerwonej Armii** (*Rote Armee Fraktion* – **RAF**), określana też jako **grupa Baader–Meinhof** (od nazwisk dwojga najślawniejszych z jej liderów: Andreasa Baadera i Ulrike Meinhof). W maju 1972 r. przeprowadziła ona **pierwszy zamach bombowy** – na **bazę armii amerykańskiej we Frankfurcie nad Menem**. Ofiarami kolejnych ataków byli **policjanci i przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości**. Cho-

się okupacja ambasady
Symbol RAF
oraz klub
garnizonowy armii
amerykańskiej we
Frankfurcie nad
Menem po zamachu
bombowym z maja
1972 r.

ciaż główni przywódcy organizacji zostali bardzo szybko aresztowani, fala terroru zaczęła narastać (tzw. druga generacja RAF). Jej celem stało się wymuszenie na władzach uwolnienia więzionych liderów. Najgłośniejszymi akcjami stały się **sady RFN w Sztokholmie w 1975 r.** i **porwanie samolotu pasażerskiego Lufthansy w 1977 r.** RAF miała silne związki z terrorystycznymi organizacjami arabskimi na Bliskim Wschodzie. Organizacja istniała do 1998 r. Ogółem była odpowiedzialna za 34 zabójstwa.

Włochy – Czerwone Brygady

Włochy były drugim obok RFN krajem europejskim, w którym epoka kontestacji zaowocowała rozwojem lewackiego terroryzmu. Najbardziej znaną spośród takich grup były **Czerwone Brygady**, które w 1978 r. **porwały, a następnie zamordowały Aldo Moro** – jednego z przywódców chadecji i byłego premiera Włoch. W motywowanych politycznie zamachach Czerwone Brygady zabiły ogółem ok. 75 osób.

Aldo Moro w okresie przetrzymywania przez Czerwone Brygady

11. Kultura po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z najważniejszymi zjawiskami w kulturze artystycznej po II wojnie światowej;
- przeczytasz o wybranych nurtach intelektualnych i sposobach rozumienia kultury;
- poznasz najwybitniejszych twórców literatury, filmu, muzyki i sztuk plastycznych 2. połowy XX w.

Filozofia i teoria kultury

egzystencjalizm ▶ Jednym z najważniejszych **kierunków filozoficznych** po wojnie był **egzystencjalizm**. Miał on także swoje odzwierciedlenie **w literaturze**, a w wielu środowiskach intelektualnych stał się wręcz modny. Ten nurt myślowy miał licznych prekursorów w XIX w. i 1. połowie XX w. Do najważniejszych należał Martin Heidegger (czytaj: hajdeger; zobacz podręcznik do klasy 3). Najbardziej popularni po II wojnie przedstawiciele egzystencjalizmu, **Francuzi Jean-Paul Sartre** (czytaj: żan-pol sartr) i **Albert Camus** (czytaj: kami), byli zarówno filozofami, jak i pisarzami.

Egzystencjaliści nie skupiali się na abstrakcyjnych, ogólnych problemach, jak przedstawiciele innych kierunków filozoficznych. Interesował ich **człowiek – jego los i miejsce w świecie oraz wobec innych ludzi. Był ludzki postrzegali jako niezwykle kruchy, a w obliczu śmierci przepętniony poczuciem braku sensu istnienia**. Jednocześnie podkreślali, że człowiek jest z natury **wolny, co jednak obciąża go wielką odpowiedzialnością** i czyni życie tym trudniejszym. **Sartre** wykraczał przy tym poza granice pesymizmu wpisanego w egzystencjalizm i wywodził z niego swoją **humanistyczną koncepcję**. Podkreślał wprawdzie, że **człowiekowi nie są dane żadne wskazówki, jak ma żyć**. Jednak uznawał jednocześnie, że właśnie to stawia przed nim szczególny cel. Stanowi go **samodzielne nadawanie sensu swojemu istnieniu**, wykroczenie poza własne ograniczenia oraz stworzenie wartości, którym człowiek będzie służył. Sartre nazywał to zadanie heroicznym.

Simone de Beauvoir (czytaj: de bowuar) i Jean-Paul Sartre, 1955 r.

De Beauvoir (1908–1986) i Sartre (1905–1980), prywatnie partnerzy życiowi, stanowili bardzo wpływową parę intelektualistów w powojennej Francji. Sartre konsekwentnie odmawiał honorowania za życia jego twórczości. Przykładowo: w 1964 r. nie przyjął Literackiej Nagrody Nobla. Był osobą niezwykle kontrowersyjną ze względu na radykalnie lewicowe poglądy. Sympatyzował m.in. bardzo długo ze Związkiem Radzieckim i komunistycznymi Chinami. De Beauvoir – pisarka i filozofka – była feministką, autorką ważnego eseju z 1949 r. *Druga płeć*. Znalazło się w nim sławne zdanie: „Człowiek nie rodzi się kobietą, a staje się nią”. Autorce chodziło o to, że to dopiero społeczeństwo w trakcie życia człowieka uczy go zachowań przypisywanych płciom.

” *Człowiek jest tylko tym, czym siebie uczyni.*

Człowiek skazany jest na to, by być wolnym. Skazany, nie stworzył bowiem samego siebie, a mimo wszystko jest wolny. Kiedy już raz rzucony zostanie w świat, jest odpowiedzialny za wszystko, co robi.

~ Jean-Paul Sartre

” *Człowiek jest jedynym stworzeniem, które nie godzi się być tym, czym jest.*

~ Albert Camus

Kierunkiem, który wywarł **wielki wpływ na badania w obrębie nauk humanistycznych**, był **strukturalizm**. Jego zwolennicy uznali, że zbadanie jakiegoś zjawiska wymaga skoncentrowania się nie na oderwanych elementach, które je tworzą, ale na **relacjach** zachodzących między nimi. Poszukiwali **uniwersalnych reguł rządzących ludzką aktywnością i niezmiennych struktur ludzkiego myślenia**, które kształtują wytwory kultury. Najbardziej wpływowym spośród twórców strukturalizmu był francuski antropolog **Claude Lévi-Strauss** (czytaj: kłod lewi-stros). Uważał on, że **warte badania jest to, co w kulturze i życiu społecznym stanowi stały, powtarzalny schemat**, dający o sobie znać w różnych epokach i społecznościach. **To, co zmienne**, związane ze specyficznymi warunkami konkretnego czasu i miejsca, **uznawał za drugorzędne**, nieodstaniające prawdy o prawidłach funkcjonowania ludzkiej kultury.

◀ strukturalizm

Zupełnie **odmiennie te problemy potraktowano** w ramach takich kierunków myślenia, jak **semiotyka** oraz **hermeneutyka**. Ich zwolennicy uznawali, że **uwzględnianie konkretnego kontekstu historycznego jest konieczne, aby zrozumieć ludzkie działania**, a także – **aby odsonić ukryte znaczenia tekstów kultury**.

Semiotyka (jej przedstawicielami byli m.in. **Roland Barthes**, czytaj: bart, i **Umberto Eco**) jest **teorią znaku**. Opisuje, w jaki sposób ludzie komunikują się ze sobą i nadają znaczenia swoim wytworom kulturowym, odczytują je oraz interpretują zawarte w nich sensy. To, że ludzie wytwarzają **wspólne kody znaczeniowe** (np. język, konwencje filmowe, modę), pozwala im **rozumieć świat społeczny**.

◀ semiotyka

Dwudziestowieczna **hermeneutyka filozoficzna** (m.in. **Hans-Georg Gadamer**, **Paul Ricoeur**, czytaj: riker) interesowała się miejscem osoby interpretującej świat w samym procesie poznawania i rozumienia. Stwierdzała, że **podmiot i przedmiot poznania wzajemnie na siebie oddziałują**. Osobowość i oczekiwania badacza wobec interpretowanego tekstu wpłyną na jego odczytanie, ale i sam tekst stopniowo odsłania ukryte sensy i zmienia nastawienie badacza. Tę sytuację poznawczą określa się jako **koło hermeneutyczne**.

◀ hermeneutyka

W wielu dziedzinach kultury oraz refleksji filozoficznej i naukowej **w ostatnich dekadach XX w.** triumfował **postmodernizm**. Stanowi on zespół przekonań bardzo różnorodnych oraz nie zawsze spójnych, dlatego niełatwych do scharakteryzowania. Przeciwwstawiał się – dobiegającym wówczas kresu – tendencjom modernistycznym oraz tradycji oświecenia. Do najważniejszych przedstawicieli

◀ postmodernizm

postmodernizmu należeli między innymi **Jacques Derrida** (czytaj: żak derida), **Jean-François Lyotard** (czytaj: żan-fransua ljo-tar), **Michel Foucault** (czytaj: miszel fuko), **Richard Rorty** (czytaj: riczard rorti), a także tworzący na emigracji Polak **Zygmunt Bauman**. Postmodernizm **podważa istnienie obiektywnych kryteriów docierania do prawdy**, a nawet istnienie jej samej. Nie tylko w sztuce, lecz także w nauce widzi raczej **swobodną twórczość czy wręcz zabawę** niż drogę do opisu obiektywnie istniejącej rzeczywistości. Także **wskazania moralne uważa za względne**. Podkreśla, że **w kulturze nie może pojawić się już nic nowego**, wciąż powracają te same elementy, którymi musimy się posługiwać. **Nie ma więc w niej także miejsca na wzniosłe przesłania, wielkie cele i powagę**. Brakuje kryteriów oceniających, że coś jest w niej bardziej wartościowe od czegoś innego. Dlatego **podział na kulturę wysoką (elitarną) i niską (masową) uważa za pozbawiony sensu**.

Między kulturą masową a elitarną

Chociaż odrzucenie przez postmodernizm podziału na kulturę wysoką i niską stanowiło tezę kontrowersyjną, nawet jej przeciwnikom coraz trudniej było wyznaczyć granicę między tymi zjawiskami. Jeszcze do lat 60. wydawało się, że to, co wybitne, artystyczne i wartościowe w kulturze, wyraźnie odróżnia się od tego, co oparte na pospolitych gustach, płytkie i pozbawione większych wartości. To przeciwstawienie, typowe dla modernizmu europejskiego, zaczęło się jednak zacierać.

tendencje
w kulturze

Wielu twórców w pełni świadomie unieważniło w swoich dziełach podział na kulturę popularną i elitarną. Czynili tak **w malarstwie twórcy pop-artu** (pojęcie omówione dalej), a **w literaturze – pisarze kojarzeni z postmodernizmem**. Poza tym wiele zjawisk, które pojawiły się jako należące do dziedziny czystej rozrywki, znalazło z czasem uznanie jako kultura z najwyższej półki. Dobrym przykładem tego jest **muzyka jazzowa**. Jeszcze w połowie XX w. była ważnym składnikiem kultury popularnej (oraz młodzieżowej), natomiast po paru dekadach zaczęła być postrzegana jako pasja stosunkowo wąskiej grupy koneserów, poświadczanych wręcz o snobistyczne gusta.

Montreux Jazz Festival, Plakat z 1983 r. oraz koncert z 1986 r.

Na trąbce gra Miles Davis (czytaj: majls dejwis, 1926–1991) – amerykański muzyk, który wielokrotnie zmieniał styl grania i współuczestniczył w wielu jazzowych rewolucjach. Cieszył się olbrzymią popularnością na całym świecie. W 1958 r. nagrał muzykę do francuskiego filmu *Windą na szafot* (reż. Luis Malle). Album Davisa *Kind of Blue* z 1959 r. niejednokrotnie wybierano na najlepszą płytę w historii jazzu. Bez wątpienia jest jedną z najpopularniejszych, m.in. ze względu na swoją przystępność i balladowy klimat.

W historii **filmu**, który narodził się jako jedna z tak zwanych rozrywek jarmarcznych (zobacz podręcznik do klasy 3), nie zawsze łatwo było odróżnić produkcję masową od artystycznej. Wiele ważnych dzieł filmowych nie sposób rozpatrywać w kontekście tego podziału. Za kwintesencję kultury masowej w 2. połowie XX w. uważano **rozrywkę telewizyjną**. Stwierdzenie tego rodzaju jest jednak nieprecyzyjne, gdyż telewizja oferuje różne rodzaje programów i dopiero poszczególnym z nich można się przyglądać z punktu widzenia podziału na kulturę wysoką i niską. Bez wątplenia do kultury masowej zaliczyć można takie gatunki telewizyjne, jak telenowele, teleturnieje czy *reality show*.

Literatura

Spośród pisarzy, którzy większą część swojej twórczości zaprezentowali jeszcze przed wojną, niezachwiana pozostawała pozycja **Thomasa Manna**. W 1947 r. opublikował on powieść **Doktor Faustus**. Stanowiła ona analizę duszy niemieckiej, a także wagi sztuki w świecie oraz zmagania artysty – i człowieka w ogóle – z przeciwnościami losu i złem, które czai się w nim samym. Ostatnią powieścią Manna były sarkastyczne, wzorowane na powieści Iotrzykowskiej, *Wyznania hochsztaplera Feliksa Krulla*. W Stanach Zjednoczonych kontynuowali twórczość przede wszystkim **William Faulkner** oraz **Ernest Hemingway** (opowiadanie *Stary człowiek i morze*).

◀ literatura po wojnie

W całej Europie **w poważnym stopniu na twórczość literacką oddziaływał już po wojnie egzystencjalizm**. Znalazł odbicie w twórczości powieściowej i eseistycznej oraz w dramatach **Alberta Camusa**. Spośród dramatów wymienić warto *Kaligulę* (napisanego przed wojną, ale wystawionego w 1945 r.). Wśród powieści wielkie uznanie zdobyła opublikowana w 1947 r. **Dżuma** będąca pochwałą heroizmu i godności, jakie człowiek potrafi zaprezentować w sytuacji ekstremalnego zagrożenia. Esej Camusa *Człowiek zbuntowany* (1951 r.) doprowadził do rozejścia się dróg jego i Sartre'a. Sartre był zwolennikiem rewolucjonizmu, a Camus – buntu jednostkowego.

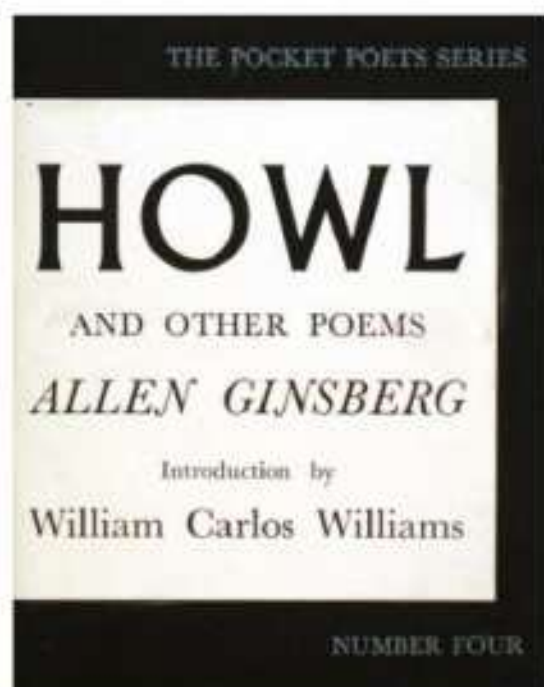
Bliski egzystencjalnemu spojrzeniu na los ludzki był **teatr absurdu** – niezwykle ważne zjawisko w dramaturgii po II wojnie światowej. Jego najwybitniejszymi przedstawicielami byli Irlandczyk, tworzący w języku francuskim, **Samuel Beckett** (czytaj: beket) oraz Francuz rumuńskiego pochodzenia **Eugène Ionesco** (czytaj: eużen jonesko, dramaty *Nosorożec*, *Krzesała*). **Beckett w Czekając na Godota** (1952 r.) przedstawił absurd ludzkiego życia w sposób w zasadzie komediowy. Potrafił przy tym dzięki minimalistycznym środkom (zarówno w zakresie przestrzeni scenicznej, jak i dialogów oraz samej akcji) ukazać niespełnienie, które jest udziałem człowieka w życiu. Postaci w jego utworach były nie tyle odrębnymi indywidualnościami, ile symbolami.

◀ teatr absurdu

Do najwybitniejszych dramatopisarzy 2. połowy XX w. należą także Amerykanin **Arthur Miller** (*Śmierć komiwojażera*, *Czarownice z Salem*), Szwajcar **Friedrich Dürrenmatt** (czytaj: direnmat, *Wizyta starszej pani*) oraz Brytyjczyk **Harold Pinter**.

W Stanach Zjednoczonych egzystencjalizm wywarł pewien wpływ na **ruch bitnikowski – Beat Generation** (czytaj: bit dżenerejszyn), który proponował jednak własną, odrębną wizję świata. Ten krąg twórców zrewolucjonizował zwłaszcza

poezję amerykańską, a przy tym odegrał ogromną rolę w przemianach obyczajowych w USA. Należeli do niego między innymi poeta **Allen Ginsberg** i powieściopisarze **Jack Kerouac** (czytaj: dżek keruak) i **William S. Burroughs** (czytaj: berouz).

Okladka pierwszego wydania tomu poezji Allena Ginsberga *Skowyt i inne wiersze*, 1956 r.

Poemat Ginsberga *Skowyt* stał się w USA wielką sensacją. Należał do nowego nurtu w literaturze amerykańskiej – tzw. poezji konfesyjnej. W sposób nieskrępowany estetycznymi ani obyczajowymi ograniczeniami poezja tego nurtu wyrażała najbardziej osobiste, wręcz intymne doświadczenia jednostki ludzkiej, opisywała zarówno dramat, jak i pospolitość codzienności. Nakład tomiku poezji, w którym ukazał się *Skowyt*, początkowo skonfiskowano pod zarzutem obsceniczności. W procesie sądowym ten zarzut jednak oddalono. W ciągu następnych 3 lat książka miała osiem wydań o łącznym nakładzie kilkuset tysięcy egzemplarzy.

literatura w ZSRR ► W ZSRR praktycznie wszyscy wybitni pisarze, jak **Boris Pasternak**, **Aleksandr Sołżenicyn** czy **Josif Brodski** (zobacz rozdz. II.3.), musieli się zmagać z cenzurą i mieli trudności z publikacją swoich utworów. Dotyczyło to także najwybitniejszej rosyjskiej poetki okresu powojennego – **Anny Achmatowej**. Najważniejsze utwory literackie opisujące życie Rosjan w warunkach systemu komunistycznego, powstałe głównie w latach 60., nie mogły być legalnie opublikowane. Należy wśród nich wymienić powieści **Anatolija Rybakowa** *Dzieci Arbatu* i **Wieniedikta Jerofiejewa** *Moskwa-Pietuszki* oraz zbiór opowiadań **Warłama Szalamowa**, *Opowiadania kołymskie*. Część z tego dorobku literackiego ukazywała się w samizdacie lub na Zachodzie.

Rozprawa z **totalitaryzmem XX w.** stanowiła naturalny temat dla pisarzy urodzonych w ZSRR. Natomiast najbardziej uniwersalną jego analizę zaprezentował Brytyjczyk **George Orwell** w powieściach mających charakter antyutopii i korzystających z konwencji fantastyki: *Folwark zwierzęcy* oraz *Rok 1984*.

Od początku lat 60. narastała fala literatury postmodernistycznej, a jej najwybitniejszymi twórcami stali się Amerykanie. Popularność postmodernizmu zainicjowały powieści *Bakunowy faktor* **Johna Bartha** (czytaj: barta) oraz **V. Thomasa Pynchona** (czytaj: pinczena). Ten drugi autor stał się wręcz uosobieniem postmodernizmu wraz z opublikowaniem powieści *Tęcza grawitacji* w 1973 r.

Z omawianą tendencją literacką kojarzono też niekiedy twórczość **Vladimira Nabokova**, rosyjsko-amerykańskiego autora nieprzystającego w istocie do żadnego kierunku. Jego najważniejsze powieści to *Lolita*, *Blady ogień* i *Przejrzy-*

stość rzeczy. Ambicją Nabokova było przełamywanie konwencjonalnych oczekiwań czytelniczych i odstawianie przed odbiorcą drugiego dna rzeczywistości. Wielką popularność zdobyło **Imię róży** Włocha **Umberto Eco**, wspomnianego już w kontekście semiotyki. Ta powieść pod rozrywkową, kryminalną intrygą ukrywała filozoficzno-religijne rozważania oraz liczne nawiązania kulturowe, wymagające od czytelnika wielkiej erudycji.

Mario Vargas Llosa na zdjęciu z 1982 r. oraz okładki pierwszego wydania *Rozmowy w „Katedrze”*

Spośród wybitnych pisarzy latynoamerykańskich Vargas Llosa (ur. 1936) w najmniejszym stopniu korzystał z poetyki realizmu magicznego. Jego powieści mają charakter psychologiczno-obyczajowy, często też – jak *Rozmowa w „Katedrze”* – opisują mechanizmy władzy. Inne ważne powieści autora to m.in. *Miasto i psy* oraz *Święto kozła*. W 2010 r. Vargas Llosa otrzymał Literacką Nagrodę Nobla.

miętności. Do najwyższej cenionych przez czytelników dzieł realizmu magicznego należą ***Sto lat samotności* Gárcii Marqueza**, a także **opowiadania Borgesa** oraz **Cortázar**.

Wielką popularność, a czasami też wysoką jakość artystyczną, osiągały utwory należące do **popularnych gatunków** literatury rozrywkowej: powieści **kryminalno-sensacyjne** (które tworzyli m.in. John le Carré, czytaj: le karej, i Frederick Forsyth, czytaj: fredrik forsajt), **science fiction** (Robert Heinlein,

Niezwykłą renomą cieszyła się, zwłaszcza w latach 60. i 70., **proza z regionu Ameryki Łacińskiej**, dotąd pozostającego poza szerszym zainteresowaniem odbiorców z innych kontynentów. Wśród przedstawicieli **literatury iberoamerykańskiej** największą sławę zdobyli: Argentyńczycy **Jorge Luis Borges** (czytaj: horche luis borhes) i **Julio Cortázar** (czytaj: hulo kortazar), Kubańczyk **Alejo Carpentier** (czytaj: aleho karpentier), Meksykanin **Carlos Fuentes** (czytaj: karlos fuentes), Kolumbijczyk **Gabriel García Márquez** (czytaj: garsija markez) i Peruwiańczyk **Mario Vargas Llosa** (czytaj: wargas josa).

Wiele z dzieł wymienionych autorów należało do **nurtu realizmu magicznego**. W utworach literackich związanych z tą estetyką elementy fantastyczne wkraçały w rzeczywistość w sposób jak gdyby niezauważalny, naturalny. Działo się tak, ponieważ ich obecność wynikała ze sposobu widzenia świata, mentalności i wierzeń bohaterów, wobec których narrator nie zachowywał żadnego dystansu, lecz utożsamiał się z nimi i z ich sposobem myślenia. Opowiadane historie były silnie zanurzone zarówno w rzeczywistości opisywanych krajów, jak i w sferze mitycznej, pozostającej gdzieś poza czasem. Pozostawały przy tym uniwersalne w opisie ludzkich na-

◀ realizm magiczny

czytaj: hajnlajn, Isaac Asimov, czytaj: ajzak asimow), **fantasy** (Ursula K. Le Guin, Roger Zelazny). Do tej ostatniej kategorii należy również twórczość **Johna R.R. Tolkiena**, na czele z *Władcą pierścieni*, opublikowanym w latach 50. Wszyscy wymienieni twórcy to autorzy **anglojęzyczni** (Brytyjczycy lub Amerykanie).

Film

kinematografia po wojnie

Po II wojnie światowej **kinematografia amerykańska** wyznaczała model filmu rozrywkowego i zajmowała **główne miejsce w repertuarze kin na całym świecie**. W USA produkcja filmowa stanowiła potężny przemysł, dysponujący funduszami, o jakich nie mogli marzyć reżyserzy w innych krajach. Jednak w rzeczywistości twórczość filmowa na całym świecie była niezwykle różnorodna. **Kinematografie wielu państw przeżywały momenty rozkwitu talentów**, a niemal każdy kraj produkował w pewnych okresach dzieła wybitne. Natomiast poza **USA** też **Wielka Brytania, Francja, Włochy, ZSRR i Japonia** regularnie prezentowały filmowe arcydzieła.

Kadr z filmu *Pijany anioł* (1948 r.), reż. Akira Kurosawa, w którym debiutował najbardziej znany aktor kina japońskiego Toshirō Mifune.

włoski neorealizm

Tuż po wojnie najdonioślejszym zjawiskiem w kinie europejskim był **włoski neorealizm**. Ograniczenia, jakie narzucił trudny, powojenny czas, okazały się niezwykle odświeżające. Filmowcy z konieczności **kręcili swoje dzieła na ulicy zamiast w studiu** i wykorzystywali naturalne plenery. Aktorzy często nie byli profesjonalistami i w filmie przedstawiali to, co znali z własnego życia, dzięki czemu unikali sztuczności. **Twórcy filmów neorealistycznych czerpali inspiracje z obserwacji codziennych problemów zwykłych ludzi**, dotkniętych przede wszystkim skutkami wojny i biedą. Ten kierunek odegrał olbrzymią rolę w dalszym rozwoju kina światowego. Jego wybitnymi twórcami byli **Roberto Rossellini** i **Vittorio De Sica** (czytaj: de s-ika, reżyser *Złodziei rowerów*) oraz **Luchino Visconti** (czytaj: lukino wiskonti), który jednak w późniejszej twórczości zupełnie zmienił styl.

kino amerykańskie

Klasyczne kino amerykańskie do początku lat 60. rozwijało sprawdzone wzorce. Reżyserzy z USA pozostawali specjalistami od **kina gatunków** (zobacz podręcznik do klasy 3). Znakiem firmowym tej kinematografii stał się wówczas **film noir** (czytaj: nuar), czyli kino gangsterskie utrzymane w mrocznym nastroju, ukazujące świat jako nieprzeniknioną zagadkę, prezentujące bohaterów dwuznacznych moralnie. Świetny okres przeżywał także **western**. Dziełem przełomowym w tym gatunku było *W samo południe* Freda Zinnemanna z 1952 r. W tym samym roku premierę miała *Deszczowa piosenka* – świadectwo szczytowej popularności **musicalu**.

Mistrzami amerykańskiego **kina obyczajowego** w tym okresie byli natomiast przede wszystkim **Elia Kazan** i **Billy Wilder** (czytaj: bili tajlder). Ten ostatni wyreżyserował też kilka ogromnie popularnych komedii, w tym ***Pół żartem, pół serio***. Największym innowatorem w kinie amerykańskim był **Orson Welles** (czytaj: łels), którego debiut, a zarazem szczytowe osiągnięcie – ***Obywatel Kane*** (czytaj: kejn, wielokrotnie uznawany za najlepszy film w historii kina) – powstał jeszcze w czasie wojny. Odrębne miejsce zajmował przybyły z Wielkiej Brytanii **Alfred Hitchcock** (czytaj: hiczkok), który najdoskonalej łączył w kinematografii amerykańskiej walory komercyjne z autorskim stylem. Wyreżyserował między innymi ***Okno na podwórze***, ***Zawrót głowy*** i ***Psychozę***.

Kadr z filmu *Pół żartem, pół serio* (1959 r.)

W filmie wystąpiła Marilyn Monroe (czytaj: merlin monroł, widoczna pośrodku). Stała się ona ikoną kultury popularnej, symbolem seksapilu i jedną z najbardziej uwielbianych gwiazd w historii kina. Kult gwiazd był zjawiskiem typowym dla amerykańskiej kultury. *Pół żartem, pół serio* niejednokrotnie uznawano za najlepszą komedię w historii kina. Reżyser Billy Wilder, pochodzący z rodziny żydowskiej, urodził się na początku XX w. w Suchej Beskidzkiej – w ówczesnej Galicji.

W kinie światowym w **latach 50. i 60.** nastał czas **autorów**, czyli reżyserów, którzy wyróżniali się wyrazistym, natychmiast rozpoznawalnym, indywidualnym stylem. Przekazywali oni w swoich dziełach własną wizję świata oraz skupiali się na wybranych przez siebie kluczowych problemach. W istocie wówczas po raz pierwszy reżyserów filmowych stawiano wśród twórców kultury na równi z pisarzami czy malarzami. Za wielkich **mistrzów kina autorskiego** uznano takich artystów, jak: Szwed **Ingmar Bergman**, Włoch **Luchino Visconti**, **Federico Fellini** i **Michelangelo Antonioni**, Japończyk **Akira Kurosawa**, Hiszpan **Luis Buñuel** (czytaj: buńjuel) oraz Polak **Andrzej Wajda**. Kino autorskie przeciwstawiano często amerykańskiemu rozrywkowemu kinu gatunków, co stanowiło jednak spore uproszczenie.

◀ kino autorskie

Luis Buñuel na hiszpańskim znaczku pocztowym

Ingmar Bergman (po prawej) i operator Sven Nykvist na planie zdjęciowym filmu *Jak w zwierciadle* (1962 r.)

Kadr i plakat z filmu *Lepki*, reż. Luchino Visconti, 1963 r. Na zdjęciu gwiazdy światowego kina – od lewej: Włoszka Claudia Cardinale (czytaj: klaudia kardinale), Amerykanin Burt Lancaster (czytaj: bert lankaster) i Francuz Alain Delon (czytaj: alę delą)

Visconti (1906–1976) był zarówno reżyserem filmowym, jak i operowym. Jego *Opętanie* (1942) uznaje się za pierwszy film rodzącego się neorealizmu. Od lat 60. kręcił filmy charakteryzujące się wielkim rozmachem inscenizacyjnym i widowiskowością, prezentujące nietuzinkowych bohaterów. Koncentrował się na psychice postaci oraz ich dramatach rozgrywających się zarówno współcześnie, jak i w przełomowych momentach historii. Opowiadał często o zmierzchu pewnej epoki i reprezentujących ją ludzi. Doskonałym przykładem takiego filmu był *Lepki*, który otrzymał Złotą Palmę na Festiwalu Filmowym w Cannes (czytaj: kan). Do najwybitniejszych dzieł Viscontiego należą ponadto filmy powstałe między 1969 a 1974 r.: *Zmierzch bogów*, *Śmierć w Wenecji*, *Ludwig* oraz *Portret rodzinny we wnętrzu*.

Sztuka filmowa przeżywała okres najbardziej dynamicznego rozwoju do końca lat 70. Nowatorskie propozycje sposobu konstruowania opowieści filmowych wiązały się z kierunkami narodowymi, które następowały po sobie kolejno: **pol-ska szkoła filmowa** (zobacz rozdz. III.10.), **francuska nowa fala**, **brytyjskie kino „młodych gniewnych”**, **czechosłowacka nowa fala**, **amerykańskie kino kontestacji**. Pojawili się też wielkie osobowości, których nie sposób było przypisać do żadnego prądu: **Stanley Kubrick** (Amerykanin tworzący w Wielkiej Brytanii), Niemiec **Werner Herzog** (czytaj: hercog) czy Rosjanin **Andriej Tar-kowski**.

Jedynym okresem w historii filmu w USA, kiedy pozycja kina autorskiego stała się tam równie mocna jak w Europie, była **2. połowa lat 60. i lata 70.** Epoka kontrkultury i hippisowskiego buntu znalazła odzwierciedlenie w takich filmach, jak: **Absolwent** Mike'a Nicholisa (czytaj: majka nikolsa), **Swobodny jeździec** Dennisa Hoppera, czy **MASH** Roberta Altmana. Ponadto w tym okresie powstały takie arcydzieła, jak: **Dzika banda Sama Peckinpaha** (czytaj: pekinpa), **Ojciec chrzestny** i **Czas apokalipsy** Francisa Forda Coppoli (czytaj: kopoli), **Lot nad kukułczym gniazdem** Miloša Formana (czytaj: milosza, emigranta z Czechosłowacji), **Łowca jeleni** Michaela Cimino (czytaj: majkela czimino), **Manhattan** Woody'ego Allena (czytaj: łudiego alena).

Kino Nowej Przygody powstawało nie tylko w USA. Jednym z najbardziej udanych filmów tego nurtu był film produkcji niemieckiej (ale anglojęzyczny) z 1984 r. – **Niekończąca się opowieść** w reżyserii Wolfganga Petersena.

W 1977 r. na ekrany kin weszły **Gwiezdne wojny** (później określone jako *Epizod IV: Nowa nadzieja*) w reżyserii **George'a Lucasa** (czytaj: dżordża lukasa). Ten film wraz z filmami **Stevena Spielberga** (m.in. **Poszukiwacze zaginionej Arki** z 1981 r.) zapoczątkował tak zwane **Kino Nowej Przygody**. Kolejni reżyserzy tworzyli przeboje kinowe, w których stawiali na widowiskowość, zawrotne tempo akcji, wyobraźnię i ciąg atrakcji przekraczające dotychczasowe doświadczenia widzów. Rostała **rola efektów specjalnych**, a z nimi – budżety produkcji. Nieskrępowana inwencja twórców, charakterystyczna dla początków nurtu, z czasem w dużej mierze ustąpiła standaryzacji produkcji.

Poza kinem rozrywkowym wciąż pozostawało wiele miejsca dla autorów filmowych, z których warto wymienić takie indywidualności, jak: **Jim Jarmusch** (czytaj: dżim dżarmusz) w USA, **Pedro Almodóvar** w Hiszpanii czy **Lars von Trier** (czytaj: fon trijer) w Danii.

Muzyka

Do połowy lat 70. w **muzyce klasycznej** największymi indywidualnościami byli Rosjanin **Dmitrij Szostakowicz** i Brytyjczyk **Benjamin Britten** (czytaj: bendżamin brityn). Szostakowicz nadal pozostawał twórcą niezwykle wszechstronnym – komponował kameralną i symfoniczną muzykę instrumentalną oraz niesablonowe cykle pieśni. Britten tworzył głównie utwory wokalne, w tym wiele oper (m.in. *Peter Grimes*), a także mszę żałobną *Requiem wojenne*. Formułę

◀ muzyka klasyczna

opery odświeżył ponadto Amerykanin **John Adams**. Należał do nurtu **minimalizmu**, którego najbardziej znanymi przedstawicielami byli inni kompozytorzy z USA: **Steve Reich** (czytaj: rajsz) i **Philip Glass**. Minimaliści rezygnowali ze złożonych struktur kompozycyjnych na rzecz najprostszych muzycznych środków. Stali w pewnej opozycji do rozpowszechnionych po II wojnie światowej **poszukiwań coraz to bardziej awangardowych, eksperymentalnych rozwiązań**. W tej dziedzinie największe uznanie zyskał Niemiec **Karlheinz Stockhausen** (czytaj: karlhajnc sztokhausen) – mistrz muzyki elektronicznej.

Największą zmianą w odbiorze muzyki klasycznej było to, że **epoka kompozytorów ustąpiła epoce wykonawców**. Utworami współczesnymi interesowało się coraz mniejsze grono melomanów. Triumfy święcili natomiast **interpretatorzy kanonu muzycznego** z epoki klasycyzmu czy też romantyzmu. Nastąpił też czas odkrywania zapomnianych utworów **muzyki dawnej** – nie tylko baroku, lecz nawet średniowiecza. Sięgano też po **dawne instrumenty** i rekonstruowano je, aby móc wykonywać utwory muzyczne w sposób jak najbliższy epoce, w której powstały.

muzyka
rozrywkowa

► W **muzyce rozrywkowej** niezwykłą popularność wśród publiczności zyskał **musical**. Na pograniczu z muzyką klasyczną sytuowała się twórczość **Leonarda Bernsteina** (czytaj: bernstajna, m.in. *West Side Story*, czytaj: łest sajd story). Autorzy musicalu *Hair* (czytaj: her), wystawionego w **1967 r. na nowojorskiej niezależnej scenie**, nie tylko wprowadzili do tego gatunku najświeższe dźwięki muzyki słuchanej przez młodzież, lecz także zaprezentowali obyczajowy manifest pokolenia hippisów. Od początku lat 70. niekwestionowanym mistrzem musicalu stał się Brytyjczyk **Andrew Lloyd Webber** (czytaj: endrju lojd łeber). Od swojej **rock opery *Jesus Christ Superstar*** regularnie prezentował kolejne realizacje, które powiększały jego sławę. Były to: *Evita*, *Koty*, *Upiór w operze*. W **latach 70.** formułę musicalu zrewolucjonizował natomiast na nowojorskim Broadwayu **Bob Fosse** (czytaj: fos, *Kabaret*, *Cały ten zgiełk*). Większość spośród wymienionych musicali sfilmowano.

Scena z musicalu *Koty*, przedstawienie w Moskwie w 2005 r.

Musical *Koty* opierał się na zbiorze wierszy Thomasa Stearnsa Eliota – jednego z najwybitniejszych poetów XX w. (zobacz podręcznik do klasy 3). Miał premierę w Londynie w 1981 r. Był tam grany nieprzerwanie przez 21 lat (prawie 9000 przedstawień), co stanowiło wówczas rekordowe osiągnięcie.

Po II wojnie światowej świetny okres przeżywał ten rodzaj **piosenki**, której trudno przypisać jakąś gatunkową nazwę, ponieważ na jej charakter wpływał temperament i osobowość danego wykonawcy. Dlatego też określenie **autorska** wydaje się najtrafniejsze spośród wielu używanych. Szczególne mistrzostwo osiągnęli w tym zakresie **artyści śpiewający w języku francuskim**, między innymi: **Édith Piaf** (czytaj: edit pjaf), **Charles Aznavour** (czytaj: szarl aznawur) i **Jacques Brel**. Pieśniarze o takiej sile oddziaływania na publiczność w krajach niedemokratycznych byli często określani mianem **bardów**. Wyrażali oni społeczne emocje, wymykali się ograniczeniom cenzury. Tak jak w poprzednim stuleciu romantyczni poeci, bardowie stawali się przewodnikami, którzy podtrzymują rodaków na duchu. W ZSRR taką pozycję osiągnęli **Bułat Okudźawa** i – obdarzany wręcz uwielbieniem – **Władimir Wysocki**.

◀ piosenka autorska

Po II wojnie światowej nastąpił niezwykle dynamiczny rozwój **muzyki jazzowej**, która stopniowo stawała się też ogromnie zróżnicowana. Najwybitniejsi wykonawcy wciąż pochodzili ze **Stanów Zjednoczonych**. W latach 40. triumfy święcili **Charlie Parker** i **Dizzy Gillespie** (czytaj: dizi gilespi). Kolejne style, od **bebopu** po **free jazz**, który rozkwitł w latach 60., rozszerzały granice muzycznej inwencji i zwiększały rolę elementu kluczowego dla jazzu – improwizacji. Po szczególnie artyści czerpali inspiracje z najróżniejszych gatunków muzycznych, a jazz stawał się synonimem artystycznej swobody i żywiołowości. Większość płyt zaliczanych dziś do kanonu jazzowych arcydzieł nagrano między 1956 a 1965 r. Tworzyli wówczas tacy artyści, jak: **Charles Mingus** (czytaj: czarls minges), **Miles Davis** (czytaj: majls dejwis), **John Coltrane** (czytaj: koltrejn) i **Ornette Coleman** (czytaj: ornet kolmen).

◀ muzyka jazzowa

W latach 60. z **rock and rolla** – gatunku głównie tanecznego i beztroskiego – **wyłaniał się** stopniowo **rock** o wiele bardziej złożony estetycznie i poważniejszy w warstwie tekstowej. Rodząca się muzyka rockowa sięgała także po inne inspiracje, takie jak blues czy folk. Stworzyli ją w równej mierze **wykonawcy amerykańscy i brytyjscy**. Rock **dojrzał** jako w pełni ukształtowane zjawisko muzyczne **po 1965 r.** W największym stopniu przyczyniły się do tego zespoły **The Beatles**, **The Rolling Stones**, **The Who**, **The Beach Boys** i **The Doors**, a także wykonawcy **Bob Dylan**, **Jimmy Hendrix** i **Janis Joplin**.

◀ muzyka rockowa

Członkowie zespołu The Beatles na zdjęciu z amerykańskiego tygodnika „Billboard”, promującego jeden z singli zespołu, 1967 r.

The Beatles są uznawani za najpopularniejszy zespół w historii muzyki rozrywkowej. Grupa rozpoczęła karierę na przełomie 1962 i 1963 r. od prostych piosenek. W kolejnych latach (aż do 1970 r., kiedy zespół się rozpadł) muzycy odkrywali coraz nowsze możliwości rozwoju muzycznego, a ich kompozycje stawały się coraz ambitniejsze. Stworzyli w tym czasie dziesiątki melodii, które nucił cały świat. W 1967 r. nagrali album *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*, często uznawany za najważniejszą płytę w historii rocka.

Od schyłku lat 60. muzyka rockowa bardzo szybko się przekształcała i różnicowała. W ciągu następnych 10 lat powstały jej najważniejsze warianty. Ambicje artystyczne uzyskania przez rock stopnia złożoności muzyki klasycznej stały u początków **rocka progresywnego** (King Crimson, Genesis, Yes, Pink Floyd). Ostre brzmienia **hard rocka** (Led Zeppelin, Deep Purple) doprowadziły z czasem do rozwoju **heavy metalu** (jego prekursorem był Black Sabbath). W latach 70. taneczne rytmy rock and rolla przywrócił do życia **glam rock** (David Bowie). Z estetyki tego nurtu skorzystał wkrótce zespół Queen. Wielką rewoltę stanowiła muzyka **punk**. Jej prekursorem był między innymi zespół The Velvet Underground, a najślawniejszymi wykonawcami – Sex Pistols i The Clash. Z punka wyrosła z kolei **zimna fala** (Joy Division, The Cure). Z czasem rock, choć zachował wielu fanów, przestał być tak innowacyjny, a przede wszystkim nie budził już większego zainteresowania kolejnych pokoleń młodzieży. Jego miejsce zajęły **hip-hop** czy **muzyka klubowa**.

Sztuki plastyczne

Po II wojnie światowej po raz pierwszy **światową stolicą sztuki stał się Nowy Jork**, któremu ustąpił w tej roli Paryż. W jeszcze większym stopniu niż dotychczas wielość kierunków i stylów nie pozwalała wskazać dominującej tendencji.

abstrakcyjny
ekspresjonizm

► Szczególnie uznany i wpływowy był początkowo **abstrakcyjny ekspresjonizm**. Ten kierunek rozwijali w Stanach Zjednoczonych tuż po wojnie **Willem de Kooning** (czytaj: łilem de kuning) i **Jackson Pollock** (czytaj: dżekson polok).

Chociaż jak wszyscy abstrakcyjniści tworzyli oni sztukę nieprzedstawiającą (niefiguratywną), wyróżniało ich to, że nie skupiali się wyłącznie na samej malarskiej formie, lecz starali się oddać indywidualne emocje. Liczyły się dla nich także spontaniczność oraz automatyzm aktu twórczego, w czym przypominali surrealistów. Pollock stał się jednym z najbardziej uznanych malarzy amerykańskich dzięki opracowanej przez siebie metodzie **action painting** (czytaj: ekshyn pejntin). Na leżące na podłodze płótno wylewał farby wprost z puszek, a powstałe dzieło stawało się świadectwem zdarzenia, jakim był akt twórczy. Splatające się na jego obrazach różnobarwne linie nadawały przy tym pracom bardzo dekoracyjny charakter.

Willem de Kooning, litografia *Litho #2 (Waves #2)*, 1960 r.

Jackson Pollock, *Number 31*, 1950 r., obraz na wystawie w nowojorskim Muzeum Sztuki Nowoczesnej (MoMA)

„Kiedy pracuję i idzie mi dobrze, to cały w tym jestem, a to, co jest poza obrazem, kompletnie się nie liczy – a jeśli zaczyna, to znaczy, że się pogubiłem.

~ Jackson Pollock

Mark Rothko, *Orange and Yellow*, 1956 r.

Abstrakcję uprawiał także inny amerykański artysta – **Mark Rothko** (czytaj: rotko). Od początku lat 50. tworzył dzieła odmienne w stosunku do nurtu abstrakcyjnego ekspresjonizmu. Jego obrazy wyróżniały się spokojem i łagodnym światłem, sąsiadowały na nich duże, regularne płaszczyzny, z których każda pulsowała odcieniami jednej barwy.

Wyobrażenia o tym, czym jest sztuka, zmieniły się radykalnie pod wpływem **pop-artu**. Ten kierunek narodził się w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych w latach 50., a stał się sensacją głównie w USA w latach 60. Twórcy przynależący do tego prądu artystycznego tematem swoich dzieł czynili **najbardziej rozpoznawalne symbole i wizerunki kultury popu-**

◀ pop-art

larnej oraz **społeczeństwa konsumpcyjnego**. Przekształcali je tylko w bardzo ograniczonym stopniu. Najczęściej dążyli do ich przejawiania i wyolbrzymiania. W efekcie zacierali granicę między sztuką a banalnością popkulturowej produkcji. Największą sławę spośród twórców tego kierunku zdobył **Andy Warhol** (czytaj: endi łorhol), który obiektem sztuki uczynił powielone w formie obrazów i grafik fotografie gwiazd filmowych i polityków, puszki z zupą firmy Campbell i butelki Coca-Coli. Wyraźnie sugerował przy tym, że prawdziwą sztuką jest zarabianie dużych pieniędzy. **Roy Lichtenstein** (czytaj: roj lichtensztajn) kopiował w wielkim formacie kadry komiksów, a **Claes Oldenburg** (czytaj: kles oldenberg) tworzył gigantycznych rozmiarów wyobrażenia codziennych przedmiotów.

Andy Warhol, *Puszki z zupą firmy Campbell*, 1962 r., sitodruk, w nowojorskim Muzeum Sztuki Nowoczesnej (MoMA)

Obrazy Roya Lichtensteina z 1968 r. w Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Wiedniu

Claes Oldenburg, *fontanna Spoonbridge and Cherry*, 1988 r., w Minneapolis w USA

Lata 60. przyniosły wiele nowych idei w zakresie sztuk plastycznych. Rozwinęła się wówczas odmiana abstrakcji geometrycznej określana jako **op-art**. Przez odpowiednie zestawienie kolorów lub kombinacje linii artyści tego kierunku wywoływali złudzenia optyczne, pozór ruchu czy też trójwymiarowości, która w rzeczywistości nie istniała. Ważnym nurtem stała się też **sztuka ziemi** (*land art*). Polegała ona na przekształcaniu w mniej lub bardziej trwały sposób fragmentu środowiska naturalnego przez umieszczanie w nim jakichś obiektów (kamieni), odpowiednie rozmieszczanie roślin albo usypywanie ziemnych formacji.

◀ op-art

Część artystów uznała za właściwy powrót do sztuki, która umieszcza w centrum zainteresowania człowieka i jego przeżycia. Aby ukazać dramat ludzkiego losu i emocje wyobrażanych postaci, twórcy przedstawiali je w sposób zdeformowany i nie stronili od brzydoty. Do kierunku tego, określanego jako **nowa figuracja**, należeli malarze i rzeźbiarze z wielu krajów, przede wszystkim Irlandczyk **Francis Bacon** (czytaj: fransis bejkon) i Francuz **Jean Dubuffet** (czytaj: żan dibife).

◀ nowa figuracja

Francis Bacon, *Autoportret*, 1969 r. – obraz na irlandzkim znaczku pocztowym wyemitowanym w 2009 r. w setną rocznicę urodzin artysty

Tematem dzieł Bacona (1909–1992) był człowiek – najczęściej wyobcowany ze świata, doznający wynikającego z samotności odczucia pustki bądź przerażony czymś nieokreślonym. Artysta mocno podkreślał materialny i cielesny aspekt przedstawianych postaci. Z jednej strony przeprowadzał częściową geometryzację kształtów, a z drugiej – wywoływał wrażenie, że spod ludzkiej skóry wydobywa się mięso. Efekt często wręcz szokował i pozwalał artyście uzyskać zamierzony dramatyzm.

Sztuka współczesna często odchodziła bardzo daleko od tradycyjnego spojrzenia na materię dzieła artystycznego. Nie musiało stanowić jej płótno obrazu czy kamień, w którym wykuto rzeźbę. **Konceptualizm** wręcz zakładał, że idea jest ważniejsza od realizacji. Pomysł i jego słowna prezentacja oraz sam proces tworzenia i jego dokumentacja (fotografie, szkice) były dla konceptualistów w pełni wystarczającym wyrazem ich twórczości.

Bardzo rozpowszechnionym sposobem uprawiania sztuki stały się **happening** i **performance** (czytaj: perfomens). Łączyły one elementy sztuk plastycznych i teatru oraz stanowiły zaaranżowane wydarzenie, często o prowokacyjnym charakterze. **Happening zakłada udział widzów w zdarzeniach**, które tylko do pewnego stopnia są inscenizowane i kierowane przez artystę. Takie działania podejmowała między innymi międzynarodowa **grupa Fluxus**, której najbardziej znanym przedstawicielem był Niemiec **Joseph Beuys** (czytaj: jozef bojs). Z kolei **performance to działanie, w którym widzowie pozostają tylko obserwatorami** różnorodnych poczynań artystów. Ci natomiast bardzo często wykorzystywali własne ciało jako przedmiot artystycznych zabiegów – był to **body art**, czyli sztuka ciała. Jej reprezentantką jest na przykład Serbka **Marina Abramović**.

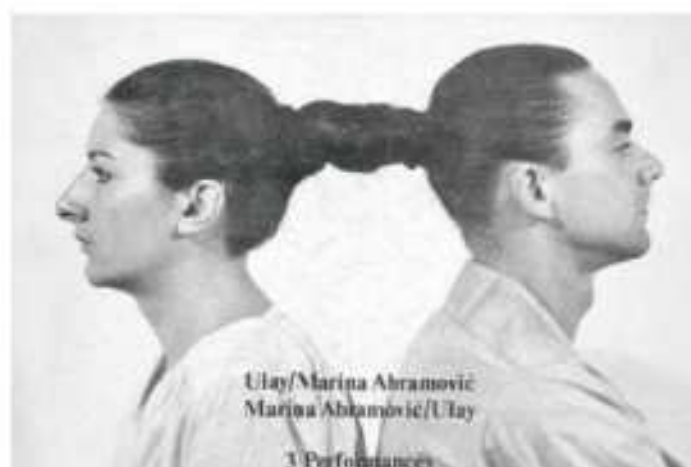
◀ happening i performance

video-art ▶

Coraz większą rolę odgrywały także nowoczesne technologie. Zainteresowanie nimi jako ważnym elementem współczesności, który powinien wkroczyć do sztuki, doprowadziło do powstania **wideo-artu**. W galeriach zagościły instalacje korzystające z monitorów telewizyjnych, na których pokazywano podpatrzone lub wykreowane sceny, zarejestrowane kamerą.

street-art ▶

Street-art bazował na spontanicznej twórczości **grafficiarzy** i wszystkich, którzy postanowili umieszczać swoje prace w przestrzeni miejskiej, przy czym często działali na pograniczu prawa. Jednym z pierwszych twórców sztuki ulicy, który zyskał status uznanego artysty, był czarnoskóry Amerykanin **Jean-Michel Basquiat** (czytaj: żan-miszel baskija). Początkowo umieszczał swoje obrazy na murach, a później tradycyjnie – na płótnie.

Plakat performansu autorstwa Mariny Abramović i Ulaya, 1978 r.

Jean-Michel Basquiat, *Unpleasant liberals*, 1982 r. – obraz na znaczku wyemitowanym przez Republikę Środkowoafrykańską

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj omówione w rozdziale nurty filozoficzne oraz związane z refleksją nad kulturą. Które z występujących w nich tez wydają ci się szczególnie interesujące oraz trafnie opisujące współczesną cywilizację? Uzasadnij swoją ocenę.
2. Zastanów się, które z omówionych w rozdziale dzieł kultury i sztuki można zaliczyć do kultury elitarnej, a które – do masowej. Czy zawsze łatwo można przypisać dane dzieło do typu kultury? Czy – twoim zdaniem – ten podział jest obecnie wciąż aktualny, czy też nie odpowiada rzeczywistości współczesnej kultury?
3. Omów główne nurty w literaturze po II wojnie światowej. Scharakteryzuj twórczość najważniejszych pisarzy. Wykorzystaj także wiedzę uzyskaną na lekcjach języka polskiego.
4. Scharakteryzuj najważniejsze zjawiska w kinie światowym w okresie powojennym. Wybierz trzech spośród reżyserów wymienionych w rozdziale i przygotuj prezentację dotyczącą ich twórczości.

5. Wyjaśnij, na czym polegała różnorodność kierunków, w których rozwijała się muzyka klasyczna i rozrywkowa.
6. Przedstaw tendencje i kierunki, które pojawiły się w sztukach plastycznych po II wojnie światowej. Wskaż ich głównych przedstawicieli.
7. Zastanów się, jaką rolę odegrał postmodernizm w kulturze. Poszukaj dodatkowych informacji w internecie. Porównaj kulturę modernistyczną z postmodernistyczną.

PODSUMOWANIE LEKCJI

Kierunkiem filozoficznym szczególnie silnie oddziałującym po wojnie stał się **egzystencjalizm**. Jego najbardziej znanym przedstawicielem był **Jean-Paul Sartre**.

◀ s. 136

W **naukach humanistycznych** i **refleksji nad kulturą** dużą rolę odegrały zwłaszcza **strukturalizm**, **semiotyka** i **hermeneutyka**.

◀ s. 137

Od lat 50. i 60. w kulturze stopniowo **przestawały dominować tendencje modernistyczne**. Ich miejsce w kolejnych dekadach zajął **postmodernizm**.

◀ s. 137

Wśród **najważniejszych zjawisk i nurtów literackich** okresu powojennego można wymienić inspiracje **egzystencjalizmem**, **teatr absurdu**, twórczość **pisarzy bitnikowskich** w USA, rozwój tendencji **postmodernistycznych**, a także sukcesy literatury iberoamerykańskiej, w tym **realizmu magicznego**.

◀ s. 138

Do **najważniejszych pisarzy** okresu powojennego należeli m.in. **Albert Camus**, **Samuel Beckett**, **George Orwell**, **Thomas Pynchon**, **Gabriel García Márquez** oraz **Mario Vargas Llosa**.

◀ s. 139

W **filmie** pierwszym ważnym kierunkiem po wojnie był **włoski neorealizm**. Natomiast w USA w latach 40. i 50. nastąpił szczytowy okres rozwoju **kina klasycznego**, ze szczególną rolą **kina gatunków**.

◀ s. 142

Od lat 50. postępował w różnych krajach rozwój kina autorskiego, opartego na osobowościach twórczych wielkich **reżyserów**, jak: **Ingmar Bergman**, **Luchino Visconti**, **Federico Fellini**, **Michelangelo Antonioni**, **Akira Kurosawa**, **Luis Buñuel**, **Andrzej Wajda**, **Stanley Kubrick**, **Werner Herzog** czy **Andriej Tarkowski**.

◀ s. 142

W **muzyce klasycznej** ważnym nurtem stał się **minimalizm**. Ponadto wielu kompozytorów poszukiwało **skrajnie awangardowych** rozwiązań. Odbiorcy muzyki byli zainteresowani **wybitnymi wykonaniami kanonu muzycznego** wcześniejszych epok.

◀ s. 145

Nastąpiło ogromne zróżnicowanie **muzyki rozrywkowej**. Po okresie triumfów **jazzu** silnie oddziaływała zwłaszcza **muzyka rockowa**, która wyodrębniła się jako dojrzałe zjawisko w **okresie kontrkultury** lat 60. Szczególną rolę odegrali **The Beatles**, **The Rolling Stones** i **Bob Dylan**.

◀ s. 146

W **sztukach plastycznych** nastąpiło bardzo daleko idące **zróżnicowanie tendencji artystycznych**. Do najbardziej wpływowych kierunków i zjawisk należały **abstrakcyjny ekspresjonizm**, **pop-art**, **nowa figuracja**, **konceptualizm**, **happening** i **performance**, **video-art** oraz **street-art**.

◀ s. 148

Do **najważniejszych artystów** należeli **Jackson Pollock**, **Mark Rothko**, **Andy Warhol**, **Francis Bacon**, **Jean Dubuffet** i **Joseph Beuys**.

◀ s. 149

II. Świat w epoce zimnej wojny

- s. 8 ▶ Koszty i straty materialne oraz ludnościowe poniesione przez państwa uczestniczące w II wojnie światowej skutkowały **powojennymi problemami ekonomicznymi** i zaważyły na **poziomie życia ludności**.
- s. 11 ▶ Po wojnie **swoją pozycję gospodarczą oraz polityczną umocniły Stany Zjednoczone**.
- s. 11 ▶ Następstwem wojny były **masowe migracje** – na największą skalę w **środkowej Europie** (dotyczyły zwłaszcza **Niemców oraz Polaków**). Wynikały one zarówno z **powrotów do domów**, jak i z **wysiedleń**.
- s. 13 ▶ W powojennych procesach **osądzono tysiące zbrodniarzy niemieckich i japońskich**. Część spośród przywódców nazistowskich skazał **Trybunał w Norymberdze**. Natomiast **radzieckich zbrodni wojennych nie osądzono**. Państwa koalicji antyfaszystowskiej wydawały wyroki na **kolaborantów**.
- s. 15 ▶ W 1945 r. rozpoczęła działalność **Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ)**. Największe uprawnienia w ramach ONZ uzyskala **Rada Bezpieczeństwa**, a decydującą rolę odgrywali jej **stali członkowie** (USA, Wielka Brytania, ZSRR, Francja, Chiny).
- s. 17 ▶ Po II wojnie światowej **USA i ZSRR uzyskaly pozycję supermocarstw**. Stało się to kosztem światowego znaczenia dotychczasowych potęg politycznych – Wielkiej Brytanii i Francji oraz pokonanych w wojnie Niemiec i Japonii.
- s. 21 ▶ W wyniku II wojny światowej **Europa Środkowo-Wschodnia znalazła się w strefie wpływów ZSRR**. Stopniowo **podporządkował on sobie kraje regionu i wymusił ich sowietyzację**, czyli wprowadzenie **sowieckich wzorców ustrojowych, ideologicznych i ekonomicznych**.
- s. 22 ▶ Działania podjęte przez **komunistów** w latach 1944–1949 pozwoliły im **przejąć pełnię władzy** w Czechosłowacji, na Węgrzech, w Rumunii, Bułgarii, Albanii, Jugosławii, Polsce i NRD.
- s. 22 ▶ **Jugosławia zerwała zależność od ZSRR**, ale pozostała państwem komunistycznym.
- s. 25 ▶ W 1947 r. w stosunkach międzynarodowych **rozpoczął się okres zimnej wojny**. Ukształtowały się **dwa wrogie bloki polityczne**. **Związek Radziecki** i pozostałe **państwa komunistyczne** rywalizowały ze **Stanami Zjednoczonymi** i innymi krajami Zachodu.
- s. 28 ▶ Od czerwca 1948 do maja 1949 r. trwała – zarządzona przez Stalina – **blokada zachodnich sektorów Berlina**. Zakończyła się ona **niepowodzeniem strony radzieckiej**.
- s. 29 ▶ W 1949 r. powstały dwa **odrębne państwa niemieckie**: na zachodzie – **Republika Federalna Niemiec (RFN)**, a na wschodzie komunistyczna – **Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD)**. Odrębną jednostką polityczną stał się **Berlin Zachodni**.
- s. 30 ▶ W 1949 r. państwa Zachodu utworzyły **sojusz polityczno-wojskowy** pod nazwą **Sojusz Północnoatlantycki (NATO)**.
- s. 30 ▶ W 1955 r. powstał **Układ Warszawski**, skupiający **europejskie państwa bloku sowieckiego**.

- Konflikt zimnowojenny** dał o sobie znać w **Korei**. W **wojnę** w tym kraju (1950–1953) zaangażowały się zwłaszcza USA i komunistyczne Chiny. ◀ s. 30
- 5 marca 1953 r. zmarł Józef Stalin**. Wkrótce nowym przywódcą ZSRR został **Nikita Chruszczow**. ◀ s. 37
- W **lutym 1956 r.** Chruszczow przedstawił **referat krytykujący kult jednostki i metody sprawowania władzy przez Stalina**. Zapoczątkował on w ZSRR oraz krajach bloku sowieckiego „**odwilż**” i **destalinizację**. ◀ s. 38
- Z czasem pozycja polityczna **Chruszczowa** osłabła. W **1964 r.** na stanowisku przywódcy ZSRR zastąpił go **Leonid Breżniew**. ◀ s. 39
- Od lat 60., a szczególnie w **latach 70.**, rozwijały się w ZSRR *samizdat* oraz **ruch dysydencki**. Ich ważnymi postaciami byli m.in. **Andriej Sacharow** i **Aleksandr Solżenicyn**. ◀ s. 40
- Problemy gospodarcze i wydatki ponoszone na zbrojenia oraz prowadzenie wojny w Afganistanie, a także nieudolność rządzących doprowadziły do **poważnego kryzysu ZSRR w latach 80.** ◀ s. 42
- Na **Węgrzech jesienią 1956 r.** doszło do wystąpień społecznych. Kraj dążył do **demokratyzacji i odzyskania suwerenności**. W odpowiedzi ZSRR przeprowadził **interwencję wojskową** i stłumił **powstanie węgierskie**. ◀ s. 43
- W **Czechosłowacji** dążenia do **reformy ustroju**, czyli **Praską Wiosną 1968 r.**, stłumiła w sierpniu **interwencja zbrojna wojsk Układu Warszawskiego**. ◀ s. 45
- W USA w 1. połowie lat 50. **lęk przed wpływami komunizmu** zaowocował zjawiskiem **maccartyzmu**. Wpływy komunistyczne **tropiono wśród urzędników państwowych oraz ludzi nauki i kultury**. ◀ s. 48
- W **latach 50. i 60.** w USA nasiliły się działania **ruchu praw obywatelskich ludności czarnej**. Jego liderem był pastor **Martin Luther King**. Sukcesem ruchu stało się stopniowe **zniesienie segregacji rasowej na Południu** oraz **zapewnienie czarnoskórym pełni praw wyborczych**. ◀ s. 50
- Na **2. połowę lat 60.** przypadł w USA **okres kontestacji i kontrkultury**. Stanowiły one przede wszystkim wyraz **buntu młodego pokolenia przeciwko ówczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej i obyczajowej**. Ważną rolę odegrał **sprzeciw wobec wojny w Wietnamie**. ◀ s. 54
- Ważnymi **nurtami kontrkultury** były przede wszystkim **ruch hippisowski** oraz **nowa lewica**, której ważną częścią był **ruch studencki**. ◀ s. 55
- W **1968 r.** wybory prezydenckie wygrał **Richard Nixon**, który chciał zahamować rewoltę obyczajową amerykańskiej młodzieży. W **1974 r.** zrezygnował z prezydentury w wyniku **afery Watergate**. ◀ s. 57
- Lata 70.** przyniosły rozwój ruchu **nowej prawicy**, która stała się także oparciem dla **prezydentury Ronalda Reagana (1981–1989)**. ◀ s. 58
- Symbolem dążeń mieszkańców **Indii** do niezależności stał się **Mahatma Gandhi**. W **1947 r.** **Wielka Brytania przyznała** temu subkontynentowi **niepodległość**. Od **hinduistycznych** w większości **Indii** wyodrębnił się **Pakistan**, zamieszkaný głównie przez **muzułmanów**. ◀ s. 62
- Niepodległość** uzyskały wkrótce kolejne kolonie brytyjskie w Azji: **Cejlon, Birma, Maledzja i Singapur**. ◀ s. 63

- s. 63 ➤ **Francja** nie utrzymała panowania nad **Indochinami Francuskimi**. W wyniku **I wojny indochińskiej (1946–1954)** **niepodległość uzyskał Wietnam** (podzielony na Północny i Południowy). Także **Laos** i **Kambodża** stały się niepodległymi państwami.
- s. 64 ➤ Niepodległość uzyskały **Filipiny** (dotąd pod kontrolą USA) oraz **Indonezja**, należąca do **Holandii**.
- s. 65 ➤ W **Afryce** do połowy lat 60. **niepodległość** uzyskały **kolonie francuskie, brytyjskie i belgijskie**, a w latach 70. – **portugalskie i hiszpańskie**. Zazwyczaj odbywało się to na **drodze pokojowej**, chociaż było poprzedzone oporem cywilnym ludności.
- s. 66 ➤ **Długotrwałą wojnę** toczyli z **francuską metropolią** **Algierczycy**. Ostatecznie **Algieria** uzyskała **niepodległość w 1962 r.**
- s. 67 ➤ W **Republice Południowej Afryki** panował system **apartheidu**, który **zlikwidowano** dopiero w **latach 1989–1994**.
- s. 68 ➤ Na obszarze tzw. **Trzeciego Świata** – w znacznym stopniu pokrywającym się z terenami dawnych kolonii – toczyły się często **konflikty o podłożu politycznym i etnicznym**.
- s. 72 ➤ Dla **okresu zimnej wojny** charakterystyczny był **wyścig zbrojeń**, obejmujący m.in. **rozwój broni jądrowej**.
- s. 74 ➤ W **1961 r.** władze komunistyczne wzniosły **mur berliński** ogradzający Berlin Zachodni.
- s. 75 ➤ Na **Kubie** po zwycięstwie **rewolucji (1959 r.)**, której przywoził **Fidel Castro**, stopniowo wprowadzono **system komunistyczny**.
- s. 76 ➤ W **październiku 1962 r.** doszło do **kryzysu kubańskiego**, który **groził wybuchem wojny światowej**. Wiązał się on z **zamiarami ZSRR rozmieszczenia na Kubie rakiet średniego zasięgu**, mogących przenosić głowice jądrowe i stanowić bezpośrednie zagrożenie dla USA. Ostatecznie **amerykańska blokada wyspy** zmusiła stronę radziecką do rezygnacji z planów.
- s. 78 ➤ **Dążenie wietnamskich komunistów do przejęcia władzy w Wietnamie Południowym** skłoniło USA do **zbrojnej interwencji** przeciwko **partyzantce Wietkongu**, wspieranej przez Wietnam Północny. **Wojska amerykańskie walczyły w Wietnamie w latach 1964–1973**, nie odnosily jednak sukcesu. W **1975 r. komunistyczna Północ podbiła Wietnam Południowy**.
- s. 81 ➤ W **latach 1979–1989 ZSRR** prowadził **zbrojną interwencję w Afganistanie**. Nie był jednak w stanie przejąć pełni kontroli nad tym krajem i pokonać oddziałów partyzanckich (wspieranych przez USA).
- s. 88 ➤ Po **II wojnie światowej i tragedii Holokaustu** społeczność międzynarodowa zdecydowała o **utworzeniu niepodległego państwa żydowskiego w Palestynie**.
- s. 89 ➤ **Państwo Izrael** proklamowano w **1948 r.** **Zaatakowały je natychmiast państwa arabskie**, poniosły jednak klęskę. W efekcie w **granicach Izraela** – wbrew wcześniejszym postanowieniom ONZ – znalazła się większość tych obszarów Palestyny, które miały stanowić część arabską. **Setki tysięcy Palestyńczyków stało się uchodźcami**.
- s. 91 ➤ **Kryzys sueski w 1956 r.** zakończył się **wycofaniem Wielkiej Brytanii, Francji i Izraela z interwencji w Egipcie**.
- s. 91 ➤ W **1964 r.** powstała **Organizacja Wyzwolenia Palestyny**.

Wojna sześciodniowa (czerwiec 1967 r.) doprowadziła do okupacji przez Izrael m.in. Zachodniego Brzegu Jordanu i Wschodniej Jerozolimy.	s. 91
W 1987 r. na części terenów palestyńskich okupowanych przez Izrael wybuchło powstanie (pierwsza intifada).	s. 93
Rewolucja w Iranie w 1979 r. doprowadziła do ustanowienia rządów religijnych opartych na prawie islamu.	s. 95
W Iraku pod koniec lat 70. dyktatorską władzę objął Saddam Husajn.	s. 96
W latach 1980–1988 trwała wojna iracko-irańska.	s. 92
W Chinach zwycięstwo komunistów w wojnie domowej doprowadziło do proklamowania 1 października 1949 r. Chińskiej Republiki Ludowej. Rządy w ChRL miały charakter totalitarny, opierały się na systemie jednopartyjnym i przywództwie Mao Zedonga.	s. 98
Ogłoszony w 1958 r. program Wielkiego Skoku, który miał przynieść modernizację i uprzemysłowienie kraju, doprowadził do załamania gospodarki i największej w historii ludzkości klęski głodu.	s. 100
W 1966 r. Mao, który chciał odbudować swoją pozycję polityczną, zainicjował „rewolucję kulturalną”. Oparł się na młodzieży skupionej w Czerwonej Gwardii, która stosowała terror wobec osób utożsamianych z kulturą i mentalnością starego społeczeństwa i wyróżniających się statusem społecznym.	s. 102
Mao po odsunięciu od władzy przeciwników politycznych powstrzymał dalsze działania czerwonychwardystów i opanował za pomocą armii chaos w kraju.	s. 102
Mao zmarł w 1976 r. Stopniowo władzę przejęli zwolennicy liberalizacji systemu, zwłaszcza w zakresie gospodarki.	s. 104
W latach 80. przywrócono prywatną, chłopską własność ziemi i wolny handel artykułami żywnościowymi oraz częściowo dopuszczono prywatną przedsiębiorczość. Utworzono specjalne strefy ekonomiczne. Chiny stały się najszybciej rozwijającą się gospodarką świata.	s. 105
System polityczny w Chinach się nie zmienił. Wystąpienia społeczne zakończyły się masakrą na placu Tiananmen w czerwcu 1989 r.	s. 106
Po wojnie narastały w zachodniej Europie dążenia integracyjne. Organem, który miał koordynować współpracę państw, stała się początkowo (w 1949 r.) Rada Europy.	s. 108
W 1951 r. Francja, Belgia, Holandia, Luksemburg, RFN i Włochy utworzyły Europejską Wspólnotę Węgla i Stali. Z początkiem 1958 r. rozpoczęła działalność Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG) skupiająca sześć wymienionych krajów.	s. 110
Cel EWG w postaci stworzenia wspólnego rynku towarów i usług realizowano stopniowo. Ważnym etapem było zniesienie w 1968 r. ceł na produkty rolne i przemysłowe w wymianie handlowej między członkami wspólnoty.	s. 112
Inna grupa państw zachodnioeuropejskich utworzyła w 1960 r. Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA).	s. 113
Do EWG przystąpiły w 1973 r. Wielka Brytania, Irlandia i Dania, w 1981 r. – Grecja, a w 1986 r. – Hiszpania i Portugalia.	s. 113

- s. 116 ➤ W 2. połowie XX w. nastąpił **gwałtowny przyrost demograficzny**, zwłaszcza w **krajach biedniejszych**. Natomiast w państwach Zachodu pod koniec tego okresu rozpoczął się **proces starzenia się społeczeństw**.
- s. 118 ➤ W świecie narastały **różnice materialne**, w tym podział globu na **bogatą Północ i biedne Południe**.
- s. 119 ➤ **Relacje gospodarcze i przedsiębiorczość** nabierały coraz bardziej **globalnego wymiaru**.
- s. 119 ➤ **Rozwój ekonomiczny** krajów mających gospodarkę wolnorynkową ukształtował **społeczeństwo konsumpcyjne**.
- s. 121 ➤ **Rozwój naukowo-techniczny** wprowadził zmiany w **życiu codziennym** ludzi – w **rozrywce i sposobach spędzania wolnego czasu** oraz w **przemieszczaniu się i komunikowaniu**.
- s. 122 ➤ Rewolucję w wielu dziedzinach życia wywołały **komputery osobiste**, a następnie – **internet**.
- s. 123 ➤ W **medycynie** największymi osiągnięciami były upowszechnienie **szczepionek i antybiotyków**, opracowanie technologii **przeszczepów i tomografii komputerowej** oraz wykorzystanie odkrycia struktury DNA.
- s. 123 ➤ W społeczeństwach Zachodu **wzrosła znacząco aktywność zawodowa kobiet**. Wielkie zmiany społeczne przyniosła **rewolucja obyczajowa**.
- s. 127 ➤ **Od lat 50. XX w.** nastąpił **rozwój kultury młodzieżowej** oraz licznych **subkultur**, z reguły zdecydowanie **przeciwstawiających się wartościom i normom społecznym starszego pokolenia**.
- s. 129 ➤ **Narastała laicyzacja**, chociaż **religijność** nadal pozostawała ważną częścią życia wielu ludzi. **Kościół katolicki przeżył odnowę po II Soborze Watykańskim (1962–1965)**.
- s. 136 ➤ **Kierunkiem filozoficznym** szczególnie wpływowym po wojnie stał się **egzystencjalizm**. Jego najbardziej znanym przedstawicielem był **Jean-Paul Sartre**.
- s. 137 ➤ **Od lat 50. i 60.** w kulturze stopniowo **przestawały dominować tendencje modernistyczne**. W kolejnych dekadach ich miejsce zajął **postmodernizm**.
- s. 139 ➤ Do **najważniejszych zjawisk i nurtów literackich** okresu powojennego należały inspiracje **egzystencjalizmem**, **teatr absurdu**, twórczość **pisarzy bitnikowskich w USA**, rozwój tendencji **postmodernistycznych**, a także sukcesy literatury iberoamerykańskiej, w tym – **realizmu magicznego**.
- s. 139 ➤ Do **najważniejszych pisarzy** okresu powojennego należeli **Albert Camus, Samuel Beckett, George Orwell, Thomas Pynchon, Gabriel García Márquez i Mario Vargas Llosa**.
- s. 142 ➤ W filmie pierwszym ważnym kierunkiem **po wojnie** był **włoski neorealizm**. W USA na lata 40. i 50. przypadł szczytowy okres rozwoju **kina klasycznego**, ze szczególną rolą **kina gatunków**.
- s. 142 ➤ **Od lat 50.** postępował w różnych krajach rozwój **kina autorskiego**, opartego na osobowościach twórczych wielkich **reżyserów**, jak: **Ingmar Bergman, Luchino Visconti, Federico Fellini, Michelangelo Antonioni, Akira Kurosawa, Luis Buñuel, Andrzej Wajda, Stanley Kubrick, Werner Herzog czy Andriej Tarkowski**.
- s. 146 ➤ Nastąpiło ogromne zróżnicowanie **muzyki rozrywkowej**. Po okresie triumfów **jazzu** silnie oddziaływała zwłaszcza **muzyka rockowa**, która wyodrębniła się jako dojrzałe zjawisko w **okresie kontrkultury lat 60.** Szczególną rolę odegrali **The Beatles, The Rolling Stones i Bob Dylan**.

Do najbardziej wpływowych kierunków i zjawisk w sztukach plastycznych należały: **abstrakcyjny ekspresjonizm, pop-art, nowa figuracja, konceptualizm, happening i performance, wideo-art i street-art.**

◀ s. 148

Do najważniejszych artystów należeli Jackson Pollock, Mark Rothko, Andy Warhol, Francis Bacon, Jean Dubuffet i Joseph Beuys.

◀ s. 149

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ

1. Bloki militarne i gospodarcze w Europie w okresie zimnej wojny

1.1. Przerysuj do zeszytu i uzupełnij tabelę. Zaznacz literą „T” przynależność danego państwa do wymienionych układów militarnych (NATO, UW) i gospodarczych (EWG, RWPG) w okresie nasilenia zimnej wojny w związku z budową muru berlińskiego oraz kryzysem kubańskim.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
NATO										
UW										
EWG										
RWPG										

2. Europa i świat w epoce zimnej wojny – wypowiedzi polityków, które przeszły do historii

2.1. Przerysuj do zeszytu i uzupełnij tabelę. Wpisz datę wypowiedzi oraz osobę, która ją wygłosiła. Wykorzystaj zamieszczone daty: 1946, 1947, 1951, 1956, 1968, 1983, i nazwiska: Leonid Breżniew, Nikita Chruszczow, Winston Churchill, Douglas MacArthur, Ronald Reagan, Harry Truman.

	Cytat	Data (rok)	Imię i nazwisko
a)	Od Szczecina nad Bałtykiem do Triestu nad Adriatykiem spadła w poprzek Kontynentu żelazna kurtyna.		
b)	Polityka Stanów Zjednoczonych winna zmierzać do udzielenia pomocy tym narodom, które opierają się agresji z zewnątrz lub próbom opanowania władzy siłą przez własną mniejszość.		
c)	Powiedzmy prawdę. Potrzeby Europy na następne trzy, cztery lata, gdy chodzi o żywność z zagranicy i inne towary o zasadniczym znaczeniu – głównie z Ameryki – tak dalece przekraczają jej możliwości płatnicze, że musi ona otrzymać dodatkową pomoc znacznych rozmiarów. Inaczej wkroczy na drogę spadku produkcji i pogorszenia sytuacji społeczno-politycznej. Oba te zjawiska miałyby charakter niezwykle poważny. Lekarstwem jest wyrwanie się z błędnego koła i odbudowanie wiary Europejczyków w gospodarczą przyszłość swoich krajów i Europy jako całości.	1947	George Marshall
d)	Groźba komunizmu jest groźbą globalną. Jego zwycięstwo w jednej części świata stanowi śmiertelne zagrożenie dla wszystkich innych. Nie można iść na ustępstwa i oddawać pola komunizmowi w Azji bez jednoczesnego zniweczenia naszych starań, by stawić mu opór w Europie.		
e)	Stalin wprowadził pojęcie „wróg ludu”. Ten termin od razu zwalniał od konieczności wszelkiego udowadniania błędów ideologicznych człowieka albo ludzi, z którymi polemizowano, umożliwiał on zastosowanie najokrutniejszych represji [...]. Doprowadziło to do jaskrawego gwałcenia praworządności rewolucyjnej, do tego, że ofiarą padło wielu ludzi zupełnie niewinnych [...]. Towarzysze, aby nie powtarzać błędów przeszłości, Komitet Centralny stanowczo występuje przeciwko kultowi jednostki. Uważamy, że Stalin był wywyższany ponad miarę.		

f)	Wspólnota socjalistyczna jako całość ma prawo do interwencji na terytorium każdego państwa członkowskiego bloku socjalistycznego w sytuacji, gdy wewnętrzne lub zewnętrzne siły, wrogie wobec socjalizmu, usiłują zakłócić rozwój tego kraju i przywrócić ustrój kapitalistyczny.		
g)	To oni koncentrują na sobie całe zło tego świata. [...] postarajcie się uniknąć grzechu pychy, która mogłaby was popchnąć do stwierdzenia, że obie strony tego sporu mają rację, że – ignorując fakty i historię – zignorujecie agresywne działania imperium zła i stwierdzicie, że wyścig zbrojeń jest po prostu nieporozumieniem, a nie walką prawdy z kłamstwem i dobra ze złem.		

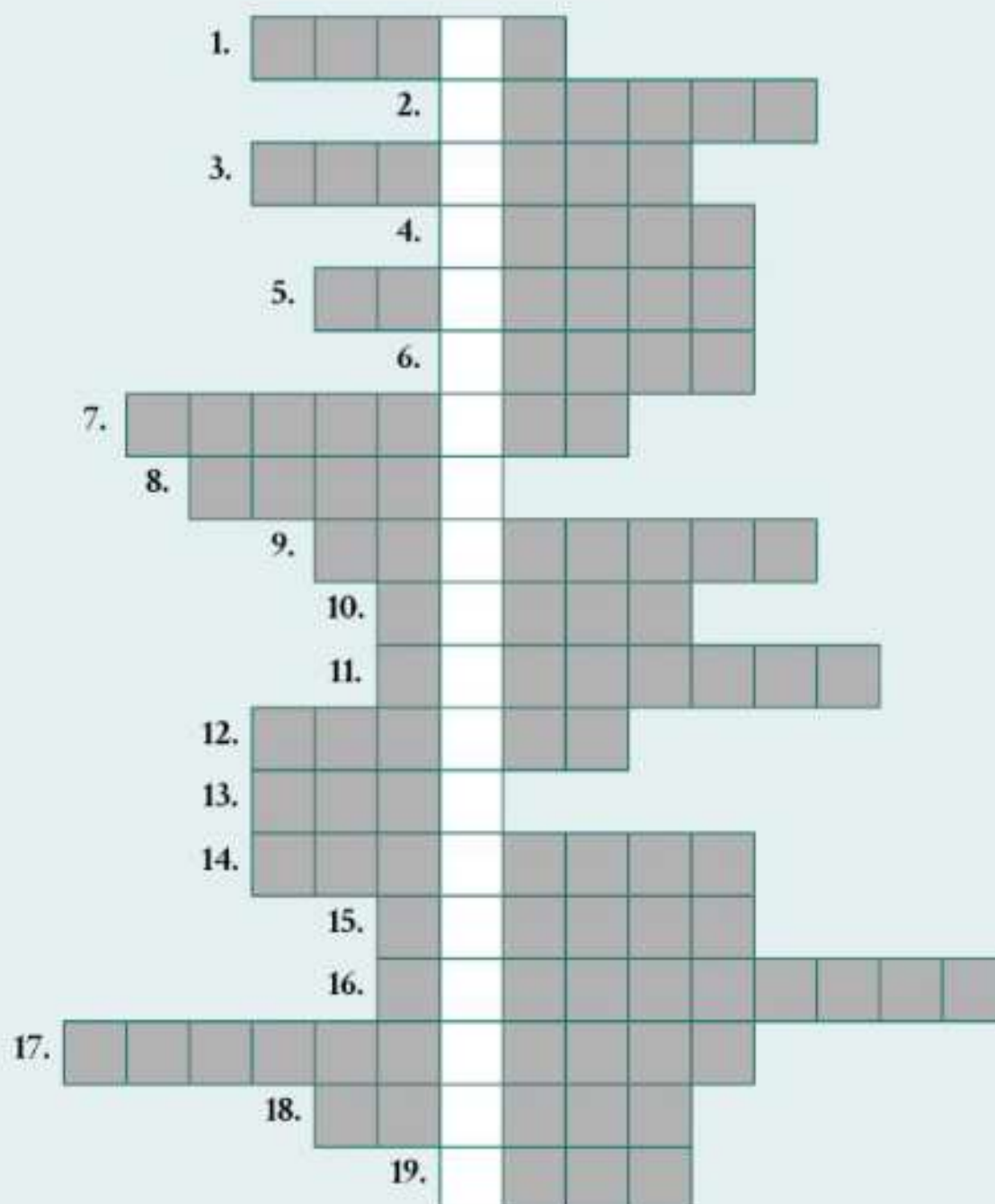
3. Wieloaspektowość zimnej wojny

3.1. Wyjaśnij pojęcia i terminy związane z zimną wojną.

4. Dekolonizacja i konflikty zbrojne w Azji i Afryce w 2. połowie XX w.

4.1. Przerysuj do zeszytu krzyżówkę. Rozwiąż ją i podaj hasło.

1. Państwo w północno-wschodniej Afryce z Kanałem Sueskim, którego nacjonalizacja przez prezydenta Nasera w 1956 r. doprowadziła do tzw. kryzysu sueskiego.
2. Terytorium mandatowe zarządzane przez Belgię, od 1962 r. niepodległe państwo, w którym w 1994 r. doszło do masakry ludności Tutsi przez Hutu.
3. Państwo położone we wschodniej Afryce. Odzyskało niepodległość już w czasie II wojny światowej dzięki usunięciu okupacyjnych sił włoskich przez wojska brytyjskie.
4. Państwo, w którym w wyniku wojny domowej władzę zdobyli komuniści Mao Zedonga, którzy w 1949 r. ustanowili Republikę Ludową.
5. Dawna kolonia francuska, na której terytorium rozegrały się I i II wojny indochińskie. Od 1976 r. zjednoczona pod władzą komunistów.

6. Państwo na Bliskim Wschodzie, na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego. Terytorium mandatowe zarządzane przez Francję, która w czasie wojny nadała mu niepodległość. W 1973 r. wraz z Egiptem brało udział w wojnie Jom Kippur przeciwko Izraelowi.
7. Część Indochin Francuskich. W 1954 r. – wraz z Laosem – uzyskała niepodległość.
8. Państwo azjatyckie, które uzyskało niepodległość w 1947 r. Jednym z jego twórców był Mahatma Gandhi.
9. Państwo na subkontynencie indyjskim zamieszkałe przez muzułmanów. Uzyskało niepodległość w 1947 r.
10. Państwo leżące w środkowej Afryce nad Oceanem Atlantyckim, kolonia belgijska, a od 1960 r. niepodległe.
11. Państwo w północnej Afryce, zamorskie terytorium Francji, które uzyskało niepodległość w wyniku powstania i wojny z lat 1954–1962.
12. Państwo w południowo-zachodniej Afryce nad Oceanem Atlantyckim, dawna kolonia portugalska. Uzyskała niepodległość w 1975 r.
13. Państwo na Bliskim Wschodzie, od 1979 r. – w wyniku rewolucji i obalenia szacha Pahlawiego – rządzone według prawa islamu.
14. Państwo wyspiarskie w Azji Południowo-Wschodniej na Pacyfiku, ze stolicą w Manili, od końca XIX w. pod kontrolą USA, w latach 1942–1945 pod okupacją japońską, od 1946 r. niepodległe.
15. Państwo na Bliskim Wschodzie, na obszarze Palestyny, proklamowane w 1948 r. W latach 1948–1949, 1967 i 1973 stoczyło zwycięskie wojny z państwami arabskimi.
16. Państwo na północnym wschodzie subkontynentu indyjskiego. Uzyskało niepodległość w 1971 r. po oddzieleniu się od Pakistanu.
17. Naród, który w konsekwencji podboju przez Japonię, przebiegu II wojny światowej oraz wojny z lat 1950–1953 został podzielony i znalazł się po dwóch stronach 38. równoleżnika.
18. Państwo leżące na wyspie u wybrzeży Chińskiej Republiki Ludowej, utworzone przez pokonanych zwolenników Kuomintangu i Czang Kaj-szeka. Oficjalna nazwa to Republika Chińska.
19. Państwo na Bliskim Wschodzie, które uniezależniło się od Brytyjczyków. Od 1979 r. rządzone przez Saddama Husajna. W latach 1980–1988 toczyło wojnę z Iranem.

5. Chiny po II wojnie światowej

5.1. Opisz sytuacje przedstawione na ilustracjach. Wyjaśnij, z jakimi problemami i wydarzeniami z historii Chin są związane.

Chiński plakat propagandowy z lat 50., napis głosi: „Musimy wyzwolić Tajwan”.

Mao Zedong wśród młodzieży, plakat propagandowy z 1967 r.

Wspólny posiłek w wiejskiej stołówce, 1958 r.

6. Światowi przywódcy

6.1. Wskaż, kto został przedstawiony na karykaturach (podano lata, w których te osoby sprawowały przywództwo w swoich państwach).

1949–1976

1964–1982

1969–1974

1959–2008

Karykatury autorstwa Edmunda S. Valtmana

7. Sztuka drugiej połowy XX w.

7.1. Przyporządkuj poniższe reprodukcje do wymienionych kierunków w sztuce:
nowa figuracja, op-art, pop-art, sztuka ziemi.

C.

D.

	Kierunek:
A.	
B.	
C.	
D.	

Źródło historyczne – fragmenty manifestu amerykańskiego malarza i twórcy happeningów Allana Kaprowa, 1966 r.

Kiedyś zadaniem artysty było tworzenie dobrej sztuki; dziś jest nim unikanie tworzenia jakiegokolwiek. Kiedyś publika i krytycy musieli być znani. Dziś są pełni władzy, a artyści są pełni wątpliwości.

Historia sztuki i estetyki jest w całości na półkach księgarskich. Do jej pluralizmu wartości należy obecnie dodać rozmycie granic dzielących sztuki od siebie i dzielących je od życia. Zatem jest jasne, że stare pytania o definicje i standardy doskonałości są nie tylko daremne, ale i naiwne. Nawet wczorajsze rozróżnienia między sztuką, niesztuką i antysztuką są pseudorozróżnieniami, które tylko marnują nasz czas: bok starego budynku przypomina płótna Clyfforda Stilla*, wnętrzności starej pralki służą jako *Mały glaz* Duchampa, głosy na dworcu kolejowym są wierszami Jacksona Mac Lowa**, odgłosy jedzenia w barze obiadowym są autorstwa Johna Cage'a***, a wszystko może być częścią happeningu. [...] Nie tylko sztuka staje się życiem, ale też życie już nie chce być sobą.

Z tego powodu identyfikacja siebie jako artysty staje się ironiczna, jest przyznaniem się nie do talentu, do jakiegoś szczególnego rodzaju działalności, ale raczej do pewnej postawy filozoficznej wobec ulotnych alternatyw nie-całkiem-sztuki bądź nie-całkiem-życia.

D. Kuspit, *Koniec sztuki*, tłum. J. Borowski, Gdańsk 2006, s. 66–67.

* przedstawiciel abstrakcyjnego ekspresjonizmu

** poeta, performer i kompozytor stosujący w swojej twórczości metody niekontrolowanego automatyzmu

*** kompozytor muzyki klasycznej, skrajny eksperymentator

7.2. Wyjaśnij, jak – według Allana Kaprowa – zmienił się status sztuki we współczesnym świecie w porównaniu z wcześniejszymi epokami.

7.3. Poszukaj w internecie więcej informacji na temat twórczości artystów wymienionych w tekście. Jak w kontekście ich dzieł rozumiesz stwierdzenie zawarte w tekście źródłowym, że „rozróżnienia między sztuką, niesztuką i antysztuką są pseudorozróżnieniami”?

III. Polska po 1945 r.

▶ Rządy komunistyczne w Polsce i ich przeciwnicy po zakończeniu II wojny światowej

▶ Rozprawa z opozycją polityczną i ugruntowanie władzy komunistycznej

▶ Stalinizm w Polsce

▶ Przemiany gospodarcze, społeczne i kulturowe w okresie stalinizmu

▶ „Odwilż” i „mała stabilizacja”

▶ Marzec '68, Grudzień '70 i ich następstwa

▶ Początki zorganizowanej opozycji demokratycznej w PRL

▶ Pod znakiem „Solidarności”. Polska 1980–1981

▶ Polska czasu stanu wojennego (1981–1983) oraz kryzysu lat 80.

▶ Kultura w powojennej Polsce

▶ Rola emigracji w polskim życiu kulturalnym i politycznym po 1945 r.

1. Rządy komunistyczne w Polsce i opozycja wobec nich po zakończeniu II wojny światowej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak kształtowała się sytuacja polityczna w Polsce po zakończeniu II wojny światowej;
- zrozumiesz, jakie były przyczyny i znaczenie przemieszczeń ludności;
- przeczytasz o działalności podziemia antykomunistycznego i o sposobach, jakimi komuniści zwalczali swoich przeciwników.

Sytuacja polityczna po zakończeniu wojny

Powołanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (zobacz rozdz. I.10.) w **czerwcu 1945 r.** było realizacją decyzji podjętych przez mocarstwa koalicyjne na **konferencji w Jaltie**. Rząd **zdominowali komuniści**. Spośród **polityków demokratycznych** znaleźli się w nim głównie **ludowcy Stanisława Mikołajczyka**. Ich reprezentant opuścił polityczne przedstawicielstwo Polskiego Państwa Podziemnego podlegające rządowi RP na uchodźstwie, czyli **Radę Jedności Narodowej**. W zaistniałej sytuacji **RJN zakończyła działalność 1 lipca 1945 r.** Wydała wówczas odezwę określaną jako **Testament Polski Walczącej**.

Testament Polski
Walczącej

Źródło historyczne

Fragment *Odezwy Rady Jedności Narodowej do Narodu Polskiego i narodów sprzymierzonych. Testament Polski Walczącej*.

Składają się [na *Testament...*] następujące postulaty:

1. Opuszczenie terytorium Polski przez wojska sowieckie oraz przez rosyjską policję polityczną.
2. Zaprzestanie prześladowań politycznych [...]
3. Zjednoczenie i uniezależnienie Armii Polskiej przez:
 - a) spolszczenie korpusu oficerskiego w armii gen. Rola-Żymierskiego [tzw. LWP],
 - b) honorowy powrót z bronią wojsk polskich z zagranicy,
 - c) połączenie w jedną całość i na równych prawach armii z zagranicy oraz b. Armii Krajowej z armią gen. Żymierskiego.
4. Zaprzestanie dewastacji gospodarczej kraju przez [sowieckie] władze okupacyjne.
5. Dopuszczenie wszystkich polskich stronnictw demokratycznych do udziału w wyborach pięcio-przymiotnikowych.

6. Zapewnienie niezależności polskiej polityki zagranicznej.
7. Stworzenie pełnego samorządu terytorialnego, społeczno-gospodarczego i kulturalno-oświatowego.
8. Uspołecznienie własności wielkokapitalistycznej i zorganizowanie sprawiedliwego podziału dochodu społecznego.
9. Zapewnienie masom pracującym współkierownictwa i kontroli nad całą gospodarką narodową oraz warunków materialnych zabezpieczających byt rodzinie i osobisty rozwój kulturalny.
10. Swoboda walki dla klasy robotniczej o jej prawa w ramach nieskrępowanego ruchu zawodowego.
11. Sprawiedliwe przeprowadzenie reformy rolnej i kontrola narodu nad akcją osiedleńczą na odzyskanych Ziemiach Zachodnich i w Prusach Wschodnich.
12. Oparcie powszechnego, demokratycznego nauczania i wychowania na zasadach moralnych i duchowych dorobku cywilizacji zachodniej i naszego kraju.

Testament Polski Walczącej. Ostatnie przesłanie Polskiego Państwa Podziemnego, [tekst M. Gałęzowski], Warszawa 2015, s. 18–19.

Ćwiczenia

1. Na podstawie tekstu źródłowego oraz wiedzy pozaźródłowej przedstaw stosunek przywódców Polskiego Państwa Podziemnego do zmian wprowadzanych w Polsce przez władze komunistyczne.
2. Wyjaśnij, jak wyobrażali sobie wolną Polskę autorzy *Testamentu Polski Walczącej*. Na jakich zasadach chcieli ją oprzeć?

Faktyczną władzę w Polsce Ludowej sprawowało **Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej**, a nie – rząd. Stanowiło ono organ kierowniczy PPR. Zostało utworzone – jako tajne – w sierpniu 1944 r., natomiast w grudniu 1945 r. ogłoszono jawnie jego istnienie. W skład Biura Politycznego wchodziło tylko kilka osób – byli to najważniejsi przywódcy partyjni. Nadzorowali oni działanie zarówno partii komunistycznej, jak i struktur rządowych.

◀ Biuro Polityczne KC PPR

Z PPR i obozem komunistycznej władzy związały się partie, których powstanie zainicjowali sami komuniści, aby później swobodnie sterować ich działalnością. Nazywano je „**partiami koncesjonowanymi**”. Były to **Stronnictwo Ludowe** i **Stronnictwo Demokratyczne** oraz **Polska Partia Socjalistyczna**. Miały one niewiele wspólnego z historycznymi ugrupowaniami o tych nazwach. Spośród nich stosunkowo najwięcej niezależności zachowywała PPS, w której – wraz z rozrostem liczebnym – wzrastały ambicje odgrywania roli równorzędnej z PPR. Latem 1946 r. doszły w niej przejściowo do głosu dążenia do osłabienia zależności od komunistów.

◀ partie koncesjonowane

W momencie zakończenia II wojny światowej rządzący komuniści nie stanowili jeszcze jedynej liczącej się siły politycznej w kraju. Wciąż istniała **legalna opozycja**. Podobnie jak w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej, komuniści

◀ legalna opozycja

potrzebowali czasu, żeby ją zlikwidować. W praktyce wśród legalnie działających sił opozycyjnych liczyło się tylko **Polskie Stronnictwo Ludowe**. Na jego czele stał **Mikołajczyk** – **wicepremier i minister rolnictwa** w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej. PSL stało się **partią masową**. Skupiało 800 tysięcy członków w czasie, gdy PPR liczyła jedynie 350 tysięcy. Do PSL wstępowały nie tylko chłopi i zwolennicy ruchu ludowego. Czynili to również ci, którzy widzieli w nim siłę zdolną zawalczyć o odtworzenie w Polsce porządku demokratycznego lub przynajmniej o ograniczenie wszechwładzy komunistów.

Stanisław Mikołajczyk (1901–1966) witany w Poznaniu po przybyciu do Polski w 1945 r.

W Polsce wierzono, że choć siła jest po stronie komunistów, to przywódca PSL zjednoczy tych, którzy chcą się im przeciwstawić. On sam z kolei liczył nie tylko na przywiązanie Polaków do wolności. Spodziewał się także, że na zupełne podporządkowanie Polski Moskwie nie pozwolą mocarstwa zachodnie, które domagały się przeprowadzenia w Polsce demokratycznych wyborów.

Władze zalegalizowały też **Stronnictwo Pracy**. Jego działacze przez rok walczyli o zachowanie niezależności. Komunistom udało się jednak rozbić tę partię od wewnątrz i latem 1946 r. narzucić jej posłuszne sobie kierownictwo. Rządzący odmówili natomiast w ogóle legalizacji Stronnictwa Narodowego.

pozycja Kościoła
katolickiego

► **Niezależność** utrzymywał natomiast **Kościół katolicki**, który nie był wprost atakowany przez władze. Dzięki temu stanowił przestrzeń dla większej swobody wypowiedzi. Taką funkcję spełniał przede wszystkim założony w marcu 1945 r. katolicki „**Tygodnik Powszechny**”, którego redaktorem naczelnym został **Jerzy Turowicz**. Wkrótce zaczęło się także ukazywać czasopismo „**Znak**”. Kościół nie angażował się przy tym wprost w politykę. Bronił natomiast wielokrotnie właściwych w jego oczach reguł życia społecznego i aktywności publicznej, naruszanych przez nowy porządek. Bardziej wyraziste wypowiedzi skierowane

przeciwko ideologii i działaniom komunistów pojawiły się w 1947 r., kiedy to dążenie do konfrontacji stało się silniejsze w samym obozie władzy. Wielkim autorytetem w społeczeństwie cieszyli się **metropolita krakowski arcybiskup Adam Sapieha** oraz **prymas Polski August Hlond**.

Władze systematycznie rozbudowywały aparat przemocy i policję polityczną, podporządkowane Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Na jego czele stał **Stanisław Radkiewicz**. Temu ministerstwu podlegały wojewódzkie i powiatowe **Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego** – nazywane powszechnie „**bezpieką**” albo „**ubecją**” (od skrótowca UB). Stanowiły one służbę specjalną na wzór sowieckiego NKWD. Walkę ze zbrojnym podziemiem antykomunistycznym prowadził też **Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW)**. Wykorzystywano do tego celu również **Milicję Obywatelską (MO)**. Nadal, tak jak od momentu wkroczenia Armii Czerwonej na ziemie polskie, oparcie dla polskich komunistów stanowiły **sowieckie jednostki wojskowe oraz NKWD**.

◀ aparat represji

Nieustannie represjonowano wszystkich ludzi niewygodnych dla władzy, nawet członków PSL, mimo że była to partia legalna, mająca przedstawicieli w rządzie i KRN. W latach 1945–1946 aresztowano z przyczyn politycznych około 100 tysięcy osób.

Plakat propagandowy Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy w Krakowie, 1945 r.

Widniejące na plakacie hasło „Z faszyzmu Polskę oczyścimy” posłużyło w tym wypadku komunistom do ataku na przeciwników politycznych, czyli przedwojenne formacje prawicowe oraz polskie podziemie zbrojne z czasów wojny. Na plakacie hitlerowskie NSDAP zestawiono z OZON-em, ND (endecją), AK i NSZ.

Obława augustowska

- W lipcu 1945 r. jednostki Armii Czerwonej i NKWD wraz z funkcjonariuszami UB oraz oddziałami LWP przeprowadziły akcję pacyfikacyjną w regionie Puszczy Augustowskiej (Augustowa i Suwałk). Jej celem było rozbięcie istniejącego tam podziemia antykomunistycznego. W miastach i wsiach regionu aresztowano około 7000 osób podejrzewanych o współpracę z partyzantką. Zatrzymanym towarzyszyły kradzieże, pobicia i mordy. Część więźniów torturowano. Spośród aresztowanych blisko 600 osób – wywiezionych w niewiadomym kierunku – nigdy nie powróciło do domów. Zostały one zamordowane bez jakiegokolwiek postępowania sądowego.

Przemieszczenia ludności

migracje po wojnie ► Polska była krajem, w którym **powojenne migracje ludności** odbywały się na szczególnie dużą skalę. W sumie objęły one **blisko 8 milionów osób** różnych narodowości. Wynikało to zarówno z losów Polaków w czasie wojny (wywózki w głąb ZSRR i na roboty do Niemiec, udział w walkach na Zachodzie), jak i z powojennego przesunięcia granic. Tak olbrzymi przepływ ludności stanowił jeden z elementów wielkich przekształceń, jakie ogarnęły wówczas polskie społeczeństwo. Po zniszczeniach lat wojny oraz utracie majątku, domu i bliskich wielu ludzi układało sobie życie zupełnie od nowa, a na wielu obszarach zamieszkiwali nowi mieszkańcy, wcześniej niezwiązani z nimi w żaden sposób.

Niemieccy uchodźcy z Prus Wschodnich, 1945 r.

Prusy Wschodnie były pierwszym terenem III Rzeszy, na który wkroczyła Armia Czerwona. Już w momencie zbliżania się frontu Niemcy przeprowadzili akcję ewakuacyjną na dużą skalę. Na zajmowanych terenach żołnierze radzieccy dopuszczali się wielu mordów, grabieży i gwałtów, co skłaniało pozostałą jeszcze ludność do szukania szans ucieczki. Administracja polska, która formalnie przejęła tu władzę w marcu 1945 r., traktowała nieufnie nie tylko Niemców, lecz także miejscowych Mazurów. Wielu członków tej drugiej

grupy nie poczuwało się ani do polskiej, ani do niemieckiej narodowości. W konsekwencji także oni opuszczali tereny Warmii i Mazur. Emigrowali do Niemiec, mimo że stanowili ludność zamieszkującą tu od stuleci i długo opierającą się germanizacji.

Z obszarów uzyskanych kosztem Niemiec **wysiedlono** po zakończeniu wojny **ponad 3 miliony Niemców**. Z kolei około **1,5 miliona Polaków z terenów utraconych na rzecz ZSRR** przesiedlono w obręb nowych granic państwa polskiego. Ten proces władze nazywały repatriacją, czyli powrotem do ojczyzny, chociaż w rzeczywistości oznaczał on opuszczenie stron rodzinnych przez wysiedleńców. Ponadto do Polski przybyło blisko **300 tysięcy osób wywiezionych w czasie wojny** z obszarów okupacji radzieckiej w głąb sowieckiego imperium. Mimo to pod koniec lat 40. w ZSRR wciąż zamieszkiwało około 1,5 miliona Polaków – nie tylko w pobliżu polskiej granicy. Wielu z nich znajdowało się – przykładowo – aż w Kazachstanie.

◀ repatriacje

Do Polski powróciła przeważająca część osób, które znalazły się w czasie wojny na obszarze Niemiec bądź w sojuszniczych **krajach Zachodu**. Decydowali się na to zwłaszcza dawni robotnicy przymusowi. Natomiast większość osób zaangażowanych w emigracyjne życie polityczne czy wojskowe postanowiła nie wracać do kraju, który właśnie ulegał sowietyzacji. Ich motywami miały więc charakter polityczny, ale w niektórych przypadkach także osobisty – związany z pracą bądź z małżeństwami zawartymi z obcokrajowcami. W sumie **na Zachodzie pozostało około 600 tysięcy** spośród Polaków, którzy znaleźli się tam w czasie wojny. **Na powrót zdecydowało się** jednak ponad trzykrotnie więcej osób (ok. 2 mln).

Repatrianci ze Związku Radzieckiego po przybyciu do Warszawy

Członkowie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w drodze do Krakowa

Ziemie Odzyskane ▶

Obszary na północy i zachodzie, które weszły w skład państwa polskiego po II wojnie światowej, a wcześniej należały do Niemiec, nazwano **Ziemią Odzyskanymi**. Takie określenie miało uzasadniać włączenie tych terenów do Polski. Podkreślano, że nastąpił „powrót do macierzy” dawnych „ziem piastowskich” – przywoływano czasy średniowiecza, kiedy Polska sprawowała władzę nad znaczną ich częścią. W listopadzie 1945 r. powołano Ministerstwo Ziem Odzyskanych na czele z Władysławem Gomułą. Władze zachęcały **Polaków do przenoszenia się na te tereny**. Na miejsce stopniowo wysiedlanych Niemców do końca lat 40. przybyło około 2,7 miliona Polaków z innych dzielnic nowej Polski oraz 1,5 miliona ze wschodnich terenów II Rzeczypospolitej, które po wojnie znalazły się w granicach ZSRR. Po paru latach jedynie niespełna milion mieszkańców Ziem Odzyskanych, czyli **niecałe 20%**, stanowiły **osoby, które zamieszkiwały tam przed wojną** i teraz otrzymały polskie obywatelstwo.

Zniszczony Wrocław tuż po wojnie

W ostatnim roku wojny przywództwo III Rzeszy ogłosiło, że Wrocław (niem. Breslau) jest zamkniętą twierdzą. Miasto skapitulowało przed Armią Czerwoną dopiero 6 maja 1945 r. – 4 dni po Berlinie. W efekcie działań wojennych zostało w olbrzymim stopniu zniszczone. Przed wojną we Wrocławiu, który liczył ponad 600 tys. mieszkańców, żyło parę tysięcy Polaków. Po jego przyłączeniu do Polski nastąpił napływ ludności polskiej zarówno z dzielnic centralnych, jak i z ziem włączonych do ZSRR. Szczególnie dużo przybyło mieszkańców Lwowa. Do Wrocławia przeniesiono też lwowskie Ossolineum. Już jesienią 1945 r. uruchomiono polskojęzyczny Uniwersytet Wrocławski.

Mimo przesunięcia polskiej granicy wschodniej po wojnie na terenach Polski pozostała nadal znaczna liczba **ludności ukraińskiej** (oraz mniejsza białoruskiej i litewskiej). Około **500 tysięcy** przedstawicieli tych narodowości wkrótce **deportowano w granice ZSRR**.

W 1946 r. w Polsce przebywało około 240 tysięcy osób **narodowości żydowskiej** (ponad połowa z nich przetrwała wojnę w ZSRR i przybyła do Polski w ramach powojennych przesiedleń). Sytuacja tych ludzi była trudna i skłaniała część z nich do emigracji. Domy i mienie, które musieli porzucić w czasie okupacji, miały już nowych, polskich właścicieli – z reguły niechętnych do ich zwrotu. W wielu środowiskach nastroje antysemickie okazały się równie silne jak przed wojną. Ponadto umacniał się stereotyp „żydokomuny”. Po objęciu władzy przez komunistów w Polsce Ludowej zwracano uwagę na zaangażowanie osób pochodzenia żydowskiego w organach nowej władzy, zwłaszcza UB.

W Polsce tuż po wojnie powtarzały się napaści na ludność żydowską. Poważniejsze rozmiary przybrały w kilkudziesięciu miejscowościach. Najgłośniejszym z takich zdarzeń stał się **pogrom kielecki 4 lipca 1946 r.**, w którym według różnych danych zginęło od 37 do 42 Żydów. Wojsko i siły milicyjne nie starały się zapobiec napaści ludności miasta na Żydów. Co więcej, niektórzy funkcjonariusze podburzali tłum. Zdarzenie to przyspieszyło **decyzję wielu Żydów o wyjeździe do Palestyny**. Wkrótce **pozostało ich w Polsce około 100 tysięcy**.

◀ pogrom kielecki

Grób ofiar pogromu kieleckiego

Informacje o pogromie kieleckim stały się powszechnie znane światowej opinii publicznej. Propaganda władz komunistycznych próbowała przypisać jego wywołanie podziemiu niepodległościowemu i przedstawiała siebie w roli jedynek przeciwników antysemityzmu. Kiedy PSL przygotowało dokument potępiający zdarzenia w Kielcach, rządzący uniemożliwili jego publikację.

Polskie podziemie antykomunistyczne

podziemie
niepodległościowe

W momencie ustania działań wojennych ogromna część **Polskiego Państwa Podziemnego** uznawała komunistów za władzę narzuconą z zewnątrz i **nie akceptowała nowej sytuacji politycznej**. Jednak wielu żołnierzy podziemia niepodległościowego stopniowo uświadamiało sobie nierealność marzeń o odsunięciu komunistów od władzy. Ponadto w związku z powstaniem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej ci żołnierze dostrzegali szansę podjęcia legalnych działań. Wielu z nich było po prostu zmęczonych walką rozpoczętą jeszcze podczas niemieckiej okupacji. Ta grupa decydowała się na **porzucenie działalności partyzanckiej**. Umożliwiła to **amnestia ogłoszona w sierpniu 1945 r.** Jednak licznych ujawniających się członków podziemia – wbrew regułom amnestii – władze poddały represjom.

Wielu partyzantów nie złożyło jednak broni. Określa się ich mianem **niepodległościowego podziemia antykomunistycznego**. Przeprowadzali oni nadal zbrojne akcje skierowane przeciw funkcjonariuszom PPR i służb bezpieczeństwa oraz przeciw radzieckim oficerom. Jednak organizacja „NIE” zaprzestała działalności już w maju 1945 r. Była to konsekwencja **aresztowania generała Leopolda Okulickiego** („proces szesnastu”) i **jego najbliższego współpracownika – generała Augusta Emila Fieldorfa ps. „Nil”**. Mimo to wciąż podejmowano działalność konspiracyjną. Przykładem może być postawa jednego z wielkich bohaterów polskiego podziemia niepodległościowego – rotmistrza **Witolda Pileckiego** (zobacz rozdz. I.8.).

Witold Pilecki w trakcie procesu w marcu 1948 r.

Pilecki (1901–1948) brał udział w przygotowaniach do utworzenia organizacji „NIE”. Po wojnie udał się do Włoch, ale wkrótce z rozkazu gen. Andersa powrócił do Polski, gdzie stworzył grupę konspiracyjną przekazującą rządowi na uchodźstwie informacje na temat sytuacji w kraju. Aresztowany w maju 1947 r., został oskarżony o szpiegostwo, skazany na karę śmierci i rozstrzelany w maju 1948 r. Polski Senat określił Witolda Pileckiego, w uchwale przyjętej w 60. rocznicę jego śmierci, jako „jednego z najodważniejszych ludzi na świecie”.

Zrzeszenie Wolność
i Niezawisłość

Ponadto we wrześniu 1945 r. powstała kolejna **organizacja polityczno-wojskowa** kontynuująca tradycję AK – **Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość (WiN)**. Założycielem i prezesem Zarządu Głównego WiN był Jan Rzepecki. Organizacja miała zajmować się głównie działalnością polityczno-informacyjną umacniającą w społeczeństwie opór wobec władzy komunistycznej. Nie planowano rozwijać partyzantki, lecz aktywność zbrojną ograniczyć do samoobrony. Wielu dowódców oddziałów wywodzących się z AK nie podporządkowało się jednak tym zaleceniom i kontynuowało walkę partyzancką. Niektórzy potrafili przejąć kontrolę nad znacznym obszarem i poważnie utrudniać działania

władz komunistycznych poza ośrodkami miejskimi. Jednym z najślawniejszych dowódców był major **Zygmunt Szendzielarz ps. „Łupaszka”** (w trakcie wojny dowódca 5. Wileńskiej Brygady AK). Walczył on na Białostocczyźnie, Mazurach i Pomorzu do wiosny 1947 r.

Pomnik Danuty Siedzikówny ps. „Inka” w Gdańsku

Danuta Siedzikówna wstąpiła do AK w 1943 r. w wieku 15 lat. W partyzantce pełniła funkcję sanitariuszki. Po wojnie związała się z podziemiem antykomunistycznym. Została aresztowana, a następnie odbita przez oddział podlegający Zygmunutowi Szendzielarzowi ps. „Łupaszka”. Znalazła się wówczas pod jego dowództwem i przyjęła pseudonim „Inka”. Aresztowano ją ponownie w lipcu 1946 r., a potem skazano na karę śmierci i rozstrzelano. „Inka” zginęła kilka dni przed ukończeniem 18. roku życia.

Marian Bernaciak ps. „Orlik” podczas akcji „Burza” w zajętych przez siebie Rykach, 26 lipca 1944 r.

Major (wg innych danych kapitan) Marian Bernaciak ps. „Orlik” prowadził działania na Lubelszczyźnie. Pod koniec wojny odnosił sukcesy w ramach akcji „Burza”. W marcu 1945 r. odtworzył rozwiązany wcześniej oddział, wraz z którym podporządkował się WiN. Dowodził jednostką liczącą ok. 200 partyzantów. Do jego najgłośniejszych akcji należały atak na Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa w Puławach i uwolnienie ponad stu więźniów, zajęcie Kocka 1 maja i zorganizowanie antykomunistycznego wiecu oraz udział w zwycięskiej bitwie w Lesie Stockim, w której partyzanci rozbili kilkukrotnie liczniejsze siły UB i NKWD. Zginął w czerwcu 1946 r. w zasadzce.

Cały czas działało **Narodowe Zjednoczenie Wojskowe** (związane ze Stronnictwem Narodowym). Niezależnie od niego funkcjonowała część oddziałów **Narodowych Sił Zbrojnych**. Reprezentowały one opcję skrajnej prawicy wywodzą-

cej się z tradycji polskiego ruchu nacjonalistycznego (o formacjach zbrojnych środowisk narodowych – zobacz rozdz. I.7.). Nie ufały strategii politycznej przyjętej przez Mikołajczyka i nie wierzyły w możliwość uratowania niezależności Polski legalnymi środkami.

Istniały także oddziały partyzanckie, które nie były podporządkowane żadnemu ośrodkowi politycznemu czy wojskowemu. Opierały się natomiast na autorytecie swojego dowódcy. Niektóre grupy zbrojne, pozostające długo w podziemiu, odchodziły od działań niepodległościowych. Walczyły już tylko o przetrwanie i przybierały charakter zbrojnych band, zdobywających środki do przeżycia przemocą skierowaną wobec ludności cywilnej.

żołnierze niezłomni ▶

W konspiracji antykomunistycznej pozostawało z końcem 1945 r. około 80–100 tysięcy osób. Z tego kilkanaście tysięcy znajdowało się w oddziałach zbrojnych. Z czasem te osoby zyskały miano **żołnierzy niezłomnych** bądź **żołnierzy wyklętych**. To drugie określenie odnosi się do zjadłej nagonki kierowanej przeciw nim przez propagandę Polski Ludowej.

Siły wojskowe i aparatu bezpieczeństwa, zaangażowane w walkę z podziemiem, nie pozwoliły na długie jego przetrwanie. Pierwszy Zarząd Główny WiN rozbito w wyniku aresztowań już po paru miesiącach. Organizacja działała jednak nadal. **Aktywność NSZ poważnie osłabła już wiosną 1946 r.**

amnestia ▶

Nowa amnestia uchwalona przez Sejm w lutym 1947 r. skłoniła większość partyzantów pozostających jeszcze w konspiracji do ujawnienia się i zaprzestania walki. Kontynuowało ją już tylko około 1800 osób. **Jesienią 1947 r.** aresztowania doprowadziły do ostatecznego **zakończenia działalności przez WiN**. Pojedyncze, niewielkie oddziały antykomunistyczne trwały jeszcze w lasach. Ich rola mogła być jednak od tego czasu już tylko symboliczna. Na początku lat 50. pozostawało w tych oddziałach około 300 osób. Jako ostatni pozostający w konspiracji żołnierz wyklęty zginął – zastrzelony w obławie w 1963 r. – Józef Franczak ps. „Lalek”.

Ogółem w konfrontacji z aparatem władzy zginęło w walce około 10 tysięcy członków podziemia antykomunistycznego. Ponadto wobec 2500 wykonano karę śmierci, a znacznie więcej zamordowano bez sądu. Po przeciwnej stronie liczba zabitych osiągnęła około 5000.

Działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii i akcja „Wisła”

działalność UPA ▶

Po wojnie **Ukraińska Powstańcza Armia** kontynuowała walkę o niepodległą Ukrainę, mimo że nie miała już szans powodzenia. **UPA działała** na obszarze włączonym do ZSRR, a także **na terenach Polski** położonych **w pobliżu** jej nowej, **południowo-wschodniej granicy** (na południu ówczesnego województwa rzeszowskiego, zwłaszcza w Bieszczadach). UPA przeciwstawiała się tutaj zbrojnie deportacjom ludności ukraińskiej do ZSRR. Celem jej ataków stał się państwowy aparat przemocy. Oddziały UPA na terenie Polski liczyły od 1500 do 2000 osób. Władze skierowały do walki z nimi znaczne siły wojskowe.

Rządzący Polską komuniści uznali, że nie można być pewnym lojalności **ludności ukraińskiej pozostającej jeszcze w granicach Polski**. Zakładali ponadto, że stanowi ona oparcie dla partyzantki UPA. Dlatego też zastosowali zasadę odpowiedzialności zbiorowej – zdecydowali o **przesiedleniu tej ludności**.

Nastąpiło to w ramach **akcji „Wisła” przeprowadzonej od kwietnia do lipca 1947 r.** Bezpośrednim pretekstem do jej rozpoczęcia była śmierć w potyczce z oddziałem UPA wiceministra obrony narodowej generała Karola Świerczewskiego, niegdyś uczestnika wojny domowej w Hiszpanii. Około **150 tysięcy Ukraińców i Łemków** (mimo że ci drudzy byli wrogo nastawieni do ukraińskiego ruchu narodowego) zmuszono do opuszczenia swoich domów bez prawa powrotu. Wiele wiosek bezpowrotnie zniknęło. Wysiedleńców rozmieszczano w rozproszeniu na terenach Polski zachodniej i północnej (na obszarach poniemieckich włączonych po wojnie do państwa polskiego).

Łemkowie – grupa etniczna wywodząca się ze społeczności rusińskiej, stanowiąca najdalej na zachód wysunięty jej odłam. Zamieszkiwała historycznie obszary na pograniczu polsko-słowackim od Beskidu Sądeckiego, przez Beskid Niski, po Bieszczady.

Członkowie UPA ujęci przez oddział LWP jesienią 1946 r. oraz deportacja ludności ukraińskiej podczas akcji „Wisła”, kwiecień 1947 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Zastanów się, na czym komuniści opierali swoje rządy po zakończeniu II wojny światowej. Jaka była sytuacja opozycji politycznej?
2. Omów ruchy migracyjne na ziemiach polskich. Zwróć uwagę na kierunki przemieszczania się ludności, jej narodowość oraz skalę migracji.
3. Znajdź w internecie i opracowaniach historycznych informacje dotyczące prowadzonych współcześnie dyskusji historyków na temat losów Żydów w Polsce po zakończeniu wojny. Jakie były uwarunkowania ich sytuacji oraz postaw Polaków wobec nich?

4. Przedstaw działalność podziemia antykomunistycznego w Polsce i sposoby jego zwalczania przez władze komunistyczne.
5. Poszukaj w internecie dodatkowych informacji na temat żołnierzy niezłomnych oraz sposobów ich upamiętnienia we współczesnej Polsce. Przygotuj prezentację dotyczącą wybranych przez siebie postaci.
6. Przedstaw przyczyny i następstwa akcji „Wisła”.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 171 ▶ Najważniejszy organ decyzyjny **władzy komunistycznej w Polsce po wojnie to Biuro Polityczne KC PPR**. Z komunistami były **powiązane „partie koncesjonowane”**.
- s. 171 ▶ **Główną legalną siłę opozycyjną** wobec rządów komunistycznych stanowiło **Polskie Stronnictwo Ludowe** na czele ze **Stanisławem Mikołajczykiem**. Mniejszą rolę odgrywało Stronnictwo Pracy.
- s. 172 ▶ **Niezależną pozycję** utrzymywał **Kościół katolicki**.
- s. 173 ▶ Władze rozbudowywały **aparatus represji**, w którego skład wchodziły m.in. **Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego (ubecja)**, **Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Mili-cja Obywatelska**. Miały ponadto oparcie w **sowieckich jednostkach wojskowych i NKWD**.
- s. 174 ▶ Po wojnie z tzw. **Ziem Odzyskanych** wysiedlono **3 miliony Niemców**. Na ich miej-sce **przybywali Polacy**.
- s. 174 ▶ **Blisko 2 miliony Polaków opuściło obszar ZSRR** (głównie wcielone do państwa ra-dzieckiego Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej) i zamieszkało w granicach nowej Pol-ski.
- s. 175 ▶ Spośród **Polaków przebywających na Zachodzie powróciło do Polski ok. 3/4 (2 miliony)**.
- s. 176 ▶ Ze wschodnich obszarów nowej Polski **deportowano do ZSRR ok. 500 tysięcy osób – głównie Ukraińców**.
- s. 177 ▶ **Ponad połowa ludności żydowskiej**, która przeżyła wojnę, **zdecydowała się na wy-jazd z Polski**. Przyczyniły się do tego m.in. zdarzenia takie jak **pogrom kielecki**.
- s. 178 ▶ Po wojnie **walkę z władzami** prowadziło **niepodległościowe podziemie antykomu-nistyczne**. Należały do niego m.in. **Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość (WiN)**, **Na-rodowe Zjednoczenie Wojskowe** i **Narodowe Siły Zbrojne**. Natomiast w przypadku niektórych oddziałów partyzanckich ich dowódcy nie podlegali żadnemu kierownictwu.
- s. 180 ▶ Uczestników konspiracyjnej walki z władzami komunistycznymi nazwano później **żoł-nierzami niezłomnymi** lub **żołnierzami wyklętymi**.
- s. 180 ▶ W okresie 1945–1947 **liczebność i aktywność podziemia, zwalczanego zaciekle przez władze, szybko malała**.
- s. 180 ▶ Na **południowo-wschodnim krańcu Polski** opór władzom stawiała **Ukraińska Po-wstańcza Armia**.
- s. 181 ▶ W wyniku akcji „Wisła” (kwiecień – lipiec 1947 r.) wysiedlono i **rozmieszczono w róż-nych regionach Polski ok. 150 tysięcy Ukraińców i Łemków**.

2. Rozprawa z opozycją polityczną i ugruntowanie władzy komunistycznej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jaki sposób przez sfalszowanie referendum i wyborów do Sejmu komuniści umocnili swoją władzę;
- zrozumiesz, dlaczego działalność opozycyjna Polskiego Stronnictwa Ludowego zakończyła się fiaskiem;
- zapoznasz się z sytuacją gospodarczo-społeczną i przekształceniami w gospodarce po wojnie;
- przeczytasz o postawach przyjmowanych przez Polaków wobec nowej rzeczywistości politycznej.

Sfalszowanie referendum i wyborów parlamentarnych

Władza komunistyczna – jeszcze nie w pełni ugruntowana i mająca słabe poparcie społeczne – szukała sposobu uzyskania pozorów jej akceptacji przez obywateli. **Przeprowadzenie wyborów parlamentarnych uznała na razie za zbyt ryzykowne.** Dlatego też **odwlekała je** wbrew ustaleniom międzynarodowym poczynionym podczas konferencji Wielkiej Trójki.

Zamiast wyborów rządzący zdecydowali się na **referendum**. Jednak nie miało ono dotyczyć zasadniczych i najbardziej kontrowersyjnych kwestii związanych z nowo wprowadzanymi porządkami. Pytania w referendum brzmiały następująco: „1. Czy jesteś za zniesieniem Senatu? 2. Czy chcesz utrwalenia w przyszłej konstytucji ustroju gospodarczego, zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej, z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej? 3. Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic państwa polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej?”. Skonstruowano je w taki sposób, aby łatwo uzyskać odpowiedzi „tak”, które mogły być później **wykorzystane propagandowo jako dowód uznania społecznego dla władz.** Rządzący rozpoczęli wielką **kampanię pod hasłem „3 x TAK”.** Natomiast **PSL**, główna siła opozycyjna, zdecydowało się wezwać głosujących do wyboru odpowiedzi „nie” na **pierwsze pytanie.** Nie czyniło tak ze względu na samą kwestię zniesienia Senatu, lecz chciało udaremnić zamiary władz i **dowieść poparcia mieszkańców kraju dla własnej, niezależnej polityki.** Część niepodległościowego, antykomunistycznego podziemia opowiadała się za głosowaniem „nie” na dwa pierwsze pytania. Natomiast formacje związane z polskim ruchem nacjonalistycznym wystąpiły z hasłem „3 x NIE”.

◀ referendum 1946 r.

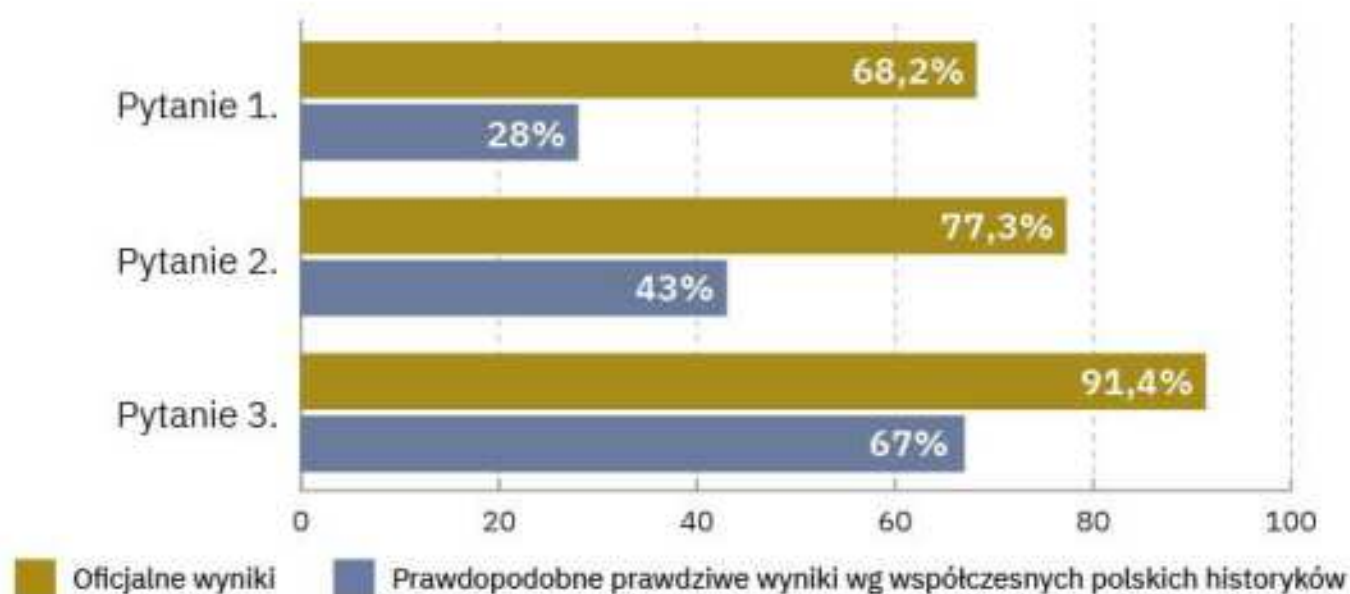
Zadanie **ograniczania możliwości działania legalnej opozycji** realizowali zwłaszcza **Jakub Berman** i **Roman Zambrowski** – członkowie Biura Politycznego KC PPR. Władze w różny sposób starały się w tym czasie **uniemożliwiać prezentowanie opozycyjnych poglądów**. Swobodę prasy katolickiej i ludowej ograniczano cenzurą, a także w wyniku centralnej kontroli nad przydziałami papieru, pracą drukarni i rozpowszechnianiem publikacji. Przed referendum zakazano obchodzenia święta Konstytucji 3 maja, aby przeszkodzić w publicznym wyrażaniu poglądów przez społeczeństwo. Ten zakaz okazał się zresztą nieskuteczny.

Plakat propagandowy z okresu referendum

Władze przed referendum starały się ukazać swoich przeciwników (w tym przypadku partyzantkę antykomunistyczną) jako zagrożenie dla odbudowy kraju i reform społecznych. Oskarżano ich o zмовę ze zwolennikami powrotu burżuazji, a nawet odrodzenia faszyzmu.

Referendum odbyło się w czerwcu 1946 r. Rządzący dysponowali odpowiednimi środkami, aby **całkowicie sfalszować jego wyniki**. **Oficjalne dane** mówiły o **poparciu przez większość głosujących stanowiska władz** w odniesieniu do wszystkich pytań. Chociaż ścisła rekonstrukcja **prawdziwych danych** nie jest dzisiaj możliwa, historycy mają pewność, że w przypadku pierwszego pytania zdecydowana **większość obywateli głosowała według zaleceń PSL**. Także jeszcze bardziej nieprzejednane **stanowisko podziemia antykomunistycznego** zyskało **znaczne poparcie**. PSL starało się ujawniać prawdziwe wyniki referendum, jednak bez większego powodzenia. Jedynie w Krakowie komunistom nie udało się sfalszować wyników, gdyż w tym mieście mieli bardzo małe poparcie. Na pierwsze pytanie odpowiedzi „tak” udzieliło jedynie 16% krakowian.

Wyniki referendum z 1946 r. – procent odpowiedzi „tak” na poszczególne pytania

Ćwiczenia

1. Porównaj oficjalne wyniki referendum z szacunkami współczesnych polskich historyków. Jak duży był stopień fałszerstwa, którego dopuścili się władze?
2. Co mówią prawdziwe wyniki referendum o stosunku społeczeństwa do komunistycznej władzy?

Władze przygotowywały się do **zmanipulowania i sfalszowania wyborów parlamentarnych**. W trakcie kampanii wyborczej nasilono stosowanie pozaprawnych metod, którymi posługiwano się zresztą już wcześniej. Wielu działaczy opozycyjnych, w tym – kandydatów na posłów, aresztowano. Zakłócano kampanię wyborczą PSL i dokonywano napaści na jego siedziby. Zdarzały się nawet morderstwa jego działaczy. W 10 spośród 52 okręgów listy wyborcze PSL unieważniono. Prasę ludowców ocenzurowano i utrudniano jej rozprowadzanie. Rozpowszechniano także oszczerstwa dotyczące Mikołajczyka i innych działaczy PSL. **Wybory do Sejmu Ustawodawczego odbyły się w styczniu 1947 r.** Władze wymusiły na wielu wyborcach udział w głosowaniu w zorganizowanych grupach, rezygnujących z prawa do tajności głosowania i jawnie oddających głos na listę bloku skupionego wokół komunistów. Ponadto bardzo łatwo było sfalszować wyniki, ponieważ przedstawiciele niezależnych sił nie dopuszczono do liczenia głosów. Podrzucano do urn dodatkowe karty wyborcze lub wprost fałszowano protokoły.

wybory do Sejmu
Ustawodawczego

Odezwa wyborcza
Polskiego Stronnictwa
Ludowego, grudzień
1946 r.

Źródło historyczne

Fragment artykułu *Nasze pozycje wyjściowe*, zamieszczonego w miesięczniku „Problemy i zadania” (IX–X 1946 r.), wydawanym przez Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy Wojska Polskiego

[Należy ukazać] prawdziwe oblicze PSL [jako:] a) narzędzi obcych sił reakcyjnych, patronujących odrodzeniu niemieckiej zaborczości, godzących w zachodnie granice Polski [...]; b) politycznego sprzymierzeńca Andersa i band faszystowskiego podziemia; c) współreprezentanta i obrońcy interesów eksobszarników, wywłaszczonych magnatów kartelowych, spekulantów i innych pasożytów społecznych; d) hamulca w odbudowie gospodarczej kraju, w realizacji «trzyłatki sytości»*, w podnoszeniu dobrobytu, w stabilizacji życia gospodarczego, społecznego i politycznego.

K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990, s. 278.

* gospodarczy plan trzyletni, którego założenia przyjęła KRN we wrześniu 1946 r.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, w jaki sposób władze komunistyczne chciały zniechęcić wyborców do Polskiego Stronnictwa Ludowego. Na czym polegał propagandowy charakter języka, którym się posługiwały?

Informacja o źródle

W okresie referendum, a następnie – wyborów do Sejmu Ustawodawczego, organy bezpieczeństwa oraz jednostki wojskowe były zaangażowane w ich ochronę, a równocześnie – w działania propagandowe. Grupy ochronno-propagandowe otrzymywały wskazówki, w jaki sposób należy upowszechniać stanowisko władz w kampanii wyborczej.

marginalizacja
opozycji

Oficjalnie ponad 80% głosów zdobył blok wyborczy PPR i trzech stronnictw „koncesjonowanych”. Natomiast PSL uzyskało nieco ponad 10%. W efekcie w Sejmie wyłonionym za pomocą niedemokratycznych metod ludowcy otrzymali zaledwie 28 mandatów na ogólną liczbę 444 posłów. Ich głos nie miał już praktycznie żadnego znaczenia. Sfałszowanie wyborów pozwoliło komunistom sięgnąć po pełnię władzy. Poparcie społeczne, jakim cieszyła się opozycja, nie było w stanie niczego zmienić.

Bolesław Bierut ▶ Prezydentem Polski został Bolesław Bierut – oficjalnie bezpartyjny, choć w istocie tajny członek Biura Politycznego PPR. Funkcję premiera objął Józef Cyrankiewicz z „koncesjonowanego” PPS. W nowym rządzie nie było już miejsca dla Mikołajczyka.

Józef Cyrankiewicz
otwiera Wystawę
Ziem Odzyskanych we
Wrocławiu, lipiec 1948 r.

W lutym 1947 r. Sejm uchwalił **małą konstytucję**. Przyznawała ona **największe uprawnienia rządowi**, który **mógł wydawać dekrety z mocą ustaw**, oraz kierowanej przez **prezydenta Radzie Państwa**. Zgodnie z radzieckim wzorem podział kompetencji między poszczególne organy władzy nie był do końca jasny. Sejm nie miał przy tym realnego wpływu na rządzenie krajem. W małej konstytucji nie znalazły się zapisy o prawach obywatelskich. Trafiły one do odrębnej deklaracji, która jednak nie miała tej rangi prawnej co zapisy konstytucyjne.

mała konstytucja

„*Tam, gdzie PPR raz trzyma i kieruje siłą policyjną – tam nie ma miejsca na wolność człowieka, swobodę przekonań politycznych – wolność słowa i zgromadzenia – nie ma miejsca na niezależność nie tylko stronnictw politycznych, ale organizacji społecznych, gospodarczych, młodzieżowych, kulturalnych, nie ma panowania i poszanowania prawa, nie ma demokracji, a jest tylko szyld tak zwanej demokracji ludowej.*

~ Stanisław Mikołajczyk w czerwcu 1947 r.

Wciąż trwały **aresztowania wśród członków opozycji** – zarówno konspiracyjnej, zbrojnej, jak i legalnej, politycznej. Przywódcy PSL zdawali sobie sprawę, że mogą zostać postawieni przed sądem, a nawet skazani na śmierć, jak się to działo w przypadku polityków opozycyjnych w innych krajach bloku sowieckiego. Wobec takiego zagrożenia **Mikołajczyk** – dzięki pomocy ambasad amerykańskiej i brytyjskiej – **w październiku 1947 r. uciekł potajemnie z kraju**. Podobny krok podjęło kilku jego współpracowników. Inni wybitni przywódcy PSL znaleźli się w więzieniu. Ich miejsce w kierownictwie partii zajmowali pod naciskiem komunistów **działacze bardziej ulegli wobec rządzących**. W efekcie takich działań niezależność PSL już w listopadzie 1947 r. należała do przeszłości. **W ten sposób legalna opozycja w Polsce przestała istnieć.**

ucieczka
Mikołajczyka

Przekształcenia gospodarcze

Po wojnie Polacy musieli zmierzyć się z poważnym spadkiem produkcji rolnej, którego następstwem stały się braki w zaopatrzeniu miast. Wyzwanie stanowiły także **wojenne zniszczenia**, obejmujące **zakłady przemysłowe**, oraz olbrzymie wręcz straty w **środkach transportu**. Konieczne było zapewnienie ludności mieszkań w sytuacji, gdy **wiele miast znajdowało się w ruinie**.

W okresie odbudowy szczególną uwagę zwrócono na **poniemieckie Ziemie Odzyskane**. Przed wojną były to obszary o wysokim stopniu zagospodarowania, jednak je także dotknęły zniszczenia. Poza tym **Armia Czerwona po zajęciu tych terenów wywoziła do Związku Radzieckiego** wyposażenie fabryk, maszyny, tory kolejowe, rurociągi, meble, zwierzęta gospodarskie i wiele innych rzeczy uznanych za cenne. Na dużą skalę rozwinął się też **szaber** – kradzież mienia przez osoby przybywające z centralnej Polski. Z kolei Polacy osiedlający się na nowo przyłączonych ziemiach nie zawsze angażowali się w pełni w rozwój przejętych gospodarstw, gdyż nie dowierzali w trwałość przynależności tych terenów do Polski. Jednak **ocalałe mieszkania w miastach i gospodarstwa wiejskie** oraz **pozostałe w nich sprzęty** zapewniały z reguły wyższy standard życia niż ten, do którego byli przyzwyczajeni wcześniej polscy osadnicy. Ci, którzy osiedlali się na wsi, otrzymywali zwykle więcej **ziemi** niż chłopi objęci reformą rolną w Polsce centralnej.

reforma rolna ▶ Do końca lat 40. ziemia skonfiskowana na mocy **dekretu KRN o reformie rolnej** (zobacz rozdz. I.10.) trafiła w ręce ponad miliona chłopskich rodzin. Jednak powstałe w ten sposób nowe gospodarstwa lub powiększone już istniejące miały zwykle powierzchnię nie większą niż 5 hektarów. Oznaczało to pogłębienie występującego przed wojną **problemu rozdrobnienia własności rolnej**. Trwałym efektem reformy rolnej stała się **likwidacja warstwy ziemiańskiej** w Polsce.

nacjonalizacja przemysłu ▶

Rolnik na znaczku z serii *Świat pracy*, 1947 r.

Mimo rozdawnictwa ziemi poparcie wsi dla nowej władzy nie było pewne. Działo się tak tym bardziej, że chłopi dotkliwie odczuwali narzucony im **obowiązek przymusowych dostaw żywności** (w znacznej mierze przeznaczanych na potrzeby wojska). Zniesiono go przejściowo w 1946 r., gdy władze szukały sposobu pozyskania poparcia chłopów w związku z referendum.

W 1946 r. podjęto działania zmierzające do nacjonalizacji przemysłu. Początkowo na własność państwa przejęto **bez odszkodowania przedsiębiorstwa ponemieckie** oraz **należące do osób uznanych za zdrajców narodu**. Inne zakłady odbierano **za odszkodowaniem**. Przejmowano **wszystkie zakłady górnicze, energetyczne, przemysłu zbrojeniowego i spożywczego, a w pozostałych gałęziach przemysłu** – przedsiębiorstwa

zatrudniające **powyżej 50 robotników na jedną zmianę**. Pozostawienie w rękach prywatnych mniejszych zakładów oznaczało, że jeszcze przez pewien czas udział własności prywatnej w gospodarce będzie istotny. Jednak **przemysł wielki i średni znalazł się w rękach państwa**. Zlikwidowano także prywatne **banki** i zastąpiono je państwowymi.

Rozpoczęto ponadto „**bitwę o handel**”, do której celów zaliczano ograniczenie wolnorynkowego przepływu towarów i przejęcie przeważającej jego części przez państwo. **Prywatne sklepy zamykano** pod pretekstem nadużyć lub doprowadzano je do bankructwa niezwykle wysokimi podatkami i opłatami urzędowymi. Powstawały **sklepy państwowe**. Ponadto państwo przejęło praktycznie **w całości handel hurtowy**.

◀ bitwa o handel

Minister przemysłu i handlu Hilary Minc wręcza dyplom uznania robotnikowi pracującemu przy budowie Powszechnego Domu Towarowego w Warszawie

Klienci na schodach Powszechnego Domu Towarowego przy ul. Jagiellońskiej na warszawskiej Pradze, lata 50.

Jednym z elementów „bitwy o handel”, ogłoszonej przez komunistyczne władze, była budowa sieci państwowych domów towarowych w większych miastach. Pierwszy taki sklep w Warszawie otwarto w sierpniu 1947 r. Przedsiębiorstwo Powszechne Domy Towarowe powołano do życia zarządzeniem ministra Minca z listopada tego samego roku.

Zgodnie z modelem sowieckim gospodarka miała być sterowana centralnie, przez władze państwowe. Już pod koniec 1945 r. utworzono w tym celu Centralny Urząd Planowania. **Na początku 1947 r. uruchomiono plan trzyletni**. Do jego **głównych celów** należały **odbudowa kraju** oraz **podniesienie poziomu życia ludności**. Z czasem coraz bardziej skupiano się na energetyce, wydobywaniu węgla i transporcie kolejowym.

Transport publiczny – autobus zakupiony we Francji i samochód ciężarowy przystosowany do przewozu pasażerów na trasach międzymiastowych, 1947 r.

◀ plan trzyletni

Głównym partnerem handlowym powojennej Polski był Związek Radziecki. Tuż po wojnie została wymuszona umowa o sprzedaży do ZSRR węgla po cenach wielokrotnie niższych niż rynkowe. Bilans handlowy był niekorzystny dla PRL także z powodu między innymi zaniżonych kursów walutowych, na podstawie których prowadzono wymianę handlową.

Postawy społeczne

postawy wobec
nowej władzy

▶ Na postawę mieszkańców Polski wobec nowej władzy wpływały równoległe dwa przeciwstawne czynniki. Jeden stanowiło przekonanie, że jest to **władza narzucona oraz podtrzymywana z zewnątrz**, która nie daje nadziei na suwerenność Polski. Drugi wiązał się z **chęcią wzięcia udziału w odbudowie kraju** i z marzeniem o **powrocie do normalności**. Wyczerpanie ludzkiej psychiki tragicznymi przeżyciami czasów wojny i okupacji działało na korzyść rządzących, którzy obiecywali spokój oraz pracę na rzecz lepszych warunków życia. Dlatego też ludzie angażowali się w podejmowane przez władze inicjatywy gospodarcze, edukacyjne i kulturalne. Dla większości osób podstawowymi kwestiami były zapewnienie sobie środków do życia, odnalezienie bliskich czy niejednokrotnie urządzenie się w nowym miejscu. Wszyscy starali się przystosować do trudnej powojennej rzeczywistości.

Uroczyste otwarcie linii tramwajowej nr 15 w Warszawie, marzec 1946 r.

Aleje Jerozolimskie w Warszawie – wyburzenia zniszczonych budynków i budowa tunelu, 1946 r.

Odtwarzanie po wojnie podstawowych elementów życia miejskiego: linii komunikacyjnych, szkół, szpitali, kin czy fabryk, a także odgruzowywanie ulic oraz usuwanie milionów min i niewypałów wymagało dużego wysiłku. Władze fetowały kolejne kroki na drodze do odbudowy kraju. Pozwalało im to na wzmacnianie swojej pozycji przez wykorzystywanie zapału ludzi do przywracania normalności.

Nowe władze **początkowo nie zapowiadały budowy państwa o charakterze komunistycznym**, wzorowanego na sowieckim modelu. Starły się raczej **ukrywać swoje rzeczywiste zamiary** i chętnie posługiwały się hasłami patriotyzmu, demokracji oraz jedności narodowej. Poza tym w okresie wojny programy polskich stronnictw politycznych uległy radykalizacji i na tym tle reformy podejmowane przez komunistów nie wydawały się tak skrajne. Zwłaszcza intelektualści o lewicowych poglądach chcieli wierzyć w dobre intencje komunistów.

Od początku sprzeciw powinny budzić **komunistyczne metody zdobywania i sprawowania władzy**, które stawały się coraz brutalniejsze. Osoby, które to bagatelizowały, kierowały się lękiem o własny los, naiwnością bądź obniżonymi przez lata wojny standardami moralnymi. Następujące przeobrażenia wywoływały opór wśród tych Polaków, którzy nie mogli pogodzić się z komunistyczną ideologią oraz ze stopniowym zniewalaniem społeczeństwa i uzależnianiem Polski Ludowej od ZSRR. Wiele emocji budziła też utrata ziem na wschód od Bugu.

PPR i partie z nią związane mogły liczyć na akceptację zdecydowanej mniejszości mieszkańców kraju. Źródłem ich władzy była przede wszystkim siła, a nie – popularność społeczna. Sprzeciw wobec ich polityki wyrażano nie tylko przez – raczej ograniczone – wsparcie podziemia niepodległościowego. Dawał on o sobie znać także w postaci demonstracji ulicznych (największe 3 maja 1946 r.) czy strajków robotniczych (np. we wrześniu 1947 r. w Łodzi).

◀ sprzeciw
wobec władz
komunistycznych

Rządzący potrafili jednak wykorzystać **pragnienie** wielu – zwłaszcza młodych ludzi – **budowy od podstaw nowej, sprawiedliwej rzeczywistości**. Nacjonalizacja handlu i przemysłu oraz większej własności ziemskiej uderzała w najzamożniejsze grupy polskiego społeczeństwa. Komuniści wyraźnie wskazywali burżuazję i ziemiaństwo, a w pewnym stopniu – także drobnomieszczaństwo, jako swoich wrogów. Te warstwy były też wobec komunistów najbardziej nieufne. Z kolei robotnicy i małorolni chłopi zajmowali wiele miejsca w propagandzie komunistów i byli przez nich faworyzowani. Niekoniecznie przynosiło to zdecydowaną poprawę ich warunków bytowych, oznaczało jednak niewątpliwie **zmniejszenie się dysproporcji majątkowych w społeczeństwie**. Zapoczątkowanie **akcji upowszechniania oświaty** czy **elektryfikacji wsi** dawało wymierne korzyści społecznościom pozostającym wcześniej na marginesie przemian cywilizacyjnych.

Osoby z warstw najuboższych i słabo wykształcone znajdowały w powojennej rzeczywistości szanse **robienia kariery w aparacie państwowym**, na co nie mogły liczyć w Polsce przedwojennej. Takie możliwości otwierały się przed nimi w organach bezpieczeństwa (UB, milicja) oraz administracji państwowej i partyjnej. Działo się tak, ponieważ komuniści nie mogli mieć zaufania do osób, które zdobyły wykształcenie i doświadczenie zawodowe w dawnym systemie politycznym.

Defilada ORMO w Warszawie, czerwiec 1946 r.

ORMO, czyli Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, powstało w lutym 1946 r. Wkrótce liczyło 80 tys. członków. W pierwszym okresie ORMO wspierało siły bezpieczeństwa w zwalczaniu podziemia antykomunistycznego. Służba w nim nie była wynagradzana. ORMO powstało z inicjatywy PPR i stało się grupą paramilitarną na jej usługach. Pomagało w fałszowaniu referendum i wyborów, nękało kupców w ramach „bitwy o handel” i wspomagało ściąganie od chłopów przymusowych dostaw żywności.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jaką rolę odegrały referendum w 1946 r. i wybory z początku 1947 r. w procesie przejmowania pełni władzy w Polsce przez komunistów. Jakimi metodami posłużyli się komuniści?
2. Przedstaw działania podjęte przez PSL i Stanisława Mikołajczyka w okresie od 1945 do 1947 r. Jak oceniasz ich słusność i skuteczność? Uzasadnij swoją opinię.
3. Wyjaśnij, na czym polegały zmiany gospodarcze przeprowadzone w Polsce po wojnie. Wskaż najważniejsze przemiany społeczne, które były ich następstwem.
4. Scharakteryzuj postawy wobec władzy komunistycznej występujące w społeczeństwie polskim po wojnie. Przedstaw źródła ich zróżnicowania. Czy – twoim zdaniem – poparcie dla komunistów w Polsce można uznać za znaczące?
5. Porównaj proces przejmowania władzy przez komunistów w Polsce z tym, co wydarzyło się w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Jakie dostrzegasz podobieństwa i różnice?
6. Poszukaj w opracowaniach historycznych dodatkowych informacji o roli, jaką odegrali w pierwszych latach po wojnie Władysław Gomułka, Bolesław Bierut, Stanisław Radkiewicz, Jakub Berman, Roman Zambrowski i Hilary Minc. Na ich przykładzie scharakteryzuj środowisko najwyższych władz komunistycznych w Polsce.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Referendum z czerwca 1946 r.** stanowiło dla rządzących **sprawdzian możliwości fałszowania głosowania** oraz próbę sił między nimi a opozycją. Ogłoszenie fałszywych wyników pozwoliło **władzom utrzymywać, że mają one poparcie społeczne**. Jednak w rzeczywistości większość społeczeństwa popierała opozycję, zwłaszcza PSL. ◀ s. 183
- W styczniu 1947 r. odbyły się **wybory do Sejmu Ustawodawczego**. Były poprzedzone **bezprawnymi działaniami władz** w czasie kampanii wyborczej. Samo **głosowanie i jego wyniki sfalszowano**. ◀ s. 185
- Niewielka liczba mandatów poselskich, która przypadła PSL, spowodowała, że **głos ludowców przestał się zupełnie liczyć**. ◀ s. 186
- Prezydentem Polski został Bolesław Bierut**, będący tajnym członkiem Biura Politycznego PPR. ◀ s. 186
- W lutym 1947 r. Sejm przyjął **małą konstytucję** przyznającą **największe uprawnienia władzy wykonawczej**. ◀ s. 187
- Ucieczka Stanisława Mikołajczyka z Polski**, nasilenie **represji i wprowadzenie do kierownictwa PSL działaczy bardziej uległych wobec komunistów** zakończyło okres niezależności ludowców. W ten sposób **jesienią 1947 r. przestała istnieć legalna opozycja**. ◀ s. 187
- Realizacja **reformy rolnej** oznaczała **przekazanie chłopom znacznej ilości ziemi**, jednak **nie zlikwidowała problemu rozdrobnienia własności rolnej**. ◀ s. 188
- Znacjonalizowano dużą część zakładów przemysłowych**. Jedynie w niektórych gałęziach produkcji pozostawiono na razie **mniejsze przedsiębiorstwa w rękach prywatnych**. ◀ s. 188
- W ramach „**bitwy o handel**” poważnie **ograniczano prywatną działalność kupiecką**. ◀ s. 189
- Na początku 1947 r. rozpoczęto realizację **planu trzyletniego** nastawionego na **odbudowę kraju z wojennych zniszczeń**. ◀ s. 189
- Nowe, **komunistyczne rządy** miały **poparcie zdecydowanej mniejszości społeczeństwa**. Przeważała **niechęć wobec narzuconej Polakom władzy i metod, którymi się posługiwała**. ◀ s. 190
- Władze umiały wykorzystać silne po wojnie **pragnienie udziału w odbudowie kraju i przywracaniu funkcjonowania podstawowych dziedzin życia społecznego i gospodarczego**. Opierały się także na **wierze niektórych w bardziej sprawiedliwy system społeczny** oraz na dążeniach innych do **zrobienia osobistej kariery**. ◀ s. 191

3. Stalinizm w Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, na czym polegała dyktatura kierownictwa PZPR w państwie i jaki kształt przybrał ustrój PRL;
- zapoznasz się z formami represji stalinowskich w Polsce;
- dowiesz się, jaką politykę prowadziły władze wobec Kościoła katolickiego.

Dyktatura partii komunistycznej

czystki w PPR ▶

Komuniści, po rozprawieniu się z opozycją, zmierzali do **objęcia kontrolą wszystkich dziedzin życia publicznego** oraz do **uniemożliwienia jakiegokolwiek debaty nad kwestiami społeczno-politycznymi**. W pierwszej kolejności zatroszczyli się o spójność własnej partii i posłuszeństwo w jej szeregach. **Celem ataku** stali się ci **działacze PPR**, którzy wydawali się **bardziej samodzielni**, a zwłaszcza podważali słuszność ścisłego powielania w Polsce sowieckiego modelu rządów i rozwiązań społeczno-gospodarczych. Oskarżono ich o „**odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne**”. Był to zarzut stawiany wówczas także komunistom jugosłowiańskim, którzy wymknęli się spod dyktatu Moskwy. W Polsce takie oskarżenie wysunięto między innymi wobec **Władysława Gomułki**. Krytykowano go za propagowanie „polskiej drogi do socjalizmu” i niedocenianie metod przyjętych w ZSRR. **Na przełomie sierpnia i września 1948 r. pozbawiono go funkcji I sekretarza Komitetu Centralnego PPR**. Gomułkę i jego najbliższych współpracowników przesunięto na niższe stanowiska partyjne. Nowym **przywódcą partii został Bolesław Bierut**, uznawany za całkowicie posłusznego Stalinowi.

powstanie PZPR ▶

Kolejnym celem rządzących stało się zlikwidowanie odrębności „koncesjonowanej” PPS, tak aby komuniści mogli się przedstawiać jako jedyni reprezentanci robotników. Już wcześniej pozbyli się bardziej ambitnych i samodzielnych polityków z władz tej partii. Przez cały 1948 r. ograniczano jej wpływ w strukturach władzy, zwłaszcza związanych z gospodarką, gdzie miała dotąd silną pozycję. **W grudniu 1948 r. odbył się kongres zjednoczeniowy PPR i „koncesjonowanej” PPS**, oznaczający w rzeczywistości wchłonięcie tej drugiej partii przez partię komunistyczną. W ten sposób powstała **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR)**, na której czele jako **I sekretarz** stanął **Bierut**, nadal **sprawujący urząd prezydenta Polski**. PZPR miała pozycję **partii rządzącej**, a władza w Polsce spoczywała w rękach osób zajmujących w niej kierownicze stanowiska, czyli „**aparatu partyjnego**”. Na początku lat 50. PZPR liczyła ponad 1,1 miliona członków. Przynależność do niej dawała korzyści w postaci ułatwionego dostępu do dóbr materialnych, których w centralnie sterowanej gospodarce nieustannie brakowało.

Wiec w Warszawie w trakcie kongresu zjednoczeniowego PZPR, grudzień 1948 r.

Bolesław Bierut (1892–1956)
w otoczeniu dzieci w swoje
59. urodziny, 1951 r.

Propaganda komunistyczna stopniowo budowała wokół Bieruta kult jednostki na wzór tego, jakim otaczano Stalina w ZSRR. Przedstawiano go przyjmującego snopy zbóż od rolników, wizytującego place budowy bądź otoczonego dziećmi.

Pod koniec 1949 r. nastąpiło połączenie „koncesjonowanego” Stronnictwa Ludowego i resztek PSL w **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL)**. W 1950 r. zaprzestało działalności Stronnictwo Pracy, a część jego członków wstąpiła do **Stronnictwa Demokratycznego (SD)**. Zachowano pozory systemu wielopartyjnego. Jednak w rzeczywistości zarówno ZSL, jak i SD były całkowicie **zależne od PZPR**, która sprawowała faktyczną władzę. W Polsce Ludowej istniały ponadto **liczne organizacje** społeczne, kulturalne, młodzieżowe, a także związki zawodowe. Nie reprezentowały one jednak społeczeństwa ani nie wyrażały interesów poszczególnych środowisk. Odgrywały wręcz przeciwną rolę – stanowiły **narzędzia kontroli i sterowania polskim społeczeństwem**. Przynależność do nich była z reguły przymusowa. Wśród organizacji młodzieżowych najważniejszy stał się, powstały w 1948 r., **Związek Młodzieży Polskiej (ZMP)**.

Na początku 1950 r. **zlikwidowano samorząd terytorialny**, który zastąpiono **radami narodowymi** różnych szczebli, **podległymi Radzie Państwa**. Był to kolejny etap centralizacji państwa i paraliżu wszelkich możliwości współdecydowania mieszkańców kraju o jego losach.

22 lipca 1952 r. uchwalono **konstytucję**. Wprowadzała ona nową nazwę państwa polskiego – **Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL)**, a jako suwerena wskazywała „lud pracujący miast i wsi”.

Formalnie funkcję głowy państwa pełniła odtąd **kolegialnie Rada Państwa**. Natomiast **urząd prezydenta zlikwidowano**. Bierut objął wkrótce **stanowisko premiera**, przy czym **pozostał na czele PZPR**. W rzeczywistości to właśnie **I sekretarz partii był najważniejszą osobą w państwie**. Kluczowe decyzje zapadały w **Biurze Politycznym KC PZPR**. Oprócz Bieruta największe wpływy mieli wówczas **Jakub Berman** – sterujący **aparatem terroru**, a także **Hilary Minc** – odpowiadający za **gospodarkę**. Tworzyli oni „trójkę kierowniczą” partii. Funkcjonariusze administracji państwowej podlegali funkcjonariuszom partyjnym.

Sejm tylko teoretycznie stanowił najwyższą władzę ustawodawczą. W rzeczywistości **jego działalność mało znaczyła**. W trakcie pierwszych trzech lat istnienia (1952–1955) Sejm PRL obradował zaledwie przez 17 dni i przyjął 11 ustaw. W tym czasie Rada Państwa – uprawniona do wydawania dekretów z mocą ustaw w okresie przerw między posiedzeniami Sejmu – wydała ich 115.

Także wybory do Sejmu były fikcją, gdyż rządzący przedstawiali w każdym okręgu wyborczym tylko **jedną listę** tak zwanego Frontu Jedności Narodu. Każda z nich zawierała **dokładnie tytu „kandydatów”, ile było mandatów poselskich** w okręgu. Listy miały być wcześniej ustalone przez stronnictwa polityczne funkcjonujące w PRL, ale **w praktyce mandaty rozdzielała PZPR**.

Z **armii** usuwano przedwojennych oficerów, którzy w kilku poprzednich latach dość licznie wstępowali w szeregi armii Polski Ludowej. Na najwyższych szczeblach LWP pojawiało się natomiast coraz więcej wojskowych z ZSRR. **W 1949 r. na czele polskiego Ministerstwa Obrony Narodowej stanął sowiecki marszałek Konstanty Rokossowski**.

Przetłumaczony na język rosyjski projekt konstytucji z naniesionymi odręcznie poprawkami Stalina

Legitymacja członka KC PZPR należąca do Konstantego Rokossowskiego

Wprawdzie Rokossowski (1896–1968) miał w połowie polskie pochodzenie (ojciec Polak, matka Rosjanka), jednak w okresie, kiedy został ministrem w polskim rządzie, bez wątpienia nie czuł się Polakiem. Młodość spędził w Warszawie, w 1914 r. został wcielony do armii carskiej, a w 1918 r. wstąpił do Armii Czerwonej. W końcowym okresie II wojny światowej był jednym z ważniejszych dowódców wojsk sowieckich walczących z Niemcami na obszarze ziem polskich. To on dowodził odcinkiem frontu, który zatrzymał się na przedpolach Warszawy w momencie, gdy trwało tam powstanie. Następnie, do października 1949 r. dowodził Północną Grupą Wojsk Armii Czerwonej, czyli radzieckimi wojskami stacjonującymi w Polsce.

Represje wobec przeciwników politycznych

Na przełomie lat 40. i 50. skrajnie zaostrzyły się metody sprawowania władzy. Znane z ZSRR **metody terroryzowania społeczeństwa** stosowano również w Polsce. Za działania uznane za szkodliwe dla panującego ustroju i organów władzy groziły **wysokie kary**. Można było zostać aresztowanym za „szeptaną propagandę”, czyli krytykę rządzących w gronie prywatnym lub opowiadanie dowcipów politycznych. Więzienie groziło także za uchybienia w pracy, które mogły zostać zinterpretowane jako sabotaż gospodarczy. Represjami obejmowano osoby słuchające audycji radiowych nadawanych przez zachodnie stacje. Poważne podejrzenia organów bezpieczeństwa wzbudzało też posiadanie rodziny na Zachodzie.

◀ terror państwowy

Atmosferę strachu wprowadzały **procesy polityczne**. Część z nich odbywała się w sposób **tajny**. Inne miały formę **procesów pokazowych** na wzór tych, które praktykowano w ZSRR od początku rządów Stalina. Rozprawy takie były szeroko nagłaśniane, a także relacjonowane przez prasę i radio. Aresztowanym stawiano najpoważniejsze zarzuty – jednocześnie z reguły całkowicie zmyślone, takie jak: działalność szpiegowska na rzecz państw zachodnich, usiłowanie obalenia ustroju państwa, sabotaż gospodarczy czy współpraca z Niemcami w czasie wojny. W celu wymuszenia fałszywych zeznań nad przesłuchiwanymi **znęcano się fizyczne i psychiczne**.

► Oskarżonymi byli przede wszystkim **członkowie podziemia antykomunistycznego**. Przykładowo: 10 lat w więzieniu spędził prezes II Zarządu Głównego WiN pułkownik Franciszek Niepokólczycki. W 1950 r. odbył się pokazowy proces członków IV Zarządu Głównego WiN aresztowanych trzy lata wcześniej. Prezesa Łukasza Cieplińskiego i jego sześciu współpracowników skazano na karę śmierci. Wyroki wykonano **1 marca 1951 r.** Obecnie w rocznicę tego wydarzenia obchodzi się Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”.

Wśród aresztowanych znaleźli się także **byli członkowie Polskiego Państwa Podziemnego** oraz **oficerowie i żołnierze Armii Krajowej**. **Kazimierza Pużaka**, skazanego w 1945 r. w procesie szesnastu (zobacz rozdz. I.10.), uwolniono po kilku miesiącach, ale już w 1947 r. ponownie aresztowano. W 1948 r. odbył się **proces przywódców PPS-WRN**. Pużaka skazano na 10 lat więzienia. Zmarł w nim w 1950 r. w niewyjaśnionych okolicznościach. Spośród oficerów AK aresztowano między innymi **generała Augusta Emila Fieldorfa ps. „Nil”**. Proces, oparty na wymuszonych torturami fałszywych zeznaniach jego podwładnych, zakończył się wyrokiem śmierci. Wobec faktu, że bezpodstawność zarzutów była jasna dla samych osądzających generała, można w tym wypadku mówić o tak zwanym **mordzie sądowym**.

August Emil Fieldorf ps. „Nil”, od 1944 r. w stopniu generała brygady, na zdjęciu sprzed II wojny światowej i po aresztowaniu w 1950 r.

Fieldorf (1895–1953) w czasie I wojny światowej był żołnierzem Legionów Polskich. Brał następnie udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W okresie międzywojennym pozostawał w czynnej służbie wojskowej. W czasie II wojny światowej i okupacji został pierwszym dowódcą Kedywu (do lutego 1944 r.). Następnie wyznaczono go do stworzenia organizacji „NIE”. W marcu 1945 r. aresztowało go NKWD. Posługiwał się wówczas fałszywym nazwiskiem i nie został rozpoznany. Spędził w radzieckich łagrach 2,5 roku, a po zwolnieniu powrócił do Polski. Ujawnił się na początku 1948 r. w związku z kolejną ogłoszoną amnestią. W 1950 r. aresztowano go i oskarżono o wydanie w czasie wojny rozkazu mordowania partyzantów AL i radzieckich. W 1952 r. skazano go w tajnym procesie na karę śmierci przez powieszenie. Wyrok wykonano w lutym 1953 r.

Aresztowano także niektóre **niewygodne osoby z obozu władzy**. Uwięziono wywodzącego się z komunistycznej AL **generała Mariana Spychalskiego**, który po wojnie sprawował z ramienia PPR najwyższe funkcje w Wojsku Polskim

(LWP). **W sierpniu 1951 r. aresztowano** byłego przywódcę PPR **Władysława Gomułkę**. Jednak przygotowywane procesy ich obu nie doszły do skutku. Przez kilka lat więziono ich bez wyroku sądowego.

◀ aresztowanie Gomułki

Źródło historyczne

Tekst propagandowy z 1953 r. adresowany do młodzieży, dotyczący aresztowanego Gomułki i jego zwolenników

Polityka gomułkowszczyzny usiłowała zahamować rozwój naszego kraju do socjalizmu, bronić pozycji klas kapitalistycznych – średnich i mniejszych kapitalistów w mieście, kapitalistów wiejskich – kulaków.

Przygotowywała ona więc grunt do przywrócenia w Polsce panowania kapitalizmu, do oddania naszej Ojczyzny na łup międzynarodowego imperializmu, do oddania fabryk kapitalistom, a chłopskiej ziemi obszarnikom.

Gomułkowszczyzna [...] głosiła kłamliwie, że można iść do socjalizmu bez walki klasowej z wyzyskiwaczami – kapitalistami miejskimi i wiejskimi, bez ich likwidacji jako klasy, bez dyktatury proletariatu. [...]

Polityka gomułkowszczyzny wyrastała z wrogości i nienawiści do Związku Radzieckiego, do partii bolszewickiej, [...] łączyła się bezpośrednio z agenturami reakcji [...].

Ujawniono, że gomułkowszczyzna obsadzała świadomie ważne stanowiska w partii i w aparacie państwowym prowokatorami hitlerowskimi i sanacyjnymi, [...] zaciekłymi wrogami mas pracujących.

[...] jeden z hersztów gomułkowszczyzny, Spychalski, znajdował się w bezpośrednim porozumieniu z szajką reakcyjną utrzymywaną przez wywiad angielski i amerykański. Herszt gomułkowszczyzny – Władysław Gomułka – był powolnym narzędziem imperializmu, realizował politykę, jaka była potrzebna imperialistom.

„Kalendarz Młodzieżowy” 1953, s. 6.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, w jaki sposób propaganda PRL kształtowała obraz wrogów nowego ustroju i kogo do nich zaliczała. Jakimi oskarżeniami posługiwała się wobec swoich przeciwników?

Władza a Kościół katolicki

Siła oddziaływania na społeczeństwo polskie Kościoła katolickiego początkowo skłaniała władze komunistyczne do ostrożności w relacjach z nim. Stanowiła jednak także wyzwanie i w dalszej perspektywie zapowiadała nieuchronną konfrontację. Rządzący pragnęli złamać niezależność Kościoła i ograniczyć jego wpływy. Ponadto prowadzili z nim walkę o świadomość Polaków, gdyż ateizm stanowił część ideologii, na której opierał się nowy ustrój. Pretekstem do nasilenia walki z Kościołem stał się papieski dekret z 1949 r., który groził ekskomuniką katolikom należącym do partii komunistycznych lub je wspierającym.

◀ represje wobec Kościoła

„Na pasterkę” – pocztówka z 1948 r.

Władze oskarżały Kościół w Polsce o to, że wraz z Watykanem prowadzi politykę niezgodną z narodowymi interesami. Starano się przypisać mu niechęć do polonizacji Ziemi Odzyskanych.

W 1950 r. objęto państwowym zarządem przymusowym kościelną organizację charytatywną „Caritas” i prowadzone przez nią żłobki, przedszkola, sierocińce oraz placówki opieki społecznej. Utrudniano działalność także innych katolickich organizacji społecznych i wydawnictw. Stopniowo likwidowano nauczanie religii w szkołach. W 1950 r. zdecydowano się na odebranie Kościołowi majątków ziemskich przez objęcie ich reformą rolną (reforma z 1944 r. czyniła dla nich wyjątek i dotąd ziemia kościelna nie podlegała konfiskacie).

ruch „księży patriotów”

Władze próbowały rozbijać Kościół w Polsce od wewnątrz. W tym celu atakowały głównie kościelnych hierarchów, a jednocześnie stwarzały pozory popierania nowego ustroju przez ogół niższego duchowieństwa. Miał temu posłużyć ruch „księży patriotów” tworzony przez władze od 1949 r. Włączyło się do niego około 10% duchowieństwa. Jego uczestnicy odcinali się od polityki Episkopatu Polski i wspierali stanowisko władz. Jako polityczną reprezentację katolików polskich rządzący starali się przedstawiać **Stowarzyszenie „PAX”**, na czele z **Bolesławem Piaseckim**. Przed wojną Piasecki był działaczem Obozu Narodowo-Radykalnego, a po wojnie – posłusznym wykonawcą nakazów komunistów. Działacze „PAX-u” uznawali ideologię komunistyczną za możliwą do pogodzenia z chrześcijaństwem.

Duchowni byli ofiarami aresztowań i procesów sądowych – w więzieniach znalazło się około tysiąca z nich. Na początku 1951 r. zatrzymano biskupa kieleckiego **Czesława Kaczmarka**, a w kolejnym roku – członków krakowskiej kurii arcybiskupiej oskarżonych o szpiegostwo.

Rządzący starali się kontrolować obsadę stanowisk kościelnych, naciskali na powierzanie ich „księżom patriotom”. Na początku 1953 r. wydano **dekret uzależniający każdą nominację od zgody władz**. W marcu zamknięto „Tygodnik Powszechny”. Pretekstem stała się odmowa zamieszczenia przez redakcję nekrologu wychwalającego zmarłego właśnie Stalina. Przez kolejne 3 lata ten tytuł był zawłaszczony przez „PAX”.

W maju 1953 r. Episkopat wystosował do Bieruta memoriał, w którym wskazywał na naruszenia swobód religijnych, wtrącanie się w sprawy wewnętrzne Kościoła i gwałtowną propagandę skierowaną przeciwko niemu. Dokument – nazwany **Non possumus** (łac. „Nie możemy”) – stanowił demonstrację niezgody Kościoła na podporządkowanie państwu.

Non possumus

We wrześniu 1953 r. **biskupa Kaczmarka** **skazano w procesie pokazowym na 12 lat więzienia** (wśród zarzutów znajdowała się próba obalenia ustroju siłą). Władze zwróciły się następnie przeciwko najwyższemu dostojnikowi Kościoła polskiego – **prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu**. Prymas odmówił potępienia biskupa Kaczmarka, w efekcie **we wrześniu 1953 r. został zatrzymany i osadzony w odosobnieniu w klasztorze**. Przez kolejne 3 lata przetrzymywano go bez procesu. Dopiero w zaistniałej sytuacji Episkopat zdecydował się złożyć ślubowanie na wierność PRL.

zatrzymanie
prymasa
Wyszyńskiego

Prymas Stefan Wyszyński w otoczeniu dostojników kościelnych w okresie osadzenia w klasztorze w Komańczy, 1955 r.

Stefan Wyszyński (1901–1981) objął funkcję prymasa Polski w listopadzie 1948 r. i sprawował ją do śmierci w 1981 r. Bardzo długo starał się uzyskać kompromis w relacjach z władzami komunistycznymi. Dopiero dekret Rady Państwa z lutego 1953 r. o obsadzaniu stanowisk kościelnych ostatecznie zniweczył te nadzieje.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przypomnij sobie, na czym opierał się system rządów w ZSRR w epoce stalinowskiej (czyli od przełomu lat 20. i 30. XX w.). Wskaż podobieństwa i różnice między nim a rządami komunistów w Polsce.
2. Scharakteryzuj system polityczny, który ukształtował się w Polsce na przełomie lat 40. i 50. Wyjaśnij, na czym polegała dyktatura aparatu partyjnego. Jakie znaczenie miała konstytucja z 1952 r.?
3. Przedstaw metody, z pomocą których władze komunistyczne umacniały swoje rządy w okresie stalinowskim. W jaki sposób starały się zastraszać i kontrolować społeczeństwo?
4. Scharakteryzuj sytuację Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1949–1955. Przedstaw jego rolę społeczną oraz politykę władz wobec niego.

5. Zastanów się, w jaki sposób polityka władz wpływała na życie codzienne w Polsce i losy Polaków. Zapoznaj się z filmami, które przedstawiają epokę stalinowską w Polsce: *Przesłuchanie* (reż. R. Bugajski, 1982), *Dreszcze* (reż. W. Marczewski, 1981), *Człowiek z marmuru* (reż. A. Wajda, 1976), *Niech cię odleci mara* (reż. A. Barański, 1982), *Cwał* (reż. K. Zanussi, 1995). Na jakie elementy rzeczywistości okresu stalinowskiego zwrócili uwagę ich twórcy?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 194 ▶ W 1948 r. w ramach **dyscyplinowania partii komunistycznej** odsunięto od wpływów osoby oskarżone o „odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne”. **Stanowisko I sekretarza KC PPR utracił Władysław Gomułka**. Na czele partii stanął stalinista **Bolesław Bierut**.
- s. 194 ▶ W grudniu 1948 r. w wyniku kongresu zjednoczeniowego PPR i „koncesjonowanej” PPS powstała **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza**.
- s. 194 ▶ **PZPR była partią rządzącą** w Polsce Ludowej. Inne stronnictwa (ZSL, SD) zostały jej całkowicie podporządkowane.
- s. 196 ▶ 22 lipca 1952 r. uchwalono **konstytucję**, zmieniono przy tym nazwę państwa z Rzeczpospolita Polska na **Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL)**.
- s. 196 ▶ **Faktycznym przywódcą państwowym** był I sekretarz KC PZPR (do 1956 r. był nim Bierut). Najważniejsze decyzje podejmowało **Biuro Polityczne** partii komunistycznej. **Funkcjonariusze państwowi podlegali w praktyce partyjnym**.
- s. 198 ▶ Władze komunistyczne opierały swoje rządy w dużym stopniu na **terrorze państwowym** i sięgali po metody stosowane w ZSRR. **Zastraszano i represjonowano zwykłych obywateli**. Przeprowadzano ponadto **procesy polityczne**.
- s. 198 ▶ Represje dotknęły zwłaszcza **działaczy niepodległościowego podziemia antykomunistycznego** i byłych członków **Polskiego Państwa Podziemnego** i AK, jak August Emil Fieldorf ps. „Nil”. Zapadały **wyroki śmierci** lub **długoletniego więzienia**.
- s. 199 ▶ Aresztowano także niektórych **działaczy komunistycznych niewygodnych dla rządzących**, m.in. w 1951 r. **Władysława Gomułkę**.
- s. 199 ▶ Władze podjęły działania zmierzające do **ograniczenia roli Kościoła katolickiego** w społeczeństwie i życiu publicznym oraz do jego **kontrolowania**. **Utrudniano między innymi działalność organizacji i wydawnictw katolickich**.
- s. 200 ▶ **Rozbijaniu Kościoła od wewnątrz** służyło stworzenie **ruchu „księży-patriotów”** oraz wspieranie **Stowarzyszenia „PAX”**.
- s. 200 ▶ Bezpośrednie represje w postaci **aresztowania** dotknęły **około tysiąca duchownych**, w tym przedstawicieli hierarchii kościelnej. Uwięziono m.in. **biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka**, członków **krakowskiej kurii arcybiskupiej** oraz **prymasa Polski – Stefana Wyszyńskiego**.

4. Przemiany gospodarcze, społeczne i kulturowe w okresie stalinizmu

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jakim kierunku w okresie stalinizmu zmierzały działania władz w dziedzinie gospodarki;
- zrozumiesz, jakie były efekty polityki komunistów w zakresie zmian społecznych i kulturowych;
- zapoznasz się z charakterystyką zjawiska socrealizmu w polskim życiu artystycznym.

Gospodarka

Realizacja **planu trzyletniego** dobiegła końca w 1949 r. i był to jedyny w dziejach Polski Ludowej plan, którego **założenia udało się wykonać** – zwłaszcza w zakresie **produkcji przemysłowej**, która przewyższyła poziom przedwojenny. W **rolnictwie** nie osiągnięto wprowadzanych wskaźników, jednak w przeliczeniu na głowę mieszkańca produkcja żywności była o prawie 20% wyższa niż przed wojną. Takie wyniki uzyskano – po pierwsze – dlatego, że społeczeństwo polskie silnie zaangażowało się w odbudowę podstaw życia gospodarczego. Po drugie – na wysokość wskaźników ekonomicznych wpłynęło włączenie w obręb granic Polski cennych gospodarczo ziem zachodnich.

◀ realizacja planu trzyletniego

Plac targowy w Czaplinku na Pomorzu Zachodnim, 1949 r.

Położenie materialne ludności poprawiało się jednak bardzo powoli. Wiele problemów przyniosła likwidacja inicjatywy prywatnej w przemyśle i handlu oraz niedostateczne wsparcie rozwoju rolnictwa. Efektem były trudności w zaopatrzeniu sklepów w podstawowe artykuły. Ponadto **w 1950 r. przeprowadzono wymianę pieniędzy**, która zaskoczyła mieszkańców Polski. W jej wyniku **utracili aż 75% swoich oszczędności**. Reforma walutowa zahamowała inflację, a jednocześnie uderzała w tych, którzy nawet w warunkach gospodarki socjalistycznej potrafili się dorobić.

Junacy ze „Służby Polsce” podczas prac przy Dworcu Wileńskim w Warszawie w ramach budowy Trasy W-Z, 1948 r.

Na początku 1948 r. utworzono Powszechną Organizację „Służba Polsce”. Stało się to sposobem na objęcie ściślejszą kontrolą części młodzieży, a zarazem uzyskanie darmowej siły roboczej. Ta paramilitarna organizacja zrzeszała młodzież męską między 16. a 21. rokiem życia niepobierającą nauki. Junacy – jak ich nazywano – byli okresowo skoszarowani i przechodzili szkolenie wojskowe. Wykorzystywano ich do pracy przymusowej. Przy okazji poddawano ich ideologicznej agitacji.

Na lata 1950–1955 przygotowano plan sześcioletni. Zakładano, że zostanie osiągnięty wzrost produkcji przemysłowej o 160% w stosunku do 1949 r. Tym razem postawiono przede wszystkim na **rozwój przemysłu ciężkiego**, w tym produkcji zbrojeniowej. Naśladowano w ten sposób bezpośrednio wzory radzieckie. **Mniej uwagi przywiązywano do potrzeb konsumpcyjnych ludności oraz do sektora usług i transportu.**

Do największych **inwestycji przemysłowych** należały zakłady chemiczne w Oświęcimiu, fabryki samochodów na warszawskim Żeraniu oraz w Lublinie, a zwłaszcza budowany **pod Krakowem kombinat metalurgiczny**. W 1954 r. otrzymał on nazwę **Huty im. Lenina**. Dla pracujących w kombinacie robotników od 1949 r. wznoszono budynki mieszkalne, które utworzyły **Nową Hutę** – nową dzielnicę Krakowa.

Polskie znaczki pocztowe z 1951 r. wyemitowane w związku z uruchomieniem planu sześcioletniego

Uprzemysłowienie nie opierało się na modernizacji technologii produkcji, lecz na **wzroście zatrudnienia** i próbie wymuszenia na robotnikach nadzwyczajnego wysiłku. Miało temu służyć **współzawodnictwo pracy** zapoczątkowane jeszcze przed uruchomieniem planu sześcioletniego. Jego symbolem stał się w końcu lat 40. górnik Wincenty Pstrowski. Kolejne osoby określane jako „**przodownicy pracy**” (odpowiednicy radzieckich stachanowców; zobacz podręcznik do klasy 3) przekraczały normy produkcji nawet o kilkaset procent. Były to jednak wyjątki, a **przeciętna wydajność pracy w rzeczywistości osiągała niski poziom**.

Wincenty Pstrowski

Pstrowskiego (1904–1948) wykreowano na wielkiego bohatera Polski Ludowej. W liście otwartym do górników, który ukazał się w sierpniu 1947 r. w „Trybunie Robotniczej”, Pstrowski wezwał do przekraczania norm wydobywania węgla. Stawiano go za wzór, lecz jego śmierć w kwietniu 1948 r. (prawdopodobnie na białaczkę) dała rodakom – niezbyt przekonanym do jego metod pracy – okazję do komentarza: „Chcesz iść prędko na sąd Boski, pracuj tak jak Witek Pstrowski”. Jego postać gloryfikowano do końca istnienia PRL. Jego imię nosiła Politechnika Śląska w Gliwicach, a wizerunek umieszczano na znaczkach pocztowych.

Podobnie jak w innych dziedzinach życia, rządzący chcieli się zbliżyć do modelu sowieckiego także **w rolnictwie**. W związku z tym zmierzali do likwidacji indywidualnych gospodarstw. Chciano narzucić **kolektywizację** wbrew oporowi polskich chłopów. **Utworzono Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR-y)**. Wzmagano też nacisk na **zrzeszanie się chłopów w Rolniczych Spółdzielniach Produkcyjnych**. Te pierwsze były własnością państwa, a drugie – kolektywną własnością chłopską. Wymienione formy gospodarowania spotykały się na wsi ze **sprzeciwem**. W efekcie przeprowadzana pod przymusem **kolektywizacja objęła stosunkowo niewielką część rodzin chłopskich**. Do końca 1955 r. w posiadaniu PGR-ów znalazło się ponad 12% ziemi uprawnej w kraju, natomiast w ramach spółdzielni – nieco ponad 9%.

W rolnictwie, budownictwie, transporcie oraz w odniesieniu do **sytuacji materialnej ludności** założeń planu sześcioletniego nie udało się zrealizować. Natomiast **w przemyśle**, przede wszystkim **metalowym i maszynowym**, nawet **je przekroczono**.

Zmiany społeczne

Wielkie zakłady przemysłowe oraz wiele mniejszych, jakie zaczęto budować, **przyciągnęły do miast dużą liczbę mieszkańców wsi**. Dzięki temu zmniejszyło się przeludnienie na wsiach. W miastach rozrastała się natomiast grupa **robotników niewykwalifikowanych**. Młodzi, wyrwani z dotychczasowego otoczenia społecznego, ulegali propagandzie, więc **komuniści spodziewali się znaleźć w nich oparcie dla swoich rządów**. Uważano, że wielu z nich włoży najwyższy wysiłek w pracę w państwowych fabrykach i uwierzy w komunistyczną ideologię.

Jednocześnie część tego środowiska była podatna na patologie: pijaństwo, chuligaństwo czy życie na pograniczu prawa. Wielkim problemem w miastach pozostawał brak dostatecznej liczby mieszkań.

Pochód pierwszomajowy (z okazji Święta Pracy) w Alejach Jerozolimskich w Warszawie, 1950 r.

Ważnym elementem powojennych przemian społecznych stał się **wzrost zatrudnienia kobiet**, także w zawodach zdominowanych dotychczas przez mężczyzn. Wynikało to zarówno z konieczności, jak i z wymogów propagandowych (miało świadczyć o „postępowości” socjalistycznych stosunków społecznych). Aktywność zawodowa kobiet była wówczas większa w krajach socjalistycznych niż na Zachodzie.

Brygada kobieca na placu budowy osiedla Muranów w Warszawie, lata 50.

Dużą rolę w przemianach społeczno-gospodarczych odegrało upowszechnienie oświaty. Około **miliona dorosłych osób objęto programem likwidacji analfabetyzmu**. Poza tym w 1948 r. wprowadzono **jedenastoletnią** (7 klas szkoły podstawowej i 4 – średniej) **obowiązkową naukę szkolną** dzieci i młodzieży. Rozwijano **szkolnictwo zawodowe**. ◀ **rozwój szkolnictwa**

Edukacja na poziomie wyższym stała się **bezpłatna**. Rosła liczba studentów o pochodzeniu chłopskim i robotniczym. Dawało to osobom należącym do tych grup szansę na **awans społeczny**. Natomiast młodzi ludzie, których rodzice byli ziemianami bądź przedsiębiorcami, mieli utrudniony wstęp na uczelnie. Poziom szkolnictwa wyższego obniżala **likwidacja swobody intelektualnej kadry nauczającej**. Nieprawomyślni profesorowie musieli się liczyć ze zwolnieniem. Ich miejsca zajmowali często oficerowie polityczni oddelegowani z wojska. Ekonomia polityczna i marksizm-leninizm stały się przedmiotami nauczania, którym przypisywano najwyższą rangę. Służyły one indoktrynacji, a nie – rozwojowi wiedzy. **Celom ideologicznym** podporządkowano zresztą szkolnictwo na wszystkich szczeblach.

Propaganda i kultura. Polski socrealizm

Sprawowanie kontroli i tłumienie niezależności myślenia komuniści opierali także na **zabiegach propagandowych**. Telewizja praktycznie jeszcze wówczas nie istniała, natomiast ważną rolę odgrywały **radio** oraz odcinki **Polskiej Kroniki Filmowej**, wyświetlane **w kinach** przed seansami filmowymi. Wszechobecne ◀ **propaganda**

były plakaty propagandowe. **Działalność wydawnicza** (prasa, książki) znalazła się **w rękach państwa**. **Cenzura** strzegła prawomyślności słowa drukowanego, a **z bibliotek usuwano książki** prezentujące przekonania niezgodne z obowiązującymi.

Celem władz było **podporządkowanie życia intelektualnego i kulturalnego kraju ideologii komunistycznej**. W wytycznych dla twórców określano oczekiwania, jakie miała wobec nich partia. Narzucono je w trakcie **zjazdów poszczególnych środowisk ludzi kultury**, które odbyły się **w 1949 r.** Żądano upowszechniania treści i idei opierających się na **wzorcach radzieckiego socrealizmu** (zobacz rozdz. II.3.).

Dzieła artystyczne powinny odtąd opiewać trud ludu pracującego, wysiłek robotników i poddanych kolektywizacji chłopów. Miały służyć „postępowi i pokojowi” oraz budowie socjalizmu, a także wspomagać wysiłki partii oraz sławić towarzyszy Stalina, Bieruta i innych przywódców komunistycznych. Ich zadaniem było kształtowanie nowej świadomości obywatela socjalistycznego państwa. Wszelkie **eksperymenty formalne**, podobnie jak **brak zaangażowania ideologicznego**, stały się **niedopuszczalne**. Stefan Żółkiewski w styczniu 1949 r. na zjeździe pisarzy w Szczecinie głosił: „Niech wartość dzieła sprawdzi się odpowiedzią na pytanie, co zdziałało dla budowy socjalizmu w Polsce, jak wzbogaciło duchowo jego budowniczych jako budowniczych socjalizmu”. W listopadzie w Wiśle filmowcy mogli się dowiedzieć, że „należy w dziedzinie środków formalnych odrzucić wszystko, co może przeszkadzać socjalistycznej treści, co zamazuje klasową istotę naszej walki, co do tej walki nie mobilizuje”.

W twórczość socrealistyczną zaangażowało się wielu artystów i intelektualistów. Ich uczestnictwo w realizacji polityki kulturalnej władz wynikało czasami z komunistycznych przekonań. Jednak znacznie częściej było podyktowane strachem przed grozącymi represjami i przekonaniem o konieczności akceptacji istniejących realiów. Postawy konformistyczne nagradzano korzyściami materialnymi, dopuszczeniem na „salony” władzy i gwarancją promowania twórcy przez media pozostające na usługach władzy. Tylko nieliczni zdecydowali się podjąć ryzyko odmowy współpracy i całkowicie zamilknąć w sytuacji, gdy swobodna wypowiedź artystyczna nie była możliwa.

Płaskorzeźba *Prace murarskie* autorstwa Ludwika Nitschowej, Warszawa, Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa (MDM), ul. Piękna, 1952 r.

Źródło historyczne

Fragmenty *Dzienników* Marii Dąbrowskiej

16 listopada 1950 r.

[...] o tym, żeby można kończyć moją powieść – ani mowy nie ma. Wiem z góry, że choćby była najlepsza, najpiękniejsza i najbardziej pozytywna z punktu widzenia marksistowskiego – nie przejdzie. Gdy gusty literackie tworzy rząd i gdy on decyduje, co się ma czytelnikom podobać, gdy podobać im się ma to, co podoba się cenzurze i Urzędowi Bezpieczeństwa – wszelka twórczość musi zamarzeć. Toteż coraz większa liczba starszych pisarzy zamilka, jakby przed czasem i żywcem pogrzebana. Literaturę będą fabrykować młodzi, gięty smarkacze. Czy możliwe jest w tych warunkach ukazanie się jakiegoś wielkiego talentu – bardzo wątpię.

10 stycznia 1951 r.

Putrament* „zagail” dyskusję ogólnikami na temat socrealizmu i w jakim stopniu obecna literatura w swych płodach ów socrealizm osiąga. Zakończył apelem do pisarzy: „Musicie wzbudzić entuzjazm dla wykonania planu sześcioletniego. Plan 6-letni może się udać tylko w atmosferze entuzjazmu. Jeśli my, pisarze, nie wzbudzimy tego entuzjazmu, to plan 6-letni się nie uda, to go nie wykonamy”. Niesłychane żalosno-komiczne jest to narzucanie literaturze roli, jakiej ona nigdy nie grała i grać nie może. Jej wartości leżą w zupełnie innej płaszczyźnie. A zarazem jest to zdumiewające przyznawanie się z góry do porażki. Plan gospodarczy, którego udanie się albo nie ma być uzależnione od literatury, to jakieś monstrualno-idiotyczne nieporozumienie.

22 stycznia 1953 r.

Konwencja socrealistyczna nie wnosi nic nowego do najbardziej utartych pojęć o realizmie; tyle że bardzo to pojęcie zawęża, kładąc nacisk na „odtworzenie: procesów produkcji dokonywanych przez pozytywnego bohatera w walce z oporem materii, natury czy wroga klasowego i „w oparciu” o ideologię. Procesy produkcyjne, jakkolwiek wielkim celom by służyły, zawierają same w sobie bardzo nikły procent pierwiastka artystycznego [...].

Maria Dąbrowska, *Dzienniki*, wybór, wstęp i przypisy T. Drewnowski, Warszawa 1988, t. 3. 1945–1950, s. 364; t. 4. 1951–1957, s. 7 i 123.

*Jerzy Putrament (1910–1986) – pisarz i publicysta, działacz PZPR, sekretarz Związku Literatów Polskich, odgrywający w nim w latach stalinowskich decydującą rolę.

Ćwiczenie

Przedstaw stosunek Marii Dąbrowskiej do socrealizmu oraz celów narzucanych twórcom przez władze państwowe.

Socrealistyczne malarstwo i rzeźba prezentowały – wyobrażonych **nie tyle realistycznie, ile heroicznie** – robotników przy pracy, szczęśliwe traktorzystki i przywódców partyjnych otoczonych wielbiącą ich młodzieżą. Socrealistyczna **architektura** korzystała ze stylów historycznych, dzięki czemu uzyskiwała pseudoklasycystyczny wygląd. Cechowała ją symetria i pomnikowa wręcz dostojność.

Ulica Marszałkowska w Warszawie w sierpniu 1954 r. z widocznym Pałacem Kultury i Nauki

W okresie, kiedy Warszawa wciąż pozostawała w dużej części miastem ruin, największą inwestycją budowlaną w Polsce stał się Pałac Kultury i Nauki. Wzniesiono go w latach 1952–1955 z inicjatywy Stalina jako „dar narodów radzieckich dla narodu polskiego”. Ta reprezentacyjna budowla powielała monumentalizm radzieckiej architektury, uwzględniała jednak także elementy polskiej tradycji architektonicznej.

W literaturze zapanowała **powieść produkcyjna**. W 1950 r. wydano na przykład *Węgiel* Aleksandra Ścibora-Rylskiego, *Traktory zdobędą wiosnę* Witolda Zalewskiego czy *Przy budowie* Tadeusza Konwickiego. Tego typu literaturę wytwarzali nierzadko pisarze, którzy w przyszłości staną się autorami wielu dzieł wybitnych. Socrealizm zapanował także **w twórczości filmowej**. Przykładem mogą być *Dwie brygady*, opowiadające o ideowym starciu młodzieży wprowadzającej socjalistyczne metody pracy z zachowawczo myślącym starszym pokoleniem.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów założenia i następstwa polityki gospodarczej prowadzonej w okresie stalinowskim w Polsce. Zwróć szczególną uwagę na efekty planu sześcioletniego w życiu gospodarczym i społecznym.
2. Zastanów się, w jakim stopniu polityka gospodarcza wpłynęła na modernizację kraju. Jakie były jej sukcesy i porażki? W jaki sposób wpływała na życie ogółu mieszkańców Polski?
3. Wskaż zmiany społeczne, które uważasz za szczególnie istotne. Uzasadnij swój wybór.
4. Przedstaw cele ideologiczne realizowane przez władze komunistyczne oraz przyjęte sposoby ich realizacji. Na czym polegały działania propagandy rządowej w okresie

stalinizmu? W jaki sposób założenia ideologiczne miała wypełniać kultura? Czym cechowała się twórczość socrealistyczna?

5. Wyszukaj w internecie fragmenty socrealistycznych utworów literackich i filmowych oraz dzieła sztuk plastycznych powstałe w Polsce w okresie stalinowskim. Porównaj je z twórczością powstającą wówczas na Zachodzie. W jaki sposób różnią się reprezentowane przez nie wizje świata?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Założenia **planu trzyletniego (1947–1949)** udało się w większości zrealizować, zwłaszcza w zakresie odbudowy przemysłu. Jednak **poziom życia ludności poprawił się w niewielkim stopniu**. s. 203
- W 1950 r. przeprowadzano **wymianę pieniędzy**, która pozbawiła ludność dużej części oszczędności. s. 204
- W **planie sześcioletnim (1950–1955)** położono nacisk na rozwój przemysłu ciężkiego (np. Huta im. Lenina w podkrakowskiej Nowej Hucie). Natomiast na dalszym planie znalazły się **potrzeby konsumpcyjne** ludności oraz **usługi i transport**. s. 204
- Zwiększenie produkcji starano się uzyskać nie tyle przez nowoczesne technologie, ile przez **wzrost zatrudnienia** oraz wykorzystanie **współzawodnictwa pracy**. s. 205
- Wobec **oporu chłopów** wprowadzana pod przymusem **kolektywizacja** (PGR-y oraz spółdzielnie chłopskie) objęła jedynie ograniczoną część gospodarstw rolnych. s. 206
- W większości dziedzin planu sześcioletniego nie udało się zrealizować. Wykonano go, a nawet **przekroczono** jedynie w obrębie przemysłu ciężkiego. s. 206
- Rozwój produkcji przemysłowej skutkował **napływem dużej liczby młodych ludzi ze wsi do miast**. Rządzący postrzegali ich jako oparcie dla swojej władzy. **Wzrósł poziom zatrudnienia kobiet**. s. 206
- Rozwój **szkolnictwa różnych szczebli** otworzył **możliwości awansu społecznego** dla osób o pochodzeniu chłopskim i robotniczym. Jednocześnie jednak **edukację podporządkowano celom ideologicznym**. s. 207
- Rządy komunistyczne opierały się także na **propagandzie i podporządkowaniu życia intelektualnego i kultury celom ideologicznym**. Twórczość podlegała **cenzurze** i bezpośredniemu sterowaniu. s. 207
- Artystom, pisarzom i filmowcom **narzucono od 1949 r. socrealizm** wzorowany na sowieckim. Wymagano tworzenia dzieł realizujących jego **wzorce formalne** i zaangażowanych w **propagowanie komunizmu**. s. 208

5. „Odwilż” i „mała stabilizacja”

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przejawy erozji systemu stalinowskiego i początków „odwilży” w Polsce;
- przeanalizujesz przyczyny oraz następstwa poznańskiego czerwca i wydarzeń październikowych 1956 r.;
- przeczytasz o relacjach między władzą a społeczeństwem w okresie „małej stabilizacji” za rządów Władysława Gomułki.

Początki erozji systemu stalinowskiego

Śmierć przywódcy ZSRR Stalina w marcu 1953 r. początkowo nie zaowocowała przełomem w działaniach komunistycznego kierownictwa PRL. Nasilały się wręcz represje wobec społeczeństwa.

osłabienie systemu
stalinowskiego

- Elitą władzy wstrząsnęła natomiast **jesienią 1954 r. seria audycji *Za kulisami bezpieki i partii***, nadawanych przez **emigracyjne Radio Wolna Europa**. Rozgłośnień finansowały USA, a nadawała ona z Monachium w RFN (więcej na ten temat – zobacz rozdz. III.11.). Autorem audycji był **Józef Światło** – zbiegły na Zachód wysoki funkcjonariusz UB odpowiedzialny wcześniej za przygotowywanie procesów politycznych. Jego radiowe wyznania otworzyły wielu osobom oczy na metody stosowane przez rządzących w Polsce komunistów. Ujawniały skalę państwowego terroru oraz stopień zależności przywódców PRL od Związku Radzieckiego. W grudniu 1954 r. **władze rozwiązały Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego**. Jego miejsce zajęło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Ograniczono wszechmoc aparatu represji. Także w grudniu **zwolniono z więzienia Władysława Gomułkę**.

Pochód zagranicznych delegatów na V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów, sierpień 1955 r.

Takie festiwale odbywały się od 1947 r. w stolicach państw bloku sowieckiego. Gospodarzem w 1955 r. była Warszawa. Zamysł festiwalu miał charakter propagandowy. Chodziło o ukazanie krajów socjalistycznych i obowiązującej w nich ideologii jako źródła postępu i pokoju w świecie. Poza młodzieżą z państw socjalistycznych przyjechali zwolennicy lewicowych ideologii z całego świata. Oficjalne dane mówiły o przyjeździe 30 tys. młodych ludzi ze 114 krajów. Niezamierzonym efektem stało się zapoznanie się warszawiaków z odmienną obyczajowością, strojami i zachowaniami odległymi od rygoryzmu typowego dla stalinowskiej rzeczywistości. Także dekoracje i wystawy plastyczne nie mieściły się w kanonach socrealizmu.

Głosy krytyczne wobec istniejącej rzeczywistości zaczęły się pojawiać nawet w oficjalnej prasie. Symbolicznego znaczenia nabrało ukazanie się **w sierpniu 1955 r.** w „Nowej Kulturze” **wiersza Adama Ważyka *Poemat dla dorosłych***. To czasopismo dotychczas było jednym z głównych narzędzi propagowania przez władze wzorców socrealizmu. Autor poematu uchodził natomiast za najwierniejszego wykonawcę nakazów partii w zakresie kultury i wzorcowego twórcę socrealistycznego. Tymczasem jego nowy utwór, który wywołał wściekłość władz, mówił wyraźnie o **zakłamaniu oficjalnej propagandy** i prymitywizmie głoszonych przez nią sloganów. Ukazywał **beznadziejność życia młodych ludzi w systemie komunistycznym** i bez upiększeń przedstawiał robotniczą codzienność na przykładzie hołubionej przez władze Nowej Huty. Ukazanie się w druku tak dosadnego w sformułowaniach poematu zaszokowało czytelników.

◀ *Poemat dla dorosłych*
Ważyka

„ *To prawda, / kiedy miedziaki nudziarstwa / zagłuszają wielki cel wychowawczy, / kiedy sępy abstrakcji wyjadają nam mózgi, / kiedy zamyka się uczniów w podręcznikach bez okien, / kiedy redukuje się język do trzydziestu zakłęb, / kiedy gaśnie lampa wyobraźni, / kiedy dobrzy ludzie z księżycą / odmawiają nam prawa do gustu, / to prawda, wtedy nam grozi tępota.*

~ Adam Ważyk

Krytyka polityki władz, choć wyrażana w bardziej ostrożnym tonie, dała o sobie wkrótce znać także w artykułach publikowanych przez „**Po prostu**”. Było to czasopismo związane z ZMP, noszące od niedawna podtytuł „**Tygodnik studentów i młodej inteligencji**”. Kolejnym zwiastunem zmian i pojawiającej się odwagi, aby swobodniej dyskutować nad problemami kraju, stało się powstanie jesienią 1955 r. w Warszawie **Klubu Krzywego Koła**. Wkrótce miał on już w kraju 40 oddziałów. Spotykały się w nich osoby o bardzo zróżnicowanych światopoglądach.

Podczas pobytu w Moskwie **12 marca 1956 r. zmarł Bolesław Bierut**. Nastąpiło to w dwa tygodnie po wygłoszeniu przez **Nikitę Chruszczowa referatu o kulcie jednostki** (zobacz rozdz. II.3.). Rozpowszechnienie też referatu oddziało na kierownictwo PZPR. Jego członkowie zaczęli głośno **przyznawać, że w minionych latach prowadzono mylną politykę**, że był to – jak to teraz nazywali – „okres błędów i wypaczeń”. Ukształtowały się wówczas **w partii dwie zwalczające się frakcje**. **Natolińczycy** zamierzali zrzucić odpowiedzialność za politykę stalinizacji Polski na wybranych działaczy partyjnych i zachować w ten sposób władzę bez wprowadzania znaczniejszych zmian. **Puławianie** domagali się rzeczywistej demokratyzacji stosunków wewnątrzpartyjnych i liberalizacji polityki społecznej. O głębszych przekształceniach ustroju w każdym razie nie było mowy. Następcą Bieruta na stanowisku **I sekretarza KC PZPR** został przejściowo **Edward Ochab** tolerowany przez obie frakcje.

◀ następstwa referatu
Chruszczowa

W kwietniu 1956 r. uchwalono **amnestię dla więźniów politycznych**. Tysiące osób prześladowanych i więzionych przez reżim odzyskało wolność. **Niektórych funkcjonariuszy aparatu represji** zaczęto w tym czasie **usuwać ze stanowisk**, a nawet aresztowano i skazywano za stosowanie tortur w śledztwie. W maju 1956 r. sprawowanych funkcji pozbawiono Jakuba Bermana.

◀ amnestia dla
więźniów
politycznych

Poznański Czerwiec i polski Październik '56

strajk
w poznańskich
Zakładach
Cegielskiego

Sytuacja w Polsce – **położenie materialne ludności i brak swobody życia publicznego** – wywoływały coraz większy gniew społeczny.

► **28 czerwca 1956 r.** wybuchł **strajk pracowników Zakładów im. Hipolita Cegielskiego** (wówczas im. Józefa Stalina) w **Poznaniu**. Domagali się oni załatwienia konkretnych spraw mających poprawić ich sytuację bytową: wypłaty zaległych premii i zwrotu nieprawnie pobranego podatku oraz obniżenia zawyżonych norm produkcji. Ich żądania były ignorowane na wszelkich szczeblach władz. Robotników z Zakładów Cegielskiego poparły załogi innych przedsiębiorstw. Wkrótce **miasto ogarnęły demonstracje**, do których włączali się poznaniacy, zwłaszcza młodzi ludzie. Nieśli biało-czerwone sztandary i transparenty z hasłami: „Chcemy jeść”, „Żądamy chleba”, „Wolność”. Wznoszone okrzyki – dotyczące początkowo poprawy warunków życia – szybko uzupełniono hasłami antykomunistycznymi i antysowieckimi.

Manifestantów mogło być nawet 100 tysięcy. Tłum wdarł się do budynków Miejskiej Rady Narodowej, Komitetu Wojewódzkiego PZPR i jednego z więzień. W zbrojowni tego ostatniego demonstranci zdobyli broń, a później kolejne jej sztuki w milicyjnych komisariatach. Próba opanowania przez nich Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego się nie powiodła. Wywiązała się tutaj dłuższa walka.

Manifestacja uliczna
w Poznaniu, 28 czerwca
1956 r.

Władze postanowiły **bezwzględnie stłumić rewoltę**. Do Poznania skierowano 10 tysięcy żołnierzy, kilkaset czołgów oraz wspierające je jednostki UB i milicji. W ciągu jednej doby wystąpienie mieszkańców miasta spacyfikowano. Zginęło co najmniej 50 demonstrantów, w tym – 17 nieletnich.

Źródło historyczne

List otwarty do władz Polski Ludowej (kolportowany w odręcznych kopiach) autorstwa matki aresztowanego Jacka Wachowiaka

Jestem matką 18-letniego syna, którego MO rannego z gorączką wywlokło z domu, maltretując go i wyzywając od bandyty. Z bólem wielkim stwierdzam, że gestapo[,] aresztując mojego męża za zdradę stanu[,] postąpiło kulturalniej i humanitarnej niż przedstawiciele władzy ludowej. [...] Kto jest odpowiedzialny za krwawe rozruchy w Poznaniu? W pierwszym rządzie Rząd [...]. Zresztą w każdej wojnie, rewolucji i rozruchach młodzież idzie pierwsza. Nie głoście, że banda chuliganów wyszła na ulicę, to kłamstwo. Na ulicę wyszedł cały Poznań i dzisiaj ten sam Poznań ma groźną postawę, dobrze o tym wiecie, bo cały obstawiony jest wojskiem. Więzienia przepelnione, aresztowania trwają, a katów sprowadziliście chyba tych samych, co byli w Katyniu, z tą różnicą, że tam mordowano ludzi dorosłych, a tu katuje się dzieci. [...] Budujecie pokój z białym gołębiem w jednej ręce, a druga uzbrojona jest w knut. Na takich podwalinach nie ma prawdziwego pokoju. Prawdziwy pokój rodzi się tylko z miłości. Wprowadźcie w życie 10 przykazań i wpajajcie je w serce dzieci i młodzieży.

Poznański Czerwiec 1956, pod red. J. Maciejewskiego i Z. Trojanowiczowej, Poznań 1990, s. 390–391.

Ćwiczenia

1. Scharakteryzuj zarzuty, które wobec władz komunistycznych wysunęła autorka listu.
2. Wskaż, do jakich wartości i emocji odwołuje się w swoim liście. Czy – twoim zdaniem – mogły one być przekonujące dla mieszkańców Poznania? Uzasadnij swoją ocenę.

Informacja o źródle

Jacek Wachowiak brał udział w atakach na pięć posterunków MO. Został ranny podczas nieudanej akcji w Czempiniu, położonym 30 km od Poznania, 28 czerwca, o godzinie 20.00. Celem ataku było zdobycie broni.

Aresztowanych brutalnie przesłuchiowano i bito. **Premier Józef Cyrankiewicz** określił wydarzenia poznańskie jako inspirowane przez „wrogie Polsce ośrodki imperialistyczne i reakcyjne podziemie”. W przemówieniu radiowym nie przebierał w słowach, grzmiał: „Każdy prowokator czy szaleniec, który odważy się podnieść rękę przeciw władzy ludowej, niech będzie pewny, że mu tę rękę władza ludowa odrąbie, w interesie klasy robotniczej, w interesie chłopstwa pracującego i inteligencji”. Jednak wrzenie społeczne narastało, a tego typu propaganda jedynie podsyciała niechęć do władz. Robotnicy w Polsce nie mieli zaufania do rządzących. **W wielu zakładach pracy** toczyły się **debaty** i powstawały **samorządy robotnicze**.

konsekwencje
poznańskiego
czerwca

► **Władze** zdały sobie sprawę, że będą **zmuszone do pewnych zmian politycznych**. Uspokojeniu nastrojów społecznych miało posłużyć **planowane powiększenie kierownictwa partii Gomułce**. Cieszył się on **dużą popularnością** z powodu względnie niezależnej postawy na progu epoki stalinowskiej i późniejszego aresztowania. Jednak te właśnie fakty niepokoiły przywódców sowieckich, którzy początkowo byli gotowi nie dopuścić Gomułki do władzy. Gdy **19 października 1956 r. obradował KC PZPR**, niespodziewanie przybyła **delegacja sowiecka z Chruszczowem na czele**. Jednocześnie kolumny czołgowe wojsk radzieckich stacjonujących w Polsce otrzymały rozkaz przemieszczenia się w kierunku Warszawy.

przejęcie władzy
w partii przez
Gomułkę

Gomułka przekonał jednak Chruszczowa, że jest politykiem lojalnym wobec Moskwy i nie zamierza zrywać układów wiążących PRL ze Związkiem Radzieckim. Zapewnił także radzieckiego przywódcę, że sytuacja w Polsce nie wymknie się spod kontroli partii komunistycznej. Uzyskał akceptację dla swojego przywództwa w PZPR.

Przyczyny, dla których Chruszczow zawahał się przed podjęciem konfrontacji, były liczne. Znaczącą rolę odegrała skala społecznego poparcia dla zachodzących zmian oraz niepewność strony radzieckiej co do zachowania Wojska Polskiego, którego część znajdowała się w stanie gotowości bojowej. Ewentualne zbrojne starcie z obywatelami „bratniego kraju socjalistycznego” miałoby fatalny dla ZSRR wydźwięk propagandowy. Jednak w dwa tygodnie później Moskwa zdecydowała się na takie rozwiązanie na Węgrzech i stłumiła tamtejsze powstanie. W przypadku Polski dużą rolę odegrała otrzymana przez Chruszczowa informacja o sprzeciwie Chin wobec ewentualnej interwencji sowieckiej.

Gomułka został I sekretarzem KC PZPR, czyli w praktyce przywódcą państwa. Początkowo ta zmiana u steru rządów została przyjęta w społeczeństwie entuzjastycznie.

Źródło historyczne

Fragment referatu wygłoszonego przez Władysława Gomułkę na VIII Plenum KC PZPR 21 października 1956 r.

Nie chciałbym szerzej powracać do smutnych kart przeszłości, w której panował u nas system kultu jednostki. System ten gwałcił zasady demokratyczne i praworządność. Przy tym systemie łamano charaktery i sumienia ludzkie, deptano ludzi, opluwano ich cześć. Oszczerstwo, kłamstwo i fałsz, a nawet prowokacje służyły za narzędzia sprawowania władzy.

Doszło i u nas do tragicznych faktów, że niewinnych ludzi posłano na śmierć. Wielu innych więziono niewinnie nieraz przez długie lata, w tym również i komunistów. Wielu ludzi poddawano bestialskim torturom. Siano strach i demoralizację. Na glebie kultu jednostki wyrastały zjawiska, które naruszały, a nawet przekreślały najgłębszy sens władzy ludowej.

Z tym systemem skończyliśmy, względnie kończymy raz na zawsze.

XX wiek. Daty, fakty, opinie, [5], 1956–1968, wielu autorów, Kraków 2003, s. 18.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, w jaki sposób Władysław Gomułka ocenił w oficjalnym przemówieniu epokę stalinowską w Polsce.

Władysław Gomułka

Gomułka (1905–1982) rozpoczynał rządy z ogromnym kredytem zaufania w polskim społeczeństwie. W rzeczywistości nie zamierzał jednak czynić realnych starań o uniezależnienie Polski od ZSRR ani przeprowadzić demokratyzacji ustroju. Był kolejnym człowiekiem władzy, którego interesowały przede wszystkim rozgrywki o umocnienie swojej pozycji i dbałość o publiczny wizerunek. To ostatnie często mu się nie udawało, gdyż skłonność do wypowiadania się o rzeczach, na których się nie znał (na przykład związanych z kulturą), narażała go nieraz na śmieszność. Znany był też z niezwykle długich przemówień.

W listopadzie polska delegacja na czele z Gomułką prowadziła rozmowy w Moskwie. W ich wyniku umorzono zadłużenie Polski wobec ZSRR, uregulowano zasady stacjonowania wojsk radzieckich w Polsce i uzgodniono możliwość przeniesienia się 30 tysięcy Polaków ze Związku Radzieckiego.

W Polsce, podobnie jak w ZSRR, **następowała „odwilż”**. Ograniczono rozmiary kontroli organów bezpieczeństwa nad życiem społecznym. Dawne **UB zastąpiono Służbą Bezpieczeństwa (SB)**, która z reguły nie sięgała po tak drastyczne środki terroru państwowego, jakie stosowano w czasach stalinowskich. Z resortów siłowych i wojska **odwołano sowieckich „doradców”**. Do Moskwy wyjechał też marszałek Rokossowski. O „pozańskim czerwcu” rządzący zaczęli teraz mówić jako o przejawie słusznego gniewu robotników. Osądzonych wcześniej uczestników rewolty zwalniano z więzień.

◀ **odwilż
popaździernikowa**

Wstrzymano proces kolektywizacji rolnictwa. Chłopi zrzeszeni w Rolniczych Spółdzielniach Produkcyjnych **uzyskali prawo do ich opuszczenia**. Ogromna większość powróciła do indywidualnego gospodarowania i do końca 1956 r. 85% spółdzielni się rozwiązało. Nadal natomiast funkcjonowały PGR-y, a ilość ziemi znajdującej się w ich posiadaniu nawet nieznacznie wzrastała.

Duże zmiany nastąpiły w kulturze, która otworzyła się na wpływy Zachodu i uzyskała możliwość porzucenia socrealistycznych wytycznych (zobacz rozdz. III.10.). Większą swobodę uzyskały stowarzyszenia społeczne, organizacje młodzieżowe i prasa.

Na fali przemian, które zaszły w 1956 r., rozwijał się ruch określający się mianem **lewicy popaździernikowej**. Domagał się rzeczywistego udziału obywateli we władzy i kontroli nad poczynaniami partii. Do jego członków należeli **Lechosław Goździk** – lider ruchu samorządów robotniczych, **Leszek Kołakowski** – filozof, a także **Eligiusz Lasota**, redaktor naczelny „Po prostu”.

◀ **lewica
popaździernikowa**

Władze powróciły do **polityki kompromisów w relacjach z Kościołem katolickim**. **Wolność odzyskali prymas Wyszyński** i inni duchowni. Unieważniono dekret o obsadzie stanowisk kościelnych z 1953 r. Przywrócono dobrowolne lekcje religii w szkołach. „Tygodnik Powszechny” zwrócono prawowitej redakcji. Kościół nie odzyskał jednak kontroli nad Caritas. W ramach kompromisu Episkopat wezwał wiernych do udziału w wyborach do Sejmu na początku 1957 r. Zezwolono na powstanie **Ogólnopolskiego Klubu Postępowej Inteligencji Katolickiej i czterech kolejnych takich klubów** (KIK-ów) w największych miastach Polski. Pięciu przedstawicielom tego ruchu umożliwiono wejście do Sejmu. Wraz z kilkoma posłami bezpartyjnymi utworzyli w nim **Koło Poselskie „Znak”**.

PRL pod rządami Gomułki

Wkrótce po objęciu władzy Władysław Gomułka uznał, że nie może pozwolić, aby przeobrażenia zachodzące w polskim życiu społeczno-politycznym zasłyły zbyt daleko. Już w maju 1957 r. **zaatakował** działaczy partyjnych, którzy jego zdaniem do tego dążyli. Określił ich jako **rewizjonistów**.

Wkrótce **zatrzymano postępy demokratyzacji**. **Zahamowano rozwój samorządu pracowniczego**, który był jednym z ważnych osiągnięć 1956 r., i poddano go pełnej kontroli władz. Ponownie **ograniczono swobodę wypowiedzi**. Zaostrzono cenzurę publikacji, a w październiku 1957 r. **zamknięto „Po prostu”**, co było posunięciem symbolicznym. Protestujący przeciwko tej decyzji studenci spotkali się z brutalną interwencją milicji. Na znak sprzeciwu wobec wymienionych zjawisk **z partii wystąpiła grupa znanych pisarzy**, a wśród nich znaleźli się Jerzy Andrzejewski i Adam Ważyk.

Budynek Dzielnicowej Rady Narodowej na warszawskim Żoliborzu z umieszczonym na fasadzie hasłem propagandowym Frontu Jedności Narodu

FJN (powstał w 1952 r., początkowo pod nazwą Front Narodowy) był organizacją skupiającą działające w PRL partie polityczne, związki zawodowe i organizacje społeczne. Stanowił narzędzie realizowania przez nie celów politycznych PZPR.

Okres po objęciu władzy przez Gomułkę (koniec lat 50. i lata 60.) zyskał nazwę „**małej stabilizacji**”. Cechowało go **złagodzenie metod sprawowania władzy**, które pozwoliło ludziom żyć bez strachu i – ze względnie czystym sumieniem – akceptować realia systemu. Przyzwolenie społeczne na zaistniałą sytuację mogło się wydawać rozsądne, gdyż na tle stalinowskiej przeszłości sprawiała ona wrażenie powrotu do normalności i bezpieczeństwa. **Poprawiło się** przy tym **zaopatrzenie w sklepach**. Wynikało to z większego zainteresowania władz rozwojem tych gałęzi przemysłu, które zaspokajały **codzienne potrzeby** Polaków. Poza tym nastąpiła pewna poprawa sytuacji w rolnictwie, związana z likwidacją nierentownych spółdzielni. **Płace** realne także stopniowo **wzrastały**. Poprawa w położeniu materialnym ludności nie była jednak daleko idąca, a nawet jeśli pensja wystarczała na zakup upragnionych dóbr, ich nabycie wymagało stania w długich kolejkach. mała stabilizacja

Pralka wirnikowa „Frania”

Telewizor „Nefryt”

Gramofon „Bambino”

Za czasów Gomułki dla wielu zwykłych obywateli dostępne stały się towary ułatwiające życie (jak pralki wirnikowe) i je uprzyjemniające (jak gramofony). Popularność zdobyła telewizja, choć do 1970 r. nadawano tylko jeden kanał, a odbiorniki telewizyjne znajdowały się wówczas w mniej niż połowie gospodarstw domowych. Jedynie bardzo nieliczni mogli zakupić samochód.

Fabryka Samochodów Osobowych na Żeraniu w Warszawie, montaż samochodów „Warszawa M20” model 57, zdjęcie z 1957 r.

„Warszawa” była samochodem na licencji radzieckiej, w którym stopniowo wprowadzano różne zmiany w stosunku do pierwowzoru. Model 57 to pierwszy efekt takiej modernizacji. Auta tej marki produkowano w latach 1951–1973. Ogółem wytworzono ponad 250 tys. egzemplarzy. Pierwszym samochodem polskiej konstrukcji była natomiast „Syrena”. Testowy jej egzemplarz wyprodukowano w 1953 r., a produkcję seryjną uruchomiono w 1957 r. Wytwarzano ją aż do 1983 r. – w sumie ponad 520 tys. pojazdów. Kolejnym produkowanym w Polsce samochodem był „Fiat 125p” na licencji włoskiej, którego produkcja ruszyła w 1967 r. Po polskich ulicach często poruszały się także trabanty, importowane z NRD.

Prawdziwej stabilizacji sytuacji gospodarczej nie udało się osiągnąć. **Przyrost produkcji rolnej był niewielki.** Dotyczyło to zwłaszcza mięsa, które w dodatku eksportowano w coraz większej ilości za granicę. To sprawiało, że zaczynało go brakować w sklepach. Rządzący starali się pogodzić produkcję konsumpcyjną z **ponownym zwiększeniem inwestycji w przemysł ciężki** (zwłaszcza chemiczny i elektromaszynowy oraz wydobywcę surowców).

działania przeciw
Kościołowi

► Już z końcem lat 50. ponownie zaostrzył się konflikt z Kościołem. Wycofano ostatecznie religię ze szkół. Utrudniano budowę nowych obiektów sakralnych. Państwowe media prowadziły kampanię propagandową wymierzoną w autorytet Kościoła. Zlikwidowano część seminariów duchownych, a pozostałe objęto ścisłym nadzorem. Szczególny wzrost napięcia nastąpił w **1965 r.**, po tym jak **biskupi polscy zwrócili się do biskupów niemieckich z listem**, w którym zawarto słowa: „**udzielamy wybaczenia i prosimy o nie**”. Dla władz był to pretekst do oskarżenia hierarchów kościelnych o działanie wbrew polskim interesom narodowym.

**Kościół „Arka Pana”
w krakowskiej Nowej Hucie,
widok współczesny**

Robotnicza Nowa Huta miała być dzielnicą zamieszkaną przez ludzi o nowej, socjalistycznej świadomości, wolnej od wpływów religii. Dlatego władze nie chciały, aby powstawały tam świątynie katolickie. Wprawdzie w okresie „odwilży” wydały zgodę na budowę kościoła w dzielnicy Bieńczyce, jednak po dwóch latach ją cofnęły. Gdy w 1960 r. nakazano usunięcie krzyża postawionego tam przez wiernych, wywołało to poważne rozruchy uliczne. Kościół ostatecznie powstał w 1977 r.

Wielka Nowenna

► W 1957 r. polski **Kościół** rozpoczął Wielką Nowennę, czyli okres przygotowawczy przed uroczystymi obchodami **Millenium Chrztu Polski przypadającego w 1966 r.** Prymas Stefan Wyszyński chciał w ten sposób wzmocnić religijność społeczeństwa polskiego, którego swobodę wyznania rządzący ograniczali w poprzednich latach. Jednocześnie **władze ogłosiły konkurencyjne obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego** i zapowiedziały z tej okazji budowę „tysiąca szkół na Tysiąclecie”. W okresie poprzedzającym Millenium prymas Wyszyński zainicjował peregrynację (wędrowkę) kopii obrazu Matki Boskiej Częstochow-

skiej. Milicja i funkcjonariusze SB utrudniali jego obwożenie po kraju i adorację, co doprowadzało do zamieszek. W trakcie kościelnych obchodów milenijnych władze starały się ograniczyć udział wiernych w uroczystościach religijnych. Organizowano w ich czasie konkurencyjne uroczystości państwowe lub na przykład obowiązkowe zebrania robotników w fabrykach. Masowe uczestnictwo wiernych w milenijnych obrzędach religijnych i pielgrzymkach pokazało siłę Kościoła katolickiego w Polsce.

**Msza w Starym Sączu
w ramach obchodów
Millenium Chrztu Polski,
lipiec 1966 r.**

Wśród zgromadzonych na mszy hierarchów kościelnych znajduje się m.in. arcybiskup metropolita krakowski Karol Wojtyła.

**Prymas Stefan
Wyszyński podczas
uroczystości
milenijnych
we Fromborku,
czerwiec 1966 r.**

Swobodę życia intelektualnego stopniowo ograniczano z pomocą cenzury oraz nacisków wywieranych na twórców kultury i nauki. Tymczasem w środowiskach inteligenckich zakorzeniły się już mocno nastroje opozycyjne wobec władzy. **W 1964 r. 34 pisarzy i profesorów** przygotowało **list do władz – List 34**, w którym **domagali się zmiany polityki kulturalnej państwa**. Jego inicjatorami byli poeta **Antoni Słonimski** i literaturoznawca **Jan Józef Lipski**. Gdy o dokumencie zaczęły mówić media zagraniczne, poddano represjom osoby, które go podpisały. Z kolei – należący do młodszego pokolenia (trzydziestolatków) – **Jacek Kuroń** i **Karol Modzelewski** opublikowali w 1965 r. **List otwarty do partii**. Wskazywali w nim, nie wykraczając poza założenia marksizmu, że partyjna biurokracja nie rządzi w imieniu robotników, lecz w swoim własnym interesie, i że realia PRL nie mają nic wspólnego z socjalizmem. Zostali za to skazani – odpowiednio – na 3 lata i 3,5 roku więzienia.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym polegała erozja systemu stalinowskiego w Polsce w jego ostatnim okresie i jakie były jej przyczyny.
2. Omów okoliczności, w jakich doszło do wydarzeń nazywanych poznańskim Czerwcem.
3. Przedstaw następstwa przemian politycznych, które zaszły w Polsce w 1956 r.
4. Scharakteryzuj postawy społeczne i działania podejmowane przez Polaków w trakcie poznańskiego Czerwca i polskiego Października.
5. Wyjaśnij, czym charakteryzowały się w historii PRL lata nazywane okresem „małej stabilizacji”. W jakim położeniu znalazło się wówczas polskie społeczeństwo?
6. Przedstaw sytuację Kościoła katolickiego po 1956 r.
7. Jakie znaczenie dla dziejów PRL i losów Polaków miały – twoim zdaniem – wydarzenia 1956 r.? Czy zachodzące przemiany stanowiły w większym stopniu przełom czy kontynuację dotychczasowych form sprawowania władzy? Jak oceniasz politykę Władysława Gomułki w okresie przemian popaździernikowych i „małej stabilizacji”?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 212 ▶ Pierwsze przejawy **osłabienia systemu stalinowskiego** w Polsce pojawiły się **pod koniec 1954 r.** Zmalała m.in. **skala represji**. Dopuszczono **głosy krytyczne w debacie publicznej** (poemat Adama Wazyka, publicystyka „**Po prostu**”, Klub Krzywego Koła).
- s. 213 ▶ Po **śmierci Bolesława Bieruta** (marzec 1956 r.) oraz rozpowszechnieniu się wiedzy na temat **referatu Chruszczowa o kulcie jednostki** władze partyjne zaczęły **przyznawać, że w okresie stalinizmu prowadzono błędną politykę**.
- s. 213 ▶ W kwietniu 1956 r. uchwalono **amnestię dla więźniów politycznych**.
- s. 214 ▶ **Strajk w Zakładach Cegielskiego w Poznaniu 28 czerwca 1956 r.** rozpoczął w mieście **wielotysięczne demonstracje** oraz **starcia z organami bezpieczeństwa**. Władze z użyciem wojska **stłumiły protesty**.
- s. 216 ▶ **Poznański czerwiec** ożywił **wrogie władzom nastroje** oraz **aktywność społeczną** (m.in. rozwój **samorządu robotniczego**). Rządzący zdali sobie sprawę z **konieczności zmian politycznych**.
- s. 216 ▶ W **październiku 1956 r.** I sekretarzem KC PZPR został **Władysław Gomułka**, który cieszył się wówczas **dużym poparciem społecznym**. Ta decyzja zyskała akceptację ZSRR mimo początkowych wątpliwości Chruszczowa.
- s. 217 ▶ W ramach **popaździernikowej „odwilży”** rozwiązano UB i zastąpiono przez SB, odwołano z organów władzy sowieckich „doradców”, wstrzymano kolektywizację, zwięks-

szono swobodę kultury i działalności społecznej, złagodzano politykę wobec Kościoła katolickiego.

Już w 1957 r. Gomułka zdecydował o **zahamowaniu demokratyzacji** życia publicznego.

◀ s. 218

Okres rządów Gomułka zyskał miano „**małej stabilizacji**”. W porównaniu z okresem stalinowskim **metody sprawowania władzy** były **łagodniejsze**, zakończył się wszechobecny terror, a także **poprawiły się warunki materialne** życia mieszkańców Polski.

◀ s. 219

Rządzący ponownie **zaostrzyli politykę wobec Kościoła**.

◀ s. 220

Narastanie **postaw krytycznych wobec polityki władz** dało o sobie znać w **połowie lat 60**. Świadczyły o tym *List 34* przygotowany przez intelektualistów oraz *List otwarty do partii* opublikowany przez Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego.

◀ s. 220

6. Marzec '68, Grudzień '70 i ich następstwa

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz przyczyny i następstwa kryzysów polityczno-społecznych z 1968 i 1970 r.;
- poznasz przejawy sprzeciwu społecznego wobec rzeczywistości politycznej i ekonomicznej przełomu lat 60. i 70.;
- dowiesz się, jak funkcjonowała gospodarka planowa w pierwszym okresie rządów Edwarda Gierka.

Rozgrywki polityczne w obozie władzy i polski Marzec '68

nagonka
antysemicka

W 1967 r. **wewnątrz partii rządzącej** dojrzał poważny **konflikt**. Impulsu do jego ujawnienia się dostarczyła sytuacja międzynarodowa. Po wybuchu **izraelsko-arabskiej wojny sześciodniowej w czerwcu 1967 r.** (zobacz rozdz. II.7.) ZSRR potępił atak Izraela na sąsiadów i zerwał z nim stosunki dyplomatyczne. To samo zrobiły państwa bloku sowieckiego, w tym – Polska. Niektórzy działacze partyjni dostrzegli wówczas okazję do przeprowadzenia rozgrywki politycznej opartej na hasłach antysemickich. **Zaatakowali tych członków władz PRL, którzy mieli pochodzenie żydowskie.** Duża ich część zajmowała wysokie stanowiska w okresie stalinowskim, zwłaszcza w aparacie represji. Można było ich teraz łatwo obarczyć odpowiedzialnością za niegodziwości stalinizmu.

moczarowcy

Zaistniałą sytuację spróbowała wykorzystać **grupa** stanowiąca w PZPR opozycję wobec Gomułki, nazywana „**partyzantami**” albo „**moczarowcami**”. Przewodził im **generał Mieczysław Moczar**. Umocnił on swoją pozycję, gdy w końcu 1964 r. stanął na czele Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i w ten sposób uzyskał kontrolę nad aparatem przemocy (zwłaszcza milicją). Wielu zwolenników przyciągał tym, że umiał wpleść w ideologię komunistyczną hasła nacjonalistyczne. Sojusznika znalazł też w Stowarzyszeniu „PAX” Bolesława Piaseckiego. W przyjętej przez siebie strategii walki politycznej „moczarowcy” opierali się zarówno na postawach antysemickich, jak i na nastrojach antyinteligenckich.

Sam **Gomułka**, walczący o utrzymanie władzy, zdecydował się wygłosić **przemówienie, w którym przestrzegał przed „zwolennikami syjonizmu” mieszkającymi w Polsce.** Rozpoczęto szeroką akcję propagandową. W zakładach pracy organizowano wiece robotników, którzy mieli potępiać Izrael. Prasa prowadziła nagonkę antysemicką. „Partyzanci” starali się wzmacniać napięcie społeczne, gdyż liczyli na to, że posłuży im ono do przejęcia władzy.

**Mieczysław Moczar podczas uroczystości
w siedzibie ZBoWiD w 1966 r.**

Działacze, którzy traktowali Moczar (1913–1986) jako swojego lidera, czynili to z różnych przyczyn. Niektórych wiązała z nim wspólna przeszłość w partyzantce AL (stąd właśnie określenie „partyzanci”). W 1964 r. stanął on na czele Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD) – organizacji kombatanckiej dającej znaczne przywileje swoim członkom. Młodsze pokolenie aktywistów partyjnych, wywodzące się ze Związku Młodzieży Polskiej, widziało w nim siłę, która zrobi dla nich miejsce na szczytach władzy.

W tym okresie **wśród środowisk intelektualnych, artystycznych oraz młodzieży** narastały **nastroje opozycyjne**. Na uczelniach aktywna stała się grupa studentów domagających się reform i wywołujących otwarte dyskusje wymierzone w ideologiczne zakłamanie władz. Znajdowała ona też zwolenników wśród starszej młodzieży licealnej. Członkowie grupy niezapowiedzianie pojawiali się na zebraniach organizacji partyjnych i młodzieżowych, przez co nazywano ich **„komandosami”**. W dużej części byli dziećmi funkcjonariuszy partyjnych i państwowych. Wyrażali poglądy nie do zaakceptowania przez władze, więc obserwowano ich i represjonowano.

◀ komandosi

„Ruch” – pierwsza niepodległościowa grupa konspiracyjna od czasów likwidacji powojennego podziemia

- W latach 1966–1970 działała w Polsce opozycyjna grupa „Ruch”. W okresie największego rozwoju należało do niej ok. 100 osób. Główną rolę odgrywali bracia Andrzej i Benedykt Czumowie oraz Stefan Niesiołowski. Działacze „Ruchu” nawiązywali do tradycji AK i WiN. Uważali istniejący w Polsce system komunistyczny za władzę nielegalną. Nie domagali się reform systemu, ale demokratycznej i wolnej Polski bez komunistów. W ostatnim okresie działalności zaczęli wydawać nielegalne pisma. Przeprowadzili także drobne akcje sabotażowe, jak malowanie antykomunistycznych napisów na murach czy zrzucenie z Rysów tablicy poświęconej Leninowi. W czerwcu 1970 r. rozpoczęły się aresztowania członków grupy. Zostali oni skazani na kary od 4 do 7 lat więzienia.

Opozycyjne nastroje inteligencji wzrosły z powodu napięcia związanego z decyzją władz o **zakazie dalszego wystawiania** w Teatrze Narodowym w Warszawie **przedstawienia *Dziady*** w reżyserii **Kazimierza Dejmka**, na podstawie dramatu Adama Mickiewicza. Rządzący uznali, że sam spektakl oraz reakcje

◀ zakaz wystawiania
Dziadów

publiczności mają charakter antyradziecki. Nie pomogły wyjaśnienia reżysera, że fragmenty spektaklu, które budziły obawy władz, mają wymowę antycarską, a nie – antyrosyjską. Po ostatnim przedstawieniu **30 stycznia 1968 r.** odbył się kilkusetosobowy **pochód protestacyjny** pod pomnik Mickiewicza. Jednym z haseł demonstrantów było „Niepodległość bez cenzury”. Przeciw postępowaniu władz **zaprotestował** też **Związek Literatów Polskich**. Dwaj **studenci Uniwersytetu Warszawskiego** – **Adam Michnik** i **Henryk Szlajfer** – poinformowali o opisanych wydarzeniach zagraniczne media, za co **usunięto ich z uczelni**.

„Komandosi” zwołali **8 marca na UW wiec** w obronie usuniętych z uczelni kolegów oraz dla poparcia idei swobód obywatelskich i niezależności życia intelektualnego. W wiecu wzięto udział około 1000 osób. Jego uczestnicy zostali brutalnie **pobici przez ZOMO, ORMO i „aktyw robotniczy”**, czyli w rzeczywistości aktywistów i funkcjonariuszy partyjnych udających robotników. Propaganda władz opisywała działania studentów jako chuligańskie. Sposób, w jaki potraktowano protestujących w Warszawie, wywołał **manifestacje solidarnościowe młodzieży w innych ośrodkach akademickich w kraju**. Dochodziło do starć z milicją.

ZOMO (Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej) – formacja milicyjna powołana na przełomie 1956 i 1957 r. do specjalnych zadań, zwłaszcza przeciwdziałania zbiorowym wystąpieniom ludności.

Wystąpienia studenckie trwały do końca marca. Propaganda, a zwłaszcza grupa „moczarowców”, podkreślała chętnie, że tym ruchem kierują dzieci funkcjonariuszy partyjnych pochodzenia żydowskiego, co było tylko częściowo prawdą. **W zakładach pracy władze organizowały kontrmanifestacje** pod hasłami „Studenci do nauki, literaci do pióra” i „Precz z syjonizmem”.

Wkrótce nastąpiły **represje wobec protestujących studentów i tych wykładowców, którzy udzielili im poparcia**. Rozwiązano sześć kierunków studiów na Uniwersytecie Warszawskim, wyrzucono z uczelni kilkudziesięciu studentów, innych skierowano do odbycia służby wojskowej. Aż 30 osób skazano na **kary więzienia** – najwyższe wyroki otrzymali ponownie Kuroń i Modzelewski, a także Michnik.

W całym kraju **osoby o żydowskim pochodzeniu zwalniano z pracy**. Wywierano też naciski, aby opuściły one kraj. W niektórych wypadkach presja dotyczyła również osób niemających żydowskich korzeni, które jednak prezentowały niezależne poglądy. **W związku z prześladowaniami wyjechało z Polski kilkanaście tysięcy osób**. W momencie wyjazdu pozbawiano ich polskiego obywatelstwa. Wśród emigrantów znalazło się około 450 **pracowników nauki i szkolnictwa wyższego** oraz około 100 **artystów**. Polskę opuścili między innymi profesorowie **Zygmunt Bauman** i **Leszek Kołakowski** – uczeni, których dokonania stały się z czasem ważnym wkładem w światową humanistykę.

Leszek Kołakowski, zdjęcie z 1971 r.

Kołakowski (1927–2009) był jednym z najwybitniejszych polskich filozofów, a także publicystą i prozaikiem. Już w 1957 r. Gomułka atakował go jako „rewizjonistę”. Kołakowski domagał się wtedy głębokiej demokratyzacji systemu politycznego w Polsce. W 1966 r. wyrzucono go z partii za wielopłaszczyznową krytykę władz zawartą w referacie wygłoszonym na Uniwersytecie Warszawskim. Za poparcie wystąpień studenckich w 1968 r. z kolei zwolniono go z pracy na UW z zakazem nauczania i publikowania. Po wyjeździe za granicę Kołakowski wykładał na kilku uczelniach, a ostatecznie zamieszkał w Anglii. W latach 1972–1991 był profesorem Uniwersytetu Oksfordzkiego. Wykładał też w USA (Yale, Berkeley, University of Chicago). W latach 1976–1978 nakładem paryskiego Instytutu Literackiego ukazało się jego najważniejsze dzieło – trzypięciotomowe *Główne nurty marksizmu. Powstanie, rozwój, rozkład*. Książka była krytyczną analizą przeobrażeń tej ideologii.

Gomułka częściowo przejął antysemityczne hasła „partyzantów”. Poza tym starał się być rozjemcą między różnymi frakcjami w partii. W ten sposób **przejściowo umocnił swoją pozycję**. Pomogło mu także jednoznaczne poparcie, jakie udzielił akcji militarnej Układu Warszawskiego w Czechosłowacji, mającej na celu stłumienie Praskiej Wiosny. Zyskał dzięki temu uznanie w oczach władz radzieckich. Natomiast **Moczar nie zrealizował swoich planów**. Po paru latach utracił wpływy w państwie.

Ostatnim dużym sukcesem ekipy politycznej Władysława Gomułki było podpisanie **na początku grudnia 1970 r. układu z RFN**. Państwo zachodniomieckie **uznawało** w nim – po wielu latach polskich starań – **nienaruszalność zachodniej granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej**.

układ z RFN
o granicy zachodniej

Kolejka przed sklepem mięsnym, koniec lat 60.

Grudzień '70

Gospodarka Polski sterowanej przez Gomułkę popadała w stan stagnacji. Problemami były niska wydajność pracy, przestarzałe technologie i marnotrawstwo w przedsiębiorstwach produkcyjnych. Wiele problemów bytowych Polaków (brak mieszkań, złe zaopatrzenie sklepów) się pogłębiało.

protesty robotnicze ▶

Rząd ogłosił **12 grudnia 1970 r. decyzję o podwyżce cen** żywności i niektórych innych artykułów. Przykładowo: ceny mięsa podniesiono o 18%, kaszy jęczmiennej – o 31%, a węgla – o 10%. Już następnego dnia **zastrajkowała Stocznia Gdańska im. Lenina**, a kolejnego – **inne przedsiębiorstwa Trójmiasta**. Ich pracownicy wysuwali głównie postulaty ekonomiczne, ale także dotyczące wolności prasy i religii. Z kolei 14 i 15 grudnia demonstrowali **mieszkańcy Gdańska**, na ulicach dochodziło do starć z milicją. Protestujący otoczyli **budynek Komitetu Wojewódzkiego PZPR**, a następnie go **podpalili**. Protesty objęły też kolejne zakłady pracy na Wybrzeżu. Gomułka i większość kierownictwa partyjno-państwowego zdecydowali się na rozwiązanie siłowe – **wprowadzenie wojska**, które miało zgodę na użycie broni palnej wobec demonstrujących.

masakra na Wybrzeżu ▶

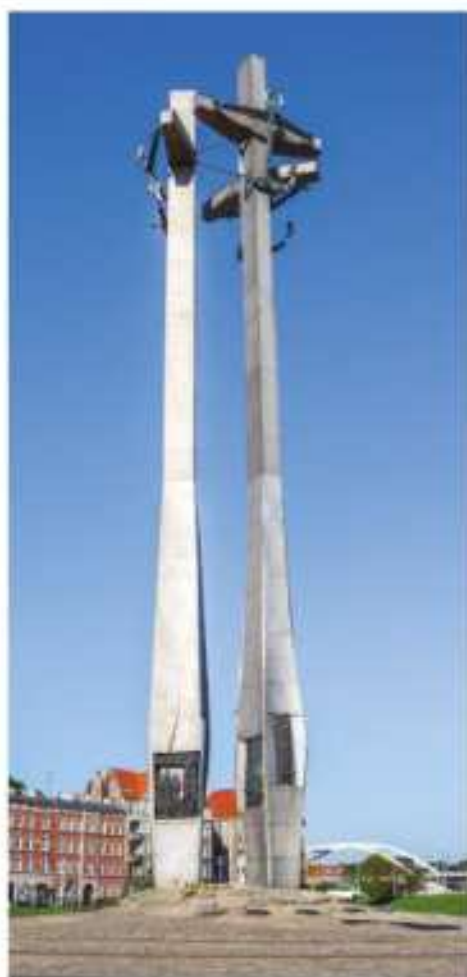
Już w pierwszych dniach wystąpień społecznych były ofiary śmiertelne wśród protestujących, jednak do największego dramatu doszło **17 grudnia**. Władze nie potrafiły uzgodnić jednolitej strategii działań i wydawały sprzeczne rozporządzenia. Zawieszono pracę w stoczni, a wojsko rozpoczęło jej blokadę. Wbrew temu wicepremier Stanisław Kociołek wezwał w przemówieniu telewizyjnym do powrotu do pracy. Część zatrudnionych zdecydowała się to zrobić. **Gdy rankiem robotnicy zmierzali ze stacji kolejowej Gdynia Stocznia do fabryk, wojsko otworzyło do nich ogień**. Zginęło kilkadziesiąt osób. Pracownicy **Stoczni Szczecińskiej** także starli się z milicją na ulicach swojego miasta i podpalili tamtejszą siedzibę Komitetu Wojewódzkiego partii.

Według oficjalnych danych rządowych w trakcie opisanych wydarzeń w miastach Wybrzeża zginęło 45 osób, a ponad tysiąc zostało rannych. Prawdziwa **liczba ofiar** była niewątpliwie wyższa.

Demonstranci niosący ciało osiemnastoletniego Zbyszka Godlewskiego (powszechnie później znanego jako Janek Wiśniewski), Gdynia, 17 grudnia 1970 r.

Godlewski był Pracownikiem Zarządu Portu Gdynia, jednym z zastrzelonych przez żołnierzy na stacji Gdynia Stocznia. Jego ciało demonstranci ponieśli na drzwiach ulicami Gdyni. Wkrótce jego los stał się tematem *Ballady o Janku Wiśniewskim* – jednej z najbardziej znanych pieśni antyreżimowych lat 70. Ponieważ jej autor nie znał nazwiska zabitego, zastąpił je wymyślonym. Postać „Janka Wiśniewskiego” stała się najbardziej znanym symbolem grudnia '70.

**Pomnik Poległych
Stoczniovców w Gdańsku**

Rządzący nie zgadzali się na upamiętnienie poległych. Dopiero w epoce „Solidarności”, w 1980 r. – czyli w 10. rocznicę masakry na Wybrzeżu – odsłonięto pomnik ofiar.

Postępowanie rządzących, którzy jako jedyne rozwiązanie konfliktu społecznego przyjęli użycie przemocy i stali się odpowiedzialni za śmierć wielu ludzi, zupełnie **skompromitowało przywództwo Gomułki**. Jedyne jego odejście z funkcji I sekretarza mogło uspokoić nastroje. Przywódcy partyjni podjęli **decyzję o jego odsunięciu. Władzę w partii i w kraju przejął Edward Gierek** – sekretarz wojewódzki z Katowic. Był on osobą bardzo wpływową w PZPR – przywódcą grupy „technokratów”. Cieszył się opinią dobrego gospodarza, który poradzi sobie z problemami ekonomicznymi. Był dobrze odbierany przez społeczeństwo. Zapewniał, że nowe władze skoncentrują się na staraniach o poprawę warunków bytowych ludności.

◀ Edward Gierek

Jednak masakry na Wybrzeżu nowy I sekretarz nie potępił. Mieszkańcy innych regionów Polski niewiele zresztą o niej wiedzieli, gdyż przekazy oficjalnych mediów tonęły w fałszu i propagandowych frazesach o „elementach przestępczych” (jak nazywano protestujących robotników). Nastąpiły **dalsze przesunięcia w aparacie władzy**. Część najbliższych współpracowników Gomułki odsunięto na dalszy plan. Cyrankiewicz ze stanowiska premiera przeszedł na fotel przewodniczącego Rady Państwa – funkcję teoretycznie bardziej prestiżową, ale związaną z mniejszą władzą. Nowym **premierem został Piotr Jaroszewicz**.

Podwyżki cen, które przyczyniły się do protestów, pozostawały w mocy. **W styczniu 1971 r.** doszło do **kolejnych strajków**. Obok postulatów ekonomicznych pojawiły się też żądania rozliczenia winnych masakry na Wybrzeżu oraz zaprzestania rozpowszechniania kłamstw przez prasę i telewizję. Wspomniano również o potrzebie autentycznych – czyli reprezentujących robotników, a nie władzę – związków zawodowych. **W lutym** nowym ośrodkiem protestu robotniczego stała się **Łódź**, gdzie zastrajkowały włóknianki.

Dopiero 15 lutego **rządzący** ugięli się pod presją społecznego niezadowolenia i **cofnęli podwyżki cen wprowadzone w grudniu poprzedniego roku**. Podniesiono także najniższe płace.

Polityka społeczno-gospodarcza Edwarda Gierka

Gierek postanowił skierować wysiłki na unowocześnienie polskiej gospodarki i rozwój cywilizacyjny kraju. Efektem miało być zaspokojenie potrzeb material-

nych Polaków i zabezpieczenie w ten sposób rządzących przed dalszymi niepokojami społecznymi. **Planowano inwestycje na dużą skalę i podniesienie jakości polskiej produkcji przemysłowej**, aby mogła być eksportowana i przynosić duże zyski. W tym celu konieczne było **uzyskanie z Zachodu technologii** oraz **kredytów**, niezbędnych dla sfinansowania zakupów nowoczesnego wyposażenia produkcyjnego.

Rządzący ponownie skupili się na rozwoju przemysłu ciężkiego i wydobywczego. Do największych przedsięwzięć należały **Huta Katowice** w Dąbrowie Górniczej, rafineria w Gdańsku oraz kopalnie węgla brunatnego w Bełchatowie wraz z Elektrownią Bełchatów. Przystąpiono też do rozbudowy **zaplecza komunikacyjnego**. Powstały wówczas między innymi Centralna Magistrala Kolejowa, szosa szybkiego ruchu Warszawa – Katowice, a w stolicy – Trasa Łazienkowska i kolejowy Dworzec Centralny. Dużą inwestycją była **Fabryka Samochodów Małolitrażowych** z wytwórniami w Tychach i Bielsku-Białej, w których wytwarzano auta marki Fiat 126p, czyli popularne „maluchy”.

Dworzec Centralny w Warszawie, pocztówka z 1975 r.

Edward Gierek (z uniesioną dłonią) w towarzystwie najwyższych funkcjonariuszy państwowych i partyjnych w trakcie uroczystości otwarcia Trasy Łazienkowskiej w Warszawie, 22 lipca 1974 r.

Gierek (1913–2001) wiele czasu poświęcał budowaniu swojego wizerunku troskliwego gospodarza i patrona powstających wówczas inwestycji. Prowadzona przez władze „propaganda sukcesu” opierała się na rozpowszechnianiu takich haseł, jak: „Aby Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej” czy „Budujemy nową Polskę”. Miała zapewnić poparcie dla przywództwa partii komunistycznej. Gierek słynął ze swoich „gospodarskich wizyt” w kopalniach czy na placach budów, co relacjonowały media, w tym przede wszystkim telewizja – już ogromnie popularna. Dla jednych wizyty były dowodem odpowiedzialności i dbałości o rozwój gospodarczy kraju, a dla innych – pustym gestem propagandowym i powodem do kpin.

Zamek Królewski w trakcie odbudowy, stan z marca 1974 r.

Jednym ze sposobów pozyskania sympatii społecznej przez nową ekipę rządzącą była decyzja o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, podjęta w styczniu 1971 r. Prace w całości finansowano ze składek społecznych. Odtwarzanie bryły budynku zakończono do 1976 r., a prace wykończeniowe i wyposażanie wnętrza – w 1984 r.

W ciągu kilku lat płace zwiększyły się średnio o 40%, co oznaczało **odczuwalny wzrost zamożności społeczeństwa**. Rozwijano **budownictwo mieszkaniowe** (2,5 mln mieszkań w latach 70.), ale jakość stawianych budynków – przede wszystkim dużych bloków mieszkalnych – była niska. Wciąż nie udawało się zaspokoić potrzeb mieszkaniowych ludności, tym bardziej, że w dorosłe życie wchodziło wówczas pokolenie powojennego wyżu demograficznego.

◀ sukcesy polityki Gierka

W rolnictwie postawiono na rozwój hodowli zwierząt, dzięki czemu **poprawiło się zaopatrzenie sklepów w produkty mięsne**. Wymagało to jednak **kosztownego importu** pasz dla zwierząt. Z czasem trzeba było importować również żywność, gdyż polskie rolnictwo okazało się nie dość wydajne. W 1974 r. Polska po raz pierwszy importowała więcej żywności, niż jej eksportowała. Wbrew rachunkowi ekonomicznemu państwo nadal przejmowało ziemię uprawną z prywatnych rąk. Nie stosowano już przymusu, ale zachętę – rolnik w zamian za przekazanie gospodarstwa otrzymywał emeryturę. Z końcem lat 70. już **1/4 gruntów znalazła się pod kontrolą państwa**, które nigdy **nie potrafiło osiągnąć** takiej **opłacalności produkcji rolnej** jak prywatni właściciele. Ge-stem wobec ludności chłopskiej było ostateczne zniesienie dostaw obowiązkowych produktów rolnych.

Prace rolne na polskiej wsi – furmanka zaprzężona w konie i kombajn zbożowy „Bizon”, 1975 r.

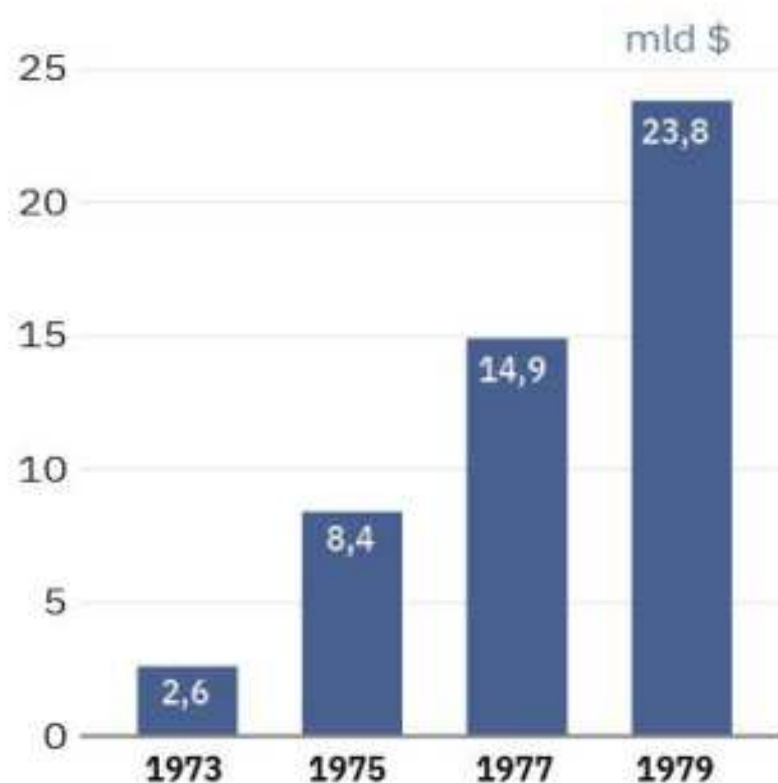
Kombajny „Bizon” produkowano w Fabryce Maszyn Żniwnych w Płocku od 1970 r. W czasach Gierka na korzystanie z nich mogli sobie pozwolić tylko najzamożniejsi rolnicy.

Podejmowane **inwestycje** oraz **wzrastająca konsumpcja** sprawiały do połowy lat 70. **wrażenie dużego ożywienia gospodarczego kraju**. W rzeczywistości piętrzyły się jednak kolejne problemy. **Niegospodarność, korupcja i marnotrawstwo** stały się trwałymi cechami systemu gospodarczego w komunistycznej Polsce. W konsekwencji trwoniono olbrzymie środki finansowe. **Centralnie planowana gospodarka** (nazywana też **gospodarką planową**) zależała od decyzji podejmowanych przez urzędników i funkcjonariuszy partyjnych. Te decyzje często były nieracjonalne. Wiele zaplanowanych inwestycji realizowano z dużym opóźnieniem, a zakupione na ich potrzeby technologie stawały się w tym czasie przestarzałe. Ze wszystkich tych powodów **polska produkcja** nie stała się konkurencyjna na rynkach światowych i **nie przynosiła zakładanych zysków**. Dodatkowym negatywnym skutkiem przyjętych metod gospodarowania było **zniszczenie środowiska naturalnego na wielką skalę**.

Sytuację ekonomiczną pogarszał fakt, że **wymiana handlowa z ZSRR** opierała się na rozliczeniach finansowych opłacalnych dla strony radzieckiej, a bardzo niekorzystnych dla Polski. PRL, jak wszystkie kraje RWPG, ulegała ekonomicznemu dyktatowi Związku Radzieckiego, od którego pozostawała w stałej zależności politycznej.

Coraz większą część **środków pochodzących z kredytów zagranicznych kierowano nie na inwestycje, a na cele konsumpcyjne**. To, że w epoce Gierka poziom życia ludności zauważalnie się poprawił, **przysparzało popularności I sekretarzowi i jego ekipie rządowej**. Wiązało się jednak z **olbrzymimi kosztami**. **Zadłużenie zagraniczne kraju szybko rosnęło**, a z końcem lat 70. przybrało katastrofalne rozmiary. Jakość polskiej produkcji przemysłowej nie wzrosła tak, jak zakładano. Podjęte inwestycje nie przyniosły wystarczająco dużych zysków, by powstrzymać wzrost długu państwowego.

Zmiany zagranicznego zadłużenia Polski w latach 1973–1979

Władze nasilały działania propagandowe i dbały o to, aby **fakty związane z prawdziwym stanem gospodarki kraju nie przedostawały się do opinii publicznej**. Służył temu rozwój cenzury i swobodne operowanie danymi statystycznymi – tak, aby dowodziły dynamicznego rozwoju ekonomicznego Polski, kreowanej na potęgę gospodarczą.

Źródło historyczne

Przykładowe instrukcje dla cenzorów z lat 1974–1977 – opublikowane w 1981 r. przez Tomasza Strzyżewskiego w *Czarnej księdze cenzury PRL*.

Nie należy dopuszczać do publikacji żadnych informacji o sprzedaży przez Polskę mięsa do ZSRR. Wszelkie informacje przedstawiające uogólnione, scalone dane liczbowe dla działów, gałęzi i branż gospodarczych, zakładów pracy i kraju w całości, a dotyczące stanu bezpieczeństwa i higieny pracy oraz chorób zawodowych należy wstrzymywać. Nie należy dopuszczać do ich publikacji w prasie, radiu i telewizji, a także w pozostałych wydawnictwach.

Nie należy dopuszczać do ewentualnej krytyki podjętych decyzji placowych bądź prowadzonej aktualnie polityki socjalnej.

Z opracowań na temat ochrony bądź zagrożenia środowiska naturalnego w Polsce należy eliminować informacje o bezpośrednim zagrożeniu życia i zdrowia ludzi spowodowanym przez przemysł i środki chemiczne stosowane w rolnictwie.

Nie należy dopuszczać do publikacji w masowych środkach przekazu danych liczbowych obrazujących stan i wzrost alkoholizmu w skali całego kraju.

Tomasz Tokarz, *Cisza w służbie propagandy PRL*, „Kultura i Historia” 2012, nr 21 (zbioru ogólnego).

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego wyjaśnij, w jaki sposób władze starały się przez cenzurę wpływać na opinie Polaków o życiu gospodarczym kraju.

Osiągnięcia polskich sportowców

- Pierwszą dekadą, w czasie której polscy sportowcy dołączyli do światowej czołówki, były lata 60. Największe sukcesy osiągnęli wówczas Jerzy Pawłowski w szermierce, Jerzy Kulej w boksie, Waldemar Baszanowski w podnoszeniu ciężarów i Józef Szmidt w trójskoku. Od 1964 r. ogromne sukcesy odnosiła Irena Kirszenstein, późniejsza Szewińska. Na igrzyskach olimpijskich w Tokio w 1964 r. Polska zdobyła 23 medale.

Irena Kirszenstein, późniejsza Szewińska, zdjęcie z 1964 r.

Kirszenstein-Szewińska (1946–2018) była jedną najwybitniejszych zawodniczek w historii polskiego sportu. W 2021 r. w plebiscycie „Przeglądu Sportowego” została nawet wybrana polskim sportowcem stulecia. Wystąpiła na pięciu igrzyskach olimpijskich (w latach 1964–1980), na których w biegach na krótkich dystansach i w skoku w dal zdobyła 7 medali, w tym 3 złote. Na mistrzostwach Europy zdobyła 16 medali (mistrzostw świata wówczas nie organizowano). Wielokrotnie uzyskiwała rekordy świata w biegach krótkodystansowych.

- W latach 70. polscy sportowcy osiągnęli szczególnie dużo sukcesów. Na Igrzyskach Olimpijskich w Monachium w 1972 r. zdobyli 21 medali. Natomiast w Montrealu w 1976 r. wywalczyli 26, w tym 7 złotych. Zajęli wówczas 6. miejsce w klasyfikacji medalowej – najwyższe w historii. Na zimowych Igrzyskach w Sapporo w 1972 r. Wojciech Fortuna zdobył złoty medal w skokach narciarskich (jedy-ny polski złoty medal igrzysk zimowych w XX w.).
- Lata 70. były najlepszym okresem dla polskiej piłki nożnej. Piłkarze zdobyli na igrzyskach olimpijskich medale złoty (1972 r.) i srebrny (1976 r.) oraz zajęli 3. miejsce na Mistrzostwach Świata w Piłce Nożnej 1974 r. (wynik powtórzili w 1982 r.). Za najwybitniejszego polskiego piłkarza XX w. uważa się Kazimierza Deynę, grającego w reprezentacji w latach 1968–1978. Natomiast Grzegorz Lato został królem strzelców mistrzostw w 1974 r.
- Siatkarze sięgnęli po złoto zarówno na mistrzostwach świata, jak i na igrzyskach olimpijskich. Sukcesy w kolarstwie (zwłaszcza wywołującym wielkie emocje Wyścigu Pokoju) odnosił Ryszard Szurkowski, a w tenisie – Wojciech Fibak. Wielkim wydarzeniem było też wejście na Mount Everest Wandy Rutkiewicz.

**Polski znaczek pocztowy
wyemitowany z okazji
Igrzysk Olimpijskich
w Monachium w 1972 r.**

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, z jakich powodów rządzący rozwinęli w latach 1967–1968 propagandę antysemicką i jakie formy przybrały działania skierowane przeciwko osobom mającym pochodzenie żydowskie.
2. Scharakteryzuj wydarzenia marca 1968 r. w Polsce. Przeciwko czemu protestowali wówczas studenci i intelektualiści?
3. Przedstaw i porównaj źródła oraz przejawy konfliktów między władzą a społeczeństwem w okresie rządów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka. Scharakteryzuj sposób, w jaki funkcjonował w tym czasie system władzy w Polsce. Jak oceniasz siłę sprzeciwu społecznego wobec ówczesnej rzeczywistości politycznej, społecznej i ekonomicznej?
4. Przedstaw następstwa i oceń znaczenie wydarzeń z grudnia 1970 r. Poszukaj informacji na temat ich upamiętnienia oraz odzwierciedlenia w kulturze (zwłaszcza w filmie).
5. Scharakteryzuj politykę społeczno-gospodarczą prowadzoną przez Edwarda Gierka. Na jakich założeniach opierała się wówczas gospodarka planowa i jak funkcjonowała? Czy – twoim zdaniem – podjęte działania zapowiadały poprawę sytuacji ekonomicznej Polski? Uzasadnij swoją opinię.

6. Zastanów się, jakie były przyczyny zaufania, którym obdarzała Edwarda Gierka znaczna część społeczeństwa w pierwszym okresie jego rządów. Jakie znaczenie miały działania rządzących w sferze gospodarki oraz warunki materialne, w których żyli mieszkańcy Polski? Jaką rolę w sterowaniu nastrojami społecznymi odgrywała rządowa propaganda?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Potępienie Izraela przez ZSRR i państwa bloku sowieckiego w trakcie izraelsko-arabskiej wojny sześciodniowej (czerwiec 1967 r.) zapoczątkowało w Polsce nagonkę na osoby pochodzenia żydowskiego.** Sytuację starali się wykorzystać do przejęcia władzy „moczarowcy”. s. 224
- Wśród intelektualistów i studentów umacniały się w tym okresie postawy opozycyjne.** Ich przejawem była m.in. działalność „komandosów”. s. 225
- Manifestacja wywołana zakazem dalszego wystawiania *Dziadów* w reżyserii Kazimierza Dejmka spowodowała usunięcie z Uniwersytetu Warszawskiego studentów Adama Michnika i Henryka Szlajfera.** W ich obronie „komandosi” zwołali na 8 marca 1968 r. wiec na uczelni. s. 225
- Brutalne rozpędzenie wiecu na UW skutkowało wystąpieniami studenckimi w innych miastach.** Rządzący przeprowadzili atak propagandowy na uczestników wydarzeń marcowych oraz ich represjonowali. s. 226
- W związku z antysemicką nagonką władz z Polski wyjechało kilkanaście tysięcy osób, w tym wielu uczonych i artystów.** s. 226
- W grudniu 1970 r. podniesienie przez rząd cen doprowadziło do protestów robotniczych na Wybrzeżu.** Demonstranci podpalili m.in. siedziby Komitetów Wojewódzkich PZPR w Gdańsku i Szczecinie. s. 228
- Natomiast 17 grudnia na stacji kolejowej Gdynia Stocznia wojsko otworzyło ogień do robotników, którzy udawali się do pracy.** Było wiele ofiar śmiertelnych. s. 228
- Wydarzenia grudniowe i masakra na Wybrzeżu doprowadziły do dymisji Gomułki z funkcji I sekretarza.** Władzę przejął Edward Gierek. s. 229
- Aby podnieść poziom życia ludności oraz czerpać zyski z eksportu, ekipa rządowa Gierka przyjęła program dużych inwestycji i modernizacji przemysłu.** W tym celu konieczne było zapewnienie technologii oraz kredytów z Zachodu. s. 230
- W latach 70. wzrosły dochody ludności, poprawiło się zaopatrzenie w sklepach, a ponadto oddawano do użytku więcej mieszkań.** s. 231
- Centralnie planowana gospodarka nie zapewniła jednak wysokiej jakości produkcji ani zakładanych zysków.** Problem stanowiły ponadto niegospodarność, korupcja i marnotrawstwo. s. 232
- Ceną prowadzonej przez Gierka polityki społeczno-gospodarczej stał się olbrzymi dług zagraniczny.** s. 232

Budownictwo mieszkaniowe i architektura w Polsce Ludowej

Przodownicy pracy na budowie

Budowa osiedla Mariensztat w Warszawie, 1949 r.

W związku z wielkimi zniszczeniami wojennymi potrzeby mieszkaniowe były ogromne, więc Polacy z nadzieją patrzyli na nowo powstające domy i osiedla. Dlatego rządzący chętnie się nimi chwalili, a ich budowniczych nagradzano i przedstawiano na socrealistycznych obrazach. Zachęcano ich też do współzawodnictwa pracy – w 1976 r. Andrzej Wajda nakręcił na ten temat jeden ze swych najwybitniejszych filmów – *Człowiek z marmuru*.

Socrealizm

Układ urbanistyczny Nowej Huty, zaprojektowany na przełomie lat 40. i 50. Koncepcja stworzenia w sąsiedztwie Krakowa idealnego miasta socjalistycznego – Nowej Huty – zakładała prosty, symetryczny plan zabudowy z szerokimi alejami (jedna z nich zmierzała bezpośrednio do bramy kombinatu metalurgicznego – Huty im. Lenina).

Uroczystości na placu Konstytucji w Warszawie z okazji oddania do użytku Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej, 22 lipca 1952 r.

Prace nad MDM rozpoczęto na przełomie sierpnia i września 1950 r. Trwały niecałe dwa lata. Architektura budynków realizowała założenia socrealizmu. Miała monumentalny charakter, wykorzystywała w fasadzie elementy wzorowane na klasycystycznych oraz bogatą ornamentykę, w tym płaskorzeźby o tematyce związanej z trudem ludzi pracy.

Zakładowy Dom Kultury WSK przy ul. Dąbrowskiego w Rzeszowie (obecnie siedziba Instytutu Muzyki Uniwersytetu Rzeszowskiego), wybudowany w latach 1953–1956

Budynek Domu Kultury WSK Rzeszów uważa się za jedną z najbardziej udanych realizacji architektury socrealistycznej w Polsce. Na zdjęciu widać współczesny stan budynku po odrestaurowaniu go w pierwotnym kształcie.

Modernizm

Po okresie socrealizmu, w związku z „odwilżą”, polscy architekci powrócili do tendencji modernistycznych charakterystycznych dla okresu międzywojennego.

Nieistniejący dziś Supersam na Mokotowie w Warszawie otwarty w czerwcu 1962 r., zdjęcie z 1969 r.

Budynek wyróżniało wrażenie wyjątkowej lekkości konstrukcji, a wewnątrz – duża przestrzeń powierzchni sprzedażowej. Konstrukcja zawieszoności dachu stanowiła unikatowe rozwiązanie. Nie był to pierwszy sklep samoobsługowy w Polsce, ale pierwszy o tak dużych rozmiarach. Supersamami zaczęto nazywać odtąd także inne tego typu sklepy w Polsce. Budynek rozebrano w 2006 r.

Nieistniejący dziś dworzec kolejowy w Katowicach, wybudowany w latach 1964–1972, zdjęcie z 1973 r.

Dworzec w Katowicach był jedną z nielicznych w Polsce realizacji nurtu architektury modernistycznej określanego jako brutalizm. Ekspozował on samą konstrukcję budowli, proste formy geometryczne i użyty materiał – beton albo stal. Budynek wyburzono w latach 2010–2011.

Bloki z wielkiej płyty

Technologię wielkiej płyty zaczęto stosować w zachodniej Europie już w latach 20. XX w. W Polsce pojawiła się z początkiem lat 60., jednak charakterystyczna stała się dla lat 70., kiedy już odchodzono od niej na Zachodzie.

Wielkie płyty były wielkowymiarowymi prefabrykatami powstającymi w specjalnych fabrykach. Na placu budowy montowano z nich domy. Taka technologia była szybka, jednak dość kosztowna. Tempo budownictwa mieszkaniowego w Polsce Ludowej należało do najniższych w Europie i zupełnie nie nadążało za potrzebami obywateli. Okres wzmożonego wznoszenia bloków mieszkalnych z wielkiej płyty w latach 70. tylko w niewielkim stopniu poprawił sytuację.

Transport wielkiej płyty, 1975 r. (przykład z NRD, z miasta Karl-Marx-Stadt, obecnie Chemnitz) oraz osiedle mieszkaniowe zbudowane z wielkiej płyty, Białystok, 1979 r.

7. Początki zorganizowanej opozycji demokratycznej w PRL

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie były przyczyny kryzysu społeczno-politycznego w 1976 r.;
- zapoznasz się z okolicznościami powstania i działalnością opozycji politycznej w 2. połowie lat 70.;
- przeczytasz o sytuacji i roli Kościoła w latach 70.

Władza a społeczeństwo w połowie lat 70.

Podobnie jak w ZSRR oraz krajach bloku sowieckiego, także w Polsce w latach 70. władza zdawała się zarazem stabilizować i popadać w stan bezwładu. Komunistyczna ideologia coraz bardziej przekształcała się w zbiór pustych sloganów. Jednocześnie rządzący uznali potrzebę silniejszego umocowania w prawie – dzięki odpowiednim zapisom konstytucyjnym – systemu rządów, który ukształtował się w Polsce Ludowej.

zmiany
w konstytucji PRL

► W lutym 1976 r. Sejm uchwalił **zmiany w konstytucji PRL**. Wprowadzono do niej zapis wskazujący na **socjalistyczny charakter państwa**, podczas gdy w ustawie zasadniczej z 1952 r. użyto jedynie określenia „państwo demokracji ludowej”. Ponadto **zagwarantowano formalnie kierowniczą rolę PZPR**, co wcześniej było stanem faktycznym, ale niewspartym zapisami prawa. Dodano też do konstytucji artykuł mówiący o tym, że PRL „umacnia przyjaźń i współpracę ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i innymi państwami socjalistycznymi”. **Ograniczenie polskiej suwerenności** zostało tym samym wpisane w akt konstytucyjny. Wszystkie te zmiany władze wprowadziły mimo **protestów** zgłaszanych wcześniej przez **ludzi kultury, intelektualistów i episkopat Kościoła katolickiego**.

kryzys gospodarczy

► W 2. połowie lat 70. coraz wyraźniej dostrzegalne i dotkliwe stawały się błędy popełniane w polityce gospodarczej przez ekipę Edwarda Gierka. Wiele towarów było trudno dostępnych i **nie udawało się zaspokoić rosnących aspiracji materialnych mieszkańców Polski**. Na samochody i mieszkania wprowadzono **system przedpłat** – od momentu wpłacenia pieniędzy do realizacji zamówienia mijało wiele lat. Równie długo czekało się na instalację aparatu telefonicznego. Występowały też trudności z zaopatrzeniem zarówno przemysłu, jak i prywatnych mieszkań w energię elektryczną. **Przerwy w dostawie prądu** stawały się coraz częstsze.

Klient przy regale ze sprzętem radiowym i telewizyjnym, luty 1974 r.

W 1970 r. już w 45% gospodarstw domowych znajdowały się telewizory. W ciągu następnych 10 lat liczba odbiorników TV w Polsce wzrosła prawie dwukrotnie i stały się one standardowym wyposażeniem domu. W 1970 r. pojawił się drugi kanał telewizyjny. W 1971 r. zaczęto nadawać transmisje w kolorze (choć mało kto mógł je oglądać – kolorowy telewizor był wówczas produktem niezwykle luksusowym).

Aparaty telefoniczne produkowane przez Radomską Wytwórnię Telefonów, 1976 r.

Władze chciały zagwarantować sobie poparcie robotników przemysłu ciężkiego i górnictwa (zwłaszcza na Śląsku) przez podnoszenie ich pensji. **Za ilością pieniędzy będących w posiadaniu ludności nie nadążała jednak liczba towarów.** Rósł jednocześnie koszt produkcji oraz importu żywności. Logicznym następstwem tej sytuacji byłyby podwyżki cen. Jednak rządzący powstrzymywali się od nich. Nauczeni doświadczeniem 1970 r., wiedzieli, że mogłoby to wywołać niepokoje społeczne.

Taka sytuacja nie mogła trwać długo. **Latem 1976 r. władze były zmuszone podnieść ceny produktów żywnościowych o kilkadziesiąt procent.** W odpowiedzi na to 25 czerwca **zastrajkowali robotnicy w kilkudziesięciu zakładach pracy w całym kraju**, szczególnie licznie w Warszawie, Łodzi i Płocku. **W Radomiu** podpalono siedzibę Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Pracownicy podwarszawskiej **fabryki traktorów Ursus** zablokowali pobliską linię kolejową.

◀ strajki robotników

Rządzący, aby stłumić protesty, sięgnęli po przemoc, choć tym razem bez użycia broni palnej. Demonstracje rozpraszano, ich uczestników aresztowano,

a następnie **bito na komendach milicji**. Dla aresztowanych przygotowywano „ścieżki zdrowia” – musieli przebiegać przez szpaler funkcjonariuszy uderzających ich pałkami. Równocześnie Gierek nakazał organizowanie w całym kraju masowych wieców poparcia dla jego polityki i przywództwa. W ich trakcie protestujących robotników nazywano „wichrzycielami”.

Wielu **zatrzymanych w Radomiu i Ursusie postawiono przed sądem** i fałszywie oskarżono o napaść na funkcjonariuszy publicznych. Zapadały **wyroki kilkuletniego więzienia**. Kilka tysięcy osób **zwolniono z pracy**.

Jednocześnie już wieczorem 25 czerwca ogłoszono **wycofanie decyzji o podwyżkach cen**. Ustępstwo okazało się pozorne, gdyż wkrótce ceny zaczęto ponownie podnosić. Tylko że nie informowano o tym oficjalnie i czyniono to stopniowo, osobno dla poszczególnych produktów. Była to taktyka tak zwanych **ukrytych podwyżek**. Ponadto problemy z zaopatrzeniem w **cukier** spowodowały wprowadzenie jego **reglamentacji**.

Reglamentacja (system kartkowy) – system ograniczonej możliwości nabywania towarów według ustalonego przez władzę przydziału na każdą osobę. W Polsce Ludowej obowiązywał on przez kilka powojennych lat. W 1976 r. wprowadzono kartki na cukier. Kolejne produkty objęto systemem reglamentacji w 1981 r. i stał się on charakterystyczny dla Polski podczas kryzysu lat 80.

Kartka na cukier z 1976 r.

Aby uzyskać dodatkowe środki finansowe, sprzedawano za granicę duże ilości cukru. W efekcie zaczęło go brakować w sklepach w Polsce. Gdy tylko go do nich dostarczano, był błyskawicznie wykupowany. W efekcie władze już w lipcu 1976 r. musiały wprowadzić kartki na ten produkt. Na ich podstawie można było zakupić miesięcznie 2 kg cukru po dotychczasowych cenach. Natomiast cukier kupowany bez kartek kosztował znacznie więcej.

Działalność grup opozycyjnych

Nieliczenie się władzy ze społeczeństwem – czego symbolem były zmiany wprowadzone w konstytucji – budziło **sprzeciw wielu środowisk inteligentnych**. Jednak **decydującym impulsem dla narodzin zorganizowanej opozycji były wydarzenia w Radomiu i Ursusie** oraz sposób, w jaki władze potraktowa-

ty protestujących. Powstała wówczas możliwość współdziałania różnych grup społecznych, zjednoczonych niezgodą na politykę rządzących.

We wrześniu 1976 r. założono **Komitet Obrony Robotników (KOR)**. Jego inicjatorami byli **Jacek Kuroń, Jan Józef Lipski, Antoni Macierewicz i Piotr Naimski**. Przyłączyli się do nich działacze starszego pokolenia, jak **ksiądz Jan Zieja**, oraz pisarze – **Jerzy Andrzejewski i Stanisław Barańczak**. *Apel do społeczeństwa i władz PRL*, który zapoczątkował ich działalność, podpisało w sumie 14 osób. Nie chcieli oni funkcjonować w podziemiu – KOR był **organizacją jawną**, a jego założyciele podali do wiadomości publicznej swoje nazwiska i adresy zamieszkania. Wkrótce grono współpracowników znacznie się poszerzyło. Obejmowało ludzi o różnych światopoglądach, przy czym stopniowo przewagę zdobywała w KOR-ze opcja lewicowo-liberalna.

Komitet Obrony Robotników

Najpilniejszym zadaniem, jakie postawili przed sobą działacze KOR-u, była **pomoc prawna dla robotników sądzonych za udział w protestach z czerwca 1976 r.** oraz **finansowa dla rodzin aresztowanych i zwalnianych z pracy**. Ponadto **dokumentowano bezprawne poczynania władz** i prowadzono **działalność informacyjną** mającą odstaniać kłamstwa propagandy rządowej. Starano się, aby wieści o sytuacji w Polsce docierały także do międzynarodowej opinii publicznej. Organizowano ponadto **akcje wysyłania listów do Sejmu** z żądaniami powołania komisji dla wyjaśnienia wydarzeń czerwcowych.

We wrześniu 1977 r. organizacja przekształciła się w Komitet Samoobrony Społecznej (**KSS „KOR”**) i **rozszerzyła zakres swoich celów** poza bieżące kwestie związane ze wsparciem prześladowanych uczestników czerwca 1976.

Źródło historyczne

Fragmenty Apelu KSS „KOR” do społeczeństwa w związku z kryzysową sytuacją gospodarczą, społeczną, polityczną i kulturalną w Polsce, 10 października 1978 r.

W społeczeństwie polskim tkwią ogromne rezerwy inicjatywy, aktywności i energii, zdolne przełamać obecny kryzys. Warunkiem ich wyzwolenia jest umożliwienie powstania rzeczywistego przedstawicielstwa wszystkich środowisk społecznych. [...] zorganizowana, skuteczna działalność społeczna jest możliwa. Im bardziej masowe będą niezależne organizacje, tym mniej narażeni na represje będą ich uczestnicy i tym skuteczniejsza będzie ich działalność. [...] Gdy społeczeństwo polskie potrafi się zorganizować dla obrony swoich praw – już w ten sposób zostanie zapoczątkowany proces przezwyciężania kryzysu gospodarczego, społecznego i politycznego. Najgłębszą przyczyną kryzysów naszego kraju jest wywłaszczenie obywateli z ich praw, a państwa z suwerenności.

Andrzej Friszke, *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*, Kraków 2011, s. 338–340.

Ćwiczenie

Przeanalizuj tekst źródłowy i wyjaśnij, na czym opierali nadzieje na zmiany w Polsce działacze KOR-u będący autorami cytowanego apelu.

ROPĆiO ▶ Już wiosną 1977 r. narodziła się kolejna inicjatywa opozycyjna. Był nią **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPĆiO)**, którego głównymi inicjatorami byli **Leszek Moczulski i Andrzej Czuma**. Ten ruch powoływał się bezpośrednio na – ratyfikowane przez Polskę – międzynarodowe dokumenty dotyczące praw człowieka (*Akt końcowy KBWE* – zobacz rozdz. II.3.). ROPĆiO miał charakter bardziej prawicowy niż KOR.

zabójstwo
Stanisława Pyjasa

Władze stosowały **szykany i aresztowania wobec opozycjonistów** oraz **inwigilowały** ich. Jednym z najbardziej drastycznych przykładów represji było **zabójstwo w maju 1977 r.** studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego **Stanisława Pyjasa**, który współpracował z KOR-em. Władze utrzymywały, że spadł on ze schodów i w wyniku obrażeń zmarł, ale te wyjaśnienia były zupełnie niewiarygodne. Na pogrzebie Pyjasa zgromadził się wielotysięczny tłum. To wydarzenie zapoczątkowało **rozwój ruchu studenckiego**, gdyż jeszcze tego samego dnia w Krakowie powstał **Studencki Komitet Solidarności**. Wkrótce podobne komitety utworzono w kilku innych miastach.

Inwigilacja – działania polegające na szpiegowaniu i zbieraniu w sposób tajny informacji dotyczących jakichś osób. Inwigilacja związana jest zazwyczaj z wprowadzaniem do śledzonej grupy zakonspirowanych agentów, którzy mają dezorganizować jej działalność.

Płyta na grobie Stanisława Pyjasa w rodzinnych Gilowicach na Żywiecczyźnie

represje wobec
opozycjonistów

Z czasem, między innymi ze względu na opinię międzynarodową, **władze zaprzestały aresztowań i orzekania wieloletnich wyroków więzienia**. W lipcu 1977 r. uwolniono zatrzymanych podczas wydarzeń czerwcowych roku poprzedniego, a także aresztowane później osoby związane z KOR-em. Nadal jednak **poddawano opozycjonistów** bardzo **dotkliwym formom szykanowania, nękania i zastraszania**. Usuwano ich z pracy, a pisarzy obejmowano zakazem publikacji. Pod byle pretekstem dokonywano zatrzymań na 48 godzin oraz rewizji w prywatnych mieszkaniach. Zdarzały się również liczne pobicia, za które odpowiadali – jak głosiły później oficjalne doniesienia – „nieznani sprawcy” (w rzeczywistości będących na usługach Służby Bezpieczeństwa).

drugi obieg ▶ Od 1977 r. rozwinął się w Polsce **ruch wydawniczy „drugiego obiegu”** podobny do radzieckiego *samizdatu*. Nielegalnie, poza kontrolą władz drukowano

czasopisma, broszury, książki i ulotki. Przedstawiały one aktualną sytuację społeczno-polityczną, ale też odśladziały prawdę o najnowszej historii. Publikowano również te teksty literackie, które nie mogły liczyć na akceptację państwowej cenzury. Największym podziemnym wydawnictwem była **Niezależna Oficyna Wydawnicza „NOWA”**. Do lata 1980 r. wydała około 60 książek i 15 numerów kwartalnika literackiego „Zapis”, a także inne czasopisma. Wielką sensacją stało się opublikowanie w tym wydawnictwie dwóch powieści Tadeusza Konwickiego: *Kompleks polski* i *Mała apokalipsa*. Fakt, że twórczość tak wybitnego i powszechnie znanego autora przestała być akceptowalna dla cenzury i ukazuje się w „drugim obiegu”, wyraziście pokazywał, jak bardzo rozeszły się drogi władz i polskich intelektualistów.

Źródło historyczne

Fragmenc powieści Tadeusza Konwickiego *Mała apokalipsa* opublikowanej w 1979 r.

Nasza nędza współczesna jest przeźroczysta jak szkło i niewidzialna jak powietrze. Nasza nędza to kilometrowe ogonki, to nieustanny tłok lokci, to złośliwy urzędnik, to spóźniony bez powodu pociąg, to odcięta przez fatalne siły woda, czyli brak wody, to zamknięty nieoczekiwanie sklep, to rozwścieczony sąsiad, to kłamliwa gazeta i wielogodzinne przemówienie w telewizji zamiast transmisji sportowej, to przymus należenia do partii, to zepsuta pralka sprzedana w państwowym magazynie, to specjalne sklepy, w których możesz coś sobie kupić za dolary, to monotonia życia bez żadnej nadziei, to rozpadające się miasta historyczne, to pustynniejące województwa i zatrute rzeki. Nasza nędza to łaska totalitarnego państwa, łaska, z której żyjemy.

Tadeusz Konwicki, *Mała apokalipsa*, Warszawa 1989, s. 38–39.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, w jaki sposób została scharakteryzowana w powieści Tadeusza Konwickiego codzienność PRL.

Towarzystwo Kursów Naukowych organizowało **edukację wolną od nacisku władz** – zwłaszcza w zakresie kultury i historii Polski oraz nauk społeczno-ekonomicznych. W jego ramach intelektualiści związani w większości z KOR-em prowadzili wykłady w prywatnych mieszkaniach. Podejmowali w ten sposób tradycję oświaty konspiracyjnej, sięgającą XIX w. (okresu zaborów).

Wkrótce został zapoczątkowany także **niezależny od władz robotniczy ruch związkowy**. Od początku 1978 r. powstawały **komitety Wolnych Związków Zawodowych**. Własne komitety powoływali też rolnicy.

◀ Wolne Związki Zawodowe

Pojawiły się ponadto inicjatywy tworzenia **nielegalnych opozycyjnych partii politycznych**. Moczulski opuścił ROPCiO i ogłosił w **1979 r.** narodziny **Konfederacji Polski Niepodległej (KPN)**. Nawiązywała ona do tradycji przedwojennych, a zwłaszcza do dziedzictwa obozu politycznego Józefa Piłsudskiego. W tym samym roku w środowisku młodzieży katolickiej w Gdańsku powstał **Ruch Młodej Polski**. Wiosną 1980 r. opozycja po raz pierwszy szeroko nawoływała do bojkotu zbliżających się wyborów do Sejmu PRL.

◀ Konfederacja Polski Niepodległej

Leszek Moczulski w swoim warszawskim mieszkaniu, koniec lat 70.

W latach 70. Moczulski (ur. 1930) był zaangażowany w działalność nurtu opozycyjnego, określającego się jako niepodległościowy. Działał w redakcjach kilku czasopism „drugiego obiegu”. W czerwcu 1979 r. w książce *Rewolucja bez rewolucji* ogłosił program odsunięcia od władzy komunistów, którego realizację miała zapoczątkować Konfederacja Polski Niepodległej.

Wsparcia **finansowego i organizacyjnego** udzielały opozycji **polskie środowiska emigracyjne**. Informowały ponadto społeczeństwa zachodnie o działalności opozycji demokratycznej i represjach ze strony władz komunistycznych.

Pozycja Kościoła w społeczeństwie

relacje
państwo – Kościół

► W stosunkach państwo – Kościół obie strony unikały bezpośredniego konfliktu. **Hierarchowie katoliccy zabierali głos w sprawach społecznych** i przeciwstawiali się nadużyciom władz wobec protestujących robotników. Wielkim autorytetem cieszył się nadal **prymas Stefan Wyszyński**. Znaczące były zwłaszcza jego wypowiedzi z 1974 r. wygłoszone w Warszawie w kościele św. Krzyża (stąd określenie **Kazania świętokrzyskie**). Wskazywał w nich, że państwo nie ma prawa przekraczać granic godności człowieka. Podkreślał, iż każdemu przysługują wolność życia religijnego i wolność słowa oraz prawa człowieka. Upominał się także o prawo ludzi do życia na przyzwoitym poziomie materialnym, a jednocześnie potępiał konsumpcjonizm jako styl życia.

Skala represji wobec Kościoła była znacznie mniejsza niż w poprzednich dekadach. Rządzący skupiali się na **walce propagandowej** i obserwacji publicznej aktywności księży. Władze były zaniepokojone przywiązaniem do religii, które okazywało nie tylko starsze pokolenie, lecz także młodzież. Świadczyły o nim bardzo liczne pielgrzymki na Jasną Górę. Ponadto coraz częściej oparcie dla swojej działalności znajdowali wśród duchownych działacze opozycyjni. SB prowadziła akcję inwigilacji ludzi Kościoła i pozyskiwania wśród nich tajnych współpracowników. Mieli oni ułatwiać nadzór nad bardziej niepokornymi księżmi.

Jan Paweł II

► Wydarzeniem, które rozbudziło wielkie oczekiwania w społeczeństwie, stał się **wybór arcybiskupa krakowskiego Karola Wojtyły na papieża 16 października 1978 r.** Przybrał on imię **Jana Pawła II**. Dla władz był to cios, choć oficjalnie wyrażały satysfakcję z uzyskania przez Polaka tak wysokiej godności. Rządzący zdawali sobie jednak sprawę, że będą teraz konfrontowani z autorytetem polskiego papieża. **Postać Jana Pawła II dodawała odwagi społeczeństwu**, w którym właśnie niedawno zaczęły rozwijać się dynamicznie inicjatywy opozycyjne wobec systemu władzy.

Znaczek poczty watykańskiej wyemitowany dla uczczenia wyboru papieża Jana Pawła II

Arcybiskup krakowski Karol Wojtyła stał się pierwszym od ponad 450 lat papieżem pochodzącym spoza Włoch.

Jan Paweł II podczas mszy odprawianej przed klasztorem jasnogórskim, 5 czerwca 1979 r.

Nabożeństwo na Jasnej Górze w Częstochowie zgromadziło najliczniejsze grono spośród spotkań papieża z Polakami. Wzięło w nim udział ok. 1,3 mln osób. Władze w transmisjach telewizyjnych i na zdjęciach prasowych starały się ukrywać liczbę zgromadzonych.

W dniach **2–10 czerwca 1979 r.** papież odbył **pielgrzymkę do Polski**. Na spotkania z nim przybywały olbrzymie tłumy, które doświadczały budzącego nowe nadzieje poczucia wspólnoty. Jan Paweł II mówił przy tej okazji o dziedzictwie kulturowym związanym z chrześcijaństwem i o polskich tradycjach historycznych. Jego wypowiedzi nie dotyczyły wprost spraw politycznych, były jednak dostatecznie wymowne. Najślawniejsze stały się słowa wypowiedziane w Warszawie: „**Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi**”.

◀ pielgrzymka do Polski

Opinia historyka

na temat znaczenia pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w 1979 r.

Andrzej Paczkowski

[...] pielgrzymka stała się – z czym władze chyba tylko częściowo liczyły się – jednym wielkim pasmem triumfów: na równi Kościoła, papieża i prymasa [Wyszyńskiego], jak i wielomilionowych tłumów, które stawiały się na mszach papieskich i trasach przejazdu. [...] W swych homiliach Jan Paweł II nie wkraczał bezpośrednio na teren polityczny, niemniej w każdym niemal z jego kazań znajdowały się elementy, które SB z łatwością zaliczyłaby do „negatywnych”. Tak było np. w Warszawie, gdzie papież stwierdził, że „Chrystusa nie można wyłączyć z dziejów człowieka”, czy w pożegnalnym wystąpieniu w Krakowie, gdy nawoływał, „abyście nigdy nie zwątpili i nie znużyli się i nie zniechęcili”. Specyficzny aspekt miało kazanie w Gnieźnie, którego jednym z głównych elementów była zachęta do wspólnoty z narodami wschodnioeuropejskimi. Równocześnie papież akcentował przynależność przez chrześcijaństwo do wielkiej wspólnoty europejskiej.

[...] wpływ osoby i słów Jana Pawła II oraz obecność na placach i ulicach niezliczonych rzesz zdyscyplinowanych uczestników mszy papieskich, niewątpliwie zmieniły atmosferę psychiczną kraju. „Kłękając przed Ojcem Świętym, Polska podniosła się z kolan” – zauważył jeden z obserwatorów. Stojącemu łatwiej walczyć.

Andrzej Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 1998, s. 447–448.

Georges Mink

[...] wizyta Jana Pawła II była dla Polski nie tylko doniosłym wydarzeniem, ale i duchowym zwieńczeniem długich lat oporu wobec polityki wpływającej niszcząco na sferę wartości. Strategia Kościoła zmierzała teraz do tchnięcia w społeczeństwo nowego ducha, nie oznaczała walki, opierała się na wyborze etycznym [...]. Dlatego zmiana stosunku inteligencji laickiej do Kościoła miała także wymiar moralny i duchowy.

[...] Poczucie jedności i świadomość, że udało się utrzymać w ryzach tłumy wiernych, a jednocześnie fakt, że miliony Polaków usłyszały z ust papieża mocne słowa otuchy, w tym słynne „Nie lękajcie się” – wszystko to stanowiło niejako preludium do narodzin Solidarności.

Georges Mink, *Polska w sercu Europy. Od roku 1914 do czasów najnowszych. Historia polityczna i konflikty pamięci*, tłum. M. Kozłowska, Kraków 2017, s. 331–332.

John N.D. Kelly

Historia prawdopodobnie uzna [...] za najbardziej przełomowe wydarzenie jego [Jana Pawła II] (być może niezamierzony, lecz realny) wkład w proces rozpadu komunistycznego imperium; entuzjastyczna reakcja ludzi w okresie pierwszej pielgrzymki do Polski w roku 1979 nie tylko ujawniła bankructwo władzy komunistycznej, lecz zapoczątkowała jej rozkład w innych krajach bloku sowieckiego.

John N. D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, przełożył i uzupełnił T. Szafrński, Warszawa 1997, s. 461.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jak w jaki sposób cytowani historycy ukazują wpływ Jana Pawła II na Polaków oraz na zapoczątkowanie przemian prowadzących do upadku komunizmu.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie z punktu widzenia systemu władzy oraz suwerenności Polski miały zmiany w konstytucji uchwalone w 1976 r. Dlaczego wywoływały one protesty?
2. Przedstaw genezę i charakter wystąpień społecznych, do których doszło w 1976 r.
3. Omów przyczyny rozwoju opozycji demokratycznej w Polsce w 2. połowie lat 70. Scharakteryzuj i oceń jej działalność.

4. Przedstaw cele, które stawiały przed sobą grupy opozycyjne. Zastanów się, jakie zmiany w zakresie życia politycznego i postaw społecznych chciały one wywołać. Czy – twoim zdaniem – zakładane cele były realistyczne, a przyjęte metody mogły okazać się skuteczne? Uzasadnij swoje opinie.
5. Wyjaśnij, jaka była sytuacja i rola Kościoła katolickiego w Polsce w latach 70.
6. Wskaż problemy społeczne, które uważasz za najistotniejsze w Polsce lat 70.

PODSUMOWANIE LEKCJI

Na początku 1976 r. wprowadzono do konstytucji zapisy mówiące o socjalistycznym charakterze państwa, kierowniczej roli PZPR oraz sojuszu ze Związkiem Radzieckim.	◀ s. 238
W 2. połowie lat 70. narastały trudności gospodarcze i braki w zaopatrzeniu.	◀ s. 238
Latem 1976 r. rząd zdecydował o podwyżce cen żywności. Odpowiedzią stały się strajki i demonstracje, m.in. robotników w Radomiu i podwarszawskim Ursusie.	◀ s. 239
Uczestników wystąpień robotniczych represjonowano – bito po zatrzymaniu, część skazano na kary więzienia, innych zwolniono z pracy.	◀ s. 239
We wrześniu 1976 r. powstał Komitet Obrony Robotników (KOR). Była to jawnie działająca organizacja opozycyjna udzielająca pomocy represjonowanym i ich rodzinom, a także dokumentująca i nagłaśniająca bezprawne działania władz.	◀ s. 241
Wiosną 1977 r. powstała kolejna grupa opozycyjna – Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO).	◀ s. 242
Zabójstwo studenta UJ Stanisława Pyjasa zapoczątkowało rozwój zorganizowanego ruchu studenckiego.	◀ s. 242
Władze nie aresztowały działaczy opozycyjnych, stosowały jednak wobec nich różne metody prześladowania i zastraszania.	◀ s. 242
Od 1977 r. rozwinął się ruch wydawniczy „drugiego obiegu”. Niezależną edukację prowadziło Towarzystwo Kursów Naukowych.	◀ s. 244
Od początku 1978 r. powstawały komitety Wolnych Związków Zawodowych.	◀ s. 243
W 1979 r. powstała pierwsza nielegalna opozycyjna partia polityczna – Konfederacja Polski Niepodległej (KPN).	◀ s. 243
Polityka władz wobec Kościoła stała się mniej represyjna. Staraly się natomiast przeciwdziałać sile jego oddziaływania na społeczeństwo.	◀ s. 244
Ku zaskoczeniu całego świata, 16 października 1978 r. arcybiskup krakowski Karol Wojtyła został wybrany na papieża. Przyjął imię Jan Paweł II. O sile społecznych nadziei z nim związanych świadczyły miliony uczestników mszy podczas papieskiej pielgrzymki do Polski w czerwcu 1979 r.	◀ s. 244

8. Pod znakiem „Solidarności”. Polska 1980–1981

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jakich okolicznościach doszło do strajków w Polsce w 1980 r. i jakie wywołały one następstwa;
- przeczytasz o rozwoju ruchu społecznego „Solidarność” oraz o reakcji władz;
- przeanalizujesz cele i dążenia „Solidarności” oraz poznasz najważniejsze związane z nią postacie.

Sierpień '80 i narodziny „Solidarności”

Dekada Edwarda Gierka, która miała być czasem przyspieszenia gospodarczego, kończyła się całkowitym załamaniem ekonomicznym. Po raz pierwszy w historii Polski Ludowej zanotowano spadek dochodu narodowego – w 1979 r. o 2%, a w 1980 r. już o 6%. Kolejne pożyczki zagraniczne przeznaczano na spłatę poprzednich. Bankructwo państwa stawało się coraz bardziej realne. Brakowało pieniędzy na nowe inwestycje, które mogłyby napędzić rozwój ekonomiczny. **Ani produkcja przemysłowa, ani rolnicza nie zaspokajały potrzeb ludności.** Kolejki do sklepów stale rosły, a półki w nich pustoszały.

podwyżki cen mięsa ▶ W rezultacie **1 lipca 1980 r.** wprowadzono **podwyżkę cen mięsa i wędlin**, która zapoczątkowała **falę strajków** w wielu miejscach kraju. Najwięcej wybuchło ich początkowo na Lubelszczyźnie. Władze, aby skłonić protestujących robotników do powrotu do pracy, podnosiły pensje w zakładach, w których doszło do strajków. To z kolei stanowiło dla kolejnych załóg pracowniczych zachętę do rozpoczynania protestów, gdyż spodziewały się, że uzyskają podobne korzyści. Rządzący nie byli w stanie przerwać tego błędnego koła. Napięcie społeczne tymczasem narastało. Przesilenie, do którego musiało w końcu dojść, nastąpiło w sierpniu 1980 r.

strajk w Stoczni Gdańskiej ▶ Tak więc **14 sierpnia 1980 r. zastrajkowała gdańska Stocznia im. Lenina.** Bezpośrednim powodem protestu było wyrzucenie z pracy **Anny Walentynowicz** za działalność w Wolnych Związkach Zawodowych. Protestujący domagali się ponadto podwyżki płac. Na czele komitetu strajkowego stanął **Lech Wałęsa**. Nie był wprawdzie już od kilku lat pracownikiem Stoczni (gdyż on także został zwolniony za działalność opozycyjną), przedostał się jednak na jej teren. W trzecim dniu prowadzonego przez stoczniovców strajku okupacyjnego rząd, choć z oporami, zdecydował się spełnić żądania strajkujących i podpisano porozumienie.

**Uczestnicy mszy polowej odprawianej w trakcie strajku w sierpniu 1980 r.,
pośrodku: Anna Walentynowicz (w okularach) i Lech Wałęsa (na prawo od niej)**

Walentynowicz (1929–2010) i Wałęsa (ur. 1943 r.) stali się symbolami protestu robotniczego w gdańskiej Stoczni. Oboje współpracowali wcześniej z Wolnymi Związkami Zawodowymi, a Wałęsa miał też kontakty z KSS „KOR” i zdobywał co najmniej lokalne uznanie jako gorący mówca. Konflikt między nimi zaczął jednak narastać już wkrótce po pierwszym porozumieniu podpisanym z rządem. Walentynowicz oskarżała Wałęsę o to, że jego niechęć do kontynuowania walki strajkowej świadczy o zbytnej uległości wobec władz. To wtedy też pojawiły się oskarżenia Wałęsy o współpracę ze Służbą Bezpieczeństwa, choć powszechnie stały się one znane dopiero po upadku systemu komunistycznego w Polsce (zobacz rozdz. IV.4.). Chodziło o domniemanie współpracy Wałęsy z SB w latach 1970–1976. Instytut Pamięci Narodowej stoi na stanowisku, że: „Kwestia współpracy Lecha Wałęsy ze Służbą Bezpieczeństwa w pierwszej połowie lat 70. jest bezsporna”. Nie dotyczy to natomiast okresu, gdy był działaczem Wolnych Związków Zawodowych, a następnie – „Solidarności”. Sam Lech Wałęsa konsekwentnie zaprzecza współpracy z SB w jakimkolwiek okresie.

Jednak część pracowników Stoczni zdecydowała się kontynuować akcję protestacyjną jako **strajk solidarnościowy z załogami innych zakładów pracy**. W nocy z 16 na 17 sierpnia do Stoczni przybyły delegacje prawie 30 przedsiębiorstw **Trójmiasta**. Powołały one **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy (MKS)** z Lechem Wałęsą na czele. Komitet przedstawił historyczne **21 postulatów** wobec władz. Zawierały one między innymi żądania: wolnych związków zawodowych, wolności słowa i jawności życia publicznego, uwolnienia więźniów politycznych oraz załatwienia szeregu kwestii bytowych. Strajki obejmowały kolejne regiony kraju. MKS-y powstały też w **Szczecinie i na Śląsku**.

◀ 21 postulatów

Źródło historyczne

Fragmenty 21 postulatów MKS-ów Trójmiasta, Stocznia Gdańska, sierpień 1980 r.

1. Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych [...].
3. Przestrzegać zagwarantowanej w Konstytucji PRL wolności słowa, druku i publikacji, a tym samym nie represjonować niezależnych wydawnictw oraz udostępnić środki masowego przekazu dla przedstawicieli wszystkich wyznań.
- 4.a) Przywrócić do poprzednich praw: – ludzi zwolnionych z pracy po strajkach w 1970 i 1976 r.; – studentów wydalonych z uczelni za przekonania,
- b) Uwolnić wszystkich więźniów politycznych [...]

- c) Znieść represje za przekonania.
- 5. Podać w środkach masowego przekazu informację o utworzeniu się Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego oraz opublikować jego żądania.
- 6. Podjąć realne działania mające na celu wyprowadzenie kraju z sytuacji kryzysowej poprzez:
 - a) podawanie do publicznej wiadomości pełnej informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej;
 - b) umożliwienie wszystkim środowiskom i warstwom społecznym uczestniczenia w dyskusji nad programem reform. [...]
- 8. Podnieść wynagrodzenie zasadnicze każdego pracownika o 2000 zł na miesiąc jako rekompensatę dotychczasowego wzrostu cen.
- 10. Realizować pełne zapotrzebowanie rynku wewnętrznego w artykuły żywnościowe, a eksportować tylko i wyłącznie nadwyżki. [...]
- 13. Wprowadzić na mięso i przetwory kartki – bony żywnościowe (do czasu opanowania sytuacji na rynku).
- 14. Obniżyć wiek emerytalny dla kobiet do 50 lat, a dla mężczyzn do lat 55 lub przepracowanie w PRL 30 lat dla kobiet i 35 lat dla mężczyzn, bez względu na wiek. [...]
- 19. Skrócić czas oczekiwania na mieszkanie. [...]
- 21. Wprowadzić wszystkie wolne soboty od pracy.

Marek Pernal, Jan Skórzyński, *Kalendarium Solidarności: 1980–1989*, Warszawa 1990, s. 7–8.

Ćwiczenia

1. Wskaż, które z postulatów MKS-u miały charakter polityczny, a które – ekonomiczny.
2. Jakie kwestie materialne i problemy życia codziennego strajkujący uważali za konieczne do rozwiązania w pierwszej kolejności?

Budynek portierni obok bramy Stoczni Gdańskiej z repliką tablic z 21 postulatami, widok współczesny

21 postulatów Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego spisano na drewnianej sklejce, aby można je było umieścić obok bramy Stoczni i w ten sposób powiadomić społeczeństwo o ich treści. W 2003 r. UNESCO wprowadziło je na listę *Pamięć Świata*, która obejmuje dokumenty o szczególnym znaczeniu historycznym i cywilizacyjnym.

Ekipa rządowa Edwarda Gierka w ogóle nie chciała rozmawiać o postulatach politycznych wysuwanych przez protestujących. **Obiecywała** natomiast oczekiwane przez społeczeństwo **zmiany w polityce cenowej i płacowej**. Chciała jednak prowadzić negocjacje osobno z poszczególnymi strajkującymi załogami, a nie – z ich wspólną reprezentacją, czyli z MKS-em. Jednak **zakłady przemysłowe** wykazały się **wzajemną lojalnością** i nie zamierzały porozumiewać się z władzą oddzielnie. W ciągu dwóch tygodni setki komitetów z całej Polski przyłączyły się do trójmiejskiego MKS-u działającego w gdańskiej Stoczni.

Hasła wywieszone przez strajkujących na murach Stoczni Gdańskiej, sierpień 1980 r.

Tłum mieszkańców Gdańska zgromadzony przed bramą strajkującej Stoczni Gdańskiej, sierpień 1980 r.

Szeroką **akcję informacyjną** na temat rozwijającego się ruchu prowadził już wówczas KSS „KOR”. Docierał z nią zarówno do zachodnich dziennikarzy, jak i – przez prasę „drugiego obiegu” – wprost do społeczeństwa. Władze starały się zapobiec nawiązaniu przez **opozycję demokratyczną** współpracy z robotnikami. W tym celu prowadziły aresztowania wśród jej działaczy. Nie osiągnęły jednak zakładanego rezultatu. Z pomocą **intelektualistów wspierających ruch**

◀ **działalność KOR**

robotniczy powstała przy MKS-ie Trójmiasta **grupa ekspertów** na czele z **Tadeuszem Mazowieckim** i z udziałem między innymi **Bronisława Geremka**. Zajmowała się ona prawnym i ekonomicznym doradztwem związanym z przygotowaniami MKS-u do rozmów z rządem.

porozumienia
sierpniowe

Siła społecznego protestu zmusiła w końcu rządzących do podjęcia poważnych negocjacji z protestującymi. Trudne rozmowy zakończyły się **podpisaniem porozumień** z trzema MKS-ami: w **Szczecinie 30 sierpnia 1980 r.**, w **Gdańsku 31 sierpnia**, i w **Jastrzębiu-Zdroju 3 września**.

Zawarcie **porozumień sierpniowych** oznaczało przyjęcie przez władze żądań opartych na 21 postulatach. Robotnicy powrócili do pracy.

Podpisanie porozumień sierpniowych w sali BHP Stocznia Gdańska – mural na ul. Okopowej w Gdańsku

Stanisław Kania

Kapitulacja rządzącej ekipy wobec postulatów protestujących oznaczała w konsekwencji **upadek Edwarda Gierka**. Na początku września władze partyjne **usunęły go z funkcji I sekretarza**. Jego **następcą** został **Stanisław Kania**.

NSZZ „Solidarność”

Porozumienia sierpniowe umożliwiły **tworzenie w zakładach pracy na terenie całej Polski związków zawodowych wolnych od nadzoru władz**. Co więcej, przywódcy ruchu strajkowego podjęli 17 września decyzję o powołaniu **ogólnopolskiej centrali związkowej**. W ten sposób narodził się **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy (NSZZ) „Solidarność”**. **Przewodniczył mu Lech Wałęsa**. Jego zastępcami zostali Andrzej Gwiazda i Bogdan Lis, którzy w sierpniu byli współtwórcami MKS-u. Ośrodki regionalne zachowały w ramach Związku dużą autonomię.

„Karnawał wolności”

Społeczeństwo polskie poczuło, że nareszcie otwiera się przed nim **nadzieja na współdecydowanie o sobie i sprawach kraju**. Rodziły się kolejne inicjatywy obywatelskie oparte na doświadczeniach rozwijającej się od kilku lat opozycji demokratycznej. W najróżniejszych środowiskach społecznych powstały niezależne organizacje – na wsiach działała **„Solidarność” rolnicza**, a studenci utworzyli **Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS)**. Jednak swobodny rozwój nowych organizacji był utrudniany przez rządzących. Odwlekano ich rejestrację w sądach, więc działały one nieformalnie, ale jawnie. **Opozycja**, wbrew ustaleniom, **nie miała dostępu do mediów**. Jednocześnie rządzący nasilali skierowaną przeciwko niej akcję propagandową. Mimo obietnic nie przydzielano związkowcom lokali, w których mogliby prowadzić działalność.

„Solidarność” była w istocie nie tylko związkiem zawodowym, lecz także **wielkim ruchem społecznego sprzeciwu**, budzącym nadzieje na głębokie zmiany w kraju. Polacy chcieli czegoś więcej niż ograniczone ustępstwa ekonomiczne i kilka zmian personalnych na szczytach władzy. Rządzący zdawali sobie sprawę, że pod znakiem zapytania stanęły podstawy ich pozycji w państwie.

„Solidarność” jako ruch społeczny

Polski znaczek pocztowy wyemitowany w 1990 r. w 10. rocznicę powstania NSZZ „Solidarność”

Kierownictwo partyjne niepokoiło się faktem, że **działacze najniższych szczebli PZPR** zaczęli się porozumiewać i tworzyć „**struktury poziome**” poza kontrolą zwierzchników. **Domagali się zmian w funkcjonowaniu partii**. Wielu wstępowało nawet do „Solidarności”, a niektórzy wystąpili z PZPR.

Kwestią kluczową dla zabezpieczenia osiągnięć sierpnia '80 było doprowadzenie do formalnej **rejestracji NSZZ „Solidarność”**. Sąd Wojewódzki w Warszawie uczynił to wprowadzając w **październiku 1980 r.**, ale wprowadził jednocześnie – bez zgody związkowców – poprawki do statutu związku. Chodziło zwłaszcza o zapis o „przewodniej roli PZPR”, którego wpisanie do konstytucji wzbudziło tak wiele sprzeciwów w 1976 r. Znajdował się on w tek-

ście porozumień sierpniowych, teraz jednak związkowcy nie zgadzali się na włączenie go w treść statutu. „Solidarność” odwołała się do Sądu Najwyższego i zażądała usunięcia poprawek. Ostatecznie w wyniku rozmów z rządem osiągnięto kompromis – sporne zapisy umieszczono w specjalnym, odrębnym załączniku do statutu. W tej formie został on ostatecznie zatwierdzony przez Sąd Najwyższy **10 listopada 1980 r.**

„Tygodnik Solidarność”, numer 18 z lipca 1981 r.

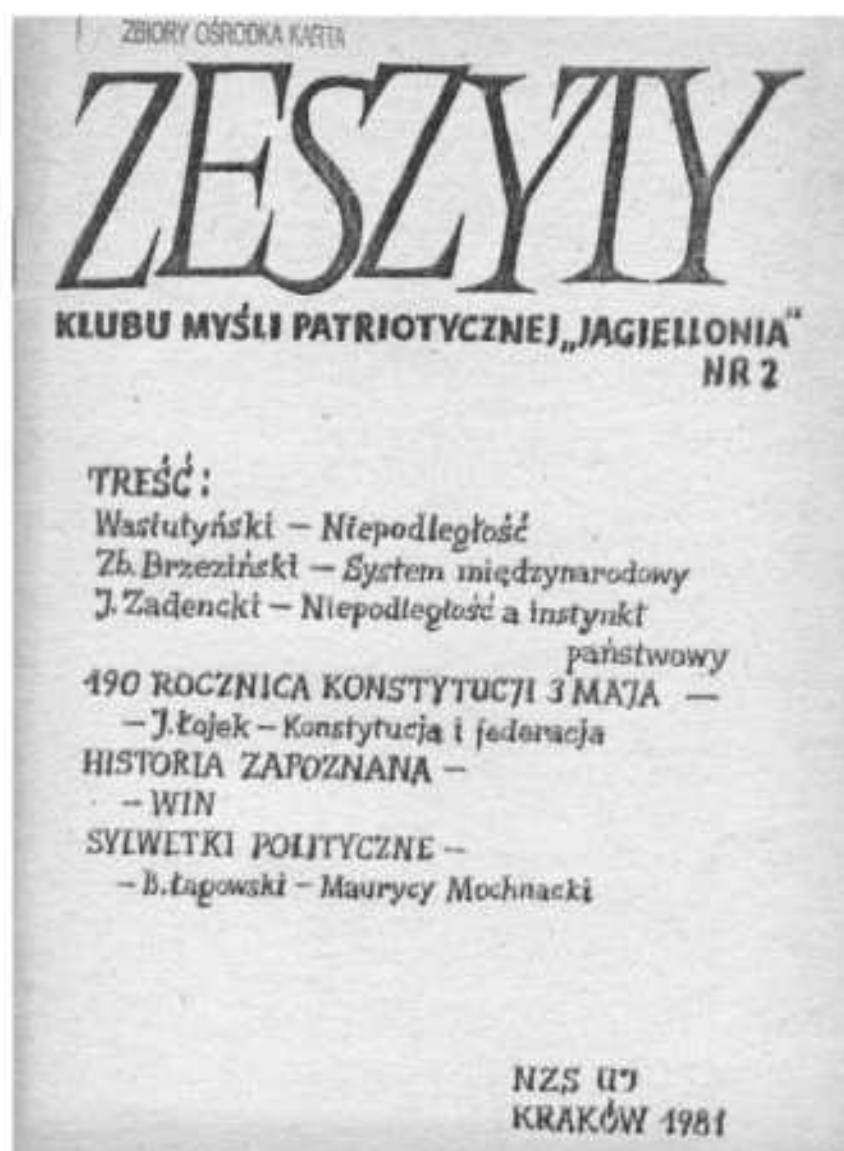
Pismo ukazywało się od kwietnia do grudnia 1981 r. Jego redaktorem naczelnym był Tadeusz Mazowiecki. Nakład wynosił 500 tys. egzemplarzy – na wyższy rządzący nie wyrazili zgody.

Chwiejne porozumienie z rządzącymi pozwoliło „Solidarności” **uzyskać** nareszcie **dostęp do mediów**. Mogła prezentować swoje audycje w radiu, a z czasem również wydawać legalnie własne pismo – „**Tygodnik Solidarność**”. Jego pierwszy numer ukazał się w kwietniu 1981 r. Choć w Polsce nie zlikwidowano cenzury, jej działania zostały ograniczone do minimum. Swoboda wypowiedzi i działalności kulturalnej w okresie „karnawału wolności” była nieporównywalna z jakimkolwiek momentem w dziejach PRL.

„Tygodnik Solidarność”

Ustępstwa władz PRL wobec żądań społecznych były w Moskwie oceniane jako zbyt daleko idące i groźne dla sowieckiego systemu dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Radzieckie naciski umacniały w partii zwolenników nieprzejednanej postawy i rozwiązań siłowych. Już w listopadzie 1980 r. były gotowe **pierwsze plany wprowadzenia stanu wojennego**. Prace nad nimi zainicjował minister obrony narodowej – **generał Wojciech Jaruzelski**. Na razie ich przeprowadzenie uznano za nierealne, przygotowania trwały jednak nadal. Nie było jasne, czy na ewentualną interwencję zbrojną w Polsce może się zdecydować Związek Radziecki.

Okres zimowy 1980/1981 w warunkach ciągłego kryzysu gospodarczego i niedoborów energii był trudny dla Polaków. Władze zwlekały z realizacją niektórych zobowiązań socjalnych. Na początku 1981 r. nastąpiły strajki chłopskie związane z odwlekaniem rejestracji rolniczej „Solidarności”. Postulaty dotyczyły także równego traktowania gospodarstw indywidualnych i państwowych oraz zagwarantowania swobód religijnych. W lutym 1981 r. **Jaruzelski objął stanowisko premiera** i wystąpił z **apelem o „90 dni spokoju”** oraz zaprzestanie strajków. Początkowo społeczeństwo i sama „Solidarność” były skłonne odnieść się pozytywnie do tego apelu. W rządzie pojawiły się osoby kojarzone z ugodowym skrzydłem partii. Wkrótce zarejestrowano studencki NZS. Władze podpisały też z **protestującymi rolnikami porozumienia rzeszowsko-ustrzyckie**. Dzięki temu mogło dojść do rejestracji **NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność”**.

Okładka pisma
wydawanego przez
Niezależne Zrzeszenie
Studentów Uniwersytetu
Jagiellońskiego
w Krakowie

Poczucie odzyskiwania wolności pozwoliło na poruszanie tematów dotąd zakazanych. Obejmowały one kwestie aktualnej sytuacji politycznej i społecznej oraz wydarzenia z przeszłości, które stanowiły dobry komentarz czy też aluzję do współczesności.

Ku konfrontacji

Poprawa relacji między rządzącymi a solidarnościowym ruchem społecznym trwała krótko. Zakończyła ją tak zwana **prowokacja bydgoska** z marca 1981 r. W Bydgoszczy trwały rozmowy o sprawach lokalnych z udziałem działaczy „Solidarności”. Jednak przedstawiciele władz nie chcieli prowadzić poważnej dyskusji, a w końcu przerwali obrady. Wówczas członkowie „Solidarności” postanowili pozostać w budynku i zredagować protest. Nastąpiła interwencja milicji, która pobiła dotkliwie trzech z nich, w tym szefa Regionu Bydgoskiego NSZZ „Solidarność” – Jana Rulewskiego. Ten incydent wywołał ogromne oburzenie w społeczeństwie, a „Solidarność” odpowiedziała ogólnopolskim strajkiem ostrzegawczym.

4 prowokacja
bydgoska

Zarówno w PZPR, jak i wśród związkowców brakowało jednomyślności co do dalszej strategii działań. W społeczeństwie nadzieje na reformy mieszały się z poczuciem zmęczenia i niepokojem o przyszłość. Poziom zaopatrzenia sklepów był fatalny. **Wiosną 1981 r.** konieczne stało się **wprowadzenie reglamentacji wielu towarów**. Zaczęły obowiązywać **kartki** na wyroby mięsne, masło, mąkę, ryż i kaszę. Każdy obywatel mógł kupić miesięcznie tylko ich ograniczoną ilość. Latem ulice miast przemierzały demonstracje zwane „**marszami głodowymi**” (do największego doszło w Łodzi). Uczestniczyły w nich głównie kobiety. Od lipca **nasiliły się znów strajki**. Władze chętnie oskarżały strajkujących o to, że ich poczynania są powodem problemów gospodarczych i załamania produkcji. Strajki rzeczywiście rozregulowywały cykl produkcyjny w zakładach, na pewno jednak nie odgrywały decydującej roli.

4 reglamentacja
żywności

Klienci w sklepie, kwiecień 1981 r.

Kościół starał się łagodzić napięcia i skłaniał działaczy związkowych do unikania konfrontacji z władzą. Takie było stanowisko prymasa Wyszyńskiego. Zmarł on w maju 1981 r. Jego następcą został biskup **Józef Glemp**, który jeszcze mocniej postawił na **propagowanie kompromisu**.

„Solidarność” była ruchem masowym. W chwili rejestracji należało do niej ponad 3 miliony osób, a w sierpniu 1981 r. – już **około 9,5 miliona**.

Jednak Związek miał w społeczeństwie także wielu przeciwników. Jedni nie ufali w szczerą intencję jego przywódców. Inni nie wierzyli w skuteczność ich recept na poprawienie losu Polaków. Niektórzy obawiali się, że aktywność „Solidarności” doprowadzi do wkroczenia wojsk radzieckich i tragedii takiej jak na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1968 r. Ponadto ciągłe ataki propagandowe na opozycję prowadzone przez rządowe media trafiały do przekonania części ludności.

radikalna frakcja
„Solidarności”

Jednocześnie **wśród działaczy opozycyjnych** pojawiały się postulaty, które w ówczesnej sytuacji politycznej były **wyrazem stanowiska radykalnego**. Taki charakter miały wówczas wezwania do obalenia władzy komunistów i wprowadzenia systemu demokratycznego oraz do zerwania zależności od ZSRR. Rządzący byli bardzo wyczuleni na głoszenie tego rodzaju haseł. Wykorzystywali je jako pretekst do ataków na „siły antysocjalistyczne” i „awanturników politycznych” – jak nazywali przeciwników swojej władzy.

I zjazd NSZZ
„Solidarność”

Radykalizm części działaczy starał się studzić Lech Wałęsa. Obradujący **we wrześniu i październiku 1981 r. I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność”** uznał, że Związek przede wszystkim jest reprezentantem interesów i praw robotniczych. Podkreślono ponadto, że „Solidarność” stanowi jednocześnie szeroki ruch społeczny, działający na rzecz demokratyzacji życia publicznego. Zwolennicy umiarkowanych działań przeważyli nad działaczami opowiadającymi się za radykalizacją postulatów oraz metod działania. W efekcie **Wałęsa**, który uzyskał 55% głosów, **został ponownie wybrany na przewodniczącego Związku**. Natomiast najpoważniejszy jego kontrkandydat – **Marian Jurczyk** (w sierpniu '80 stał na czele MKS-u w Szczecinie), mający poparcie zwolenników bardziej nieprzejednanej postawy wobec władz – zdobył 24%.

Od rządzących uczestnicy Zjazdu domagali się większej roli reprezentantów społeczeństwa w podejmowaniu decyzji związanych z gospodarką, pracą i problemami życia codziennego. Na zakończenie Zjazdu ogłoszono **program Samorządnej Rzeczypospolitej**, który zakładał **stopniową przebudowę systemu politycznego kraju** przez rozwój samorządu pracowniczego i terytorialnego. Przyjęto także dokument zatytułowany **Postanienie do ludzi pracy Europy Wschodniej**. Wyrażano w nim poparcie dla wszelkich działań w państwach bloku sowieckiego, które zmierzałyby do tworzenia wolnych związków zawodowych. Władze radzieckie potraktowały tekst jako wezwanie do buntu w innych zależnych od siebie krajach, a Leonid Breżniew określił treść dokumentu jako „sianie zamętu”.

W lipcu 1981 r. odbył się **nadzwyczajny zjazd delegatów PZPR**. Nie przyniósł on jednoznacznych rozstrzygnięć co do dalszego kierunku działań rządzących. Zakończył się porażką „betonu”, czyli tych działaczy partyjnych, którzy nie chcieli większych zmian i opowiadali się za zdecydowaną walką z ruchem „Solidarności”. Jednak zwolennicy reform także nie uzyskali przewagi. **Dominowało niezdecydowanie lub poglądy umiarkowane**, mieszczące się między skrajnymi skrzydłami.

Tablica propagandowa przed nadzwyczajnym zjazdem delegatów PZPR, skrzyżowanie Al. Jerozolimskich i ul. Emilii Plater w Warszawie

IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR obradował w dniach 14–20 lipca 1981 r.

We władzach następowały zmiany personalne. W połowie 1981 r. ważne stanowiska objęły osoby, które w nadchodzących latach, aż po koniec istnienia PRL, staną się pierwszoplanowymi twarzami systemu władzy. Byli to **Czesław Kiszczak** jako **minister spraw wewnętrznych** oraz **Jerzy Urban** jako **rzecznik prasowy rządu**.

Na początku jesieni dojrzało wśród rządzących przekonanie o konieczności obrony swojej pozycji z użyciem siły militarnej przez wprowadzenie w Polsce stanu wojennego. Także Związek Radziecki naciskał na polskie władze, aby opanowały sytuację i powstrzymały rozwój ruchu „Solidarności”. W **październiku 1981 r.** Stanisław Kania ustąpił z funkcji **I sekretarza partii**, a jego miejsce zajął **generał Wojciech Jaruzelski**.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij przyczyny strajków w Polsce w 1980 r. Scharakteryzuj postulaty stawiane wówczas przez protestujących.
2. Oceń znaczenie wydarzeń sierpnia '80 i porozumień sierpniowych.
3. Przedstaw cele i dążenia, które zamierzała realizować „Solidarność” na początku lat 80. W jakim kierunku miały zmierzać zapoczątkowane przez Związek zmiany w kraju? Dlaczego można go określić mianem ruchu społecznego, a nie tylko związku zawodowego?
4. Scharakteryzuj i porównaj postawy społeczne, jakie dały o sobie znać w latach 70. oraz w latach 1980–1981.
5. Przedstaw sposób, w jaki władze komunistyczne reagowały na rozwój ruchu społecznego „Solidarność”.
6. Poszukaj w internecie lub opracowaniach historycznych informacji na temat trzech wybranych działaczy „Solidarności” wymienionych w rozdziale. Sporządź w zeszyocie notatki prezentujące ich biografię ze szczególnym uwzględnieniem działalności opozycyjnej w okresie PRL.

7. Poszukaj informacji na temat działalności „Solidarności” w twojej miejscowości i regionie oraz o jej lokalnych liderach. Przygotuj na ten temat prezentację.

8. Jakie znaczenie miał – twoim zdaniem – ruch „Solidarności” dla społeczeństwa polskiego? Jakie idee i wartości reprezentowane przez ten ruch uważasz za najbardziej aktualne obecnie? Uzasadnij swoje opinie.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 248 ▶ **Pogłębiający się kryzys ekonomiczny, problemy bytowe, a bezpośrednio podwyżki cen wywołały falę strajków w Polsce latem 1980 r.**
- s. 248 ▶ **W połowie sierpnia 1980 r. doszło do strajku robotników Stoczni Gdańskiej. Współpraca komitetu strajkowego tego przedsiębiorstwa z innymi zakładami Trójmiasta doprowadziła do powołania Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego. Wobec władz wysunięto żądania w postaci 21 postulatów.**
- s. 251 ▶ Robotników wspierała **grupa opozycyjnych intelektualistów i działaczy KSS „KOR”.**
- s. 252 ▶ Na przełomie sierpnia i września 1980 r. **władze zdecydowały się na daleko idące ustępstwa i podpisały z protestującymi tzw. porozumienia sierpniowe.**
- s. 252 ▶ **Edward Gierek ustąpił z funkcji I sekretarza KC PZPR.**
- s. 252 ▶ **Niezależne związki zawodowe tworzone w całym kraju, a 17 września 1980 r. powstał ogólnopolski NSZZ „Solidarność” z Lechem Wałęsą jako przewodniczącym.**
- s. 253 ▶ **„Solidarność” stała się wielkim ruchem społecznym, z którym wiązały się różne obywatelskie inicjatywy i organizacje, m.in. „Solidarność” Rolników Indywidualnych oraz Niezależne Zrzeszenie Studentów.**
- s. 253 ▶ Opozycja uzyskiwała stopniowo **dostęp do mediów (w tym własny „Tygodnik Solidarność”).**
- s. 254 ▶ **Na początku 1981 r. stanowisko premiera objął gen. Wojciech Jaruzelski.**
- s. 255 ▶ Krótki okres poprawy relacji między władzą a „Solidarnością” przerwała na wiosnę 1981 r. **provokacja bydgoska, a także dalsze pogorszenie się zaopatrzenia sklepów, „marsze głodowe” i nasilające się strajki.**
- s. 256 ▶ **Wśród działaczy „Solidarności” narastały rozbieżności między zwolennikami umiarkowanego programu skupionymi wokół Wałęsy a osobami domagającymi się radykalizacji metod i celów działalności.**
- s. 256 ▶ W trakcie I Zjazdu NSZZ „Solidarność” (wrzesień – październik 1981 r.) przyjęto **program Samorządnej Rzeczypospolitej oraz Posałanie do ludzi pracy Europy Wschodniej.**
- s. 256 ▶ **W październiku 1981 r. Jaruzelski został I sekretarzem KC PZPR i tym samym przywódcą państwa.**

9. Polska czasu stanu wojennego (1981–1983) oraz kryzysu lat 80.

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z sytuacją społeczno-polityczną w Polsce czasu stanu wojennego;
- poznasz postawy Polaków wobec systemu władzy w okresie od wprowadzenia stanu wojennego;
- dowiesz się, jaki charakter miał kryzys gospodarczy lat 80. i jak kształtował życie codzienne Polaków;
- przeczytasz o przemianach w środowiskach opozycyjnych oraz w obozie władzy.

Stan wojenny

Rankiem 13 grudnia 1981 r. Wojciech Jaruzelski podczas wystąpienia telewizyjnego ogłosił wprowadzenie w Polsce stanu wojennego. Zgodnie z nim **zakazano** wszelkich **manifestacji, zgromadzeń i strajków**. Działalność **organizacji społecznych i związków zawodowych**, a zatem także „Solidarności”, **zawieszono**. Wprowadzono **godzinę milicyjną** (zakaz poruszania się w miejscach publicznych między godziną 22.00 a 6.00). **Ograniczono możliwość poruszania się po kraju** – na przejazd do innego województwa trzeba było uzyskać zgodę. **Prywatna korespondencja** podlegała **kontroli i cenzurze**. **Łączność telefoniczna** została całkowicie przerwana. Przywrócono ją dopiero po 4 tygodniach, ale rozmowy **podstuchiwano**. ◀ stan wojenny

Na ulicach pojawiły się patrole wojskowe, czołgi i wozy opancerzone. Oficjalnie władzę przejmowała **Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (WRON)** – tymczasowy, niekonstytucyjny organ administrowania krajem. Składała się wyłącznie z oficerów wojska. Na jej czele stał generał Jaruzelski, będący jednocześnie I sekretarzem KC PZPR i premierem. W wystąpieniu telewizyjnym między innymi tak uzasadniał wprowadzenie stanu wojennego: „Ojczyzna nasza znalazła się nad przepaścią. Dorobek wielu pokoleń, wzniesiony z popiołów polski dom ulega ruinie. Struktury państwowe przestają działać. Gasnącej gospodarce zadawane są codziennie nowe ciosy. [...] Chaos i demoralizacja przybrały rozmiary klęski. Naród osiągnął granice wytrzymałości psychicznej. Wielu ludzi ogarnia rozpacz. [...] Trzeba zapobiec, zagrozić drogę konfrontacji, którą zapowiedzieli otwarcie przywódcy »Solidarności«”. ◀ WRON

Wojciech Jaruzelski przygotowuje się w studiu telewizyjnym do ogłoszenia stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.

Jaruzelski (1923–2014) pochodził z rodziny ziemiańskiej, która została w 1941 r. deportowana w głąb ZSRR. W 1943 r. znalazł się w Armii Polskiej walczącej u boku Armii Czerwonej. Do PPR wstąpił w 1947 r. Rozpoczął karierę wojskową i polityczną. Do KC PZPR wszedł w 1964 r. W 1965 r. został szefem Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, a w 1968 r. – ministrem obrony narodowej.

Stan wojenny w Polsce – wozy opancerzone i czołgi na ulicach miast, 1981–1982

aresztowania
i represje

Już wieczorem 12 grudnia, a więc przed ogłoszeniem dekretu o stanie wojennym, przystąpiono do **aresztowań działaczy „Solidarności” i osób związanych z opozycją**. Ich internowanie odbywało się na mocy decyzji wojewódzkich komendantów milicji. Odpowiednie listy władze miały już przygotowane. **Internowano kilka tysięcy osób, w tym Lecha Wałęsę**. SB i milicja zajmowały, przeszukiwały i demolowały siedziby związku. „Solidarność” nie była przygotowana na tę sytuację. Pojawiające się wcześniej doniesienia o planowaniu przez władze rozwiązania siłowego uznawano z reguły za sposób na zastraszenie związkowców.

pacyfikacja
strajku w kopalni
„Wujek”

Opozycja wezwała społeczeństwo, aby nie stosowało się do postanowień dekretu o stanie wojennym. W niektórych zakładach pracy odpowiedzią na jego wprowadzenie były **strajki** – wtedy już nielegalne. Władze tłumili je z użyciem wojska i milicji. Przywódców skazywano na wysokie kary więzienia, wielu uczestników zwalniano z pracy. **16 grudnia**, w trakcie pacyfikacji strajku w **kopalni „Wujek” w Katowicach**, oddziały **ZOMO** użyły broni palnej i **zabili 9 górników**. Ogółem w wyniku wprowadzenia w Polsce stanu wojennego zginęło około 40 osób.

Pomnik górników
poległych
w kopalni
„Wujek”
w Katowicach

Niewielu czołowym działaczom „Solidarności” udało się uchronić przed zatrzymaniem. Uniknęli go i przeszli do **działalności podziemnej** między innymi **Bogdan Borusewicz, Zbigniew Bujak i Władysław Frasyniuk**. Także wielu szeregowych członków związku podjęło nielegalną działalność. W kwietniu 1982 r. powstała **konspiracyjna Tymczasowa Komisja Koordynacyjna (TKK) „Solidarności”**.

◀ „Solidarność”
podczas stanu
wojennego

Część działaczy „Solidarności” rozpoczęła odrębną działalność. Już w czerwcu 1982 r. powstała **Solidarność Walcząca** na czele z Kornelem Morawieckim. Nie uznawała ona zwierzchnictwa Wałęsy i domagała się bardziej zdecydowanej walki z komunistyczną władzą.

Podziemna „Solidarność” i inne grupy opozycyjne prowadziły **działalność informacyjno-propagandową**. Obejmowała ona audycje **podziemnego radia**, a także kolportaż **nielegalnej prasy, ulotek, książek** czy nawet znaczków pocztowych. Działacze podziemia znajdowali często **oparcie wśród duchownych i w kościelnych pomieszczeniach**. Kościół organizował pomoc dla internowanych i represjonowanych. Opozycjoniści uzyskiwali wsparcie także **z Zachodu** – od zaprzyjaźnionych organizacji związkowych i społecznych. W Brukseli funkcjonowało Biuro Koordynacyjne reprezentujące „Solidarność” wobec zagranicy.

Powielacz
(urządzenie do
wykonywania
odbitek tekstu)
używany
w okresie stanu
wojennego przez
podziemną
„Solidarność”.

Książki i broszury opublikowane w podziemnych wydawnictwach w latach 80., wśród nich reprint (przedruk) paryskiej „Kultury” (zobacz rozdz. III.11.)

W podziemiu w latach 80. opublikowano ok. 4500 książek i broszur. Ukazało się ponad 1700 tytułów prasowych – od gazetek zakładowych po ogólnopolski „Tygodnik Mazowsze”. W ich druk i rozpowszechnianie zaangażowało się wielu ludzi. Do 1986 r. SB zlikwidowała 1600 konspiracyjnych drukarni i punktów dystrybucji.

Drukowane w podziemiu znaczki pocztowe, 1983 i 1985 r.

antyrządowe demonstracje

- Mimo zakazu w większych miastach Polski odbywały się **uliczne manifestacje sprzeciwu wobec władzy**, rozpędzane przez ZOMO i milicję. Do dużych demonstracji doszło 3 maja 1982 r. Największą skalę przybrały natomiast wystąpienia 31 sierpnia – w 2. rocznicę podpisania porozumień sierpniowych. Na murach pojawiały się **antyreżimowe napisy**: „Nie ma wolności bez Solidarności”, „TV kłamie”, „WRON-a orła nie pokona”. To ostatnie hasło wyrażało przekonanie, że patriotyzm społeczeństwa przewycięży siłę i przemoc władzy reprezentowaną przez Wojskową Radę Ocalenia Narodowego. Popularnością cieszyła się idea **bojkotu rządowych mediów**, przede wszystkim telewizji (wielu aktorów odmawiało pojawiania się w jej programach). Z kolei zwykli obywatele protestowali poprzez „spacer telewizyjny”, czyli wychodzili z domu w czasie, kiedy był nadawany Dziennik Telewizyjny.

Oddział ZOMO przygotowujący się do rozpędzenia opozycyjnej manifestacji oraz ZOMO w akcji – rysunek z czasów stanu wojennego autorstwa Macieja Mieźiana (ptak unoszący się nad samochodem to WRON-a – powszechnie rozpoznawalne karykaturalne wyobrażenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego)

ZOMO, ze względu na swoją brutalność, stało się symbolem przemocy stosowanej przez PRL-owskie władze wobec obywateli. Manifestacje uliczne rozpędzało za pomocą pałek, gazu łzawiącego i armatek wodnych. W niektórych wypadkach pobicia demonstrantów miały skutek śmiertelny.

Charakter antyreżimowy miała też w ogromnym stopniu **kultura młodzieżowa**, między innymi **muzyka rockowa** (zobacz rozdz. III.10.). Jej wykonawcy odpowiadali spontanicznie na rzeczywistość stanu wojennego, problemy życia codziennego i zakłamanie władzy. Państwowa cenzura dopuszczała w utworach rockowych treści, które nie mogłyby się pojawić jawnie w żadnej innej formie. Czasami zdarzało się jej przeoczyć teksty o niezwyklej sile oddziaływania. Najjaskrawszym tego przykładem był utwór *Przeżyj to sam* zespołu Lombard z wiosny 1982 r., a więc z początku stanu wojennego: „Widziałeś wczoraj znów w dzienniku / Zmęczonych ludzi wzburzony tłum / I jeden szczegół wzrok Twój przykuł / Ogromne morze ludzkich głów / A spiker cedził ostre słowa / Od których nagła wzbierała złość / I począł w Tobie gniew kiełkować / I pomyślałeś: milczenia dość!”.

Władze do pewnego stopnia lekcewały muzykę rockową. Poza tym zakładały, że młodzież, która chodzi na koncerty, nie będzie manifestowała na ulicach. Tylko częściowo mogła to być rzeczywiście skuteczna metoda zamykania buntu w ograniczonych ramach. Rządzący nie zdawali sobie jednak sprawy, jak dużą siłę oddziaływania ma przekaz dochodzący ze sceny i jak bardzo **kształtuje postawy młodych ludzi**, którzy nie byli już skłonni akceptować absurdów późnego PRL.

W październiku 1982 r. władze zdelegalizowały zawieszony dotąd **NSZZ „Solidarność”**. Jednak w następnym miesiącu **zaczęto zwalniać internowanych**, w tym – Wałęsę. Pozostawał on pod nadzorem służb specjalnych, udało mu się jednak spotkać z przedstawicielami TKK.

◀ delegalizacja „Solidarności”

Władze państwowe nie mogły liczyć na szersze poparcie Polaków, próbowały natomiast tworzyć jego pozory. Miało temu służyć między innymi powołanie **Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego (PRON)** na czele z Janem Dobraczyńskim, działaczem „PAX-u”. W rzeczywistości PRON był kontynuacją rozwiązanego Frontu Jedności Narodu. Skupiał stronnictwa i organizacje stale zależne od PZPR, więc w żadnym sensie nie reprezentował społeczeństwa.

Jednak również aktywne działania solidarnościowego podziemia miały coraz mniej wsparcia ludności, wśród której **dominowały nastroje apatii i zniechęcenia**. Protesty społeczne i manifestacje już jesienią 1982 r. zaczęły zamierać. **Z ostatnim dniem 1982 r. stan wojenny zawieszono**, przy czym **zachowano część nadzwyczajnych uprawnień władz**.

W maju **1983 r.** doszło do jednej z najbardziej wstrząsających zbrodni tego okresu. Milicja zatrzymała niespełna dwudziestoletniego **Grzegorza Przemyka**, syna znanej poetki opozycyjnej, który świętował właśnie z kolegami zdaną maturę. Na komisariacie został **pobity**, w wyniku czego dwa dni później **zmarł**.

Pogrzeb Grzegorza Przemyka, który przekształcił się w manifestację sprzeciwu wobec państwowych represji i przemocy

W czerwcu 1983 r. odbyła się **druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski**. Znowu zgromadziła milionowe tłumy. Wśród zebranych można było dostrzec transparenty „Solidarności”. Jednak papieskiej pielgrzymce nie towarzyszyły większe demonstracje polityczne. Niedługo później, **22 lipca 1983 r.**, zawieszony wcześniej **stan wojenny zniesiono**. **Rozwiązano też wówczas WRON**.

Członkowie rządów **państw zachodnich** krytykowali niejednokrotnie stan wojenny w Polsce, nie podejmowali jednak poważniejszych akcji dyplomatycznych. Zachód wdrożył natomiast **sankcje gospodarcze** wobec PRL. **Stany Zjednoczone** już w 10 dni po tym, jak wprowadzono w Polsce stan wojenny, ogłosiły zastosowanie tego środka nacisku na polskie władze. Chciały w ten sposób skłonić rządzących PRL do zaprzestania represyjnej polityki wobec społeczeństwa. **Do sankcji przyłączyły się także inne państwa zachodnie**. Poza tym niektórzy zachodni politycy podczas pobytu w Polsce spotykali się nieoficjalnie z przedstawicielami polskiej opozycji.

zniesienie stanu wojennego ▶

Kryzys gospodarczy lat 80.

Przez całe **lata 80.** trwał **kryzys gospodarczy**. W 1981 r. dochód narodowy spadł aż o 12%, a w następnym – o 8%. Od 1983 r. zaczął wprowadzić znów rosnąć, ale w powolnym tempie. Do końca lat 80. **zadłużenie zagraniczne Polski** się podwoiło. Trudności dotyczyły właściwie wszystkich sfer życia ekonomicznego. **Kłopoty transportowe i energetyczne** oraz **pogarszanie się współpracy między poszczególnymi przedsiębiorstwami państwowymi** spowodowały, że **zahamował rozwój produkcji przemysłowej**. Nowe inwestycje oddawano do użytku z coraz większym opóźnieniem. Pod względem **technologicznym** polski przemysł był bardzo **przestarzały**, a **niegospodarność** zarządzających przedsiębiorstwami stała się już trwałą cechą gospodarki centralnie planowanej. **Ograniczenie kontaktów ekonomicznych Zachodu z Polską w związku z sankcjami gospodarczymi** sprawiło, że państwo polskie zostało odcięte od kredytów i nowych technologii. Droższy stał się także import.

Sytuacja bytowa ludności wciąż się pogarszała. Dochody były bardzo skromne. **W sklepach nieustannie brakowało najbardziej podstawowych towarów**. Wydłużały się **kolejki** – nawet kilkugodzinne nie należały do rzadkości. Przy tym towarów nie wystarczało zazwyczaj dla wszystkich oczekujących. Coraz częściej nie kupowało się ich, a „załatwiano” i „zdobywało” – „spod lady” i „po znajomości”. Jakość tego, co udawało się nabyć, była fatalna. **System kartkowy** objął kolejne produkty: czekoladę, kawę, alkohol, papierosy, benzynę, środki czystości i obuwie. Kartki stały się wkrótce bardziej cenne niż pieniądze. Od 1983 r. stopniowo znoszono kartki na niektóre towary, ale na produkty mięsne obowiązywały aż do 1989 r. **W lutym 1982 r. władze podniosły ceny żywności średnio o 241%**. Rolnicy sprzedawali część artykułów spożywczych poza oficjalnym systemem dystrybucji, co ratowało zaopatrzenie mieszkańców miast.

Kartka wieloasortymentowa z listopada 1982 r.

Do użytku oddawano **coraz mniej mieszkań**. W tych okolicznościach zaspokojenie codziennych potrzeb stawało się rodzajem codziennej, wyczerpującej i upokarzającej walki. **Pomoc materialną** dla mieszkańców Polski oferowały liczne **organizacje społeczne na Zachodzie**. Paczki z darami były rozprawdane głównie przez polski Kościół.

Efekt ciężkiej sytuacji ekonomicznej i braku perspektyw życiowych w kraju stała się **największa w okresie PRL fala emigracji**. W latach 80. **Polskę opuściło blisko milion osób** – większość z przyczyn finansowych.

Ważną, choć niewielką procentowo część wyjeżdżających stanowili **emigranci polityczni** – chcący uniknąć represji za działalność opozycyjną lub po prostu poszukujący wolności, której brakowało w kraju.

Źródło historyczne

Fragmenty dziennika Ryszarda Głowackiego *Zapiski z okresu stanu wojennego w Przemyślu w latach 1981–1983*

4 II 1982 r.

Wyszliśmy po obiedzie do miasta z zamiarem kupienia czegokolwiek, gdyż od paru miesięcy jedyne zakupy to żywność i gazety. Niestety, w sklepach naprawdę nic nie ma. Jedynie w księgarniach, sklepach gospodarstwa domowego i w prywatnych jakieś buble. [...] Jedyna wyspa towarowa to dewizowy sklep „Peweksu”. Kupiliśmy pół kilograma kawy za 5,20 dolara, będzie na jakiś czas. Tylko skąd brać dolary na takie zakupy? [...]

4 XI 1982 r.

Z wielką pompą ogłoszono o dodatkowej kartce na grudzień: każdy obywatel będzie miał możliwość nabycia dodatkowej kostki mydła (już siódmej w roku), 30 dkg proszku do prania i 1 kg cukru. Czy te władze nas nie rozpieszczają? [...]

1 XII 1982 r.

Dostałem akumulator! Po zaledwie półrocznym oczekiwaniu, dwóch podaniach, jednej wizycie w dyrekcji i kilku telefonach naprzykrzających. Kosztuje, bagatelka – 3500 zł, a więc prawie 45 proc. mojej miesięcznej pensji [...]. Teraz mogę jeździć i jeździć, aż mi się opony zedrą (wkrótce). O nowych trudno marzyć.

Stan wojenny. Materiały dla ucznia, wprowadzenie A. Dudek, „Teki edukacyjne IPN”, Warszawa 2002, s. 66.

Ćwiczenia

1. Na podstawie tekstu źródłowego i informacji zawartych w podręczniku omów warunki materialne, w jakich żyli Polacy w latach 80.
2. Poszukaj w internecie informacji, czym były wspomniane w tekście sklepy „Peweksu”. Jaką – twoim zdaniem – mogły one odgrywać rolę w codziennym życiu mieszkańców Polski?

Opozycja i władza po zniesieniu stanu wojennego

W październiku 1983 r. Lech Wałęsa otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. To wydarzenie było symbolem poparcia wolnego świata dla społecznego ruchu „Solidarności”. Stanowiło przykrą niespodziankę dla rządzących, którzy nie pozwolili Wałęsie osobiście odebrać nagrody.

stabilizacja systemu
władzy

▶ W okresie po zniesieniu stanu wojennego nastąpiła pozorna stabilizacja systemu władzy. **W latach 1983–1987 jawne wystąpienia opozycyjne stawały się coraz rzadsze**, choć podziemie solidarnościowe wciąż funkcjonowało. Wielu aresztowanych działaczy zwalniano, gdyż władze były przekonane, że nie muszą się już z nimi liczyć. Jednocześnie rozwijały działalność organizacje wywodzące się ze **środków młodzieżowych i studenckich**. Sprzeciwiały się one obowiązko-

wej służbie wojskowej, głosiły hasła anarchistyczne (jak **Ruch Społeczeństwa Alternatywnego**) bądź pacyfistyczne i ekologiczne (jak **ruch „Wolność i Pokój”**).

Sprzeciw społeczny wobec istniejącego systemu koncentrował się w dużej mierze w **kościółach**. Znajdowała tam dla siebie miejsce **zakazana twórczość artystyczna**: filmy wycofane z dystrybucji, spektakle niewygodne dla władz i piosenki niepokornych bardów. Wielu duchownych wplatało w swoje kazania wypowiedzi krytyczne wobec istniejącej rzeczywistości społeczno-politycznej.

Szczególnie ważną postacią był **ksiądz Jerzy Popiełuszko** – kapelan warszawskiej „Solidarności”. Odprawiał on msze za ojczyznę w kościele św. Stanisława Kostki na Żoliborzu i upominał się o prześladowanych członków opozycji. Przyносиło mu to uznanie społeczne, wywoływało jednak jednocześnie wrogość władz. **W październiku 1984 r. funkcjonariusze SB porwali księdza**, a następnie poddali go torturom i **zamordowali**. Te wydarzenia wywołały tak wielkie oburzenie społeczeństwa, że rządzący zdecydowali się postawić zabójców księdza i ich bezpośredniego zwierzchnika przed sądem. Skazano ich na kary wieloletniego więzienia. Była to sytuacja wyjątkowa, gdyż rządzący chronili dotąd funkcjonariuszy resortu bezpieczeństwa dopuszczających się tego rodzaju czynów. Tym razem komunistyczne władze chciały odsunąć od siebie piętno zbrodni, jednak w oczach Polaków to one ponosiły odpowiedzialność za tragedię. Nigdy nie ustalono, do jakiego stopnia czyn sprawców zainspirowali ich przełożeni wyższych szczebli.

ks. Jerzy
Popiełuszko

Transparenty wywieszone w trakcie pogrzebu księdza Jerzego Popiełuszki, listopad 1984 r.

Postać ks. Popiełuszki (1947–1984) trwale związała się z kultem ofiar PRL-owskiego systemu sprawowania władzy. W jego pogrzebie wzięło udział kilkaset tysięcy osób. Jan Paweł II modlił się przy grobie ks. Popiełuszki w trakcie swojej trzeciej pielgrzymki do Polski w czerwcu 1987 r.

Władze budowały ruch związkowy konkurencyjny wobec „Solidarności”, sterowany przez siebie. W końcu 1984 r. powołały do życia **Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ)** na czele z **Alfredem Miodowiczem**. OPZZ przejęło majątek odebrany „Solidarności” w momencie jej delegalizacji.

Zakonspirowani działacze opozycji, którzy starali się jeszcze ożywić osłabione podziemie, byli **stopniowo wytapywani**. Władze wykorzystywały propagandowo wytaczane im procesy. W połowie 1985 r. przed sądem – pod zarzutem „próby wywołania niepokoju społecznego” – stanęli **Władysław Frasyniuk**, **Adam Michnik** i **Bogdan Lis**. Skazano ich, bez dowodów i bez możliwości realnej obrony, na kary od 2,5 do 3,5 roku więzienia. W maju **1986 r. schwytano Zbigniewa Bujaka**, ukrywającego się od momentu ogłoszenia stanu wojennego.

W podziemnej „Solidarności” następowała w tym czasie pewna zmiana stosowanej strategii działań. **Jesienią 1986 r. powstała Tymczasowa Rada NSZZ „Solidarność”**, która miała opracować program związku. Zaskoczeniem było to, że **ogłosiła ona jawnie swoje istnienie**. Podobnie czyniły niektóre struktury regionalne i zakładowe. Przez to połowiczne wyjście z konspiracji dawano rządzącym sygnał, że kierownictwo „Solidarności” jest gotowe rozmawiać z nimi o koniecznych zmianach w państwie. Władze nie były jednak tym zainteresowane. Po roku Tymczasowa Rada połączyła się z istniejącą cały czas w podziemiu TKK. Powstała w ten sposób **Krajowa Komisja Wykonawcza NSZZ „Solidarność”**. Lech Wałęsa stale kierował tymi inicjatywami.

Dominująca pozycja Wałęsy w podziemnej „Solidarności” i podejmowanie przez niego decyzji samodzielnie lub tylko w najbliższych kręgu współpracowników powodowało, że część działaczy zarzucała mu przyjmowanie wobec ruchu postawy autorytarnej. Stworzyli oni (miedzy innymi **Marian Jurczyk** i **Andrzej Gwiazda**) tak zwaną **Grupę Roboczą**.

Grupa Robocza ▶

Opinia historyka

na temat podziałów pokoleniowych wśród opozycji w końcu lat 80.

[...] znaczna część opozycjonistów liczyła tylko na stopniową ewolucję zmierzającą do ograniczonego porozumienia [z władzą], które doprowadziłoby do płynnej demokratyzacji. Taki punkt widzenia podzielała w zasadzie opozycja w większości krajów bloku sowieckiego. [...] ludzie byli w stanie zakwestionować w niespotykany gwałtowny sposób fundamenty reżimu, a jednocześnie znosić go na co dzień. Polski paradoks skłaniał Adama Michnika do trzymania się sposobu myślenia KOR-u, u którego podstaw leżało poszukiwanie kompromisu i odrzucenie retoryki rewolucyjnej. Opozycja sprawiała wrażenie, jakby kręciła się w kółko, chociaż jej codzienna działalność (prasa, akcje edukacyjne, pomoc udzielana opozycji w zsovietyzowanej Europie, w Afryce Południowej, w Chile...) nabierała trwałego znaczenia mimo nowych środków represji uchwalonych przez Sejm w październiku 1986 roku.

Ruch opozycyjny, który znalazł się poniekąd w impasie, musiał się zmierzyć z nowym zjawiskiem: radykalizacją młodego pokolenia. [...] Świat duchowy tych młodych ludzi to świat, który nastał po 13 grudnia 1981 roku, świat codziennych represji, wrogości wobec młodzieży podsycanej przez siły porządkowe, ale to również wyimaginowana kraina pełna wybitnych postaci historycznych, które w ciągu dwóch minionych wieków wslawiły się walką o niepodległość. Młodzi podkreślali swoją „inność” w stosunku do Solidarności [...]. Podział ten wskazywał na istnienie dwóch przeciwstawnych kultur politycznych opartych na zasadniczo różnych wariantach strategii: na układaniu się z ZSRR i stopniowym podążaniu w kierunku samostanowienia bądź na konfrontacji z okupantem w myśl zasady „wszystko albo nic”. [...] większość młodych uważała tę drugą strategię za uzasadnioną, ponieważ solidarnościowa droga samoograniczania i próby dialogu [...] mogły się zakończyć porażką, jak pokazywały wcześniejsze przykre doświadczenia.

[...] młode pokolenie, ci, którzy zawiedli się na Solidarności, ale wciąż byli przywiązani do symbolu wolnego związku zawodowego. Byli na ogół skrajnie upolitycznieni, chcieli zastąpić cele związkowe działaniami zmierzającymi do demokratyzacji systemu poprzez jego obalenie. To licealiści i studenci, ale również pracownicy niektórych zakładów pracy. Młodzi byli zniecierpliwieni negocjacjami, bezprecedensowymi, a więc ryzykownymi, i odwoływali się do tradycji oraz wzorów romantycznych. Wszystko to czyniło z nich siłę nieprzewidywalną i destabilizującą [...].

Georges Mink, *Polska w sercu Europy. Od roku 1914 do czasów najnowszych. Historia polityczna i konflikty pamięci*, tłum. M. Kozłowska, Kraków 2017, s. 392–394.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jakie było stanowisko opozycji solidarnościowej wobec władzy oraz możliwości doprowadzenia do zmian politycznych w Polsce. Dlaczego – według autora cytowanego tekstu – taka strategia spotykała się ze sprzeciwem młodszych pokoleń?
2. Na podstawie tekstu Georges Minka oraz informacji zawartych w rozdziale oceń układ sił między opozycją a obozem rządzącym u schyłku lat 80. Jakie metody działań wobec władzy mogły być wówczas – twoim zdaniem – najskuteczniejsze? Uzasadnij swoją opinię.

Ubrani po cywilnemu funkcjonariusze ZOMO rozbijają manifestację zorganizowaną na Wawelu w Krakowie przez KPN, 3 maja 1987 r.

Przez całe lata 80. obchodzenie świąt pomijanych przez władze Polski Ludowej, zwłaszcza 3 maja i 11 listopada, stanowiło okazję do manifestacji wizji patriotyzmu odmiennej od obowiązującej w państwie. Demonstracje wówczas organizowane często były rozpędzane przez oddziały ZOMO. W ostatnich latach istnienia PRL modne stało się nawiązywanie do historii II Rzeczypospolitej i tradycji piłsudczykowskiej (z zapalem śpiewano pieśń *My, Pierwsza Brygada*).

W **czerwcu 1987 r.** odbyła się **trzecia pielgrzymka Jana Pawła II do Polski**. W jej czasie papież – wbrew nadziejom władz – dał wyraźne sygnały wsparcia dla postaw opozycyjnych. Szczególne znaczenie miała jego wizyta w **Gdańsku**, gdzie modlił się przy pomniku Poległych Stoczniovców (upamiętniającym wydarzenia z grudnia '70) oraz spotkał się z Lechem Wałęsą. W swoich kazaniach Jan Paweł II odwoływał się do wartości bliskich „Solidarności”.

Źródło historyczne

Fragment kazania Jana Pawła II do ludzi pracy wygłoszonego w gdańskiej dzielnicy Zaspa, 12 czerwca 1987 r.

Solidarność musi iść przed walką. Wówczas ludzkość może przetrwać. I może przetrwać i rozwijać się każdy naród w wielkiej ludzkiej rodzinie. Bo co to znaczy solidarność? Solidarność to znaczy sposób bytowania (np. narodu) w wielości ludzkiej, w jedności, w uszanowaniu wszystkich różnic, wszystkich odmienności, jakie pomiędzy ludźmi zachodzą, a więc jedność w wielości, a więc pluralizm, to wszystko mieści się w pojęciu solidarności. Powiedziałem: solidarność musi iść przed walką. Dopowiem: solidarność również wyzwala walkę. Ale nie jest to nigdy walka przeciw drugiemu. Walka, która traktuje człowieka jako wroga i nieprzyjaciela – dąży do jego zniszczenia. Jest to walka o dojrzały kształt życia ludzkiego. Wtedy bowiem to życie ludzkie na ziemi staje się bardziej ludzkie, kiedy rządzi się prawdą, wolnością, sprawiedliwością i miłością.

Ryszard Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1918*, Warszawa 2010, s. 777.

Ćwiczenia

1. Zastanów się, w jakim stopniu słowa papieża wygłoszone w czasie pielgrzymki w 1987 r. odnosiły się do ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej Polski. Jaki wpływ mogły – twoim zdaniem – wywrzeć na Polaków?
2. Wskaż, jakie wartości przywołał Jan Paweł II.

Współczesny mural na gdańskiej Zaspie, przedstawiający Jana Pawła II i Lecha Wałęsę

**Znaczek pocztowy wyemitowany z okazji
X Zjazdu PZPR, 1986 r.**

PZPR nie miała żadnej skutecznej recepty na dalsze rządzenie krajem ani realnego społecznego przyzwolenia na nie. Już tylko nachalna propaganda mogła utrzymywać fikcję reprezentowania przez partię jakichkolwiek interesów społecznych. Partia była przede wszystkim strukturą władzy opierającą się na zrodzonej przez siebie, uprzywilejowanej biurokracji. Traciła przy tym nieustannie członków. W latach 1980–1986 ich liczba spadła o milion osób, czyli o 1/3.

Handel i warunki bytowe ludności – lata 70. i 80.

List mieszkańca Gliwic do redakcji Polskiego Radia, 14 grudnia 1970 r.

Podwyżka cen artykułów pierwszej potrzeby i żywności, uderzyła jak zawsze w tych, którzy najmniej zarabiają, widocznie takie są założenia ustroju socjalistycznego. Nie będziemy kupować ani telewizorów, żeby z pustym brzuchem oglądać durny program, ani lodówek, bo nie ma w nie co włożyć. [...] Czy niekorzystne warunki atmosferyczne wpłynęły także na połowy ryb, czy dla śledzi powódź była szkodliwa? Dlaczego podróżowały dzemy, jeżeli był nadmiar owoców? Traktujecie własnych obywateli jak rząd okupacyjny, zawsze podstęp, zaktamianie i kpiny na każdym kroku.

Kolejka po papier toaletowy, lata 80.

Jednym z produktów niezwykle trudnych do zdobycia stał się papier toaletowy. Można go było niekiedy nabyć w zamian za makulaturę oddaną do punktu skupu.

Kolejki do sklepów stały się przedmiotem wielu dowcipów:

- Co to jest kolejka?
- Socjalistyczne podejście do sklepu.
- Kto ma na świecie najlepszą komunikację?
- Polska. Nawet po chleb wjeżdża się do sklepu kolejką.
- Jaka jest różnica między świnią a sklepem?
- Świnia ma dużo mięsa, a mały ogonek, a sklep – odwrotnie.
- Jak zostanie rozwiązany problem kolejek, kiedy dojdziemy do pełnego komunizmu?
- Nie będzie po co stać.

Wspektaklu *Kolęda Nocka* z grudnia 1980 r. Krystyna Prońko śpiewała piosenkę do słów Ernesta Brylla. *Psalm stojących w kolejce:*

*Za czym kolejka ta stoi?
Po szarość, po szarość, po szarość.
Na co w kolejce tej czekasz?
Na starość, na starość, na starość.
Co kupisz gdy dojdiesz?
Zmęczenie, zmęczenie, zmęczenie.
Co przyniesiesz do domu?
Kamienne zwątpienie, zwątpienie.
Bądź jak kamień, stój, wytrzymaj.
Kiedyś te kamienie drgną
I polecą jak lawina
Przez noc, przez noc, przez noc.*

Kiermasze książek stanowiły często okazję, aby zdobyć pozycje, których brakowało w księgarni.

Kiermasze w Warszawie podczas Dni Oświaty, Książki i Prasy oraz podczas Świąt „Trybuny Ludu” (głównego organu prasowego PZPR), lata 70.

Niewiele artykułów żywnościowych można było znaleźć na półkach sklepowych. Sytuację ratowało nabywanie ich u rolników poza oficjalnym systemem dystrybucji.

Rekonstrukcja sklepu spożywczego z przełomu lat 70. i 80. stanowiąca część wystawy *Drogi do wolności* przygotowanej przez Fundację Centrum Solidarności

Świąteczny kiermasz ciast i wyrobów garmateryjnych w warszawskim Supersamie, 1982 r.

Bazar w Warszawie, 1979 r., i targ w Piasecznie, 1982 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym polegał stan wojenny w Polsce. Scharakteryzuj sytuację społeczno-polityczną, która ukształtowała się w wyniku jego wprowadzenia. W jaki sposób władze przystąpiły do stłumienia ruchu społecznego „Solidarność”?
2. Przedstaw metody działań podziemnej „Solidarności” oraz postawy Polaków w okresie stanu wojennego.
3. Jak oceniasz stan wojenny w Polsce: jego przyczyny, bezpośrednie następstwa i konsekwencje dla dziejów Polski? Uzasadnij swoje opinie.
4. Omów przejawy kryzysu gospodarczego oraz jego wpływ na położenie materialne i życie codzienne ludności w Polsce w latach 80.
5. Przeprowadź wywiady z członkami rodziny bądź znajomymi pamiętającymi okres stanu wojennego i kryzysu lat 80. Jak w ich wspomnieniach prezentuje się życie codzienne tego czasu?
- 6. Oceń działania podjęte przez rządy i społeczeństwa Zachodu wobec sytuacji społeczno-politycznej w Polsce w latach 80.
7. Scharakteryzuj działania obozu rządzącego, sytuację opozycji oraz rolę Kościoła w latach 1983–1987.
- 8. Wskaż czynniki, które najsilniej oddziaływały na nastroje społeczne w latach 80. Na ile silny był w tym okresie opór wobec władz? Czy – twoim zdaniem – dominowały wśród Polaków postawy odrzucenia ówczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej czy przystosowania do niej? Poszukaj dodatkowych informacji w opracowaniach historycznych.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 259 ➤ 13 grudnia 1981 r. wprowadzono w Polsce **stan wojenny**.
- s. 259 ➤ Zawieszono działalność „Solidarności” oraz innych organizacji społecznych. Zakazano strajków i manifestacji. Wprowadzono **godzinę milicyjną**.
- s. 260 ➤ Działaczy opozycyjnych aresztowano i **internowano**.
- s. 260 ➤ W trakcie **pacyfikacji** przez ZOMO strajku w kopalni „Wujek” w Katowicach **zginęło 9 górników**.
- s. 261 ➤ Część działaczy „Solidarności” uniknęła aresztowania i rozpoczęła **działalność podziemną**. W konspiracji opozycja skupiła się na aktywności **informacyjno-propagandowej**.
- s. 262 ➤ W wielu miastach doszło do **anty rządowych demonstracji**.
- s. 263 ➤ W październiku 1982 r. ostatecznie **zdelegalizowano NSZZ „Solidarność”**.
- s. 264 ➤ 22 lipca 1983 r. zawieszony już wcześniej **stan wojenny zniesiono**.

- Przez całe lata 80. trwał **kryzys gospodarczy**. Pogarszała się **sytuacja bytowa ludności**, na co składały się: **niedobór towarów**, **kolejki do sklepów**, **system kartkowy** i **wzrost cen**. 4 s. 265
- W latach 80. z Polski **wyemigrowało** – głównie z przyczyn finansowych – **blisko milion osób**. 4 s. 265
- Z wyjątkiem pierwszego półroczu stanu wojennego **protesty społeczne** stawały się **coraz rzadsze**. Jednocześnie **rozwijały się** jednak **ruchy młodzieżowe i studenckie**. 4 s. 266
- Aktywność opozycyjna** oraz **niezależna kultura** znajdowały **oparcie wśród duchowieństwa**. Symbolem poświęcenia w imię wolności stała się śmierć związanego z opozycją **księdza Jerzego Popiełuszki**, **zamordowanego przez funkcjonariuszy SB**. 4 s. 267

10. Kultura w powojennej Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz dorobek polskich twórców w zakresie literatury, filmu, muzyki i sztuk plastycznych;
- przeanalizujesz, w jaki sposób rzeczywistość społeczno-polityczna wpływała na pisarzy, reżyserów i artystów oraz jakie odzwierciedlenie znajdowała w ich dziełach.

Uwarunkowania twórczości artystycznej

rozwój kultury
w PRL

- Jednym z fenomenów okresu PRL był niezwykle **rozwój polskiej kultury** – zarówno tej popularnej, jak i artystycznej. Realia niedemokratycznego systemu rządów oraz cenzury i atmosfery politycznej, która nie sprzyjała swobodzie wypowiedzi, stanowiły ogromne **ograniczenie dla twórczości artystycznej**. Mimo to pisarze, filmowcy, twórcy muzyki i sztuk plastycznych tego okresu pozostawili po sobie imponujący dorobek.

Dużą rolę odgrywał fakt, że kultura funkcjonująca poza wolnym rynkiem mogła liczyć na **wsparcie finansowe państwa** bez względu na mody i swój komercyjny potencjał. Twórcy płacili za to czasem znaczną cenę w postaci konieczności przyjęcia **konformistycznej postawy wobec władzy**. Czasami jednak udawało im się zaskakująco łatwo **wyminąć ideologiczne oczekiwania rządzących**. Konieczność walki z ograniczeniami wolności słowa i osiągnięte w tym względzie porozumienie z odbiorcami kultury stanowiły bodźce dla rozwoju twórczości. Z czasem coraz liczniejsi twórcy (zwłaszcza pisarze) czuli się jednak zmuszeni publikować w „**drugim obiegu**”. Trzeba też pamiętać, że wielu ludzi kultury nie było w stanie tworzyć w rzeczywistości Polski Ludowej i radykalnie z nią zerwało: opuściło kraj. Stąd też bardzo duża część powojennego polskiego dorobku kulturowego powstała **na emigracji**.

Literatura

literatura obozowa

- Motywami szczególnie często podejmowanym przez pisarzy **tuż po wojnie** były pamięć o obozach koncentracyjnych i los tych, których dotknęła hitlerowska przemoc. Ukazały się wówczas cykle opowiadań **Medalliony Zofii Nałkowskiej** oraz **Pożegnanie z Marią** i **Kamienny świat** **Tadeusza Borowskiego**. Twórczość poetycką, niosącą w sobie wyraźne piętno przeżyć czasu wojny, kontynuował **Czesław Miłosz**. Kilka najlepszych swoich opowiadań wydał **Jarosław Iwaszkiewicz**. Ważną powieścią, rozważającą problematykę społeczną oraz narodową i odnoszącą ją do rozterek polskiej inteligencji, było **Jezioro Bodeńskie** **Stanisława Dygata**. Z kolei okres powojenny – starcie się dawnych ideałów symbolizowanych przez tradycję AK z ludźmi nowego porządku – zaprezen-

wał **Jerzy Andrzejewski** w powieści ***Popiół i diament***. Przyjęta w niej perspektywa bliższa była interpretacji zdarzeń narzucanej przez komunistów, choć autor uniknął w pierwszej wersji utworu nachalnej propagandy i jednoznacznych ocen. Pod naciskiem władz w kolejnych wydaniach książki wprowadził zmiany, które jednak i tak nie zadowolili rządzących.

Po okresie obowiązywania w czasach stalinowskich wzorców socrealistycznych ożywienie w literaturze nastąpiło **od połowy lat 50.** Jedną z ważnych postaci był **Leopold Tyrmand**, wokół którego skupiał się świat artystyczny Warszawy, a także zbuntowana młodzież. Z końcem 1955 r. wydał **powieść kryminalną *Zły***, która wzbudziła sensację. Jej realizm odzwierciedlał świat znany zwykłym ludziom, którego nie chciała jednak znać propaganda Polski Ludowej. Ważnym **debiutem prozatorskim** stały się utwory **Marka Hłaski**. Stanowiły pesymistyczny opis polskiej codzienności, a zarazem wyraz niepokornej postawy, która spowodowała, że Hłasko stał się głosem młodego pokolenia.

Tablica pamiątkowa na domu przy ul. Konopnickiej w Warszawie, w którym mieszkał Leopold Tyrmand

Postać Tyrmanda (1920–1985) kojarzono silnie z „odwilżą” połowy lat 50. także dlatego, że był on najbardziej aktywnym propagatorem muzyki jazzowej – wcześniej zakazanej, a odtąd stającej się symbolem wolności.

Tuż po polskim październiku 1956 r. swoje **debiutanckie tomy poezji** opublikowali **Miron Białoszewski**, **Zbigniew Herbert** i **Stanisław Grochowiak**. Nowy etap twórczości po zerwaniu z socrealizmem rozpoczęła **Wisława Szymborska**. Autorami wybitnych **opowiadań** byli **Sławomir Mrożek** (także dramatopisarz) – mistrz grotesku ocierającego się o surrealizm – oraz **Edward Stachura** – ujmujący bezpośredniością i prostotą portretowania codzienności. Stachura był też poetą, a pisane przez niego w późniejszym okresie piosenki zdobyły ogromną popularność. **Jarosław Iwaszkiewicz** wydał kolejne opowiadania i wiersze, a na przełomie lat 50. i 60. opublikował trytomową sagę ***Sława i chwała***, w której na losy bohaterów oddziałuje nieustannie wielka historia. Akcja powieści toczy się w latach 1914–1947.

◀ debiuty w poezji po 1956 r.

„ **Naród, który traci pamięć, traci sumienie.**

Nie tylko ci, którzy działają w historii, ale także ci, którzy o niej piszą, czują, jak za ich plecami staje czarny demon nietolerancji.

~ Zbigniew Herbert

Oktładka pierwszego wydania *Ciemności kryją ziemię* Jerzego Andrzejewskiego

Powieść opublikowana w 1957 r., mimo umiejscowienia akcji w średniowieczu, stanowiła alegoryczny obraz stalinizmu, a jej tytuł był symboliczny. Autor, jak wielu innych intelektualistów, w 1. połowie lat 50. zaangażował się w wychwalanie ustroju komunistycznego. Jednak w 1957 r. wystąpił z PZPR. W 1964 r. podpisał *List 34*, a w 1968 r. opublikował protest przeciwko udziałowi Polski w zbrojnej interwencji przeciwko Praskiej Wiośnie.

literatura lat 60. ► **W latach 60.** pozycję jednego z najważniejszych i wyjątkowo wszechstronnych twórców kultury zajął **Tadeusz Konwicki** – zarówno pisarz, jak i filmowiec (scenarzysta i reżyser). **Leszek Kołakowski** wydał 13 bajek z *Królestwa Lailonii* i *Rozmowy z diabłem*. Zawierały one krótkie formy literackie, komentujące aluzyjnie i z sarkazmem współczesną rzeczywistość oraz ludzkie słabości. Z kolei **Stanisław Lem** pisał o problemach cywilizacyjnych i zgłębiał naturę ludzką przez konwencję *science fiction*. Wydał wówczas między innymi *Solaris*, *Bajki robotów* i *Głos Pana*. Jako jeden z nielicznych nieanglojęzycznych pisarzy stał się wkrótce uznanym klasykiem tego gatunku w literaturze światowej. Do najwybitniejszych **dramaturgów** omawianego okresu należeli **Tadeusz Różewicz** (*Kartoteka*) i **Sławomir Mrożek** (*Tango*), a także **Miron Białoszewski**. Korzystali oni z konwencji teatru absurdu. Przedstawiali otaczającą ich rzeczywistość nie wprost, ale alegorycznie, za pomocą groteski.

Ludmiła Murawska i Miron Białoszewski w przedstawieniu Teatru Osobnego, luty 1961 r.

Białoszewski eksperymentował z formą teatralną w latach 1955–1963. Wystawiał awangardowe sztuki w prywatnych mieszkaniach przyjaciół i swoim własnym. Polskie życie sceniczne stało się w tym okresie niezwykle bogate i różnorodne. W połowie lat 50. narodziły się niepokorne wobec rzeczywistości PRL kabarety artystyczne – w 1954 r. gdański Bim-Bom i warszawski STS (oba studenckie), a w 1956 r. legendarna krakowska Piwnica pod Baranami. Wielkim reformatorem „poważnego” teatru był Jerzy Grotowski – zwłaszcza od połowy lat 60., kiedy we wrocławskim Teatrze Laboratorium rozwijał koncepcję „teatru ubogiego” skoncentrowanego na aktorze. Ważnymi nowymi scenami były Teatr Ósmego Dnia w Poznaniu i Teatr Stu w Krakowie.

W latach 70. rozkwitła **powieść historyczna**, którą tworzyli tacy pisarze, jak **Władysław Terlecki** i **Marian Brandys**, oraz **proza reportażowa** – między in-

nymi autorstwa **Ryszarda Kapuścińskiego**. Choć utwory wymienionych pisarzy przyjmowały za przedmiot opisu dawne czasy lub odległe kontynenty, czytelnicy potrafili dopatrzeć się w nich aluzji do otaczającej ich rzeczywistości. Znaczące utwory, opisujące czasy II wojny światowej w konwencji **literatury faktu**, stworzyli **Miron Białoszewski** (*Pamiętnik z powstania warszawskiego*) oraz **Kazimierz Moczarski** (*Rozmowy z katem*). **Hanna Krall** opublikowała **reportaż** *Zdążyć przed Panem Bogiem* oparty na wywiadzie z **Markiem Edelmanem** (ostatnim dowódcą powstania w getcie warszawskim). Oryginalnym i przynoszącym wartościowe dzieła nurtem była tak zwana **proza chłopska**, którą reprezentowali **Wiesław Myśliwski** i **Tadeusz Nowak**. Ten drugi był także wybitnym poetą.

◀ literatura faktu

Spośród **poetów** dopiero wchodzących na arenę literacką ważne miejsce zajęli **Ryszard Krynicki**, **Stanisław Barańczak**, **Adam Zagajewski** oraz przedwcześnie zmarły **Rafał Wojaczek**. Tworzyli też wciąż **mistrzowie starszego pokolenia** – **Tadeusz Różewicz** i **Zbigniew Herbert**. Ten ostatni w 1974 r. opublikował tomik *Pan Cogito*. Powołał w nim do życia poetyckiego bohatera, z pomocą którego konsekwentnie wyrażał swój sprzeciw wobec moralnej nędzy świata.

- Lata 70. stanowiły szczególnie dobry czas dla polskiego **teatru**. Wybitne inscenizacje były dziełem **Adama Hanuszkiewicza**, **Konrada Swinarskiego** i **Jerzego Jarockiego**. W Warszawie **Józef Szajna** założył **awangardowy Teatr Studio**. Niezwykłą osobowością artystyczną był **Tadeusz Kantor**. Swoją **teatr Cricot 2** założył w Krakowie już w połowie lat 50. Jednak największą sławę przyniosły mu przedstawienia *Umarła klasa* z 1975 r. oraz *Wielopole, Wielopole* z 1980 r. Stanowiły one tylko jeden z nurtów jego różnorodnej twórczości. Kantor zajmował się także sztukami plastycznymi. Tworzył scenografie do własnych przedstawień oraz happeningi, a także obrazy, w które wkomponowywał codzienne przedmioty. W swojej działalności artystycznej przełamywał granice między różnymi dziedzinami sztuki.

Scenografia do spektaklu *Umarła klasa* – część ekspozycji stworzonej przez Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka w Krakowie

Od schyłku lat 70. najbardziej interesujące polskie powieści zaczęły się ukazywać w „drugim obiegu” bądź na emigracji. W wydawnictwach podziemnych **Tadeusz Konwicki** wydał *Kompleks polski* i *Matą apokalipsę*, a **Jarosław Marek Rymkiewicz** – *Rozmowy polskie latem 1983*. Swoje wiersze publikował w ten sposób **Stanisław Barańczak**, który ostatecznie na początku lat 80. zdecydował się na emigrację. Niektórzy pisarze, choć mieszkali w Polsce, czuli się zmuszeni publikować w wydawnictwach emigracyjnych. Tak było z **Igorem Newerlym** (*Zostało z uczyty bogów*) i **Andrzejem Szczypiorskim** (*Początek*).

Z końcem dekady lat 80. ważną rolę odegrało środowisko czasopisma „bruLion”, które wypromowało grupę pisarzy określanych jako „pokolenie bruLionu”.

Film

Filmowcy przystąpili po wojnie do odtwarzania polskiej kinematografii z wielkim zapałem, natrafiali jednak na ogromne trudności. Brakowało dostatecznego zaplecza materialnego oraz środków technicznych. Trudno je było zdobyć w zniszczonym kraju. Poza tym władze starały się od razu objąć twórczość filmową ściślejszym nadzorem ze względu na jej duże możliwości oddziaływania propagandowego. Pierwszym polskim filmem fabularnym, który wszedł na ekrany po wojnie (styczeń 1947 r.), były *Zakazane piosenki* w reżyserii **Leonarda Buczkowskiego**, a kolejnym – dzieło o tematyce obozowej *Ostatni etap* w reżyserii **Wandy Jakubowskiej**. Akcja obu tych filmów rozgrywała się w czasach okupacji. Pierwszy opowiadał o nich w tonie nieco melodramatycznym, w formule filmu muzycznego. Drugi posługiwał się tonem patetycznym, kładł nacisk na realizm szczegółów, psuty jednak przez podporządkowanie wielu scen nakazom ideologicznym.

Kadr z *Zakazanych piosenek*

Punktem wyjścia twórców filmu był pomysł udokumentowania piosenek wykonywanych przez warszawskich śpiewaków ulicznych w trakcie okupacji. Projekt filmu dokumentalnego przerodził się w pełnometrażową fabulę o raczej lekkim, rozrywkowym charakterze. Pod koniec 1948 r. pokazano zmienioną wersję filmu – w większym stopniu ukazującą tragizm czasów wojny.

Gdy przeminął okres narzuconej formuły socrealistycznej i nastąpił **przełom polityczny 1956 r.**, nadszedł czas wyjątkowych sukcesów artystycznych polskiego kina. Kilka kolejnych lat to okres rozwoju **Polskiej Szkoły Filmowej** – nurtu artystycznego stawiającego polską filmografię od razu wśród najlepszych

kinematografii światowych. Wybitnymi przedstawicielami tego trendu byli reżyserzy **Andrzej Wajda** (*Kanał* i *Popiół i diament* na podstawie powieści Andrzeja Żmichowskiego) i **Andrzej Munk** (*Eroica*), a także scenarzysta **Jerzy Stefan Stawiński**. Głównym tematem podejmowanym przez twórców szkoły stała się najnowsza historia kraju (wojenna i tużpowojenna) prezentowana w odważny i niezwykle emocjonalny sposób. Koncentrowali się oni na analizie postaw młodych ludzi, często zagubionych między wyzwaniem patriotyzmu a pragnieniem sięgnięcia po zwyczajne, codzienne szczęście. Podobny temat podjął **Kazimierz Kutz** w *Nikt nie woła* – jednak z wykorzystaniem łagodniejszych zarówno emocji, jak i środków artystycznych.

Już w 1961 r. władze zdecydowały się ograniczyć swobodę artystyczną reżyserów, czym zdusiły rozwój opisanego nurtu polskiego kina. Mimo to w latach 60. wielcy filmowi indywidualiści potrafili stworzyć wiele arcydzieł, jak: *Matka Joanna od Aniołów* (Jerzy Kawalerowicz), *Nóż w wodzie* (Roman Polański), *Rękopis znaleziony w Saragossie* (Wojciech Jerzy Has) czy *Żywot Mateusza* (Witold Leszczyński). Dzieło Polańskiego było pierwszym polskim filmem nominowanym do Oscara.

Lata 70. rozpoczął debiut **Andrzeja Żuławskiego**. Jego dzieła (*Trzecia część nocy*, *Diabeł*) radykalnie przełamywały przyzwyczajenia estetyczne widzów. **Kazimierz Kutz** nakręcił trzy filmy składające się na wybitny tryptyk śląski. W połowie dekady powstały bliskie tradycyjnych gustów, a zarazem stojące na wysokim poziomie adaptacje kanonu polskiej literatury. W ciągu jednego roku pojawiły się wówczas na ekranach *Potop* Jerzego Hoffmana, zasługująca na miano arcydzieła *Ziemia obiecana* **Andrzeja Wajdy** oraz *Noce i dnie* **Jerzego Antczaka**.

◀ ekranizacje dzieł literackich

Andrzej Wajda (1926–2016) na planie *Ziemi obiecanej*, 1974 r.

- Przełomowy w polityce 1976 r. przyniósł w polskiej filmografii narodziny **kina moralnego niepokoju**. Było to kino obyczajowe i zarazem psychologiczne, oddające nastroje społecznej frustracji rzeczywistością PRL. Jego temat stanowiły przede wszystkim dylematy etyczne młodych bohaterów oraz starcie ich nadziei i ideałów z butą władzy i społecznym konformizmem. Do najważniejszych dzieł nurtu należały **Barwy ochronne** Krzysztofa Zanussiego, **Amator** Krzysztofa Kieślowskiego, **Aktorzy prowincjonalni** Agnieszki Holland i **Indeks** Janusza Kijowskiego, który wymyślił określenie „kino moralnego niepokoju”.

” *Moralny niepokój jest tkanką podstawową dla kina w ogóle, bo niepokój to konflikt, to walka interesów. Z kolei moralność to walka dobra i zła, czyli takie podstawowe składniki każdego filmu. Żaden film nie może się bez tego obyć. Natomiast konotacje tego sformułowania w Polsce wtedy pod koniec lat siedemdziesiątych były obrazoburcze dla władzy, bo władza wtedy bała się wszystkich szlachetnych słów.*

~ Janusz Kijowski

W latach 80. władze ograniczały dystrybucję wielu najważniejszych polskich filmów, które zbyt odważnie opowiadały o współczesności lub historii PRL. Dlatego też niełatwo było obejrzeć **Człowieka z żelaza** Wajdy, mimo że zdobył I nagrodę na Festiwalu Filmowym w Cannes w 1981 r. Chociaż był to film fabularny, w dokumentalnym stylu przekazywał emocje sierpnia 1980 r. na Wybrzeżu. Duża grupa dzieł nie trafiała w ogóle do kin, lecz na półki magazynów, dlatego nazywano je „półkownikami”. Należały do nich takie filmy, jak: **Przypadek** Krzysztofa Kieślowskiego, **Kobieta samotna** Agnieszki Holland, **Matka Królów** Janusza Zaorskiego, **Przesłuchanie** Ryszarda Bugajskiego. Mimo że powstały w latach 1981–1982, premierę miały dopiero pod koniec dekady.

Nowym zjawiskiem w kinie lat 80. były filmy **Piotra Szulkina** – przyjmujące konwencję *science fiction* i w surowym stylu opowiadające o złu i zniewoleniu człowieka w społeczeństwie. **Krzysztof Kieślowski** w telewizyjnym cyklu **Dekalog** analizował sposoby, w jakich funkcjonują w ludzkim życiu uniwersalne nakazy etyczne. Największe uznanie zyskała filmowa wersja jednej z części cyklu – **Krótki film o zabijaniu**. **Tadeusz Konwicki** przedstawił dwie ważne adaptacje literatury: **Dolinę Issy** według powieści Czesława Miłosza i **Lawę** według **Dziadów** Adama Mickiewicza. **Andrzej Barański** stworzył bardzo osobiste kino i stał się wybitnym portrecistą polskiej prowincji. **Juliusz Machulski** zdobył wielką popularność jako twórca komedii.

Muzyka

- muzyka klasyczna ► W **muzyce klasycznej** największymi osobowościami kompozytorskimi w pierwszych latach po wojnie byli **Witold Lutosławski** i **Grażyna Bacewicz**. Rzeczywistą swobodę ekspresji twórczej uzyskali oni jednak dopiero po 1956 r. W tym samym roku symbolem przełomu następującego po epoce stalinowskiej stał się **I Festiwal Muzyki Współczesnej „Warszawska Jesień”**. Od początku lat 60. światową sławę zdobywał **Krzysztof Penderecki** (szczególnym uznaniem

cieszył się jego *Tren pamięci ofiar Hiroszimy*). W 1976 r. powstało prawdziwe arcydzieło muzyki klasycznej – *III Symfonia Henryka Mikołaja Góreckiego*, pozostająca pod wpływem nurtu minimalizmu, głęboko religijna i zarazem tragiczna w przekazie. Spośród wykonawców muzyki klasycznej największą międzynarodową karierę zrobił **planista Krystian Zimerman**, który w 1975 r. wygrał IX Konkurs Chopinowski. W latach 80. **Lutosławski** swoimi utworami, takimi jak *III Symfonia* i *Łańcuch II*, utrwalił renomę **najwybitniejszego kompozytora polskiego 2. połowy XX w.**

Witold Lutosławski (1913–1994) na zdjęciu z 1952 lub 1953 r. oraz tablica pamiątkowa na domu przy ul. Śmiałej w Warszawie, w którym mieszkał od 1968 r. do swojej śmierci

W muzyce rozrywkowej tuż po wojnie szczególnie lubiani byli wykonawcy lirycznych **piosenek** (zwłaszcza **Mieczysław Fogg** znany jeszcze z okresu przedwojennego). Powszechnie słuchano audycji **Polskiego Radia**, w którym dyрекcję działu muzycznego objął **Władysław Szpilman** – pianista, a także kompozytor muzyki rozrywkowej. Znaczną popularnością cieszył się **jazz**. Jednak w latach stalinowskich został on zakazany jako muzyka „zachodnich imperialistów”. Artyści ośmielali się grać jazz tylko potajemnie, w najwęższym kręgu przyjaciół. Dopiero **od połowy lat 50.** nastąpił prawdziwy rozkwit muzyki jazzowej. Powstawały liczne zespoły, zakładano kluby i organizowano festiwale. Najwybitniejszymi polskimi muzykami jazzowymi w kolejnych latach byli **Krzysztof Komeda, Zbigniew Namysłowski, Tomasz Stańko, Michał Urbaniak**.

◀ muzyka rozrywkowa

Kolejnymi gatunkami muzyki rozrywkowej, zdobywającymi sobie uznanie, były **piosenka aktorska**, wykonywana między innymi przez **Ewę Demarczyk**, i **estradowa**, wykonywana przez na przykład **Violettę Villas**. W połowie lat 60. popularny stał się **bigbit**, czyli polski odpowiednik rock and rolla. Jego gwiazdami byli między innymi artysta **Czesław Niemen** oraz zespoły: **Niebiesko-Czarni, Czerwone Gitary, Skaldowie**. Na początku lat 70. w **lirycznej piosence** rozrywkowej pojawił się wielki talent **Marka Grechuty**. Poza tym ta dekada należała do wielkich dam polskiej estrady: **Danuty Rinn, Maryli Rodowicz, Zdzisławy Sońnickiej, Ireny Santor i Anny Jantar**.

◀ bigbit

Anna Jantar (1950–1980) podczas XII Krajowego Festiwalu Piosenki Polskiej w Opolu, czerwiec 1974 r.

Piosenkarka zdobyła na Festiwalu w 1974 r. Nagrodę Publiczności za swój wielki przebój *Tyle słońca w całym mieście*. Ówczesne gwiazdy polskiej piosenki zyskiwały popularność m.in. dzięki – przyciągającym przed telewizory ogromną publiczność – festiwalom: piosenki polskiej w Opolu i międzynarodowemu w Sopocie. Poza tym w Zielonej Górze odbywał się Festiwal Piosenki Radzieckiej, a w Kołobrzegu – Festiwal Piosenki Żołnierskiej. Oba stanowiły jeszcze jeden sposób rozpowszechniania przez władze treści propagandowych. Nie zmienia to faktu, że wiele piosenek tam prezentowanych Polacy chętnie nucili – był to czas obfitujący w twórców popularnych melodii.

muzyka rockowa ▶ Stopniowo w latach 70. uzyskiwała dojrzałość **muzyka rockowa**. Początkowo wyróżniały się przede wszystkim blues-rockowy **Breakout** oraz czerpiące wiele z tradycji poprzedniej dekady **Budka Suflera** i grający rock progresywny **SBB**. Ten ostatni zespół jako jedyny zyskał znaczne uznanie także za granicą. Prawdziwa rockowa rewolucja muzyczna nastąpiła **w latach 80**. Rock, będący przede wszystkim **muzyką młodzieżową**, stał się ważnym zjawiskiem społecznym. Nie tylko dotyczył codziennych problemów młodych ludzi i kwestii obyczajowych, lecz także miał charakter antyreżimowy i zwracał się przeciwko oficjalnej propagandzie. Zwłaszcza pierwsza połowa dekady była epoką buntu wyrażanego przez zespoły **głównego nurtu rocka**, takie jak **Maanam**, **Perfect**, **Republika**, **Lady Pank**, oraz **subkultury punka**: **Dezerter**, **Armia**, **Brygada Kryzys**. Między tymi dwoma nurtami sytuował się – zdobywający coraz większe uznanie – zespół **Kult**. Od 1980 r. w **Jarocinie** odbywał się **Ogólnopolski Festiwal Muzyki Młodej Generacji** przyciągający młodzież poszukującą przestrzeni wolności.

Występ punkrockowego zespołu Siekiera na Festiwalu w Jarocinie w sierpniu 1984 r.

Nie tylko muzyka rockowa pobudzała do odrzucenia konformizmu i do sprzeciwu wobec zniewolenia narodu. W sierpniu 1981 r. Maciej Zembaty zorganizował w Gdańsku Przegląd Piosenki Prawdziwej, na którym wystąpiło wielu wykonawców utworów źle widzianych przez władze. Wśród nich znaleźli się między innymi **Jan Krzysztof Kelus, Jacek Kleyff, Leszek Wójtowicz i Jacek Kaczmarski**. Byli oni **polskimi bardami** demonstrującymi w dobitny sposób, choć z pomocą jedynie gitary i własnego głosu, sprzeciw wobec rzeczywistości społeczno-politycznej kraju.

Jacek Kaczmarski (1957–2004), zdjęcie z lat 80.

Najbardziej znane były cykle piosenek z lat 1979–1981 wykonywane przez Kaczmarskiego wraz z Przemysławem Gintrowskim i Zbigniewem Łapińskim. W latach 80. Kaczmarski stał się symbolem pieśniarza wyrażającego najbardziej aktualne emocje Polaków, choć sam znalazł się na emigracji. Kasety magnetofonowe z jego piosenkami krążyły jednak w nieoficjalnym obiegu w Polsce.

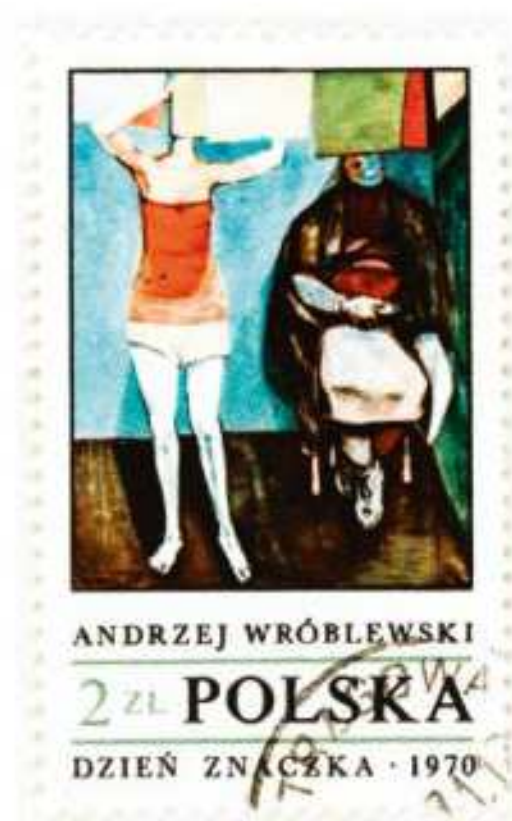
◀ Przegląd Piosenki Prawdziwej

Sztuki plastyczne

W dziedzinie sztuk plastycznych ważnym wydarzeniem była **wystawa młodej plastyki polskiej w warszawskim Arsenale** latem **1955 r.** Prezentowane na niej dzieła odchodziły zdecydowanie od reguł socrealizmu i dowodziły istnienia w polskiej sztuce licznych twórczych indywidualności. Na przełomie lat 50. i 60. modna stała się zakazana do niedawna abstrakcja, tworzona między innymi przez **Henryka Stażewskiego**. Wkrótce poszukiwania polskich twórców sztuk plastycznych stały się bardziej różnorodne. Malarstwo figuratywne (przedstawiające) uprawiali **Jerzy Nowosielski i Jan Lebenstein**. Niezwykle ekspresywne **rzeźby** tworzył **Władysław Hasior**. Światową sławę zyskała ponadto **polska szkoła plakatu**.

Andrzej Wróblewski, *Pranie*, 1956 r., obraz reprodukowany na polskim znaczku pocztowym

Wróblewski (1927–1957) po zakończeniu wojny był jedną z najbardziej wyróżniających się osobowości artystycznych. Szczególne znaczenie ma jego sugestywny i dramatyczny cykl *Rozstrzelania* z lat 1948–1949.

◀ wystawa w Arsenale

◀ polska szkoła plakatu

Władysław Hasior w trakcie pracy nad rzeźbą, 1966 r.

Jerzy Nowosielski, *Miasto u stóp gór* (pejzaż), 1963 r.

Plakat Jana Lenicy z 1964 r. do sztuki *Faust* wystawionej w Teatrze Wielkim w Warszawie, reprodukcja na znaczku pocztowym wyemitowanym w 1968 r. z okazji II Międzynarodowego Biennale Plakatu

W latach 70. ważnym wydarzeniem był rozkwit twórczości **Magdaleny Abakanowicz**, autorki tworzącej organiczne formy z wykorzystaniem między innymi tkaniny jako materiału ekspresji artystycznej. Do nurtu sztuki konceptualnej należała twórczość zdobywającego wówczas sławę **Romana Opatki**. Groteskowe przedstawienia postaci ludzkich prezentował **Jerzy Duda-Gracz**. Mistyczne i fantastyczne malarstwo, często wzbudzające uczucie lęku, tworzył **Zdzisław Beksiński**. W latach 80. rozwinęły się talenty **Edwarda Dwurnika** i **Leona Tarasewicza**.

Obrazy Zdzisława Beksińskiego: AA78 z 1978 r. i bez tytułu z 1984 r.

Beksiński (1929–2005) zaczął karierę od fotografii artystycznej, a następnie rzeźby. Jednak wielką popularność zdobył jako malarz. Na jego obrazach widniały fantastyczne scenerie, budowle przypominające szkielety i postaci ludzkie, którym bliżej było do potworności niż do człowieczeństwa. Dominował w jego dziełach niepokój, który często przemieniał się w grozę. Można odnieść wrażenie, że artysta portretował świat po apokalipsie – chociaż zupełnie fantastyczny, sprawiający zarazem niezwykle realistyczne wrażenie. Kształty, choć w niecodzienny sposób ze sobą splecione, pochodziły z rzeczywistości i były ukazane bardzo szczegółowo. Nawet najmroczniejsze dzieła Beksińskiego zdawały się promieniować wewnętrznym światłem, które wciągało widza w głąb obrazu.

Magdalena Abakanowicz, *Zespół Czarnych Form Organicznych*, 1974 r.

Nauka polska

- W trakcie II wojny światowej na skutek świadomej i planowej polityki okupantów (zobacz część 1. podręcznika) życie straciło wielu polskich uczonych i przedstawicieli inteligencji. Zniszczono dużą część bazy materialnej polskiej nauki i liczne księgozbiory. Dla historyków szczególnie bolesna była utrata większości zasobów Archiwum Głównego Akt Dawnych, które Niemcy podpalili w trakcie powstania warszawskiego. Po wojnie dotkliwy stał się brak niezależności i swobody intelektualnej związany z narzuconymi przez władze wymogami ideologicznymi i metodologią marksistowską. Cierpiały na tym przede wszystkim nauki humanistyczne.
- W obrębie **badan historycznych** rozwinęła się szczególnie **mediewistyka**, czyli dziedzina zajmująca się dziejami średniowiecza. Wybitnymi mediewistami polskimi byli m.in. Henryk Łowmiański, Gerard Labuda, Aleksander Gieysztor, Henryk Samsonowicz oraz koncentrujący się na historii powszechnej Tadeusz Manteuffel. Duże osiągnięcia miała polska **archeologia**, zarówno zajmująca się ziemiami polskimi, jak i rejonem śródziemnomorskim. Polscy archeolodzy, a zwłaszcza Kazimierz Michałowski, dokonali cennych odkryć w Egipcie. W dziedzinie **socjologii** uznanie zdobyły badania Marii Ossowskiej, których przedmiotem była moralność, oraz Jana Szczepańskiego zgłębiającego struktury społeczne. **Prawem międzynarodowym** zajmował się Manfred Lachs, który przez wiele lat był sędzią Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze.
- Światowy poziom prezentowała polska **matematyka**. Polacy (Wacław Sierpiński, Kazimierz Kuratowski) wnieśli duży wkład zwłaszcza do teorii mnogości. W obrębie **nauk przyrodniczych** polscy naukowcy dokonali ważnych odkryć w zakresie fizyki jądra atomowego oraz badań nad półprzewodnikami, a także w odniesieniu do ochrony przyrody. W dziedzinie **medycyny** duże sukcesy już od końca lat 50. odnosili polscy lekarze w chirurgii klatki piersiowej. Ważnym wydarzeniem w 1985 r. było wprowadzenie przez Zbigniewa Religę programu przeszczepów serca.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj dorobek twórców literatury polskiej w okresie powojennym. Jakie tematy opisani pisarze podejmowali w swoich dziełach?
2. Przedstaw najważniejsze nurty i tendencje w kinie okresu Polski Ludowej.
3. Poszukaj w internecie dodatkowych informacji na temat twórców, dzieł i nurtów kultury polskiej, które wzbudziły twoje zainteresowanie. Przygotuj prezentację dotyczącą wybranych twórców.
4. Zastanów się, w jaki sposób przemiany polityczne w Polsce wpływały na twórczość artystyczną, zwłaszcza literacką i filmową, a jak z kolei mogła ona oddziaływać na postawy społeczne. Jak zmieniała się kultura w kolejnych okresach istnienia Polski Ludowej?
5. Scharakteryzuj osiągnięcia polskiej nauki w latach powojennych.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Do najwybitniejszych polskich **pisarzy** tworzących w kraju w **pierwszych dziesięcioleciach po wojnie** należeli Jarosław Iwaszkiewicz, Jerzy Andrzejewski, Marek Hłasko, Miron Białoszewski, Zbigniew Herbert, Stanisław Grochowiak, Wisława Szymborska, Edward Stachura, Tadeusz Konwicki, Stanisław Lem, Sławomir Mrożek i Tadeusz Różewicz. ◀ s. 276
- W **latach 70.** ważnymi zjawiskami były **proza reportażowa** (Ryszard Kapuściński) i **literatura faktu**, a także **proza chłopska** (Wiesław Myśliwski). ◀ s. 278
- W dziedzinie **dramatu** oraz **sztuk plastycznych** wybitnym twórcą był Tadeusz Kantor. ◀ s. 279
- Od **schyłku lat 70.** duża część twórczości literackiej ukazywała się w „**drugim obiegu**”. Dotyczyło to m.in. powieści Tadeusza Konwickiego i poezji Stanisława Barańczaka. ◀ s. 280
- Pierwszym po wojnie polskim filmem** były *Zakazane piosenki* (1947 r.). ◀ s. 280
- Od 1956 r. rozwijała się **Polska Szkoła Filmowa** (m.in. *Popiół diament* Andrzeja Wajdy na podstawie powieści Andrzejewskiego). Ten nurt filmowy rozliczał się z najnowszą historią Polski. Polityka władz doprowadziła do jego **wygaśnięcia na początku lat 60.** ◀ s. 280
- Do najwybitniejszych **reżyserów** należeli w kolejnych latach Jerzy Kawalerowicz, Wojciech Jerzy Has, Andrzej Żuławski i Kazimierz Kutz. Jednym z najwybitniejszych dzieł była *Ziemia obiecana* Andrzeja Wajdy. ◀ s. 282
- Szczególnie ważnym zjawiskiem stało się w **2. połowie lat 70. kino moralnego niepokoju** (m.in. Krzysztof Zanussi, Krzysztof Kieślowski i Agnieszka Holland). ◀ s. 282
- W **latach 80.** wiele filmów niewygodnych dla władz długo nie trafiało do dystrybucji. Nazwano je „**półkownikami**”. ◀ s. 282
- Do najwybitniejszych **kompozytorów muzyki klasycznej** należeli Grażyna Bacewicz, Krzysztof Penderecki, Henryk Mikołaj Górecki i Witold Lutosławski, który zyskał największe uznanie. ◀ s. 282
- Od połowy lat 50. swobodnie mogła się rozwijać polska **muzyka jazzowa**. ◀ s. 283
- W **połowie lat 60.** w muzyce rozrywkowej wiodącym nurtem stawał się **bigbit** – polska odmiana rock and rolla. Z niego w następnej dekadzie wyrosły **zespoły rockowe**, które zyskały szczególne znaczenie w **latach 80.** ◀ s. 10
- W **latach 80.** duże oddziaływanie społeczne miały utwory **polskich bardów**, z których największą popularność zyskał Jacek Kaczmarski. ◀ s. 285
- Do najwybitniejszych twórców **sztuk plastycznych** należeli m.in. Jerzy Nowosielski, Władysław Hasior, Magdalena Abakanowicz, Roman Opalka i Zdzisław Beksiński. Światową sławę zdobyła ponadto **polska szkoła plakatu**. ◀ s. 285

11. Rola emigracji w polskim życiu kulturalnym i politycznym po 1945 r.

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z dorobkiem polskich twórców kultury na emigracji;
- przeczytasz o życiu politycznym polskiej emigracji;
- dowiesz się, w jaki sposób ośrodki emigracyjne (w tym Radio Wolna Europa i paryska „Kultura”) oddziaływały na społeczeństwo w kraju.

Fale emigracji w okresie Polski Ludowej

kierunki emigracji ►

Po 1945 r. na emigracji **pozostało** wielu Polaków spośród tych, którzy **trafili na Zachód w trakcie II wojny światowej**. Było ich około **600 tysięcy**. **Osiedlili się** przede wszystkim w **Wielkiej Brytanii, Francji, Niemczech, USA, Kanadzie i Australii**. Dołączyli do około 5 milionów osób polskiego pochodzenia, które mieszkaly już w różnych krajach świata, niekiedy jako emigranci w kolejnym pokoleniu.

Emigracja z Polski była stosunkowo łatwa jedynie w ciągu paru lat po wojnie. Później **uzyskanie paszportu obwarowano wieloma ograniczeniami** – otrzymywały go jedynie osoby obdarzane zaufaniem przez władze. Wraz z nadzieją „odwilży” w połowie lat 50. częstsze stały się z kolei **powroty do Polski** osób, które wcześniej nie były w stanie pogodzić się z sytuacją panującą w kraju. Nie było to zjawisko masowe, dotyczyło jednak czasem znanych postaci, jak pisarze i publicyści: **Melchior Wańkowicz** czy **Stanisław Cat-Mackiewicz**. Ten drugi był także politykiem, a nawet premierem rządu RP na uchodźstwie w latach 1954–1955.

W latach 60. nabrały intensywności kontakty kulturalne Polski z państwami spoza bloku sowieckiego. Dzięki temu **twórcom** łatwiej było uzyskać paszport i podróżować na Zachód. **Niektórzy decydowali się nie wracać do kraju**. Szczególny charakter miała **emigracja z Polski związana z wydarzeniami lat 1967–1968** i z nagonką na osoby pochodzenia żydowskiego oraz intelektualistów. Chociaż nie była ona duża liczebnie, objęła wielu ludzi nauki i kultury.

Jednym z punktów zawartego **w grudniu 1970 r. traktatu z RFN** o uznaniu przez to państwo polskich granic zachodnich było **umożliwienie wyjazdu** do Niemiec Zachodnich **obywateli polskich narodowości niemieckiej**. Wśród wyjeżdżających znaleźli się i tacy, którzy dopiero wówczas zadeklarowali, że poczuwają się do niemieckiej tożsamości. W ten sposób chcieli skorzystać z okazji osiedlenia się na Zachodzie.

Do największej fali emigracji w okresie PRL (**blisko milion osób**) doszło w latach **80.** Wiązała się ona z głębokim kryzysem ekonomicznym w kraju i brakiem perspektyw życiowych. Obok motywacji ekonomicznych występowały też polityczne.

W następstwie procesów migracyjnych najwięcej osób urodzonych w Polsce zamieszkiwało w **Stanach Zjednoczonych, w Niemczech, we Francji i w Kanadzie.**

Polonia w Chicago, kościół parafialny św. Jacka oraz parada trzeciomałowa, lata 80.

Od kościoła św. Jacka wzięto swoją nieoficjalną nazwę „Jackowo”, czyli licznie zamieszkała przez Polaków chicagowska dzielnica Avondale. Oprócz kościoła, w którym są odprawiane msze w języku polskim, znajduje się tam także wiele polskich sklepów i często usłyszeć można język polski. Polacy zaczęli się osiedlać w tej dzielnicy u schyłku XIX w. Do lat 70. XX w. dominowali w niej, ale później, m.in. z powodu napływu ludności latynoamerykańskiej, stali się w niej mniejszością. Poza tym część polskiej ludności przenosiła się do innych dzielnic. Chicago już na początku XX w. stało się największym na świecie skupiskiem Polaków poza ojczystym krajem. Około 200 tys. osób w tym mieście mówi dziś na co dzień po polsku.

Kultura polska poza krajem

Na uchodźstwie pozostało wielu znakomitych twórców kultury i intelektualistów. Dzięki nim powstały za granicą prężnie działające polskie ośrodki kulturalne.

Szczególną rolę odegrał **Instytut Literacki** założony w 1946 r. w Rzymie, a rok później przeniesiony do **Maisons-Laffitte** (czytaj: meza lafit) **pod Paryżem**. Kierował nim aż do 2000 r. **Jerzy Giedroyc**. Instytut wydawał najważniejsze polskie pismo emigracyjne – **miesięcznik „Kultura”**, z którym współpracowali wybitni emigracyjni pisarze i publicyści, między innymi **Jerzy Stempowski, Józef Czapski, Witold Gombrowicz, Czesław Miłosz i Gustaw Herling-Grudziński**. Czasopismo śledziło na bieżąco sytuację społeczną i polityczną PRL oraz krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Jego autorzy mogli swobodnie ją

◀ paryska „Kultura”

komentować. Instytut publikował także **serię wydawniczą „Biblioteka Kultury”**. Do końca XX w. ukazało się **blisko 400 pozycji książkowych** (polskich i obcych autorów) i ponad 130 numerów „Zeszytów Historycznych”. **Przemycane do Polski** egzemplarze paryskiej „Kultury”, a także książki wydawnictwa miały wielkie znaczenie dla krajowych intelektualistów pozbawionych swobody wypowiedzi.

Istotną rzeczą dla mnie jest kwestia słowa. Słowa, słowa drukowanego. To jest jedyna rzecz, która może na dłuższą metę odegrać jakąś rolę.

~ Jerzy Giedroyc

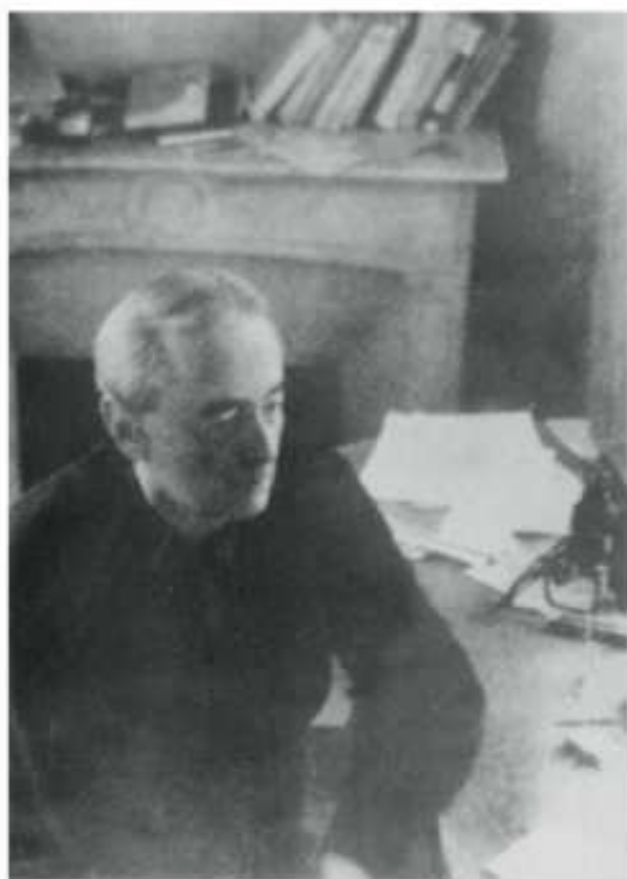
Instytut Polski
w Londynie

► W Londynie powstał pod koniec wojny **Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego** dokumentujący działania rządu RP na uchodźstwie i Polskich Sił Zbrojnych. W tym samym mieście założono **Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny (POSK)** pobudzający polskie życie kulturalne i naukowe. Tuż po wojnie powstało ponadto **Polskie Towarzystwo Historyczne w Wielkiej Brytanii**, którego wieloletnim prezesem był Marian Kukiel. W Londynie wydawano także **tygodnik „Wiadomości”**, konkurencyjny wobec „Kultury” pod względem poczytności. Londyńskie kwartalniki: polityczny **„Aneks”** (od lat 70.) i literacki **„Puls”** (od lat 80.), miały swoje oficyny wydawnictw książkowych.

literatura
emigracyjna

► Szereg wybitnych dzieł literackich powstałych na emigracji otwiera trzytomowy reportaż **Melchiora Wańkowicza** *Bitwa o Monte Cassino*, wydany wkrótce po wojnie. Do najważniejszych **książek prozatorskich** wydanych na obczyźnie w czasie, gdy w Polsce panował socrealizm, należą wspomnienia **Gustawa Herlinga-Grudzińskiego** z sowieckich łagrów *Inny świat*, powieść-groteska **Witolda Gombrowicza** *Trans-Atlantyk* oraz esej **Czesława Miłosza** *Zniewolony umysł* (Miłosz zdecydował się na emigrację na początku lat 50.). Bardzo zróżnicowana twórczość wymienionych pisarzy dotyczyła tematów, których w ujarzmionym kraju nie można było podejmować: losu Polaków w trybach najnowszej historii, pytań o samą istotę polskości czy postaw wobec totalitarnej władzy.

Miłosz i Gombrowicz zyskali z czasem **największe uznanie** spośród polskich pisarzy tworzących na emigracji. Bardzo znaczące okazały się także osiągnięcia **Herlinga-Grudzińskiego**. Współpracował on z wieloma ośrodkami polskiej kultury na obczyźnie, do pewnego stopnia angażował się też politycznie. Był prozaikiem (twórcą **licznych opowiadań**) i eseistą, pisał również szkice krytyczne dotyczące sztuki. Do najważniejszych jego utworów zalicza się ***Dziennik pisany nocą*** – kronikę jego życia przybierającą niejednokrotnie formę eseju. Po zakończeniu wojny na emigracji w Meksyku przebywał **Teodor Parnicki**. Opublikował tam wybitne powieści historyczne: *Koniec „Zgody Narodów”* oraz *Tylko Beatrycze*. W latach 60. powrócił do Polski.

Witold Gombrowicz

Gombrowicz (1904–1969) przebywał poza krajem od 1939 r. Okres do 1963 r. spędził w Argentynie, następnie przeniósł się do Europy. Tworzył powieści (*Trans-Atlantyk*, *Pornografia*, *Kosmos*) oraz dramaty (m.in. *Ślub*). Za jego najwybitniejsze dzieło uważa się jednak najczęściej *Dziennik*, będący zapisem zmagania z samym sobą oraz krytycznej refleksji nad szeroko pojmowaną kulturą i relacjami międzyludzkimi. W całej twórczości obnażał zużyte formy międzyludzkich relacji i uwikłania w kulturę. Z czasem ranga jego pisarstwa zyskała międzynarodowe uznanie. W Polsce część czytelników uznała twórczość Gombrowicza za genialną, a inni – za kontrowersyjną, co wiązało się z jego brakiem poszanowania dla polskich mitów historycznych. Widoczne to było zwłaszcza w *Trans-Atlantyku*, w którym autor przeprowadzał rozrachunek z modelem polskości wywodzącym się z tradycji romantycznej i niechętnym dialogowi ze światem.

Do najważniejszych **poetów**, którzy pozostali po wojnie na emigracji, należeli między innymi **Kazimierz Wierzyński**, **Jan Lechoń** i **Marian Hemar**. Wkrótce do grona emigrantów dołączył **Czesław Miłosz**. Specyficzna była sytuacja **Zbigniewa Herberta**, który już od końca lat 50. częściej przebywał za granicą niż w Polsce. Jednak wracał okresowo do kraju i nigdy nie stał się emigrantem we właściwym znaczeniu.

Czesław Miłosz na litewskim znaczku pocztowym wyemitowanym w stulecie jego urodzin

Miłosz (1911–2004) od 1945 r. pracował jako dyplomata w polskich ambasadach w Waszyngtonie i Paryżu. W 1951 r. poprosił o azyl polityczny we Francji. Początkowo zamieszkał w Maisons-Laffitte i nawiązał ścisłą współpracę z „Kulturą”. Od 1960 r. mieszkał w USA i został profesorem literatury słowiańskiej na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley. *Zniewolony umysł* (1953 r.) stanowił analizę postaw przyjmowanych przez polskich pisarzy wobec władzy komunistycznej. W 1955 r. ukazała się bardzo poczytna powieść Miłosza

Dolina Issy. Miłosz był bardzo płodnym poetą, prozaikiem, eseistą, a także tłumaczem. W PRL jego twórczość – jako emigranta politycznego – objęto zakazem publikacji. Stała się natomiast dostępna w „drugim obiegu”. Wielkim wydarzeniem dla polskiej kultury była Literacka Nagroda Nobla, którą Miłosz otrzymał w 1980 r. Dopiero wtedy zaczęto oficjalnie publikować w kraju jego utwory, które dla wielu czytelników stały się odkryciem, gdyż dotąd w Polsce bardzo słabo je znano. W okresie solidarnościowego „karnawału wolności” Miłosz odwiedził Polskę, a w 1993 r. powrócił na stałe do kraju.

Pisarzami, którzy początkowo tworzyli w PRL, a na emigrację zdecydowali się w czasach rządów Gomułki, byli **Marek Hłasko**, **Sławomir Mrożek** i **Leopold Tyrmand**. Twórczość prozatorska **Hłaski** na emigracji rozkwitła, choć on sam czuł się poza krajem źle. Powodzeniem cieszyła się zwłaszcza jego autobiografia *Piękni dwudziestoletni*. **Mrożek** kolejne utwory – opowiadania, a zwłaszcza dramaty – pisał z rosnącym powodzeniem. Największą sławę zdobyła sztuka *Emigranci*, w której autor w przewrotny sposób zderzył ze sobą postawy intelektualisty, będącego uchodźcą politycznym, i robotnika, który wyjechał z przyczyn materialnych. **Tyrmand** skoncentrował się na działalności publicystycznej i nie stworzył już dzieł tak znaczących, jak te wydane w Polsce. W 1968 r. do emigracji został zmuszony filozof **Leszek Kołakowski**.

W okresie stanu wojennego na emigracji znaleźli się **Adam Zagajewski** i **Stanisław Barańczak** – należący do najważniejszych polskich poetów 2. połowy XX w. Za granicą pozostał także **Janusz Głowacki** – autor opowiadań i felietonów oraz scenarzysta filmowy. Sławę przyniosła mu wkrótce **twórczość dramatopisarska**, zwłaszcza wysoko oceniana *Antygona w Nowym Jorku* powstała już na początku lat 90.

Odrębne miejsce zajmuje twórczość **Jerzego Kosińskiego**, traktowana jako **część literatury amerykańskiej**. Autor opuścił Polskę w latach 50. w wieku 24 lat. Nie tylko mieszkał odtąd stale w USA, lecz także **pisał w języku angielskim**, odmiennie niż wszyscy twórcy dotąd omawiani. Sławę przyniósł mu *Malowany ptak* – drastyczny obraz losu żydowskiego dziecka w czasie wojny. Do jego kolejnych głośnych powieści należą *Kroki* i *Wystarczy być*.

kino na emigracji ► Wybitnymi osiągnięciami poza krajem wyróżnili się także polscy **reżyserzy filmowi**. Na początku lat 60. wyjechał z Polski **Roman Polański**. Kolejne filmy realizował w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych i Francji. Dzięki nim stał się jednym z najbardziej cenionych na świecie polskich artystów nie tylko filmowych. Wśród wielu jego osiągnięć wymienić należy przede wszystkim filmy powstałe **w latach 60. i 70.**: *Wstręt*, *Dziecko Rosemary*, *Chinatown*, *Lokator* oraz *Tess*. Twórczość Polańskiego jest niezwykle różnorodna – reżyser sięgał zarówno po różne gatunki kina rozrywkowego, jak i po wysmakowane kino obyczajowe, zawsze nadawał jednak swoim dziełom autorski charakter.

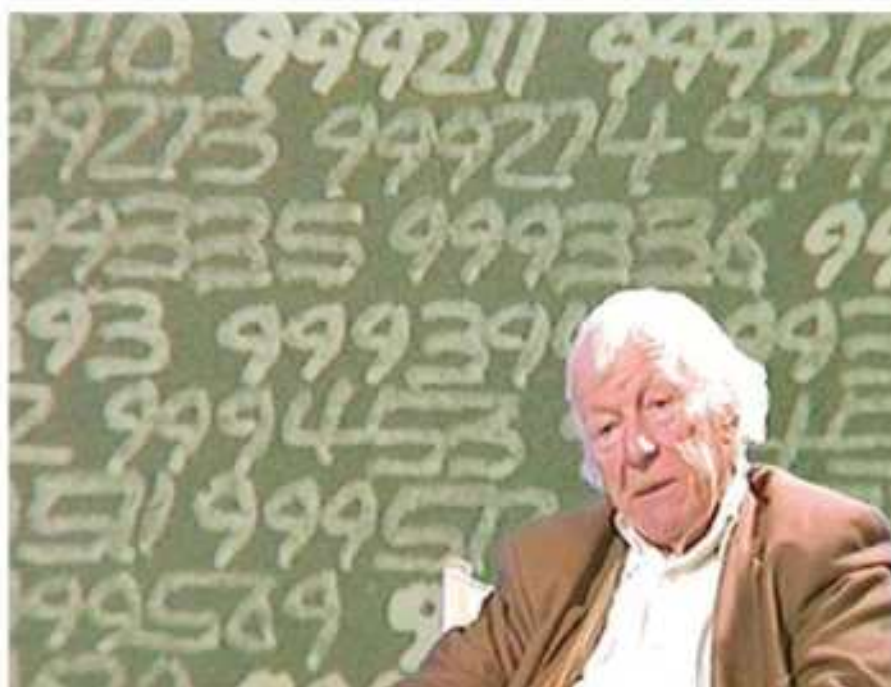
Jerzy Skolimowski wyjechał z Polski kilka lat po Polańskim już jako twórca filmów ważnych w dziejach polskiej kinematografii. Na Zachodzie prezentował kolejne tytuły stosunkowo rzadko. Zdobywały one natomiast z reguły duże uznanie wśród krytyków – zwłaszcza *Na samym dnie* i *Wrzask*. W połowie lat 70. do Francji wyjechał **Andrzej Żuławski**, który nakręcił tam między innymi cenione filmy: *Najważniejsze to kochać* i *Opętanie*.

Agnieszka Holland pozostała na Zachodzie dopiero w związku ze stanem wojennym w Polsce. Już jej twórczość krajowa uczyniła z niej jedną z najwybitniejszych postaci polskiego kina. W latach 80. najważniejszym jej filmem powstałym na emigracji były *Gorzkie żniwa*.

Na emigracji we Francji znaleźli się malarze **Jan Lebenstein** i **Roman Opatka** oraz rzeźbiarka **Alina Szapocznikow**.

Alina Szapocznikow, *Grands ventres* („Wielkie brzuchy”), 1968 r.

Roman Opałka w 1995 r., w tle część jego najbardziej znanego dzieła 1965 /1 – ∞

Emigracyjne struktury polityczne

Cofnięcie przez państwa zachodnie uznania dla rządu Tomasza Arciszewskiego latem 1945 r. oznaczało, że londyński ośrodek władz emigracyjnych przestał się liczyć w polityce międzynarodowej. Politycy tworzący jego struktury **nadal uważali się za prawowitych kontynuatorów niepodległych władz Rzeczypospolitej**, jednak w praktyce liczyło się to głównie dla malejącego kręgu emigrantów zaangażowanych w debaty ideologiczne. Miało natomiast bez wątpienia wymiar symboliczny jako przejaw niezgody na ubezwłasnowolnienie społeczeństwa polskiego w kraju. Zimna wojna mogła wprowadzić przywrócić sympatię Zachodu dla polskiego rządu emigracyjnego, nie było jednak mowy o tym, aby został on ponownie uznany.

◀ rząd londyński

W ramach polskiej emigracji politycznej po II wojnie światowej narastały stopniowo **podziały i konflikty**. Wywoływała je między innymi kwestia stosunku do Związku Radzieckiego oraz działającego w Warszawie rządu polskiego. Stanisława Mikołajczyka, który znalazł się w gabinecie ministrów wyłonionym na bazie postanowień jałtańskich, wielu traktowało jako zdrajcę. Podziały były jednak także kontynuacją dawnych sporów politycznych, sięgających czasów przedwojennych.

◀ konflikty w środowisku emigracji

W 1947 r. zmarł prezydent RP na uchodźstwie Władysław Raczkiewicz, sprawujący swój urząd od września 1939 r. Na następcę wyznaczył **Augusta Zaleskiego**, który jako wywodzący się **z obozu sanacyjnego** spotkał się z oporem wielu polityków. Jego nominacja spowodowała od razu **podanie się do dymisji gabinetu socjalisty Arciszewskiego**. Nowym premierem rządu w Londynie został **generał Tadeusz Komorowski ps. „Bór”**.

◀ władze na uchodźstwie

Politycy emigracyjni w 1945 r., po lewej: prezydent RP na uchodźstwie Władysław Raczkiewicz, pośrodku jego następcą od 1947 r. – August Zaleski

Przeciwnicy prezydenta Zaleskiego utworzyli konkurencyjny ośrodek – **Radę Polityczną**. Działała ona – jak i rząd na uchodźstwie – w Wielkiej Brytanii. Z kolei **Mikołajczyk** po ucieczce z Polski próbował skupić swoich zwolenników w **Stanach Zjednoczonych**. W 1954 r. narodziła się kolejna inicjatywa – **Rada Trzech**. W jej skład weszli **generał Władysław Anders**, **Tomasz Arciszewski** oraz zasłużony dyplomata **Edward Raczyński**. Wkrótce ten organ polityczny zyskał autorytet większy niż londyński ośrodek prezydencko-rządowy.

wspólny rząd
emigracyjny ▶

Konkurencja różnych obozów politycznych trwała długo. Dopiero w **latach 70. udało się doprowadzić do zjednoczenia** najważniejszych środowisk emigracyjnych i powołania wspólnego rządu. Po śmierci Augusta Zaleskiego w 1972 r. urząd prezydenta RP na uchodźstwie sprawowało jeszcze czterech kolejnych polityków. Ostatnim z nich był **Ryszard Kaczorowski**. W grudniu 1990 r. – po upadku PRL i narodzinach III Rzeczypospolitej – **przekazał on insygnia władzy Lechowi Wałęsie**, obejmującemu urząd prezydencki w Polsce. Był to symboliczny moment powiązania odzyskanej suwerenności Polski z tradycją władz wywodzących się z II RP.

Ważną rolę odgrywał na emigracji **Kongres Polonii Amerykańskiej**, stanowiący federację różnych organizacji społecznych i politycznych. Wielokrotnie upominał się u władz amerykańskich o polskie interesy. Stany Zjednoczone pozostawały krajem, w którym zamieszkiwała większość światowej Polonii. Wśród niej znajdował się **Zbigniew Brzeziński**, w latach 1977–1981 główny doradca do spraw bezpieczeństwa narodowego w administracji ówczesnego prezydenta USA Jimmy'ego Cartera.

◀ Kongres Polonii Amerykańskiej

Emigracja a kraj

Emigracyjni politycy, publicyści i twórcy kultury starali się, aby do rządzonego przez komunistów kraju docierały głoszone przez nich ideały i koncepcje. Było to utrudnione zarówno przez względy techniczne, jak i przeciwdziałania władz Polski Ludowej. Najpewniejszy sposób stanowiły początkowo **audycje radiowe nadawane z Zachodu w języku polskim**. Emitowała je rozgłośnia „**Głos Ameryki**”, a od 1950 r. także **Radio Wolna Europa (RWE)**. W 1952 r. w ramach RWE powołano specjalną **polską sekcję** z siedzibą w **Monachium**, kierowaną przez **Jana Nowaka-Jeziorańskiego**. Jej audycje zawierały zarówno przekaz czysto informacyjny, obejmujący fakty ukrywane w PRL, jak i polityczne komentarze oraz analizy, a także emigracyjną twórczość artystyczną.

◀ Radio Wolna Europa

Jan Nowak-Jeziorański przed mikrofonem Radia Wolna Europa podczas inauguracji działalności polskiej sekcji rozgłośni, 3 maja 1952 r.

Nowak-Jeziorański (1914–2005) w czasie II wojny światowej był żołnierzem AK i kurierem kontaktującym się z polskimi władzami na Zachodzie. Po wojnie pracował w brytyjskiej rozgłośni radiowej BBC. Powierzono mu następnie organizację polskiej sekcji Radia Wolna Europa. Był jej dyrektorem w latach 1952–1976. W przemówieniu inaugurującym działalność sekcji polskiej RWE zapowiadał: „Będziemy mówili wam prawdę o wypadkach rozgrywających się w świecie, którą sowiecki reżim chce przed wami ukryć, by zabić w was resztki nadziei. Będziemy walczyli z fałszowaniem naszej historii i naszych tradycji. Będziemy przedstawiali wam polską niezależną myśl polityczną, która zdławiona została w ujarzmionym kraju, lecz rozwija się dalej swobodnie w warunkach wolności. Będziemy mówili głośno to, czego społeczeństwo powiedzieć nie może, bo ma knebel na ustach”.

Akcja balonowa Radia Wolna Europa – wypuszczenie w Bawarii balonów, które miały zanieść do Polski zakazane publikacje, luty 1955 r.

Po tym jak RWE nadało audycje Józefa Światły *Za kulisami bezpieki i partii* (zobacz rozdz. III.5.), z inicjatywy amerykańskiej rozpoczęto od lutego 1955 r. akcję wysyłania na terytorium Polski balonów z broszurami zawierającymi treść audycji. Ogółem wypuszczono ich ok. 800 tys. Tą samą drogą rozprzestrzeniano także inne teksty – na przykład *Folwark zwierzęcy* George’a Orwella.

Na obszarze Polski Ludowej działały instalacje **zagłuszające** – z różnym skutkiem – **wymienione rozgłośnie**. W epoce stalinowskiej słuchanie audycji emigracyjnych radiostacji wiązało się z ryzykiem odpowiedzialności karnej. Po październiku 1956 r. władze zapowiedziały zaprzestanie zagłuszania zachodnich rozgłośni. Odpowiednie instalacje rzeczywiście zdemontowano, jednak często stosować inne metody, w tym umieszczanie nadajników zagłuszających na terenie pozostałych państw socjalistycznych. Oprócz audycji radiowych na społeczeństwo polskie oddziaływały także emigracyjne **publikacje prasowe i książkowe**, które **przemycano do kraju**.

Dla polskich debat politycznych duże znaczenie miała „**Kultura**” Jerzego Giedroycia. Związani z nią publicyści propagowali poglądy, które uznawali za realistyczne w istniejącej sytuacji politycznej. Rezygnowali z utopijnych nadziei

przemyt publikacji
emigracyjnych ▶

na prędką zmianę systemu politycznego w Polsce. Po 1956 r. uznali, że **społeczeństwo w kraju powinno wykorzystywać „odwilż” dla ewolucyjnego poszerzania granic wolności** w stopniu realnie możliwym. W sytuacji podporządkowania Europy Środkowo-Wschodniej przez Związek Radziecki postulowali współpracę z innymi narodami tego regionu, a zwłaszcza **zaniechanie historycznych waśni z Ukraińcami, Litwinami i Białorusinami**. Z tego też powodu akceptowali – co budziło kontrowersje na emigracji – przebieg polskiej granicy wschodniej.

Władze PRL nie przestały uważać paryskiej „Kultury” za niebezpieczny dla siebie ośrodek swobodnej myśli. W 1969 r. aresztowały tak zwaną **grupę taterników** – młodych ludzi, którzy potajemnie współpracowali z wydawnictwem. Przerzucali oni przez granicę polsko-czechosłowacką w rejonie Tatr publikacje Instytutu Literackiego oraz dostarczali mu dokumenty i relacje dotyczące sytuacji w Polsce. Skazano ich na kary od 1,5 do 4,5 roku więzienia.

Od momentu, gdy w Polsce w latach 70. zaczęła się dynamicznie rozwijać **opozycja demokratyczna, środowiska emigracyjne wspierały ją finansowo i organizacyjnie**. Ponadto upominały się o los represjonowanych i informowały społeczeństwa zachodnie o działaniach opozycjonistów. Takie działania prowadzono **do końca istnienia PRL**. W tym okresie twórczość autorów emigracyjnych stawała się w kraju coraz lepiej znana, chociaż rozpowszechniano ją nielegalnymi drogami.

◀ wsparcie finansowe

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj dynamikę procesów migracyjnych w okresie Polski Ludowej i wskaż główne kierunki emigracji. Jakie były jej przyczyny w poszczególnych okresach? Jak oceniasz decyzje osób wybierających życie na emigracji? Uzasadnij swoją opinię.
2. Omów działalność i znaczenie polskich ośrodków kulturalnych i wydawnictw na emigracji.
3. Scharakteryzuj polską twórczość literacką na emigracji. Jakie tematy podejmowała? W jakim stopniu odnosiła się do spraw kraju? Wykorzystaj także wiedzę uzyskaną na lekcjach języka polskiego.
4. Przedstaw sytuację polskiej emigracji politycznej po zakończeniu wojny i podejmowane przez nią działania.
5. Wyjaśnij, jakie zadania stawiało przed sobą Radio Wolna Europa i na czym polegała jego działalność.
6. Zastanów się, jakie znaczenie miała dla mieszkańców Polski Ludowej aktywność polskich ośrodków emigracyjnych. W jakim stopniu mogły one wpływać na sytuację w kraju? Kiedy ich znaczenie dla podtrzymywania postaw opozycyjnych wobec władz komunistycznych było największe?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 290 ▶ Kolejne fale emigracji z ziem polskich miały różne natężenie. Wielu Polaków (ok. 600 tys.) nie powróciło z Zachodu po zakończeniu wojny. Z kolei od lat 60. migrowało wielu ludzi kultury i intelektualistów. Z czasem nasilała się emigracja ekonomiczna, która największą skalę (blisko milion osób) przybrała w latach 80.
- s. 291 ▶ Ośrodkiem ważnym dla polskiej kultury i debat publicystycznych był **podparyski Instytut Literacki** kierowany przez **Jerzego Giedroycia** – oraz wydawana tam „Kultura”.
- s. 295 ▶ Szereg inicjatyw kulturalnych i naukowych powstało w Londynie.
- s. 292 ▶ Do najwybitniejszych pisarzy polskich tworzących na emigracji należeli **Czesław Miłosz**, **Witold Gombrowicz**, **Gustaw Herling-Grudziński**, **Marek Hłasko**, **Sławomir Mrożek** i **Janusz Głowacki** oraz filozof **Leszek Kołakowski**.
- s. 294 ▶ Wśród reżyserów filmowych, którzy wyemigrowali z Polski, największe osiągnięcia mieli **Roman Polański**, **Jerzy Skolimowski**, **Andrzej Żuławski** i **Agnieszka Holland**.
- s. 295 ▶ Mimo cofnięcia latem 1945 r. przez państwa zachodnie uznania rządowi RP na uchodźstwie uważał się on za kontynuatora legalnych władz Rzeczypospolitej.
- s. 295 ▶ W 1947 r. po śmierci prezydenta na uchodźstwie **Władysława Raczkiewicza** jego następcą został **August Zaleski**. Fakt, że wywodził się on z obozu sanacyjnego, pogłębił konflikty i podziały polityczne wśród działaczy emigracyjnych.
- s. 296 ▶ Zjednoczenie polskich obozów politycznych na emigracji nastąpiło w latach 70.
- s. 296 ▶ W 1990 r. ostatni prezydent RP na uchodźstwie **Ryszard Kaczorowski** przekazał insygnia władzy **Lechowi Wałęsie**.
- s. 297 ▶ Do społeczeństwa Polski Ludowej docierały audycje radiostacji działających na Zachodzie – „Głosu Ameryki” i **Radia Wolna Europa**. Polska sekcja RWE powstała w 1952 r. Kierował nią **Jan Nowak-Jeziorański**.
- s. 298 ▶ Duże znaczenie miał **przemyt do Polski prasy i książek** wydawanych przez polskie ośrodki emigracyjne.
- s. 299 ▶ W latach 70. i 80. emigracja wspierała finansowo i organizacyjnie opozycję demokratyczną w Polsce.

III. Polska po 1945 r.

- Po wojnie **główną legalną siłą opozycyjną** wobec rządów komunistycznych w Polsce stało **Polskie Stronnictwo Ludowe** na czele ze **Stanisławem Mikołajczykiem**. ◀ s. 171
- Niezależną pozycję** utrzymywał **Kościół katolicki**. ◀ s. 172
- Władze rozbudowywały **aparatus represji**, w ramach którego szczególną rolę odgrywały **Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego** (ubecja). Polscy komuniści mieli ponadto oparcie w **sowieckich jednostkach wojskowych i NKWD**. ◀ s. 173
- Po wojnie na ziemiach polskich **przemieszczały się miliony ludzi**. Z tzw. **Ziem Odzyskanych** wysiedlano Niemców. Na ich miejsce przybywali Polacy – wielu z **Kresów Wschodnich** dawnej Rzeczypospolitej, które **musieli opuścić**. Do kraju **powracało wielu Polaków przebywających w czasie wojny na Zachodzie**. Ze **wschodniego pogranicza** nowej Polski deportowani byli do ZSRR **Ukraińcy**. ◀ s. 174
- Po wojnie **walkę z komunistycznymi władzami** prowadziło **konspiracyjne niepodległościowe podziemie antykomunistyczne**. Jego członków nazwano później **żołnierzami niezłomnymi** lub **żołnierzami wyklętymi**. ◀ s. 178
- Liczebność i aktywność podziemia** malała szybko w latach 1945–1947 – zarówno ze względu na ogłaszane amnestie, jak i działania zbrojne i represje władz. ◀ s. 180
- Na **południowo-wschodnim krańcu** Polski opór władzom stawiała **Ukraińska Powstańcza Armia**. ◀ s. 180
- W wyniku **akcji „Wisła”** (kwiecień–lipiec 1947 r.) **Ukraińców i Łemków** wysiedlono z południowo-wschodniej Polski i **rozmieszczono w innych regionach kraju**. ◀ s. 181
- Władze **sfalszowały referendum z czerwca 1946 r.** Oficjalne, **nieprawdziwe wyniki** pozwalały im **utrzymywać, że mają poparcie społeczne**. W rzeczywistości **większość społeczeństwa popierała stanowisko opozycji** – zwłaszcza PSL. ◀ s. 183
- W **styczniu 1947 r.** odbyły się **wybory do Sejmu Ustawodawczego**, które także zostały **całkowicie sfalszowane**. W efekcie PSL uzyskało niewiele mandatów i **przestało odgrywać znaczącą rolę polityczną**. ◀ s. 185
- Prezydentem Polski** został **Bolesław Bierut**, będący tajnym członkiem Biura Politycznego PPR. ◀ s. 186
- Po **ucieczce Mikołajczyka z Polski** władze całkowicie podporządkowały sobie PSL. W ten sposób **jesienią 1947 r. przestała istnieć legalna opozycja**. ◀ s. 187
- W Polsce wprowadzano **reformę rolną**. **Przemysł** został w **większej części znacjonalizowany**. **Poważnie ograniczono prywatną działalność handlową**. ◀ s. 188
- Nowe, **komunistyczne rządy** miały **poparcie zdecydowanej mniejszości społeczeństwa**. Przeważała **niechęć wobec władzy narzuconej Polakom**. Jednak rządzący wykorzystywali fakt, że **zmęczeni wojną ludzie chcieli przede wszystkim przywrócenia funkcjonowania podstawowych dziedzin życia społecznego i gospodarczego**. ◀ s. 190

- s. 194 ▶ W 1948 r. w ramach **dyscyplinowania partii komunistycznej** odsunięto od wpływów osoby oskarżone o tzw. odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne. **Władysława Gomułkę** na stanowisku I sekretarza KC PPR zastąpił stalinista **Bolesław Bierut**.
- s. 194 ▶ W grudniu 1948 r. w wyniku kongresu zjednoczeniowego PPR i „koncesjonowanej” PPS powstała **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza**.
- s. 196 ▶ **PZPR była partią rządzącą** w Polsce Ludowej. Inne stronnictwa (ZSL, SD) zostały jej całkowicie podporządkowane.
- s. 197 ▶ W 1952 r., 22 lipca, uchwalono **konstytucję** i wprowadzano przy tym nową nazwę państwa – **Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL)**.
- s. 198 ▶ Władze komunistyczne opierały swoje rządy w dużym stopniu na **zastraszaniu społeczeństwa** i na **represjach**. Osoby podejrzane o działalność skierowaną przeciwko władzy oraz dla niej niewygodne aresztowano i skazywano w **procesach politycznych** na długoletnie więzienie lub karę śmierci.
- s. 199 ▶ W 1951 r. **aresztowano Władysława Gomułkę**.
- s. 199 ▶ Władze podjęły **działania zmierzające do ograniczenia roli Kościoła katolickiego**. Starano się utrudniać jego działalność społeczną, kontrolować go i rozbijać wewnątrz.
- s. 199 ▶ **Wielu duchownych uwięziono**. Spośród hierarchów dotyczyło to m.in. **biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka** oraz **prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego**.
- s. 203 ▶ Założenia **planu trzyletniego (1947–1949)** udało się w większości zrealizować, zwłaszcza w zakresie odbudowy przemysłu. Jednak **poziom życia ludności poprawił się w niewielkim stopniu**.
- s. 204 ▶ W **planie sześcioletnim (1950–1955)** położono nacisk na **rozwój przemysłu ciężkiego** (np. Huta im. Lenina). Natomiast na dalszym planie znalazły się **potrzeby konsumpcyjne ludności oraz usługi i transport**.
- s. 206 ▶ Wobec **oporu chłopów** wprowadzana pod przymusem **kolektywizacja** (PGR-y oraz spółdzielnie chłopskie) **objęła jedynie ograniczoną część gospodarstw rolnych**.
- s. 206 ▶ W większości dziedzin planu sześcioletniego nie udało się zrealizować. Wykonano go, a nawet **przekroczono**, jedynie w **przemysle ciężkim**.
- s. 206 ▶ Rozwój przemysłu i **wzrost zatrudnienia** w nim powodowały **napływ dużej liczby młodych ludzi ze wsi do miast**. Rządzący postrzegali ich jako oparcie dla swojej władzy.
- s. 207 ▶ Rozwój **edukacji różnych szczebli** otworzył **możliwości awansu społecznego** dla osób o pochodzeniu chłopskim i robotniczym.
- s. 207 ▶ Rządy komunistyczne opierały się także na **propagandzie i podporządkowaniu edukacji oraz życia intelektualnego i kultury celom ideologicznym**.
- s. 208 ▶ Artystom, pisarzom i filmowcom **narzucono od 1949 r. socrealizm** wzorowany na sowieckim.
- s. 212 ▶ Pierwsze przejawy **osłabienia systemu stalinowskiego** w Polsce pojawiły się **pod koniec 1954 r.** Zmalała między innymi **skala represji**. Dopuszczono do pojawienia się **głosów krytycznych w debacie publicznej**.

- Po śmierci Bolesława Bieruta (marzec 1956 r.) oraz pod wpływem początków destalinizacji w ZSRR polskie władze partyjne zaczęły **przyznawać, że w okresie stalinizmu prowadzono błędną politykę.** ◀ s. 213
- Strajk w Zakładach Cegielskiego w Poznaniu 28 czerwca 1956 r.** rozpoczął w mieście wielotysięczne demonstracje oraz starcia z organami bezpieczeństwa. Władze z użyciem wojska stłumiły protesty. ◀ s. 214
- Poznański czerwiec** ożywił wrogie władzom nastroje oraz aktywność społeczną. Rządzący zdali sobie sprawę z konieczności zmian politycznych. ◀ s. 216
- W październiku 1956 r.** I sekretarzem KC PZPR został **Władysław Gomułka**, który cieszył się wówczas **dużym poparciem społecznym.** ◀ s. 216
- W ramach **popaździernikowej „odwilży”** nastąpiło dalsze ograniczenie represyjności aparatu bezpieczeństwa, wstrzymano kolektywizację, zwiększono swobodę kultury i działalności społecznej, złagodzono politykę wobec Kościoła katolickiego. ◀ s. 217
- Już w 1957 r. Gomułka zdecydował o **zahamowaniu demokratyzacji** życia publicznego. ◀ s. 218
- Okres rządów Gomułki** zyskał miano „**małej stabilizacji**”. **Metody sprawowania władzy** stały się **łagodniejsze.** **Polepszyły się warunki bytowe** ludności. ◀ s. 219
- Rządzący ponownie **zaostrzyli politykę wobec Kościoła.** ◀ s. 220
- W połowie lat 60.** postawy krytyczne wobec władz znalazły wyraz w *Liście 34* oraz w *Liście otwartym do partii.* ◀ s. 220
- Izraelsko-arabska wojna sześciodniowa** (czerwiec 1967 r.) zapoczątkowała w Polsce **nagonkę na osoby pochodzenia żydowskiego.** Sytuację tę starali się wykorzystać do przejęcia władzy „**mocarowcy**”. ◀ s. 224
- Wśród **intelektualistów i studentów** umacniały się w tym okresie **postawy opozycyjne.** Ich przejawem była m.in. działalność „**komandosów**”. ◀ s. 225
- Manifestacja wywołana zakazem dalszego wystawiania *Dziadów*** w reżyserii Kazimierza Dejmka spowodowała **usunięcie z Uniwersytetu Warszawskiego studentów Adama Michnika i Henryka Szlajfera.** W ich obronie „**komandosi**” zwołali na 8 marca 1968 r. **wiecz na uczelni.** ◀ s. 225
- Brutalne rozpędzenie wiecu na UW** spowodowało **wystąpienia studenckie w innych miastach.** ◀ s. 226
- W związku z **antysemicką nagonką** władz z Polski wyjechało kilkanaście tysięcy osób, w tym wielu uczonych i artystów. ◀ s. 226
- W grudniu 1970 r.** podniesienie przez rząd cen spowodowało **protesty robotnicze na Wybrzeżu.** ◀ s. 228
- 17 grudnia na stacji kolejowej Gdynia Stocznia** wojsko otworzyło ogień do **robotników**, którzy udawali się do pracy. Było wiele ofiar śmiertelnych. ◀ s. 228
- Po wydarzeniach Grudnia '70 nastąpiła **dymisja Gomułki z funkcji I sekretarza.** **Władzę przejął Edward Gierek.** ◀ s. 229
- Plany Gierka** zakładały **unowocześnienie gospodarki** oraz **podniesienie materialnego poziomu życia ludności.** ◀ s. 230

- s. 231 ▶ Podejmowane **inwestycje** oraz **wzrastająca konsumpcja** sprawiały do połowy lat 70. **wrażenie dużego ożywienia gospodarczego kraju**. Jednak **centralne sterowanie gospodarką nie pozwoliło na jej rzeczywistą modernizację**. Ceną działań podejmowanych przez Gierka stał się przy tym **olbrzymi dług zagraniczny**.
- s. 238 ▶ Na **początku 1976 r.** wprowadzono do konstytucji zapisy mówiące o **socjalistycznym charakterze państwa, kierowniczej roli PZPR oraz sojuszu ze Związkiem Radzieckim**.
- s. 239 ▶ W **czerwcu 1976 r.** **podwyżka cen żywności** wywołała **strajki i demonstracje robotnicze** m.in. w **Radomiu i podwarszawskim Ursusie**. Uczestnicy tych wydarzeń zostali poddani **represjom**.
- s. 241 ▶ We **wrześniu 1976 r.** powstał **Komitet Obrony Robotników (KOR)**. Była to **jawnie działająca organizacja opozycyjna** udzielająca **pomocy represjonowanym i ich rodzinom**, a także **dokumentująca i nagłaśniająca bezprawne działania władz**.
- s. 242 ▶ **Wiosną 1977 r.** powstał **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO)**. **Zabójstwo studenta UJ Stanisława Pyjasa** zapoczątkowało rozwój zorganizowanego **ruchu studenckiego**.
- s. 242 ▶ Od 1977 r. rozwinął się **ruch wydawniczy „drugiego obiegu”**.
- s. 242 ▶ Od **początku 1978 r.** powstawały komitety **Wolnych Związków Zawodowych**.
- s. 243 ▶ W 1979 r. powstała **Konfederacja Polski Niepodległej (KPN)** – **pierwsza nielegalna opozycyjna partia polityczna**.
- s. 244 ▶ Arcybiskup krakowski **Karol Wojtyła** 16 października 1978 r. został wybrany na **papieża**. Przyjął imię **Jan Paweł II**. W **czerwcu 1979 r.** odbył **pielgrzymkę do Polski**, która rozbudziła **społeczne nadzieje na zmiany w kraju**.
- s. 248 ▶ **Pogłębiający się kryzys ekonomiczny, problemy bytowe, a bezpośrednio podwyżki cen** wywołały **falę strajków w Polsce latem 1980 r.**
- s. 248 ▶ **14 sierpnia 1980 r.** wybuchł **strajk robotników Stoczni Gdańskiej**. Z 16 na 17 sierpnia reprezentanci blisko 30 zakładów **Trójmiasta** powołali **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy**. Wobec władz wysunięto żądania w postaci **21 postulatów**.
- s. 251 ▶ Robotników wspierała **grupa opozycyjnych intelektualistów i działaczy KSS „KOR”**.
- s. 252 ▶ Na **przełomie sierpnia i września 1980 r.** władze podpisały ze strajkującymi tzw. **porozumienia sierpniowe**.
- s. 252 ▶ **Edward Gierek** **ustąpił z funkcji I sekretarza KC PZPR**.
- s. 252 ▶ **Porozumienia sierpniowe** umożliwiły tworzenie **niezależnych związków zawodowych**, a 17 września 1980 r. na szczeblu ogólnopolskim powstał **NSZZ „Solidarność” z Lechem Wałęsą jako przewodniczącym**.
- s. 171 ▶ **„Solidarność” stała się wielkim ruchem społecznym**, z którym związane były różne obywatelskie inicjatywy i organizacje.
- s. 254 ▶ Na **początku 1981 r.** stanowisko **premiera** objął **generał Wojciech Jaruzelski**.
- s. 256 ▶ **Relacje pomiędzy rządzącymi a „Solidarnością”** pozostawały napięte, a z czasem nasiliły się **znów strajki**.

Wśród działaczy „Solidarności” narastały rozbieżności pomiędzy zwolennikami umiarkowanego programu skupionymi wokół Wałęsy a bardziej radykałnymi działaczami.	◀ s. 256
W trakcie I Zjazdu NSZZ „Solidarność” (wrzesień – październik 1981 r.) przyjęto program Samorządnej Rzeczypospolitej oraz <i>Posłanie do ludzi pracy Europy Wschodniej</i> .	◀ s. 256
W październiku 1981 r. Jaruzelski został I sekretarzem KC PZPR.	◀ s. 259
13 grudnia 1981 r. został w Polsce wprowadzony stan wojenny .	◀ s. 259
Zawieszono działalność „Solidarności” oraz innych organizacji społecznych. Zakazano strajków i manifestacji. Działacze opozycyjni byli aresztowani i internowani.	◀ s. 260
W trakcie pacyfikacji strajku w kopalni „Wujek” w Katowicach zginęło 9 górników.	◀ s. 260
Część działaczy „Solidarności” rozpoczęła działalność podziemną.	◀ s. 261
W wielu miastach miały miejsce antyrządowe demonstracje .	◀ s. 262
W październiku 1982 r. ostatecznie zdelegalizowano NSZZ „Solidarność” .	◀ s. 263
Stan wojenny , zawieszony już wcześniej, zniesiono 22 lipca 1983 r.	◀ s. 264
Kryzys gospodarczy lat 80. oznaczał dla ludności niedobór towarów , kolejki do sklepów, system kartkowy i wzrost cen.	◀ s. 265
W latach 80. z Polski wyemigrowało – głównie z przyczyn finansowych – blisko milion osób .	◀ s. 265
Z wyjątkiem pierwszego półroczia stanu wojennego protesty społeczne stawały się coraz rzadsze . Jednocześnie rozwijały się jednak ruchy młodzieżowe i studenckie .	◀ s. 266
Aktywność opozycyjna oraz niezależna kultura znajdowały oparcie wśród duchowieństwa .	◀ s. 267
W 1984 r. funkcjonariusze SB zamordowali związanego z opozycją księdza Jerzego Popiełuszkę .	◀ s. 267
Do najwybitniejszych polskich pisarzy tworzących w kraju należeli: Jarosław Iwaszkiewicz , Jerzy Andrzejewski , Marek Hłasko , Miron Białoszewski , Zbigniew Herbert , Stanisław Grochowiak , Wisława Szyborska , Edward Stachura , Tadeusz Konwicki , Stanisław Lem , Sławomir Mrozek , Tadeusz Różewicz , Ryszard Kapuściński , Wiesław Myśliwski , Stanisław Barańczak .	◀ s. 276
W dziedzinie dramatu oraz sztuk plastycznych wybitnym twórcą był Tadeusz Kantor .	◀ s. 278
Szczególnie ważnymi nurtami w polskim kinie , związanymi z aktualnymi debatami społecznymi, były: Polska Szkoła Filmowa (od 1956 r. do początku lat 60.) i kino moralnego niepokoju (2. połowa lat 70.).	◀ s. 280
Do najwybitniejszych polskich reżyserów należeli: Andrzej Wajda , Jerzy Kawalerowicz , Wojciech Jerzy Has , Andrzej Żuławski , Kazimierz Kutz , Krzysztof Zanussi , Krzysztof Kieślowski i Agnieszka Holland .	◀ s. 282
Do najwybitniejszych kompozytorów muzyki klasycznej należeli: Grażyna Bacewicz , Krzysztof Penderecki , Henryk Mikołaj Górecki i Witold Lutosławski .	◀ s. 282
Od połowy lat 50. swobodnie mogła się rozwijać polska muzyka jazzowa .	◀ s. 283

- s. 284 ▶ W połowie lat 60. w muzyce rozrywkowej wiodącym nurtem stawał się **bigbit**. W następnej dekadzie rozwijała się **muzyka rockowa**, która zyskała szczególne znaczenie w **latach 80.**
- s. 285 ▶ W **latach 80.** duże oddziaływanie społeczne miały utwory **polskich bardów** (m.in. Jacka Kaczmarskiego).
- s. 285 ▶ Do najwybitniejszych twórców **sztuk plastycznych** należeli m.in.: Jerzy Nowosielski, Władysław Hasior, Magdalena Abakanowicz, Roman Opalka, Zdzisław Beksiński. Światową sławę zdobyła ponadto **polska szkoła plakatu**.
- s. 291 ▶ Ważnym dla polskiej kultury i debat publicystycznych **ośrodkiem emigracyjnym** był **podparyski Instytut Literacki** kierowany przez **Jerzego Giedroycia** – oraz wydawana tam „**Kultura**”.
- s. 292 ▶ Dużo **inicjatyw kulturalnych i naukowych** powstało w **Londynie**.
- s. 292 ▶ Do **najwybitniejszych pisarzy** polskich tworzących na emigracji należeli: Czesław Miłosz, Witold Gombrowicz, Gustaw Herling-Grudziński, Marek Hłasko, Sławomir Mrożek, Janusz Głowacki oraz filozof Leszek Kołakowski.
- s. 294 ▶ Wśród **reżyserów filmowych**, którzy wyemigrowali z Polski, największe osiągnięcia mieli: Roman Polański, Jerzy Skolimowski, Andrzej Żuławski i Agnieszka Holland.
- s. 295 ▶ **Rząd RP na uchodźstwie** uważał się za **kontynuatora legalnych władz**
- s. 295 ▶ **Rzeczypospolitej**. W 1947 r., po śmierci prezydenta Władysława Raczkiewicza, jego następcą został August Zaleski.
- s. 296 ▶ Wśród działaczy emigracyjnych narastały **konflikty i podziały polityczne**. **Zjednoczenie** różnych obozów nastąpiło dopiero w **latach 70.**
- s. 296 ▶ W 1990 r. ostatni prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski przekazał **insygnia władzy Lechowi Wałęsie**.
- s. 297 ▶ Do społeczeństwa Polski Ludowej docierały **audycje** radiostacji działających na Zachodzie: „**Głosu Ameryki**” i **Radia Wolna Europa**. Polska sekcja RWE powstała w 1952 r. Kierował nią **Jan Nowak-Jeziorański**.
- s. 298 ▶ Duże znaczenie miał **przemyt do Polski prasy i książek** wydawanych przez ośrodki emigracyjne.
- s. 299 ▶ W **latach 70. i 80.** emigracja **wspierała finansowo i organizacyjnie opozycję demokratyczną** w Polsce.

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ

1. Stosunki polsko-niemieckie w powojennej propagandzie

Tablice agitacyjne przed referendum z czerwca 1946 r., na tablicy po prawej hasło: „Nie chcesz jego powrotu. Głosuj 3xTAK”

Plakat bloku PPR i stronnictw „koncesjonowanych” (nazwanego Blokiem Demokratycznym) przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego ze stycznia 1947 r.

1.1. Wyjaśnij, w jaki sposób niedawno zakończona wojna z Niemcami i przejęcie przez Polskę ziem na zachodzie i północy (nieuznawane wówczas przez Niemcy) służyły celom propagandowym władz komunistycznych.

2. Rozwój wydarzeń politycznych w Polsce w okresie stalinizmu oraz „odwilży” na tle w Europie i świata

2.1. Przerysuj tabelę do zeszytu. Dopisz do wydarzeń daty (miesiąc i rok; w niektórych wypadkach dla ułatwienia miesiące zostały podane).

a)	W Jugosławii Josip Broz-Tito nakazuje aresztowanie zwolenników Stalina i agentów sowieckich.	kwiecień
b)	Początek blokady zachodnich sektorów Berlina.	
c)	Władysław Gomułka – oskarżony o „odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne” – zostaje usunięty ze stanowiska I sekretarza KC PPR.	
d)	Kongres Zjednoczeniowy PPR i „koncesjonowanej” PPS. Powstaje PZPR.	
e)	Rozpoczęcie budowy pod Krakowem Nowej Huty – wzorcowego miasta socjalistycznego umiejscowionego w pobliżu powstającego kombinatu metalurgicznego.	czerwiec
f)	Aresztowanie Władysława Gomułka w ramach czystki w PZPR.	

a)	Początek działalności sekcji polskiej Radia Wolna Europa.	
b)	Uchwalenie konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.	
c)	Śmierć Józefa Stalina.	
d)	Powstanie we wschodnim Berlinie stłumione przez wojska radzieckie.	
e)	Aresztowanie prymasa kardynała Stefana Wyszyńskiego.	
f)	RWE zaczyna nadawać audycje Józefa Światły <i>Za kulisami bezpieki i partii.</i>	październik

a)	Likwidacja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i zwolnienie Władysława Gomułka z aresztu.	
b)	Chruszczow wygłasza na XX Zjeździe KPZR referat <i>O kulcie jednostki i jego następstwach.</i>	
c)	W Moskwie umiera Bolesław Bierut.	
d)	Strajk pracowników Zakładów Cegielskiego w Poznaniu rozpoczyna demonstracje w mieście.	
e)	Władysław Gomułka zostaje wybrany na I sekretarza KC PZPR.	
f)	Powstanie węgierskie zostaje krwawo stłumione przez wojska radzieckie.	

3. Postawy polskich intelektualistów

Źródło historyczne – List 34 skierowany do Prezesa Rady Ministrów Józefa Cyrankiewicza, marzec 1964 r.

Ograniczenia przydziału papieru na druk książek i czasopism oraz zaostrzenie cenzury prasowej stwarza sytuację zagrażającą rozwojowi kultury narodowej. Niżej podpisani, uznając istnienie opinii publicznej, prawa do krytyki, swobodnej dyskusji i rzetelnej informacji za konieczny element postępu, powodowani troską obywatelską, domagają się zmiany polskiej polityki kulturalnej w duchu praw zagwarantowanych przez konstytucję państwa polskiego i zgodnych z dobrem narodu.

List podpisali:

Jerzy Andrzejewski, Maria Dąbrowska, Stanisław Dygat, Karol Estreicher, Marian Falski, Aleksander Gieysztor, Konrad Górski, Paweł Hertz, Leopold Infeld, Paweł Jasienica, Mieczysław Jastrun, Stefan Kisielewski, Zofia Kossak-Szczucka, Tadeusz Kotarbiński, Jan Kott, Anna Kowalska, Julian Krzyżanowski, Kazimierz Kumaniecki, Edward Lipiński, Maria Ossowska, Stanisław Cat-Mackiewicz, Jan Parandowski, Stanisław Pigoń, Adolf Rudnicki, Artur Sandauer, Wacław Sierpiński, Antoni Slonimski, Jan Szczepański, Władysław Tatarkiewicz, Jerzy Turowicz, Melchior Wańkowicz, Adam Wazyk, Kazimierz Wyka, Jerzy Zagórski.

3.1. Przepisz do zeszytu nazwiska osób, które podpisały List 34. Podkreśl te, które są ci znane. Znajdź podstawowe informacje o pozostałych osobach. Wybierz kilku sygnatariuszy listu i poszukaj informacji na temat ich postawy wobec władz oraz ustroju komunistycznego w pierwszych latach istnienia Polski Ludowej i później. Jakie zmiany zaszły w ich postawach w latach 50. i 60. i czym były spowodowane?

4. Geneza polskiego marca '68

4.1. Przerysuj tabelę i zaznacz cztery przyczyny, które – twoim zdaniem – w największym stopniu zadecydowały o wydarzeniach marca 1968 r. w Polsce.

a)	Wojna sześciodniowa z 1967 r. zakończona zwycięstwem Izraela, podczas której ZSRR i państwa socjalistyczne, w tym Polska, opowiedziały się po stronie państw arabskich.	
b)	Nasilająca się w ramach PZPR rywalizacja frakcyjna o władzę.	
c)	Wykorzystanie przez Mieczysława Moczarą i środowisko „partyzantów” hasel antysyjonistycznych przybierających antysemicki charakter, aby zaatakować Władysława Gomułkę i przejąć władzę w partii.	
d)	Przemówienie Gomułki z czerwca 1967 r. (nazwał w nim polskich Żydów „piątą kolumną”), które zapoczątkowało antysemicką czystkę w aparacie partyjnym, służbie bezpieczeństwa i wojsku.	
e)	Narastające niezadowolenie i rozczarowanie społeczeństwa polityką Gomułki – odejściem od zmian i reform wywalczonych w 1956 r.	
f)	Narastające niezadowolenie inteligencji z polityki kulturalnej władz komunistycznych, z cenzury i ograniczenia nakładów na kulturę i naukę, czego wyrazem był list protestacyjny polskich intelektualistów (<i>List 34</i> z 1964 r.).	
g)	Powstanie i działalność młodzieżowych grup opozycyjnych, zwłaszcza studenckich, m.in. na Uniwersytecie Warszawskim „komandosów” na czele z Adamem Michnikiem.	
h)	Oczekiwanie ze strony studentów i inteligencji wolności słowa, zgromadzeń i zrzeszania się.	
i)	Polityczny wpływ trwającej równocześnie w Czechosłowacji Praskiej Wiosny.	
j)	Zdjęcie z afisza przedstawienia <i>Dziady</i> w reżyserii Kazimierza Dejmka, na podstawie dramatu Adama Mickiewicza, i związane z tym protesty ludzi kultury i studentów.	
k)	Rezolucja protestacyjna Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich przeciw polityce kulturalnej władz w związku z zakazem dalszego wystawiania <i>Dziadów</i> .	
l)	Wystąpienie studentów w obronie kolegów usuniętych z uczelni.	
l)	Oddziaływanie buntów młodzieżowych, które w 1968 r. nasiliły się w wielu krajach świata.	

4.2. Wymień najważniejsze – twoim zdaniem – konsekwencje polskiego marca '68 r.

5. Podziemna „Solidarność”

Źródło historyczne – fragmenty oświadczenia Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” z 22 stycznia 1983 r.

Dziś opór i walkę z dyktaturą wyznaczają następujące płaszczyzny działań: [...]

FRONT ODMOWY

Odmowa uczestniczenia w kłamstwie, bezprawiu i przemocy to codzienna forma walki z dyktaturą dostępna każdemu z nas. [...]

Przyjęta w czasie stanu wojennego zasada bojkotu organizacji, instytucji i stowarzyszeń, które:

- manifestują poparcie dla obecnego systemu dyktatury,
- współuczestniczą w represjach,
- są namiastkami zdelegalizowanych organizacji społecznych [...] winna stać się trwałym elementem naszego życia.

WALKA EKONOMICZNA

[...] Nie wolno nam godzić się na dalszą obniżkę poziomu życia. W programie obrony podstawowych interesów społecznych i pracowniczych najważniejszą staje się dziś walka o byt. [...]

O NIEZALEŻNĄ ŚWIADOMOŚĆ SPOŁECZNĄ

[...] Poprzez podejmowanie inicjatyw samokształceniowych, rozbudowę sieci biuletynów związkowych, bibliotek i wydawnictw niezależnych dążyć należy do pobudzenia refleksji społecznej w środowisku robotniczym i do upowszechniania jego sądów, opinii i interpretacji. [...]

PRZYGOTOWANIA DO STRAJKU GENERALNEGO

Strajk generalny to najsilniejszy środek naszej walki. [...] Perspektywa strajku generalnego, który jest nieuchronny według naszej oceny, nie przekreśla programu ewolucyjnej przemiany systemu. Wskazuje tylko sposób załamania obecnej dyktatury i stworzenia warunków wyjścia na drogę demokratycznych reform.

Antoni Dudek, Zdzisław Zblewski, *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*,
Warszawa – Bielsko-Biała 2008, s. 322–323.

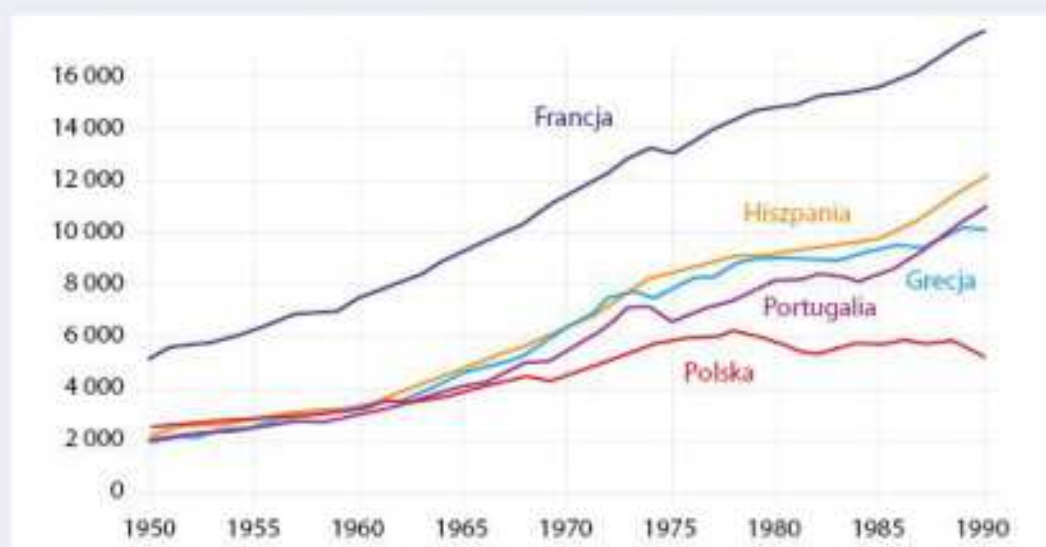
5.1. Przeanalizuj tekst źródłowy i wyjaśnij, w jaki sposób podziemna „Solidarność” starała się zmobilizować społeczeństwo do oporu wobec władzy komunistycznej.

5.2. Przypomnij sobie formy walki cywilnej społeczeństwa polskiego z okresu II wojny światowej. Porównaj ówczesne formy oporu społecznego z tymi, które zalecała w oświadczeniu podziemna „Solidarność”. Wskaż podobieństwa i różnice sytuacji, w jakich znajdowali się Polacy w obu okresach.

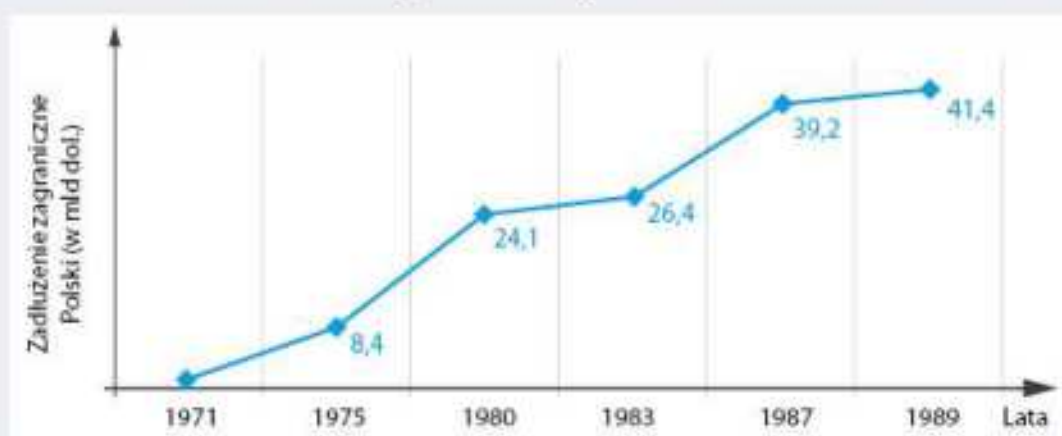
6. Gospodarka Polski Ludowej. Na drodze do kryzysu lat 80.

6.1. Przeanalizuj wykresy i wykorzystaj własną wiedzę, aby przedstawić sytuację gospodarczą Polski w okresie PRL. Wyjaśnij, jakie były źródła i przejawy narastania kryzysu w ostatniej dekadzie rządów komunistycznych.

Produkt krajowy brutto na głowę mieszkańca według parytetu siły nabywczej w wybranych krajach europejskich w latach 1950–1990

Wzrost zadłużenia zagranicznego Polski w latach 1971–1989

Na podstawie: Janusz Kaliński, *Historia gospodarcza XIX i XX w.*, Warszawa 2008, s. 356.

Wzrost kursu dolara amerykańskiego w Polsce będący skutkiem inflacji w latach 80.

	Kurs dolara – 1 \$ równy:	
	oficjalnie:	na czarnym rynku:
1982 r.	86 zł	430 zł
1985 r.	148 zł	690 zł
1989 r.	6500 zł	7450 zł

Na podstawie: Janusz Kaliński, *Historia gospodarcza XIX i XX w.*, Warszawa 2008, s. 363

7. Dowcipy polityczne a rzeczywistość Polski Ludowej

- Dlaczego Rokossowskiego mianowano marszałkiem Polski?
- Dlatego, że taniej jest ubrać jednego bolszewika w mundur polski niż całą armię polską w mundury sowieckie.

- Co przejął socjalizm z historii rozwoju społeczeństw?
- Ze wspólnoty pierwotnej poziom życia, z czasów antycznych niewolnictwo, z feudalizmu hierarchię (partyjną), z kapitalizmu wyzysk, a z socjalizmu tylko nazwę.

Pod kiosk z piwem podchodzi obywatel w cywilu i nawiązuje rozmowę z jednym z piwoszy:

- Co by pan zrobił, gdyby pan wygrał pięćdziesiąt tysięcy w totolotka?
- Pojechałbym na wycieczkę do Związku Radzieckiego.
- A gdyby wygrał pan sto tysięcy?
- Pojechałbym na wycieczkę do Związku Radzieckiego.
- No, a gdyby pan wygrał milion?
- Pojechałbym na wycieczkę do Związku Radzieckiego.
- Nie zna pan innych państw czy co?
- Inne państwa znam, ale pana nie znam.

Zebranie partyjne. Towarzysz Śliwka pyta:

- Gdzie jest polski węgiel?

Po przerwie ktoś pyta:

- Gdzie jest towarzysz Śliwka?
- Czym się różni demokracja od demokracji socjalistycznej?
- Mniej więcej tym, czym krzesło od krzesła elektrycznego.

Nauczycielka zapytała w szkole ucznia:

- Jaką mamy teraz Polskę?
- Ludową!
- Jaką jeszcze? – dopytuje.
- Demokratyczną!
- I jeszcze jaką? – nie ustępuje.
- Socjalistyczną!
- A jaką mieliśmy przed wojną?
- Niepodległą!

7.1. Oceń, w jakim stopniu krążące w społeczeństwie dowcipy stanowiły – twoim zdaniem – odbicie komunistycznej rzeczywistości? Jaki jej obraz prezentowały? Co mówią o nastrojach społecznych?

IV. Upadek komunizmu. Świat i Polska na przełomie tysiącleci

- ▶ Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRR i rozpad państwa
- ▶ Upadek systemu władzy komunistycznej w Polsce i narodziny III Rzeczypospolitej
- ▶ Przemiany polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej
- ▶ Polska w dekadzie lat 90.
- ▶ Unia Europejska. Polska w strukturach Zachodu
- ▶ Najważniejsze kwestie polityczne i cywilizacyjne w świecie przełomu XX i XXI w.

1. Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRR i rozpad państwa

NA TEJ LEKCJI:

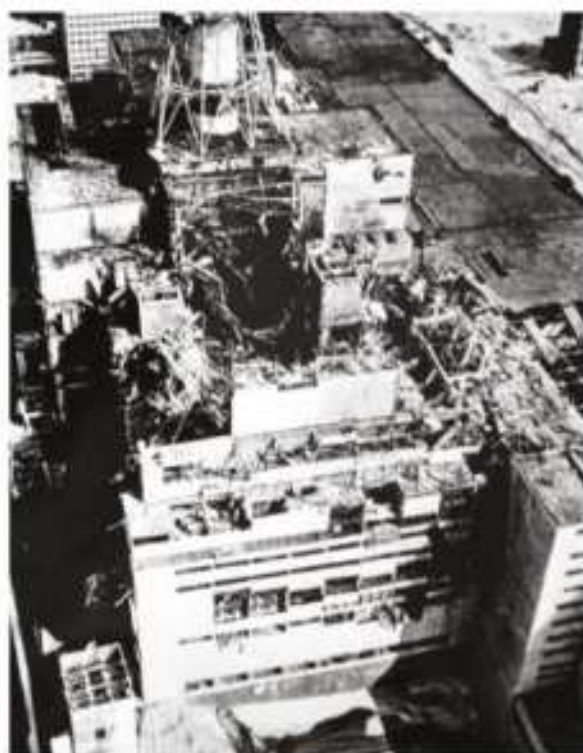
- przeczytasz o próbach reform podjętych w ostatnim okresie istnienia Związku Radzieckiego;
- dowiesz się, na czym polegał proces rozpadu ZSRR;
- zapoznasz się z przyczynami i następstwami wojen czeczeńskich.

Kryzys i pierestrojka w ZSRR. Koniec zimnej wojny

W połowie lat 80. Związek Radziecki znajdował się w sytuacji jednoczesnego załamania gospodarczego i kryzysu społecznego oraz niepowodzeń w rywalizacji na arenie międzynarodowej. Koszty interwencji w Afganistanie i toczącego się wciąż wyścigu zbrojeń dodatkowo obciążały coraz bardziej niewydolny sowiecki system. Pozycją ZSRR zachwiała zdecydowana, mocarstwowa polityka zagraniczna USA w okresie prezydentury Ronalda Reagana.

Przed zadaniem rozwiązania narastających problemów stanął **nowy przywódca państwa radzieckiego Michaił Gorbaczow** – wybrany na sekretarza generalnego KC KPZR w **marcu 1985 r.** Chciał on ratować istnienie ZSRR przez **gruntowne reformy**, nie zamierzał jednak odchodzić od komunizmu. Wierzył, że ten ustrój można uzdrowić i usprawnić dzięki pobudzeniu większej aktywności obywatelskiej oraz ograniczeniu uprzywilejowanej pozycji funkcjonariuszy partyjnych.

Michaił Gorbaczow ▶

Zniszczony blok elektrowni w Czarnobylu, zdjęcie wykonane w dzień po katastrofie

W nocy z 25 na 26 kwietnia 1986 r. doszło do wybuchu w elektrowni atomowej w Czarnobylu na północy Ukrainy. Zginęli pracownicy elektrowni i osoby biorące udział w gaszeniu pożaru bez odpowiednich zabezpieczeń, a później także część okolicznych mieszkańców, których dotknęły skutki promieniowania. Władze długo nie informowały o wydarzeniu, chociaż radioaktywny obłok rozprzestrzenił się po Europie. Skompromitowany został nie tylko poziom technologii w ZSRR. Oburzenie wywołała postawa rządzących, którzy – aby ukryć prawdę o skali zdarzenia – zwlekali z pomocą dla osób mieszkających na zagrożonym obszarze.

Michaił Gorbaczow (ur. 1931 r.) na zdjęciu z 1987 r.

Charakter planowanych zmian wyrażały dwa wiodące hasła – **głasnost** i **pierestrojka**. W pełni zaczęto je wprowadzać **na przełomie 1986 i 1987 r.** **Głasnost**, czyli **jawność**, oznaczała **dostęp społeczeństwa do informacji**, które wcześniej ukrywano bądź fałszowano. Tematami, jakie wolno było odtąd poruszać, stały się problemy społeczne kraju i korupcja ludzi władzy oraz zbrodnie systemu dokonane w przeszłości. Zaniechano prześladowania dysydentów, zezwolono na swobodną wymianę poglądów i **rozwój organizacji obywatelskich** oraz wolną działalność artystyczną. **Pierestrojka (przebudowa)** zakładała natomiast ograniczanie systemu centralnego sterowania gospodarką na rzecz **większej niezależności przedsiębiorstw**

reformy systemu komunistycznego

i **dopuszczenia elementów wolnego rynku**. W efekcie wprowadzanych zmian mieszkańcy ZSRR otrzymywali większą swobodę działalności w wielu dziedzinach życia społecznego i gospodarczego.

W polityce zagranicznej Gorbaczow uznał za konieczne **złagodzenie rywalizacji z państwami zachodnimi**, a zwłaszcza **ograniczenie kosztownego wyścigu zbrojeń**. Pozwoliłoby mu to skierować wysiłki na zapobieganie trudnościom wewnątrz państwa.

zmierzch zimnej wojny

Źródło historyczne

Relacja Michaila Gorbaczowa z konferencji władz radzieckich poświęconej polityce zagranicznej, odbywającej się w maju 1986 r.

Zdawaliśmy sobie sprawę z absolutnej konieczności skorygowania zniekształconych poglądów, jakie mieliśmy na inne państwa. Te niewłaściwe poglądy doprowadziły nas do przeciwstawienia się na wiele dziesięcioleci reszcie świata, co miało negatywne skutki tak dla naszej gospodarki, jak i świadomości społecznej, nauki, kultury oraz intelektualnego potencjału kraju.

Rozumiemy, że w obecnym świecie wzajemnej współzależności postęp jakiegokolwiek społeczeństwa odgradzającego się od reszty globu nieprzenikalnymi granicami państwowymi i barierami ideologicznymi jest nie do pomyślenia. Kraj może w pełni rozwijać swój potencjał, współistniejąc z innymi społeczeństwami, nie rezygnując jednak z własnej tożsamości.

Zdaliśmy sobie sprawę, iż możemy nie być w stanie zapewnić bezpieczeństwa naszego kraju, jeśli nie będziemy się liczyć z interesami innych państw, i że w nuklearnym stuleciu nie da się zbudować pewnego systemu bezpieczeństwa opartego wyłącznie na środkach militarnych. To dało nam bodziec do zaproponowania całkiem nowego pojęcia ogólnoświatowego bezpieczeństwa, które objęło wszystkie aspekty stosunków międzynarodowych, w tym aspektu ludzkiego.

Martin McCauley, *Rosja, Ameryka i zimna wojna 1949–1991*, tłum. R.A. Galos, Wrocław 2001, s. 165–166.

Przemówienie prezydenta USA Ronalda Reagana pod Bramą Brandenburską w Berlinie 12 czerwca 1987 r.

[W 1956 r.] Chruszczow zapowiadał: „Pogrzebiemy was”. Ale dzisiaj Zachód to wspólnota wolności, która osiągnęła niespotykany w historii poziom rozwoju i dobrobytu. Z kolei świat komunistyczny ponosi klęski, jest zacofany technologicznie, zmagają się z problemami zdrowotnymi, a nawet cierpi na brak jedzenia. Nawet dziś Związek Sowiecki nie potrafi sam się wyżywić. Z tych minionych czterech powojennych dziesięcioleci świat może wysnuć podstawowy i niezaprzeczalny wniosek: wolność prowadzi do dobrobytu. To dzięki wolności nienawiść między narodami wypierana jest przez przyjaźń i pokój.

Być może Sowietzi zaczęli w wąskim zakresie rozumieć znaczenie wolności. Z Moskwy słychać dużo o nowej polityce reform i otwarcia. Wypuszczono część więźniów politycznych, niektóre stacje zagraniczne nie są już zagłuszane. Zezwolono na prowadzenie niektórych rodzajów działalności gospodarczej pod mniejszą kontrolą państwa.

Czy jest to początek istotnych zmian w sowieckim państwie? Czy, odwrotnie, są to jedynie gesty na pokaz, mające obudzić złudną nadzieję na Zachodzie i wzmocnić sowiecki system bez zmieniania go. Oczekujemy zmian i otwarcia, bo wierzymy, że wolność i bezpieczeństwo są ze sobą związane [...]

Panie sekretarzu generalny Gorbaczow, czy pragnie pan pokoju? Czy pragnie pan pomyślności dla Związku Sowieckiego i Europy Wschodniej? Panie Gorbaczow: Czy pragnie pan liberalizacji? Panie Gorbaczow: Otwórz pan tę bramę, rozwal pan ten mur. [...]

Gdy przed chwilą patrzyłem na to miasto [Berlin] z Reichstagu, ucieleśniającego jedność Niemiec, zauważyłem prosty napis wykonany sprayem na murze, prawdopodobnie przez młodego berlińczyka: „Ten mur runie, marzenia stają się rzeczywistością”. Zaiste, ten mur runie w całej Europie. Bo nie może się oprzeć wierze, nie może się oprzeć prawdzie. Ten mur nie może się oprzeć wolności, musi się pod nią ugiąć.

Mowy, które zmieniły świat. Świadectwa przełomowych momentów historii, wstęp S. Sebag-Montefiore, tłum. S. Czapnik, Wrocław 2007, s. 199–201.

Ćwiczenia

1. Jak Michaił Gorbaczow uzasadniał potrzebę zmian w polityce radzieckiej?
2. Przedstaw przyczyny słabości Związku Radzieckiego, na jakie wskazywał w swoim przemówieniu Ronald Reagan.
3. Do jakich emocji i wartości odwoływali się przywódcy obu państw? Jakie dostrzegasz pod tym względem różnice między nimi?

W 2. połowie lat 80. odbyło się wiele **radziecko-amerykańskich rozmów**, które zaowocowały zdecydowaną poprawą relacji między tymi supermocarstwami. Stopniowe **ograniczanie wyścigu zbrojeń** zapoczątkował w **październiku 1986 r. szczyt w Reykjavíku**, czyli spotkanie przywódców ZSRR i USA – Michaiła **Gorbaczowa** i Ronalda **Reagana**. Symbolicznego znaczenia nabrało **spotkanie na Malcie w grudniu 1989 r.** Rozmowy, które Gorbaczow prowadził wówczas z nowym (od stycznia 1989 r.) amerykańskim prezydentem **George’em**

H.W. Bushem, uznaje się za umowny **koniec zimnej wojny**. Nie podpisano żadnych oficjalnych dokumentów, dyskutowano natomiast o kluczowych problemach świata w dziedzinach: politycznej i militarnej, gospodarczej, ochrony środowiska i praw człowieka. Radziecki przywódca zadeklarował, że okres konfrontacji należy do przeszłości, a rozpoczyna się epoka współpracy.

Spotkanie na Malcie w grudniu 1989 r., na pierwszym planie są widoczni: po lewej Michaił Gorbaczow, po prawej George H.W. Bush.

Bałtycki Łańcuch – demonstracja wolnościowa z 23 sierpnia 1989 r. i litewska moneta wyemitowana w jego 25. rocznicę

23 sierpnia 1989 r., w 50. rocznicę paktu Ribbentrop – Mołotow, który zdecydował m.in. o utracie niepodległości przez państwa bałtyckie, odbyła się na ich terenie olbrzymia demonstracja nazwana Bałtyckim Łańcuchem. Tworzyły go 2 mln ludzi, którzy podali sobie ręce na trasie, liczącej 600 km, łączącej stolice Litwy, Estonii i Łotwy.

Rozpad Związku Radzieckiego

Reformy Gorbaczowa nie były dość głębokie, by zahamować kryzys ogarniający ZSRR. Nie poprawiły też położenia materialnego ludności. *Głasnost* ujawniła przy tym niegospodarność, nadużycia i przywileje rządzących. Przyczyniła się w ten sposób do wzrostu **społecznego oburzenia wobec władzy**. Przyzwolenie na więcej wolności w życiu publicznym, a przy tym kompromitacja systemu komunistycznego, coraz bardziej oczywista dla obywateli państwa radzieckiego,

dla obywateli państwa radzieckiego, sprawiły, że pojawiły się **żądania demokratyzacji**. W marcu 1990 r., pod naciskiem kilkuset tysięcy manifestacji, uchylono paragraf konstytucji mówiący o kierowniczej roli KPZR w państwie. Oznaczało to **koniec systemu jednopartyjnego** i narodziny licznych stronnictw politycznych.

Większa swoboda działalności społecznej zaktywizowała ponadto **ruchy narodowe**. Stało się to impulsem do szukania przez poszczególne republiki sposobu uniezależnienia się od Moskwy. **Dążenia**

żądania demokratyzacji

niepodległościowe najsilniejsze były w krajach bałtyckich, na Kaukazie oraz na Ukrainie. Moskwa w coraz mniejszym stopniu była w stanie kontrolować regionalne struktury administracyjne. W efekcie wzrastały uprawnienia władz poszczególnych republik. Odbływały się demonstracje na rzecz niepodległości, a w niektórych republikach związkowych ogłaszano w 1990 r. deklaracje suwerenności.

Wydarzenia ze stycznia 1991 r. w Wilnie: 12 stycznia – mieszkańcy miasta broniący Domu Prasy przed oddziałem spadochronowym Armii Radzieckiej, 13 stycznia – radziecki czołg na ulicach miasta, któremu staje na drodze jeden z mieszkańców

Litewska droga do niezależności była szczególnie trudna. W marcu 1990 r. Litewska Rada Najwyższa, wyłoniona w pierwszych w ZSRR wielopartyjnych wyborach, przyjęła deklarację o niepodległości kraju. Na początku 1991 r. Gorbaczow wydał dekret o przywróceniu rządów radzieckich na Litwie. Siły specjalne i radzieckie jednostki spadochronowe zajęły najważniejsze obiekty w Wilnie. Wokół nich zaczęli się gromadzić mieszkańcy miasta. 13 stycznia w starciach pod wieżą telewizyjną zginęło 14 wilnian. Moskwa wycofała wkrótce siły zbrojne, głównie z powodu nacisków międzynarodowych. W lutym 1991 r. 90% mieszkańców Litwy opowiedziało się w referendum za niepodległością.

wybory
prezydenckie

Także republika rosyjska przyjęła uchwałę o wyższości swojego prawa nad ogólnopaństwowym prawem radzieckim. **W czerwcu 1991 r. na prezydenta Rosji** – pozostającej jeszcze wciąż w składzie ZSRR – został **wybrany w demokratycznych wyborach Borys Jelcyn**. Był on już wówczas politykiem bezpartyjnym, gdyż rok wcześniej wystąpił z KPZR.

pucz

Gorbaczow (od 1990 r. sprawujący nowo utworzony urząd prezydenta ZSRR) próbował zapobiec rozpadowi Związku Radzieckiego przez przekształcenie go w federację. Te plany, podobnie jak reformy, osłabienie władzy centralnej i roli partii komunistycznej oraz wycofanie się ZSRR z konfrontacji z USA, budziły **sprzeciw zachowawczej części funkcjonariuszy państwowych i partyjnych**, zwłaszcza związanych z armią i służbami specjalnymi KGB. W **sierpniu 1991 r.** przeprowadzili oni **pucz** i zatrzymali Gorbaczowa w areszcie domowym. Zamachowcom zdecydowanie **przeciwstawił się Jelcyn**. **Mieszkańcy Moskwy** stanęli w **obronie budynku parlamentu rosyjskiego**. **Pucz załamał się w trzecim dniu**, gdyż jego przywódcy nie zdecydowali się na wydanie rozkazu zaatakowania cywilów. Nie jest zresztą pewne, czy żołnierze taki rozkaz by wykonali.

Obrona parlamentu rosyjskiego przez mieszkańców Moskwy, sierpień 1991 r.

Efekt puczu moskiewskiego okazał się odwrotny do zamierzonego. Radziecka **partia komunistyczna została rozwiązana**. Natomiast **8 grudnia 1991 r.** przywódcy Rosji, Ukrainy i Białorusi podpisali **układ białowieski rozwiązujący Związek Radziecki**. Gorbaczow ustąpił oficjalnie ze stanowiska prezydenta ZSRR jeszcze przed końcem miesiąca. Sowieckie imperium, które w tak wielkim stopniu naznaczyło historię świata w XX w., przestało istnieć. **Radzieckie republiki związkowe uzyskały niepodległość.**

układ białowieski,
rozwiązanie ZSRR

**Podpisanie układu białowieskiego
w Wiskulanach, leżących
w białoruskiej części Puszczy
Białowieskiej, 8 grudnia 1991 r.**

Układ podpisali: wybrany kilka dni wcześniej na prezydenta Ukrainy Łeonid Krawczuk, przewodniczący Rady Najwyższej Białoruskiej SRR Stanisław Szuszkiewicz i prezydent Rosji Borys Jelcyń.

Wojny czeczeńskie

- Po rozpadzie ZSRR także Rosja nie mogła być pewna utrzymania niepodzielności terytorialnej. Stanowiła państwo federacyjne, które zamieszkiwały liczne mniejszości etniczne i narodowe. Niektóre z nich miały poważne ambicje uzyskania niezależności.
- Najbardziej zdecydowane działania podjęli Czeczeni wyznający islam. **Czeczenia** to republika autonomiczna w obrębie Rosji, **położona na Kaukazie Północnym**. Jesienią **1991 r. ogłosiła niepodległość**. Tej decyzji nie uznało żadne państwo poza sąsiednią Gruzją. Jednak w praktyce władze czeczeńskie rządziły krajem bez oglądania się na Rosję.
- Dopiero **w grudniu 1994 r.** Rosja zdecydowała się odzyskać kontrolę nad Czeczenią przez akcję militarną. Liczące blisko 40 tysięcy **wojska rosyjskie wkroczyły do tego kraju**. Rozpoczęła się **I wojna czeczeńska**. Po 6 tygodniach walk Rosjanie, mimo początkowych porażek, zajęli stolicę Czeczeni – **Grozny**. **Opanowali zdecydowaną większość kraju**, nie byli jednak w stanie rozbić **czeczeńskich sił partyzanckich**, które znalazły schronienie w górach. W walkach ponosili duże straty (ok. 7000 zabitych). Czeczeńscy dowódcy organizowali ponadto **ataki terrorystyczne na obiekty cywilne w Rosji** (m.in. na szpital w nieodległym od Czeczeni Budionnowsku). Czeczeńcom udało się odbić Grozny w **sierpniu 1996 r.** **Wojna zakończyła się** wówczas **rozejmem**, który niczego nie rozstrzygał ostatecznie, jednak oznaczał faktyczne **zachowanie suwerenności przez Czeczenię**. Krwawe walki, w tym bombardowanie i ostrzał Groznego, pochłonęły **kilkadziesiąt tysięcy ofiar śmiertelnych wśród cywilów**.

Flaga niepodległej Czeczeni
i bojownicy czeczeńscy
w Groznym w styczniu 1995 r.

- W Czeczeni panował chaos, a władza centralna była słaba. Dominowały ponadto **dążenia do przekształcenia kraju w religijne państwo islamskie**, które mogłoby objąć także sąsiednie tereny. Kolejne zamachy terrorystyczne, o które oskarżano czeczeńskich islamistów, stały się pretekstem do rozpoczęcia przez Rosję **następnej interwencji**. **W październiku 1999 r. rozpoczęła się II wojna czeczeńska**. W ciągu pół roku **Rosjanie podporządkowali sobie zbuntowaną republikę**, jednak działania partyzantów czeczeńskich trwały nadal i **wojna skończyła się** dopiero **w 2009 r.** W jej trakcie **Czeczeni przeprowadzili kolejne ataki terrorystyczne w Rosji** (m.in. na teatr na Dubrowce w Moskwie oraz na szkołę w Biesłanie, leżącym niedaleko od Czeczeni).

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj politykę wewnętrzną i zagraniczną prowadzoną przez Michaiła Gorbaczowa. Oceń tę postać i jej znaczenie historyczne.
2. Wyjaśnij przyczyny załamania się systemu komunistycznego w ZSRR, a następnie rozpadu tego państwa. Przeanalizuj jego dzieje od momentu powstania. Które czynniki osłabiające państwo stanowiły trwały element sowieckiego systemu społeczno-politycznego?
3. Przedstaw znaczenie postaw obywatelskich i ruchów narodowych dla przebiegu wydarzeń w ostatnim okresie istnienia Związku Radzieckiego.
4. Omów najważniejsze etapy oraz następstwa procesu rozpadu ZSRR. Jakie znaczenie miał on dla stosunków międzynarodowych? Zastanów się, jaką rolę mogły odegrać wydarzenia w Związku Radzieckim z punktu widzenia krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polski.
5. Opisz wojny czeczeńskie. Wyjaśnij, jakie były ich źródła.

PODSUMOWANIE LEKCJI

W marcu 1985 r. przywódcą ZSRR został Michaił Gorbaczow. Wkrótce – pod hasłami *glasnosti* i *pierestrojki* – podjął on próbę reform zmierzającą do **przebudowy radzieckiego systemu komunistycznego**.

◀ s. 314

Reformy, które w praktyce zaczęto wdrażać od przełomu 1986 i 1987 r., zakładały jawność życia publicznego, większą aktywność obywatelską i wprowadzenie elementów wolnorynkowych do gospodarki.

◀ s. 315

W polityce zagranicznej nastąpiło złagodzenie rywalizacji z państwami zachodnimi oraz ograniczenie wyścigu zbrojeń. Prowadziło to do faktycznego zakończenia zimnej wojny w 1989 r.

◀ s. 315

W ZSRR na przełomie lat 80. i 90. narastały żądania demokratyzacji systemu władzy, a także dążenia niepodległościowe licznych narodów zamieszkujących państwo.

◀ s. 317

Wciąż liczni wśród funkcjonariuszy państwowych i partyjnych przeciwnicy zmian zachodzących w ZSRR przeprowadzili w sierpniu 1991 r. pucz, który zakończył się jednak klęską.

◀ s. 318

W grudniu 1991 r. przywódcy Rosji, Ukrainy i Białorusi podpisali układ białowiecki, który oznaczał rozwiązanie Związku Radzieckiego i uzyskanie niepodległości przez poszczególne republiki związkowe.

◀ s. 319

Dążenia niepodległościowe Czeczenów wchodzących w skład Federacji Rosyjskiej zapewniły im przejściowo suwerenność (nieuznaną jednak na arenie międzynarodowej). Doprowadziły jednocześnie do dwóch wojen czeczeńskich (1994–1996 i 1999–2009). Ostatecznie Rosja odzyskała kontrolę nad Czeczenią.

◀ s. 320

2. Upadek systemu władzy komunistycznej w Polsce i narodziny III Rzeczypospolitej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z charakterystyką ostatniego okresu rządów PZPR w Polsce;
- poznasz przyczyny, postanowienia i następstwa obrad Okrągłego Stołu;
- dowiesz się, jak przebiegał proces przekształcania systemu władzy w drugiej połowie 1989 r.

Agonia systemu władzy

Władze, które nie potrafiły rozwiązać problemów gospodarczych kraju, w coraz większym stopniu **przyzwały na rozwój prywatnej przedsiębiorczości**. Jej istnienie było niezgodne z oficjalnie głoszonymi hasłami ekonomii socjalistycznej, ratowało jednak gospodarkę. Szczególnie dynamicznie rozwijały się **firmy polonijne**, za których pośrednictwem przyciągano kapitał pozyskiwany od Polaków mieszkających poza krajem. Na tle gospodarki państwowej produkowały one niezwykle efektywnie. Co charakterystyczne, **w środowiskach opozycyjnych** dotychczasowe koncepcje zreformowania systemu socjalistycznego zaczęto zastępować ideami **wprowadzania gospodarki wolnorynkowej**, co obce było „Solidarności” w okresie lat 1980–1981.

W 1987 r. rząd ogłosił potrzebę rozpoczęcia „**II etapu reformy gospodarczej**”. Nie wszyscy mieli świadomość, że wcześniej trwał jakiś „I etap”. Teoretycznie został on zapoczątkowany w styczniu 1982 r. Reformy były jednak wówczas prowadzone bez większej konsekwencji i szybko zostały zahamowane przez opór biurokracji partyjnej. „II etap” miał w większym stopniu przebudować gospodarkę i wprowadzić do niej elementy wolnorynkowe. Tak daleko idące zmiany musiały przy tym oznaczać – przynajmniej w początkowej fazie – kolejne wyrzeczenia ze strony ludności.

Tym razem **władze chciały uzyskać dowód społecznej akceptacji dla swoich planów**. W tym celu **przeprowadziły w listopadzie 1987 r. referendum**. Jego pierwsze pytanie odnosiło się do zamierzonych reform gospodarczych, a drugie dotyczyło możliwości bliżej niesprecyzowanej demokratyzacji. **Opozycja wezwała do bojkotu referendum**. Mimo częściowego sfalszowania wyników przez rządzących ich propozycje nie uzyskały wymaganego poparcia. Według oficjalnych danych w głosowaniu wzięło udział około 2/3 uprawnionych (wg da-

nych „Solidarności” – mniej niż połowa). Spośród nich 2/3 udzieliło odpowiedzi pozytywnych. Ustawa o referendum wymagała jednak uzyskania większości spośród uprawnionych, a nie spośród głosujących. Takiej większości nie było. Rządzący nie przewidzieli, że uzyskają tak słabe poparcie. **Wynik referendum uznano za nierozstrzygający.** Mimo to przystąpiono do wprowadzania reform, które rozpoczęły się od kolejnych podwyżek cen.

Referendum okazało się poważną **porażką obozu władzy.** Dowiodło, że nie ma on szansy na uzyskanie od społeczeństwa przyzwolenia na przeprowadzenie niezbędnych reform ekonomicznych. Rządzący zaczęli rozumieć, że powinni szukać sposobu na osłabienie nieprzychylnych sobie nastrojów społecznych i że będą zmuszeni **przynajmniej częściowo dopuścić do głosu obywateli.** Musieli też **zacząć liczyć się z opozycją,** która wykazywała coraz mniej strachu przed władzą.

O tym, że rządzący wzbudzają u wielu już nie lęk, a śmiech, przekonywały **akcje happeningowe** prowadzone od 1987 r. przez **Pomarańczową Alternatywę.** Odbływały się one początkowo we Wrocławiu, a następnie także w innych miastach. Grupa wykorzystywała **absurdalny humor** i parodię oficjalnych sloganów, aby ośmieszać system i wytworzoną przez niego rzeczywistość. Rządzący nie umieli sobie poradzić z tą **nową, nietypową formą społecznego sprzeciwu.** Milicjanci musieli wyłapywać na ulicach osoby przebrane za krasnoludki i krzyżące: „Niech żyje kryzys” oraz „Żądamy byle czego”, albo organizujące akcję „Pomóż milicji – pobij się sam”. Wystawiało to funkcjonariuszy na pośmiewisko.

◀ Pomarańczowa Alternatywa

Źródło historyczne

Fragmenty ulotek Pomarańczowej Alternatywy z lat 1987–1988

KTO SIĘ BOI PAPIERU TOALETOWEGO?

Socjalizm z jego ekstrawaganckim podziałem dóbr konsumpcyjnych, a także ekscentryczną postawą społeczną wysunął papier toaletowy na czoło marzeń. Obecnie jest on nieosiągalny. Również krem do golenia należy do ścisłej elity produktów wartych poświęcenia.

WIGILIA REWOLUCJI PAŹDZIERNIKOWEJ

ПРАВДА [„Prawda”] nas wyzwoli

Towarzyszu, ubierz się odświeżnie, na czerwono. Załóż czerwone buty, czerwoną czapkę, szalik. Jeśli nie dysponujesz nawet czerwoną opaską lub innymi elementami garderoby, pożycz od sąsiadki czerwoną torebkę. W ostateczności, z braku czerwonej flagi, pomaluj na czerwono końce palców. Jeżeli nie masz nic czerwonego, możesz kupić bagietkę z czerwonym keczupem. My czerwoni (czerwone twarze, włosy, spodnie, usta) zgrupujemy się tego dnia pod zegarem około 16-ej.

KOMUNIKAT WOJSKOWY NR 4/88

Zwracam się do Was[,] mężni pomarańczowi rycerze, zwycięskie hufce, wielcy hepenarzy ulicy Świdnickiej. Apeluję też do pomarańczowych małolatów i ciotek rewolucji. Od kilku miesięcy w naszym mieście szerzy się zdrada. Powiedzmy sobie wprost. Happeningi i ich sukces zostały poważnie za-

grożone przez zorganizowany na wielką skalę spisek. Kim są sabotażyści? Kto chce zniszczyć ruch happeningowy? Milicja podstępnie przestała zamykać, wycofała się z ulicy, aby skompromitować nas brakiem pomysłów. Sami widzimy podczas akcji, jak trudno zastąpić milicję, która dokłada wszelkich starań, aby happeningi były urozmaicone, to funkcjonariusze efektownie kończyli każdą akcję. A teraz, bez obecności niebieskich dżentelmenów jest niezwykle ciężko.

Akos Engelmayer, „Żądamy wypaczeń bez socjalizmu!” *Historia Pomarańczowej Alternatywy, czyli rzecz o surrealizmie socjalistycznym*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 1990, nr 2, s. 22, 23 i 26.

Ćwiczenie

Przeanalizuj tekst źródłowy i wyjaśnij, w jaki sposób działania Pomarańczowej Alternatywy ośmieszały rzeczywistość PRL.

Krasnal Pomarańczowej Alternatywy na ścianie budynku we Wrocławiu i plakat jednego z happeningów z 1987 r.

osłabienie pozycji władz

- **Pozycję władz komunistycznych** bardzo osłabiało to, że ich główny sojusznik i zarazem nadzorca – **władze radzieckie** – **przestawał być dla nich pewnym oparciem**. Na postawę rządzących Polską wpływał fakt, że w **ZSRR trwała już *plerestrojka***, a Gorbaczow **odszedł od doktryny Breżniewa**, zakładającej ścisły sowiecki nadzór nad sprawami wewnętrznymi państw bloku wschodniego. Nie planował już ingerencji w kwestię ewentualnych przemian ustrojowych w Polsce i władze polskie nie mogły liczyć na radziecką pomoc. Także reformy i przemiany wewnętrzne w samym Związku Radzieckim oddziaływały na Polskę – zarówno na nadzieje opozycji, jak i na niepewność rządzących.

System komunistyczny nie mógł dłużej trwać w dotychczasowej postaci, tym bardziej że PZPR nie miała skutecznej recepty na dalsze rządzenie krajem, a sy-

tuacja ekonomiczna była fatalna. Reforma gospodarki stawiała się niezwykle pilną potrzebą i oczywiste było, że musi być głęboka oraz że będzie uciążliwa dla społeczeństwa. Referendum z 1987 r. pokazało natomiast, że aktualne władze nie mają odpowiedniego poparcia społecznego. W planowanej reformie gospodarczej liczyły na pomoc Zachodu, a ten nie udzieliłby jej bez demokratyzacji stosunków społeczno-politycznych w Polsce.

O gotowości rządzących do zmiany swojego stosunku do rządzonych świadczył fakt, że na przełomie 1987 i 1988 r. w oficjalnej prasie pojawiły się wywiady z działaczami nieuznawanej oficjalnie „Solidarności”. Kierownictwo państwa zdawało sobie sprawę, że będzie musiało w jakimś stopniu **dopuszczać opozycję do współdecydowania o sprawach kraju**. Jednocześnie rządzący liczyli na to, że nieprzygotowani do rządzenia krajem opozycjoniści wykażą się niekompetencją. Częściowe wciągnięcie ich w struktury władzy i uwikłanie w bolesne dla społeczeństwa reformy gospodarcze miało doprowadzić do kompromitacji opozycji i utraty przez nią zaufania społecznego.

zwiększenie roli opozycji

Źródło historyczne

Memoriał Jerzego Urbana*, Stanisława Cioska i generała Władysława Pożogi*** dla Wojciecha Jaruzelskiego dotyczący dróg wyjścia z kryzysu, 28 stycznia 1988 r.**

Dominuje przekonanie o pogorszeniu się poziomu życia i kryzysowej sytuacji gospodarczej. [...] Nastroje spadły poniżej czerwonej kreski, czyli przekroczony został wyliczony przez socjologów, a oparty o doświadczenie punkt krytyczny wybuchu. Nie następuje on, gdyż skłonności wybuchowe są w społeczeństwie przytłumione przez różne stabilizatory (doświadczenie historyczne, w tym głównie 13 grudnia 1981 r., rola Kościoła, spadek wpływów opozycji, apatia). [...] Mieszanina zniechęcenia i napięć rychło uczyni więc sytuację dramatyczną, a napiętą przede wszystkim w zakresie stosunków wzajemnych społeczeństwa i władzy. [...] Kolejny kryzys musi być głęboką, być może nieodwracalną porażką socjalizmu w Polsce i krachem mandatu partii do rządzenia.

Piotr Oseka, „Okręt jest niezatapialny”. *Propaganda komunistyczna w ostatnim roku władzy* [w:] *Władza a społeczeństwo w PRL. Studia historyczne*, pod red. A. Friszke, Warszawa 2003, s. 241.

* Jerzy Urban – rzecznik prasowy rządu.

** Stanisław Ciosek – w 1. połowie lat 80. pełnił funkcje ministerialne, w 1988 r. należał do kierownictwa PZPR.

*** gen. Władysław Pożoga – wiceminister spraw wewnętrznych i szef Służby Wywiadu i Kontrwywiadu.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jak autorzy memoriału przedstawili nastroje społeczne i czym je tłumaczyli.
2. Jakie wnioski mogli – twoim zdaniem – wyciągnąć rządzący z treści memoriału?

strajki ▶ Zasadnicze zmiany po raz kolejny zostały wymuszone na władzach przez **strajki**. Te, które wybuchły wiosną 1988 r., rządzący stosunkowo sprawnie stłumili. **W sierpniu 1988 r.** fala strajków powróciła jednak na znacznie większą skalę. Tym razem **głównym postulatem była ponowna legalizacja „Solidarności”**. Władze nie zdecydowały się sięgnąć po metody siłowe, takie jak stan wojenny sprzed kilku lat. **W PZPR umocniła się opcja poszukiwania kompromisu z umiarkowaną częścią opozycji**. Zwolenników takiego rozwiązania reprezentował **Mieczysław Rakowski**, który we wrześniu 1988 r. został **premierem**. Nawet Czesław Kiszczak – stojący przez całe lata 80. na czele Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a więc odpowiedzialny także za działania służb bezpieczeństwa wobec opozycji i Kościoła – przekonywał teraz z zapałem do rozpoczęcia rozmów.

Rozmowy rządu z opozycją i wybory z czerwca 1989 r.

rozmowy w Magdalence ▶ **Spotkania przywódców państwowych z opozycją** rozpoczęły się **we wrześniu 1988 r.** w podwarszawskiej **Magdalence**. Miały początkowo charakter poufny – opinia publiczna nie była o nich informowana. Rolę **mediatora** odgrywali **przedstawiciele Kościoła**, zwłaszcza ksiądz Alojzy Orszulik. Władze zwlekały z deklarowaniem poważniejszych obietnic. W tej sytuacji trudno było uzyskać szybki postęp w rozmowach. Nie wszyscy działacze PZPR godzili się na ugodę z opozycją. Ostatecznie w partii przeważała jednak świadomość, że nie można dłużej lekceważyć nastrojów społecznych. Ustalono, że **właściwe i tym razem jawne rozmowy rządu z opozycją** w sprawie **przekształceń w państwie** odbędą się w ramach tak zwanego Okrągłego Stołu.

Nie wszystkie grupy opozycyjne akceptowały to rozwiązanie – sprzeciwiały się między innymi Konfederacja Polski Niepodległej, solidarnościowa Grupa Robocza i Solidarność Walcząca. Zapowiedziane rokowania uważały one za paktowanie z wrogiem i chęć podzielenia się władzą z komunistami, zamiast zupełnego odsunięcia ich od rządów. Przeciwno kierunkowi obranemu przez „Solidarność” protestował też **Wiesław Chrzanowski** – działacz wywodzący się z ruchu solidarnościowego, wkrótce jeden z kluczowych polityków o zapartywaniach prawicowych. Krytykował fakt, że – jak twierdził – inicjatywę w obozie solidarnościowym przejęły kręgi liberalno-lewicowe wyrosłe z KSS „KOR”.

W końcu listopada 1988 r. odbyła się **w telewizji debata między Lechem Wałęsą a przewodniczącym OPZZ Alfredem Miodowiczem**. Dopuszczenie Wałęsy do publicznego przedstawienia stanowiska prezentowanego przez niego i „Solidarność” było odbierane jako sensacja. Jednocześnie miało stanowić sprytne posunięcie władz, które liczyły na to, że niemający starannego wykształcenia Wałęsa się skompromituje. W oczach widzów debatę wygrał jednak właśnie on i znacząco umocnił swoją pozycję przed dalszą rozgrywką z rządem.

Okrągły Stół ▶ **Obrady Okrągłego Stołu rozpoczęły się na początku lutego 1989 r.** Liderami strony rządowej byli **Czesław Kiszczak i Aleksander Kwaśniewski**, a strony opozycyjno-solidarnościowej – **Lech Wałęsa, Tadeusz Mazowiecki i Bronisław Geremek**. Ostateczne **porozumienie** podpisano **5 kwietnia**.

Okrągły Stół eksponowany w Pałacu Prezydenckim w 30. rocznicę obrad

Posiedzenia plenarne Okrągłego Stołu odbyły się jedynie dwukrotnie – na rozpoczęcie i zakończenie obrad. Konkretnie decyzje podejmowano natomiast w trzech zespołach (gospodarki i polityki społecznej, pluralizmu związkowego oraz reform politycznych) i dziesięciu tzw. podstolikach. Ponadto w Magdalence odbywały się nieformalne spotkania liderów porozumiewających się stron. Ogółem w debatach Okrągłego Stołu wzięły udział 452 osoby. Rozmowy oficjalnie stanowiły spotkanie dwóch stron określanych jako „koalicyjno-rządowa” i „opozycyjno-solidarnościowa”. Przedstawiciele Kościoła katolickiego mieli status obserwatorów. W ostatnim dniu Alfred Miodowicz groził odmową podpisania gotowego już porozumienia i żądał, aby OPZZ zostało potraktowane jako trzecia strona obrad. Widzom telewizji czekającym na transmisję złożenia podpisów prezentowano w tym czasie występy baletu. Ostatecznie Miodowicza zadowolili zgodą na wystąpienie z przemówieniem zaraz po Kiszcza i Wałęsie, a opóźniona ceremonia się odbyła.

Na mocy porozumień Okrągłego Stołu **opozycja** zyskiwała możliwość **legalnej działalności i udziału w wyborach parlamentarnych**, które planowano wkrótce przeprowadzić. Uzgodnione zasady głosowania **nie miały jednak w pełni demokratycznej formy**. Aż **65% mandatów do Sejmu** z góry przeznaczono dla stronnictw i organizacji należących do obozu władzy. Jedynie o pozostałe **35% mogły swobodnie rywalizować** komitety wyborcze (zarówno opozycyjne, jak i utworzone przez władze). Zdecydowano o przywróceniu **Senatu**. W wyborach do niego głosowanie miało być już **całkowicie oparte na regułach demokratycznych**.

Rządzący oczekiwali, że dzięki zapewnieniu sobie z góry większości w Sejmie utrzymają władzę w kraju. Ograniczone dopuszczenie opozycji do spraw państwowych natomiast chcieli wykorzystać dla pozyskania społecznego przyzwolenia na trudne reformy. Przy tym część odpowiedzialności z powodu ich kosztów mogliby złożyć na opozycję.

„Solidarność” została na nowo zarejestrowana. Kampanię wyborczą do parlamentu oparta na – istniejącym od kilku miesięcy – **Komitecie Obywatelskim przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność” Lechu Wałęsie**. Na bazie tej organizacji zaczęto tworzyć **ruch regionalnych komitetów obywatelskich**. W kampanię zaangażowali się nie tylko działacze opozycyjni, lecz także osoby powszechnie znane (zwłaszcza artyści) oraz Kościół katolicki. Najsilniejszą stroną ruchu był entuzjazm jego uczestników. Komitety obywatelskie miały natomiast niewiele czasu i ograniczone środki na wypromowanie swoich kandydatów. Zgodnie z porozumieniami Okrągłego Stołu uzyskały możliwość wydawania legalnej prasy. Wkrótce zaczął się ukazywać **dziennik „Gazeta Wyborcza”** pod redakcją **Adama Michnika** i reaktywowany **„Tygodnik Solidarność”** – tak jak w 1981 r. – redagowany przez **Tadeusza Mazowieckiego**. Opozycja mogła także prezentować **audycje wyborcze w radiu i telewizji**.

Festyn wyborczy „Solidarności” na rynku w Tczewie, 27 maja 1989 r.

Plakaty wyborcze „Solidarności”

Zbieranie podpisów na kandydatów „Solidarności”

Poza „Solidarnością” i stroną rządową własnych kandydatów wystawiły między innymi KPN, Grupa Robocza i Unia Polityki Realnej Janusza Korwin-Mikkego. Pojawiło się też wielu kandydatów niezależnych. Natomiast Solidarność Walcząca wzywała do bojkotu wyborów.

Pierwsza tura wyborów odbyła się **4 czerwca 1989 r.**, a druga – dwa tygodnie później. **Komitety obywatelskie** zdobyły **całość puli mandatów do Sejmu, liczącej 35% miejsc**, która była objęta wolnymi wyborami, oraz **99 ze 100 miejsc w Senacie**. Co więcej, „Solidarność” przed drugą turą w niektórych wypadkach wskazywała wyborcom, kogo wybierać z list obozu władzy. W efekcie dostała się z nich do Sejmu znaczna grupa osób bardziej skłonnych do porozumiewania się z opozycją i do dalszych ustępstw. **Wynik głosowania podważył rachuby rządzących, którzy nie przewidzieli rozmiarów klęski, jaka ich spotka.** Mimo że wybory nie były naprawdę demokratyczne (określono je jako „kontraktowe”), **pokazały, jakie są polityczne sympatie społeczeństwa.** Żadna propaganda nie była już w stanie dłużej tego ukrywać.

◀ wybory czerwcowe

Następstwa wyborów czerwcowych

W lipcu 1989 r. **Zgromadzenie Narodowe** (połączone Sejm i Senat) na przywrócony **urząd prezydenta** wybrało, **przewagą zaledwie jednego głosu, Wojciecha Jaruzelskiego**. Ustąpił on jednocześnie z funkcji **I sekretarza KC PZPR**, którą objął po nim aktualny premier **Mieczysław Rakowski**.

◀ wyznaczenie prezydenta

Rząd podjął decyzję o „**urynkowaniu cen żywności**” z dniem 1 sierpnia. Oznaczało to, że zaprzestaje ustalania cen artykułów spożywczych sprzedawanych w sklepach (poza przejściowo paroma wyjątkami, jak chleb czy mleko). Jednocześnie zniesiono kartki na mięso. Efektem było natychmiastowe pojawienie się **hiperinflacji** – na poziomie ponad 40% miesięcznie. Za cały 1989 r. wyniosła ona 640%.

W parlamencie posłowie i senatorowie „Solidarności” utworzyli **Obywatelski Klub Parlamentarny (OKP)** pod przewodnictwem **Bronisława Geremka**. **Lech Wałęsa** zadeklarował chęć utworzenia rządu wraz z partiami podporządkowa-

nymi dotąd PZPR: **Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym**. Z jego ramienia rozmowy prowadził Jarosław Kaczyński. Wymienione stronnictwa postanowiły porzucić dotychczasowego sojusznika i **porozumieć się z opozycją**. Wałęsa przekonał parlamentarzystów OKP do przyjęcia takiego rozwiązania. Rozpoczął się **proces zmiany systemu władzy i stopniowego przejmowania rządów przez solidarnościową opozycję**. Partia komunistyczna znalazła się w sytuacji bez wyjścia, gdyż siłowe rozwiązania na wzór stanu wojennego nie wchodziły w grę wobec braku poparcia dla nich ze strony Moskwy.

► rząd Tadeusza Mazowieckiego

W efekcie **12 września 1989 r.** powstał **rząd na czele z Tadeuszem Mazowieckim**. Był on pierwszym niekomunistycznym premierem w Europie Środkowo-Wschodniej od ponad 40 lat. Z jednej strony można było uznać, że nowy rząd ciągle jeszcze jest przedłużeniem kompromisu Okrągłego Stołu. Nadal zasiadali w nim **ministrowie z PZPR**, a co więcej – objęli oni resorty siłowe. Z drugiej strony było ich tylko czterech, podczas gdy **„Solidarność” reprezentowało dwunastu (połowa) członków gabinetu**. Pozostałe stanowiska ministerialne objęli czterej przedstawiciele ZSL, trzej z SD i jeden niezależny.

Plakaty przed Pałacem Prezydenckim w Warszawie w 2014 r., reklamujące wystawę zorganizowaną w 25. rocznicę powołania rządu Tadeusza Mazowieckiego

Zdjęcie u góry, wykonane w 1980 r., przedstawia tłum przed bramą Stoczni Gdańskiej otaczający Lecha Wałęsę informującego o podpisaniu porozumień sierpniowych. Po lewej znajduje się plakat wyborczy komitetów obywatelskich „Solidarności” z 1989 r. Wykorzystywał on wizerunek Gary’ego Coopera z westernu *W samo południe* (reż. Fred Zinnemann, USA 1952). Na dole umieszczono zdjęcie z 1989 r. przedstawiające Tadeusza Mazowieckiego w Sejmie po powołaniu jego rządu.

Mazowiecki (1927–2013) był publicystą katolickim i politykiem, jednym ze współtwórców ruchu Klubów Inteligencji Katolickiej (KIK; zobacz rozdz. III.5.). W latach 1961–1972 zasiadał w Sejmie; należał do Koła Poselskiego „Znak”. Później władze nie zgodziły się już na jego kandydowanie w wyborach sejmowych. Współtworzył podziemne Towarzystwo Kursów Naukowych. W sierpniu 1980 r. stanął na czele komisji ekspertów przy MKS w Stoczni Gdańskiej. Był redaktorem naczelnym „Tygodnika Solidarność”. Brał udział w rozmowach w Magdalence i przygotowaniach obrad Okrągłego Stołu, w czasie których był współprzewodniczącym zespołu do spraw pluralizmu związkowego.

► demokratyzacja

System władzy komunistycznej się załamał. Rozpoczął się proces demokratyzacji kraju, o którym w coraz większym stopniu decydowali ludzie „Solidarności”. Podstawowym zadaniem nowego rządu było ratowanie sytuacji ekonomicznej i **stopniowe przestawienie gospodarki z socjalistycznej na wolnorynkową**. Główną rolę w przekształceniach ekonomicznych odegrał **wicepremier i minister finansów Leszek Balcerowicz**.

W grudniu 1989 r. przeprowadzono **zmiany w konstytucji**. Usunięto z niej zapisy wprowadzone w 1976 r. (zobacz rozdz. III.7.). Dopuszczono **pełną swobodę działalności partii politycznych**, które zresztą zaczęły się organizować już wcześniej. **Zapowiedziano rozwój samorządu terytorialnego**.

zmiany
w konstytucji

Godło Polski w formie obowiązującej od 1990 r. na znaczku pocztowym z 1992 r.

Wraz ze zmianą nazwy państwa przywrócono też orłowi koronę – wprowadzono wzór godła obowiązujący przed wojną.

Jednocześnie zmieniono nazwę państwa. Z upływem 1989 r. **zakończyły się dzieje Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej**. Od **1 stycznia 1990 r.** kraj znowu nosił nazwę **Rzeczpospolita Polska**. Narodziła się tym samym **III Rzeczpospolita**. Wkrótce odbył się **XI Zjazd PZPR**, na którym delegaci partyjni zdecydowali o **samorozwiązaniu partii**. Gdy w nocy z **28 na 29 stycznia 1990 r.** ostatni I sekretarz KC PZPR Mieczysław Rakowski nakazał wyprowadzić z Sali Kongresowej Pałacu Kultury i Nauki sztandar tej partii, w historii Polski dobiegła końca cała epoka.

zmiana nazwy
państwa

samorozwiązanie
PZPR

Kres istnienia Polski Ludowej nie miał charakteru rewolucyjnego. Dawnego ustroju nie obalono siłą, lecz **na drodze porozumień i stopniowych przekształceń**. Już we wrześniu 1989 r. rozwiązano ZOMO, a przed końcem roku – także ORMO. **Wiosną 1990 r. Milicję Obywatelską przekształcono w Policję** oraz **zlikwidowano Służbę Bezpieczeństwa**.

Funkcjonariusze SB, którzy chcieli pozostać w służbie państwowej, musieli się poddać kwalifikacji przed specjalnie powołanymi komisjami weryfikacyjnymi. Około 3/4 z nich uzyskało pozytywne opinie, na podstawie których mogli podjąć pracę w Urzędzie Ochrony Państwa czy w Policji. Zniesiono cenzurę, która w praktyce nie funkcjonowała już od wyborów czerwcowych.

W maju **1990 r.** odbyły się pierwsze od 40 lat **wybory samorządowe**. W lipcu **ministrów spraw wewnętrznych i obrony narodowej** wywodzących się z **PZPR odwołano** ze stanowisk. **Wojciech Jaruzelski** podjął decyzję o **ustąpieniu ze stanowiska prezydenta**. Dzięki temu na listopad 1990 r. można było zaplanować wybory nowej głowy państwa.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie miały planowany przez władze „II etap reformy gospodarczej” oraz referendum z listopada 1987 r.
2. Omów przyczyny, które zapoczątkowały dialog rządu z opozycją u schyłku lat 80. i doprowadziły do obrad Okrągłego Stołu. Wyodrębnij przyczyny wewnętrzne i zewnętrzne.

3. Przedstaw strony uczestniczące w obradach Okrągłego Stołu oraz jego postanowienia. Oceń jego znaczenie.

4. Poszukaj w opracowaniach historycznych i internecie dodatkowych informacji na temat działaczy i grup opozycyjnych sprzeciwiających się działaniom komitetów obywatelskich „Solidarności”. Scharakteryzuj ich poglądy i działalność w 1989 r.

5. Scharakteryzuj wybory z czerwca 1989 r. i ich wyniki. Jakie były ich konsekwencje?

6. Wyjaśnij, jakie zmiany ustrojowe nastąpiły w Polsce w 2. połowie 1989 r. Przedstaw okoliczności, w których doszło do tych przekształceń. Jakie najważniejsze – twoim zdaniem – wyzwania stanęły w tym okresie przed opozycją?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 322 ▶ Władze chciały uzyskać świadectwo poparcia społecznego dla koniecznych **reform gospodarczych**. W tym celu przeprowadziły w **listopadzie 1987 r. referendum**, którego wyniki – formalnie nierozstrzygające – w praktyce oznaczały **porażkę obozu władzy**.
- s. 324 ▶ Pozycję rządzących PRL osłabiała **zmiany zachodzące w ZSRR – pierestrojka** oraz **odejście Gorbaczowa od doktryny Breżniewa**.
- s. 325 ▶ Władze uświadamiały sobie, że będą **zmuszone dopuścić do udziału w sprawach państwowych opozycję** działającą z coraz większą pewnością siebie. W 1988 r., zwłaszcza w sierpniu, Polskę ogarnęła **fala strajków**.
- s. 326 ▶ We **wrześniu 1988 r.** rozpoczęły się w **Magdalence** **poufne rozmowy przywódców państwowych z opozycją**.
- s. 326 ▶ Od **początku lutego do początku kwietnia 1989 r.** trwały **oficjalne negocjacje w ramach Okrągłego Stołu**. Ich efektem była **legalizacja działań opozycji** oraz **decyzja o przeprowadzeniu wyborów parlamentarnych**, które **nie miały jednak w pełni demokratycznego charakteru**.
- s. 329 ▶ Mimo że **komitety obywatelskie „Solidarności”** miały niewiele czasu na zorganizowanie kampanii wyborczej, **wybory z 4 czerwca 1989 r.** zakończyły się ich **zdecydowanym sukcesem**. Dowiodły **braku poparcia społecznego dla obozu władzy komunistycznej**.
- s. 329 ▶ W **lipcu 1989 r.** **prezydentem** został **Wojciech Jaruzelski**.
- s. 330 ▶ Zainicjowane przez Lecha Wałęsę **porozumienie Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (OKP) z ZSL i SD** spowodowało, że dotychczasowa, solidarnościowa **opozycja stała się główną siłą w utworzonym 12 września 1989 r. rządzie**. Premierem został **Tadeusz Mazowiecki**.
- s. 331 ▶ **Zmiany w konstytucji** umożliwiły rozwój **systemu wielopartyjnego**.
- s. 331 ▶ Nazwa państwa została zmieniona z **Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL)** na **Rzeczpospolita Polska** – zmiana obowiązywała od **1 stycznia 1990 r.**
- s. 331 ▶ Pod koniec stycznia 1990 r. **PZPR** przeprowadziła **samorozwiązanie**.

3. Przemiany polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z procesem przemian w Europie Środkowo-Wschodniej na przełomie lat. 80. i 90. XX w. określanym jako Jesień Narodów;
- dowiesz się, jakie były przyczyny, przebieg i następstwa wojny w Jugosławii.

Jesień Narodów

Problemy społeczne, gospodarcze oraz związane ze **sposobem sprawowania władzy** przybierały coraz bardziej skrajną postać we wszystkich **krajach socjalistycznych**. W tych państwach rozwijały się **ruchy opozycyjne** wobec komunistycznych rządów. Poza tym przynajmniej **część funkcjonariuszy samych partii komunistycznych dostrzegała potrzebę zmian**. Reformy przeprowadzane w ZSRR wzmacniały te tendencje. Co więcej, **Gorbaczow namawiał** rządzących w poszczególnych krajach bloku wschodniego **do dialogu z opozycją**. Jednocześnie radzieckie starania o poprawę stosunków z Zachodem, rezygnacja z doktryny Breżniewa oraz osłabienie mocarstwowej pozycji ZSRR skutkowały **stopniowym zmniejszaniem się zależności krajów Europy Środkowo-Wschodniej od Moskwy**.

W większości państw rządzonych przez komunistów **demokratyczne przemiany** zaszły **na przełomie lat 80. i 90.** w sposób ewolucyjny i bezkrwawy. Wyjątek stanowiły Rumunia i Jugosławia. Proces zmian – zapoczątkowany rozmowami między władzą a opozycją na przełomie 1988 r. i 1989 r. – **najszybciej nastąpił w Polsce**. Oddziaływał z kolei na inne kraje bloku komunistycznego. Wystąpienia społeczne i przemiany w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 r., które nawiązywały się zwłaszcza jesienią tego roku, określono jako **Jesień Narodów**. Stanowiło to nawiązanie do Wiosny Ludów z połowy XIX w. Choć charakter wydarzeń w tych dwóch okresach był zupełnie inny, podobieństwo polegało na tym, że dążenia wolnościowe wybuchły na dużym obszarze Europy w niewielkim przedziale czasu. Jesień Narodów, w odróżnieniu od Wiosny Ludów, zakończyła się sukcesem.

◀ Jesień Narodów

Ewolucyjna droga demokratyzacji. Węgry, NRD, Czechosłowacja, Bułgaria, Albania

Na Węgrzech rządząca partia komunistyczna stopniowo rezygnowała z nad-

◀ demokratyzacja na Węgrzech

koniec tego samego roku zezwolono na tworzenie organizacji społecznych, a następnie także – niezależnych partii politycznych. Szybko przystąpiono do reform gospodarczych. **Latem 1989 r. nastąpiło porozumienie władz i opozycji** co do dalszych zmian. Dzieje partii komunistycznej dobiegły kresu jesienią. Wkrótce zmieniono nazwę państwa – Węgierska Republika Ludowa stała się Republiką Węgierską. **W marcu 1990 r. opozycja zwyciężyła w wyborach parlamentarnych i przejęła władzę.**

Przywódca NRD Erich Honecker (czytaj: honeker) uporczywie trwał u władzy mimo zmian zachodzących w bloku sowieckim. Nie akceptował drogi proponowanej przez Gorbaczowa i traktował swój kraj jako **ostoję komunistycznej ideologii**. Opierał się nurtom reformatorskim we własnej partii i odrzucał sugestie rozmów z opozycją. **Jesienią 1989 r. nasiliły się jednak protesty społeczne.** Honecker i zwolennicy utrzymania dotychczasowego porządku zostali zmuszeni do **ustąpienia z zajmowanych stanowisk.**

upadek muru
berlińskiego

W rezultacie **9 listopada 1989 r.** otwarto granice między NRD a RFN i Berlinem Zachodnim, a nocą **Niemcy przystąpili do burzenia muru berlińskiego.** Upadek komunizmu w NRD umożliwił rozpoczęcie procesu ponownego **zjednoczenia Niemiec.** Po tym jak akceptację wyraziły mocarstwa koalicji antyfaszystowskiej z czasów II wojny światowej, nastąpiło **w październiku 1990 r.** połączenie państw niemieckich.

Berlińczycy wdrapujący się na mur berliński 9 listopada 1989 r. oraz amerykański znaczek pocztowy wyemitowany w 2000 r. w serii „Świętując stulecie”, upamiętniający zburzenie muru

Zburzenie muru berlińskiego stało się symbolem odzyskania wolności przez kraje Europy Środkowo-Wschodniej oraz zakończenia zimnej wojny. 9 listopada 1989 r. Berlińczycy z obu części podzielonego miasta zaczęli wspinać się na mur berliński i przekraczać niestrzeżoną już wówczas granicę państwową. W nocy rozpoczęło się rozbijanie muru z pomocą kilofów i młotów. Przez wiele miesięcy kruszono kolejne jego fragmenty. Drobne fragmenty muru sprzedawano później jako turystyczne pamiątki. W końcu ostateczną rozbiórkę przeprowadziły profesjonalne firmy.

Václav Havel (1936–2011) z przypiętym znaczkiem wyborczym polskiej „Solidarności”

przemiany
w Czechosłowacji

W Czechosłowacji jesienią 1989 r. stolicę kraju, **Pragę**, ogarnęły **demonstracje**. Koordynowało je Forum Obywatelskie utworzone przez antykomunistyczną opozycję. Brutalne akcje milicji nie powstrzymały manifestantów. Ostatecznie w partii komunistycznej podjęto **decyzję o stopniowej demokratyzacji państwa**. Ponieważ wystąpienia protestujących miały pokojowy charakter, wydarzenia w Czechosłowacji nazwano **aksamitną rewolucją**. Przed końcem 1989 r. Aleksander Dubček – symbol Praskiej Wiosny – stanął na czele parlamentu, a **Václav Havel** – najbardziej znany **przedstawiciel opozycji** – został **prezydentem**. Opozycja przejęła w pełni władzę po zwycięskich **wyborach parlamentarnych w czerwcu 1990 r.** Ambicje narodowościowe spowodowały, że kraj nie przetrwał jako

federacja. 1 stycznia **1993 r.** nastąpił jego **podział na dwa odrębne państwa: Czechy i Słowację**.

W Bułgarii przywódca partii Todor Żiwkow usiłował zachować nieprzejednaną postawę wobec postulatów zmian. Demonstracje starano się powstrzymać z pomocą wojska. Jednak wydarzenia w ZSRR i pozostałych krajach bloku sowieckiego umocniły w partii komunistycznej **pozycję zwolenników reform**.

W listopadzie 1989 r. **odsunęli oni Żiwkova od władzy**, a na początku następnego roku porozumieli się z opozycją co do przeprowadzenia **wolnych wyborów**. Odbłyły się one **w czerwcu 1990 r.** i **komuniści** – zreorganizowani i pod nową nazwą – **je wygrali**. Natomiast **prezydentem kraju** został **przedstawiciel opozycji**. Kolejne **wybory parlamentarne w 1991 r.** zakończyły się **zwycęstwem partii opozycyjnych**.

W Albanii, która od lat znajdowała się w izolacji na europejskiej scenie politycznej, nawet wśród państw komunistycznych, rządzący zdecydowali się na wprowadzenie demokratycznych reform dopiero w grudniu 1990 r. Komuniści wygrali pierwsze wybory, jednak kolejne (1992 r.) zakończyły się ich klęską i utratą władzy.

Bunkry z czasów Envera Hoxhy – przywódcy Albanii od zakończenia II wojny światowej do jego śmierci w 1985 r.

Setki tysięcy niewielkich bunkrów wciąż wypełniają krajobraz Albanii. Pozostały one symbolem rządów Envera Hoxhy.

Nakazał ich budowę w związku z opracowaną przez siebie koncepcją „wojny ludowej”. Na każdą rodzinę miał przypadać jeden bunkier, w którym stawiała by ona opór ewentualnemu agresorowi. Hoxha – jako zagorzały zwolennik Stalina – nigdy nie zaakceptował zmian w polityce ZSRR związanych z „odwilżą” po 1956 r. Stąd też stosunki albańsko-radzieckie pogarszały się i Albania zbliżyła się politycznie do Chin. W 1968 r. wystąpiła z Układu Warszawskiego.

Rumunia – droga rewolucyjna

- **W Rumunii** – w przeciwieństwie do przedstawionych wcześniej państw – zmiana władzy miała **dramatyczny i krwawy przebieg**. Zarazem przebudowa systemu i demokratyzacja okazały się nie tak gruntowne jak w innych krajach.

Ciąg zdarzeń prowadzących do rewolucji rumuńskiej zapoczątkowały **demonstracje ludności węgierskiej** licznie zamieszkującej Transylwanię (Siedmiogród). W połowie **grudnia 1989 r. w Timișoarze** (czytaj: timiszoarze, węg. Temesvár) Węgrzy wystąpili w obronie miejscowego pastora, którego represjonowano za wypowiedzi krytyczne wobec władz. Mimo ofiar śmiertelnych protesty społeczne skierowane przeciwko rządzącym **rozszerzały się na inne miasta**. W odpowiedzi **Nicolae Ceaușescu** (czytaj: nikolae czałszesku), sprawujący władzę, nakazał zorganizować w **stolicy Rumunii, Bukareszcie**, wiec poparcia dla siebie. Jednak **zgromadzony tłum zwrócił się przeciwko komunistycznemu dyktatorowi**. Na stronę ludności przechodziło wojsko. Władzy Ceaușescu próbowała natomiast bronić policja polityczna. W mieście rozgorzały **walki**. Rewolucja rumuńska pochłonęła około 1000 ofiar śmiertelnych.

Nicolae Ceaușescu na rumuńskim znaczku pocztowym z 1988 r.

Ceaușescu był otaczany kultem jednostki. Najbardziej znany spośród jego licznych przydomków to „Geniusz Karpaci”. Dyktator stworzył system oparty na inwigilacji obywateli i potęgę policji politycznej – *Securitate*. To właśnie funkcjonariusze *Securitate* strzelali do manifestantów w grudniu 1989 r. i bronili przed nimi budynków rządowych oraz gmachu telewizji. W ostatnich chwilach rządów Ceaușescu prowadzili wymianę ognia z żołnierzami, którzy przeszli na stronę rewolucji.

Manifestanci 22 grudnia zdobyli pałac prezydencki. Ceaușescu starał się zbiec, został jednak pojmany, osądzony przez doraźny trybunał i wraz z żoną **rozstrzelany**. Jednak **władzę przejęli działacze wywodzący się z partii komunistycznej**. Stworzone przez nich stronnictwo wygrywało kolejne wybory parlamentarne, ale nie przeprowadzało głębszej zmiany systemu ani pełnej demokratyzacji metod sprawowania rządów. **Opozycja sięgnęła po zwycięstwo dopiero w 1996 r.**

Uzbrojeni cywile podczas wydarzeń rewolucyjnych w Rumunii, grudzień 1989 r.

Wojna w Jugosławii

Najbardziej tragicznie potoczyły się w latach 90. losy **wieloetnicznej Jugosławii**. Sytuacja w tym państwie była o wiele bardziej złożona niż w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Podziały wewnętrzne miały wielopłaszczyznowy charakter. Już od lat 80. narastały tam przejawy **wrogości między zamieszkującymi państwo narodami** (a także przedstawicielami różnych religii). Źródła tych konfliktów sięgały jeszcze XIX w. Pod koniec XX w. stało się jasne, że nie wygasły pod komunistyczną władzą. Dla wielu mieszkańców Jugosławii oczekiwana wolność oznaczała wówczas nie tylko zmianę politycznego ustroju, lecz także narodową samodzielność.

konflikty
w Jugosławii

Państwo jugosłowiańskie stanowiło federację, poszczególne republiki miały znaczną niezależność, a struktura federacyjna znajdowała wyraźne odzwierciedlenie nawet w partii komunistycznej. Jugosławia była bardzo zróżnicowana pod względem gospodarczym. Najbogatsza Słowenia, zamieszkała przez 8% ludności federacji, wytwarzała aż 35% produkcji przemysłowej. Po **śmierci Josipa Broz-Tity w 1980 r.** w państwie zaczęły narastać **tendencje odśrodkowe**. Kryzys gospodarczy powodował, że mieszkańcy **zamożniejszych jugosłowiańskich republik: słoweńskiej i chorwackiej**, niechętnie dokładali się do funkcjonowania biedniejszych części kraju. Jednocześnie **rosła polityczna dominacja Serbów** wywołująca niezadowolenie przedstawicieli innych narodowości. W niektórych regionach (zwłaszcza w **Kosowie**) nasilały się **lokalne konflikty etniczne**.

Wprawdzie Jugosławia nie należała do bloku sowieckiego, jednak przemiany w innych państwach socjalistycznych oddziaływały również na nią. W okresie przemian przełomu lat 80. i 90. **przywódca serbskich komunistów Slobodan Milošević** (czytaj: miloszewić) przyjął **nacjonalizm serbski** jako ideologię, dzięki której chciał utrzymać się u władzy. W 1989 r. wybrano go na prezydenta republiki serbskiej w ramach federacji jugosłowiańskiej. Wkrótce doprowadził do **zniesienia autonomii**, którą w ramach tej republiki cieszyły się dotąd dwa okręgi: **Wojwodina** (wielonarodowościowa, z dużą mniejszością węgierską) i **Kosowo** (gdzie ponad 80% stanowili Albańczycy).

Ta decyzja świadczyła o wzrastającej roli nacjonalizmu serbskiego w polityce wewnętrznej i dlatego wywołała z kolei **zaniepokojenie Słoweńców i Chorwatów**. W obu republikach rozwijał się ruch na rzecz niepodległości. Również komuniści słoweńscy i chorwaccy opuścili partię jugosłowiańską już na początku 1990 r. W kolejnym roku, gdy rozpad Jugosławii zdawał się być przesądzony, **na obszarze Chorwacji** ujawnił się z kolei **separatystyczny ruch serbski** wspierany przez Miloševića, zmierzający do oderwania od Chorwacji obszarów zamieszkałych przez duże grupy ludności serbskiej. **W marcu 1991 r. doszło tam do incydentów na tle narodowościowym**. Padły pierwsze strzały i pierwsze ofiary śmiertelne konfliktu etnicznego w Jugosławii.

wojna serbsko-chorwacka

W czerwcu 1991 r. Słowenia i Chorwacja ogłosiły niepodległość. Wystąpiła przeciw nim Serbia i podporządkowana jej już wówczas jugosłowiańska armia

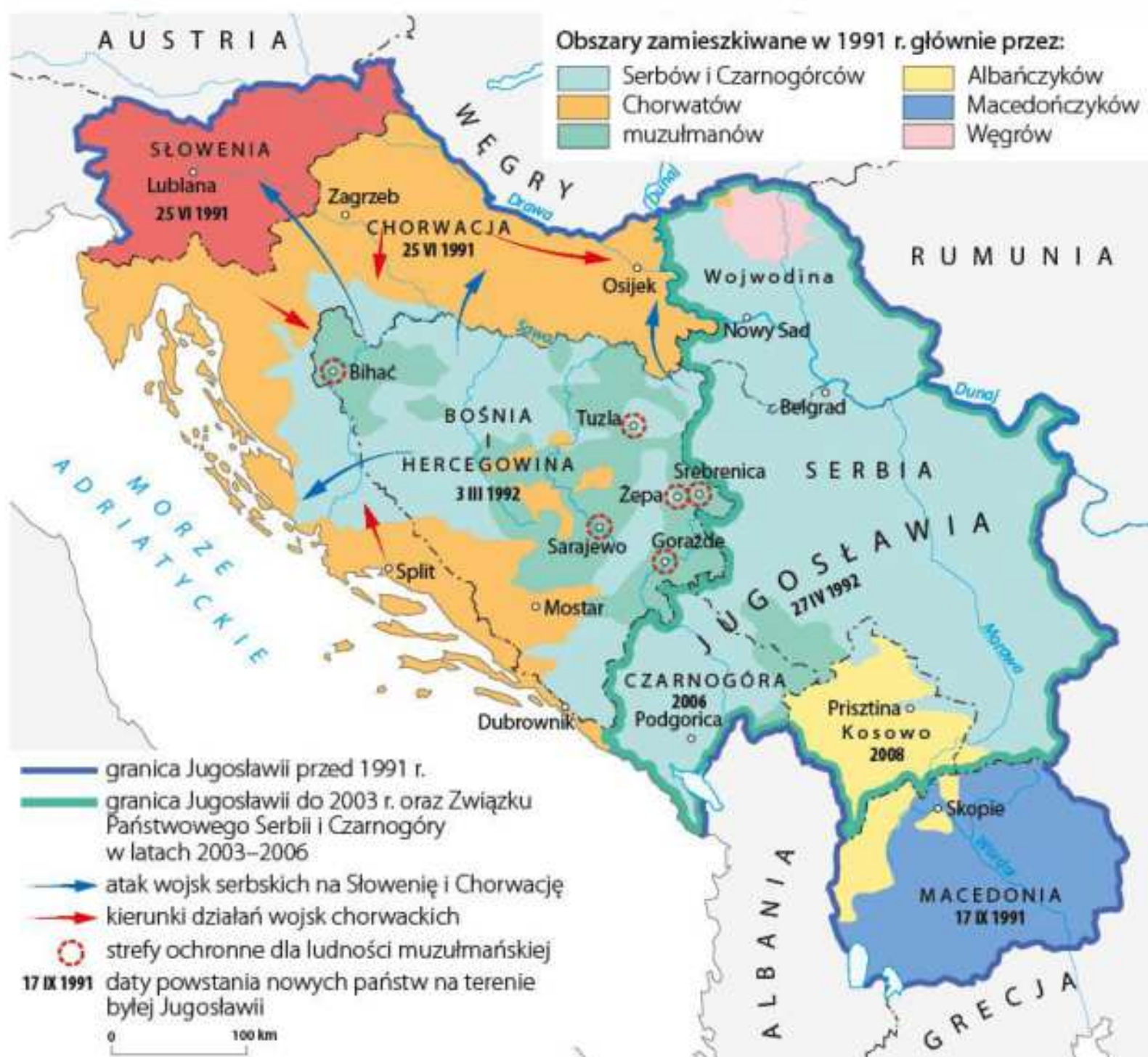
federalna. **Słowenia** – wysunięta najdalej na zachód – **obroniła** świeżo zadeklarowaną **niepodległość** po walkach trwających zaledwie 10 dni. **Wojna serbsko-chorwacka w pierwszej fazie** toczyła się natomiast **do stycznia 1992 r.**, kiedy to nastąpił **rozejm**. W jej efekcie **około 30% terytorium Chorwacji** znalazło się na 3,5 roku **pod okupacją serbską**. Niepodległość proklamowała w tym czasie także **Macedonia**. Podobne zamiary Albańczyków z Kosowa zdusiła natomiast serbska armia. **Po ogłoszeniu w marcu 1992 r. niepodległości przez Bośnię i Hercegowinę tam przeniosła się główna arena wojny**. W tym przypadku można mówić o trzech stronach konfliktu: miejscowych Serbach, Chorwatach i bośniackich muzułmanach, prowadzących ze sobą nieprzerwanie walki przez 3,5 roku. **W lecie 1995 r. odnowiła się wojna serbsko-chorwacka.**

Zniszczony czołg federalnej Jugosłowiańskiej Armii Ludowej, koniec 1991 r.

Chorwaccy żołnierze w trakcie walk z siłami separatystycznej Republiki Serbskiej Krajiny, czerwiec 1992 r.

Rozpad Jugosławii i przemiany polityczne w regionie w latach 1991–2008

Ćwiczenia

1. Wskaż na mapie – w kolejności ogłaszania niepodległości – kraje, które odłączyły się od państwa jugosłowiańskiego. Przedstaw granice współczesnej Serbii.
2. Wskaż państwa stanowiące niegdyś część Jugosławii, które obecnie są członkami Unii Europejskiej, oraz te, które zostały uznane za oficjalnie kandydujące do członkostwa w niej. Poszukaj odpowiednich informacji w internecie.

Zniszczone Sarajewo, 1996 r.

Obleżenie stolicy Bośni i Hercegowiny, Sarajewa, przez wojska serbskie trwało 44 miesiące. Miasto było ostrzeliwane z okolicznych wzgórz i odcięte od dostaw żywności. Od wiosny 1994 r., przez prawie 2 lata, ONZ zaopatrywała je mostem powietrznym.

zakończenie wojny
w Jugosławii

Działania zbrojne na terenie byłej Jugosławii trwały do października 1995 r. O ich zakończeniu w dużej mierze zdecydowała postawa krajów Zachodu, a zwłaszcza przeprowadzone późnym latem 1995 r. **naloty NATO na pozycje serbskie**. W końcu tego roku uzgodniono **porozumienie pokojowe**. Na jego mocy strony toczące ze sobą wojnę **uznawały przedwojenne granice republik za granice niepodległych obecnie państw**. Spośród republik federalcyjnych jedynie **Czarnogóra** przez cały okres wojny pozostawała **wraz z Serbią w składzie Jugosławii** (zdecydowała się na **niepodległość** dopiero w 2006 r.).

Wojna pochłonęła **od 200 do 300 tysięcy ofiar śmiertelnych**, a 3–4 miliony osób musiały porzucić swoje domy (w przypadku Bośni i Hercegowiny dotyczyło to połowy ludności). W trakcie walk doszło do – **popętnianych przez wszystkie strony konfliktu** – zbrodni wojennych, czystek etnicznych, aktów ludobójstwa, a także masowych gwałtów.

Serbski afisz wyrażający poparcie dla – poszukiwanego za zbrodnie wojenne – byłego serbskiego przywódcy Bośni i Hercegowiny Radovana Karadžicia (czytaj: karadžicia), Srebrenica, 1998 r.

Srebrenica była jedną z sześciu stref ochronnych dla cywilnej ludności muzułmańskiej, utworzonych przez ONZ w trakcie wojny w Bośni i Hercegowinie. W lipcu 1995 r. Serbowie zaatakowali i zajęli miasto przy biernej postawie wojsk ONZ. Zamordowali około 8000 mężczyzn i chłopców. Masakra w Srebrenicy była największą zbrodnią ludobójstwa w Europie od 1945 r. Jedną z osób oskarżonych o nią, a także o inne przestępstwa wojenne, i poszukiwanych od 1997 r. przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w Hadze był Radovan Karadžić. Aresztowano go dopiero w 2008 r. W 2016 r. skazano go na 40 lat więzienia. W 2019 r. wyrok zaostrzono i zmieniono na dożywotnie pozbawienie wolności. Wydarzeniom w Srebrenicy poświęcony jest wybitny film *Aida* z 2020 r. w reżyserii Jasmili Žbanić.

Po zakończeniu wojny w Jugosławii nierozwiązana pozostawała **sprawa albańska w Kosowie**, stanowiącym wtedy część Serbii. Działająca od połowy lat 90. Armia Wyzwolenia Kosowa nasilała działania partyzanckie, które w **1998 r.** wywołały **akcję zbrojną armii serbskiej**. Krwawe walki spowodowały potępienie Serbii przez Radę Bezpieczeństwa ONZ, a **wiosną 1999 r. – interwencję lotniczą NATO**. W jej efekcie **kontrolę nad prowincją przejęły siły międzynarodowe**. W **2008 r. Kosowo ogłosiło niepodległość**. Serbia nie zaakceptowała tego faktu i nadal traktuje Kosowo jako część swojego terytorium państwowego. Uznanie jego niepodległości nastąpiło natomiast ze strony około 100 państw świata, w tym: USA, Wielkiej Brytanii, Francji, Niemiec, a także Polski. Niepodległości Kosowa nie uznają takie kraje, jak: Rosja, Chiny, Hiszpania i Grecja. Ze względu na weto Rosji w Radzie Bezpieczeństwa ONZ Kosowo nie jest też uznawane przez tę organizację międzynarodową.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj proces przemian ustrojowych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej na przełomie lat 80. i 90. XX w. Porównaj jego przebieg w poszczególnych państwach.

2. Zastanów się, jakie znaczenie dla upadku komunizmu i procesu demokratyzacji państw bloku wschodniego miała postawa ich obywateli i działalność opozycji. Jaką rolę odegrały czynniki wewnętrzne, a jaką – międzynarodowe?
3. Wyjaśnij źródła wojny w Jugosławii. Omów jej przebieg oraz następstwa.
4. Poszukaj w internecie dodatkowych informacji na temat losów ludności cywilnej w trakcie wojny w byłej Jugosławii oraz zbrodni wojennych i aktów ludobójstwa, do których wówczas doszło. Zapoznaj się z wybranymi filmami dokumentalnymi i fabularnymi dotyczącymi tego okresu. Przygotuj się do dyskusji na temat źródeł nacjonalizmu pod koniec XX w.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 333 ▶ **Problemy społeczno-gospodarcze i polityczne** narastały we wszystkich państwach socjalistycznych. Coraz powszechniej dostrzegana potrzeba gruntownych zmian, **rozwój opozycji** oraz wpływ **przemian w ZSRR** stanowiły **przyczyny** wydarzeń z **przełomu lat 80. i 90.** określanych jako **Jesień Narodów**.
- s. 333 ▶ **Proces zmian najszybciej nastąpił w Polsce** i oddziaływał na inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej.
- s. 333 ▶ W Polsce, na Węgrzech, w NRD, Czechosłowacji, Bułgarii i Albanii procesy demokratyzacji miały **charakter ewolucyjny i pokojowy**.
- s. 334 ▶ Symboliczne znaczenie miało **zburzenie muru berlińskiego w listopadzie 1989 r.** W **październiku 1990 r.** nastąpiło **zjednoczenie Niemiec**.
- s. 336 ▶ W Rumunii w **grudniu 1989 r.** dyktatorskie rządy **Nicolae Ceaușescu** obalono **na drodze rewolucyjnej**, a on sam został rozstrzelany. Walki pochłonęły około 1000 ofiar.
- s. 336 ▶ **Formacja polityczna wywodząca się z partii komunistycznej** rządziła w Rumunii **do 1996 r.**, kiedy to zwycięstwo wyborcze odniosła opozycja.
- s. 337 ▶ O przebiegu wydarzeń w **Jugosławii** zadecydowały przede wszystkim **konflikty między narodami** zamieszkującymi to wieloetniczne państwo.
- s. 337 ▶ W **czerwcu 1991 r. Słowenia i Chorwacja ogłosiły niepodległość**. Zapoczątkowało to **wojnę w Jugosławii**.
- s. 337 ▶ **Wojna serbsko-chorwacka** spowodowała zajęcie znacznej części Chorwacji przez Serbów.
- s. 338 ▶ **Niepodległość** ogłosiła także **Macedonia**, a następnie zrobiły to **Bośnia i Hercegowina**. W tym drugim przypadku skutkiem stała się **długotrwała, krwawa wojna**, w czasie której doszło do m.in. **oblężenia Sarajewa i masakry w Srebrenicy**.
- s. 340 ▶ **Wojna w byłej Jugosławii zakończyła się pod koniec 1995 r.** Granice przedwojennych republik federacyjnych stały się granicami państw, które ogłosiły niepodległość.
- s. 340 ▶ **Wojna w Jugosławii pochłonęła od 200 do 300 tys. ofiar śmiertelnych**, a 3 do 4 mln osób musiało opuścić swoje domy. Strony konfliktu dokonały wielu **zbrodni wojennych**, w tym – na ludności cywilnej.

4. Polska w dekadzie lat 90.

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, na czym polegała transformacja gospodarcza w pierwszych latach III RP, jakie przyniosła efekty i jakie były jej społeczne koszty;
- przeczytasz o przemianach w polskim życiu politycznym i społecznym w latach 90. oraz o problemach, które stanowiły wówczas przedmiot sporów;
- poznasz najważniejsze zjawiska w kulturze polskiej lat 90.

Przemiany gospodarcze i społeczne u progu III Rzeczypospolitej

Od początku 1990 r. wprowadzano w życie przyjęty przez Sejm **pakiet ustaw reformujących gospodarkę**. Od nazwiska ówczesnego ministra finansów zyskały one potoczne miano planu Balcerowicza. **Przedsiębiorstwa państwowe**, stanowiące na razie absolutną większość, **musiały się odtąd wykazywać zyskami**. Jeżeli nie były w stanie na siebie zarobić, upadały – nie mogły już liczyć na dotację z budżetu państwa. Aby wymusić na przedsiębiorstwach racjonalny rachunek ekonomiczny, a przy tym przeciwdziałać inflacji, określono **limit wzrostu wynagrodzeń**, którego przekroczenie oznaczało dla przedsiębiorstwa dodatkowy podatek. Spotkał się on ze szczególną niechęcią społeczną, ponieważ blokował wzrost płac.

◀ reformy gospodarcze

Poczyniono pierwsze kroki na drodze do **prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych**. Przystąpiono do **likwidacji PGR-ów**. Powstawały **prywatne banki**. Skończył się monopol państwa na handel zagraniczny. W przemianach własnościowych dużą rolę odgrywał **kapitał zagraniczny**, który uzyskiwał korzystne warunki inwestowania (preferencyjne warunki zakupu przedsiębiorstw, zwolnienie z podatku od ponadnormatywnych wynagrodzeń, łatwość transferu zysków za granicę). Polscy przedsiębiorcy – dopiero rozpoczynający działalność gospodarczą – odczuwali, że są traktowani gorzej od zagranicznych.

◀ prywatyzacja

Rządowi udało się w ciągu kilku miesięcy **zredukować inflację**. Natomiast **spadła znacząco produkcja przemysłowa**. Przyczyniły się do tego między innymi zmiana struktury produkcji, upadek części przedsiębiorstw i zmniejszony popyt wynikający ze zubożenia znacznej części społeczeństwa. Pojawiło się – i stale narastało przez kolejne kilkanaście lat – **bezrobocie** (szczytowy poziom 21% osiągnęło na przełomie 2003/2004 r.).

Zabudowania dawnego PGR-u w Nowym Adamowie w pobliżu Łodzi

PGR-y stopniowo likwidowano w latach 90., a ich majątek i ziemię sprzedawano. Te działania stanowiły element procesu prywatyzacji majątku państwowego. Jednocześnie powodowały bezrobocie wśród dawnych pracowników państwowych gospodarstw, a skutki ich upadku stały się jednym z symboli kosztów społecznych, jakie przyniosły ze sobą reformy wolnorynkowe.

skutki przemian
gospodarczych

► Budowanie w Polsce systemu wolnorynkowego umożliwiło **rozwój aktywności gospodarczej obywateli** oraz powstawanie **prywatnych przedsięwzięć** handlowych i produkcyjnych. Jednak **większość społeczeństwa nie była przygotowana na szok związany z kosztami przeprowadzenia reform gospodarczych**. Nie znała poza tym realiów funkcjonowania gospodarki kapitalistycznej i z trudem przystosowywała się do jej wymogów na rynku pracy. **Brak zagwarantowania bytu materialnego przez państwo wywoływał lęk i poczucie bezradności**. Także narastające rozwarstwienie majątkowe społeczeństwa budziło wiele niechęci. Niskie dochody i trudności materialne skutkowały **emigracją zarobkową**.

Samochody na osiedlu w Mińsku Mazowieckim w 1991 r.

Tylko niewielka część społeczeństwa mogła sobie pozwolić na bardziej luksusowe dobra. Jeszcze przez długi czas na polskich ulicach większość samochodów pochodziła z czasów PRL.

uwłaszczenie
nomenklatury

► Problemem, który podnoszono w okresie rodzenia się wolnego rynku w Polsce, była kwestia określona jako **uwłaszczenie się nomenklatury**. Zjawisko to miało swoje korzenie jeszcze w czasach rządu Mieczysława Rakowskiego. Podjęto

wtedy pierwsze kroki zmierzające do komercjalizacji przedsiębiorstw państwowych. Dopuszczono też legalny obrót walutami (pojawily się kantory). Przyjęte rozwiązania prawne pozwalały na **przekazywanie majątku** należącego do zakładów państwowych w użytkowanie powstającym wówczas **prywatnym spółkom**. Dało to osobom związanym z władzami partyjno-państwowymi oraz kierującym państwowymi przedsiębiorstwami możliwość przejęcia kontroli nad częścią zasobów państwa. Miały one też ułatwioną drogę do rozpoczęcia – wcześniej niż inni – działalności gospodarczej. Posiadana sieć kontaktów zapewniała im możliwość szybkiego rozwinięcia biznesu i ułatwiała konkurowanie z przedsiębiorcami niemającymi takich wpływów.

Nomenklatura – ogół stanowisk w aparacie administracyjnym oraz w zakładach pracy w Polsce Ludowej, których obsada należała do uprawnień organów PZPR różnych szczebli. Z końcem PRL ich liczba zbliżała się do 300 tysięcy. Mianem nomenklatury określano też czasem elitę partyjną wraz z ogółem osób bezpośrednio od niej zależnych.

W opisany sposób elity władzy PRL starały się przekształcić w elity finansowe nowej Rzeczypospolitej. Podobne procesy zachodziły wówczas we wszystkich krajach bloku wschodniego, przy czym w Polsce nie miały tak masowego charakteru jak gdzie indziej.

Rozpad obozu solidarnościowego. Pierwsze wolne wybory prezydenckie i parlamentarne

Życie polityczne nabierało tempa, a debaty ideologiczne prowadziły do różnicowania się zapatrywań na przyszłość kraju. Szybko powstało w Polsce wiele **partii politycznych**.

◀ nowe partie polityczne

Działacze rozwiązanej PZPR stworzyli kilka ugrupowań, z których poważną rolę odegrała **Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP)** na czele z **Aleksandrem Kwaśniewskim** i **Leszkiem Millerem**. ZSL z kolei połączyło się z niektórymi grupami niezależnych działaczy ludowych i utworzyło **Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)**.

W zróżnicowanym światopoglądowo **obozie solidarnościowym** względna **jedność** utrzymywana w epoce działalności opozycyjnej **coraz wyraźniej się kruszyła**. Przedmiotem kontrowersji była polityka rządu Tadeusza Mazowieckiego. Część członków Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego wyrażała niezadowolenie z niej i **stawiała gabinetowi ministrów Mazowieckiego zarzuty** dotyczące zbyt powolnego przeprowadzania zmian ustrojowych i braku rozliczenia PRL-owskiej ekipy władzy. Jednocześnie politycy ci krytykowali rząd za gwałtowność przekształceń gospodarczych odbijających się na poziomie życia ludności. W maju 1990 r. utworzyli oni **Porozumienie Centrum (PC)** na czele z **Jarosławem Kaczyńskim**. Wysuwali **Lecha Wałęsę** na **urząd prezydencki**, który miał być na nowo obsadzony po decyzji Wojciecha Jaruzelskiego o ustąpieniu z tego stanowiska i przyjęciu przez Sejm ustawy skracającej jego kadencję.

Kandydatem na prezydenta **zwolenników dotychczasowej polityki rządu** był **Tadeusz Mazowiecki**. W lipcu 1990 r. utworzyli oni **Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna (ROAD)** na czele ze **Zbigniewem Bujakiem** i **Władysławem Frasyniukiem**.

Kampania prezydencka przyniosła ostre starcie między politykami popierającymi jednego z dwóch kandydatów wywodzących się z „Solidarności”. **Przypiętowało to rozpad obozu solidarnościowego**, co stało się podstawą do rozwoju wielopartyjnego systemu politycznego. W warunkach istnienia wielości koncepcji dotyczących przyszłości Polski było to zjawisko nieuniknione i naturalne dla porządku demokratycznego.

Opinia historyka

na temat źródeł i charakteru podziałów w obozie solidarnościowym

Rozpad obozu solidarnościowego był nieuchronny i nietrudny do przewidzenia. Ten wielki ruch społecznego protestu przeciw komunizmowi zgromadził w swoich ramach szereg mocno zróżnicowanych środowisk politycznych. Na przełomie 1989 i 1990 r. coraz wyraźniej zaznaczyły się w nim dwie orientacje. Jedna odwoływała się do wizji państwa liberalnego i laickiego, główne zagrożenie dostrzegając w nacjonalizmie, klerykalizmie i ksenofobii części polskiego społeczeństwa. Druga z kolei bliska była katolicyzmowi i ludowemu konserwatyzmowi, a jej zwolennicy za najważniejszego przeciwnika uważali postkomunistów, których wpływy – gospodarcze i polityczne – oceniali jako wciąż bardzo duże. Dla zwolenników pierwszej opcji rozwiązanie PZPR oznaczało faktyczny kres walki z komunizmem, zaś dla ich antagonistów, zaledwie koniec jednego z etapów tej walki. W tej sytuacji wszelkie próby sztucznego podtrzymywania jedności obozu solidarnościowego – uzasadniane dobrem reform – były skazane na niepowodzenie. Jego rozpad otworzył drogę do budowy normalnej demokracji parlamentarnej, której podstawą są partie polityczne. Z drugiej strony nie ulega wątpliwości, że rozmiary dezintegracji – szczególnie w przypadku obozu Wałęsy – okazały się zbyt daleko idące, co jednak w pełni uwidoczniło się dopiero przy okazji wyborów parlamentarnych w 1991 r. Szkodliwa okazała się także nadmierna personalizacja podziałów. Osobiste urazy liderów doprowadziły do sytuacji, w której ugrupowania postsolidarnościowe – mimo wspólnych korzeni – nie tylko nie stały się sojusznikami, ale na wzajemne ataki poświęcały znacznie więcej energii, niż na zwalczanie innych sił politycznych. Takie zachowanie musiało prędzej czy później doprowadzić do politycznego upadku wszystkich spadkobierców ruchu solidarnościowego.

Antoni Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2005*, Kraków 2007, s. 107–108.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jakich kwestii światopoglądowych oraz związanych z bieżącą sytuacją polityczną dotyczyły – zdaniem Antoniego Dudka – najważniejsze podziały w obozie solidarnościowym.
2. Dlaczego autor uważa rozpad obozu solidarnościowego za nieuchronny? Jakie aspekty tej sytuacji ocenia pozytywnie, a jakie – negatywnie?

Plakat wyborczy Lecha Wałęsy z kampanii przed wyborami prezydenckimi w 1990 r.

Nowy prezydent miał zostać wybrany – zgodnie z nowelizacją konstytucji przeprowadzoną we wrześniu 1990 r. – w wyborach powszechnych, a nie obrany przez Zgromadzenie Narodowe, jak poprzedni. Wybory odbyły się **jesienią 1990 r.** Pierwsza ich tura przyniosła zaskakujące wyniki. Najwięcej głosów uzyskał wprawdzie Lech Wałęsa, ale Tadeusz Mazowiecki znalazł się dopiero na trzecim miejscu, ponieważ drugie zajął **Stanisław Tymiński**. Była to postać zupełnie nowa w polityce – emigrant, przedsiębiorca mający firmy w Kanadzie i Peru. Przedstawiał się jako milioner, który dzięki swoim doświadczeniom potrafi wyprowadzić kraj z trudności gospodarczych i zapewnić ludziom dostatek. Jego kampania była skierowana do osób rozczarowanych i sfrustrowanych przemianami w kraju.

◀ powszechne wybory prezydenckie

W decydującej turze **zwyciężył Lech Wałęsa**, który uzyskał 74% głosów. **Prezydenturę objął w grudniu 1990 r.** W otoczeniu nowego prezydenta główną rolę odgrywali bracia **Jarosław i Lech Kaczyńscy**.

Tadeusz Mazowiecki zrezygnował z funkcji premiera. **Nowy rząd** opierał się głównie na **Kongresie Liberalno-Demokratycznym (KLD)** – partii popierającej Lecha Wałęsę. Jej liderami byli **Jan Krzysztof Bielecki** (nowy premier), **Janusz Lewandowski** i **Donald Tusk**. Ministrem finansów pozostawał Leszek Balcerowicz. Ten gabinet określono mianem rządu kontynuacji, gdyż pozostał on przy dotychczasowych założeniach reform ekonomicznych. Jego sukcesem stało się **uzyskanie umorzenia prawie połowy polskiego długu zagranicznego**. Rozwijająca się prywatna przedsiębiorczość zapewniała dostępność towarów i usług na rynku. Jednak przeciętne pensje były niskie. Ponadto narastało wciąż różnicowanie majątkowe społeczeństwa.

Jacek Kuroń rozdaje darmową zupę, Gorzów Wielkopolski, sierpień 1991 r.

Kuroń w latach 1989–1993 dwukrotnie pełnił funkcję ministra pracy i polityki socjalnej. Był pomysłodawcą wydawania na ulicach posiłku najuboższym – najczęściej zupy grochowej, nazywanej powszechnie od jego nazwiska kuroniówką. W ten sam sposób określano też zasiłek dla bezrobotnych.

Wiosną 1991 r. różne formacje popierające Tadeusza Mazowieckiego utworzyły **Unię Demokratyczną (UD)** – partię raczej umiarkowaną, prezentującą szeroki przekrój poglądów politycznych. Wokół SdRP wykształciła się koalicja pod nazwą **Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD)**. Na prawicy powstała **Wyborcza Akcja Katolicka (WAK)**, w której najważniejszą partią było Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (**ZChN**) na czele z **Wiesławem Chrzanowskim**.

rozdrobienie
w parlamencie

Kadencję parlamentu „kontraktowego”, który nie stanowił demokratycznej reprezentacji poglądów społecznych, **skrótcono i w październiku 1991 r.** odbyły się **nowe wybory**. Ówczesna ordynacja wyborcza sprzyjała **rozproszeniu mandatów między wiele ugrupowań**. Ostatecznie do Sejmu wprowadziło swoich posłów aż 29 komitetów wyborczych (z których część była ponadto koalicjami). Tylko 9 z nich uzyskało powyżej 20 mandatów, a niektóre – zaledwie po jednym. **Najwięcej mandatów zdobyły Unia Demokratyczna (62) i SLD (60)** – partie centrum i lewicy. Wbrew temu wybory okazały się jednak **sukcesem prawicy**, która w sumie zdobyła przewagę w Sejmie, chociaż była **podzielona na wiele ugrupowań**. **Rząd stworzył Jan Olszewski z PC.** Do jego głównych haseł należały **lustracja i dekomunizacja**.

lustracja

Lustracja – w krajach postkomunistycznych procedura ujawniania współpracy z komunistycznymi służbami bezpieczeństwa osób pełniących funkcje publiczne; niekiedy wiązała się z zakazem dalszego pełnienia takich funkcji.

dekomunizacja

Dekomunizacja – koncepcja rozliczenia oraz odsunięcia od wpływów politycznych i ewentualnie także gospodarczych osób należących w przeszłości do partii komunistycznej oraz współtworzących system władzy w krajach bloku komunistycznego.

Kontynuacja przemian politycznych, ustrojowych i gospodarczych

konflikty w obozie
władzy

Lech Wałęsa chciał realizować wizję silnej władzy prezydenckiej, której w dużej mierze byłby podporządkowany rząd, przy drugoplanowej roli parlamentu. Uzyskanie takiej pozycji ułatwiał mu najpierw ograniczony autorytet Sejmu „kontraktowego”, a następnie rozdrobnienie polityczne w parlamencie wyłonionym w 1991 r. Jednak większość sił politycznych nie chciała udzielić prezydentowi bezwarunkowego poparcia, a nawet jego bliscy współpracownicy często wchodzili z nim w **konflikty**. **Bracia Kaczyńscy opuścili Kancelarię Prezydenta już jesienią 1991 r.** Drogi Wałęsy i prawicy zdecydowanie się rozeszły. Prezydent był przez nią oskarżany o nie dość zdecydowane zwalczanie wpływów komunistów w państwie.

Decydująca rozgrywka polityczna nastąpiła po tym, jak Sejm **w maju 1992 r.** przyjął **uchwałę lustracyjną**. Zobowiązywała ona ministra spraw wewnętrznych do przygotowania informacji na temat osób pełniących wysokie funkcje państwowe, które w okresie PRL były współpracownikami SB. Już po tygodniu ówczesny minister **Antoni Macierewicz przesłał do Sejmu listę 64 osób** (członków rządu, parlamentarzystów) **zarejestrowanych w archiwach SB**

jako agenci. Odrębna lista **podejrzanych**, przeznaczona do wiadomości jedynie osób piastujących najwyższe stanowiska, zawierała tylko dwa nazwiska: **prezydenta Lecha Wałęsy i marszałka Sejmu Wiesława Chrzanowskiego.** Brakowało informacji na temat wiarygodności dokumentów SB. Reakcją prezydenta i partii pozostających poza koalicją rządową było oskarżenie premiera i jego ministra o chęć destabilizacji państwa. Z inicjatywy Lecha Wałęsy **rząd został odwołany przez Sejm** większością 273 głosów za wobec 119 przeciw. Przeciwko zdymisjonowaniu rządu Olszewskiego głosowała większość polityków prawicy – przede wszystkim ZChN i PC.

Po długich negocjacjach następny gabinet ministrów utworzyła **Hanna Suchocka z Unii Demokratycznej.** Jej rząd tworzyła szeroka centro-prawicowa koalicja ośmiu partii, zdominowana przez UD, KLD i ZChN.

Hanna Suchocka

Suchocka (ur. 1946 r.) to pierwsza kobieta, która stanęła na czele polskiego rządu. Jej kandydatura była możliwa do przyjęcia przez wchodzące do koalicji partie prawicy, ponieważ Suchocka należała w Unii Demokratycznej do skrzydła konserwatywnego i często odwoływała się do wartości chrześcijańskich.

Koszty społeczne reform gospodarczych przyczyniły się do konfliktów między gabinetem Hanny Suchockiej a grupami wysuwającymi żądania socjalne – zwłaszcza „Solidarnością”. Doszło do strajków, demonstracji i blokad dróg. **W maju 1993 r. rząd został zdymisjonowany przez Sejm** (większością za ledwie jednego głosu). **Lech Wałęsa** wykorzystał wówczas nowe uprawnienie nadane mu przez „małą konstytucję”, uchwaloną pół roku wcześniej, i **rozwiązał parlament.**

Przedterminowe wybory odbyły się **we wrześniu 1993 r.** według **nowej ordynacji wyborczej.** Do Sejmu wchodziły tylko te partie, które zdobyły co najmniej 5% głosów, i koalicje z poparciem przekraczającym 8%. Miało to zapobiec rozdrobnieniu politycznemu w parlamencie, które dotąd przyczyniało się do trudności w tworzeniu stabilnych i sprawnie działających koalicji rządowych. W wyniku wyborów **ugrupowania wywodzące się z obozu solidarnościowego** znalazły się w mniejszości i **straciły władzę.** Nowy rząd opierał się na **koalicji SLD z PSL**, a więc na partiach politycznych wyrosłych z formacji rządzących w okresie PRL. Także **wybory prezydenckie z 1995 r. wygrał** przedstawiciel tego obozu politycznego – kandydat SLD **Aleksander Kwaśniewski**, który w drugiej turze pokonał Lecha Wałęsę.

◀ rząd SLD-PSL

◀ Aleksander Kwaśniewski

**Aleksander Kwaśniewski
odbiera gratulacje po wyborach
prezydenckich w 1995 r.**

W latach 80. Kwaśniewski (ur. 1954 r.) odpowiadał w PZPR oraz w rządzie za sprawy młodzieży i kultury fizycznej. Był jednym z liderów strony rządowej podczas obrad Okrągłego Stołu. W 1. połowie lat 90., do momentu objęcia prezydentury w grudniu 1995 r., przewodniczył SdRP, a także klubowi parlamentarnemu SLD. W 2000 r. ponownie wygrał wybory prezydenckie, tym razem w I turze głosowania.

Zmiana sympatii politycznych wyborców wynikała ze zniechęcenia społeczeństwa sporami w obrębie obozu solidarnościowego oraz panującą trudną sytuacją bytową. Z przejściem rządów przez lewicę wiązano nadzieje na powrót socjalnego bezpieczeństwa. W praktyce radykalniejsza zmiana w polityce ekonomicznej nie nastąpiła. Nowy gabinet **kontynuował reformy niezbędne, aby polska gospodarka stała się w pełni wolnorynkowa.**

Od 1991 r. trwały prace nad nową konstytucją, gdyż formalnie obowiązywała wciąż ta z 1952 r., z poprawkami wprowadzonymi pod koniec 1989 r. Jako rozwiązanie przejściowe przyjęto w październiku 1992 r. „małą konstytucję”, która regulowała stosunki między władzą ustawodawczą a wykonawczą (wzmacniała tę ostatnią). Trudności w osiągnięciu przez najważniejsze siły polityczne porozumienia spowodowały, że dopiero **wiosną 1997 r.** parlament uchwalił nową **Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej.** Weszła ona w życie w październiku po zaakceptowaniu jej przez obywateli w referendum. Ukształtowała **ustrój Polski** jako **parlamentarno-gabinetowy**, ze stosunkowo słabą władzą prezydenta i silną pozycją premiera.

Prawica – pozostająca w opozycji, a w ogromnej części nawet poza parlamentem – **zjednoczyła się przed wyborami 1997 r.** jako **Akcja Wyborcza „Solidarność” (AWS).** Na jej czele stał **Marian Krzaklewski** – od 1991 r. przewodniczący NSZZ „Solidarność”. Przystąpienie do wyborów jako zwarty blok pozwoliło prawicy osiągnąć dobry wynik i utworzyć **rząd w koalicji z Unią Wolności (UW),** powstałą z połączenia UD i KLD. **Premierem został Jerzy Buzek.** Jako pierwszy w dziejach III Rzeczypospolitej sprawował tę funkcję przez całą czteroletnią kadencję parlamentu, choć UW wystąpiła z koalicji w 2000 r. Dzielącym tego rządu były **cztery reformy** – ważne, choć niejednoznacznie później oceniane. Reforma **administracyjna** zmniejszała liczbę województw z 49 do 16 i stworzyła nowy szczebel – powiaty. **Oświatowa** skracala naukę w szkole podstawowej z 8 do 6 lat, wprowadzała trzyletnie **gimnazja** i trzyletnie (zamiast dotychczasowych czteroletnich) licea oraz czteroletnie (w miejsce pięcioletnich) technika. Pozostałe dwie reformy dotyczyły **systemu emerytalnego** oraz **służby zdrowia.**

Konstytucja
Rzeczypospolitej
Polskiej

rząd AWS-UW

Kultura w latach 90.

Wraz z upadkiem PRL ludzie kultury uzyskali możliwość tworzenia bez ograniczeń ze strony cenzury i w poczuciu, że nie grożą im ewentualne represje ze strony władz. Jednak utracili jednocześnie w dużej mierze wsparcie finansowe państwa i musieli nauczyć się brania pod uwagę praw wolnego rynku. Lata 90. okazały się dla kultury szczególnie trudne. W kraju, który powoli wychodził z za-
paści gospodarczej, znalazło się niewiele środków na twórczość artystyczną. Ponadto odbiorców kultury złąknionych rozrywki w stylu zachodnim fascynowały często jej najbardziej komercyjne formy, które dotychczas były dostępne w ograniczonym stopniu.

◀ kultura lat 90.

Mimo wszystko w omawianej dekadzie rozwinęły się talenty wielu twórców, którzy trwale zapisali się w polskiej kulturze. W dziedzinie **literatury** jeszcze pod koniec lat 80. zadebiutował **Paweł Huelle** (czytaj: hile). Jego powieść **Weiser Dawidek** była nostalgiczną opowieścią o niepozbawionym problemach dzieciństwie. W kolejnych latach ukazywały się regularnie jego kolejne utwory prozatorskie i poetyckie. Jednym z najbardziej cenionych i poczytnych pisarzy stał się **Jerzy Pilch** (autor m.in. utworów **Bezpowrotnie utracona leworęczność** i **Pod Mocnym Aniołem**). Przedstawiał w swoich książkach bohaterów przegranych, słabych bądź zepchniętych na margines nowej rzeczywistości społecznej. Mimo że rzeczywistość, którą opisywał, nie była radosna, potrafił złagodzić jej obraz humorem.

◀ literatura

Andrzej Stasiuk (*Mury Hebronu, Opowieści galicyjskie, Jadąc do Babadag*) stał się piewcą czasu zatrzymanego w miejscu oraz prowincji, która nie poddaje się łatwo zmianom, i zamieszkujących ją ludzi, którym nieśpieszno do nowocze-

śności rozumianej na modłę Zachodu. **Olga Tokarczuk** (*Prawiek i inne czasy, Dom dzienny, dom nocny*) – przyszła noblistka – odrzuciła dosłownie rozumiany realizm i nasyciła opisywane światy elementami mitu i cudowności. Spośród dzieł autorów tworzących już od kilku dekad najważniejszą powieścią był **Widnokrąg** **Wiesława Myśliwskiego**. Mistrzem literatury rozrywkowej okazał się **Andrzej Sapkowski** – autor *Sagi o wiedźminie*, opartej na konwencji literatury fantasy.

W poezji najgłośniejsze stały się nazwiska twórców „pokolenia bruLionu”: **Marcina Świetlickiego** i **Jacka Podsiadły**. **Wisława Szymborska**, autorka należąca do o wiele starszej generacji, w 1996 r. otrzymała Lite-

Geralt z Rivii – bohater *Sagi o wiedźminie* Andrzeja Sapkowskiego na polskim znaczku pocztowym z 2016 r.

racką Nagrodę Nobla „za poezję, która z ironiczną precyzją pozwala historycznemu i biologicznemu kontekstowi ukazać się we fragmentach ludzkiej rzeczywistości” – jak głosiło uzasadnienie Komitetu Noblowskiego.

film ▶ **W sztuce filmowej** najważniejszym dziełem początku lat 90. była **Ucieczka z kina „Wolność”** w reżyserii **Wojciecha Marczewskiego**. Film odzwierciedlał rzeczywistość społeczną oraz wybory etyczne schyłku PRL. W końcu dekady **Krzysztof Krauze** w **Długu** za pomocą sensacyjnej fabuły zaprezentował następstwa przemian społeczno-ekonomicznych pierwszych lat III Rzeczypospolitej. Lata 90. to okres rozwoju dwojga niezwykłych indywidualności: **Doroty Kędzierzawskiej (Wrony, Nic)** i **Jana Jakuba Koloskiego (Jańcio Wodnik)**. Wciąż tworzyli niektórzy dawni mistrzowie – **Andrzej Wajda** (rozpoczynający dekadę **Korczakiem**, a kończący adaptacją **Pana Tadeusza** Adama Mickiewicza) czy **Kazimierz Kutz (Zawrócony)**. Największe przeboje filmowe tego czasu sięgały po wzorce gatunkowe kina amerykańskiego – najchętniej po formułę filmu sensacyjnego, czego przykładem były niezwykle popularne **Psy Władysława Pasikowskiego**. Natomiast **Juliusz Machulski** przedstawił komedię sensacyjną **Kiler**.

Część polskich reżyserów nadal tworzyła **za granicą**, choć teraz decydowały o tym względy finansowe, a nie – polityczne. Był to szczególnie dobry okres w twórczości **Agnieszki Holland (Europa, Europa, Całkowite zaćmienie, Plac Waszyngtona)**. Poza krajem zaczął wówczas kręcić filmy także **Krzysztof Kieślowski (Podwójne życie Weroniki, trylogia Trzy kolory)**.

muzyka ▶ **Na scenie muzycznej** najwyżej cenionymi wykonawcami **rockowymi**, debiutującymi w latach 90., były zespoły **Hey**, **Wilki** i **O.N.A.** oraz wokalistki **Edyta Bartosiewicz** i **Renata Przemyk**, a pod koniec dekady – zespół **Myslovitz**. Spośród zespołów działających od poprzedniego dziesięciolecia największe uznanie zyskały **Kult** i **T.Love**. Wielki sukces komercyjny odniosła grająca od lat 70. **Budka Suflera**, a w dziedzinie muzyki **pop** – między innymi **Edyta Górniak** i **Varius Manx**. Z opóźnieniem w stosunku do krajów zachodnich zaczął w Polsce zdobywać popularność **hip hop**. W 2. połowie lat 90. stał się już dla młodych słuchaczy jednym z najważniejszych nurtów muzycznych. Wśród należących do niego zespołów popularność zdobyły **Kaliber 44**, a zwłaszcza **Paktofonika**.

sztuki plastyczne ▶ **Sztuki plastyczne** ogromnie się różnicowały. Bez wątpienia znaczącą rolę odegrało przyswojenie sobie przez polskich artystów trendów **postmodernistycznych**, trudno jednak wskazać jedną, dominującą tendencję. Mała rola tradycyjnych form – malarstwa i rzeźby. Artyści chętniej wybierali sztukę wideo, instalacje artystyczne czy happeningi. Szczególnie eksponowane miejsce zajął nurt określany jako **sztuka krytyczna** – odnoszący się z rezerwą do sytuacji społecznej i obyczajowej Polski, często sięgający po prowokację jako środek artystyczny. Ten nurt reprezentowali między innymi **Katarzyna Kozyra** oraz **Paweł Althamer**. Wyjątkowy rozgłos zyskała z końcem omawianego okresu twórczość **Wilhelma Sasnała**, koncentrującego się wówczas na polemice z wyobrażeniami kształtowanymi przez kulturę masową. Ponadto wśród najważniejszych artystów tworzących w latach 90. należy wymienić jeszcze **Miroslawa Bałkę**, **Zbigniewa Libere** i **Artura Żmijewskiego**.

**Katarzyna Kozyra, rzeźba-instalacja
Pyramida zwierząt, 1993 r.**

Elementem instalacji był także film wideo ukazujący ubój konia w rzeźni. Kontrowersyjna praca autorki miała zwrócić uwagę na problem odsuwania śmierci poza horyzont świadomości współczesnego człowieka. Prace Kozyry są związane z takimi tematami, jak: przemijanie, cierpienie, ciało i jego wizerunki.

Budynek Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, 1999 r.

Siedziba Biblioteki UW jest uważana za jedno z najciekawszych dzieł architektonicznych lat 90. w Polsce. Budynek ma cechy architektury postmodernistycznej, która w tej dekadzie była bardzo rozpowszechniona, ale nie są one dominujące. Istotnym elementem całej koncepcji stało się umieszczenie na dachu budynku ogrodu i nadanie całości ekologicznego wymiaru.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym polegał proces transformacji gospodarczej w Polsce. Przedstaw i oceń jego następstwa w życiu ekonomicznym kraju oraz w zakresie kosztów społecznych. Czy – twoim zdaniem – reformy ekonomiczne były sukcesem? Uzasadnij swoją opinię.
2. Sporządź kalendarium najważniejszych zmian ustrojowych w Polsce w latach 90. Wyjaśnij, na czym one polegały i w jaki sposób kształtowały życie polityczne.
- 3. Scharakteryzuj problemy, które stanowiły główny przedmiot sporów między politykami w pierwszej dekadzie istnienia III Rzeczypospolitej. W jakim zakresie wizje przyszłości Polski prezentowane przez poszczególne strony sceny politycznej najbardziej się różniły?
4. Omów przyczyny i następstwa rozpadu obozu solidarnościowego.
5. Wyjaśnij, na czym polegał spór wokół dekomunizacji i lustracji.
- 6. Przypomnij sobie podstawowe informacje na temat funkcjonowania systemu parlamentarnego w Polsce w okresie międzywojennym. Porównaj systemy polityczne II RP przed zamachem majowym w 1926 r., II RP po 1926 r. i III RP. Jakie widzisz podobieństwa i różnice? Jak oceniasz stabilność i skuteczność tych systemów? Uzasadnij swoją odpowiedź.
- 7. Porównaj proces upadku komunizmu i transformacji w Polsce po 1989 r. z procesem przemian zachodzących w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej.
8. Przedstaw sytuację kultury polskiej w latach 90., najważniejsze zjawiska w niej występujące i osiągnięcia jej twórców.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 343 ▶ Od początku 1990 r. trwał **proces szybko postępujących reform gospodarczych**. Państwowe **przedsiębiorstwa** musiały się wykazywać zyskami. W następnym etapie były **prywatyzowane**.
- s. 343 ▶ **Sukcesem** rządu stało się **ograniczenie inflacji**. Najpoważniejszymi **problemami** pierwszego okresu transformacji ekonomicznej były **spadek produkcji** oraz związane z nim **bezrobocie**.
- s. 343 ▶ Budowanie **gospodarki wolnorynkowej** pozwoliło na **rozwój prywatnej przedsiębiorczości**. Jednocześnie **negatywne skutki społeczne** przemian odczuwała bardzo duża część obywateli. Niepokoił ich zwłaszcza **brak bezpieczeństwa socjalnego**.
- s. 346 ▶ **Obóz solidarnościowy stopniowo rozpadł się** na skonfliktowane ugrupowania. **Przedmiotami sporu były** tempo transformacji ustrojowej i gospodarczej oraz ich skutki, a także kwestia rozliczenia dawnych władz komunistycznych.

- Przed wyborami prezydenckimi 1990 r. ukształtowały się dwa **rywalizujące i skłócone** ze sobą **ugrupowania wywodzące się z obozu solidarnościowego**. Należały do nich **Porozumienie Centrum**, którego kandydatem był **Lech Wałęsa**, oraz **Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna**, popierający **Tadeusza Mazowieckiego**. ◀ s. 347
- Pod koniec 1990 r. prezydentem** – wybranym w wyborach powszechnych – **został Lech Wałęsa**. Choć kolejne rządy tworzyli jego zwolennicy, szybko wchodził z nimi w konflikty. ◀ s. 347
- W pierwszych w pełni demokratycznych **wyborach parlamentarnych** (październik 1991 r.) **sukces odniósł obóz solidarnościowy**, zwłaszcza **partie prawicowe**. Jednak **parlament** był bardzo **rozdrobniony** a **koalicje – niestabilne**. ◀ s. 348
- Przedmiot gorących sporów politycznych stanowiły **kwestie lustracji i dekomunizacji**. ◀ s. 348
- W wyniku przyśpieszonych wyborów parlamentarnych **w 1993 r. władzę przejęła lewicowa koalicja SLD z PSL**. ◀ s. 349
- Wybory prezydenckie w 1995 r. wygrał Aleksander Kwaśniewski z SLD**. ◀ s. 349
- W 1997 r. uchwalono nową konstytucję**, która ukształtowała **ustrój Polski jako parlamentarno-gabinetowy**. ◀ s. 350
- W wyborach 1997 r. **sukces odniosły AWS i UW**, a premierem został **Jerzy Buzek**. ◀ s. 350
- Kultura w latach 90.** musiała zmierzyć się z wymaganiami wynikającymi z reguł działania wolnego rynku i niewielkich środków na nią przeznaczanych. Mimo to zaistniało w tym okresie wiele wybitnych osobowości twórczych. ◀ s. 351

5. Unia Europejska. Polska w strukturach Zachodu

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o narodzinach i rozwoju Unii Europejskiej jako kolejnym etapie procesu integracji Europy;
- prześledzisz działania Polski w zakresie polityki zagranicznej i jej starania o przystąpienie do NATO i Unii Europejskiej;
- dowiesz się, jak na przełomie XX i XXI w. układały się stosunki Polski z państwami sąsiednimi.

Kontynuacja procesu integracji Europy – powstanie Unii Europejskiej

traktat
z Maastricht

- W 1992 r. w holenderskim mieście **Maastricht** podpisano **Traktat o Unii Europejskiej**. Zawiazywało ją **12 krajów wchodzących w tym czasie w skład EWG** (zobacz rozdz. II.9.). Unia miała być jednolitym rynkiem w pełni wolnego przepływu towarów, usług, ludzi i kapitału. Ustalono przy tym, że na spotkaniach ministrów państw członkowskich będzie uzgadniana także polityka zagraniczna i bezpieczeństwa. Dniem **narodzin Unii Europejskiej** stał się **1 listopada 1993 r., gdy traktat wszedł w życie**. Dwa lata później przystąpiły do niej Szwecja, Finlandia i Austria.

powstanie Unii
Europejskiej

Siedziba władz lokalnych w Maastricht, w której podpisano Traktat o Unii Europejskiej

Źródło historyczne

Preambula Traktatu o Unii Europejskiej podpisanego 7 lutego 1992 r. w Maastricht

[Przywódcy 12 krajów Wspólnoty Europejskiej]

Zdecydowani wkroczyć w nowy etap procesu integracji europejskiej, rozpoczętego ustanowieniem Wspólnot Europejskich,

Odwołując się do historycznego znaczenia zakończenia podziału kontynentu europejskiego oraz do potrzeb stworzenia trwałych podstaw pod budowę przyszłej Europy,

Potwierdzając ich przywiązanie do zasad wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz zasad prawa,

Potwierdzając ich przywiązanie do podstawowych praw społecznych, [...]

Pragnąc pogłębić solidarność między ich narodami w poszanowaniu ich historii, kultury i tradycji,

Pragnąc wzmocnić demokratyczny charakter i skuteczność funkcjonowania instytucji, tak aby w jednolitych instytucjonalnych ramach umożliwić im lepsze wykonywanie powierzonych im zadań,

Zdecydowani osiągnąć wzmocnienie i zbieżność ich gospodarek oraz ustanowić unię ekonomiczną i walutową obejmującą, zgodnie z postanowieniami tego Traktatu, jednolitą i stabilną walutę,

Zdecydowani wspierać postęp ekonomiczny i społeczny swych narodów uwzględniając zasadę zrównoważonego rozwoju oraz poprzez budowanie rynku wewnętrznego, wzmocnienie spójności i ochronę środowiska naturalnego oraz zdecydowani realizować polityki zapewniające, tak aby osiągnięciom integracji gospodarczej towarzyszył równoległy postęp w innych dziedzinach,

Zdecydowani ustanowić jednolite obywatelstwo dla obywateli swych krajów,

Gotowi realizować wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwa obejmującą stopniowe kształtowanie wspólnej polityki obronnej, mogącej doprowadzić do wspólnej obronności [...], wzmacniając tym samym europejską tożsamość i niezależność, tak aby wspierać pokój, bezpieczeństwo i postęp w Europie i na świecie,

Zdecydowani ułatwiać swobodny przepływ osób z jednoczesnym zapewnieniem bezpieczeństwa swym narodom, przez ustanowienie obszaru wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości zgodnie z postanowieniami niniejszego Traktatu,

Zdecydowani kontynuować proces tworzenia jeszcze ściślejszego związku pomiędzy narodami Europy, w którym decyzje podejmowane są na szczeblu jak najbliższym obywatelowi, zgodnie z zasadą subsydiarności [pomocniczości],

Mając na względzie dalsze kroki, które winny być podjęte na rzecz rozwijania integracji europejskiej,

Postanowili ustanowić Unię Europejską [...]

Zbigniew M. Doliwa-Klepacki, *Integracja europejska*, Białystok 2001, s. 437–438.

Ćwiczenie

Przeanalizuj tekst źródłowy i wskaż, na jakich wartościach twórcy Unii Europejskiej pragnęli oprzeć zjednoczenie i jakim celom miało ono służyć.

obywatelstwo
unijne

► Mieszkańcy krajów tworzących Unię uzyskali – oprócz obywatelstwa swoich państw – także **obywatelstwo unijne**. Ważną dla nich zmianą stała się możliwość **przekraczania granic europejskich państw bez paszportu i kontroli granicznych**. Wprowadził ją **układ z Schengen**, który **wszedł w życie w 1995 r.** Przynależność do tego układu nie pokrywa się w pełni z przynależnością do Unii. Nie objął on automatycznie wszystkich jej krajów członkowskich. Z kolei w pierwszej dekadzie XXI w. częścią **strefy Schengen** stały się Norwegia, Islandia i Szwajcaria, mimo że nie należą one do Unii.

waluta euro

► W 1999 r. wprowadzono **euro** jako walutę rozrachunkową (czyli do rozliczeń bezgotówkowych) między krajami Unii Europejskiej – początkowo nie miało więc ono formy „materialnej”. **Jako środek płatniczy, czyli rzeczywiste banknoty i monety** zastępujące pieniądze używane wcześniej w krajach członkowskich, **euro pojawiło się od 2002 r.** Jednak Wielka Brytania, Dania i Szwecja pozostały przy własnych walutach narodowych. Spośród państw przystępujących do Unii w kolejnych latach tylko część wprowadziła euro i zrezygnowała ze swojej waluty.

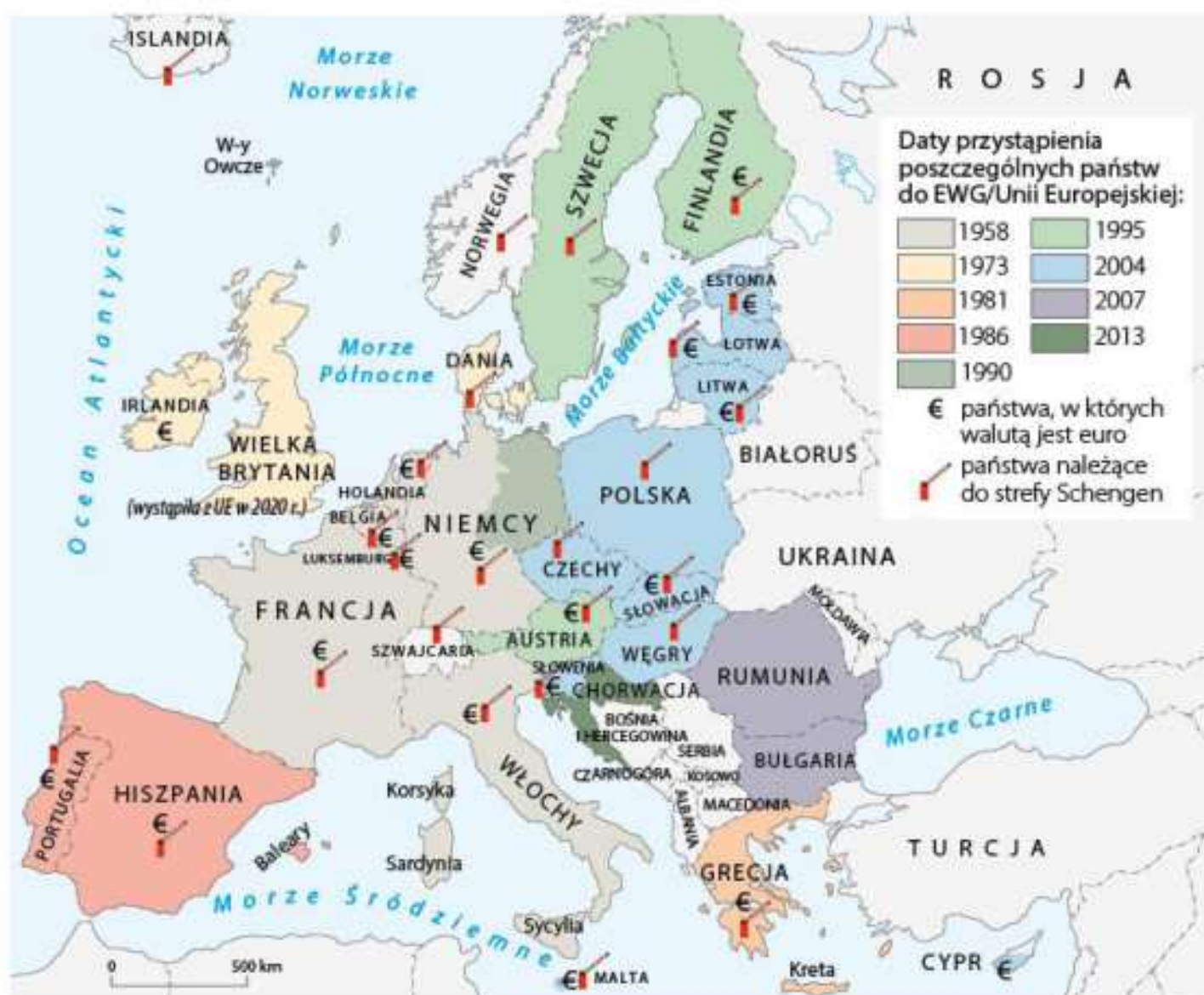
Oficjalny znak graficzny waluty euro

Politykę monetarną w strefie euro nadzoruje Europejski Bank Centralny. Państwa do niej należące są zobowiązane do przestrzegania określonych reguł prowadzenia polityki finansowej – stosowania się do ograniczeń wysokości długu publicznego i deficytu budżetowego.

rozszerzenie UE
o kraje Europy
Środkowo-
Wschodniej

► **W początkach XXI w. proces jednoczenia się kontynentu** wykroczył poza Europę Zachodnią. **Objął część państw Europy Środkowo-Wschodniej**, które uzyskały możliwość włączenia się w proces integracyjny po tym, jak w latach 90. „przeprowadziły od socjalizmu do kapitalizmu” swoje gospodarki. **W 2004 r. członkami Unii Europejskiej stało się 10 nowych państw.** Tylko dwa z nich (Malta i Cypr) nie należały wcześniej do bloku sowieckiego. Spośród państw leżących niegdyś poza żelazną kurtyną do Unii przystąpiły wówczas: Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Czechy, Słowacja, Węgry i Słowenia. **W 2007 r.** uczyniły to Rumunia i Bułgaria, a **w 2013 r.** – Chorwacja.

1 lutego 2020 r. pierwszy raz w historii **Unii Europejskiej** należący do niej kraj **wystąpił z niej**. Uczyniła to **Wielka Brytania** – zgodnie z wynikami referendum, które przeprowadzono w 2016 r.

Integracja europejska w latach 1958–2013

Ćwiczenie

Poszukaj odpowiednich informacji w internecie i wskaż kraje Unii Europejskiej, które nie przyjęły euro jako swojej waluty.

Siedziba Parlamentu Europejskiego w Strasburgu

Strasburg leży w północno-wschodniej Francji – w Alzacji, tuż przy granicy z Niemcami. Jest oficjalną siedzibą Parlamentu, jednak obrady częściej odbywają się w stolicy Belgii, Brukseli. Parlament Europejski istnieje od 1952 r. Przez długi okres miał jedynie charakter organu konsultacyjnego. Początkowo jego członkowie byli wskazywani przez parlamenty poszczególnych państw członkowskich. Od 1979 r. wybory są bezpośrednie – do urn wyborczych udają się obywatele krajów należących do wspólnoty europejskiej (obecnie Unii Europejskiej).

Nowe sojusze Polski

W pierwszych latach istnienia III Rzeczypospolitej jako szczególnie ważny cel polityczny traktowano **zakończenie** trwającej od końca II wojny światowej **obecności w Polsce wojsk radzieckich** (po upadku ZSRR – rosyjskich). Ta pozostałość okresu PRL – czasu zależności od Związku Radzieckiego – budziła wiele emocji i była nie do zaakceptowania z punktu widzenia suwerenności Polski. Liczebność radzieckich wojsk w Polsce wynosiła w 1990 r. około 60 tysięcy żołnierzy. Pertraktacje ze stroną rosyjską w sprawie ich wycofywania były żmudne, zakończyły się jednak sukcesem. **Ostatnie jednostki armii rosyjskiej opuściły Polskę we wrześniu 1993 r.**

rozwiązanie
Układu
Warszawskiego ▶

Po 1989 r. kraje Europy Środkowo-Wschodniej odzyskiwały suwerenność. Podporządkowany ZSRR **Układ Warszawski** przestawał realnie funkcjonować. Został ostatecznie **rozwiązany 1 lipca 1991 r.** Trzy dni wcześniej zakończyła działalność także Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Sam Związek Radziecki przestał istnieć pod koniec 1991 r. Demokratyczna Polska zwracała się teraz w poszukiwaniu sojuszników ku państwom zachodnim. Kolejne rządy realizowały konsekwentnie **nadrzędny cel polskiej polityki zagranicznej**, którym było **wejście do struktur** politycznych, militarnych i gospodarczych **Zachodu**.

W sierpniu **1991 r.** powstała organizacja koordynująca **współpracę polsko-niemiecko-francuską**, nazywana potocznie **Trójkątem Weimarskim**. Dla Polski był to przy tym jeden ze sposobów na aktywniejszy udział w polityce europejskiej.

Polska już od 1992 r. oficjalnie **starła się o przyjęcie do NATO**. Choć otrzymywała z Paktu pozytywne sygnały, początkowo wydawało się, że może się to okazać nierealne. Problem stanowiła istniejąca **w USA niechęć do zadrażniania stosunków z Rosją, która stanowczo sprzeciwiała się poszerzaniu NATO na wschód**. Zachowanie rosyjskiego prezydenta Borysa Jelcyna w tej kwestii było zresztą niekonsekwentne. Latem 1993 r. – w odstępie kilku tygodni – najpierw ogłosił, że Moskwa nie widzi przeszkód, aby Polska stała się członkiem sojuszu, a następnie tę deklarację wycofał. **W 1994 r.** Polska weszła do programu „**Partnerstwo dla Pokoju**”, który oznaczał współpracę wojskową z Paktem Północnoatlantyckim. Nie zapewniał on jednak gwarancji bezpieczeństwa, którą dać mogło dopiero rzeczywiste członkostwo w tej organizacji. Już we wrześniu 1994 r. polskie jednostki wojskowe brały udział we wspólnych ćwiczeniach wojskowych NATO i państw partnerskich, które odbyły się w pobliżu Poznania. W 1995 r. polskie oddziały uczestniczyły w operacji NATO w Bośni i Hercegowinie, prowadzonej na podstawie mandatu ONZ.

Dla Polski wejście do stabilnego systemu bezpieczeństwa było sprawą kluczową, tym bardziej że niepokój budziły powracające w Rosji tendencje do odbudowy mocarstwowej pozycji utraconej wraz z upadkiem ZSRR. W wyniku intensywnych działań polskiej dyplomacji i środowisk polonijnych stopniowo przełamano wątpliwości kongresmenów amerykańskich. Wśród przedstawicieli Polonii, którzy podjęli intensywne zabiegi w Senacie USA na rzecz przyjęcia

Polski do NATO, znajdowali się Jan Nowak-Jeziorański i Zbigniew Brzeziński. W połowie 1997 r., na szczycie szefów państw NATO, Polska, wraz Czechami i Węgrami, została zaproszona do negocjacji. **W marcu 1999 r.**, po ratyfikacji **aktu przystąpienia do Paktu** przez polski parlament i podpisaniu przez prezydenta, **Polska stała się pełnoprawnym członkiem sojuszu.**

◀ wstąpienie do NATO

Obrady szczytu NATO w Waszyngtonie w 1999 r. – pierwsze, w których wzięła udział Polska

Członkostwo Polski w NATO umocniło jej pozycję na arenie międzynarodowej. Uczyniło też koniecznym unowocześnienie armii, a udział polskich żołnierzy w misjach międzynarodowych pozwolił im zdobyć doświadczenie.

W polskiej polityce zagranicznej bardzo wyraźną tendencją było **dążenie do jak najściślejszej współpracy ze Stanami Zjednoczonymi**, czasami nawet kosztem stosunków z państwami europejskimi. Zakładano, że USA mogą stanowić najpewniejszą gwarancję bezpieczeństwa Polski. Kierując się tymi motywami władze polskie poparły zdecydowanie na początku XXI w. działania amerykańskie w ramach wojny z terroryzmem. Zaangażowały też w te działania polskie siły zbrojne (zobacz rozdz. IV.6.).

Droga Polski do Unii Europejskiej

Znacznie więcej wysiłków niż wejście w skład NATO wymagało osiągnięcie akcesji do **Unii Europejskiej**. Taki zamiar Polska deklarowała od początków istnienia III RP. Najpierw jednak musiała wprowadzić daleko idące **przekształcenia wolnorynkowe w gospodarce**, a także zmiany ustawowe. Politycy państw zachodnich zachowywali przy tym dużą ostrożność wobec kandydatur

◀ droga do UE

państw z Europy Środkowo-Wschodniej. Zdawali sobie sprawę, że koszty ich przyjęcia mogą być znaczne. Obawiali się wysokich dopłat do polskiego rolnictwa oraz otwarcia rynków pracy dla przybyszów z Polski i innych krajów regionu (choć – z drugiej strony – unijne firmy skorzystałyby na napływie taniej siły roboczej). Zaletą poszerzenia Unii było dla jej dotychczasowych państw członkowskich uzyskanie szerszego dostępu do rynków zbytu w Europie Środkowo-Wschodniej.

► **W 1994 r. weszła w życie umowa stowarzyszeniowa**, dzięki której Polska otrzymała dostęp do **funduszy pomocowych z Unii** w zamian za szersze otwarcie swojego rynku na import z krajów unijnych. Fundusze miały wspomagać rozwój gospodarczy. Finansowano dzięki nim inwestycje komunikacyjne oraz z zakresu ochrony środowiska. Wpływało to na wzrost poparcia w społeczeństwie polskim dla idei wejścia do Unii.

Nadzieje **zwolenników integracji**

wiązały się z możliwością uzyskania środków na rozwój gospodarczy i cywilizacyjny kraju. Korzystna mogłaby się stać sama przynależność do ogólnoeuropejskiego wspólnego rynku pracy oraz wymiany handlowej. Obok uzasadnień ekonomicznych wysuwano też bardziej emocjonalne. Wskazywano na to, że Polsce bliżej jest do cywilizacji Zachodu niż Wschodu. Obawy **przeciwników przystąpienia do Unii Europejskiej** budził wpływ takiej decyzji na suwerenność kraju i polską tożsamość narodową. Niepokój wywoływały też wątpliwości, czy polscy producenci rolni i przemysłowi poradzą sobie w konkurencji z zagranicznymi na wspólnym europejskim rynku. Zastanawiano się ponadto, jak duże koszty pochłonie dostosowanie się do norm unijnych, przykładowo: w zakresie ochrony środowiska.

Wśród polskich sił politycznych zdecydowanych przeciwników akcesji nie było zbyt wielu. Więcej znalazło się natomiast ugrupowań, które poparcie dla wejścia Polski do Unii obwarowywały różnymi zastrzeżeniami. Duże znaczenie przypisywano stanowisku Kościoła katolickiego, co wynikało z jego poważnego wpływu na opinie Polaków. Zdania na temat akcesji wśród hierarchów były zróżnicowane i Episkopat Polski nie wyraził oficjalnie swojego stanowiska. Natomiast jednoznacznym głosem wsparcia dla akcesji stała się wypowiedź papieża Jana Pawła II: „Wejście w struktury UE na równych prawach z innymi państwami jest dla naszego narodu wyrazem pewnej dziejowej sprawiedliwości. A z drugiej strony jest to ubogacenie Europy. Europa potrzebuje Polski. [...] Polska potrzebuje Europy”.

Polska a Unia Europejska – znaczek pocztowy z 1994 r.

Źródło historyczne

Fragment broszury *Tak dla Polski* wydanej w związku z referendum w 2003 r. przez Kancelarię Prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego

Jeżeli powiemy „tak”, Polska umocni swoją pozycję w europejskiej rodzinie. Nie utracimy suwerenności. Nasze prawa narodowe nadal chronić będzie Konstytucja RP, zaś wchodząc do UE, uzyskamy dodatkowe gwarancje ochrony poza granicami naszego kraju. [...] Jeśli powiemy „nie” – Polska utraci możliwość współdecydowania o losach światowej potęgi, jaką jest dziś UE, opóźnimy unowocześnienie naszego państwa i gospodarki, znajdziemy się na peryferiach Europy.

Antoni Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2005*, Kraków 2007, s. 424.

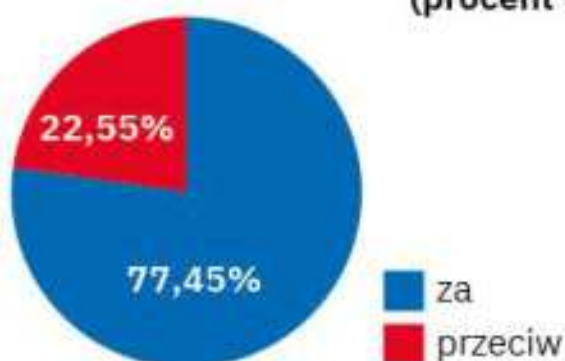
Ćwiczenie

Wskaż, jakie argumenty za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej wysuwały polskie władze i jakie lęki przeciwników akcesji starały się stłumić.

W grudniu 1997 r. Rada Europejska, składająca się z przywódców państw unijnych, podjęła decyzję w sprawie rozpoczęcia rozmów o przystąpieniu do Unii kilku nowych państw, w tym – Polski. **Negocjacje Polski z Unią** trwały w latach 1998–2002. **Traktat akcesyjny (traktat ateński)** ostatecznie **podpisano w kwietniu 2003 r.** Sejm podjął decyzję, że o jego ratyfikacji powinni zdecydować wszyscy obywatele. **W czerwcu 2003 r.** odbyło się zatem **referendum** w tej sprawie. **Ponad 3/4 głosujących** opowiedziało się **za przystąpieniem do Unii Europejskiej**. Polska stała się jej **członkiem 1 maja 2004 r.**

◀ wstąpienie do UE

Wyniki referendum w sprawie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej
(procent ważnych głosów)

Frekwencja: 58,85%

Według danych Centrum Badania Opinii Społecznej po dwóch latach przynależności do Unii Europejskiej poparcie Polaków dla członkostwa w niej wzrosło do 80%, a liczba przeciwników spadła do 11%.

Kraj odczuł wkrótce korzyści wynikające z napływu **unijnych dotacji** – przeznaczanych między innymi na rolnictwo, rozwój zaplecza transportowego, ochronę środowiska, tworzenie miejsc pracy i rozwój przedsiębiorczości. Waż-

na stała się dla Polaków **swoboda podróżowania po krajach Unii** (od końca 2007 r., gdy Polska znalazła się w strefie Schengen). Stopniowo otwierała się także możliwość **podejmowania legalnej pracy w krajach członkowskich**, choć wiele z nich zastrzegło sobie kilkuletni okres przejściowy przed zupełnym otwarciem rynku pracy. Po przystąpieniu do Unii Europejskiej nastąpiła kolejna fala masowej **emigracji zarobkowej z Polski**, która osiągnęła poziom około 2 milionów osób. Polska jako kraj członkowski Unii musi **podporządkować się wielu unijnym regulacjom dotyczącym działalności gospodarczej**, odnoszącym się między innymi do konkurencyjności czy ograniczającym zakres pomocy publicznej podmiotom gospodarczym. **Rolnicy**, w zamian za **wysokie dotacje**, zostali zmuszeni do **ograniczenia produkcji rolnej**, która w Unii jest ściśle reglamentowana.

Relacje Polski z państwami sąsiednimi

relacje z Rosją ► **Stosunki z Rosją** w okresie III Rzeczypospolitej były bardzo trudne i wielokrotnie dochodziło do napięć. Moskwa nie chciała się pogodzić z **przejściem Polski z jej strefy wpływów w krąg** militarnych, politycznych i ekonomicznych **struktur Zachodu**. Zwłaszcza wejście Polski i innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej do NATO odczuwano w Rosji jako porażkę. Między oboma państwami dochodziło do wielu incydentów dyplomatycznych, a na przełomie XX i XXI w. stosunki stały się bardzo napięte. Spory dotyczyły zarówno zagadnień historycznych, jak i bieżących interesów. W tej pierwszej dziedzinie szczególną rolę grała **kwestia zbrodni katyńskiej z 1940 r.**, która nie została w pełni rozliczona (Rosja przyznała wprawdzie, że mord w Katyniu dokonało NKWD, ale umorzyła dalsze śledztwo w tej sprawie i nie uznała zbrodni katyńskiej za ludobójstwo). Jedną z najistotniejszych kwestii bieżącej polityki była znaczna zależność Polski od dostaw rosyjskich paliw (ropy naftowej i gazu). Ten fakt stanowi źródło **problemu bezpieczeństwa energetycznego kraju** i stwarza możliwość wywierania przez Moskwę nacisków na Polskę. Rosja wykazywała ponadto niezadowolenie z powodu aktywnej **polityki polskiej wobec byłych republik radzieckich**, które – choć teraz niepodległe – Rosjanie uważali za swoją strefę wpływów.

relacje z Ukrainą ► W ogromnej mierze przełamano natomiast historyczne urazy w **relacjach z Ukrainą**. Symboliczne znaczenie miał fakt, że Polska jako pierwszy kraj na świecie uznała niepodległość Ukrainy w grudniu 1991 r. Kontakty dyplomatyczne między oboma państwami były bardzo intensywne. Momentem kluczowym we wzajemnych relacjach stały się wydarzenia określone mianem **pomarańczowej rewolucji**, do których doszło w tym kraju na przełomie 2004 i 2005 r. **Polskie wsparcie dla demokratycznych dążeń Ukraińców**, jakie wówczas nastąpiło, i obecność polskich polityków w Kijowie wpłynęły na nastroje społeczne w obu krajach.

Pomarańczowa rewolucja – manifestanci na placu Niepodległości w Kijowie, grudzień 2004 r.

Protest społeczny wywołało sfałszowanie wyborów prezydenckich przez prorosyjskich polityków, rządzących wówczas Ukrainą. Sukcesem pomarańczowej rewolucji stało się powtórzenie wyborów i zwycięstwo opozycyjnego kandydata. Dla polityki międzynarodowej, w tym – dla interesów Polski, istotne było przyspieszenie rozmów dotyczących możliwości przystąpienia Ukrainy do struktur Zachodu. Te nadzieje później się jednak nie spełniły.

Relacje z Białorusią – poprawne na początku lat 90. – stały się bardzo chłodne od połowy tej dekady, gdy nowe władze białoruskie zaczęły wprowadzać system autorytarny i **łamać prawa człowieka**. Spotykało się to z ostrymi reakcjami państw Zachodu, do których przyłączył się także polski rząd. Problemem było ponadto daleko idące podporządkowanie się Białorusi interesom rosyjskim. Polska protestowała również przeciwko **ograniczeniom swobód narodowych mniejszości polskiej** na Białorusi.

Szyld białoruskiej stacji radiowej Racja w Białymstoku

W 1999 r. polski rząd wsparł finansowo stację radiową Racja utworzoną przez Związek Białorusinów w Polsce i nadającą w języku białoruskim z Białegostoku. Emitowany przez nią program docierał także na Białoruś. Przekazywano w nim niezależne treści, co spotkało się ze sprzeciwem autorytarnych władz tego kraju.

Kwestia polskiej mniejszości była też przyczyną **tarć w relacjach z Litwą**, choć między oboma państwami **zawarto wiele porozumień**. Liczyło się to także w związku ze wspólnymi staraniami o wejście do struktur europejskich i NATO.

relacje z Niemcami ► Dobrze układały się stosunki **z Niemcami**. Już w 1991 r. zawarto polsko-niemiecki traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy. Niepokój Polski budziły natomiast te sytuacje, w których Niemcy porozumiewały się z Rosją, na przykład w sprawach gospodarczych, z pominięciem polskich interesów. Jednak w dziejach relacji III RP z zachodnim sąsiadem dominowały okresy bliskiej współpracy. Niemcy były między innymi najlepszym rzecznikiem polskich starań o wejście do NATO.

Grupa
Wyszehradzka ►

Wielokrotnie powracała w polskiej polityce zagranicznej koncepcja **współpracy w obrębie regionu Europy Środkowo-Wschodniej**. Już na początku 1991 r. powstała **Grupa Wyszehradzka**, będąca porozumieniem **Polski, Czechosłowacji** (od 1993 r. **Czech i Słowacji**) oraz **Węgier**. W jej ramach starano się uzgadniać **działania na arenie międzynarodowej**, zwłaszcza związane ze staraniami o wejście do struktur europejskich i NATO. Koleje losu tej współpracy były zmienne, nie zawsze umiano porozumieć się w najważniejszych sprawach. W 1992 r. kraje Grupy utworzyły ponadto **Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnych Handlu (CEFTA)**. **Współpraca gospodarcza** podjęta w jego ramach przyniosła krajom członkowskim wiele korzyści. W następnych latach do tej organizacji przystępowały kolejne państwa – głównie z obszaru Bałkanów.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla procesu integracji europejskiej miało powstanie Unii Europejskiej i jej dalszy rozwój.
2. Czy – twoim zdaniem – procesy zjednoczeniowe, które doprowadziły do powstania Unii, wpłynęły pozytywnie czy negatywnie na życie mieszkańców Europy? Uzasadnij swoją opinię.
3. Zastanów się, jakie oczekiwania mieli Polacy wobec uczestnictwa w NATO i Unii Europejskiej. Wskaż najważniejsze przyczyny podjęcia przez polskie władze starań o przystąpienie do tych organizacji. Jakie kontrowersje towarzyszyły akcesji Polski do UE?
4. Przedstaw trudności, jakie napotykała Polska na drodze do członkostwa w obu organizacjach.
5. Scharakteryzuj i oceń polską politykę zagraniczną. Wyjaśnij, jakie znaczenie miało przystąpienie Polski do NATO i Unii Europejskiej.

6. W jaki sposób – twoim zdaniem – przejawiała się suwerenność Polski w epoce III Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej? Porównaj ten okres z czasami PRL.
7. Scharakteryzuj relacje Polski z sąsiednimi państwami. Jakie czynniki decydowały w największym stopniu o tym, jak układały się stosunki z poszczególnymi krajami?

PODSUMOWANIE LEKCJI

Na podstawie traktatu z Maastricht z 1992 r. od 1 listopada 1993 r. zaczęła funkcjonować Unia Europejska. Do 12 państw EWG, które ją utworzyły, dołączyły w 1995 r. Szwecja, Finlandia i Austria.	◀ s. 356
Mieszkańcy Unii Europejskiej otrzymali unijne obywatelstwo i możliwość swobodnego przekraczania granic w ramach strefy Schengen.	◀ s. 358
W 1999 r. wprowadzono euro jako walutę rozrachunkową, natomiast od 2002 r. stało się ono środkiem płatniczym w większości państw europejskich.	◀ s. 358
W 2004 r. do Unii przystąpiło kolejnych 10 państw. Do dalszego rozszerzania wspólnoty doszło w 2007 i 2013 r. Niemal wszystkie państwa wstępujące do Unii w XXI w. należały wcześniej do bloku państw socjalistycznych.	◀ s. 358
Oznaką odzyskiwania przez Polskę suwerenności było m.in. opuszczenie kraju przez wojska rosyjskie (ostatecznie w 1993 r.) oraz rozwiązanie w 1991 r. Układu Warszawskiego.	◀ s. 360
Polska czyniła starania o przyjęcie do NATO. Pierwszym krokiem było członkostwo w „Partnerstwie dla Pokoju”. Członkiem NATO Polska stała się w marcu 1999 r.	◀ s. 361
Polskie władze dążyły do jak najściślejszej współpracy z USA.	◀ s. 361
Polska od początku lat 90. dążyła do wejścia do Unii Europejskiej. Wymagało to przeprowadzenia najpierw wielu reform.	◀ s. 361
W Polsce trwała zaciekle polemika zwolenników i przeciwników akcesji do Unii.	◀ s. 361
Traktat akcesyjny podpisano w 2003 r. W czerwcu tego samego roku odbyło się referendum, w którym ponad 3/4 głosujących opowiedziało się za akcesją. Polska stała się członkiem Unii Europejskiej 1 maja 2004 r.	◀ s. 363
Stosunki Polski z Rosją były bardzo trudne i wielokrotnie dochodziło do napięć i sporów.	◀ s. 364
Polska starała się układać jak najlepiej relacje z Ukrainą, Białorusią i Litwą. Problem stanowiły jednak czasami kwestie związane z prawami społeczności polskich zamieszkujących w tych państwach.	◀ s. 364
Jedną z ważniejszych inicjatyw międzynarodowych, w jakie zaangażowała się Polska, była Grupa Wyszehradzka.	◀ s. 366

6. Najważniejsze kwestie polityczne i cywilizacyjne w świecie przełomu XX i XXI w.

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o pozycji Chin we współczesnym świecie;
- poznasz dalszy przebieg konfliktów bliskowschodnich;
- zrozumiesz, jaka była geneza oraz następstwa zamachów z 11 września 2001 r. w USA;
- dowiesz się, na czym polegają nowe zagrożenia ładu światowego w epoce globalizacji.

Chiny po masakrze na placu Tiananmen

przemiany
w Chinach

Po wydarzeniach na placu Tiananmen (zobacz rozdz. II.8.) Chiny osiągnęły stan stabilizacji, oznaczający jednak również stałą kontrolę działalności obywateli, ograniczenie istniejącego formalnie prawa do krytyki urzędników i partii, a nawet utrudnianie swobodnego korzystania z internetu. **Władza nie poddała się procesowi demokratyzacji.** Natomiast ideologia komunistyczna w coraz mniejszym stopniu kształtowała w kraju rzeczywistość społeczną, a zwłaszcza – gospodarczą. Bezprecedensowy w skali światowej pozostawał **szybki rozwój ekonomiczny Chin**, który pozwolił im zająć drugie miejsce po USA pod względem wysokości produktu krajowego brutto. Ten rozwój opierał się w dużej mierze na wysokiej wydajności pracy i jej niskich kosztach, co pozwalało na ma-

Szanghaj w Chinach

Szanghaj uznaje się za centrum finansowe Chin. Znajduje się tu jedna z największych na świecie giełd papierów wartościowych. Miasto jest też jednym z największych portów.

sowy eksport tanich produktów. Światowe koncerny poczyniły w Chinach ogromne inwestycje. Kapitał napływał głównie ze Stanów Zjednoczonych, Japonii i krajów europejskich. Dużą rolę odegrała też nieekologiczna, rabunkowa eksploatacja chińskich zasobów naturalnych.

Sukces ekonomiczny Chin spowodował, że zaczęły one sięgać po **pozycję mocarstwową w sferze polityki międzynarodowej.** Nie tylko **konkurują ze Stanami Zjednoczonymi** w rejonie Azji i Pacyfiku, lecz także zmierzają do zajęcia pozycji równorzędnego z nimi mocarstwa w skali globalnej.

Bliski Wschód na przełomie XX i XXI w.

W 1990 r. Irak rządzony przez Saddama Husajna (zobacz rozdz. II.7.) **przeprowadził agresję na Kuwejt**. Szybko zajął to państwo – niewielkie terytorialnie, ale **zasobne w złoża ropy naftowej**. W tej sytuacji **Rada Bezpieczeństwa ONZ wyraziła zgodę na wysłanie przeciwko agresorowi sił międzynarodowych**. Powstała koalicja, w której największą rolę odegrały wojska amerykańskie. W styczniu 1991 r. rozpoczęła ona **operację „Pustynna burza”** polegającą na serii precyzyjnych ataków lotniczych skierowanych w iracką obronę. W lutym wojska lądowe wyparły Irakijczyków z Kuwejtu.

◀ operacja
„Pustynna Burza”

Początek lat 90. XX w. przyniósł znaczące zmiany dotyczące **konfliktu izraelsko-palestyńskiego**. Rząd Izraela podjął rokowania z Organizacją Wyzwolenia Palestyny, czego efektem było **porozumienie z 1993 r.** Na jego mocy **ustanowiono Autonomię Palestyńską** obejmującą Zachodni Brzeg Jordanu i Strefę Gazy. Zakończyło to pierwszą intifadę. W następnym roku uformowały się władze Autonomii.

◀ Autonomia
Palestyńska

Porozumienie spotkało się jednak z **krytyką izraelskich partii prawicowych**. **Nie zaakceptowało** go także wiele **terrorystycznych organizacji palestyńskich**. Na obszarze Autonomii narastał wewnątrzpalestyński konflikt między OWP a bardziej radykalnym Hamasem. Ten ostatni wezwał rodaków do kolejnego powstania, co rozpoczęło **drugą intifadę**, która trwała **w latach 2000–2004**. W jej trakcie rząd Izraela zdecydował o budowie długiego na kilkaset kilometrów **mur bezpieczeństwa**, mającego uchronić kraj przed przedostawaniem się do niego **arabskich terrorystów**. Mur odgradza Izrael od terytoriów Autonomii Palestyńskiej na Zachodnim Brzegu Jordanu.

Mur bezpieczeństwa w okolicy miejscowości Ramallah

Na barierę budowaną przez Izrael składa się system metalowych płotów i betonowych ścian wysokości ok. 10 m, nadzorowanych z pomocą kamer i wież strażniczych. Mur można legalnie przekraczać jedynie w wyznaczonych punktach, które pozwalają kontrolować osoby przybywające z obszaru Autonomii Palestyńskiej. Mur nie pokrywa się dokładnie z granicą Autonomii, lecz wkracza częściowo na jej terytorium i pozostawia po stronie izraelskiej m.in. Wschodnią Jerozolimę. Stanowi duże utrudnienie dla Palestyńczyków pracujących czy uczących się po jego drugiej stronie, rozdziela rodziny i lokalne społeczności. Z punktu widzenia bezpieczeństwa ludności żydowskiej okazał się natomiast dużym sukcesem – liczba ofiar zamachów spadła o 85%.

Jednym z najważniejszych źródeł konfliktu między Palestyńczykami a Izraelem stała się kwestia **osadnictwa żydowskiego, prowadzonego na terytoriach okupowanych**. Osiedla żydowskie powstawały w rozproszeniu na całym obszarze Autonomii Palestyńskiej. Rząd izraelski podejmował niekiedy wobec Palestyńczyków pojednawcze gesty w postaci likwidacji niektórych osiedli żydowskich. Nie był w tym jednak konsekwentny, a jednocześnie każda taka jego akcja budziła z kolei gwałtowne protesty izraelskiej prawicy.

Choć Autonomii Palestyńskiej wciąż przewodziła OWP, coraz większą rolę wśród Palestyńczyków zaczął odgrywać znacznie radykalniejszy Hamas. W 2007 r. między obiema organizacjami doszło do zbrojnego konfliktu. W efekcie **Hamas przejął kontrolę nad Strefą Gazy**. W praktyce oznaczało to rozpad Autonomii na dwa organizmy polityczne. W związku z **ostrzałami miast izraelskich** prowadzonymi ze Strefy Gazy Izrael przeprowadził na przełomie 2008 i 2009 r. na jej obszarze **akcję pacyfikacyjną**. Pochłonęła ona ponad tysiąc ofiar, w tym wśród ludności cywilnej. W 2012 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ nadało Palestynie status „nieczłonkowskiego państwa obserwatora ONZ”.

Graffiti w Betlejem na Zachodnim Brzegu Jordanu autorstwa Banksy'ego

Banksy to pseudonim najślawniejszego dziś twórcy *street-art* – artysty, którego prawdziwe nazwisko nie jest znane. Wiele jego dzieł ma charakter polityczny. Pozostawia je na ścianach budynków w wielu krajach świata. Na obszarze Palestyny, oprócz graffiti przedstawionego na ilustracji, wykonał też inne, które umieścił na murze granicznym oddzielającym Izrael od Autonomii Palestyńskiej. Na jednym z nich mały chłopiec wykopuje w murze dziurę łopatką, a na innym dziewczynka unosi się w górę dzięki balonikom.

Zamachy z 11 września 2001 r. i amerykańska „wojna z terroryzmem”

Stany Zjednoczone po upadku ZSRR aspirowały do roli jedyne go mocarstwa światowego, które będzie **określać porządek międzynarodowy**. Miało się to dziać zarówno zgodnie z własnym interesem USA, jak i według wypracowanej przez nie wizji światowego pokoju i sprawiedliwości. Amerykanie angażowali się w wielu regionach świata. Szczególną rolę odegrały ich **aktywność w konfliktach bliskowschodnich, wsparcie dla Izraela, wrogość wobec republiki islamskiej w Iranie** oraz starania o zahamowanie rozwoju **islamskiego fundamentalizmu**. Bojownicy muzułmańscy na Bliskim Wschodzie, którzy walczyli o zapanowanie prawa islamu w tym rejonie świata, **traktowali Amerykanów jako zagrożenie w sensie zarówno politycznym, jak i kulturowym**. Żywili przekonanie, że rozpowszechnianie się zachodniej kultury i obyczajowości jest równoznaczne z rozprzestrzenianiem się moralnego zła i zagraża religijnym wartościom islamu.

Szczególną konsekwencją i zaciekleścią w atakach na Stany Zjednoczone wykazała się **terrorystyczna organizacja Al-Kaida**, której początki sięgają schyłku lat 80. XX w. Jej przywódca – **Osama bin Laden** – przy tworzeniu organizacji wykorzystał kontakty, które nawiązał w trakcie interwencji radzieckiej w Afganistanie, kiedy to wspierał Mudżahedinów (zobacz rozdz. II.6.). W 1998 r. Al-Kaida przeprowadziła zamachy na ambasady amerykańskie w Kenii i Tanzanii, a w 2000 r. – na okręt amerykański zakotwiczony w porcie w Jemenie.

Al-Kaida

Akcja, która miała wstrząsnąć Ameryką w skali dotąd niewyobrażalnej, nastąpiła **11 września 2001 r.** Tego dnia tym bojownicy Al-Kaidy porwali na wschodnim wybrzeżu USA kilka samolotów pasażerskich, które uczynili narzędziem **zamachów terrorystycznych**. Zaatakowali wybrane gmachy – uznane przez nich za symbole amerykańskiej dominacji w świecie. **Dwie porwane maszyny skierowali kolejno w bliźniacze wieże zespołu budynków World Trade Center (WTC – Światowe Centrum Handlu) w Nowym Jorku.** Pożar wywołany zderzeniem doprowadził do ich szybkiego zawalenia się. Trzeci samolot uderzył w **Pentagon** w Waszyngtonie. Ostatnia z maszyn miała być prawdopodobnie skierowana na Białą Dom bądź Kapitol (siedzibę Kongresu USA). Walka, jaką podjęli jej pasażerowie z zamachowcami, doprowadziła jednak do rozbicia się samolotu przed osiągnięciem celu. Zamachy z 11 września 2001 r. stanowiły największy atak terrorystyczny w historii. **Zginęło w nich ogółem ponad 3000 osób.**

ataki z 11 września 2001 r.

Płonące wieże World Trade Center tuż po uderzeniu drugiego samolotu porwanego przez terrorystów

Dwa samoloty pilotowane przez porywaczy uderzyły w wieże WTC o godzinie 8.46 i 9.03 czasu nowojorskiego. Maszyny miały pełne baki paliwa, które stało się źródłem gwałtownego pożaru naruszającego konstrukcję liczących ponad 400 m wież. O godzinie 10.30 budynki już nie istniały. Zginęło w nich ponad 2600 osób, w tym 343 strażaków biorących udział w gaszeniu pożaru i akcji ratowniczej.

„*Ataki terrorystyczne mogą wstrząsnąć fundamentami naszych największych budynków, ale nie są w stanie tknąć fundamentów Ameryki. Ataki te kruszą stal, lecz nie mogą nadwerężyć stali amerykańskiej determinacji.*

– George W. Bush

Stany Zjednoczone już od stycznia 2001 r. miały nowego prezydenta. Był nim **George W. Bush** – syn prezydenta z lat 1989–1993. Bush **ogłosił wkrótce po zamachach wojnę z terroryzmem**. Uznał, że jego kraj jest uprawniony do atakowania baz terrorystów, rozmieszczonych w różnych państwach świata, a także do prowadzenia **działań przeciwko krajom wspierającym terroryzm**. Przy tym akcje takie mogły mieć charakter **prewencyjny**, czyli wyprzedzający agresywne działania skierowane przeciwko USA. Co więcej, przyjęto, że nie muszą uzyskać akceptacji wspólnoty międzynarodowej. Wszystkie te założenia polityki zagranicznej USA określono mianem **doktryny Busha**. Pierwszym etapem jej realizacji stała się **amerykańska interwencja w Afganistanie**, na którego terytorium znajdowały się bazy szkoleniowe Al-Kaidy oraz przebywał Osama bin Laden. Nastąpiła ona już **w październiku 2001 r.** Doprowadziła do **obalenia talibów rządzących Afganistanem** i do przejścia władzy przez zwolenników bardziej prozachodniej polityki.

Talibowie

Talibowie – afgańskie fundamentalistyczne ugrupowanie islamskie, które w 1994 r. przejęło władzę w kraju i narzuciło jego mieszkańcom prawa wypływające z najbardziej rygorystycznego odczytania zasad islamu. Inicjatorami ugrupowania byli studenci szkół koranicznych (arab. *talib* – student, uczeń).

wojna w Iraku

Duże kontrowersje wśród społeczności międzynarodowej wywołała natomiast **inwazja na Irak** przeprowadzona przez USA. Pretekstem do niej były niepotwierdzone później raporty o posiadaniu przez reżim **Saddama Husajna** dużych zasobów broni masowego rażenia. O wiele bardziej zasadną przyczyną wojny był fakt, że Irak wspomagał ugrupowania terrorystyczne. Obalenie Husajna miało powetować USA upokorzenie związane z atakami z 11 września 2001 r. Służyło też umocnieniu pozycji USA w regionie świata – ważnym ze względów zarówno ekonomicznych (złoża ropy naftowej), jak i politycznych. Celem Amerykanów było również zmniejszenie niebezpieczeństwa, jakie ze strony państw muzułmańskich zagrażało Izraelowi. W przeciwieństwie do I wojny w Zatoce Perskiej z 1991 r., tym razem **koalicja pod przewodnictwem Stanów Zjednoczonych nie miała akceptacji ONZ** dla interwencji w Iraku. Sprzeciw wyrażały nie tylko Rosja i Chiny. Także państwa członkowskie NATO, takie jak Francja i Niemcy, negatywnie ustosunkowały się do tej wojny.

Atak na Irak rozpoczął się 20 marca 2003 r. Siły koalicyjne opierały się na wojskach **USA i Wielkiej Brytanii**. Mniejsze kontyngenty wystawiły **Australia, Dania i Polska**. Już **po 3 tygodniach** ofensywy lotniczej i lądowej stolica Iraku, **Bagdad, została zajęta**, a Amerykanie ogłosili **przejęcie kontroli nad krajem**. Działania wojenne zakończyły się formalnie 1 maja. W grudniu schwytano ukrywającego się Saddama Husajna. W 3 lata później iracki sąd skazał go na karę śmierci, którą wykonano.

Irak podzielono na **cztery strefy okupacyjne określone mianem stabilizacyjnych** (dwie amerykańskie, polska i brytyjska). Stopniowo wprowadzano w państwie instytucje demokratyczne wzorowane na zachodnich, nie zapewniło to jednak wewnętrznego spokoju.

Udział Polski w amerykańskiej wojnie z terroryzmem

- Polski rząd poparł akcje militarne, które Amerykanie podjęli **po atakach terrorystycznych z 11 września 2001 r.**
- Już w tym samym roku **polska specjalna jednostka wojskowa GROM** wzięła udział w walkach **podczas interwencji USA w Afganistanie.** W kolejnych latach polskie zaangażowanie wojskowe w tym kraju stale wzrastało.
- **W 2003 r. Polska uczestniczyła w wojnie w Iraku.** Następnie Polacy objęli **dowództwo w jednej z czterech stref okupacyjnych.** Dowodzili międzynarodową dywizją (w jej skład wchodził żołnierze z 20 krajów), w której po Polakach największy udział liczebny mieli Hiszpanie i Ukraińcy. Polski kontyngent wojskowy stacjonował w Iraku przez pięć i pół roku (od maja 2003 do października 2008 r.). Liczebność kolejnych zmian (było ich 10) zmniejszała się stopniowo z 2500 do 900 żołnierzy. W trakcie tej służby zginęło 21 polskich żołnierzy.

Polska jednostka wojskowa w Diwaniji, gdzie znajdowała się baza Echo – główna baza polskiego kontyngentu w Iraku, grudzień 2007 r.

- Wielkie kontrowersje wzbudziła **sprawa tajnych więzień amerykańskich na terenie Polski,** służących przetrzymywaniu osób podejrzanych przez USA o terroryzm.

Opór wobec obecności wojsk okupacyjnych oraz głębokie podziały wewnątrz społeczeństwa irackiego skutkowały **narastaniem aktów przemocy.** Uspokojenie sytuacji utrudniały bardzo zła kondycja gospodarki i trudne warunki bytowe, w jakich żyła ludność. **Żołnierze koalicyjni,** która zajęła kraj, **byli regularnie atakowani** i padali ofiarą zamachów. W okresie tego niepewnego pokoju

zginęło ich wielokrotnie więcej (blisko 5000) niż w trakcie działań wojennych (oficjalnie podana liczba poległych na wojnie żołnierzy koalicji to 173 osoby). **W zamachach ginęła też coraz częściej iracka ludność cywilna.** Z końcem pierwszej dekady XXI w. skala niepokojów w Iraku zmalała, nie doszło jednak do zaprowadzenia pełnego pokoju wewnętrznego.

Globalny wymiar problemów współczesnego świata

globalizacja ►

Jednym ze zjawisk najbardziej charakterystycznych dla współczesnego świata stały się **procesy globalizacji**. Obejmują one zarówno **życie ekonomiczne** oraz **polityczne**, jak i **kulturę popularną** czy **obyczaje**.

Globalizacja wiąże się ze wzrostem rangi wielkich **korporacji finansowych**, a także **instytucji ponadnarodowych**. Do tych drugich należą przede wszystkim **Międzynarodowy Fundusz Walutowy**, **Bank Światowy** i **Światowa Organizacja Handlu** oraz organizacje regionalne jak **Unia Europejska**. Poza Europą duże znaczenie mają – nie są jednak tak mocno zintegrowane – Północnoamerykański Układ Wolnego Handlu (**NAFTA**) i Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (**ASEAN**).

Globalizacja **w zakresie kultury i obyczajowości** stała się możliwa dzięki **rozwojowi środków masowego przekazu** na czele z **internetem**. Na masową skalę przekazują one informacje i idee, kształtują gusta oraz rozpowszechniają w całym świecie podobne **wytwory kultury popularnej**. Globalizacja oznacza **zagęszczenie sieci powiązań** zarówno **między społeczeństwami**, jak i **między jednostkami**. Prowadzi do częściowego przynajmniej **upodobnienia się sposobu życia** w bardzo zróżnicowanych dotąd kulturach. Sprzyjają jej duża łatwość poruszania się po świecie, migracje, turystyka czy programy wymiany studentów. Przyjmowane w świecie wzorce kulturowe mają swoje źródła głównie w krajach Zachodu (jest to proces **westernizacji**), a zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych (proces **amerykanizacji**). Można jednak wskazać takie elementy kultury popularnej o światowej popularności, które narodziły się **w innych kręgach kulturowych** – na przykład japońskie *manga* i *anime* czy pochodząca z Jamajki muzyka reggae. Wiele osób niepokoi fakt, że **ujednolnienie kultury oznaczać może zanik lokalnych tradycji**, a więc specyficznych, niepowtarzalnych obyczajów, które decydują o odrębności poszczególnych narodów czy regionów.

Ulica w Mekce w Arabii Saudyjskiej w pobliżu Świętego Meczetu, widoczne znaki firmowe sieci *fast food*: KFC i McDonald's

Zjawiska związane z globalizacją wywołują **opór grup przywiązanych do tradycyjnych reguł rządzących światem**. Bywają też źródłem frustracji tych społeczności, które czują się pokrzywdzone ekonomicznie, zwłaszcza gdy odczuwają skutki **pogłębienia się różnic w zamożności poszczególnych regionów świata**. Wrogość budzą często dominacja **modelu społeczno-ekonomicznego wytworzonego w cywilizacji zachodniej** czy też **potęgą polityczną Stanów Zjednoczonych** i ich aspiracje do narzucania światu wypracowanej przez siebie wizji ładu globalnego. Chęć przeciwdziałania opisanym procesom miewa często **podłoże religijne bądź nacjonalistyczne** i przybiera niekiedy radykalne formy. Skrajnym przykładem są **akcje terrorystyczne**, znamienne dla rzeczywistości początku XXI w. Ich symbolem stały się ataki na USA z 11 września 2001 r.

◀ sprzeciw wobec globalizacji

Alterglobalizm

◀ alterglobalizm

- **Na przełomie XX i XXI w.** dużą popularność zyskiwał **alterglobalizm**, będący w istocie koalicją wielu ruchów starających się przeciwdziałać negatywnym stronom globalizacji. Alterglobaliści uznawali nieuchronność globalizacji (i dlatego nie określali siebie antyglobalistami), a także dostrzegali jej pozytywne aspekty, chociażby to, że sprzyja utrzymaniu pokoju i rodzi większe zrozumienie między ludźmi różnych narodowości. Uważali jednak, że procesy globalizacji powinny zmierzać inną drogą niż dotychczas, gdyż dotąd przyniosły zbyt wiele szkód.
- Alterglobaliści przestrzegali, że **międzynarodowa polityka gospodarcza służy głównie wielkim korporacjom, a nie – zwykłym ludziom**. Zauważali, że **organizacje mające kluczowy głos w sprawach gospodarczych** (korporacje i międzynarodowe instytucje finansowe) **pozostają poza kontrolą społeczną**. Nie są one wyłaniane w wyborach, pozostają więc niedemokratyczne, a wpływają na życie zwykłych ludzi. Alterglobaliści podkreślali, że **koszta rozwoju ekonomicznego ponoszą najłabsi, a przepaść między bogatymi a biednymi krajami się pogłębia**. Cierpią przy tym środowisko naturalne i społeczności lokalne, a także poczucie obywatelskiej odpowiedzialności za losy świata. Dziełem alterglobalistów były burzliwe, nagłaśniane przez media, protesty w trakcie szczytu Światowej Organizacji Handlu w Seattle w 1999 r. czy w czasie spotkania grupy G8 (najbogatszych krajów świata) w Genui w 2001 r.

Protest alterglobalistyczny w Genui w 2001 r.

Naomi Klein
wśród polskich
studentów
w Warszawie
w 2008 r.

- W 2000 r. ukazała się książka kanadyjskiej dziennikarki **Naomi Klein** *No logo*, określona jako „biblia alterglobalistów”. Autorka wyrażała w niej protest przeciwko temu, co określiła jako „ometkowanie przestrzeni publicznej”, czyli zawłaszczanie jej przez korporacje, ich logo i marki towarów. Twierdziła, że mniej więcej od połowy lat 90. XX w. wielkie przedsiębiorstwa przyjęły strategię: „nie produkt, a marka” – sprzedają nie towary, a zespół wyobrażeń i styl życia przywiązany do marki. Sam produkt nie jest tu istotny. Korporacje produkują wiele symboli. Przez reklamę i działania marketingowe narzucają ludziom sposób bycia i myślenia oraz odczuwania świata. Wdzierają się na uczelnie, do sportu, do kultury. Natomiast w ubogich krajach Trzeciego Świata, gdzie umieszczają produkcję, wykorzystują pracowników, doprowadzają do zniszczenia środowiska, korumpują polityków i stawiają się poza prawem oraz moralnością. Dlatego też autorka wzywała do przeciwstawienia się wpływom korporacji.

cyberterroryzm ▶

Zagrożenie dla państw, przedsiębiorstw, instytucji finansowych czy naukowych oraz organizacji międzynarodowych stanowi także **cyberterroryzm**. Polega on na wykorzystywaniu technologii informatycznych, w tym – internetu, do szkolenia ofiarom ataku przez niszczenie, modyfikację lub kradzież danych. Takie działania podejmują zarówno organizacje przestępcze oraz terrorystyczne, jak i służby specjalne wrogich państw. Wśród celów mogą się znaleźć zakłócenie funkcjonowania infrastruktury komunikacyjnej kraju, wpłynięcie na sytuację ekonomiczną (np. kursy walut czy akcji) czy też oddziaływanie na zachowania społeczne. Kradzież danych wojskowych może doprowadzić do obniżenia bezpieczeństwa militarnego państwa. Motywy takich działań mają z reguły charakter polityczny i ideologiczny bądź wiążą się z chęcią zysku.

napływ
imigrantów ▶

Dla **Europy** szczególnie ważną kwestią stał się **napływ imigrantów**. W 28 krajach **Unii Europejskiej** w 2015 r. mieszkało około 35 milionów osób urodzonych poza nią (co stanowi ok. **7% ludności**). Imigranci przybywali przede wszystkim z **Afryki** (zwłaszcza **północnej**) oraz z **Azji**. W Niemczech zamieszkało szczególnie dużo przybyszów z Turcji, a w Wielkiej Brytanii – z Indii i Pakistanu. Migracje na dużą skalę odbywały się także w ramach kontynentu europejskiego. Przede wszystkim **mieszkańcy Europy Środkowo-Wschodniej** (Polacy, Rumuni) emigrowali do Europy Zachodniej. Po 2015 r. nasiliła się emigracja – w dużej

części nielegalna – z Bliskiego i Środkowego Wschodu (głównie z **Syrii**, ogarniętej wojną domową, oraz z **Iraku i Afganistanu**).

Wielki Meczet w Paryżu

Ta największa świątynia muzułmańska we Francji powstała już w 1926 r. Mieści się w paryskiej Dzielnicy Łacińskiej. Według różnych statystyk liczba wyznawców islamu we Francji wynosi 4–6 mln (6–9% ludności kraju). W laickiej Francji, w której nie jest przyjęte publiczne eksponowanie symboli religijnych, trwa konflikt ze społecznością muzułmańską przywiązaną do swojej obyczajowości. Władze zakazują modlitw na ulicach oraz noszenia przez kobiety w miejscach publicznych tradycyjnych chust i zasłon zakrywających twarz i włosy. Wywołuje to gwałtowne protesty wyznawców islamu.

W efekcie przemieszczeń ludności kształtują się **wielokulturowe społeczeństwa**, które nie zawsze potrafią poradzić sobie z napięciami społecznymi, jakie w ich obrębie powstają. Ich źródłem są różnice w obyczajowości oraz trudności przybyszów z przystosowaniem się do nowych warunków życia. Podejmują oni zazwyczaj gorzej płatne prace i nie osiągają stopnia wykształcenia ani warunków bytowych na poziomie rodzimej ludności. Z kolei odmiennosc ich sposobu życia – wynikająca z religii i tradycji – budzi wielokrotnie wrogie reakcje wśród mieszkańców krajów ich przyjmujących.

Z kolei występujące **wśród imigrantów poczucie wykluczenia i dyskryminacji** wzbudza radykalne postawy niektórych z nich. Występują przeciw rzeczywistości społeczno-politycznej, w której przyszło im żyć, i wywołują zamieszki, określane niekiedy jako „bunt przedmieść”. **We Francji w październiku 2005 r. starcia młodzieży muzułmańskiej z policją trwały dwa tygodnie.** W skrajnych przypadkach jednostki spośród społeczności imigranckiej stają się oparciem dla organizacji terrorystycznych. Miały one swój udział (w tym nawet osoby urodzone już w nowym kraju) w **zamachach terrorystycznych** przeprowadzonych przez fundamentalistów islamskich z Al-Kaidy **w Madrycie w marcu 2004 r. i w Londynie w lipcu 2005 r.**

Jednym z głównych niebezpieczeństw cywilizacyjnych współczesnego świata są **problemy ekologiczne**. Stanowią one uboczny skutek rozwoju gospodarczego i wzrostu produkcji. Zagroženiem stało się **zanieczyszczenie środowiska naturalnego** oraz **nadmierne wykorzystanie zasobów Ziemi**. Prace wydobywcze, regulacja rzek, wycinanie drzew, by zyskać surowiec do przeróbki lub uzyskać pastwiska i pola uprawne, **zdeprawowały krajobraz wielu obszarów planety**. Źródłem zanieczyszczeń wody, gleby i powietrza są zarówno zakłady przemysłowe, jak i nawozy sztuczne oraz chemiczne środki ochrony roślin stosowane w rolnictwie. Efektem zmian w środowisku naturalnym stała się także **zagłada wielu gatunków dzikich zwierząt**.

◀ problemy ekologiczne

Niszczenie lasu tropikalnego pod plantację palm kokosowych, okręg Kuching w malezyjskiej części wyspy Borneo

Lasy tropikalne porastają strefę równikową Azji Południowo-Wschodniej, Ameryki Łacińskiej i Afryki. Ich powierzchnia kurczy się w zastraszającym tempie. Zajmowane są przez plantacje: soi, palm kokosowych i olejowych, kawy, bananowców, trzciny cukrowej, oraz pastwiska dla hodowli bydła. Często jednak ogromne połacie odsłoniętej ziemi zamieniają się w nieużytki. Efektem znikania wielkich obszarów puszczy jest zmiana układu wiatrów i deszczów na całym świecie. Ponadto utrata takiej ilości drzew powoduje, że lasy nie pochłaniają takiej ilości dwutlenku węgla z atmosfery co dawniej, a to pogłębia efekt cieplarniany.

Węzeł drogowy w Los Angeles w USA i korek uliczny w Bandungu na wyspie Jawa w Indonezji

Problemów, zwłaszcza w miastach, przysparza wzmagający się ruch samochodowy.

zmiany klimatyczne ➤

Wycinanie lasów, obok emisji gazów cieplarnianych przez fabryki i elektrownie, stało się główną przyczyną zmian klimatycznych określanych zbiorczo jako **efekt cieplarniany**. Przejawiają się one **coraz częstszym występowaniem nietypowych, groźnych zjawisk klimatycznych**. Są to **huraganowe wiatry** oraz **powodzie** w pewnych regionach świata, a jednocześnie długotrwałe **susze** na innych obszarach. **Niedobory wody stają się jednym z najpoważniejszych problemów wielu krajów**, w tym – coraz częściej także wysoko rozwiniętych. W przyszłości wiele konfliktów zbrojnych może być wojnami o dostęp do zasobów wody pitnej.

Budynek zniszczony w wyniku huraganu Katrina, Nowy Orlean w USA

Huragan Katrina z sierpnia 2005 r. był jednym z największych w historii. Uderzył m.in. w Nowy Orlean. W jego wyniku zginęło ponad 1800 osób, a miasto zostało zdewastowane. Zniszczenia były w ogromnej mierze skutkiem przerwania wałów przeciwpowodziowych i zalania miasta przez wody Zatoki Meksykańskiej i rzeki Missisipi.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw sytuację Chin na przełomie XX i XXI w. Wyjaśnij, na czym opiera się rosnące znaczenie tego państwa we współczesnym świecie.
2. Wyjaśnij, jak zmieniały się relacje izraelsko-palestyńskie na przełomie XX i XXI w.
3. Przedstaw przyczyny oraz następstwa zamachów terrorystycznych przeprowadzonych przez fundamentalistów islamskich w USA 11 września 2001 r.
4. Oceń amerykańską reakcję na zamachy. Czy – twoim zdaniem – podjęte przez USA działania były zasadne? Czy przyniosły oczekiwane skutki? Oceń zaangażowanie Polski w „wojnę z terroryzmem”. Poszukaj w internecie wypowiedzi dotyczących wszystkich tych zagadnień i przygotuj się do dyskusji w klasie.
5. Porównaj źródła i uwarunkowania terroryzmu w latach 70. i na przełomie XX i XXI w.
6. Scharakteryzuj zjawisko globalizacji i omów jego wpływ na życie gospodarcze i społeczne.
7. Zastanów się, jakie szanse i zagrożenia dla świata wiążą się z globalizacją. Które argumenty przeciwników procesów globalizacyjnych uważasz za trafne? Czy istnieją – twoim zdaniem – alternatywne drogi rozwoju współczesnego świata?

8. Wyjaśnij, na czym polegają problemy ekologiczne we współczesnym świecie. Poszukaj w internecie informacji na temat działań społeczności międzynarodowej na rzecz ich przezwyciężenia. Czy – twoim zdaniem – są one wystarczające?
9. Wskaż problemy społeczne, gospodarcze i cywilizacyjne, które – według ciebie – w największym stopniu zagrażają współczesnemu światu. Uzasadnij swój wybór.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 368 ▶ Chiny nie przekształciły się w państwo demokratyczne, natomiast przemiany ekonomiczne uczyniły z nich mocarstwo w aspekcie zarówno gospodarczym, jak i – w konsekwencji – politycznym. We współczesnym świecie rywalizują pod tym względem z USA.
- s. 369 ▶ W wyniku porozumienia izraelsko-palestyńskiego z 1993 r. powstała Autonomia Palestyńska. Jednak przyjęte rozwiązanie miało po obu stronach licznych przeciwników. W efekcie konflikt nie został zażegnany i wciąż przynosi ofiary śmiertelne.
- s. 371 ▶ Fundamentalisci islamscy uznali Stany Zjednoczone za swojego głównego wroga i zagrożenie dla tożsamości muzułmańskiej. Jedną z reprezentujących takie stanowisko grup stała się organizacja terrorystyczna Al-Kaida.
- s. 371 ▶ 11 września 2001 r. bojownicy Al-Kaidy przeprowadzili zamachy terrorystyczne w USA, w tym atak na wieże World Trade Center w Nowym Jorku. W zamachach zginęło ponad 3000 osób.
- s. 372 ▶ W odpowiedzi na zamachy Stany Zjednoczone rozpoczęły wojnę z terroryzmem. Jej głównymi etapami były interwencja w Afganistanie (2001 r.) oraz inwazja na Irak (2003 r.). W amerykańskich akcjach zbrojnych w obu tych krajach oraz w późniejszych staraniach o zapewnienie w nich wewnętrznego pokoju wzięły bardzo aktywny udział polskie formacje wojskowe.
- s. 374 ▶ Jednym z najbardziej charakterystycznych zjawisk współczesności stała się globalizacja. Oznacza ona m.in. wzrastające znaczenie ponadnarodowych interesów ekonomicznych, zagęszczenie sieci powiązań społecznych, tendencję do upodabniania się sposobów życia oraz kultury różnych regionów świata.
- s. 375 ▶ Globalizacja budzi wiele oporów związanych zarówno z jej skutkami społeczno-ekonomicznymi (na co szczególnie zwrócili uwagę alterglobaliści), jak i z oddziaływaniem na tożsamości religijne i narodowe.
- s. 376 ▶ Do Europy – głównie zachodniej – trafia coraz więcej imigrantów, zwłaszcza z Bliższego Wschodu i Afryki Północnej. Ten proces powoduje kształtowanie się wielokulturowych społeczeństw, a zarazem rodzi wiele problemów związanych z asymilacją przybyszów.
- s. 377 ▶ Ubocznym efektem rozwoju gospodarczego jest narastanie problemów ekologicznych – zniszczenie środowiska naturalnego i zmiany klimatyczne.

IV. Upadek komunizmu. Świat i Polska na przełomie tysiącleci

Historia powszechna

- Przywódcą ZSRR został w 1985 r. Michaił Gorbaczow, który pod hasłami *glasnosti* i *pie-restrojki* zapowiadał głęboką przebudowę systemu komunistycznego. ◀ s. 314
- Reformy zaczęto wdrażać w państwie radzieckim od przełomu 1986 i 1987 r. Zakładały jawność życia publicznego, większą aktywność obywatelską i wprowadzenie elementów wolnorynkowych do gospodarki. ◀ s. 315
- Zmiana stosunku ZSRR do Zachodu doprowadziła w 1989 r. do zakończenia zimnej wojny. ◀ s. 318
- Członkowie elit politycznych ZSRR przeciwni zachodzącym zmianom w sierpniu 1991 r. dokonali puczu, który zakończył się jednak klęską. ◀ s. 319
- W grudniu 1991 r. decyzją przywódców Rosji, Ukrainy i Białorusi nastąpiło rozwiązanie Związku Radzieckiego. Poszczególne republiki związkowe uzyskały niepodległość. ◀ s. 315
- Kryzys społeczno-gospodarczy i polityczny obejmował wszystkie państwa socjalistyczne. Na osłabienie pozycji władz krajów Europy Środkowo-Wschodniej wpływały także zmiany zachodzące w ZSRR. ◀ s. 333
- Na przełomie lat 80. i 90. XX w. nastąpił upadek władz komunistycznych w krajach bloku sowieckiego (Jesień Narodów). ◀ s. 333
- W Polsce, na Węgrzech, w NRD, Czechosłowacji, Bułgarii i Albanii procesy demokratyzacji miały charakter ewolucyjny i pokojowy. ◀ s. 333
- W listopadzie 1989 r. zburzono mur berliński, a w październiku 1990 r. nastąpiło zjednoczenie Niemiec. ◀ s. 334
- W Rumunii w grudniu 1989 r. dyktatorskie rządy Nicolae Ceaușescu obalono w wyniku rewolucji. ◀ s. 336
- O przebiegu wydarzeń w Jugosławii zadecydowały przede wszystkim konflikty między narodami zamieszkującymi to wieloetniczne państwo. ◀ s. 337
- W czerwcu 1991 r. Słowenia i Chorwacja ogłosiły niepodległość. Zapoczątkowało to wojnę w Jugosławii. Jako kolejne niepodległość proklamowały: Macedonia oraz Bośnia i Hercegowina, w której rozgorzała długotrwała, krwawa wojna. ◀ s. 340
- Wojna w byłej Jugosławii zakończyła się u schyłku 1995 r. Granice przedwojennych republik federacyjnych stały się granicami niepodległych państw. ◀ s. 340
- Wojna w Jugosławii pochłonęła od 200 do 300 tys. ofiar śmiertelnych, a od 3 do 4 mln osób musiało opuścić swoje domy. Strony konfliktu dokonały wielu zbrodni wojennych, w tym na ludności cywilnej (m.in. w Srebrenicy). ◀ s. 340
- Unia Europejska zaczęła funkcjonowanie 1 listopada 1993 r. Do 12 państw EWG, które ją utworzyły, dołączyły w 1995 r. Szwecja, Finlandia i Austria. ◀ s. 356
- Mieszkańcy Unii Europejskiej otrzymali unijne obywatelstwo i możliwość swobodnego przekraczania granic w ramach strefy Schengen. ◀ s. 358
- W 1999 r. wprowadzono euro jako walutę rozrachunkową, natomiast od 2002 r. stało się ono środkiem płatniczym w większości państw europejskich. ◀ s. 358

- s. 358 ▶ **Rozszerzanie Unii** o nowe państwa członkowskie (**niemal wszystkie należały wcześniej do bloku sowieckiego**) odbywało się w latach 2004, 2007 i 2013.
- s. 368 ▶ **Chiny** umocniły w XXI w. swoją pozycję ekonomiczną i polityczną oraz **przystąpiły do rywalizacji z USA**.
- s. 369 ▶ W 1993 r. powołano do życia **Autonomię Palestyńską**. Nie zakończyło to jednak **konfliktu izraelsko-palestyńskiego**.
- s. 371 ▶ **Fundamentalisci islamscy** uznali **Stany Zjednoczone** za swojego **głównego wroga** i zagrożenie dla tożsamości muzułmańskiej.
- s. 371 ▶ **Bojownicy Al-Kaidy** 11 września 2001 r. przeprowadzili w USA **zamachy terrorystyczne**, w których zginęło ponad 3000 osób.
- s. 372 ▶ W odpowiedzi na zamachy **Stany Zjednoczone rozpoczęły wojnę z terroryzmem**. Jej głównymi etapami były **interwencja w Afganistanie (2001 r.)** oraz **inwazja na Irak (2003 r.)**.
- s. 374 ▶ Jednym z najbardziej charakterystycznych zjawisk współczesności stała się **globalizacja**. Oznacza ona m.in. wzrastające znaczenie **ponadnarodowych interesów ekonomicznych**, zagęszczenie **sieci powiązań społecznych** oraz tendencję do **upodabniania się sposobów życia i kultury różnych regionów świata**.
- s. 375 ▶ **Globalizacja budzi wiele oporów** związanych zarówno z jej skutkami społeczno-ekonomicznymi, jak i z oddziaływaniem na tożsamości religijne i narodowe.
- s. 376 ▶ Wzrasta liczba **imigrantów** (zwłaszcza z **Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej**), którzy trafiają **do Europy Zachodniej**. Ten proces powoduje kształtowanie się **wielokulturowych społeczeństw**, a zarazem rodzi wiele **problemów związanych z asymilacją przybyszów**.
- s. 377 ▶ Ubocznymi efektami rozwoju gospodarczego są **zniszczenie środowiska naturalnego i zmiany klimatyczne**.

Historia Polski

- s. 322 ▶ **Referendum** przeprowadzone w listopadzie 1987 r., przez które komuniści rządzący w Polsce chcieli uzyskać świadectwo poparcia społecznego dla **reform gospodarczych**, zakończyło się **porażką obozu władzy**.
- s. 324 ▶ Pozycję rządzących PRL osłabiały **zmiany zachodzące w ZSRR – pierestrojka** oraz odejście Gorbaczowa od doktryny Breżniewa.
- s. 326 ▶ Osłabienie pozycji władz oraz strajki, do których doszło w 1988 r., spowodowały, że **przywódcy państwowi zdecydowali się na rozmowy z opozycją**. Pierwsza, poufna faza **negocjacji** rozpoczęła się we wrześniu 1988 r. w Magdalence.
- s. 326 ▶ **Oficjalne rozmowy**, czyli obrady **Okrągłego Stołu** (luty – kwiecień 1989 r.), doprowadziły do **legalizacji działań opozycji** oraz do podjęcia **decyzji o przeprowadzeniu wyborów parlamentarnych**.
- s. 329 ▶ **Wybory z 4 czerwca 1989 r.** nie miały w pełni demokratycznego charakteru. Sukces, jaki osiągnęły w nich **komitety obywatelskie „Solidarność”**, dowiódł jednak jednoznacznie **braku poparcia społecznego dla obozu władzy komunistycznej**.

W lipcu 1989 r. prezydentem został Wojciech Jaruzelski.	◀ s. 329
12 września 1989 r. powstał rząd Tadeusza Mazowieckiego, w którym znaleźli się przedstawiciele wszystkich sił politycznych. Stopniowo dominującą rolę zdobywała dotychczasowa opozycja solidarnościowa.	◀ s. 330
Zmiany w konstytucji umożliwiły rozwój systemu wielopartyjnego.	◀ s. 331
Od 1 stycznia 1990 r. obowiązywała zmieniona nazwa państwa: z <i>Polska Rzeczpospolita Ludowa</i> (PRL) na <i>Rzeczpospolita Polska</i> .	◀ s. 331
Pod koniec stycznia 1990 r. PZPR przeprowadziła samorozwiązanie.	◀ s. 331
Od początku 1990 r. trwał proces szybko postępujących reform, które zmierzały do przekształcenia gospodarki w wolnorynkową i do rozwoju prywatnej przedsiębiorczości.	◀ s. 343
Wielu Polaków czuło się zagrożonych brakiem bezpieczeństwa socjalnego, który wiązał się zwłaszcza z bezrobociem wywołanym spadkiem produkcji. Także dochody większości społeczeństwa były niskie.	◀ s. 344
Obóz solidarnościowy stopniowo rozpadał się na skonfliktowane ugrupowania. Przedmiotami sporu były tempo transformacji ustrojowej i gospodarczej oraz ich skutki, a także kwestia rozliczenia dawnych władz komunistycznych.	◀ s. 346
Przed wyborami prezydenckimi 1990 r. ukształtowały się Porozumienie Centrum, którego kandydatem był Lech Wałęsa, oraz Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna, popierający Tadeusza Mazowieckiego.	◀ s. 347
Prezydentem pod koniec 1990 r. został Lech Wałęsa.	◀ s. 347
Wybory parlamentarne z października 1991 r. wygrały partie wywodzące się z obozu solidarnościowego – zwłaszcza prawicowe. Jednak parlament był bardzo rozdrobniony, a koalicje – niestabilne.	◀ s. 348
Przedmiot gorących sporów politycznych stanowiły kwestie lustracji i dekomunizacji.	◀ s. 348
W wyniku przyspieszonych wyborów parlamentarnych w 1993 r. władzę przejęła lewicowa koalicja SLD z PSL.	◀ s. 349
Wybory prezydenckie w 1995 r. wygrał Aleksander Kwaśniewski z SLD.	◀ s. 349
W 1997 r. uchwalono nową konstytucję, która ukształtowała ustrój Polski jako parlamentarno-gabinetowy.	◀ s. 350
W wyborach 1997 r. sukces odniosły AWS i UW, a premierem został Jerzy Buzek.	◀ s. 350
W marcu 1999 r. Polska stała się członkiem NATO.	◀ s. 361
Polskie władze dążyły do jak najściślejszej współpracy z USA, m.in. przez zaangażowanie się w amerykańską wojnę z terroryzmem.	◀ s. 361
Polska od początku lat 90. dążyła do wejścia do Unii Europejskiej. Po wprowadzeniu wielu reform, długich negocjacjach i przeprowadzonym referendum stała się członkiem Unii 1 maja 2004 r.	◀ s. 361
W polityce zagranicznej najgorzej układały się stosunki Polski z Rosją, a najlepiej – z Niemcami i państwami Grupy Wyszehradzkiej. Starano się o jak najlepsze kontakty z Ukrainą, Białorusią i Litwą.	◀ s. 364

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ

1. Narodziny III Rzeczypospolitej – wydarzenia polityczne z lat 1989–1990

1.1. Przerysuj tabelę do zeszytu i uzupełnij zdania. Wykorzystaj następujące daty: 5 kwietnia 1989 r., 4 czerwca 1989 r., 19 lipca 1989 r., 12 września 1989 r.

a)	Obrady Okrągłego Stołu zakończyły się ... (data) m.in. decyzją o ponownej legalizacji „Solidarności” oraz o przeprowadzeniu częściowo wolnych wyborów.
b)	Pierwsze częściowo wolne wybory parlamentarne („kontraktowe”) w Polsce odbyły się ... (data).
c)	Wojciech Jaruzelski został wybrany przez Zgromadzenie Narodowe na prezydenta PRL ... (data).
d)	Do powołania przez Sejm pierwszego niekomunistycznego rządu na czele z premierem Tadeuszem Mazowieckim doszło ... (data).
e)	W grudniu 1989 r., na mocy nowelizacji konstytucji, Sejm przywrócił nazwę państwa polskiego – ... – oraz godło – orzeł w Zmiany weszły w życie 1 stycznia 1990 r.
f)	Na mocy nowelizacji konstytucji usunięto sformułowanie o sojuszu z ... i innymi krajami ... oraz o przewodniej roli
g)	Sejm zatwierdził w grudniu 1989 r. program reform gospodarczo-ustrojowych, mający na celu przejście do gospodarki rynkowej, nazywany planem
h)	W styczniu 1990 r. na XI Zjeździe PZPR nastąpiło ... partii komunistycznej.
i)	W kwietniu 1990 r. przekształcono Milicję Obywatelską w ... , a w maju zlikwidowano ... i powołano w jej miejsce Urząd Ochrony Państwa.
j)	..., który zwyciężył w wyborach powszechnych, objął 22 grudnia 1990 r. urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.

1.2. Wyjaśnij, do jakich tragicznych wydarzeń doszło 4 czerwca 1989 r. w jednym z krajów Dalekiego Wschodu. Co w tym dniu wydarzyło się w Polsce?

2. Przyczyny załamania się systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej oraz upadku ZSRR

2.1. Przerysuj tabelę do zeszytu i zaznacz trzy lub cztery przyczyny, które – twoim zdaniem – zadecydowały w pierwszej kolejności o załamaniu się systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej oraz o upadku ZSRR.

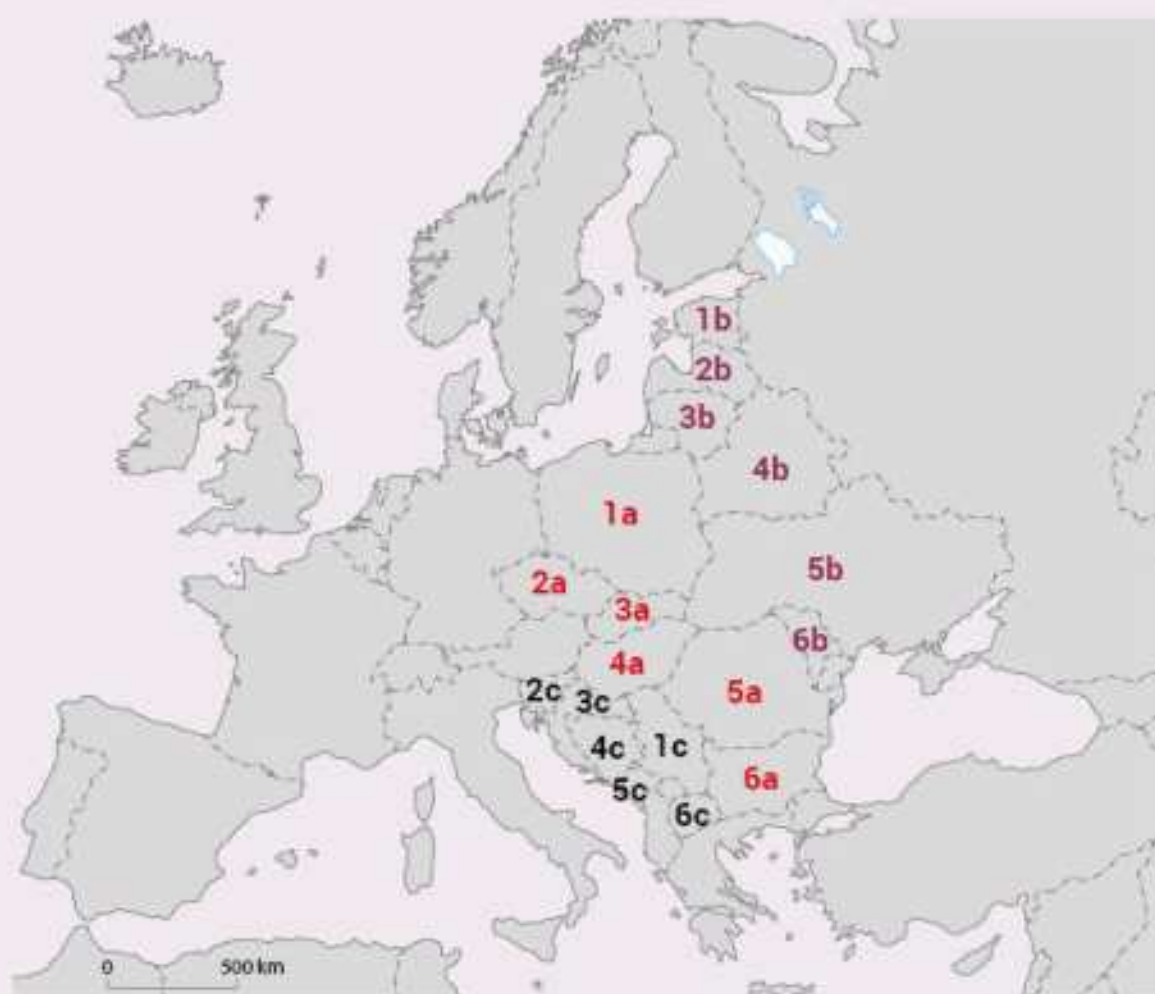
2.2. Wskaż dodatkowe, niewymienione w tabeli czynniki, które – twoim zdaniem – miały istotny wpływ.

a)	Narodziny opozycji, w tym powstanie tzw. komitetów helsińskich nawiązujących do <i>Aktu końcowego KBWE</i> z 1975 r.	
b)	Spadek w latach 80. cen ropy naftowej, która była jednym z podstawowych surowców eksportowych ZSRR.	
c)	Polityka Ronalda Reagana wobec ZSRR. Zainicjowany przez niego kolejny etap wyścigu zbrojeń („gwiazdne wojny”) wykazał zacofanie technologiczne Związku Radzieckiego i osłabił go gospodarczo.	
d)	Nasilający się kryzys gospodarczy w ZSRR oraz w państwach komunistycznych bloku wschodniego oraz związane z tym pogorszenie się warunków życia ludności.	
e)	Propagandowe oddziaływanie na mieszkańców krajów bloku wschodniego mediów zachodnich, w tym – Radia Wolna Europa.	
f)	Wpływ na społeczeństwa krajów bloku wschodniego kultury zachodniej – stylu życia, muzyki i mody, postrzeganych zwłaszcza przez młode pokolenie jako nowoczesne i atrakcyjne.	
g)	Kryzys polityczny w ZSRR po śmierci Leonida Breżniewa w 1982 r.	
h)	Objęcie funkcji sekretarza generalnego KPZR przez Michaiła Gorbaczowa w 1985 r. i podjęcie reform – <i>pierestrojka</i> , <i>glasnost</i> .	
i)	Kłęska wojsk radzieckich w Afganistanie i konieczność wycofania się z interwencji w tym kraju (luty 1989 r.).	
j)	Nasilająca się działalność opozycji w państwach bloku wschodniego, w tym „Solidarności” na czele z Lechem Wałęsą – cieszących się coraz większym poparciem społecznym.	
k)	Odejście przez Gorbaczowa od doktryny Breżniewa, zgodnie z którą ZSRR miał prawo interweniować w kraju, w którym władza partii komunistycznej była zagrożona.	
l)	Akceptacja przez większość działaczy partii komunistycznych państw bloku wschodniego rezygnacji z monopolu władzy i zawarcia kompromisu z opozycją.	
m)	Efekt kuli śnieżnej – rozwój wydarzeń w Polsce po Okrągłym Stole w 1989 r. wpłynął na zachowania zarówno społeczeństw, jak i komunistycznej elity rządzącej w państwach bloku wschodniego.	
n)	Kłęska puczu moskiewskiego z sierpnia 1991 r.	
o)	Dążenie ludności republik radzieckich, zwłaszcza nadbałtyckich i Ukrainy, do uzyskania niepodległości.	

3. Zmiany polityczne we wschodniej Europie po 1989 r.

3.1. Wymień państwa:

- a) należące do RWPG oraz do Układu Warszawskiego, w których po 1989 r. zmienił się ustrój społeczno-polityczny i gospodarczy;
- b) które uzyskały niepodległość w wyniku rozpadu ZSRR;
- c) powstałe w wyniku rozpadu Jugosławii.

4. Wybrane wydarzenia na świecie na przełomie XX i XXI w.

4.1. Przerysuj tabelę do zeszytu. Dopisz do wydarzeń odpowiednie daty.

	Wydarzenie	Data
a)	Wybuch pomarańczowej rewolucji na Ukrainie i przejęcie władzy przez opozycję.	
b)	Rozszerzenie Unii Europejskiej o osiem państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz o Cypr i Malte.	
c)	Druga wojna w Zatoce Perskiej i obalenie Saddama Husajna.	
d)	Interwencja amerykańska w Afganistanie i obalenie rządów talibów.	
e)	Zamach terrorystyczny na World Trade Center i Pentagon.	
f)	Rozszerzenie NATO o Polskę, Czechy i Węgry.	
g)	Interwencja lotnicza NATO w Kosowie.	
h)	Masakra w Srebrenicy podczas wojny w byłej Jugosławii.	
i)	Ustanowienie Autonomii Palestyńskiej.	
j)	Powstanie Unii Europejskiej na mocy traktatu z Maastricht.	
k)	Rozpad Czechosłowacji, powstanie Czech i Słowacji.	

4.2. Określ, które z wymienionych wydarzeń miały największe znaczenie dla Polski. Wskaż dodatkowe, niewymienione w tabeli zdarzenia, które – twoim zdaniem – były w tym okresie szczególnie istotne.

5. Prezydenci i premierzy Polski

5.1. Przerysuj tabelę do zeszytu i ją uzupełnij. Dopisz informację, kto był prezydentem oraz premierem Polski, gdy doszło do wymienionych wydarzeń politycznych.

Wydarzenie		prezydent	premier
a)	W nocy 9/10 listopada 1989 r. upadł mur berliński.		
b)	3 października 1990 r. nastąpiło zjednoczenie Niemiec.		
c)	17 września 1993 r. ostatnie oddziały rosyjskie (byłe radzieckie) opuściły Polskę.		
d)	12 marca 1999 r. Polska stała się członkiem NATO.		
e)	11 września 2001 r. doszło do zamachów w USA, m.in. na World Trade Center.		
f)	1 maja 2004 r. Polska wstąpiła do Unii Europejskiej.		

6. Kierunki przemian cywilizacyjnych na progu nowego tysiąclecia

Źródło historyczne – fragmenty rozważań hiszpańskiego socjologa Manuela Castellsa na temat nadchodzącego XXI w. opublikowanych w 1998 r.

Wiek XXI znamionować będzie ukończenie globalnej autostrady informacyjnej i mobilna komunikacja oraz władza komputerów, a tym samym decentralizacja i rozprzestrzenienie władzy informacyjnej, spełnienie obietnicy multimediów i zwiększenie przyjemności płynącej z interaktywnej komunikacji. Sieci komunikacji elektronicznej będą tworzyć podstawę naszego życia. W dodatku będzie to stulecie pełnego rozkwitu rewolucji genetycznej. [...] Mądrze wykorzystana rewolucja genetyczna może leczyć, zwalczać zanieczyszczenia, poprawiać życie oraz oszczędzać czas i wysiłek potrzebny do przetrwania, tak żeby dać nam szansę zgłębienia w dużej mierze nieznanych granic duchowości. Jeśli jednak popelnimy te same błędy co w XX w., wykorzystując technologię i uprzemysłowienie do masakrowania się nawzajem w zażartych wojnach, równie dobrze możemy za pomocą nowej technologii zlikwidować życie na naszej planecie. [...] nowe technologie genetyczne rozprzestrzeniają się, ich mutacyjnego wpływu nie można w pełni kontrolować [...].

Nie ma wątpliwości, że XXI wiek będzie świadkiem powstania systemu niezwykle produktywnego wedle standardów historycznych. Praca ludzka będzie wytwarzać więcej i lepiej przy znacznie mniejszym wysiłku. Praca umysłowa zastąpi wysiłek fizyczny w najbardziej produktywnych sektorach gospodarki. Jednak udział w tym bogactwie będzie zależał od dostępu jednostek do wykształcenia, a dla społeczeństwa jako całości – od organizacji społecznej, polityki i programów politycznych.

Globalna gospodarka rozszerzy się w XXI w., wykorzystując znaczny wzrost siły telekomunikacji i przetwarzania informacji. Będzie ona przenikać wszystkie kraje, wszystkie terytoria, wszystkie kultury, wszystkie przepływy informacji i wszystkie sieci finansowe, nieustannie skanując całą planetę w poszukiwaniu nowych możliwości zysku. Jednak

będzie to robić selektywnie, łącząc wartościowe segmenty i odrzucając nieistotne już zużyte miejsca i ludzi. Terytorialna niejednorodność produkcji będzie skutkować niezwykle geograficznie zróżnicowanym wytwarzaniem wartości, która będzie ostro przeciwstawiać kraje, regiony i obszary metropolitarne. [...]

Państwa narodowe przetrwają, ale już nie ich suwerenność. Będą one zespalać się w multilateralne [wieloczlone] sieci o zmiennej geometrii zaangażowania, odpowiedzialności, aliansów i podporządkowania. [...]

[Państwo] zostaje po prostu zredukowane w wieku informacji. Rozprzestrzenia się pod postacią rządów lokalnych i regionalnych, które zasypują świat swoimi projektami, tworząc elektoraty i negocjują z rządami narodowymi, wielonarodowymi korporacjami i międzynarodowymi agencjami. [...]

Jeśli chodzi o ludzi, to są oni – i będą – coraz bardziej oddaleni od korytarzy władzy i zrazeni do rozpadających się instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Będą zindywidualizowani pod względem pracy i życia, tworząc swój własny sens na bazie własnego doświadczenia i – jeśli mają szczęście – rekonstruując swoje rodziny, stanowiące dla nich opokę w tym wirującym oceanie nieznanych przepływów i niekontrolowanych sieci.

Manuel Castells, *Koniec tysiąclecia*, tłum. J. Stawiński, S. Szymański, red. naukowa M. Marody, Warszawa 2009, s. 352–357.

- 6.1. Omów czynniki, które zdaniem autora cytowanego tekstu wpływają i będą wpływać na sposoby życia ludzi i ich dobrostan. Jakie wyzwania stają w związku z tym – twoim zdaniem – przed państwami, społeczeństwami i pojedynczymi ludźmi?
- 6.2. Czy uważasz, że Manuel Castells w swojej pracy trafnie przewidywał kierunki przemian cywilizacyjnych w XXI w.? Uzasadnij swoją ocenę.
- 6.3. Przedstaw nadzieje i zagrożenia, które – twoim zdaniem – wiążą się z opisanymi w cytowanym tekście zjawiskami.

Warto przeczytać

Po II wojnie światowej

Historia powszechna:

- Ameryka: społeczeństwo, kultura, polityka*, pod red. T. Płudowskiego, t. 1–3, Toruń 2008
- Bruneteau B., *Wiek ludobójstwa*, tłum. B. Spieralska, Warszawa 2005
- Brzozowicz G., Łobodziński F., *Sto płyt, które wstrząsnęły światem. Kronika czasów popkultury*, Warszawa 2000
- Bunton M., *Konflikt palestyński-izraelski*, tłum. P. Matera, Łódź 2017
- Burakowski A., Gubrynowicz A., Ukielski P., 1989. *Jesień Narodów*, Warszawa 2021
- Chojnowski A., Tomaszewski J., *Izrael*, Warszawa 2003
- Chwalba A., *Historia powszechna 1989–2011*, Warszawa 2011
- Fenby J., *Chiny. Upadek i narodziny wielkiej potęgi*, tłum. J. Wąsiński, J. Wołk-Łaniewski, Kraków 2009
- Gaddis J.L., *Zimna wojna. Historia podzielonego świata*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2009
- Gittings J., *Historia współczesnych Chin. Od Mao do gospodarki rynkowej*, tłum. Ł. Müller, Kraków 2010
- Grotowicz V., *Terroryzm w Europie Zachodniej. W imię narodu i lepszej sprawy*, Warszawa – Wrocław 2000
- Hobsbawm E., *Wiek skrajności. Spojrzenie na krótkie XX stulecie*, tłum. J. Kalinowska-Król, M. Król, Warszawa 2018
- Holzer J., *Europa zimnej wojny*, Kraków 2012
- Jarniewicz J., *All you need is love. Sceny z życia kontrkultury*, Kraków 2016
- Judt T., *Powojnie. Historia Europy od roku 1945*, tłum. R. Bartoń, Poznań 2013
- Kennedy D., *Dekolonizacja*, tłum. J. Jedliński, Łódź 2017
- Lewicki Z., *Historia cywilizacji amerykańskiej*, t. IV, *Era konfrontacji 1941–1980*, Warszawa 2017
- Lowe K., *Dziki kontynent. Europa po II wojnie światowej*, tłum. M.P. Jabłoński, Poznań 2016
- Michalek K., *Amerykańskie stulecie. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1900–2001*, Warszawa 2004
- Najnowsza historia świata*, pod red. A. Patka, J. Rydla, J.J. Węca, t. 1–4, Kraków 2008–2009
- Odziemkowski J., *Konflikty międzynarodowe po 1945 roku*, Warszawa 2011
- Paczkowski A., Machciewicz P., *Wina, kara, polityka. Rozliczenia ze zbrodniami II wojny światowej*, Kraków 2021
- Palczyński T., *Nowe ruchy społeczne*, Kraków 2010
- Rewolucje 1968, koncepcja i red. naukowa: H. Wróblewska [i in.]*, Warszawa 2008
- Service R., *Towarzysze. Komunizm od początku do upadku. Historia zbrodniczej ideologii*, tłum. H. Szczepkowska, Kraków 2008
- Smaga J., *Rosja w 20 stuleciu*, Kraków 2002
- Thorne T., *Mody, kultury, fascynacje. Słownik pojęć kultury postmodernistycznej*, tłum. Z. Batko, Warszawa 1999
- Tyszkiewicz J., Czapiński E., *Historia powszechna. Wiek XX*, Warszawa 2012, cz. 3, *Zimna wojna*
- Wielka Historia Sztuki*, t. 10, *Sztuka współczesna*, wielu autorów: M. Angliani i in., tłum. M. Boberska, Warszawa 2012
- Wojnicka J., Katafiasz O., *Słownik wiedzy o filmie. Od braci Lumière do Almodóvara*, Warszawa – Bielsko-Biała 2009

Historia Polski:

- Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, praca zbiorowa, Warszawa – Lublin 2007
- Chrzanowski T., *Sztuka w Polsce. Od I do III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008
- Codogni P., *Rok 1956*, Warszawa 2006
- Davies N., *Boże igrzysko. Historia Polski*, tłum. E. Tabakowska, Kraków 2010
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989–2015*, Kraków 2016
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006
- Eisler J., „Polskie miesiące” czyli Kryzys(y) w PRL, Warszawa 2008
- Eisler J., *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014
- Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003
- Friszke A., *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007
- Habielski R., *Polski Londyn*, Wrocław 2004
- Idzikowska-Czubaj A., *Rock w PRL-u. O paradoksach współistnienia*, Poznań 2011
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Warszawa 2018
- Kot W., *PRL czas nonsensu. Polskie dekady. Kronika naszych czasów 1950–1990*, Poznań 2007
- Kowalczyk A.S., *Giedroyc i „Kultura”*, Wrocław 1999
- Kuroń J., Żakowski J., *PRL dla początkujących*, Wrocław 2006
- Literatura polska. Sztuka, architektura, kino*, t. 9, *Współczesność*, red. M. Szulc, Kraków 2006
- Lubelski T., *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Katowice – Chorzów 2009
- Machcewicz A., *Bunt. Strajki w Trójmieście. Sierpień 1980*, Gdańsk 2015
- Oseka P., *My, ludzie z marca. Autoportret pokolenia '68*, Warszawa – Wołowiec 2015
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2005
- Paczkowski A., *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2007
- Przyłipiak W., *Czas wolny w PRL*, Warszawa 2020
- Maciorowski M., *Samy swoi i obcy – Prawdziwe historie wypędzonych oraz Reportaże z Kresów na Kresy*, Warszawa 2011
- Sowa A.L., *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011
- Świda-Ziemba H., *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*, Kraków 2011
- Wyklęci. *Podziemie zbrojne 1944–1963*, wyb. i oprac. M. Markowska, Warszawa 2013
- Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski. Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy*, praca zbiorowa, Warszawa 2008
- Zamoyski A., *Polska. Opowieść o dziejach niezwykłego narodu 966–2008*, tłum. M. Ronikier, Warszawa 2015
- Zawada A., *Literackie półwiecze 1939–1989*, Wrocław 2001
- Zblewski Z., *Abecadło PeeReLu*, Kraków 2008

Indeks osobowy

A

Abakanowicz Magdalena 286, 287, 289, 306
Abramović Marina 151, 152
Achmatowa Anna 140
Adams John 146
Adenauer Konrad 109, 112, 126
Agnew Spiro 58
Allen Woody 145
Almodóvar Pedro 145
Althamer Paweł 352
Altman Robert 145
Anders Władysław 178, 186, 296
Andropow Jurij 42
Andrzejewski Jerzy 218, 241, 277, 278, 281, 289, 305, 308
Antczak Jerzy 281
Antonioni Michelangelo 143, 153, 158
Arafat Jaser 91
Arciszewski Tomasz 295, 296
Armstrong Neil 122, 123
Asimov Isaac 142
Aznavour Charles 147

B

Baader Andreas 133
Bacewicz Grażyna 282, 289, 305
Bacon Francis 151, 153, 159
Balcerowicz Leszek 330, 343, 347
Bałka Mirosław 352
Banksy 370
Barańczak Stanisław 241, 279, 280, 289, 294, 305
Barański Andrzej 282
Barthes Roland 137
Barth John 140
Bartosiewicz Edyta 352
Basquiat Jean-Michel 152
Baszanowski Waldemar 233
Batista Fulgencio 75
Bauman Zygmunt 138, 226
Beauvoir Simone de 136
Beckett Samuel 139, 153, 158
Beksiński Zdzisław 286, 287, 289, 306
Beneš Edvard 22
Ben Guriona Dawid 88, 89
Bergman Ingmar 143, 153, 158

Beria Ławrientij 35, 37, 38
Berman Jakub 184, 192, 196, 213
Bernaciak Marian, ps. „Orlik” 179
Bernstein Leonard 146
Beuy Joseph 151
Beuys Joseph 151, 153, 159
Białoszewski Miron 277–279, 289, 305
Bielecki Jan Krzysztof 347
Bierut Bolesław 186, 192–196, 200, 202, 208, 213, 222, 301–303
Borges Jorge Luis 141
Borowski Tadeusz 276
Borusewicz Bogdan 261
Bowie David 148
Brandys Marian 278
Brel Jacques 147
Breżniew Leonid 39, 41, 42, 45, 47, 155, 256, 324, 332, 333, 382
Britten Benjamin 145
Brodski Josif 41, 140
Broz-Tito Josip 24, 337
Bryll Ernest 272
Brzeziński Zbigniew 297, 361
Buczowski Leonard 280
Bugajski Ryszard 282
Bujak Zbigniew 261, 268, 346
Buñuel Luis 143, 153, 158
Burroughs William S. 140
Bush George H.W. 316
Bush George W. 371, 372
Buzek Jerzy 350, 355, 383

C

Cage John 168
Camus Albert 136, 137, 139, 153, 158
Cardinale Claudia 144
Carpentier Alejo 141
Carré John le 141
Carter Jimmy 58, 297
Castro Fidel 75, 77, 87, 156
Cat-Mackiewicz Stanisław 290, 308
Ceașescu Nicolae 336, 342, 381
Chaney James 53
Chomeini Ruhollah 95, 97

Chruszczow Nikita 37–39, 43, 47, 74, 77, 87, 155, 213, 216, 222, 316
 Chrzanowski Wiesław 326, 348, 349
 Churchill Winston 25, 109, 126
 Ciepliński Łukasz 198
 Cimino Michael 145
 Ciosek Stanisław 325
 Cohn-Bendit Daniel 134
 Coleman Ornette 147
 Coltrane John 147
 Cooper Gary 330
 Coppola Francis Ford 145
 Cortázar Julio 141
 Cyrankiewicz Józef 186, 187, 215, 229, 308
 Czag Kaj-szek 19, 98
 Czapski Józef 291
 Czernienko Konstantin 42
 Czuma Andrzej 225, 242
 Czuma Benedykt 225, 242

D

Dalajlama XIV (Tenzin Gjaco) 101
 Davies Norman 83
 Davis Miles 138, 147
 Dąbrowska Maria 209, 308
 De Sica Vittorio 142
 Dean James 127
 Dejmek Kazimierz 225, 235, 303
 Delon Alain 144
 Demarczyk Ewa 283
 Deng Xiaoping 104
 Derrida Jacques 138
 Deyna Kazimierz 234
 Dobraczyński Jan 264
 Dobrynin Anatolij 41
 Dubček Aleksander 44–46, 335
 Dubuffet Jean 151, 153, 159
 Duchamp Marcel 168
 Duda-Gracz Jerzy 286
 Dudek Antoni 346
 Dutschke Rudi 135
 Dürrenmat Friedrich 139
 Dwurnik Edward 286
 Dygat Stanisław 276, 308
 Dylan Bob 147, 153, 158
 Dymitrow Georgi 23

E

Eco Umberto 137, 141
 Edelman Marek 279

Eichmann Adolf 14
 Eisenhower Dwight 50, 51
 Eliot Thomas Stearns 146

F

Falski Marian 308
 Faulkner William 139
 Fellini Federico 143, 153, 158
 Fibak Wojciech 234
 Fieldorf August Emil, ps. „Nil” 178, 198, 202
 Fogg Mieczysław 283
 Ford Gerald 58
 Forman Miloš 145
 Forsyth Frederick 141
 Fortuna Wojciech 234
 Fosse Bob 146
 Foucault Michel 138
 Franciszek, papież 110
 Franczak Józef, ps. „Lalek” 180
 Frank Hans 13
 Frasyniuk Władysław 261, 268, 346
 Freud Sigmund 36
 Friedan Betty 125
 Fuentes Carlos 141

G

Gadamer Hans-Georg 137
 Gagarin Jurij 122
 Gandhi Mohandas zw. Mahatma 62, 63, 71, 155
 García Márquez Gabriel 141, 153, 158
 Gaulle Charles de 112, 126, 135
 Geremek Bronisław 252, 326, 329
 Giedroyc Jerzy 291, 298, 300, 306
 Gierek Edward 229–231, 234, 235, 238, 240, 248, 251, 252, 258, 303, 304
 Gieysztor Aleksander 288, 308
 Gillespie Dizzy 147
 Ginsberg Allen 140
 Gintrowski Przemysław 285
 Gjaco Tenzin – zob. Dalajlama XIV
 Glass Philip 146
 Glemp Józef, prymas 255
 Głowacki Janusz 294, 300, 306
 Głowacki Ryszard 266
 Godlewski Zbigniew (Janek Wiśniewski) 228
 Goldberg Rube 18
 Gombrowicz Witold 291–293, 300, 306
 Gomułka Władysław 176, 192, 194, 199, 202, 212, 216–219, 222, 223, 224, 227–229, 234, 235, 294, 302, 303

Goodman Andrew 53
 Gorbaczow Michaił 314–318, 321, 332, 333, 334, 381, 382
 Górecki Henryk Mikołaj 283, 289, 305
 Göring Hermann 13
 Górniak Edyta 352
 Gottwald Klement 22
 Goździk Lechosław 217
 Grechuta Marek 283
 Grochowiak Stanisław 277, 289, 305
 Grotowski Jerzy 278
 Guevara Ernesto zw. Ché 75, 127
 Gwiazda Andrzej 252, 268

H

Hammarskjöld Dag 16
 Hanuszkiewicz Adam 279
 Hasior Władysław 285, 286, 289, 306
 Has Wojciech Jerzy 281, 289, 305
 Havel Václav 46, 335
 Heidegger Martin 136
 Heinlein Robert 141
 Hemar Marian 293
 Hemingway Ernest 139
 Hendrix Jimmy 147
 Herbert Zbigniew 277, 279, 289, 293, 305
 Herling-Grudziński Gustaw 291, 292, 300, 306
 Hertz Paweł 308
 Herzl Theodor 89
 Herzog Werner 144, 153, 158
 Hiss Alger 48
 Hitchcock Alfred 143
 Hitler Adolf 23
 Hłasko Marek 277, 289, 294, 300, 305, 306
 Hlond August, prymas 173
 Ho Chi Minh 63, 78, 127
 Hoffman Jerzy 281
 Holland Agnieszka 282, 289, 294, 300, 305, 306, 352
 Honecker Erich 334
 Hoover Edgar J. 48
 Hopper Dennis 145
 Hoxha Enver 24, 335
 Huelle Paweł 351
 Husajn Saddam 96, 97, 157, 369, 372

I

Infeld Leopold 308
 Ionesco Eugène 139
 Iwaszkiewicz Jarosław 276, 277, 289, 305

J

Jakubowska Wanda 280
 Jan Paweł II (Wojtyła Karol), papież 221, 244–247, 264, 267, 270, 271, 304
 Jantar Anna 283, 284
 Jan XXIII, papież 129
 Jarmusch Jim 145
 Jarocki Jerzy 279
 Jaroszewicz Piotr 229
 Jasienica Paweł 308
 Jastrun Mieczysław 308
 Jaruzelski Wojciech 254, 257–260, 304, 305, 325, 329, 331, 332, 345, 383
 Jelcyn Borys 318, 319, 360
 Jerofiejew Wieniedikt 140
 Jobs Steve 122
 Johnson Lyndon B. 53, 78
 Joplin Janis 147
 Judt Tony 126
 Jurczyk Marian 256, 268

K

Kaczmarek Czesław, biskup 200–202, 302, 306
 Kaczmarek Jacek 285, 289, 306
 Kaczorowski Ryszard 296, 300, 306
 Kaczyński Jarosław 330, 345, 347, 348
 Kaczyński Lech 347, 348
 Kádár János 44, 333
 Kania Stanisław 252, 257
 Kantor Tadeusz 279, 289, 305
 Kaprow Allan 168
 Kapuściński Ryszard 279, 289, 305
 Karadžić Radovan 341
 Kawalerowicz Jerzy 281, 289, 305
 Kazan Elia 143
 Kelly John N.D. 246
 Kędzierska Dorota 352
 Kelus Jan Krzysztof 285
 Kennan George F. 26
 Kennedy John Fitzgerald 51, 53, 77
 Kerouac Jack 140
 Kieślowski Krzysztof 282, 289, 305, 352
 Kijowski Janusz 282
 Kim Dzong Il 32
 Kim Dzong Un 32
 Kim Ir Sen 32
 King Martin Luther 50–53, 57, 59, 155
 Kirszenstein Irena – zob. Szewińska Irena
 Kiszczak Czesław 257, 326, 327
 Klein Naomi 376

Kleyff Jacek 285
 Kociotek Stanisław 228
 Kołakowski Leszek 217, 226, 227, 278, 294, 300, 306
 Kolski Jan Jakub 352
 Komeda Krzysztof 283
 Komorowski Tadeusz, ps. „Bór” 295
 Konwicki Tadeusz 210, 243, 278, 280, 282, 289, 305
 Kooning Willem de 148
 Korwin-Mikke Janusz 329
 Kosiński Jerzy 294
 Kossak-Szczucka Zofia 308
 Kotarbiński Tadeusz 308
 Kott Jan 308
 Kowalska Anna 308
 Kozyra Katarzyna 352, 353
 Krall Hanna 279
 Krauze Krzysztof 352
 Krawczuk Leonid 319
 Krynicki Ryszard 279
 Krzaklewski Marian 350
 Kubrick Stanley 85, 144, 153, 158
 Kukiel Marian 292
 Kulej Jerzy 233
 Kumaniecki Kazimierz 308
 Kuratowski Kazimierz 288
 Kuroń Jacek 221, 223, 226, 241, 347
 Kurosawa Akira 142, 143, 153, 158
 Kutz Kazimierz 281, 289, 305, 352
 Kwaśniewski Aleksander 326, 345, 349, 350, 355, 363, 383

L

Labuda Gerard 288
 Lachs Manfred 288
 Lancaster Burt 144
 Lasota Eligiusz 217
 Lato Grzegorz 234
 le Carré John 141
 Le Guin Ursula K. 142
 Lebenstein Jan 285, 294
 Lechoń Jan 293
 Lem Stanisław 278, 289
 Lenica Jan 286
 Lenin Włodzimierz (Uljanow) 225
 Leszczyński Witold 281
 Lewandowski Janusz 347
 Lévi-Strauss Claude 137
 Libera Zbigniew 352

Lichtenstein Roy 150
 Lipiński Edward 308
 Lipski Jan Józef 221, 241
 Lis Bogdan 252, 268
 Lucas George 145
 Lutosławski Witold 282, 283, 289, 305
 Lyotard Jean-François 138

Ł

Łapiński Zbigniew 285
 Łowmiański Henryk 288

M

Mac Low Jackson 168
 MacArthur Douglas 32, 33
 Machulski Juliusz 282, 352
 Macierewicz Antoni 241, 348
 Malle Luis 138
 Mandela Nelson 68
 Mann Thomas 139
 Manteuffel Tadeusz 288
 Mao Zedong 19, 98–100, 102, 104, 107, 157, 164
 Marczewski Wojciech 352
 Marshall George 26–28, 83, 108
 Mazowiecki Tadeusz 252, 253, 326, 328, 330, 332, 345–348, 355, 383
 McCarthy Joseph 48–50, 59
 Mead Margaret 127
 Meinhof Ulrike 133
 Michałowski Kazimierz 288
 Michnik Adam 135, 226, 235, 268, 303, 328
 Mickiewicz Adam 225, 226, 282, 352
 Mieźian Maciej 263
 Mifune Toshirō 142
 Mikołajczyk Stanisław 170, 172, 180, 182, 185–187, 193, 295, 296, 301
 Miller Arthur 139
 Miller Leszek 345
 Milošević Slobodan 337
 Miłosz Czesław 276, 282, 291–293, 300, 306
 Minc Hilary 189, 192, 196
 Mingus Charles 147
 Mink Georges 269
 Miodowicz Alfred 268, 326, 327
 Moczar Mieczysław 224, 225, 227
 Moczarski Kazimierz 279
 Moczulski Leszek 242–244
 Modzelewski Karol 221, 223, 226
 Mołotow Władimir 35, 317
 Monnet Jean 114

Monroe Marylin 143
 Moorehead Alan 10
 Morawiecki Kornel 261
 Moro Aldo 133
 Mrozek Sławomir 277, 278, 289, 294, 300, 305, 306
 Munk Andrzej 281
 Murawska Ludmiła 278
 Myśliwski Wiesław 279, 289, 305, 351

N

Nabokov Vladimir 140, 141
 Nagy Imre 43, 44, 47
 Naimski Piotr 241
 Nałkowska Zofia 276
 Namysłowski Zbigniew 283
 Naser Gamal Abdel 65, 91
 Nehru Jawaharlal 62
 Newerly Igor 280
 Nichols Mike 145
 Niemen Czesław 283
 Niepokólczycki Franciszek 198
 Niesiołowski Stefan 225
 Nitaschowa Ludwika 208
 Nixon Richard 57, 58, 59, 155
 Nowak-Jeziorański Jan 297, 300, 361
 Nowak Tadeusz 279
 Nowosielski Jerzy 285, 286, 289, 306
 Nykvist Sven 143

O

Ochab Edward 213
 Okudźawa Bułat 147
 Okulicki Leopold, ps. „Niedźwiadek” 178
 Oldenburg Claes 150
 Olszewski Jan 348, 349
 Opalka Roman 286, 289, 294, 295, 306
 Orszulik Alojzy 326
 Orwell George 140, 153, 158, 298
 Osama bin Laden 371, 372
 Ossowska Maria 288

P

Paczkowski Andrzej 245
 Palach Jan 45
 Parandowski Jan 308
 Parker Alan 53
 Parker Charlie 147
 Parks Rosa 50
 Parnicki Teodor 292

Pasikowski Władysław 352
 Pasternak Boris 39, 140
 Pasternak Borys 39, 140
 Paweł VI, papież 129
 Pawłowski Jerzy 233
 Peckinpah Sam 145
 Penderecki Krzysztof 282, 289, 305
 Petersen Wolfgang 145
 Piaf Édith 147
 Piasecki Bolesław 200, 224
 Pigoń Stanisław 308
 Pilch Jerzy 351
 Pilecki Witold 178
 Piłsudski Józef 243
 Pinter Harold 139
 Pius XII, papież 109
 Podsiadło Jacek 351
 Polański Roman 281, 294, 300, 306
 Pollock Jackson 148, 149, 153, 159
 Popiełuszko Jerzy 267, 275, 305
 Pożoga Władysław 325
 Presley Elvis 127
 Prońko Krystyna 272
 Przemyk Grzegorz 264
 Przemyk Renata 352
 Pstrowski Wincenty 205
 Putrament Jerzy 209
 Pużak Kazimierz 198
 Pyjas Stanisław 242, 247, 304
 Pynchon Thomas 140, 153, 158

Q

Quant Mary 124

R

Raczkiewicz Władysław 295, 296, 300, 306
 Raczyński Edward 296
 Radkiewicz Stanisław 173, 192
 Rákosi Mátyás 23, 43
 Rakowski Mieczysław 326, 329, 331, 344
 Reagan Ronald 42, 58, 59, 82, 155, 314, 316
 Reich Charles A. 54, 55
 Reich Steve 146
 Religa Zbigniew 288
 Reza Pahlavi Mohammad 94, 95
 Ribbentrop Joachim von 13, 317
 Ricoeur Paul 137
 Rinn Danuta 283
 Rodowicz Maryla 283
 Rokossowski Konstanty 196, 197, 217, 311

Roosevelt Franklin Delano 48
 Rorty Richard 138
 Rosenbergowie Ethel i Julius 48
 Rossellini Roberto 142
 Rothko Mark 149, 153, 159
 Różewicz Tadeusz 278, 279, 289, 305
 Rulewski Jan 255
 Rutkiewicz Wanda 234
 Rybakow Anatolij 140
 Rymkiewicz Jarosław Marek 280
 Rzepecki Jan 178

S

Sacharow Andriej 40, 47, 155
 Samsonowicz Henryk 288
 Sandauer Artur 308
 Santor Irena 283
 Sapieha Adam Stefan, arcybiskup 173
 Sapkowski Andrzej 351
 Sartre Jean-Paul 136, 137, 139, 153, 158
 Sasnal Wilhelm 352
 Savio Mario 134
 Schuman Robert 109, 110
 Schwerner Michael 53
 Siedzikówna Danuta, ps. „Inka” 179
 Sierpiński Wacław 288, 308
 Siwiec Ryszard 45
 Skolimowski Jerzy 294, 300, 306
 Słonimski Antoni 221, 308
 Sołżenicyn Aleksandr 40, 41, 47, 140, 155
 Sośnicka Zdzisława 283
 Spielberg Steven 145
 Spychalski Marian 198, 199
 Stachura Edward 277, 289, 305
 Stalin Józef (Dżugaszwili Iosif Wissarionowicz) 21, 23, 24, 26, 28–30, 34–39, 43, 47, 90, 154, 155, 194–197, 200, 208, 210, 212, 214, 335
 Stańko Tomasz 283
 Stasiuk Andrzej 351
 Stawiński Jerzy Stefan 281
 Stażewski Henryk 285
 Stempowski Jerzy 291
 Still Clyfford 168
 Stockhausen Karlheinz 146
 Strzyżewski Tomasz 233
 Suchocka Hanna 349
 Swinarski Konrad 279
 Szajna Józef 279
 Szalamow Warłam 140
 Szapocznikow Alina 294, 295

Szczepański Jan 288, 308
 Szczypiorski Andrzej 280
 Szendzielarz Zygmunt, ps. „Łupaszka” 179
 Szewińska Irena 233
 Szlajfer Henryk 226, 235, 303
 Szmidt Józef 233
 Szostakowicz Dmitrij 145
 Szpilman Władysław 283
 Szulkin Piotr 282
 Szurkowski Ryszard 234
 Szuszkiewicz Stanisław 319
 Szymborska Wisława 277, 289, 305, 351

Ś

Ścibor-Rylski Aleksander 210
 Światło Józef 212, 298
 Świerczewski Karol 181
 Świetlicki Marcin 351

T

Tarasewicz Leon 286
 Tarkowski Andriej 144, 153, 158
 Tatarkiewicz Władysław 308
 Terlecki Władysław 278
 Tokarczuk Olga 351
 Tolkien John R.R. 142
 Trier Lars von 145
 Truman Harry 26, 27, 33, 48, 50, 83
 Turowicz Jerzy 172, 308
 Tusk Donald 347
 Tymiński Stanisław 347
 Tyrmand Leopold 277, 294

U

Ulay 152
 Urbaniak Michał 283
 Urban Jerzy 257, 325

V

Vargas Llosa Mario 141, 153, 158
 Valtman Edmund S. 165
 Villas Violetta 283
 Visconti Luchino 142–144, 153, 158
 Võ Nguyễn Giáp 61

W

Wachowiak Jacek 215
 Wajda Andrzej 143, 153, 158, 236, 281, 282, 289, 305, 352
 Walentynowicz Anna 248, 249

Wałęsa Lech 248, 249, 252, 256, 258, 260, 261,
 263, 266, 268, 270, 271, 296, 300, 326–330,
 345–349, 355, 383
 Wańkowicz Melchior 290, 292, 308
 Warhol Andy 150, 153, 159
 Ważyk Adam 213, 218, 222, 308
 Webber Andrew Lloyd 146
 Welles Orson 143
 Wierzyński Kazimierz 293
 Wilder Billy 143
 Wiśniewski Janek – zob. Godlewski Zbigniew
 Wojaczek Rafał 279
 Wójtowicz Leszek 285
 Wojtyła Karol – zob. Jan Paweł II
 Wozniak Steve 122
 Wróblewski Andrzej 285
 Wysocki Władimir 147
 Wyszyński Stefan, prymas 201, 202, 218, 220,
 221, 244, 245, 255, 302

Z

Zagajewski Adam 279, 294
 Zagórski Jerzy 308
 Zajíc Jan 45

Zaleski August 295, 296, 300, 306
 Zalewski Witold 210
 Zambrowski Roman 184, 192
 Zanussi Krzysztof 282, 289, 305
 Zaorski Janusz 282
 Żelazny Roger 142
 Zembaty Maciej 285
 Zieja Jan 241
 Zimmerman Krystian 283
 Zinnemann Fred 142

Ż

Żbanić Jasmila 341
 Żdanow Andriej 36
 Żiwkow Todor 335
 Żmijewski Artur 352
 Żółkiewski Stefan 208
 Żukow Gieorgij 35
 Żuławski Andrzej 281, 289, 294, 300, 305, 306
 Żymierski Michał ps. „Rola” 170

Indeks pojęć

A

abstrakcyjny ekspresjonizm 148
ajatollah 95
alterglobalizm 375–376
apartheid 67–68

D

dekomunizacja 348
denazyfikacja 14
„drugi obieg” (wydawnictwa podziemne) 242–243, 261–261, 280
dysydent 40–41

E

egzystencjalizm 136–137

F

feminizm drugiej fali 125, 136

G

globalizacja 374–375
głosność 315, 317

H

happening 151, 323–324
hermeneutyka filozoficzna 137

I

inwigilacja 242

K

konceptualizm 151
konsumpcjonizm 54, 119–120
kontestacja 54–56, 133–135
kontrkultura 54–56
kultura masowa 128–129, 138–139

L

laicyzacja 129
ludobójstwo 13, 69, 341
lustracja 348

M

maoizm 100

N

nacjonalizacja przemysłu i handlu 188–189
nomenklatura partyjna 345
nowa figuracja 151

O

„odwilż” 38–39, 217–218
op-art 151
ORMO 192

P

performance 151
pierestrojka 315
pop-art 149–150
postmodernizm 137–138, 140

R

reforma rolna 188
reglamentacja (system kartkowy) 10, 240, 255, 265
resorty siłowe 22

S

samizdat 40, 242
segregacja rasowa 50–53, 67–68
semiotyka 137
socrealizm 36, 208–210, 236
sowietyzacja 22
street-art 152, 370
strukturalizm 137
subkultura 127–128
supermocarstwo 17
sztuka ziemi 151

T

talibowie 372
terroryzm 92, 132–133, 371
Trzeci Świat 68

W

wideo-art 152

Z

ZOMO 226

Ż

żołnierze wyklęci 178–180, 198